

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LYMBUS 2015

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2016

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Lengyel Réka

Olvasszerkesztő

Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boka László, Fazekas István, Geccsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Pálffy Géza, Petneki Áron,
Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A kötetet kiadja

*a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, a Klebelsberg Kuno Alapítvány,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár*

Balassi
Intézet

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Balassi Intézet és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató

Borítóterv: Csizmadia Kata

Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

- 9 BILKEI IRÉN
Közöletlen Jagelló-kori oklevelek a Csányi család levéltárából
- 17 KISS FARKAS GÁBOR
„Mindent el kell hinnünk és meg kell tartanunk, ami a Bibliában van?” Gosztonyi János győri püspök kérései és Iodocus Clichtoveus párizsi teológus válaszai: *Nonnullarum questionum dissolutio* (1517)
- 45 SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA
Bajnaky István hat levele Trencsén város levéltárából, Balassi Bálint és német virágénekek említésével
- 57 HÁMORI NAGY ZSUZSANNA
Francia követjelentések Bethlen Péter és kísérete brüsszeli és velencei tartózkodásáról
- 67 SZABÓ ANDRÁS PÉTER
A besztercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659)
- 123 MARTÍ TIBOR – MONOSTORI TIBOR
A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról. Castañeda márki titkárának „interjúja” Esterházy Miklós nádorral (1639)
- 141 BALOGH ZSUZSÁNNA – BARTA M. JÁNOS
Bánffy Dénes levelei Csáky Istvánhoz (1667–1669)
- 171 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Magyar vonatkozású levelek Gerard Hamel Bruyninx levéltárából (1676–1677)
- 187 KOVÁCS ZSUZSA
Attila sírja Lippánál

- 199 TÓTH FERENC
Az irodalom és a diplomácia vonzásában. Charles Gravier,
Vergennes grófja François de Tott báróhoz írt levelei, 2. rész
- 235 VADERNA GÁBOR
Gróf Teleki Ferenc (1785–1831) levelei
- 275 ORBÁN JÁNOS – CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN
Kéziratok és nyomtatványok egy marosvásárhelyi kereskedőház
boltozatából
- 315 TÓTH BARNA
„Magyar versekkel felelő Kaballa”. Pálóczi Horváth Ádám
versgenerátora
- 343 CZIFRA MARIANN
Kazinczy Ferenc grammatikája: helyesírás és kiejtés
- 367 ONDER CSABA
Kölcsey Ferenc: Előszámlálása azon Princiþiumoknak
mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak
- 377 TÓTH KÁLMÁN
Kiss József orvos levelei az MTA KIK Kézirattárában
- 389 SCHILLER ERZSÉBET
Magyar peregrinus tanárok – Nagyköröstől Oxfordig
és az Urálig
- 395 SZÉKELY TAMÁS
Vajkay Károly vasgyári igazgató jelentése az állami
foglalkoztatású munkások választójoggal történő
esetleges felruházásának ügyében (1904)
- 407 EGRY GÁBOR
Egy kiállhatatlan ember megpróbáltatásai. Kelemen Lajos
állam elleni izgatási pere Nagy-Romániában

- 425 JOÓ ANDRÁS
„Az ősi felfogáshoz képest egy bizonyos változás
mutakozik...” Iulio Maniu fejtegetései Magyarországról,
Romániáról és az erdélyi kérdéstről 1944 januárjában
- 443 LAKATOS ARTUR
A temesvári Madosz működése 1944. augusztus 23. –
október 1. között
- 451 RÁCZ JÁNOS
Kompromisszumra képtelenül. A Brit Kommunista Párt
és értelmisége az 1956-os forradalom idején

Közöletlen Jagelló-kori oklevelek a Csányi család levéltárából

Egy bécsi lakos 2000 novemberében a Zala Megyei Levéltárnak ajándékozta a tulajdonában lévő, a zalai Csányi család hajdani levéltárából származó öt darab középkori oklevél fotómásolatát.¹ Mint sok más középnemesi családnak, a Csányiaknak is szétszóródott a levéltára. Az 1848-as szabadságharc mártírja, Csányi László 1843-ban unokaöccsének, Csányi Eleknek adta át a család levéltárát, tőle unokája, Kordik Ilona örökölte meg. Ő 1939-ben a zalacsányi plébániának ajándékozta a levéltár egy részét, néhány irat azonban a család tulajdonában maradt Bécsben. Az ajándékozó bécsi lakos a fent említett Kordik Ilona unokaöccse.²

Az iratokat Gasztonyi László akkori zalacsányi plébánostól 1951-ben Fülöp István levéltáros vette át a levéltár számára.³ A plébános egyébként, leveleinek tanúsága szerint, mindig szíven viselte a Csányi-iratok sorsát, egy 1947. augusztus 23-án kelt levele szerint meghívta Holub Józsefet Zalacsányba, hogy segítsen feldolgozni a Bécsből visszakapott iratokat.⁴

Az iratanyag eredeti mennyisége ismeretlen, a levéltár őrizetében lévő tizennégy doboz csak egy kis töredék lehet. Az anyag *elenchusai* több száz iratot sorolnak fel, köztük középkori oklevelek tucatjaira is utalnak. Ma a Zala Megyei Levéltár Mohács előtti gyűjteményében tíz darab középkori oklevél eredeti jelzete utal arra, hogy a Csányi család levéltárából származnak.⁵ A családi levéltárban több *elenchus* is van, az első még a 17. században készült, utána az iratokat többször újrarendezték és katalogizálták, ezzel megnehezítve azonosításukat.⁶ A jelen tanulmányban bemutatott öt oklevél is legalább három jelzet olvasható, mindegyik szerepel az *elenchusok* valamelyikében.

Az alábbiakban regesztákban bemutatott dokumentumok a Jagelló-kori oklevelek megszokott formáját mutatják, bevallások és egy királyi mandátum szövegét tartalmazzák. A másolatok jó minőségűek, 9×13-as Agfa papírra készültek, az oklevelek elő- és hátlapját is tartalmazzák, szövegük olvasható. A fotókból ugyan nem állapítható meg, de az oklevelek anyaga biztosan papír, néhányukon pecsét nyomai látszanak.⁷ Ami a tartalmukat illeti, az valószínűleg a véletlen műve, hogy nem esik szó bennük Csányi családta-

¹ Köszönöm Molnár András segítségét.

² MNL ZML XIII. 6. A Csányi család iratai 13. doboz. Molnár András jegyzetei.

³ Gasztonyi László jegyzetei Novák Mihály *Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban* (Zalaegerszeg, 1906) című könyvében. MNL ZML könyvtára, ltsz. 1346/58.

⁴ MNL ZML XV. 43. Kéziratok. Holub József családtörténeti jegyzetei. Csányi család.

⁵ BILKEI, 2014, Nr. 100, 105, 106, 128, 133, 284, 291, 327, 346, 450.

⁶ MNL ZML Belső fond-dossziék. Degré Alajos jegyzetei.

⁷ MNL ZML XV. 1. Nr. 447–451.

gokról, viszont az említett Maráci, Nezdai és Sárkány családtagok rokoni kapcsolatban álltak a Csányiakkal. Az oklevelek közlését egyrészt az indokolja, hogy minden egyes oklevél a középkori magyarországi forrásanyag gyarapodását szolgálja, másrészt pedig természetesen új adatokkal bővítheti a bennük szereplő családok és birtokok történetét.⁸

Az oklevelekben említett köznemesi családok közül természetesen a Csányiakról tudunk a legtöbbet, de a család középkori történetét még nem dolgozták fel teljesen. Jelen sorok írója újabban megírta a család egyik fontos tagjának, a többek között zalai alispánságot is viselő Balázsnak az életét,⁹ korábban Csányi Balázs fiának, Ákosnak a zalai birtokairól jelentetett meg tanulmányt.¹⁰ Csányi Ákosnak, Nádasdy Tamás egyik legismertebb szervitorának urával folytatott levelezését Őze Sándor publikálta.¹¹ A másik jelentős családról, az Ákosházi Sárkányokról,¹² és egyik nevezetes tagjukról, az országbíróságig jutott Ambrusról is született már feldolgozás.¹³

A Maráci és a Nezdai családok a késő középkori köznemesség kevésbé módos rétegéhez tartoztak. Viszonylag kevés okleveles adat maradt fenn róluk, ezekben sincsenek adatok például hivatalviselésükről. A megyei nemességnek azon rétegéhez tartoztak, akik egymás között házasodtak, megyéjük és a szomszéd megyék területén belül szereztek birtokokat, kapcsolataik nem érték el a távolabbi megyéket. A Csányi családdal házasság révén kerültek kapcsolatba, a Sárkányokkal pedig birtokügyekben. 1509-ből Jagelló Ulászló királynak két oklevele is említi, hogy előtte Ákosházi Sárkány Ambrus pozsonyi és soproni ispán, valamint Maráci László – aki magára vállalta György, László és Balázs nevű fiai terhét is – elcserélték Maráci Bernát Zala megyei Dobron és Teskánd *possessió*kban lévő birtokrészeit Sárkány Ambrus Pozsony megyei Wedred nevű birtokrészeire. Ezenkívül Maráci Bernát ugyanott még el is adott birtokrészeket Sárkány Ambrusnak 800 forintért.¹⁴

A Maráci család névadó birtoka Vas megyében volt, nem messze a zalai megyehatártól. A Csányi család levéltárában fennmaradt oklevelek tanúsága szerint a Zsigmondkorban (1437) hosszas pereskedést folytattak a Nádasdi Darabos és a Szelestei családokkal.¹⁵ Maráci László neve egy 1463-as oklevélben fordul elő először,¹⁶ majd egy 1495-ösben feleségét, Zichi Perpetuát, illetve fiát, Bernátot említik.¹⁷ Bernát mellett a párnak volt egy lánya is, Katalin, akinek Nezdai Ambrus *litteratus* volt a férje.

Ambrus deák akkor emelkedett ki az ismeretlenségből, amikor 1487-ben a fehérvári keresztes konvent előtt egy bizonyos Petri Szabó Mihály a Somogy megyei Szárszó és

---

⁸ A mellékelt részleges leszármazási táblán szereplő évszámok természetesen az általam ismert első és utolsó említés dátumai.

⁹ BILKEI, 2015.

¹⁰ BILKEI, 1993.

¹¹ ŐZE, 1996.

¹² BILKEI, 1995.

¹³ KUBINYI, 1995.

¹⁴ MOL DL 103084. és 103085.

¹⁵ BILKEI, 2014, nr. 100, 104–105.

¹⁶ MOL DL 65920.

¹⁷ MOL DL 82085.

Nezde birtokok felét „rokoni szeretetből és 900 aranyforintért” eladta boldogasszonymerenyei Ambrus deáknak.¹⁸ A következő említése 1491-ből való, amikor zálogjogon be akarta magát vezetetni egy Temes megyei birtokba.¹⁹ Nezde birtokot 1494-ben kapta meg Báthori Andrásról, még ekkor is Mérnyei Ambrus *litteratus*ként szerepelt.²⁰ A „Nezdei” nemesi előnevet akkor kezdte használni, amikor 1498-ban Ulászlótól nemességet és címet kapott.²¹ 1504-ben királyi emberként már Nezdei Ambrus deák névvel szerepelt.²² Nem ismert, hogy mikor vette feleségül Maráci Katalint.

Egy, szintén a Csányi család levéltárából származó, már régóta ismert 1509. évi oklevél²³ szerint a vasvári káptalan előtt megjelent Nezde Ambrus *litteratus*, a felesége, Maráci Katalin, fiaik, János és Márton, valamint lányaik, Lucia²⁴ és Zsófia, és eltiltották Katalin testvérét, Bernátot a Vas megyei Marác, Dolina, Bokrács, valamint a Zala megyei Dobron és Teskánd birtokok elidegenítésétől. Ezt a tiltakozást ismételte meg Ambrus deák a kapornaki konvent előtt 1510. május 8-án (lásd a 3. számú regesztát). 1511-ben Maráci Katalin már Nezde Ambrus özvegyeként szerepelt (lásd a 4. számú regesztát). Katalint egy 1525-ös oklevélben említették utoljára, amikor Szántói Botka Ferencsel együtt megkapta anyjának, Zichi Perpetuának a birtokait.²⁵

A családok közötti birtokviszályok továbbra is folytatódtak. Egy pontos dátum nélküli (a 16. század közepére datálható) oklevél szerint a pozsonyi káptalan előtt Maráci Miklós és György, Nezde János (Ambrus fia) és Csányi Márton Marác, Tótfalu, Dolina, Bokrács birtokok ügyében tettek *fassiót*.²⁶ Tudjuk, hogy a későbbi évtizedekben ezek a falvak maradtak a Maráci család törzsbirtokai. Az 1549. évi országos *dicalis* összeírás Marác és Tótfalu birtokokon Maráci Györgyöt, Jánost és Miklóst tünteti fel birtokosként néhány portával.²⁷

A család történetének érdekessége, hogy Nezde Ambrus és Maráci Katalin Lucia nevű lánya a továbbiakban nem apja, hanem anyja családi nevét használta, tehát Maráci Luciaként szerepelt. A Csányi-iratok egyik *elenchus*ában, egy 1568. évi tételnél ez a bejegyzés olvasható: „Bernardus et Gregorius filii Nicolai Csány ex Luci filia Ambrossy litterati de Nezde Merenyey de Marác”.²⁸ Holub József családtörténeti jegyzeteiben is található egy cédula, amelyben Holub a köpcsényi Batthyány-levéltár egy iratát idézi: „A XVII. század elejéről. Chyany Gergel anyjának Maraczy Locza asszony volt a neve. A Maraczy Locza asszony atyjának neve volt Nezdey Ambrus deák de Marác...”.²⁹

¹⁸ MOL DL 46359. Átírta és megerősítette II. (Jagelló) Ulászló király 1496. július 19-én.

¹⁹ MOL DL 65434.

²⁰ MOL DL 73327.

²¹ MOL DL 50538.

²² MOL DL 106881.

²³ MOL DF 254005.

²⁴ BILKEI, 2014, 121, nr. 346. – A regesztában az Ilona helytelen olvasat.

²⁵ MOL DL 47593.

²⁶ BILKEI 2014. 156. nr. 450.

²⁷ MAKSAY II. 1990. 909.

²⁸ MNL ZML XIII. 6. doboz. – Köszönöm tanítványom, Farkas Ákos segítségét.

²⁹ „Batthy. lev. Köpcsény 23. 4. fasc-ban numerus nélkül” – MNL ZML XV. 43. 1. doboz. Csányi család.

Ő volt tehát a kapocs a Nezdai, a Maráci és a Csányi családok között, mert férjhez ment Csányi Miklóshoz, a fentebb már említett Balázs zalai alispán és királyi tanácsos fiához a 16. század első évtizedeiben. Általa kerültek a Csányiak levéltárába a Nezdai és Maráci családtagokat említő iratok.

Források

1.

1509. augusztus 11. (die decimo pret. a. fe. B. regis Steph.)

A zalavári konvent bizonyítja, hogy Buzádszigeti Sárkány (Sarkan de Buzadzygethe) Bernát feleségének, Újvári (de Wywar) Benedek lánya Annának a kérésére kiküldte Benedek és Tamás szerzeteseket. Előttük Sárkánysziget (Sarkanzygethe) várában a fent nevezett Anna asszony személyesen vallomást tett, amelyben a neki a Vas megyei Marác (Marach) és Tótfalu (Thotfalw) birtokrészeiből járó hitbér és jegyajándék megváltása ügyében megnyugtatta Maráci Bernátot.

Fotómásolat. – A hátlapon későbbi feljegyzések több kéztől: 1. expeditoria ex per [...] Marath et Thoothfalw. 2. Expeditorie Anne Ujvari pro Bernardo Maráciz super solutione Dotis ex Totfalva, Maracz... – Több régi jelzet: 1. Anno 1509. No. 21. 2. Fasc. 20. Nr. 16. 3. Nr. 396.

2.

1510. január 25. (octavo die fe. B. Prisce virg.) in oppido Castriferrei

Polyáni (de Polyan) Imre és Sitkei (de Sythke) Gergely, Vas megye alispánjai, valamint a szolgabírák tudatják, hogy előttük bevallást tett a néhai Maráci (de Maracz) László fia, Bernát arról, hogy Ákosházi Sárkány (Sarkan de Akoshaza) Bernát és felesége, Anna, a néhai Németújvári Német (Nemeth de Nemethwywar) Benedek lánya régebben bevallották, hogy a nevezett Maráci Bernát a Vas megyei Marác birtokon három birtokrészt elzálogosított Német Benedeknek és feleségének, Erzsébetnek, Anna asszony szüleinek. Most Maráci Bernát 200 forintért lekötött három telket Marácon és Tótfalun Sárkány Bernátnak és feleségének, Annának.

Fotómásolat. – A hátlapon későbbi feljegyzés: Bernardus Maráczi a Bernardo Sarkány fl. 200. obligavit tres sessiones in Maráciz. – Több régi jelzet: 1. A 1510. No. 22. 2. Fasc. 20. Nr. 18. 3. Nr. 304.

3.

1510. május 8. (in vig. Asc. Domini)

A kapornaki konvent bizonyítja, hogy személyesen megjelent előtte Nezdei (de Nezde) Ambrus *litteratus* és a saját, valamint a felesége Katalin és fiai: János és Márton, lányai: Lucia és Zsófia nevében is vallomást tett arról, hogy eltította Maráci (de Maracz) László fiát, Bernátot a Vas megyei Marác (Maracz), Tótfalu (Thothfalw), Dolina (Dolyna) és Bokrács (Bokrach), valamint a Zala megyei Dobron és Teskánd (Theskand) falvakban lévő birtokok elidegenítésétől.

Fotómásolat. – A hátlapon későbbi feljegyzés: In conventu de Kapornak. Prohibitoria Ambrosii litterati de Nezde contra Bernardum Maraczi (a név áthúzással javítva) super Dobron et Teskand in comitatu Zaladiensi 1510. – Több régi jelzet: 1. Nr. 101.

2. Fasc. 20. Nr. 17. 3. Nr. 23.

4.

1511. november 26. (f. IV. p. fe. B. Katherine virg.) Buda

II. (Jagelló) Ulászló király Vas megye hatóságához. Előterjesztették előtte Nezdei (de Nezde) Ambrus *litteratus* özvegyének, Katalinnak a nevében, hogy Maráci (de Marach) Benedek eladott néhány birtokrészt a Vas megyei Marác, Tótfalu (Thothfalw), Dolina (Dolyna) és Bokrács (Bokrach), valamint a Zala megyei Dobron és Teskánd (Theskand) birtokokon. A király utasítja a megye hatóságát, hogy vizsgálják ki, hogy Maráci Benedek és ősei jogosan birtokolták-e ezeket a birtokrészeket, a vizsgálatról pedig teygenek jelentést a vasvári káptalannak.

Fotómásolat. – A hátlapon későbbi feljegyzések két kéztől: 1. Nezde contra act(?) super pos(?) Maracz Totfalu Bohrács an id Benedictus possedit. 2. olvashatatlan. – Több régi jelzet: 1. A 1511. Nr. 24. 2. Fasc. 20. Nr. 19. 3. no. 89.

5.

1513. július 26. (in fe. Anne)

A zalavári konvent tudatja, hogy megjelent előtte Maráci (deMaracz) László fia, Bernát és bemutatott egy oklevelet, amely a következőt tartalmazta (szó szerinti átírása az 1509. augusztus 11-i oklevélnek, lásd az 1. számút).

Fotómásolat. – A hátlapon későbbi feljegyzés: Respectu Maráczi et Totfalu Bernardus Sárkány et consors Anna Bernardi Maráczi remittunt pignus levando sertum petivi summam fl. 200.

Leszármazási tábla

Rövidítések és irodalomjegyzék

MOL DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Gyűjtemény
MOL DF	MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény
MNL ZML XIII.	Családi levéltárak
MNL ZML XV. 1.	A Mohács előtti oklevelek gyűjteménye
MNL ZML XV. 43.	Kéziratok gyűjteménye

*

BILKEI 1993	BILKEI Irén: <i>Csányi Ákos – Egy zalai köznemes pályája a XVI. században.</i> In: <i>Gazdaságtörténeti tanulmányok.</i> Szerk. KAPILLER Imre. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1993, 7–16.
BILKEI 1994	BILKEI Irén: <i>Okleveles adatok az Ákosbázi Sárkány család történetéhez.</i> In: <i>Zalai történeti tanulmányok.</i> Szerk. BILKEI Irén. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1994, 3–16. (Zalai Gyűjtemény, 35)
BILKEI 2014	BILKEI Irén: <i>Zala megye levéltára középkori okleveleinek regesztái (1019) 1241–1526.</i> Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2014. (Zalai Gyűjtemény, 45)
BILKEI 2015	BILKEI Irén: <i>Egy Jagelló-kori alispán, Csányi Balázs és rokonai kapcsolatai a késő középkorban.</i> (megjelenés alatt)
KUBINYI 1994	KUBINYI András: <i>Egy üzletelő diplomata és várúr Mohács előtt: Ákosbázi Sárkány Ambrus.</i> In: <i>Gerő László Emlékkönyv. Tanulmányok.</i> Szerk. PAMER Nóra. Bp., OMVH, 1991, 263–289. (Művészettörténet–műemlékvédelem, 6)
MAKSAY 1990	MAKSAY Ferenc: <i>Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II.</i> Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.
ÖZE 1996	ÖZE Sándor: <i>500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II.</i> Szerk. BASICS Beatrix. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1996.

„Mindent el kell hinnünk és meg kell tartanunk,
ami a Bibliában van?”

Gosztonyi János győri püspök kérdései és Iodocus Clichtoveus párizsi
teológus válaszai: *Nonnullarum questionum dissolutio* (1517)

Az Országos Széchényi Könyvtár cod. lat. 348. jelzetű kézírata a párizsi teológus, Iodocus Clichtoveus (Jossé Clichtove) Gosztonyi János győri püspök kérdéseire adott válaszait őrzi. A mű létezése már Eckhardt Sándor és Gábrriel Asztrik tanulmányai óta ismert,¹ azonban a forrás olyan fontos emléke a késő középkori magyar eszmetörténetnek, hogy érdemesnek tartom kiadni a teljes szövegét is, néhány helyen pontosítva vagy módosítva a korábbi szakirodalmi állításokat. Remélhetőleg ez a filozófia-, irodalom- és oktatástörténet kutatóit is inspirálni fogja arra, hogy újra kézbe vegyék Gosztonyi kérdéseit és Clichtoveus válaszait.²

A rövid, 18 lapos papírkézirat Clichtoveus írása; az írás duktusa és a betűformák egy autográf miszcelláneával való összevetés során, mint amilyen pl. a Bibliothèque Mazarine 1068 jelzetű kézírata, egyértelműen bizonyítják az azonosságot.³ A kéziratban a 2r–16v foliókon található a szöveg *Nonnullarum questionum dissolutio* cím alatt. Ezt megelőzi az első lap, rajta asztronómiai töredékkal (1r–v: *inc. Arcus autem ecliptice mobilis interceptus inter caput arietis mobilis... expl. equinoctio est solis*), „18”-as lapszámmal, majd az üres 17r–v lap után egy újabb asztronómiai szöveg következik (18r–18v: *inc. Appendices sunt ea... Expl. equalitatem [...]*), 1-es (és egy újabb 18-as) lapszámmal. Az asztronómiai töredékek szintén Clichtoveus kézírásával maradtak fenn, és sikerült azonosítani őket: 1517-ben kiadott (első, 1503-ból származó változatában Jacques Lefèvre d’Étaples-lal közösen jegyzett) *Introductorium astronomicum* című munkájának kéziratát használta fel ahhoz, hogy a Gosztonyinak elküldendő szövegét védőborítóba tegye.⁴ Az 1. és 18. lapot később felcserélték. A kötet provenienciájáról csak annyi tudható, hogy a nemzeti könyvtárba az Országos Levéltárból került át 1896-ban.⁵

¹ ECKHARDT, 1929; GÁBRRIEL, 1936; GÁBRRIEL, 1942.

² Clichtoveusról lásd RENAUDET, 1953; MASSAUT, 1968; BEDOUELLE, 2008.

³ Lásd MASSAUT, 1974, 123. Lásd továbbá az ott közölt másolatot a *Responsio ad nonnullas impugnationes aliquorum locorum in Commentariis Jacobi Stapulensis super epistolas Pauli* kéziratából (Paris, Bibl. Mazarine, 1068, 229r).

⁴ LEFÈVRE D’ÉTAPLES–CLICHTOVEUS, 1517, 17v.

⁵ Az előzéklap rektóján az alábbi bejegyzés olvasható: „E kézirat egyszerű papírzacsokban került a Múzeum könyvtárába, mint a Hunyadi-levéltár cseréjére följánlott anyag kárptöltésének egyik darabja. (Vö. Növ. Napló 1895. 30. sz.) Kötését Leszik Károly végezte. A 18. foliónak első helyre való illesztése a könyvkötő műhelyben történt. Budapesten, 1896. jún. 26. E. Pál.” Tehát a müncheni Hunyadi-levéltár cseréjéhez

Gosztonyi és Clichtoveus 1513 vége felé ismerkedtek meg egymással, amikor a győri püspök párizsi, tanulmányi célú útja során a Collège de Navarre-ban szállhatott meg. Bár az idős Gosztonyi tanulmányi útja nem tartott sokáig (1514 márciusában már ott volt a Rómából hazatérő Bakócz budai bevonulásán),⁶ még évekig tartották a kapcsolatot, amelyről dedikációk sora tanúskodik, és Gosztonyi diákokat (pl. Várdai Balázst) is küldött Párizsba. Gosztonyi megkérte Clichtoveust a liturgiászövegek grammatikai és tartalmi magyarázatára, illetve kritikájára, és ennek eredménye lett a Gosztonyinak ajánlott, a magyar liturgikus szövegeket is részletesen tárgyaló *Elucidatorium ecclesiasticum* (1516). Valószínűleg ennek Magyarországra érkezése után kezdte Gosztonyi gyűjteni további grammatikai, helyesírási, filológiai és teológiai jellegű kérdéseit, azokat százkét pontban felsorolva és lazán összefüggő egységekbe csoportosítva. Clichtoveus válaszából kiderül, hogy a kérdéssort Mathieu de Loreyo, egy párizsi magister vitte el neki Franciaországba (q. 36.).⁷ Az időpontot tovább is pontosíthatjuk: a 14. kérdés válaszában Clichtoveus azt mondja, hogy egyik műve, a *De mystica significatione numerorum* megjelenése idején a püspök Párizsban volt, és ezután „már négy év elteltével” írta válaszait („transactis iam quatuor annis”). Mivel az említett munka 1513. december 16-án jelent meg, így feltételezhetjük, hogy Clichtoveus 1517 decembere után válaszolt, és ezt megerősíti az is, hogy a szennylapként felhasznált *Introductorium astronomicum* 1517. december 9-én jelent meg nyomtatásban, tehát kéziratát minden bizonnyal ezután dobta ki a szerző. Emiatt valószínű, hogy 1517. december végén vagy ezután egy-két hónappal keletkezett a *Dissolutio*, Gosztonyi pedig 1518 kezdetén kaphatta meg.

Gosztonyi kérdései egyedülállóan széles körű, a kor legtájékozottabb magyarországi értelmiségijehez, Báthory Miklóshoz, Várdai Péterhez hasonló olvasottságról árulkodnak. Ez még akkor is igaz, ha a kérdések első ránézésre néhol naivitásról tanúskodnak, de ez tulajdonítható a kommunikáció nem nyilvános jellegének is. Számos műről egyértelmű, hogy Gosztonyi alaposan olvasta őket (Damaszkuszi Szt. János, Iamblikhosz: *De mysteriis Aegyptiorum*, Proklosz: *In primam Alcibiadem Platonis*; Dionüsziosz Areiopagitész művei, Richardus de Sancto Victore), és továbbiakról látható, hogy Clichtoveus bizonyosnak vette, Gosztonyi ismeri őket (pl. Lefèvre d'Étaples párhuzamosan öt szöveget közlő zsolnáradása, a *Quincuplex Psalterium*, saját numerológiai műve, a *De mystica numerorum significatione*, vagy a szeplőtelen fogantatásról szóló *De puritate conceptionis Mariae*). Iamblikhosz *De mysteriis Aegyptiorum*a abban is inspirálhatta Gosztonyit, hogy a késő ókori tanár-tanítvány viszonyt felelevenítve mesteréhez intézze filozófiai-teológiai kérdéseit. Olvasmányai alapján egyértelműnek látszik, hogy Gosztonyi számára vonzó volt a francia huma-

---

járult hozzá a Nemzeti Múzeum könyvtára (a mai OSZK) dokumentumokkal, és ennek cseréjeként kapta a levéltártól ezt a füzetet. Régi jelzete: Oct. Lat. 559., ezelőtt jelzete a MOL-ban: DL 37203. Borsa Iván szerint a DL 37202–37231 közötti jelzetek az Erdélyi Kincstári Levéltárból (Q 343) kerültek a MOL-ba (BORSA, 1972, 15), de ez az adat valószínűleg téves (csak a DL 37206–37231 származik onnan).

⁶ SÖRÖS, 1909.

⁷ Róla I. GÁBRIEL 1987.

nizmus kötődése a devóciós gyakorlathoz, az egyház auctoritásához és tradíciójához, a Biblia literális értelmezéséhez és a platonizáló miszticizmushoz.⁸

Hely hiányában itt nem adhatunk választ részletesen arra a kérdésre, hogy mi lehetett Gosztonyi célja ezzel a kérdéssorral. Egyrészt bizonyosan személyes kíváncsiságát akarta kielégíteni, és teljes őszinteséggel kérdezte a párizsi teológust egyszerű grammatikai, latin kiejtésbeli vagy helyesírási problémákról. Az is feltételezhető, hogy a művet egyikük sem szánta nyilvánosság elé. Néhány kérdés kapcsán azonban talán nem túlzó az a feltételezés, hogy egy esetleges, a csehországi huszitákkal kötendő egyházi unió is inspirálhatta Gosztonyi érdeklődését. 1518 augusztusából származik az a három levél, amelyet a párizsi egyetem a Gosztonyi által Párizsba küldött Mathias de Loreyo kérésére fogalmazott meg II. Lajos magyar király, a pápa és a prágai egyetem részére, az egyházegyesítést sürgetve.⁹ Azok a kérdések, amelyek például az apostolok és Krisztus tanítványainak papságával és püspökségével (q. 12–13.), a papság és a püspök rangbéli különbségével (q. 98–102), vagy az Ótestamentum betű szerinti értelmezésével és érvényességével (q. 10, 66.) foglalkoznak, aktualitással bírtak ebben a közegben is.

A szöveget betűhíven közlöm, mivel az eredeti dokumentum a szerző autográf kézírata, egyedül a központozást és a nagybetű-/kisbetűhasználatot modernizáltam. Clichtoveus a szóvégi 'i' hangot következetesen 'j' betűvel jelöli, az 'ii'-t pedig 'ij'-vel: ezekben a 'j'-t 'i'-re cseréltem. A klasszikus és bibliai locusokat helykímélés céljából a szövegben adom meg.

Forrás

[2r] Ad reuerendum in Christo patrem et dominum D. Joannem Gozton episcopum Jauriensem dignissimum nonnullarum questionum per Iudocum Clichtoucum Neoportuensem dissolutio certo ordine numeroque digesta.

¶ Prima questio: An sacerdotes vel prelati licite possunt dicere matutinum sole exorto, vel sunt obligati pro media nocte, vel est seruanda consuetudo patria ecclesiarum cathedralium et religiosorum in aliqua parte? ¶ Responsio. Seruanda est consuetudo regionis et ecclesie, in qua quis diuersatur, quoniam illi quisque se debet conformare, et non inducere nouitatem, particularitatem, vel singularitatem.

¶ Secunda: An omnes hore canonice debent dici suis horis debitis, vel quando fieri potest? ¶ Responsio. In choro ecclesie et publico officio ecclesiastico hore canonice debent cantari horis debitis et determinatis. Cum autem leguntur priuatim a sacerdotibus

⁸ Erről I. GREENGRASS, 2007, 128–129. Gosztonyitól irodalmi szöveg nem maradt fenn, de 1523-as prágai úti beszámolóinak stílusa (különösen az Andrea dal Burgónak szóló) néhol szinte Erasmus úti leveleit idézi. L. C. TÓTH, 2010, 175–180.

⁹ KISS, 2012, 169.

et prelati in camera aut alio quouis loco, possunt dici quando id commode fieri potest, quam proxime tamen se tempori ab ecclesia determinato conformando.

¶ Tertia: An in dicendis horis necessaria sit intentio et deuotio actualis vel habitualis? ¶ Responso. In principio lectionis horarum necessaria est actualis intentio et deuotio. In continuatione vero et prosecutione earum sufficit intentio atque deuotio habitualis: quoniam non potest humana fragilitas distractiones animi omnino cohibere.

¶ Quarta: Cur fuit necesse, quod natiuitas Christi lateret diabolum, et quomodo potuit eum latere cum sit spiritus ita subtilis? ¶ Responso. Vt non cognosceret eum esse deum et dei filium, quoniam si id cognouisset, non prestisset occasionem mortis Christi per suas suggestiones, et impediisset nostram redemptionem. Et quamuis subtilis natura sit spiritus, sola tamen ea potuit cognoscere mysteria que deus promisit illi esse reuelata. [2b] Vnde credo non fuisse permissum demoni audire salutationem angeli ad beatam virginem, et alia signa diuinitatem Christi declaratiua. Quod si ea percepit, ex illis intellexit eum esse hominem excellentem, non tamen deum, quoniam de illo semper dubitauit.

¶ Quinta. Quomodo Christus sanauit omnia, que assumpsit, si sumus adhuc in omnibus sicut prius, quia sumus in statu, in quo possumus non peccare? ¶ Responso. Sanauit omnia Christus, que assumpsit: quia absoluit nos ab obligatione damnationis eterne, et pene debite pro peccato primi parentis. Remedia etiam salutaria sacramentorum contulit contra peccata, cum in ea prolabimur, vt non dominetur nobis peccatum, demum immortalitatem corporum et impregnabilitatem animarum in futura resurrectione nobis attulit.

¶ Sexta. Quomodo hypostasis Christi dicitur composita in commento Damasceni libro tertio cap. 18.¹⁰ ¶ Responso. Quoniam habet in se duas naturas diuinam et humanam, absque omni compositione vnitas in vnam personam, que deus est et homo. Et ergo vocabulum 'composita' tantundem hic valet, sicut coadunata ex duabus naturis inter se diuersis. De hoc etiam videatur Damascenus in tertio libro cap. septimo.¹¹

¶ Septima. Quomodo illud intelligendum, quod de die Iudicii neque angeli sciunt neque filius, vt dicitur Marci 13? [Mc 13:32] ¶ Responso. Filius diem iudicii a seipso non nouit, quoniam sicut habet esse a patre, ita et noscere. Aut non nouit illum Diem, vt aliis eum reuelet et detegat, quoniam id nobis non expedit.

¶ Octaua. In hac dictione 'pastoris', ut genitiuus est huius nominis 'pastor', vbi cadit accentus? ¶ Responso. Super penultimam eius syllabam, quoniam est longa: et ergo longiore tractu et tenore debet proferri quam alie.

¶ Nona. In hac dictione 'perseuerat' vbi cadit accentus? ¶ Responso. Etiam in penultima syllaba, quoniam est naturaliter longa et ergo longiore temporis spacio debet

---

¹⁰ Clichtoveus Krisztus összetett hüposztásizsára vonatkozó kommentárja („Sane Christi hypostasis composita est, et communis naturis”) a 3. könyv 14. fejezetére vonatkozik; l. DAMASCENUS, 1512, 114v. A szöveget Jacques Lefèvre d'Étaples már 1507-ben kiadta, de Clichtoveus kommentárja Johannes Damascenus műveivel csak 1512-ben jelent meg. L. RICE, 1972, 161–163, 280–283.

¹¹ L. DAMASCENUS, 1512, 98r.

proferri quam cetera, et super eam debet proferens diutius insistere. Et idem est iudicium de hac dictione 'asseuerat'. [3r]

¶ Decima. Vtrum sumus obligati omnia credere et tenere, que sunt in Biblia, et in *Veteri testamento*? ¶ Responsio. Ad omnia, que continentur in Biblia siue in *Veteri*, siue *Nouo testamento*, credenda obligamur, quoniam sunt recepta ab vniuersali ecclesia. Et ergo in illis nulla est exemptio.

¶ Vndecima. Cur in euangeliis et in epistolis que canuntur in ecclesiis adduntur alique clausule: vt 'in illo tempore fratres', et 'in Christo Jhesu domino nostro', que tamen in euangeliis et epistolis non habentur? ¶ Responsio. Vt narratio historica alicuius particule euangelice, aut exhortatio salutaris sumpta ex una epistole parte, apcius inchoetur et finiatur. Non enim finitur integer in missa vnus totius euangelii aut epistole contextus. Et ergo pars illius sumpta, ne omnino abrupta videatur: tale debet habere initium et talem finem, vt ordinauit ecclesia.

Quantum autem ad illud primum tuum desiderium dignissime presul, quo cupis in lucem emitti explanationem in euangelia, quam putas me parasse, petis insuper me commentarios edere in epistolas catholicas apostolorum, in actus apostolicos et apocalipsin: Non memini me insigni tue paternitati aliquam in euangelia explanationem fecisse, neque unquam aliquid in ea elaborauit, quinimmo nec vires michi assunt sufficientes ad tale aliquid in quemquam librorum prius nominatorum elucubrandum. Porro id a me non expetatur. Satis superque habentur expositores in dictos libros. Illi legantur.

¶ Duodecima. An omnes apostoli fuerunt sacerdotes et episcopi, et quando, et a quo fuerunt ordinati sacerdotes atque episcopi, et quando celebrauerunt missam? ¶ Responsio. Omnes apostoli fuerunt sacerdotes et episcopi. Ordinati quidem sacerdotes ultima cena, episcopi vero in die resurrectionis, quando insufflans in eos Christus dedit ipsis spiritum sanctum. [3v] Quando autem primum celebrauerunt missam apostoli, non inueni tempus particulariter annotatum. Credibile tamen est eos statim post receptionem spiritus sancti celebrasse.

¶ Decimatertia. An septuaginta duo discipuli fuere tantummodo sacerdotes, quando ordinati sunt et a quibus? ¶ Responsio. Illi discipuli solummodo fuerunt sacerdotes, et non episcopi. Fuerunt autem ordinati (quantum puto) ab ipsis apostolis post receptionem spiritus sancti, et tunc creduntur primum paulo post pentecosten missam celebrasse. Nomina autem eorum apud probatum authorem non legi, neque scio apud quem inueniri possunt, nisi apud *Supplementum chronicarum*,¹² vbi nominatim explicantur.

¶ Decimaquarta. Quomodo duodecim dicuntur fuisse apostoli, cum ultra eum numerum et Paulus fuisset apostolus? ¶ Responsio. Duodecim sunt apostoli a Christo electi et instituti ante passionem suam, cum praedicaret in Iudea. In locum autem Iude traditoris surrogatus est sanctus Matthias. Paulus vero post ascensionem domini fuit ad

---

¹² FORESTI, 1492, 101v–102r.

apostolatum vocatus similiter et Barnabas, quorum neuter in numero illo duodenario debet comprehendi, quoniam non fuerint a Christo ante suam passionem vocati.

¶ Quod autem Reuerenda tua Dignitas efflagitat a me componi opusculum de mysteriis numerorum: non est in ea re necessarium amplius elaborare. Nam transactis iam quatuor annis composui super ea re librum, quem inscripsi de mystica significacione numerorum. Et is emissus fuit in lucem, cum honoranda dominatio tua apud Parisios diuersaretur.¹³ Si non habetur ille libellus inter ceteros libros tuos, cum fuero illius factus certior, illico illum ad te mittam.

¶ Decimaquinta. Vtrum in accessu misse sacerdos debet dicere 'Confiteor deo et beate Marie', cum ipsa non fuerit [4r] sacerdos et an pluribus sit facienda confessio, qui nec fuere sacerdotes nec potuere esse? ¶ Responsio. Confessio particularis et priuata cuiusque, quia est sacramentalis, debet fieri soli sacerdoti et in secreto. Confessio vero generalis et publica, quoniam non est sacramentalis, potest fieri in publico et omnibus indifferenter, etiam non sacerdotibus. Et talis est confessio in principio misse. Idcirco recte fit et beate Virgini et omnibus sanctis dei et omnibus assistentibus tam viris, quam mulieribus, quoniam illa solum est protestatio humilis coram deo, quod quis est peccator.

¶ Decimasexta. Vtrum angeli possunt dici sacerdotes et pontifices, et an reuera sunt tales? ¶ Responsio. Angeli neque sunt neque dici debent sacerdotes aut pontifices, quoniam non habent aliquam sacramentorum administrationem, neque officiorum ecclesiasticorum auctoritatem aut vsum. Sacerdotum autem et pontificatus nomina sunt ecclesiastice dignitatis.

¶ Decimaseptima. Vtrum circulus zodiaci sit realis in celo, et reipsa in eo consistens, vt ponunt mathematici? ¶ Responsio. Circulus ille realis est et vera ipsius celi pars, que secundum longitudinem in duodecim signa diuiditur, secundum latitudinem vero in duodecim gradus per eclipticam distinctos. Vt seruandus liber de sphaera Ioannis de sacro bosco declarat.¹⁴

¶ Decimaoctaua. Vtrum 360 gradus zodiaci sunt in celo reales, et secundum rei veritatem in eo existentes? ¶ Responsio. Gradus illi reales sunt, nam sunt partes ipsius zodiaci secundum longitudinem sumpte. Siquidem zodiacus totus in duodecim signa diuiditur, et vnumquodque signum in 30 gradus. Triginta autem per 12 multiplicata faciunt 360.

¶ Decimanona. An 'Christus' aliquando recte scribatur per x.p.u.s. vel numquam? ¶ Responsio. Numquam ita scribi debet, nam barbara et imperitie plena est illa scriptura, sed semper hoc modo: 'Christus'. [4v] Similiter hoc nomen 'Ihesus' non est sic corrupte scribendum Jhūs vel Jhōs vt inepte scribunt imperiti, sed semper 'Ihesus'.

¶ Vicesima. Vtrum apostoli et discipuli Christi habuerunt virtutem et dona sanandi languores, et expellendi demones atque faciendi miracula ante passionem domini, vel

---

¹³ CLICHTOVEUS, 1513a.

¹⁴ Sacrobosco *Sphaerájának kiadása* Jacques Lefèvre d'Étaples egyik első műve volt (Paris, Higman, 1495), ezt követően még 15 kiadásban jelent meg 1538-ig. L. RICE, 1972, 26–28, 542–543.

solum post eam? ¶ Responso. Illam virtutem habuerunt etiam ante passionem domini. Nam Luce nono cap. dicitur quod convocatis duodecim apostolis dedit illis Ihesus virtutem et potestatem super omnia demonia, et vt languores curarent. [Lc 9:1] Et decimo cap. Luce dicitur, quod reuersi sunt septuaginta duo cum gaudio, dicentes Domine etiam demonia subiiciuntur nobis in nomine tuo. [Lc 10:17] Manifestum autem est illa esse facta ante passionem domini nostri.

¶ Vicesima prima. Vbi legitur quod beata virgo Maria fuerit baptisata, similiter apostoli, itidem et Paulus? ¶ Responso. De Paulo id expresse legitur Actuum nono cap. [Act 9:18] De apostolis autem ante id non legitur explicite in Biblia, sed tamen hoc valde est verisimile. Sic neque de beata Virgine id expresse legitur, congruentius est tamen ita sentire, vt ostenditur in quarto et sexto cap. secundi libri *de puritate conceptionis Marie*.¹⁵

¶ Vicesima secunda. Quando incepit esse synagoga et quando ecclesia, et que inter eas differentia est, et que communitas? ¶ Responso. Synagoga incepit a tempore circumcisionis precepte Abrahe, quoniam tunc distinguebatur signo sensibili populus colens deum a populo infideli. Ecclesia vero incepit a tempore missionis spiritus sancti in apostolos, quoniam tunc incepit populus fidelis noue legis et euangelice credens in Christum. Est itaque synagoga collectio fidelium et vnum deum colentium sub veteri lege, Ecclesia vero collectio fidelium sub lege noua et euangelio.

¶ Vicesima tertia. Qualis scriptura est authentica, et qualis non? ¶ Responso. Scriptura contenta in Biblia est authentica, et illam non licet unquam negare. Alie autem scripture et explanationes sanctorum Doctorum authentice sunt, quoniam consonant sacre scripture, alias non.

¶ Vicesima quarta. Quid vident sancti in celo, Christum vel eius deitatem? [¶] Responso. Vident et deitatem Christi, et glorificatam eius humanitatem, non tamen loco indigentem vt videatur. Nam glorificata corpora locis non indigent quibus conseruentur aut contineantur. [5r]

¶ Vicesima quinta. Christus vbi est in celo? ¶ Responso. Sedens ad dextram dei patris, ut ait euangelium [Rom 8:34], neque alia loci eius assignatio habetur ex scriptura, neque alia est querenda, nam mens nostra non capit modum subsistendi corporis glorificati.

¶ Vicesima sexta. Cur diademata sanctorum sunt continua et integra, non autem Christi, sed in partes diuisum per ductos radios? ¶ Responso. Quoniam sancti puri sunt homines, diadema sue sanctitatis insignes habent continuum. Christus autem est deus et homo, ideo distinctum habet in partes, quasi radii diuinitatis ex eo prodirent, ostendentes ipsum distinctas habere naturas.

¶ Vicesima septima. Vtrum sancti in lumine diuinitatis vident finem mundi, siue in verbo, cum Christus dixerit, quod neque filius illum diem scit. [Mc 13:32] ¶ Responso. Sancti in verbo non vident finem mundi, neque angeli dei. Quoniam solum id in verbo

---

¹⁵ CLICHTOVEUS, 1513b.

conspiciunt, quod verbum illis vult reuelare tamquam speculum voluntarium, modo illud vult eis esse occultum.

¶ Vicesima octaua. Quid est 'timor nocturnus', 'sagitta volans in die', et reliqua, que deinde ponuntur in psalmo 90. [Ps 90:5–6] ¶ Responsio. 'Timor nocturnus': princeps tenebrarum terrorem incutiens. 'Sagitta volans in die': malignus in aperto seuiens. 'Negocium perambulans in tenebris': ferocitas demonis insidiantis in occulto. 'Incursum': violenta demonis insilitio et impetus. 'Demonium meridianum': angelus nequam in angelum lucis se transformans. Videatur expositio Stapulensis circa eundem locum, et in continua expositione et annotationibus.¹⁶

¶ Vicesima nona. Quomodo legendum est illud apostoli: 'Non sunt facienda mala, vnde eueniant bona. Vel non sunt facienda bona, vnde eueniant bona?' ¶ Responsio. Primo modo legendum est, et non secundo. Nam tertio cap. *Epistole ad Romanos* dicit Paulus: 'Et non – sicut blasphemamur, et sicut aiunt nos quidam dicere – faciamus mala vt veniant bona.' [Rom 3:8] Ex quo loco trahitur hec propositio: Non sunt facienda mala, vt inde veniant bona. Vbi potius 'vt inde' dicendum est, quam 'vnde'. [5v]

¶ Tricesima. Ieiunium ecclesie quando incipit, an media nocte, an aliter et quare? ¶ Responsio. Incipit a media nocte, quoniam ab eo tempore ecclesiasticus vsus diei computat initium, et inchoat dies aut festos aut non festos ab ea medie noctis hora.

¶ Tricesima prima. Quo tempore in ieiunio ecclesie est comedendum: an in meridie, vel in occasu solis, aut alio quouis tempore? ¶ Responsio. Non est in die ieiunii ante meridiem sumendus cibus, sed aut in meridie, aut post meridiem, aut in ipso solis occasu magis tamen id probandum, quod in meridie sumatur refectio.

¶ Tricesima secunda. festum alicuius diei quando est inchoandum, an a primis vespers, vel occasu solis, aut a media nocte? ¶ Responsio. Solum a media nocte, et durat usque ad sequentem mediam noctem. Vnde vespere ipse in vigilia festi non sunt de tempore festi, sed preueniunt illud.

¶ Tricesima tertia. An dominica dies sit maius festum inter alia? ¶ Responsio. Est maius festum antiquitate institutionis, quia instituta est loco celebrationis sabbati, que est antiquissima. Non tamen maius celebritate et dignitate misteriorum. Nam dies natiuitatis domini, ascensionis dominice, assumptionis beate virginis Marie maiora sunt festa dignitate misteriorum.

¶ Tricesima quarta. An sit vel possit esse maius festum, quam dies dominica, et an ipsa sit origo et fundamentum omnium aliorum festorum? ¶ Responsio. Est quidem altius¹⁷ festum secundum misteriorum sublimitatem, quam dies dominica, vt festum resurrectionis domini, Pentecostes, festum sacramenti Eucharistie. Quocirca dies dominica origo est et fundamentum aliorum festorum antiquitate temporis, quia prius institutum non tamen causalitate et efficientia, quoniam non effecit alia festa.

¶ Tricesima quinta. An omnia festa sunt ita colenda et obseruanda sicut dies dominica, vel aliquod magis? ¶ Responsio. Aliqua festa sunt magis colenda, quam dies

¹⁶ LEFÈVRE D'ÉTALES, 1513, 133v–135v. Erról l. RICE, 1972, 192–201.

¹⁷ add. supralin.

dominica, ut predicte solemnitates annue. Aliqua autem equaliter obseruanda, vt dies dominica, et aliqua minus obseruanda, secundum constitutionem ecclesie et denunciacionem, que in singulis ecclesiis fieri solet. Quisque sue ecclesie obseruet ritum. [6r]

¶ Tricesima sexta. Quis est author *Summe viciorum*?¹⁸ ¶ Responsio. Incertus, et michi minime constans. Nempe multa sunt volumina, quorum ignoratur author, presertim si eorum nomina non exprimantur in fronte operis. Neque magnopere curandum est, vt sciamus nomina authorum que interciderunt, vbi vtilis sunt eorum libri. Nam vt ait Seneca: *non a quo dicatur, sed quid dicatur, potius est attendendum*.¹⁹ ¶ Hoc quoque loco notantur in exemplari harum questionum michi tradito per honorandum magistrum nostrum et doctorem theologum Mattheum de Loreyo, et aliena quidem manu mendose scriptum[!]: 'Bernardus magnus in tractatu *de proprietate monachorum*,²⁰ et 'Beda in libro *de templo salomonis*,²¹ sed nescio quam ob causam illic nominatim inscribuntur, quoniam nulla illic proponitur questio, neque aliquid de illis aut queritur aut asseritur. Neutrum certe illorum librorum vidi, neque quicquam de illis affirmare aut diiudicare possum.

¶ Tricesima septima. An dicendum sit Lodouicus per 'o' in prima syllaba, an Ludouicus per 'u'?²² ¶ Responsio. Vtrunque recte dicitur, et indifferens est, hocne an illud dixeris. Vt ostendit annotatio facta in *Elucidatorii ecclesiastici* primo libro, ad illum hymnum de sancto Ludouico rege francorum 'Gaude mater ecclesia, noue laudis preconio'.²³ ¶ Petit insuper hoc loco insignis tua prestantia, quod theologos scriptores recenseam, et quid quisque dixerit an senserit, sed nescio super qua materia ipsa petat illorum authorum sententiam rescribi, neque id facile coniectare possem, aut ex ipso colligere harum questionum exemplari. Potius euoluendum est opus Ioannis Tritemii *de scriptoribus ecclesiasticis*,²⁴ vbi fere ad nostra vsque tempora digeruntur in numerum, quicunque aliquid circa theologiam aut sacras litteras preclarum.

¶ Tricesima octaua. Cum fuit duo de eadem cognatione, et scribitur ad eos sic 'Doctissimis viris vtrisque Gozthon', an hic 'vtrisque' bene dicitur, aut an loco 'vtrisque' dici debet [6v] 'vtrique' vel 'ambobus'? ¶ Responsio. Nullum horum trium addi debet: nec vtrisque nec vtrique, nec ambobus, sed sufficit solum epithetum, vt doctissimis aut

¹⁸ Gosztonyi valószínűleg Guillelmus Peraldus *Summa de vitiis*re gondol, amelyben azonban már az első kiadástól fel volt tüntetve az explicitben a szerző neve, igaz hibás alakban (Basel, Ruppel, 1474 körül).

¹⁹ Ezt a mondást már az *Elucidatorium*ban is idézte Clichtoveus, Senecánál kicsit másképp szerepel (*Erkölcsei levelek*, 12, 11, 3). CLICHTOVEUS, 1516, 90v: „Ideo in his omnibus tenendum censeo id Senecae verbum: Non a quo dicatur, sed quid dicatur attende.” Clichtoveus másból is idézi ezt a szentenciát: MASSAUT, 1974, 166. Vö. Kempis Tamás, *De imitatione Christi*, 1, 5: „Non quaeras quis hoc dixerit; sed quid dicatur, attende.”

²⁰ Clichtoveus valószínűleg Trithemius nevét olvasta Bernardusnak, mert neki van csak ilyen című műve: TRITHEMIUS, 1495. Az értekezést 1505-ben Párizsban is kiadták. Valószínűleg más céllal (talán könyv-vásárlás miatt) jegyezte fel ezt a két címet Gosztonyi a Clichtoveusnak küldött kérdéssor mellé.

²¹ BEDA Venerabilis: *De templo Salomonis liber*, modern kiadását I. BEDA, 1969, 141–234.

²² A Lodouicus név helyes formájának kérdése II. Lajos király miatt is fontos lehetett.

²³ CLICHTOVEUS, 1516, 66r.

²⁴ TRITHEMIUS, 1494.

clarissimis in plurali numero ponere. Per hoc enim, quod multitudinis numero exprimitur adiectiuum, constat utique, quod ad utrumque illorum, quibus scribitur debet referri.

¶ Tricesima noua. In secunda persona huius uerbi 'peruertor', scilicet 'peruerteris', ubi cadit accentus. ¶ Responso. In secunda syllaba, quoniam tertia est breuis. At uero in hoc uocabulo 'peruerteris', ut est secunda persona futuri indicatiui, accentus est faciendus in penultima syllaba, quoniam ipsa est longior.

¶ Quadragesima. 'Dragma' nomen an per 'g' scribi debet, uel per 'm', et quid significat? ¶ Id nomen, ut genus ponderis significat, per 'g' scribendum est, licet Calepinus per 'ch' scribi ipsum debere putet,²⁵ vsus tamen obtinet, quod per 'g' scribatur. Et in eo significato nomen est prime inflexionis. At uero 'Drama, atis' secundum tertiam declinationem sine 'ch' et 'g' scribi debet, et per simplex 'm', significatque genus poematis aut cantici, ubi diuersae personae introducuntur, ut in comediis et tragediis. De hoc autem duorum istorum nominum discrimine annotationem me posuisse memini in *Elucidatorio ecclesiastico*, sed locus nunc non occurrit. Vide illam in expositione hymni de uisitacione beate Marie 'Assunt festa iubile'.²⁶

¶ Quadragesima prima. 'Alius' et 'aliud' nomina in qua syllaba habent suum accentum? ¶ Responso. In prima, quoniam secunda est breuis. Et id intelligendum, quando 'alius' est nominatiui casus, quoniam in genitiuo singulari secundam syllabam habet longam, et ergo tunc in penultima syllaba seruandus est accentus.

¶ Quadragesima secunda. Hec uocabula 'quo modo' et 'quomodo', qualiter proferenda sunt et accentuanda? ¶ Responso. Si due sunt dictiones, diuisim proferri debent, et accentus seruari in prima syllaba huius ablatiui modo. Sin uero una sit dictio, coniunctim proferenda est ac scribenda, accentusque seruandus in prima syllaba, quoniam secunda est breuis. Et nichil refert quantum ad significatum, an una sit dictio uel due, sicut 'quemadmodum'.^[7r]

¶ Quadragesima tertia. In hac dictione 'Pentecoste' ubi cadit accentus, et quid signat ea dictio, quidue significat? ¶ In ea dictione accentus cadit in penultima syllaba, quoniam est longa, scribi debet sine aspiratione in secunda syllaba, et significat quinquagesimam, siue quinquagenarium dierum, quemadmodum annotatum est in secundo libro *Elucidatorii ecclesiastici*, in expositione responsorii diui Pentecostes 'Dum complerentur dies'.²⁷

¶ Quadragesima quarta. An dicendum sit 'letania' per 'e' in prima syllaba, aut 'litanía'? ¶ Responso. Dicendum est litania sanctorum, id est supplicatio, que fit ad sanctos, per 'i' in prima syllaba, quoniam apud grecos scribitur eo loco per iota, quod nunquam in 'e' apud latinos conuerti potest, quemadmodum etiam annotatum est in prima annotatione adiecta ad expositionem benedictionis fontis in sabbato sancto Paschi in secundo libro *Elucidatorii ecclesiastici*.²⁸

²⁵ CALEPINUS, 1502, r2v.

²⁶ CLICHTOVEUS, 1516, 59r.

²⁷ CLICHTOVEUS, 1516, 96r.

²⁸ CLICHTOVEUS, 1516, 109r.

¶ Quadragesima quinta. Quando dicitur officium matutinum in dominica, an pro inuitatorio dicendum est 'Regem magnum adoremus Dominum' nullo addito, vel addendum est adhuc ad dictam clausulam, 'venite, exultemus'? ¶ Responsio. Primo modo legendum est, scilicet sine adiecta particula 'venite, exultemus', quoniam illa non est pars inuitatorii, vt satis ostendit contextus grammaticalis, qui non permetteret illam alteri precedenti apponi sine coniunctione media, neque poneret ibi verbum 'exultemus' cum accusatiuo, cum in principio psalmi ponatur in datiuo. Sed data particula 'venite exultemus' designat psalmum decantandum post inuitatorium, scilicet nonagesimum quartum, cuius illud est initium [Ps 94:1]. At nonnulli ignari et non aduertentes illam esse notam psalmi decantandi, adiecerunt illam particulam ad inuitatorium, quasi esset illius pars, cum tamen non sit.

¶ Quadragesima sexta. Vtrum in psalmo 117 dicendum sit 'bonum est confidere in domino, quam confidere in homine' [Ps 117:8], vel potius 'Melius est confidere in domino, quam in homine.' [7v] ¶ Responsio. Dicendum est et legendum primo modo, scilicet per positiuum 'bonum', loco comparatiui positum, et quidem ibidem significationem habet comparatiui. Sed nunquam debet aliquis ex sensu proprio aut suo iudicio mutare verba scripture sancte, neque loco positui 'bonum' ponere suum comparatiuum 'melius'. Quoniam modus loquendi sacre scripture id habet, quod id nomen 'bonum' plerumque ponat in significatione comparatiui. Vt Matthei 18 'Bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum: quam duas manus vel duas pedes habentem mitti in ignem eternum.' [Mt 18:8] Et paulo post, eodem loco: 'Bonum tibi est vnum oculum habentem ad vitam intrare, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.' [Mt 18:9] Ita cum in psalmo 47 'magnus dominus et laudabilis nimis' [Ps 47:2] particula 'nimis' ponatur pro 'valde', et plerisque aliis in locis, nullus tamen ea debet esse temeritate, vt legendum censeat 'Magnus Dominus et laudabilis valde.' Nam sacra eloquia intacta inuiolataque seruari debent, et in sua integritate illabefacta.

¶ Quadragesima septima. 'Mitto' verbum an simplici aut potius duplici 't' scribi debet? ¶ Responsio. Duplici semper, quoniam hoc habet eius natura, et fortasse id constitutum est vt differat a nomine adiectiuo 'mitis', et hoc 'mite' per vnicum est scribendum, cum quo coincideret in aliquibus suis personis.

¶ Quadragesima octaua. Quomodo differunt abinuicem hortus et ortus? ¶ Responsio. Hortus per aspirationem in principio secunde declinationis est nomen, et locum significat arboribus ac floribus amene consitum. Masculini quoque est generis, sicut Dominus. Nonnulli tamen putant id nomen in ea significatione sine aspiratione scribi debere, vt Calepinus,²⁹ qui ipsum deducit a verbo orior, quod haud dubie sine aspiratione scribitur. Potius tamen sentio, ad manifestius discrimen ipsius cum altero nomine quarte declinationis ponendum, ipsum aspirari debere. At vero [8r] ortus verbale nomen ab orior deductum quarte declinationis est et masculini etiam generis, significans originem siue exortum. Et ita dicitur ortus solis et stellarum eleuatio eorum super nostrum hemispherium. Scribitur autem tunc sine aspiratione.

---

²⁹ CALEPINUS, 1502, KIIIv.

¶ Quadragesima noua. Vtrum iste dictiones 'michi' et 'nichil' per 'ch' aspiratum scribi debent, vel per aspirationem solam sine 'c' littera precedente. ¶ Responsio. Potius primo modo debent scribi, scilicet per 'ch' aspiratum. Nam prolationem habent illi scripture consentaneam et respondentem. Quod si scriberentur per solam aspirationem sine littera 'c', syllabe ipse quodam hiatu indecenti sine connexione proferri deberent, sic 'Ni,hil', 'Mi,hi', cum aspiratio illa ad secundam pertineret syllabam. Illud autem et indecorum foret, et inconcinnum atque ineptum.

¶ Quinquagesima. Quomodo intelligitur illud psalmi quarti dictum, 'Signatum est super nos lumen vultus tui domine?' [Ps 4:7] ¶ Responsio. Verbum illud prophete significat ipsius summe Diuinitatis pariter et trinitatis characterem anime nostre esse impressum, hoc quidem pacto, quod sicut nummus imperatoris portat imaginem, ita et omnibus hominibus signa celestis principis atque authoris cernuntur impressa. Et quemadmodum denarius imagine regis, et cera sigilli effigie spectatur insignita, ita et anima nostra signaculo summe monadis pariter et triadis adornata refulget. Enimvero deus essentia vnus est, personis autem trinus; haud secus anima rationalis, vna quidem est secundum essentiam, trina tamen secundum vires suas naturas atque natura insitas, vtpote memoriam, vtpote memoriam, que patri respondet, intellectum filio dei, et voluntatem spiritui sancto analogam. Hoc sane eset diuini vultus lumen, quod super nos est signatum. Hic fulgor est clarissimus desuper mentibus nostris irradians. Denique hic celestis est splendor signaculo diuine bonitatis ita animis nostri infusus atque impressus, vt semper eluceat in nobis preclara Diuini vultus imago.[8v]

¶ Quinquagesima prima. Vbi cadit accentus in hac dictione 'Abia' posita in genealogia Christi Matthei primo, cum dicitur Robam autem genuit Abiam, Abia autem genuit Asa? [Mt 1:7] ¶ Responsio. In secunda syllaba que protractiore debet tenore proferri, quoniam est longa more hebreorum, qui vocalem 'i' ante 'a' in nominibus propriis producunt. Neque debet ea dictio unquam scribi per η grecum: quod nequaquam est greca, sed hebraica, et ergo per 'i' exile scribenda.

¶ Quinquagesima secunda. In hoc nomine 'Josias' vbi cadit accentus, et habetne simplex 'i'? ¶ Responsio. Super secundam syllabam ferri debet illius dictionis accentus, quod sit producta, et per simplex 'i' atque latinum tam prima, quam secunda eius syllaba scribenda est.

¶ Quinquagesima tertia. In hoc nomine Jechouias super quam syllabam ferendus est accentus? ¶ Responsio. Super penultimam eius syllabam propter eandem cum superioribus rationem. Et idem ferendum est iudicium de his dictionibus Esaias, Hieremias, Zacharias, Malachias, Ananias, Azarias et similibus.

¶ Quinquagesima quarta. Hec nomina etiam in libro generationis Ihesu Christi posita 'Abiud', 'Eliud' vbi habent accentum suum? ¶ Responsio. In prima syllaba, nam secunda eorum syllaba est breuis. Dictio autem plures quam duas habens syllabas et penultimam breuem semper in tertia ante finem syllaba habet accentum. Vt 'dominus', 'scribere'. Quod si penultima syllaba fuerit longa, in ea seruandus est accentus, vt 'docere', 'audire', 'spinosus'.

¶ Quinquagesima quinta. 'Reiicio' verbum scribendumne est geminato 'i' aut vnico tantum? ¶ Responsio. Duplici 'i' scribendum est illud verbum in temporibus a presenti indicatiui formatis. Nam 'iacio' suum simplex vnum in prima syllaba habet 'i' ante 'a', et in compositione illa vocalis 'a' mutatur in 'i', ergo compositum 'reiicio' debet habere in secunda syllaba duplex 'i', sicut et cetera eiusdem verbi 'iacio' composita: adiiicio, abiicio, subiicio, coniiicio. In preterito autem perfecto indicatiui et temporibus ab eo formatis vnicum habet 'i' in secunda syllaba, vt reieci, reieceram, reiecissem. [9r]

¶ Quinquagesima sexta. An dictio 'archa, -e' scribi debet tam in nominatio quam obliquis et proferri cum aspiratione, an sine ea? ¶ Responsio. Sine aspiratione debet ea dictio vbique et scribi et proferri. Quod autem alium habeat sonum in nominatio quam in genitio, id non facit aspiratio, sed quoniam 'c' littera cum 'a' aliter sonat, similiter cum 'o' et 'u', quam cum 'e' et 'i', cum illis enim sonat vt 'k'.

¶ Quinquagesima septima. Vtrum in hac ecclesiastica sententia, 'Qui expansis in cruce manibus traxisti omnia ad te secula'³⁰ legendum est 'expansis' vel 'expassis'? ¶ Responsio. Vtrumque recte legitur, nam 'expando' verbum habet 'expansum' vel 'expassum' in supino. Primum quidem est in scripture vsu frequentius, secundum autem apud probatos auctores vsitatus, qui a pando supinum formant 'passum' non 'pansum'. Virgilius, 'Crinibus Iliades passis.' [Verg. Aen. 1, 480]

¶ Quinquagesima octaua. Vbi cadit accentus in hac dictione 'statera'. ¶ Responsio. In penultima syllaba, nam ipsa est naturaliter longa, et ergo debet prolixiore tenore proferri. Quinimmo ad cognoscendum cuiusque dictionis debitum accentum opus est dumtaxat considerare quantitatem penultime syllabe, in iis dictionibus que plures duabus habent syllabas. Vt dictum est.

¶ Quinquagesima nona. Vtrum 'Samaritanus' est dictio hebraea, et quomodo interpretatur? ¶ Responsio. Ea dictio hebraica est quantum ad originem, et latina quantum ad deductionis et formationis modum, et quantum ad declinationem. Est enim adiectiuum nomen formatum ab hoc nomine Samaria, quod vrbs nominatissime quondam in terra Israel nomen est, et regum Israel regia atque primaria vrbs. A quo quidem nomine deducitur Samaritanus, sicut a Roma Romanus, et est aliquis ex ea vrbe oriundus secundum propriam suam significacionem. Mystice tamen et allegorice Samaritanus interpretatur custos, vt dicit Gregorius in homilia euangelii, quod legitur in dominica in passione domini.³¹ [9v]

¶ Sexagesima questio. Vtrum 'subsanno' verbum duplici 'n' scribi debet, aut simplici? ¶ Responsio. Duplici, nam venit ab hoc nomine 'sanna', quod irrisionem significat que

³⁰ Idézet egy nagycsütörtökön (fer. V. de Cena Domini) énekelt tropus szövegéből. Lásd *Breviarium Strigoniense*, 1514, 181r.

³¹ GREGORIUS, 1999, 137 (1, 18). Az adott helyen sem a korabeli *Breviarium magnum Parisiense* (Párizs, Johannes de Prato, 1492, H3r), sem a *Breviarium Strigoniense* nem tartalmazza húsvétvasárnapra ezt a gergelyi lekiót, de más breviáriumokban (pl. a Trident utáni *Breviarium Romanumban*) megvan. Holl Béla szerint Clichtoveus az *Elucidatoriumhoz* a *Breviarium Strigoniense* 1502-i vagy 1513-i és a *Missale Strigoniense* 1491–1513 között megjelent nyolc kiadásának egyikét használta. HOLL, 1989, 169–176.

proprie rugata fronte et contracto naso exprimitur, vt dicit Calepinus in dictione 'sanna' et 'subsanno'.³² Sanna autem duplo 'n' scribitur.

¶ Sexagesima prima. Vtrum recte dicatur vtrumque verbum 'intrate' et 'introite'? ¶ Responso. Vtrumque recte dicitur, quidem omnino significat, scilicet ingredi. Intrate quidem a verbo prime coniugationis 'intro, -as, -are'. Introite vero a verbo quarte coniugationis 'introeo, -is, -ire', quod componitur ab 'intro' et 'eo'.

¶ Sexagesima secunda. In hac dictione 'auditus' vbi cadit accentus? ¶ Responso. In penultima syllaba, nam ipsa est naturaliter longa, siue sit nomen substantiuum verbale quarte declinationis, siue participium preteriti temporis verbi 'audior'. Vtrumque enim formatur a supino 'audium, -tu', cuius penultima longa.

¶ Sexagesima tertia. Vbi cadit accentus in hac dictione 'inuitus, -a, -um'? ¶ Responso. In penultima syllaba, quoniam est naturaliter longa, et ergo productiore spiritu et mora debet proferri. Horatius: 'Et nichil inuita dicas faciasue Minerua.' [Hor. *Ep.* 2, 3, 385.]

¶ Sexagesima quarta. Vtrum in *Vita sancti Benedicti* recte legatur 'Postquam puerilem decursit etatem'?³³ ¶ Responso. Omnino inepte et mendose. Nam 'decurro' preteritum facit decurri non decursi, licet decursum habeat in supino. Et ergo legendum est 'postquam puerilem decurrit etatem,' et libri castigandi.

¶ Sexagesima quinta. In hac dictione 'Iordanis' vbi cadit accentus? ¶ Responso. In secunda syllaba, quoniam est naturaliter longa, et ergo prolixiore tenore debet proferri, vt vocalis 'a' lentius et productius proferatur, quam relique.

¶ Sextagesima sexta. An omnia in Biblia sint moralia et legalia, et que tenemur credere, et que non? ¶ Responso. [10r] Non omnia, nam multa sunt historica et secundum littere narrationem intelligenda, que neque moralia sunt, neque legalia. Preterea proprie legalia dicuntur cerimonialia, et et ritus sacrificiorum veteris legis, preter que erant iudicialia ad peccatorum punctionem spectantia, et tranquillam populi cohabitationem. Non fuerunt igitur illa, si recte loqui volumus, legalia. Demum que in Nouo continentur testamento de sacramentis noue legis, neque moralia sunt neque legalia, quia ad veterem legem non pertinent. Porro superius dictum est nos omnia credere debere, que in Biblia continentur, siue in Veteri, siue Nouo testamento.³⁴

¶ Sextagesima septima. Cur dominus noster Jhesus Christus dicitur Nazarenus, cum non fuerit ibi natus? ¶ Responso. Quia fuit in Nazareth conceptus, vt patet Luce primo [Lc 1:26] et quia ibidem fuit educatus atque enutritus, vt patet Luce secundo [Lc 2:39] et quarto cap. [Lc 4:16] Et ergo Nazareth dicitur eius patria.

¶ Sexagesima octaua. Que est ciuitas domini de qua dicitur in euangelio, 'quo transfretant et venit in ciuitatem suam'? [Mt 9:1] ¶ Responso. Ciuitas Nazareth. Nam in ea expleto purificationis Marie tempore usque ad profectionem in Egyptum fuit

³² CALEPINUS, 1502, V1r és Z7r.

³³ Valójában Szt. Miklós napi antifóna („Postquam domi puerilem decurrit aetatem”). *Breviarium Strigoniense*, 1514, 431r.

³⁴ L. q. 10.

nutritus, et post reditum de Egipto vsque ad tempus sue predicationis publice, est commoratus, vt patet Matthei 2° [Mt 2:23].

¶ Sexagesima nona. Vtrum Joseph et Maria habuerunt aliquam domum propriam in ciuitate Bethleem? ¶ Responso. Non, quia non venerant illuc ad habitandum, sed solum ad soluendum tributum Cesari secundum edictum Augusti. Et tantus eam ob causam era tempore natiuitatis Christi confluxus populi in Bethleem, vt neque in diuersorio locum pariendi aut reclinandi infantem Maria habuerit. Verisimile est tamen ipsum post discessum populi habuisse in Bethleem domum [10v] conductitium aut locatitiam, in qua honeste diuersetur usque ad tempus sue purificationis, et in qua magi adorantes dominum obtulerunt ei munera. Nam de ipsis dicit Mattheus cap. secundo: 'Et intrantes domum inuenerunt puerum cum Maria matre eius.' [Mt 2:11]

¶ Septuagesima. Cur Christiani dicuntur fideles, gentiles infideles, et Iudei perfidi? ¶ Responso. Quoniam Christiani credunt in vnum et verum deum, et seruant illius cultum atque religionem, fideles dicuntur. Gentiles autem et iddolatre, [!] quoniam non credunt in vnum deum, sed falsorum deorum colunt simulacra, infideles dicuntur, quasi a fide alieni et expertes fidei. Iudei autem quoniam a datione legis per Moysen polliciti sunt, quod ipsius seruant mandata, fidem et cultum et omnia, que iussit dominus, facerent. Nunc autem promissionem illam violant, et transgrediuntur hoc iuramentum tunc factum, quia nolunt credere in Christum, sicut per prophetas eis iussit dominus; perfidi iure dicuntur. De hoc autem in secundo libro *Elucidatorii ecclesiastici* posita est adnotatio folio 101,³⁵ vbi mentio fit de variis eorum denominationibus, qui ad ecclesiam spectant, aut ab eius gremio sunt separati.

¶ Septuagesima prima. Quomodo intelligendum illud dictum Ignatii in vna suarum epistolarum 'feriam quartam et sextam ieiunaueritis. Quicumque autem sabbatum ieiunauerit preter sabbatum parasceues, sit Christi interfector.'³⁶ ¶ Responso: Ignatius in eo loco loquitur secundum morem primitiue ecclesie, cuius tempore vixit, et exhortatus est fideles vt illius temporis consuetudinem seruarent: in quo feria quarta seruabatur a plerisque ieiunium, ob memoriam venditionis siue traditionis Christi eo die pacte siue composite inter Iudam et Phariseos. Feria etiam sexta seruabatur ieiunium ob memoriam passionis domini tunc consummate. Sabbato enim prohibitum erat ieiunium: nequis Christianus videretur eo die in honorem sabbati iudaici ieiunare et velle approbare statum antique legis tunc abolutum. Nunc autem et alia sunt ecclesie tempora, et alii mores: et ergo non est prohibitum nobis sabbato ieiunare.

¶ Septuagesima secunda. Quid est amor, et concupiscentia, quid amor amicitie et concupiscentia? ¶ Responso: Amor affectus est dilectionis in aliud, siue illud carnale sit siue spirituale. Et ergo [11r] generaliore habet rationem, quam concupiscentia, que est affectus ipsius sensualitatis in aliquid tanquam vile aut delectabile. Et hoc

³⁵ CLICHTOVEUS, 1516, 101r.

³⁶ Ezt az Antiochiai Szt. Ignácnak tulajdonított levelet Gosztonyi Dionysius Areopagita Jacques Lefèvre d'Étaples által sajtó alá rendezett korábbi kiadásból is ismerhette. DIONYSIUS, 1502, 108v. De szerepelt a Clichtoveus által kommentált 1515-ös kiadásban is: DIONYSIUS, 1515. Modern kiadását l. Ps. IGNATIUS, 1913, 120.

sepius inordinata est, et fertur in honores, opes aut carnis voluptates. Amor autem amicitie est, quo aliquis vult alicui bonum, et illius quidem gratia, et is honestus est ac studiosus, quoniam non proprium querit bonum, sed alterius. Amor autem concupiscentie, is est amor, quo aliquis proprium vult bonum, aut quod tale apparet, et sui quidem gratia. Et is carnalis est ac plerumque noxius. Vt est amor diuitiarum, honorum, aut voluptatum carnis.

¶ Septuagesima tertia. Que est illa theologia rationalis, et que intellectualis? ¶ Responso: Rationalis theologia, que per ratiocinationem et rationis ductum ex inferioribus et sensibilibus ad diuinas proprietates agnoscendas assurgit. Et hec etiam theologia affirmatiua dicitur. Intellectualis autem theologia est, que mente in deum collecta vnice omnia, que in rebus conditis conspicit, de deo negat, ipsumque nichil esse eorum que sunt, sed super omnia contuetur. Et hec theologia negatiua etiam dicitur. De hoc prologus ipsius Stapulensis in librum *de trinitate* Ricardi de Sancto Victore legatur.³⁷ Videantur itidem et scholia Stapulensis circa primum caput libri sancti Dionysii de diuinis nominibus vbi de modis philosophandi de deo disserit.³⁸

¶ Septuagesima quarta. Vtrum autoritate aut ratione probari possit confessionem sacramentalem que secreto fit sacerdoti esse de lege dei? ¶ Responso: Vtroque modo. Autoritate quidem, nam beatus Iacobus dicit in quinto cap. sue epistole: 'Confitemini alterutrum peccata vestra.' [Jac 5:16] Et dominus noster Joannis vicesimo ad discipulos ait: 'Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittentur eis: et quorum retinueritis, retenta erunt.' [Jo 20:22] At non possunt episcopi aut sacerdotes remittere, aut retinere peccata, nisi ea cognoscant ex ore confitentium. Ergo obligantur diuina lege homines ad detegenda sua peccata sacerdotibus per confessionem. Ratione vero, quia dictum est leprosis: 'Ite ostendite vos sacerdotibus.' [Lc 17:14] Et de Lazaro resuscitato dictum est ad discipulos: 'soluite eum et sinite abire.' [Jo 11:44] At peccatum est lepra spiritualis, et constringens hominem vinculis duris. Ergo vt ab ea curetur lepra peccator, et a vinculis reatum soluat, debet se ostendere sacerdoti per secretam confessionem. [11v]

¶ Septuagesima quinta. An ieiunium est de lege diuina vel non. ¶ Responso. Ieiunium est de lege diuina, et homines astringuntur ad illud seruandum ex diuino precepto. Quoniam Joel secundo dicit dominus: 'Congregate cetum, sanctificate ieiunium.' [Joel 2:15] Quid autem esset sanctificare ieiunium, nisi illud in sanctitate et munditia obseruare? Insuper Thobie 12 dicitur: 'Bona est oratio cum ieiunio et elemosina,' [Tob 12:8] sed ad orationem et elemosinam astringimur diuino precepto. Ergo etiam consimili ratione ad ieiunium, quod eis connumeratur. Ad hec Marci nono dicit dominus: 'hoc genus demoniorum non eiicitur, nisi in oratione et ieiunio,' [Mc 9:28] sed obligamur diuino precepto ad eiiciendum hoc genus demoniorum, scilicet vicium gule et luxurie. Ergo et obligamur diuina lege ad medium expellendi hoc genus

³⁷ RICHARDUS DE SANCTO VICTORE, 1510, 1v–2r. Erról. RICE, 1972, 223–227.

³⁸ DIONYSIUS, 1515, 105v–106r. Jacques Lefèvre d'Étaples Dionysius Areopagita-kommentárja ebben az 1515. évi kötetben jelent meg először, és Clichtoveus szavaiból az derül ki, hogy ez a kiadás biztos megvolt Gosztonyinak. A kiadásról lásd RICE, 1972, 350–353.

demoniorum, scilicet ad ieiunium. Deinde Christus facto suo sanxit ieiunii legem, quando ipse ieiunauit 40 diebus.

¶ Septuagesima sexta. Quomodo autoritate vel ratione probari possit decimarum solutionem esse de lege dei? ¶ Responso. Autoritate scripture id probatur, dicentes Exodi vicesimo 2º: 'Decimas et primitias non tardabis reddere.' [Ex 22:29] Et Numeri 18: 'Leuitis dedi omnes decimas,' [Nm 18:21] vbi significat scriptura ex diuina ordinacione decimas leuitis deberi. Sed leuitis in nouo testamento succedunt sacerdotes. Igitur et illis debentur eodem iure. Preterea Matthei 23: Dominus noster reprehendens scribas et phariseos, quod decimarent mentam, rutham et anetum, relinquerent autem iudicium et veritatem, subiunxit: 'hec oportuit facere, et illa non omittere.' [Mt 23:23] Quibus verbis significant eos esse obligatos ad decimarum solutionem, ratione vero, quia spiritualia seminantes debent temporalia metere, et qui habent curam administrationis spiritualium, vt curati, debent pro sua sustentatione recipere temporalia ab iis, quorum gerunt curam. Ergo habent ius recipiendi decimas a suis parochianis, pro quibus laborant.

¶ Septuagesima septima. An episcopalis dignitas atque autoritas est maior, quam regalis, aut econuerso? ¶ Responso. Episcopalis dignitas est maior in spiritualibus officiis, scilicet in iurisdictione concernente opera spiritualis, vt confirmationis sacramentum, et sacrorum ordinum collationem, excommunicandique potestatem, quam non habet rex. Regalis vero autoritas est maior in temporalibus officiis, vt gubernatione regni, bellorum administratione, quando oportet, punitione noxiorum etiam per mortis inflictionem, que non pertinent ad episcopum. [12r]

¶ Septuagesima octaua. An episcopi, vel etiam sacerdotes sunt obligati ieiunare adventum domini septuagesimam, sexagesimam et quinquagesimam, sicut et quadragesimam? Vtrum etiam astringantur ad ieiunium quatuor temporum? ¶ Responso. Ad quatuor prius nominata non obligantur ex precepto dei aut ecclesie vniuersalis, nisi forte particularis consuetudo regionis aut ecclesie fit in oppositum. Ad postremum autem, scilicet ieiunium quatuor temporum, obligantur ipsi, sicut et ceteri Christiani, quoniam illud est ex vniuersalis ecclesie constitutione.

¶ Septuagesima nona. Quare ab ecclesia sunt constituta quatuor temporum ieiunia? ¶ Responso. Vt per ieiunium satisfaciamus deo de peccatis, que per gulam commisimus pro vno mense constitutum est vnus diei ieiunium. Nam vnumquodque quatuor temporum tres ieiunii dies complectitur pro tribus mensibus, qui illo anni tempore continentur. Siquidem quatuor anni tempora sunt: ver, estas, autumnus et hyems.

¶ Octuagesima questio. Quomodo dominus noster fuit crucifixus: an pedibus coniunctim vno clauo confixis, vt nunc effigiant pictores, an diuisim et duobus clauis, vt antequam representant picture et imagines? ¶ Responso. Non potest hoc ex scriptura deprehendi, quoniam non facit expressam illius rei mentionem. Neque ratione potest id discuti, quoniam consistit solum in facto rei preterite. Crediderim tamen potius secundo modo factam crucifixionem propter antiquitatis representationem, que melius id nosse potuit.

¶ Octuagesima prima. An verum sit, quod Iamblicus scribit *de mysteriis Egyptiorum*, animam scilicet rationalem separatam a corpore nichil posse pati, quinimmo et in corpore existentem etiam pati non posse?³⁹ ¶ Responsio. Vtrumque falsum est, et orthodoxe fidei contrarium. Nam anima a corpore separata patitur ignem purgatorium, vere affligentem et inserentem dolorem, similiter et ignem infernum longe amplius. Similiter in corpore consistens anima afficitur grauibus passionibus, merore, tristitia, tedio, odio et ceteris perturbationibus animi. Sed non consulo esse multum insistendum libris Iamblici, nam Christiane fidei fuit infestissimus, et cultor idolorum pessimus, qui ritus sacrilegos gentilitatis ad colendos deos vocat mysteria [12v] Egyptiorum. Crede michi: in illis libris latet sub melle venenum.

¶ Octuagesima secunda. An lex diuina et nature in omnibus coincident, an in aliquibus tantum? ¶ Responsio. In omnibus simpliciter coincident, quoniam quicquid dictat lex nature, est conforme legi diuine. Enimvero quod lex nature in duobus decernit preceptis, scilicet, 'omnia que vis tibi fieri, alteri facito,' et 'quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris,' lex diuina in decem preceptis decalogi explicuit.

¶ Octuagesima tertia. Quomodo id accipiendum est, quod vniuersalia sunt perpetua? ¶ Responsio. Illud non de vniuersalibus in existendo intelligi debet, quoniam nulla sunt talia. Quicquid enim est, vnum numero existit. Sed de vniuersalibus in predicando, vt sunt termini communes sub vna ratione multa continentes simulacra, vt homo, animal, substantia, et consimiles. Sane talia vniuersalia dicuntur perpetua, quoniam significant singularia quocumque tempore aut loco existentia, neque eorum vnquam deficit significatio, quoniam ab exordio mundi ad finem vsque aliqua sunt eorum singularia, que significant, et de quibus vere predicentur. Et hec dicuntur vniuersalia logica.

¶ Octuagesima quarta. Quare platonici sunt vitandi et quomodo propter platonicos multi prolapsi sunt in heresim? ¶ Responsio. Quoniam ipsi circa tempora Origenis vnam fecerunt conspirationem contra fidem catholicam, et acuentes calamum suum contra Christum, scriptis suis moliti sunt religionem christianam extinguere, et idolorum cultum (quo maxime insaniebant et detinebantur) defendere. Idcirco eorum libri sunt vt virus perniciosum vitandi, neque debet Christianus in deum pius in illorum lectione occupari, ne ex iudicandi imbecillitate atque discernendi inter atrum et candidum pro serpillio colligat cicutam, et pro salutaribus herbis aconita legat. [Verg. *Georg.* 2, 152] Hi autem Platonici potissimum duces iam dicte factionis sunt Plotinus, Iamblicus, Porphyrius, Proculus [!], vt diffuse declarat noster Stapulensis in scholiis primi cap. libri sancti Dionysii de diuinis nominibus, vbi ista latius disserentur.⁴⁰ Et quoniam nonnulli Christiani illis nimis addicti, eorum placita de triplici vno, scilicet ante ens, ens et post ens, voluerunt [13r] applicare ad tres summe trinitatis personas,

³⁹ Az idézett részt Ficino „fordításában” (igazából kivonatában) l. GIAMBLICO, 2013, 549; IAMBLICHUS, 1497. AVv. Érdekes párhuzam, hogy Báthory Miklós Iamblikhosz-példányában ugyanehhez a passzus-hoz tesz bejegyzést („Hoc idem Plotinus sentit”). Ezek szerint Báthory mellett Gosztonyit is érdekelte a test és lélek viszonya, valamint a lelkek passzibilitásának kérdésköre. L. MOLNÁR, 2015, 45–46.

⁴⁰ DIONYSIUS, 1515, 106v.

vocantes vnum ante ens patrem, ipsum ens filium, et vnum post ens spiritum sanctum: idcirco diuiserunt ipsius deitatis substantiam, posueruntque filium non ex patris substantia, neque patri coeternum, quinimmo et minorem secundum diuinitatem ipso patre, et spiritum sanctum etiam asseruerunt esse creaturam, patreque et filio inferiorem. Et hi heretici potissimum fuerunt Arriani, Eunouiani [!] et Macedoniani, qui grauissimam intulerunt ecclesie Christi persecutionem. Si quis autem de triplici platoniorum ente amplioem expetit determinationem, atque de ideis platoniceis, legat quartum dialogum Iacobis Stapulensis metaphysicæ introductionis declaratorium.⁴¹

¶ Quod autem veneranda tua paternitas exigit a me fieri opusculum in quo dicta platoniorum confutentur et ostendantur fidei nostre aduersa, id recte frustra et nequicquam expectat, nam non sum illo negotio vnquam prestiturus operam. Tum quod numquam versatus sum in libris platoniorum legendis, neque illos euolui. Et quod amplius est, constitui apud me, quod nunquam eos euoluam, quoniam non sapiunt stomacho meo. Tum quod huiusmodi studium superuacuum michi censeretur et nullius omnino frugis, cum pauci admodum sint, qui ea laborant peste, quod Platoniorum placitis sint pertinacius addicti. Quinimmo curiosum potius iudicaretur id opus, quam fructuosum. Et teste Aristotele stultum est sollicitum esse de quolibet proferente contraria opinionibus sapientum. Ceterum id vnum persuade: neque Platonem diuinum dici nisi ab his, qui in eius verba iurarunt, neque platoniceos paucis demptis esse Christianos, quinimmo ab eis differunt vt tenebre a luce. Augustinus autem pro aliquo tempore plus equo Platoniceis assensit: legatur epistola Iacobi Stapulensis operibus sancti Dionysii prefixa, in illa omnem huius rei veritatem aperiet.⁴² [13v]

¶ Octuagesima quinta. An verum sit quod deus et materia sunt similes, qui vtrumque informe, infinitum et ignotum, vt dicit Proculus?⁴³ ¶ Responso. Immo maxime dissimiles, quia deus summum est entium, et supra omnem substantiam. Materia autem infimum est substantiarum, et (vt Augustini verbis vtar) 'prope nichil',⁴⁴ quod omnibus formis substrata sit et subiecta. Neque me mouet Proculi dictum, vt quod apud me nullius sit authoritatis, et cuius libros dissuadeo a Reuerenda tua paternitate legendos: que potius in sacrorum authorum lectione versari debet, aut saltem in Aristotelis philosophia.

¶ Octuagesima sexta. Quid cause est quod aliqui amentes effecti non loquantur, alii vero omnia efficiant et agant preter rationem? ¶ Responso. Diuersa corporis dispositio in causa huius est, nam est instrumentum anime ad faciendas suas operationes. Et ergo cum est lesum aut impeditum, non recte suas exercet actiones. Anime etiam indispositio

⁴¹ LEFÈVRE D'ÉTAPLES, 1493, 39r–42r, küll. 41r–42r. Ezt követően számos kiadásban megjelent a négy dialógus (1532, 1535, 1540, 1563). Erről l. RICE, 1972, 20–22; BIANCHI, 2000, 41–58.

⁴² Vö. DIONYSIUS, 1515, 6r.

⁴³ Ezt az állítást Ficino Proklosz-kivonatában („ex Graecis Procli commentariis in Alcibiadem Platonis primum”) találjuk. „Sicut enim materia est informis, sic et Deus, et utrunque infinitum est penitus, et ignotum.” IAMBlichus, 1497, 53v. L. még FICINO, 2006, 236.

⁴⁴ AUGUSTINUS, 1896, 316 (12, 6).

in causa huius est, que quamuis natura semper sit rationalis, actus tamen et vsus rationis plerumque impeditur per vehementes passiones.

¶ Octuagesima septima. Vtrum anima rationalis sit mutabilis secundum essentiam? ¶ Responso. Nequaquam, nam non potest per definitionem deperdere suum esse, cum sit immortalis, sed solum secundum qualitates et affectiones mutari potest, vt secundum virtutem, prauitatem, scientiam, ignorantiam, leticiam, tristitiam, spem, metum et similia.

¶ Octuagesima octaua. Vtrum hoc sit concedendum: plures essentie, ergo plura animalia, plures res, plures entes? ¶ Responso. Non est admittenda illa illatio siue consequentia, nam progreditur a communiore particulariter sumpto ad minus commune, perinde atque siquis ita rationcinaretur: Equus est animal, ergo equus est homo. Siquidem in homine sunt plures essentie, scilicet essentia corporis et anime, et tamen non sunt in eo plura animalia, sed bene sunt plures res, et plura entia.

¶ Octuagesima nona. Quomodo sumenda est varietas horarum, dierum, mensium et annorum? ¶ Responso. Horarum, mensium et annorum nulla est varietas aut diuersitas, quoniam sumuntur secundum cursum solis, qui maxime est regularis et vniformis. Dierum vero artificialium varietas sumitur secundum breuitatem et pro-[14r]lixitatem dierum et noctuum, secundum accessum solis ad nos in zodiaco, ac discessum solis a puncto verticis capitis nostri. Neque opus est me huic rei declarande amplius insistere, quoniam liber *de sphaera* Joannis de Sacrobosco exactam huius rei facit determinacionem, potissimum in tertio sui operis libro.⁴⁵ Neque in euangelio alius est vsus horarum, mensium et annorum, quam apud nos et in vsu quotidiano. Nisi id vnum videatur inter nos et hebreos discrimen constituere, quod hebrei tam in estate, quam hyeme, quinimmo omni tempore anni, quantumuis prolixus aut breuis sit dies, semper habent duodecim horas inter ortum et occasum solis, secundum illud domini nostri dictum in euangelio: 'Nonne duodecim sunt hore diei?' Illarum horarum autem prima semper inchoatur in ipso solis ortu, et ita deinceps deducuntur sex hore ante meridiem, vt sexta hora semper sit meridiana, quare tertia hora apud eos, fere ea est, que apud nos est hora nona ante prandium. Et hora sexta hebreorum est sicut apud nos hora duodecima in meridie. Deinceps autem a meridie vsque ad solis occasum reliquas sex continuo ordine assignant horas, vsque ad serotinum tempus, in quo finitur hora eorum duodecima. Quocirca hora nona hebreorum est sicut apud nos hora tertia post prandium, et hora decima ipsorum sicut apud nos hora quarta post prandium, et hora decima ipsorum sicut apud nos hora quata post prandium. Vnde Iohannes primo dicitur: 'hora autem erat quasi decima.' Sic hora undecima hebreorum est sicut apud nos hora quinta post meridiem. Vt de conductis in vineam patrifamilias dicitur, quod nouissimi hora vndecima venerunt operari in vinea, et vna hora fecerunt, quia tantummodo vsque duodecimam (que est tamquam sexta post meridiem apud nos) operati sunt, in qua quidem hora solent operarii cessare ab opere. Nos vero in vno die aliquando plures habemus horas, vt cum dies sunt prolixiores, aliquando pauciores, vt

---

⁴⁵ Lásd fentebb, ??? o.

cum sunt correptiores. Et ex hoc modo assignandi horas hebreorum multa in scriptura et euangeliis clarius intelliguntur. [14v]

¶ Nonagesima. Vtrum dantur aliqui casus in quibus inferiores possunt reprehendere superiores, et quot dantur tales et quando? ¶ Responso. Per correptionem fraternam que occulte fit, possunt inferiores corripere superiores in omni casu, quo potest et debet fieri fraterna correptio, quoniam in hoc omnes sunt fratres et equales. Publica vero reprehensione et qe per auctoritatem officii geritur, non debent inferiores corripere suos superiores, sed eis cum humilitate subiici. Vnde beatus Dionysius in octaua suarum epistolarum redarguit Demophilum monachum, quod ausus fuerit sacerdotem increpare, cuius ordo superior est in ecclesia, quam monastica professio.⁴⁶ Verumtamen in solo eo casu quo superior aliquid publice diceret aut faceret, quod inferret graue scandalum aliis, existimo ipsi inferiori licere quod publice reprehendat superiorem, ne astantes ex tali verbo aut facto trahantur in ruinam erroris aut viciorum. Et ita Paulus legitur reprehendisse Petrum (qui tamen erat superior in ecclesia) propter obseruacionem legalium, vt dicitur 2° capitulo ad Galatos. [Gal 2:14]

¶ Nonagesima prima. Vtrum therapeute, monachi cultores, antiquitus iidem fuere qui et nunc, et quinam sunt illi? ¶ Responso. Hi omnes fuerunt iidem cum iis, qui nunc monasticam profitentur vitam in generali modo viuendi, vtputa abdicacio rerum temporalium, castimonia et obedientia sub vno primo patre. Discrepantiam tamen nonnullam habuisse putandi sunt ab his, qui nostre tempestatis sunt monachi, in accidentariis et adiectitiis conditionibus, vt victu, vestitu et obseruantis particularibus, quemadmodum nunc diuerse religiones⁴⁷ monastice dissident abinuicem in statutis peculiaribus, licet omnes continuant in tribus votis principalibus. Ceterum de illis diffusa narratio textitur in scholiis Stapulensis ad primam sancti Dionysii epistolam.⁴⁸ Declaratio autem huius nominis *monachi* in secundo libro *Elucidatorii ecclesiastici* folio 101 succincte ponitur. [15r]

¶ Nonagesima secunda. Vtrum therapeute cultores atque monachi in ecclesia primitiua fuerunt sacerdotes, cum in ecclesia videantur fuisse collocati simul cum plebe sancta? ¶ Responso. Huiusmodi viri monasticam vitam profitentes in sue professionis initio et, vt monachi, non fuerunt sacerdotes. Nam a sancto Dionysio in prima parte sexti cap. libri de *ecclesiastica hierarchia* reponuntur inter ordines purgandorum siue initiandorum.⁴⁹ Potuerunt tamen postea prouehi ad ordinem sacerdotalem, quemadmodum etiam nostra tempestate id plerumque obseruatur, vt qui prius fuerunt monachi, manente eorum statu monastico promoueantur ad gradum sacerdotii. At vero in supradicto loco prima scilicet parte cap. sexti libri de *ecclesiastica hierarchia* beatus Dionysius declarat aperte, vnde dicuntur therapeute siue cultores, et vnde dicantur monachi, rationem illorum nominum plane aperiens.

⁴⁶ DIONYSIUS, 1515, 187v–191r, itt 188v.

⁴⁷ A *religio* szó szerzetesrend értelemben szerepel (vö. *religiosus*: szerzetes).

⁴⁸ DIONYSIUS, 1515, 181v–182v.

⁴⁹ DIONYSIUS, 1515, 89r–v.

¶ Nonagesima tertia. Vtrum predicti therapeute et monachi relinquebantur cum plebe sancta in ecclesia, an foras mittebantur cum eiectiis? ¶ Responso. Relinquebantur ipsi cum sancta plebe in ecclesia ad sacrorum contuitum et participationem. Nam sacer Dionysius ordinem monachorum ponit excellentiorem et sublimiorem, quam sit ordo plebis sancte. Vt constat ex prima parte sexti cap. libri de ecclesiastica hierarchia.⁵⁰ Atqui plebs sancta non arcebatu[r] sacrorum spectaculis, neque eiiciebatur foras. Ergo neque monachi. Preterea nulli secludebantur foribus templi, nisi qui aliquid adhuc habent purgandum, quales erant catechumini, apostate, energumeni, penitentes. Sed monachi non indigebant purgatione, inquam, que exposceret eiectionem et seclusionem a sacrorum contuitu, igitur non eiiciebantur templo.

¶ Nonagesima quarta. Vtrum prelati non possunt dare spiritum sanctum, et tamen apostoli, in quorum locum successerunt prelati, videbantur dare spiritum sanctum? ¶ Responso. Solius dei est spiritum sanctum dare, non hominis, quantumcumque sit sanctus, [15v] cum dicat psalmus 83: 'Gratiam et gloriam dabit dominus.' [Ps 83:12] Quare neque apostoli vnquam dederunt spiritum sanctum per manuum impositionem, neque prelati etiam illam dare possunt. Verumtamen sicut apostoli orauerunt pro illis, quibus imponebant manum, et ad preces eorum dedit deus spiritum sanctum, ita et prelati viuentes secundum sue professionis statum, vbi orant pro iis, quibus manum imponunt, impetrant illis similiter spiritum sanctum. Sed nunc datur spiritus sanctus inuisibiliter, et tempore apostolorum dabatur uisibiliter, et ergo nunc non est tam manifesta spiritus sancti impetratio, sicut fuit tunc.

¶ Nonagesima quinta. Vtrum omnia sint perfectius in deo, quam in semetipsis? ¶ Responso. Longe perfectius. Nam in deo habent esse eternum, quia ab eterno precognita et nunquam desinent cognosci. In semetipsis vero habent esse temporale, et quod aliquando incepit, et in rebus istis inferioribus desinet. Insuper in deo ipsa condita habent esse immutabile, sunt enim in eo immutabiliter. In seipsis autem sortiuntur tantum esse mutabile. Ad hec in deo habent esse vitaliter, incorporaliter et intellectualiter. 'Quod factum est in ipso (ait Euangelista) vita erat.' [Jo 1:4] In seipsis vero multa sunt vite expertia, vt inanimata multa item sunt corporaliter, materialiter, et extense. Denique in deo existentia diuinas sortiuntur conditiones et proprietates. In seipsis vero habent conditiones longe inferiores.

¶ Nonagesima sexta. Vtrum Judei et Machometici ea ducantur opinione et existimatione, quod omnes extra eorum legem viuentes damnantur, sicut Christiani de sua lege? ¶ Responso. Non est illud michi vsquequaque certum, quod neque modum viuendi eorum experientia didici, neque eorum legem calleo. Oporteret ad illud certe dinoscendum hominem inter ipsos versatum esse, illorumque legem, ritus, mores et que credenda proponunt agnoscere.⁵¹ Credibile est tamen eos hanc asserere sententiam, quod quisque ad sua extollenda ita propensius est, vt aliena queque damnet. Quare illi tantam sue legi auctoritatem tribuunt, vt putent sine illa non esse salutem. Falso tamen

---

⁵⁰ L. az előző jegyzetet.

⁵¹ Georgius de Hungaria, akinek *Tractatus*át Párizsban is kiadták, épp ennek megfelelő szerző.

id tam Iudei, quam Saraceni sue ascribunt legi, quod sine ea non possit esse salus homini. Christiani autem vere, quia scriptum est in euangelio: 'Quicumque non crediderit, condemnabitur.' [Mc 16:16] [16r]

¶ Nonagesima septima. Cur fides nostra dicitur catholica, cum tamen Christiani sint paucissimi respectu aliorum? ¶ Responsio. Catholica dicitur fides nostra, idest vniuersalis, non ab eo, quod est, sed quod esse deberet, quia scilicet per omnes mundi plagas deberet esse propagata: quod ipsa non vni populo peculiari est tradita sicut lex Moisi, sed omnibus populis totius mundi, omni regioni, lingue, et nationi et omnes homines sine discrimine ad illam tenendam obligantur. De hoc autem nomine et hac fidei nostre nuncupatione facta est adnotatio in secundo libro *Elucidatorii ecclesiastici* in expositione symboli Athanasii,⁵² et in tertio eiusdem operis libro, in expositione illius particule canonis et omnibus orthodoxis, et catholice atque apostolice fidei cultoribus. Ex vtroque siquidem loco id ipsum, quod hic queritur constabit.

¶ Nonagesima octaua. Quando episcopus sacerdoti simplici facit confessionem, debetne dicere 'confiteor tibi patri' an 'fratri'? ¶ Responsio. Debet episcopus dicere 'Confiteor tibi patri', nam sacerdos simplex audiens confessionem episcopi est pater eius spiritualis, et iudex atque arbiter inter ipsum et deum in illo foro penitentiali. Et episcopus confitens est vt filius eius spiritualis, quoniam confitetur peccata sua non vt episcopus, sed vt reus in foro conscientie.

¶ Nonagesima noua. An sacerdos audiens confessionem episcopi sit obligatus petere auctoritatem ab ipso ipsum absoluendi? ¶ Responsio. Nullo modo ad hoc est obligatus. Quoniam non debet petere facultatem id faciendi, cuius in susceptione ordinis sacerdotalis accepit potestatem. Sed quilibet sacerdos in susceptione sacerdotii accepit potestatem absoluendi omnes et singulos, submittentem se sponte suo iudicio atque officio. Et episcopus illum deligens sue confessionis auditorem submittit se illius sacerdotis censure atque potestati iudiciarie. Ergo ipse sacerdos habet per se facultatem ipsum absoluendi, neque debet eam petere. Nam in illo penitentiali foro episcopus confitens non est maioris auctoritatis, quam quicumque alius etiam infime sortis. [16v]

¶ Centesima questio. Vtrum finita missa episcopali simplex sacerdos potest statim in eodem altari celebrare absque licentia et benedictione episcopi? ¶ Responsio. Potest vtique, quoniam altare illud est benedictum, antequam in eo celebraret episcopus, et per celebrationem episcopi non perdidit suam benedictionem. Ergo non opus est noua episcopi benedictione, neque super altare, neque super sacerdotem simplicem, vt illico post episcopum celebret in eodem altari. Siquidem super corpus Christi verum equalem habet auctoritatem sue potestatem sacerdos simplex sicut episcopus, neque quantum ad hoc vnus altero est maior.

¶ Centesima prima. Vtrum simplex sacerdos finita missa coram episcopo potest dare benedictionem absque licentia. ¶ Responsio. Potest profecto et haud dubie, quoniam illa benedictio que datur in fine misse est in complimentum et consummationem totius misse. Ergo sacerdos cum suscepit ordinem sacerdotalem, etiam accipit

---

⁵² CLICHTOVEUS, 1516, 84v–86v.

potestatem quotienscumque celebrauerit faciendi illam benedictionem, vt dei minister, super astantes. Non igitur presente episcopo debet petere licentiam siue facultatem faciendi illam benedictionem, cum non sit episcopalis.

¶ Centesima secunda. Vtrum simplex sacerdos potest accedere ad altare et celebrare coram episcopo, absque prius petita licentia et benedictione ab episcopo? ¶ Responsio. Potest reuera. Nam cum fuit ordinatus sacerdos, accepit ab ecclesia auctoritatem et potestatem consecrandi verum Christi corpus, et exequendi vsum consecrationis cum sibi placitum fuerit. Ergo ob episcopi presentiam non obligatur ad petendam licentiam aut benedictionem episcopi ad celebrandum. Quandoquidem in executione celebrationis misse sacerdos tantam habet facultatem et virtutem quantam episcopus, et in hoc sunt pares.

Hae sunt Reuerende in Christo pater et sacratissime antistes que michi de propositis questionibus dicenda videntur. In quibus siquid minus exacte aut sufficienter discussum est aut dissolutum, det facilem veniam erratis tua singularis humanitas, et ignoscat benigniter mee ignorantie atque inscitie, quam hic malui patefacere quam tuis votis non parere.

Tuus Clientulus Iudocus Clichtoueus Neoportuensis.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

- AUGUSTINUS
1896
AUGUSTINUS, Aurelius: *Confessionum libri XIII*. Ed. Pius KNÖLL. Bécs, Tempsky, 1896. (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 33).
- BEDA
1969
BEDA Venerabilis: *Opera, Pars 2*. Ed. D. HURST. Turnhout, Brepols, 1969. (Corpus Christianorum, Series Latina 119A).
- BEDOUELLE
2008
BEDOUELLE, Guy: *Attacks on the Biblical Humanism of Jacques Lefèvre d'Étaples*. In: *Biblical Humanism and Scholasticism in the Age of Erasmus*. Ed. Erika RUMMEL. Leiden–Boston, Brill, 2008, 117–141.
- BIANCHI
2000
BIANCHI, Luca: *From Jacques Lefèvre to Giulio Landi: The uses of the dialogue in Renaissance Aristotelianism*. In: *Humanism and early modern philosophy*. Ed. Jill KRAYE. London–New York, Routledge, 2000, 41–58.
- BORSA
1972
BORSA Iván: *Magyar Országos Levéltár: A Mohács előtti gyűjtemény*. Bp., kézirat gyanánt, 1972.
- Breviarium Strigoniense*
Breviarium Strigoniense. Velence, Lucantanio Giunta, Schaller költségén, 1514. (ELTE Egyetemi Könyvtár, RMK III. 64)
- CALEPINUS
1502
CALEPINUS, Ambrosius: *Calepinus*. Reggio di Emilia, Dionysius Berthochius, 1502.
- CLICHTOVEUS
1513a
CLICHTOVEUS, Iodocus: *De mystica numerorum significatione opusculum*. Paris, Henricus Stephanus, 1513.
- CLICHTOVEUS
1513b
CLICHTOVEUS, Iodocus: *De puritate conceptionis beatae Mariae virginis libri duo. De dolore eiusdem sacrae virginis in passione filii sui liber unus*. Paris, Henricus Stephanus, 1513.
- CLICHTOVEUS
1516
CLICHTOVEUS, Iodocus: *Elucidatorium ecclesiasticum*. Paris, Henricus Stephanus, 1516.

- C. TÓTH
1510
Politikatörténeti források Bástori István első helytartóságához (1522–1523). Szerk. C. TÓTH Norbert. Bp., MOL, 2010.
- DAMASCENUS
1512
DAMASCENUS, Johannes: *Theologia Damasceni, quatuor libris explicata et adiecto ad litteram commentario elucidata*. Ed. Iodocus CLICHTOVEUS. Paris, Henricus Stephanus, 1512.
- DIONYSIUS
1502
DIONYSIUS Areopagita: *Theologia vivificans, Cibus solidus. Celestis hierarchia...* Strassburg, Husner, 1502. (ELTE Egyetemi Könyvtár, Ant. 0163.)
- DIONYSIUS
1515
DIONYSIUS Areopagita: *Coelestis hierarchia, Ecclesiastica hierarchia, Divina nomina, Mystica theologia, Undecim epistolae. Ignatii undecim epistolae. Polycarpi epistola una. Dionysii divini hymni*. Paris, Henricus Stephanus, 1515.
- ECKHARDT
1929
ECKHARDT Sándor: *Magyar humanisták Párizsban*. Bp., Minerva-könyvtár, 1929.
- FICINO
2006
FICINO, Marsilio: *Platonic Theology*. Ed. James HANKINS, transl. Michael J. B. ALLEN, Vol. 6. Cambridge, MA., Harvard UP, 2006.
- FORESTI
1492
FORESTI, Jacobus Philippus: *Supplementum Chronicarum*. Velence, Bernardinus Rizus, 1492.
- GÁBRIEL
1936
GÁBRIEL Asztrik: *Gosztonyi püspök és párizsi mestere*. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 60(1936), 15–29.
- GÁBRIEL
1942
GÁBRIEL Asztrik: *Várdai Balázs a humanista Párizsban*. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 66(1942), 26–48.
- GÁBRIEL
1986
GÁBRIEL Astrik: *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters*. Frankfurt am Main-Notre Dame, Knecht-University of Notre Dame Press, 1986.
- GÁBRIEL
1987
GÁBRIEL Astrik: *University career of Matthaeus de Loreyo: academic liaison between Jodocus Clichtoveus and humanist bishop János Gosztonyi*. In: *Hungarian Studies*, 3(1987), 41–45.

- GIAMBLICO
2013
GIAMBLICO: *I misteri egiziani*. Ed. Angelo Raffaele SOLDANO, Milano, Bompiani, 2013.
- GREGORIUS
1999
GREGORIUS Magnus: *Homiliae in evangelia*. Ed. R. ÉTAIX. Turnhout, Brepols, 1999 (Corpus Christianorum, Series Latina 141).
- GREENGRASS
2007
GREENGRASS, Mark: *Les innovations au sein de l'église établie et leurs limites. Le cas français (1512-1562)*. In: *La réforme en France et en Italie. Contacts, comparaisons, et contrastes*. Éd. Philip BENEDICT, Silvana SEIDEL MENCHI, Alain TALLON. Roma, École Française de Rome, 2007, 127–143.
- HOLL
1989
HOLL Béla: *Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnusz-költészet európai recepciója*. In: *Tanulmányok a magyarországi középkori könyvkultúráról*. Szerk. SZELESTEI N. László. Bp., OSZK, 1989, 169–176.
- IAMBlichUS
1497
IAMBlichUS: *De mysteriis Aegyptiorum*. PROCLUS: *In Platonicum Alcibiadem....* Ed. Marsilio FICINO. Velence, Aldus Manutius, 1497.
- KISS
2012
KISS Farkas Gábor: “O Pragensis achademia!” Ms. Prague, Metropolitan Chapter 832 and its relevance to the efforts of church unification between Hungary, Paris and Prague in 1518. In: *Archa Verbi. Yearbook for the Study of Medieval Theology*, 9(2012), 122–147.
- LEFÈVRE D'ÉTAPlES
1493
LEFÈVRE D'ÉTAPlES, Jacques: *Introductio in Metaphysicorum Aristotelis...* Paris, [Johannes Higman], 1493.
- LEFÈVRE D'ÉTAPlES
1513
Quincuplex Psalterium, Gallicum, Rhomanum, Hebraicum, Vetus, Conciliatum. Ed. Jacques LEFÈVRE D'ÉTAPlES. Paris, Henricus Stephanus, 1513.
- LEFÈVRE D'ÉTAPlES–CLICHTOVEUS
1517
LEFÈVRE D'ÉTAPlES, Jacques–CLICHTOVEUS, Iodocus: *Introductorium astronomicum theorias corporum coelestium duobus libris complectens*. Paris, Henricus Stephanus, 1517.

- MASSAUT
1968
- MASSAUT, Jean-Pierre: *Josse Clichtove, l'humanisme et la réforme du clergé*. 2 vols. Paris, Belles Lettres, 1968.
- MASSAUT
1974
- MASSAUT, Jean-Pierre. *Critique et tradition à la veille de la Réforme en France*. Paris, J. Vrin, 1974.
- MOLNÁR
2015
- MOLNÁR Dávid: *Báthory Miklós váci püspök filozófiai műveltségének lehetséges nyomai egy Ficino fordításában megjelent 1497-es Iamblikhosz-kiadásban*. In: *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Szerk. JANKOVICS József és mások. Bp., rec.iti, 2015, 45–46.
- PS. IGNATIUS
1913
- PS. IGNATIUS, *Epistula 5*. In: *Patres apostolici*. 2. köt. Ed. Franciscus Xaverius FUNK. Tübingen, Laupp, 1913.
- RENAUDET
1953
- RENAUDET, Augustin: *Préréforme et humanisme à Paris pendant les premières guerres d'Italie (1494–1517)*. Paris, Librairie d'Argences, 1953.
- RICE
1972
- The prefatory epistles of Jacques Lefèvre d'Étaples and related texts*. Ed. Eugene F. RICE Jr. New York, Columbia University Press, 1972.
- RICHARDUS
DE SANCTO VICTORE
1510
- RICHARDUS DE SANCTO VICTORE: *De superdivina trinitate theologicum opus hexade librorum distinctum*. Ed. Jacques LEFÈVRE D'ÉTAPLES. Paris, Henricus Stephanus, 1510.
- SÖRÖS
1909
- SÖRÖS Pongrác: *Adatok felsőszelestei Gosztonyi János életéhez*. In: *Religio*, 1909, 595–600, 612–614, 629–633, 644–646, 660–661.
- TRITHEMIUS
1494
- TRITHEMIUS, Johannes: *De scriptoribus ecclesiasticis*. Basel, Amerbach, 1494. (GW M47578)
- TRITHEMIUS
1495
- TRITHEMIUS, Johannes: *De proprietate monachorum tractatus perquam utilis*. Mainz, P. Freidbergensis, 1495.

Bajnaky István hat levele Trencsén város levéltárából, Balassi Bálint és német virágénekek említésével

Szabó András Péter 2015 májusában, az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona kutatócsoportja keretében, a Szlovák Állami Levéltár Trencsényi Fióklevéltárában (Štátny archív v Bratislave. Pobočka Trenčín) végzett forrásfeltáró munkát, mindenképpel Trencsén szabad királyi város gazdag iratanyagát (Magistrát mesta Trenčín) átnevezve. A fiatal történész a városi levéltár misszilis sorozatáról nagy mennyiségű fényképet készített. Különösen érdekes a második számú doboz (1580–1600), amely a Trencsénnek küldött levelek mellett szép számmal tartalmaz olyan, az 1587 és 1596 közötti időszakból származó missziliseket is, amelyek címzettje nem maga a város, hanem Ladislav Kolar, egy humanista műveltségű, több nyelven (latin, magyar, szláv) levelező városi tisztviselő.

A Liptó vármegyei Rózsahegyről származó Ladislav Kolar a Ladislaus Carpentarius Rosenbergensis humanista nevet használta. A Carpentarius a szláv Kolar latin megfelelője, amely magyarul kerékgyártót, bognárt jelent. Kolarról csupán annyit lehet tudni, hogy előbb Balassa András fiait tanította Vágbesztercén, majd Thurzó György szolgálatában, a Trencsén vármegyei Zsolnalitva (Lietava) várának számvevője volt, ezt követően 1597-től Trencsén városában lett bíró, majd 1608-ban jegyző.¹ A hozzá írott levelek közt szerepelnek egy eddig ismeretlen levélírónak, Bajnaky Istvánnak 1587–1589 között keltezett magyar nyelvű, helyenként sérült levelei. Ezek közlését, régi magyar irodalmi vonatkozásaik miatt, Szabó András Péter átengedte számomra.² Az alábbiakban a fennmaradt hat misszilis közlésére vállalkozom.

Bajnaky Istvánról mindössze egy apró adatot sikerült eddig találnom. Takáts Sándor egyik közleményében olvasható róla említés: „Az 1590. évben Pálffy Miklós egyik szerencsétlen portyázása alkalmával Zay Lőrinc több más fővitézzel együtt török rabságba esett. [...] Bajnaky István, Monaky János, Sándorffy Miklós és Topos Ferenc újvári huszártisztek mindent elkövettek, hogy valami előkelő török rabot szerezhessenek zálogba, vagy hitelbe Zay Lőrinc kiszabadítására.”³

Az alábbiakban közlésre kerülő hat levélből ennél valamivel több kerekedik ki Bajnaky István személyéről. A szellemes levélíró minden bizonnyal Balassi Bálint unokabátyjának, Balassa Andrásnak a szolgálatában állt. Az ő ügyeit intézve utazgatott Vágbesztercéről Kaszavárba, Biccse-re, Éberhárdra, Pozsonyba, Bécsbe. Ladislav Kollarral való barátsága mindkettejük Balassi Andrásához fűződő kapcsolatából fakadhatott. Baj-

¹ BENDA, 1972, 295: Trencsén szabad királyi város jegyzője 1608-ban Kollár Ladislav.

² A szívességért ezúton is köszönetet mondok.

³ TAKÁTS, 1915, 261, 264.

nagy a későbbiekben katonaként szolgált Érsekújvárott, ahol szorosabb barátságot kötött Zay Lőrincével, akinek a török fogságból való kiváltása érdekében, társaival együtt közbenjárt.

A Bajnaky István leveleiben olvasható titkosírás megegyezik Szakoli Ézsaiás, 16. század eleji krakkói diák rejtjelezésével, amelyet egykor Békési Emil fejtett meg.⁴ A levél írója a magánhangzók helyett alkalmazta azoknak betűsorbeli szomszédjait. Az „a” helyett áll „b”, „e” helyett „f”, „i” helyett „k”, „o” helyett „p”, „u” helyett „x”. A mássalhangzók viszont megmaradtak saját hangértékükben. A hat levelet, az érthetőség kedvéért, mai magyar helyesírásra átírt, vagy ahhoz közelítő változatban, a gyakori rövidítések feloldásával közlöm.

Az első levélben Bajnaky István Ernő főherceg lengyel királyságra való készülődéséről ír, majd a Csallóközéből Bécsbe küldött német virágénekek továbbítását ígéri.

A második levél eleje sajnos eléggé rongált, ezért csak részben lehetséges kiolvasni.

A harmadik levél még nehezebben olvasható, mint az előbbi. Bajnaky ebben Miksa főherceg krakkói tartózkodásáról ír, aki a lengyel trónra pályázó testvére, Ernő főherceg királysága érdekében utazott oda. Ernő azonban a sziléziai Pitschen (Byczyna) melletti vesztes ütközet (1588. január 25.) után alulmaradt a nagyhatalmú Jan Zamojski kancellár jelöltjével, a majdani III. Zsigmonddal szemben.

A negyedik levél is sok helyütt nehezen olvasható. Ebben ismét szó esik Miksa főhercegről.

Az ötödik levél azért nevezetes, mert említés van benne Balassi Bálintról, akivel Bajnaky István 1588 májusának elején Érsekújvárott találkozott. Míg ő ott a hivatalos személyektől szegényes ellátást kapott, addig Balassi nem volt fősvény az ételben és az italban. Balassit 1588 februárjának végén értesítette a bécsi haditanács érsekújvári alkalmazásáról.⁵ Ő maga oda való kinevezéséről 1588. március 7-én kelt, Liptóújvárott írt levelében ekként számolt be barátjának, Kapy Sándornak: „Császár a pert megengedte, fizetésemet és helyemet úgy és ott rendelte, amint szinte kívántam, Újvárbán.”⁶ Szolgálatát lovaskapitányként 1588 áprilisában kezdte meg, azaz Bajnaky levelének írásakor még csak néhány hete tartózkodott a várban. A későbbiekben, talán az esztendő őszén a várkapitány, Zamaria Ferdinánd (Ferrante *Samaria de Speciecasa*) féltékenységből fakadó dühe miatt, távozni kényszerült a várból.⁷

A hatodik levélben Bajnaky házassági tervéről ír. Az utóiratban a beszerce-váraljai megesett lányokon és asszonyokon élcelődik.

⁴ BÉKESI, 1892, 32–34.

⁵ BALASSA, 1923, 619.

⁶ *Uo.*, 580.

⁷ ECKHARDT, 1943, 162–163; ECKHARDT, 1955, 445–455; ECKHARDT, 1972, 80–87.

Források

1.

Bajnaky István levele Ladislav Kolarnak 1587. július 3. (az ókalendárium szerint), Bécs

Egregie domine, tamquam frater mihi semper confidentissime, et observandissime, salutem et servitiorum meorum paratam commendationem!

Istentől kegyelmednek minden lelki és testi jókat kívánok adatni, minden kegyelmednek jó akaróival egyetembe. Én is, legyen hála az Úristennek is, egészségben vagyok egyébképpen, csakhogy az sok nyughatatlanságot eluntam, miolta eljöttem onnát hazol.

Inkább mind itt Bécsben és Pozsomban kellett laknom, az Sándorffy⁸ uram költsége penig igen bőséges, úgyannyira, hogy immár mellette eluntam az nagy jóllakást, bizony másszor az én uram reá nem [veh]etne, hogy engemet Sándorffi uram költségére hagyna ennyi ideiglen, [ugy]an légyen az eb az tinóért, noha az tinó is jó vala etc.

[...] ezeket írhatom kegyelmednek. Az gyűlést az császár ad 20 Junii Augusti [praesentis] anni penes vetus Novum Calendarium⁹ publikálja az fejedelem, de nem jó [...] az öccse Ernestus¹⁰ léssen jelen etc. Az lengyel királságra [...] készül Ernestus herceg, és gyakorta mustárlják az német [...]at, azt vélem, hogy az rosombergki¹¹ kóként értették, hogy meg fog hamar érni, és oda készülnek megkérdeni, ha tilalmas-é? etc. Az pápa követe tegnapelőtt, úgymint szombaton, érkezett ide, Ernestus hercegnek egy aranyas kardot és egy süveget hozott. Azonképpen az császárnak is ugyan hasonló ajándékot, melyet innét fog Prágába vinni etc. Az ajándék mit jegyezzen, nem vehetém eszembe, az fegyver birodalmat és hatalmasságot jelent az én bolond ítéletem szerént. Az süveg is, ha nesttel, vagy nuszttal, magyar módra bélett, vagy ha hideg ellen melegséget jegyezne etc. Én teljességgel immár bécsi és pozsoni polgárrá kezdék lenni, és talám haza sem találnék immár menni, annyira elfelejtettem az besztercei utat!

Továbbá, ím, ex Insula Calokez¹² hoztanak ide Bécsbe valami szép új virágénekeket németül, kikben, ím, kegyelmednek praesentibus inclusas¹³ kettőt küldtem, tudván azt, hogy kegyelmed effélébe gyönyörködik. Kegyelmed in expeditione Sclavonica transferralja in linguam Hungaricam, vel Sclavonicam,¹⁴ hadd tanuljanak az szegény tótok is belőle.¹⁵

⁸ Sándorffy Miklós a magyar királyi kamara tanácsosa.

⁹ Magyarországon 1588 januárjában iktatták törvénybe az új kalendáriumot, ám még sokáig használatban maradt a régi is, ókalendárium néven.

¹⁰ Habsburg Ernő (1553–1595) főherceg, a Magyar Királyság katonai főkormányzója.

¹¹ A Liptó vármegyei Rózsahegy városa.

¹² Csallóköz szigetéből

¹³ a jelen levelekbe zártakként

¹⁴ a tót küldeményben fordítsa le magyarra, vagy tótra

¹⁵ Ide kívánczik Thurzó György megjegyzése a tót nyelvről: „Trombitás János írt tótul az feleségének egy levelet, úgy írták, azmint szintén ő mondotta, igen szép tót szókkal íratta. Ím, oda küldtem, addig meg ne

Egyéb ajándékot, ha Isten éltet, én magam megviszek, avagy megküldhetek kegyelme-
meteknek, mert ezt is csak szerencsére írtam kegyelmednek. Az Péter dolgáért kedig
felette igen kérem, hogy kegyelmed reám ne haragudjék, bizony in duplo compensá-
lom¹⁶ kegyelmednek, ha Isten haza viszen. Kegyelmed tartson meg engemet in sua
pristina benevolentia et amicitia,¹⁷ bizony kegyelmednek ingratus¹⁸ szolgálja nem lé-
szek. Mindeneknek kegyelmed én szómmal¹⁹ ajánlja szolgálatomat is amannak is, és ez
levelet kegyelmed mutassa meg Péter deák uram bátyámnak. Isten kegyelmeddel. Da-
tum raptim²⁰ Viennae, 3 die Julii veteris calendarii²¹ 1587. raptim.

E[gregiae] D[ominationis] V[estrae] servitior Steph[anus] Bajnaky m[anu] p[ropria]

Címzés: *Egregio domino Ladislao secretario Rosombergensi paedagogo filiorum mag-
nifici domini Andreae Balassa, etc. domino et fratri observandissimo.*

Jegyzet a külzeten: A° 87 Beszterce die 20 Julii ...

2.

Bajnaky István levele Ladislav Kolarnak 1587. október 14., Kaszavár²² (Trencsén vármegye)

*Egregie domine, amice et veteri fratri mihi observandissime et confidissime, salutem et ser-
vitiorum meorum paratam commendationem!* Istentől kegyelmednek minden lelki és
testi jókat kívánok mindazokkal egyetembe, kikkel kegyelmed is leginkább kívánná etc.

Az én [...]os könyveimet, sietségem miatt, otthon felejtettem, kérem kegyelmedet,
küldje el v[...] Mathiástúl míg az úr elérkeznék, mégis írnék belé [...] sok occupatióim²³
lésznek. Azmint izentem kegyelmednek [...] el kegyelmed, és interim²⁴ azon paplanon
fekszenek is [...] mert fekete bagazia²⁵, az jól [...] szolgálatomat [...]

[...] bezzeg boldog [...] ezt megtanulhatnám etc. [...] úrfinak megmondhatja kegyel-
med, hogy [...] de nem hajtá fel az perest etc.

---

küldd az feleségének, hanem olvastasd meg, mégis léssen, édes szívem, min nevetned.” (*Bethlenfalvi gróf
Thurzó György levelei nejéhez Czoborszent-Mihályi Czobor Erzsébethez, 1. kötet*, kiad. ZICHY Edmund,
Bp., 1876, 261.)

¹⁶ kétszeresen viszonzom

¹⁷ az ő korábbi jóakarátában és barátságában

¹⁸ hálátlan

¹⁹ az én nevemben

²⁰ kelt sebtében

²¹ az ókalendárium szerint

²² mai szlovák neve: Košeca

²³ elfoglaltságaim

²⁴ aközben

²⁵ festett vászon

Ennek Újvárbán²⁶ magister artholoriae²⁷ nem fogok lennem, mert nem mindenkor használ mindennek az tudomány, etc. Ha valahonnét nékem szóló levél érkeznék kegyelmedhez, kérem, végye kezéhez kegyelmed, és ha feljössz Pozsomba, hozd fel, ha fel nem jönne, per certum et fidelem tabellarium²⁸ küldje meg kegyelmed. Péter deák uram bátyámnak, ha megjön, kegyelmed én szómmal commendet invitia mea,²⁹ etc. Míg Isten kegyelmedet Pozsomba hozza, én addig kegyelmednek ugyan imperiale hospitiumot³⁰ szerzek, mint afféle szent merita ecclesiastica personának,³¹ és az mellett az secularis³² uramnak is azért, etc. Zai uramnak³³ kegyelmed mondja szolgálatomat, és fodor hajó³⁴ Pál uramnak is ebbeli pálmák, azonképpen frissen hágó, nagy lábú mester uramnak is, etc. Azoknak, kik ezt compo[...] megmondhatja kegyelmed, hogy méltók dicséretre efféle inventióért. Hisce ego gratia mea commendo, eandemque feliciter valere cupio.³⁵ Datum Kasza 14 die 8bris anno 87.

D[ominationis] V[estrae] servitor S[tephanus] B[ajnagy] m[anu] pr[opria]

Címzés: *Egregio domino Ladislao Rosombergensi paedagogo filiorum magnifici domini Andreae Balassa etc. domino fratri observandissimo.*

3.

Bajnagy István levele Ladislav Kolarnak

1587. október 19. (az ó kalendárium szerint), Éberhárd³⁶ (Pozsony vármegye)

[...] sehonnat [...] kegyelmed én szómmal ajánlja szolgálatomat Filep uramnak, Kaszizkinak (?), Marsozkynak, és egyéb jóakaró barátinknak is etc. Zay uramnak és Toma[...] uramnak is kegyelmed mondja szolgálatomat etc. Ha kegyelmed (quod absit)³⁷ fel nem jönne, kegyelmedet kérem, én szómmal írjon kegyelmed énnékem bőségesen mindekről, sőt sub gravi indignationis meae poena firmiter committo et mando, secus nullo modo facturus³⁸ etc

²⁶ Érsekújvárott

²⁷ magister artoloriae = ágyúmester, pattantyús

²⁸ biztos és hűséges levélvivő által

²⁹ ajánlja meghívásaimat

³⁰ fejedelmi vendégséget

³¹ érdemes egyházi személynek

³² világi pap

³³ Zai uram = Zay Lőrinc

³⁴ göndör hajú Pál, aki talán a Zodoray István levele végén említett Paulus Tonsor lehetett

³⁵ Itt ezeknek köszönetemet ajánlom és ugyanazokat szerencsésen erősödni óhajtom.

³⁶ mai szlovák neve: Malinovo

³⁷ ami távol legyen

³⁸ méltatlankodásomnak súlyos büntetésének terhe mellett egyebet semmiképpen ne cselekedjél!

Ezzel Isten éltesse kegyelmedet jó egészségben. Datum ex Eberhart 19 die 8bris anno 87. Stylo vetero.³⁹ Ha nem bálnád jó pascuatio⁴⁰ uram

Maximilianus herceg Krakkóban vagyon, de miképpen succedáljon⁴¹ dolga, csak Isten tudja, talám királság nélkül kellettik kijönnie.

Kegyelmed én szómmal ajánlja szolgálatomat Péter deáknak, uram bátyámnak, ha haza jó, és ha valakitől nékem szóló levél érkeznék, végye kezéhez kegyelmed, és küldje, avagy hozza meg énnékem.

Archidux Ernestus [...]

Venturum ex [...]

E[gregiae] D[ominationis] V[estrae] servitor S[tephanus] B[ajnaky] manu propria

Címzés: *Egregio domino Ladislao Rosombergensi paedagogo filiorum magnifici domini Andreae Balassa etc. domino fratri meo observandissimo et clarissimo.*

Jegyzet a külteten: [...] is kérem kegyelmedet [...] bátyámnak, prédikátor uram [...] ha szembe léssen kegyelmed vélek. Tudod-e [...]al etc.

Az szállás szerzésére gondom léssen, csak Isten hozza fel kegyelmedet, és krétával igen szép ágyat is írok kegyelmednek.

4.

Bajnaky István levele Ladislav Kolarnak 1587. november 19., Pozsony

Egregie domine, frater mihi observandissime et confidentissime, salutem et s[ervitiorum] meorum paratam commendationem! Cuncta spiritualia corporaliaque bona a Deo optimo maximo D[ominatione] V[estrae]. Una cum suis omnibus ex animo precor. Ego gratium superis .... valeo.

Ím, értem, hogy Zay uramat felhozzák una cum⁴² Andrea Ta[...]val és [...] vadnak bizony bánom, nem is tudom, mire véljem, hogy kegyelmedet vélek egytembe fel nem hozták, ugyan szégyen is, hogy efféle úrfiak azt valami hitván drabantra bízták és egy valamire való embert sem küldtek véle. de: írjam nostram magnificentiam male contenta,⁴³ azmint mástul értem, igen is bosszonkodik az besztercei tisztartóra.

³⁹ az ókalendárium szerint

⁴⁰ legeltetés

⁴¹ folytatódjék

⁴² vele együtt

⁴³ nemeslelkűségünket rosszra tartva

Az mi ugüs ittünunk igen бүтүг bizony majd ugyan kétséges vagyok ülütübün. Ám az Úr Isten vigye Abraham kebelébe. Ha lehetséges és Istennek elrendelt és végezett akarhatja, esztendőm kitelvén, bizony nem etc. Tudod, mit akarnék mondani etc.

Nova nulla.⁴⁴ Az gyűlés Isten tudja, mikor kez...setik el. Maximilianus herceg, az-mint értem, jó állapotban vagyok. Asszonyom anyám ma térne be atyánk látni, kinek, ha nem történik erit divisio Apostolorum.⁴⁵ Ebben többet [...] készítsen etc. Sed homo cogitat Deus autem disponit⁴⁶ etc. Sem ma sem tegnap nem ött semmit atyánk. Vadae (?) ergo pace in nomine Domini.⁴⁷ Bizony nem siratom etc.

Oly gazdag ember vagyok, hogy ennyi pénzzel sem bírok, mert uram atyámtól nem kértem ilyen nagy szükséges beteget [...] mert bizony volna az Gelt,⁴⁸ üresen [...] exh exhibitor⁴⁹ nem menne kegyelmedhez és Filep uramhoz.

Ha Isten meggyógyítja, kérek pénzt tőle, et immo ero [...] immemor⁵⁰ etc. Cum rövid szoknyással szabadon az kegyelmed dolgában jure mediante⁵¹ prédálhatok, azmint [...] tudós emberek, úgy mint locumtenens personalis presentia⁵² [...] propalatinus regni⁵³ és az táblán való mesterek és assessorok⁵⁴ [...]tatnak, de kegyelmed bánjék cum mandato procuratori,⁵⁵ tudja meg kegyelmed omne periculum in mora.⁵⁶ Ha sine litteris procuratoriis⁵⁷ hozzá kezdünk [...] kellek vizsontag letennönk az causat.⁵⁸ Kegyelmednek bővebben írnék, de elsiet ez levélvivő. Hanem regredi v. ut do[mino] Philippo et aliis amicis commendate gratia mea. Valet. Raptim Posonii 19 9bris iudicium pas-cuationis 87.

Vester amicus et servitor S[tephanus] B[ajnagy] manu propria

Címzés: *Egregio domino Ladislao Rosombergensi magnifici domini Andreae Balassa...*

---

⁴⁴ Nincs semmi újság.

⁴⁵ az apostolok oszlása lesz. Tréfás utalás az egyházi ünnepre (Apostolorum divisio = július 15.).

⁴⁶ de az ember tervez, Isten pedig végez

⁴⁷ tehát békében Isten nevében

⁴⁸ Geld = pénz.

⁴⁹ kézbesítő

⁵⁰ sőt leszek vagy feledékeny

⁵¹ jogi közvetítőként

⁵² a királyi jelenlét helytartója

⁵³ nádorhelyettes

⁵⁴ ülnökök

⁵⁵ ügyvédi megbizással

⁵⁶ minden veszély a késlekedésben van

⁵⁷ pártfogó levél nélkül

⁵⁸ az ügyet

Bajnaky István levele Ladislav Kolarnak.

1588. május 10., Podhrágy⁵⁹ (Beszterce-Váralja / Vágváralja, Trencsén vármegye)

Egredie domine, amice mihi frater observandissime, salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem! Istentől kegyelmednek minden jót kívánok adatni mind az új tisztben, s mind pedig ez világon való teljes életében, etc. Hogy én az kegyelmed barátságával és társaságával nem élhetek, és hogy kegyelmed én rólam ilyen módon elfeledkezik, mi módon bánjam, azt meg nem írhatom, mert bizony soha nem adtam okot az kegyelmed hozzám való gyűlötségéhez⁶⁰ és kegyetlenségéhez. Mivelhogy tehetségem szerint, mindenkor úgy igyekeztem érezni az kegyelmed jó hírét-nevét, mint szintén az magamét. De az az hirtelenséggel való változás honnát lött légyen, nem tudhatom. Hanem kérem kegyelmedet, adja tudtomra énnékem, levele által, ha annyi fogonhatja vagy az köztünk való nagy barátságunk, hogy ezt az gráciát megnyerhessem, etc. Én azt véltem, hogy még ha az Vág vize is visszafordulna folyásában, de mégis az mi régi barátságunk és egymáshoz való szeretetünk meg nem változik etc. De ezekről most bővebben nem írok, hanem ezután, mikor jobb alkalmatosság adatik az kegyelmednek való írásomra.

Új híreket, kik bizonyosok volnának, nem írhatok kegyelmednek etc. Újvárban annyira kémélettettek jó uraim mind ételt, s mind pedig borított, hogy csak sajtkenyért⁶¹ étettek, és ritka sert⁶² itattak, de Balassa Bálint másképpen él véle, kit bizony nem is bánok, mert fősvény többet szokott költeni, az kevés pénz csak az fősvénységgel szokott magának kárt tenni és szolgálóinak háláadatlansággal fizetni. Ám lássa sok kára, ha használ-é véle, etc. Az német úrfi azt beszéli vala e minap asztalnál, hogy kegyelmednek egy gyűrőt adott volna eltenni, és kegyelmed elvette volna, én ugyan asztalnál megmondám, hogy én nem hiszem, hanemhogy ő azt inkább egyébön vötte, és kegyelmed távollétében akarná kegyelmedre kenni etc. Egyebet nem hallottam, hogy kegyelmed felől beszéltek volna, ha[-nem] ez minapiban jelenté az úr asztalnál, hogy ha vala[ha] szemben lészen kegyelmeddel, szólni fog, etc. Péter deák itthon nincsen, Nagybányára⁶³ vagy mégis, etc. Kegyelmed asszony[a] egészségben vagy, és erősen frájoz *kxrtps bzzpnnkbl* [Kürtösi azzonnial],⁶⁴ Marsozky⁶⁵ pedig *xkfbkskxbl* [Ujfalusiual].⁶⁶ Ám lássák a jámborok, ha hasznokat is vehetik. Nyári itthon nincs, Bécsbe vagy. Én is nem régen jöttem meg onnat az sok jó költség [...] mellett magam kevesemet is elköltvén etc. *Skdp* [Sidó] György⁶⁷ itthon

⁵⁹ mai szlovák neve: Považské Podhradie

⁶⁰ gyűlötségéhez = gyűlölségéhez

⁶¹ kölesből készült kenyér

⁶² nagyon híg sör

⁶³ Nagybánya, Szatmár vármegyében.

⁶⁴ Kürtösi asszony = Kürtössy Ilona, Hont vármegyei birtokos asszony.

⁶⁵ Marsozky = Marsoczky György.

⁶⁶ Ujfalusi = Divék-Ujfalusi Ujfalussy János?

⁶⁷ zsidó György = Talán Szkárossy György jószágigazgató, akiről Balassi Bálint Liptóújvárott 1577. szeptember 29-én kelt, Balassa Andrásnak küldött levelében ezt írta: „Kresának tegnapi hozák egy levelét,

nincsen, Prágába ment, Julii telik esztendeje, és nem fog tovább itt szolgálni, ki hogy igaz legyen, engedné Atya, Fiú, Szentlélek, egy örök Isten, ámen.

Végezetre kegyelmedet kérem, mint régi bizodalmas barátomat, atyámfát, hogy kegyelmed engemet igaz barátjának tartson, és parancsoljon, valamibe tudok is, elég vagyok kegyelmednek, bizony örömet szolgállok etc. Mert tudja az Úristen, hogy ezelőtt sem voltam semminek oka, hanem az kegyelmed hírét-nevét távollétében is oltalmaztam, és oltalmazom is.

Tegnap Thurzó⁶⁸ urammal voltunk Biccse⁶⁹ az menyegzőben, akarta volna, ha kegyelmed is ott lett volna, hogy én magam szólhattam volna kegyelmeddel, és megkérdezte volna okait, az kegyelmed hozzá való idegenségének etc. Kit egyébből nem gondolok lenni, hanem hogy Honores mutant mores,⁷⁰ etc. Hogy kegyelmedet az Úristen tisztelt szerette, én pedig mégis az régi szegénység és postaság alá vettem, és nyomorogok, talán ezért utál meg kegyelmed engemet, hogy sem jó sem izen, etc. Uram *bgfb bpbnk* és *bzzpnkpm bnkbnk* [ageb apánk és azzoniam aniánk] az fősvény B.⁷¹ etc. Vagynak azmint vagynak, ezek soha meg nem jobbulnak, etc. Ezzel kegyelmednek ajánlom szolgálatomat és az Úristen éltesse kegyelmedet jó egészségben, és adjon jó szerencsét ez új tisztben. Datum raptim in Podhrad 10 Maii anno 88.

E[gregiae] D[ominationis] V[estrae] servitor S[tephanus] B[ajnagy] manu propria

Az letovai⁷² szép leányoknak kegyelmed én szómmal ajánlja szolgálatomat etc. Az bécsi és pozsoni szép leányok is kegyelmednek szolgálatjokat ajánlják én általam etc.

Cheszviczei János,⁷³ az régi szokása szerint, jól tartsa az asztalát, kivel ugyan kérkedik, azmint Sarlai Bá[lint⁷⁴ az] torkával etc.

Rövid nap Bécsbe mégyek, kegyelmed parancsoljon énnékem is vagy késre, vagy egyébre valamire szüksége vagyon kegyelmednek, az mi én tőlem lehet, örömet meg hozom és megküldöm kegyelmednek.

Címzés: *Egregio domino Ladislao secretario Rosombergensi rationistae magnifici domini Georgii Thurzo in arce Lethawa, etc. domino amico mihi fratri observandissimo.*

Jegyzet a külzetten: *Recepi anno 88 D[omi]ni april Maii 1.*⁷⁵

---

kiben azt írja, hogy béküldjem Pándyt, és az Kamenyeczről való levelet is, melyet amaz zsidó áruló bestye kurvafi Szkárosy nem tudom hová tett.”

⁶⁸ Thurzó György.

⁶⁹ Nagybicse (Trencsén vármegye), mai szlovák neve: Bytča.

⁷⁰ Honores mutant mores (sed raro in meliores). = A hivatallal változik az erkölcs, de ritkán jóra.

⁷¹ Balassa András (1538–1591) és második felesége Mindszenthí Kata (+1603).

⁷² Lethova = Zsolnalitava vára (Trencsén vármegye), mai szlovák neve: Lietava.

⁷³ Cheszviczei János?

⁷⁴ Sarlay Bálint adórovó Nógrád vármegyében, Divény ostromakor elesett.

⁷⁵ A beérkezés dátuma az ó kalendárium szerinti május 1. (Az új kalendárium szerinti május 10.)

6.

**Bajnaky István levele Ladislav Kolarnak
1589. január 13. Vágbeszterce⁷⁶ (Trencsén vármegye)**

Egregie domine, frater mihi semper observandissime et charissime, salutem et servitorum meorum paratam commendationem! Istentül kegyelmednek az új esztendőben minden jókat kívánok adadni. Engedjen ő szent felsége kegyelmednek sok jó szerencsés új esztendőket kegyelmednek érhetni!

Hogy ennyi időtől fogva én kegyelmednek nem írtam, nem az mi köztünk való igaz és tökéletes barátságunk elfeledéséből, hanem az én sok szántalan utánjárásim miatt történt. Ki vagyon fél egész esztendéjével több, hogy egy végbe itthon Besztercén nem voltam ötöd napig. Akkor is sok szántalan occupatiókban⁷⁷ lévén etc. Az én uramnak sok szántalan reám bízott dolgai miatt. Kegyelmednek, tudom, hogy sem utai, sem penig egyéb szorgalmatos dolgai nem impediálnak⁷⁸ az írásban. De kegyelmed ilyen régi barátjárul és atyafiárul, mint én vagyok, elfeledkezett etc. De mit tehetek róla, ha mindektől elhagyattatott vagyok és az én régi barátimtúl megutáltattam.

Új híreket kegyelmednek olyakat nem igen írhatok etc. Tudom, ez kegyelmednél vagyon eddig, hogy az végben énnékem egy leánt parancsolt, kinek az menyegzejét húsvét utánra halasztottam, mert nem volna szándékom, hogy ide az *spdpk spdpk* [sodók]⁷⁹ közibe hoznám, látván az nagy háládatlanságot etc. Bizony annyira megrosszultanak, hogy soha ingyen sem vélhetné ember etc. Bódog ember valaki tőlök eltávozott, avagy eltávozik, mert itt soha semmi jót senki ne reméljen etc. Vagy hat, vagy vak, de én is eltávozom tőlük esztendőm kitelvén. Immár kész helyem is vagyon, ahol két annyi fizetésem is léssen etc. Ott ezeknek az ő mivoltokat recensere longum esset.⁸⁰ Balassa Zsigmond⁸¹ úr kérdezte tőlem kegyelmedet, én megmondottam néki az kegyelmed jó állapotját etc. Zodorai,⁸² ím, egy levelet írt, melyet praesentibus inclusas kegyelmednek küldtem etc. Kegyelmedet kérem, írjon kegyelemed is énnékem és küldje domino Andrea Jacobaeo.⁸³ Ha honn nem lennék is, ő kegyelme megtartja énnékem. Hogy bővebben nem írtam, kegyelmed megbocsássa, mert az én uramnak sok dolgai nem szenvedik. Ezzel kegyelmednek ajánlom szolgálatomat és az Úristen éltesse kegyelmedet. Datum raptim in Beszterce die 13 Januarii, anno 89. raptim.

Servitor et frater Step[anus] Bajnaky m[anu] p[ro]pria]

⁷⁶ mai szlovák neve: Považská Bystrica

⁷⁷ elfoglaltságban

⁷⁸ akadályoznak

⁷⁹ talán zsidókat akart írni

⁸⁰ hosszú lenne felsorolnom

⁸¹ Balassa Zsigmond (1572–1623) Balassa András (1538–1591) és Mérey Anna (1542–1583) fia.

⁸² Zodoray István latin nyelvű, 1588. december 24-én, Bécsben írt, Zsolnalitvára küldött, csatolt levele is fennmaradt.

⁸³ Jacobei András lutheránus lelkész és tanító Liptó vármegyében.

Ha az Úristen időt és alkalmatosságot engedne hozzám, bizony szívem szerént immáron egyszer szembe lennék kegyelmeddel. Nem restelleném oda is elmenni, de ím, holnapután Liptóba megyek, onnat megjövén mindjárt Bécsebe, onnat oztán ad Brevia Juditia Octavalia⁸⁴ Pozsomba jövök alá, és így mulasztom el lassan-lassan az farsangot és böjtöt. Azután oztán kegyelmedet az menegzőre el akarván (ha Isten azt engedi érhetnem) hívom etc. Interim⁸⁵ kegyelmed is írjon énnékem állapotja felől, és azt is írja meg énnékem, ha megházasult-é immár kegyelmed ott az tótok közt. Onnat az havasokból írjon valami új híreket is kegyelmed etc. Mert itt caper tibi salvus et haedi⁸⁶ etc.

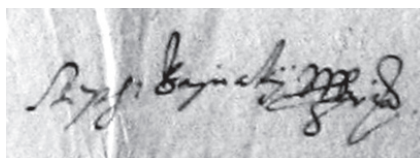
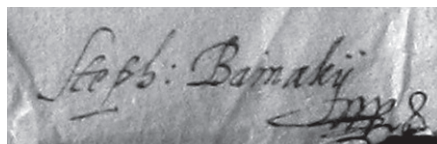
Ez noha igen hitván és sován föld, de mégis rajta csudás dolgok lenni meg nem szűnnek etc. Az podhragyai⁸⁷ szűz leányok és özvegy asszonyok is meg kezdtek hasasodni és terebbe szoktak esni, ki énnékem is igen csudásnak tetszik, mert még az igen jó földön sem szokott férfi nélkül efféle történni etc.

Címzés: *Egregio domino Ladislao Rosombergensi rationistae magnifici domini Georgii Thurzo in arce Lethawa etc. domino amico fratri mihi semper observandissimo.*

Jegyzet a külzeten: *Recepit anno 89 domini Januarii 17 Stephanus Bajnaki scribit Lethawa*

R[everendus] dominus Andreas Jacobaeus nacta occasione transmittat rogo.

G. S. Rogat Jacobaeus per me, ut scribendo tuum ille teneris amicitiam

A photograph of a handwritten signature in dark ink on aged, slightly wrinkled paper. The signature is written in a cursive script and appears to read 'Steph: Bajnaki' followed by a flourish.A photograph of a handwritten signature in dark ink on aged, slightly wrinkled paper. The signature is written in a cursive script and appears to read 'Steph: Bajnaki' followed by a flourish.

⁸⁴ rövid törvénykezési időszak a nyolcados törvényszéken

⁸⁵ aközben

⁸⁶ Huc ades, o Meliboe; *caper tibi salvus, et haedi.* (Vergilius, *Ecloga VII*, 9.)

⁸⁷ Beszterce-Váralja.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BALASSA
1923 BALASSA Bálint *Minden munkái, II. kötet*. Kiad. Dézsi Lajos. Bp., 1923, 619.
- BÉKESI
1892 BÉKESI Emil: *Szék Imre kath. pap, író a XVI. század elejéről*. In: *ItK*, 1892, 32–34.
- BENDA
1972 BENDA Kálmán: *A királyi Magyarország tiszti címtára 1607–1608*. In: *Levéltári Közlemények*, 43(1972), 265–325.
- ECKHARDT
1943 ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Bp., 1943.
- ECKHARDT
1955 ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint érsekújvári kalandja*. In: *Irodalomtörténet*, 1955, 445–455.
- ECKHARDT
1972 ECKHARDT Sándor: *Balassi-tanulmányok*, Bp., 1972.
- TAKÁTS
1915 TAKÁTS Sándor: *A török és a magyar raboskodás*. In: T. S.: *Rajzok a török világból, I. kötet*. Bp., 1915.
- THURZÓ
1876 *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czoborszent-Mihályi Czobor Erzsébethez, I. kötet*. Kiad. ZICHY Edmund. Bp., 1876.

Francia követjelentések Bethlen Péter és kísérete brüsszeli és velencei tartózkodásáról¹

Bethlen Péter peregrinációja előkészítésének erdélyi,² valamint londoni,³ párizsi⁴ és római⁵ tartózkodásának külföldi forrásait korábban már jórészt feltárta a történettudomány. A Francia Nemzeti Könyvtár (BnF) és külügyi levéltár (AMAÉ) anyagában fennmaradt, a különböző európai városokba delegált francia követek jelentéseit átnézve azonban öt, eddig ismeretlen levél bukkant fel, amelyek a fiatal főúr brüsszeli és velencei tartózkodásának eseményeiről számolnak be. A beszámolók képet adnak arról, hogy – Bethlen Gábor kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően – milyen tiszteletadásban részesült az európai udvarokban a képmásaként fogadott ifjú gróf, valamint közvetve arról is, hogy az erdélyi külpolitikában hol helyezkedett el a két katolikus nagyhatalom, Spanyolország és Franciaország.

Nagybátyja igyekezete, aki még 1627-ben Pázmány Péter közvetítésével ajánlólevelet kért a császártól a keresztény udvarokba, nagyban elősegítette Bethlen Péter kedvező fogadtatását. Bethlen Gábor emellett saját maga is írt az érintett uralkodóknak⁶ – a most kiadott követjelentések egyike Izabella infánsnő esetében közvetlenül utal erre. A levelekből látható, hogy a császári ajánlás megtette hatását: a személyes kihallgatáson túl az infánsnő a saját bútorait és hintóit bocsátotta az ifjú gróf rendelkezésére. A díszes fogadtatás azonban nem szolgálhatott Bethlen Gábor meglegedésére, mivel unokaöccse kísérői elmulasztottak beszámolni róla: „Hogy nekünk semmit sem írtatok Belgiumból, azon nem kevés búsulással csodálkoztunk, holott Zellernek alkalmatosság adatott az nekünk való írására, ti pedig negligáltatok.”⁷ Ugyanezen levél folytatásából viszont kiderül, hogy a fejedelem számára továbbra is

¹ Párizsi kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság Állami Eötvös Ösztöndíja támogatásával folytattam 2014 őszén.

² Bethlen István levelei fia kísérei kiválasztása ügyében: MONOK–GÖMÖRI, 1990.

³ A londoni velencei megbízott, Alvise Contarini beszámolóit megjelentek angol fordításban: *Calendar*, 1915, 607; 1916, 20. Eredeti olasz nyelven közli: KRUPPA–MONOK, 2009.

⁴ A Bethlen Péter franciaországi látogatásához köthető, francia nyelvű forrásokból eddig kettő jelent meg nyomtatott formában: XIII. Lajos levelének fogalmazványa Bethlen Gábor részére, amelyben megköszöni iránta tanúsított jóindulatát, és viszonyozza azt unokaöccse részére, továbbá kifejezi nagyrabecsülését Bethlen és családja felé („a Vous et a Vostre Maison”). 1628. április 6. HUDIŤA, 1929, 45. Bethlen Péter 1628. április 2-i fogadtatását a Louvre-ban megemlítette a korabeli francia sajtótermék, a *Mercure françois* is. *Mercure*, 1628, 160. Az erdélyi utazók beszámolóit közül Cseffei László véleményét idézi francia nyelvű monográfiájában HARAI, 2013, 173–175. A szerző az erdélyiek La Rochelle-i tartózkodását április végére datálja.

⁵ HELTAI, 1984.

⁶ Pázmány közbenjárása és az ajánlólevelek ügyében lásd *Uo.*, különös tekintettel a 7–8. lábjegyzetet.

⁷ SEBESTYÉN, 1980, 229.

szimbolikus⁸ jelentőséggel bírt a spanyol reláció 1628-ban. Fejedelemsége európai szintű megjelenítését, elismertetését segítették volna elő a spanyol Habsburgok vonatkozásában korábban tett lépései is: amikor 1621 októberében a nikolsburgi béketárgyalásokon többek között az aranygyapjas rendet kérte személyes kárpótlására;⁹ vagy amikor Cecília Renáta főhercegnővel tervezett házassága ügyében egy ponton a spanyol ág még támogatta a frigyét, a császári család elutasítása ellenére.¹⁰ A fejedelem reményeivel szemben Spanyolországot a peregrináció során Bethlen Péter és kísérete végül mégsem ejtette útba. Az alább közölt levelekből azonban valószínűsíthető, hogy Madridban is a brüsszelihez hasonló reprezentatív külsőségekkel és tiszteletadással fogadták volna őket. A brüsszeli események mindenestre alátámasztják, hogy a Bethlen név és az erdélyi fejedelem – még ha csak protokollárisan is – elismerést nyert a spanyol Habsburgok oldaláról.

Bethlen Péter fogadtatásának katolikus viszonyrendszerben való elemzését indokolja maguknak a levelezőknek a személye és posztja is. A brüsszeli francia rezidens, Nicolas de Baugy 21 éven keresztül, 1623-ig látott el követi posztot a császárvárosban,¹¹ mielőtt a spanyol Németalföldre küldték volna. Az 1620–1621-es években tehát szinte testközelből értesült Bethlen Gábor és II. Ferdinánd viszályának alakulásáról, hasonlóan levelei címzettjéhez, Philippe de Béthune grófhoz. Utóbbi Bethlen Péter peregrinációja idején mint római követ dolgozott, azonban a harmincéves háború kitörésekor szintén Bécsben járt el XIII. Lajos megbízásából a rendkívüli francia küldöttség tagjaként. Az erdélyi fejedelem első magyarországi hadjárata idején tehát mindkét francia diplomata aktívan részt vett abban a közvetítő munkában, amelynek célja a császár, valamint magyar és cseh alattvalói közötti viszony rendezése volt.¹² Talán ez a korábbi kapcsolat lehetett az, ami miatt Baugy részletesen beszámolt római kollégájának az erdélyi fejedelem unokaöccsének brüsszeli látogatásáról, de a római követnek minden bizonnyal egyébként is tisztában kellett lennie a Spanyol Királyság híreivel. Ezzel szemben egyelőre nem bukkant fel sem Baugy, sem Béthune tájékoztatása a francia udvar részére Bethlen Péter brüsszeli és római tartózkodásáról, bár szinte biztos, hogy a hír eljutott odáig is. Baugy itt közölt harmadik leveléből kitűnik, hogy ő maga nem találkozott személyesen Bethlen Péterrel, míg forrás híján¹³ egyelőre nem lehet tudni, hogy az ifjú erdélyi meglátogatta-e Béthune-t Rómában.

A Habsburg, illetve pápai területeken jártas diplomaták mellett meg kell említeni a harmadik levelezőt, Claude de Mesmes-t, Franciaország későbbi veszfáliai tárgyalóját

⁸ A 'hispaniai ló' jelentése kapcsán l. SZABÓ, 2013, 199–201.

⁹ SZALAY–SALAMON, 1863, 216. A kérés elutasítása: 229.

¹⁰ SZABÓ, 2013, 201; SZEKFŰ, 1983, 199.

¹¹ DESENCLOS, 2013, 17. lj.

¹² AMBASSADE, 1667.

¹³ Béthune levelezésében nem találtam erre való utalást 1628. július–augusztusra vonatkozóan, amikor Bethlen Péter és kísérete Rómában járt. Az iratok megtalálhatók: AMAÉ, 109CP41. Nem kizárt azonban, hogy máshol található további levelei említést tennének Bethlen Péter római látogatásáról. Lásd még: HELTAI, 1984.

is,¹⁴ aki Velencéből küldte haza jelentését Bethlen Péter és a velencei angol követ nézeteltéréséről. Személyében egy hithű katolikus, a német államok ügyeit kiválóan ismerő, és a császári oldal érdekeit mindig figyelembe vevő diplomatáról van szó, aki azonban – követtársaihoz hasonlóan – minden esetben féltékenyen őrizte a francia korona európai elsőségét a diplomácia és a reprezentáció színterén. E protokolláris versengés a katolikus udvarokban elsősorban a spanyol és a francia követek között folyt, míg spanyol érdekeltég nélküli ügyekben vagy spanyol állandó követség jelenléte híján – például Konstantinápolyban – a francia követ legfőbb vetélytársa az angol megbízott volt a diplomáciai elsőség terén. Avaux grófja velencei követsége idején írt gazdag beszámolóiban sajnos csak egyszer említi Bethlen Péter és kísérete látogatását, annak is a protokollt illető részét, míg a nála vagy Velencében megforduló személyek politikai terveiről egyébként tájékoztatta a francia udvart. Emiatt nem tűnik valószínűnek, hogy az udvariassági látogatáson túl sor került közöttük bármilyen diplomáciai megbeszélésre az erdélyi utazók velencei tartózkodása során. Az viszont megállapítható az egyszerű említésből is, hogy erdélyi oldalról nézve a követlátogatási rangsor hogyan tükrözte Erdély hozzáállását a két hatalomhoz: mindez pedig a francia viszonylat elsőbbségét mutatja az angol előtt. A peregrináció során a különbség korábban is megjelent, amikor az angol külpolitika vádlón viszonyult az erdélyi fejedelemhez, és Bethlen Péter londoni látogatásakor felrótta a császárral 1626 végén megkötött pozsonyi békéjét.¹⁵ Lehetséges, hogy a velencei angol követ viselkedésében is közrejátszott az erdélyi fejedelemmel szembeni angol csalódottság. A franciákkal való szívélyesebb erdélyi viszony ellenben minden bizonnyal annak köszönhető, hogy az erdélyi utazókat a diplomáciailag jártas, sok nyelven beszélő, franciabarát Bornemissza Ferenc képviselte az európai uralkodókkal és kövekkel való találkozások alkalmával.

Az itt bemutatott forrásokról összességében elmondható, hogy nem tartalmaznak utalást külpolitikai tárgyalásokra, a diplomáciai kapcsolatok reprezentatív oldalát emelik ki mind spanyol, mind francia viszonylatban. Annyi azonban a külsőségekből is látszik, hogy 1628-ban a két katolikus nagyhatalom jóindulattal viseltetett Bethlen Péter, és rajta keresztül az erdélyi fejedelem személye és országa iránt is.

---

¹⁴ BÉLY, 2007, 229.

¹⁵ CALENDAR, 1916, 20; KRUPPA–MONOK, 2009, 11.

Források

1.

Nicolas de Baugy brüsszeli rezidens levelei Philippe de Béthune-nek, a francia királyi tanács tagjának és római követnek

1628. január 22.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 34^v eredeti)

Brüsszelben napról napra várják Bethlen Gábornak a leideni egyetemen tanulmányait befejező unokaöccsét, akiről azt beszélik, hogy Spanyolországig fog utazni. Nagybátyja az infánsnőnek írt ajánlólevelében nagy tisztelettel szólt róla. Az infánsnő elrendelte, hogy Grimbergh grófja¹⁶ fogadja és szállásolja el, akinek lakóhelyét ezért az udvar bútoraival és baldachinjaival díszítette fel. Ebből is látszik, hogy nem olyan rég milyen nagyot változott a spanyolok véleménye a fejedelemről.

„L'on attend de jour a autre en cette ville ung neveu de Bethlem Gabor qui vient d'achever ses estudes en l'université de Leyden et passera d'ict on [dit-on] jusques en Espagne. Son oncle a escrit a l'Infante en sa recommandation et usé de termes tres respectueuses en scuite de quoy son Altesse est resolüe de le traicter honorablement. Elle a pour cet effect commandé au Conte de Grimbergh l'ung des principaux seigneurs de sa cour de le recevoir et loger, et envoyé parer ses appartemens des meubles de la cour avec le daiz. Vous considererez par la Monsieur une grande metamorphose des sentiments que les Espagnolz avoyent de ce Prince il n'y a pas longtemps.”

2.

1628. január 29.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 35^v eredeti)

Az erdélyi fejedelem unokaöccse egyelőre nem mutatkozik, talán annak köszönhetően, hogy az általa kívánt cím kérdésében nem tudtak megállapodni.

„Ce neveu du Prince de Transilvanie qui est attendu en cette cour, ne comparoist point encores a cause peut estre que le traictement par luy pretendu en matiere de tiltre n'est pas bien adjusté.”

---

¹⁶ E személyt nem sikerült közelebről beazonosítanom.

3.

1628. február 5.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 36^{r-v} eredeti)

Az erdélyi fejedelem unokaöccse az előző hónap 29-én este érkezett meg. A Grimbergh grófnál kijelölt szálláshelyére az infánsnő hintójában vitték. Másnap magánkihallgatáson üdvözölte az infánsnőt latin nyelven, amire spanyol választ kapott, majd magyarul folytatta, amit nevelője¹⁷ tolmácsolt. A következő napon vendéglátója bált rendezett a tiszteletére Brüsszel hölgyeinek részvételével, máskülönbent tekintélyes személy nem látogatta meg, és ő sem ment vendégségbe. Kedden Leuvenben járt, majd szerdán elindult Flandriába, hogy onnan Franciaországba és Spanyolországba folytassa útját, hacsak nem kínálkozik lehetősége Angliába átkelni. Kísérete és felszerelése meglehetősen csekély, de annál inkább alkalmas a nagy utak megtételére,¹⁸ amelyeket tervez, hiszen Itáliát is érinteni kívánja, mielőtt hazatérne nagybátyjához, aki a Huszt¹⁹ grófja címmel tüntette ki, amelyet egykor Giorgio Basta viselt, és akitől Troppau birtokára cserélték. Az infánsnőnél való kedvező fogadtatását megelőzte a császár ajánlása, aki mindenáron az erdélyi fejedelem visszatartására törekszik, hogy a Birodalom ügyeit elrendezze, amelyben csak a fejedelem mozgalma akadályozza.

„Ce neveu du Prince de Transilvanie que vous avez vue par mes precedentes estre icy attendu y arriva le soyr mesme de ma derniere du 29e de l'autre moys. Il descendit a l'hostellerie d'ou le Conte de Grimbergh le fut retirer pour le mener, dans ung carrosse de l'Infante, au logement qu'il luy avoyt preparé chez soy. Le lendemain il salua son Altesse en audience privée, luy parla latin comme estant l'unique langue que sa maternelle a pour compagne, receut response en Espagnol, et repliqua en Hongrois par l'entremise de son gouverneur qui servit de trucheman reciproque. Le jour d'aprez il veit la plus part des dames de Bruxelles en ung bal que son hoste fait assembler en sa maison, n'ayant autrement visité, ny esté visité de personne de qualité. Le Mardy il fut a Louvain et Mercredy il partit pour aller au Conté de Flandres, et de la en France, et Espagne, si ce n'est qu'il changé d'advis et qu'il trouve quelque passage ouvert pour Angleterre ce qui ne se rencontrera pas sans peine ; son train et son equipage est fort petit, et aussy d'autant plus commode pour faire les grandz voyages qu'il a projectéz, car il veut aussy veoyr l'Italie avant que de retourner auprez de son oncle qui luy fait porter la qualité de Conte de Hust que George Baste eut autrefois, des mains de qui cette piece fut plus aysée a retirer par l'eschange de Troppa qu'elle ne sera de celles ou elle est maintenant. Les favorables / demonstrations que sadict Altesse a faictes a ce

¹⁷ Vélhetően Bornemissza Ferenc.

¹⁸ A francia követ megítélése egybevág azzal, amit az utazóktól indulásuk előtt elvártak: „A külföldre utazó fejedelmek számára kis számú, de megbízható kíséret szükséges.” KECSKEMÉTI, 1990, 410.

¹⁹ Az erdélyi fejedelem az 1615-ös nagyszombati szerződésben kapta vissza Husztot és Kővárt. SZEKFÜ, 1983, 59.

jeune seigneur ont esté a ce qu'on dit, preceddées de la recommandation de l'Empereur qui desire par tous moyens donner occasion audict Prince de Transilvanie de se contenir, tandiz qu'il acheve ses affaires dans l'Empire, en quoy il semble ne pouvoir estre divers que par son mouvement qui ne scauroyt estre si petit qu'il ne donne de grandz pensemens."

4.

1628. február 26.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 38^v eredeti)

Az erdélyi fejedelem unokaöccse e hónap 13-án szállt hajóra Dunquerque-ben, hogy átkeljen Angliába.

„Ce neveu du Prince de Transilvanie dont je vous ay parlé par mes precedentes s'est embarqué a Dunquerque le 13 de ce moys pour trajecter en Angleterre.”

5.

**Claude de Mesmes, Avaux grófja velencei francia követ levele Raymond Phélypeaux d'Herbault²⁰ külügyi államtitkárnak
1628. október 4.**

(AMAÉ, 138CP45, Fol. 254^r eredeti)

Bethlen gróf, az erdélyi fejedelem unokaöccse, aki nemrég Franciaországban járt, megérkezett Velencébe, és meglátogatta a francia, majd az angol és holland követeket. Az angol követ, Carlisle gróf felháborodott, amiért nem hozzá ment elsőként, és hogy megbántsa, az előre megbeszélte időben az előszobájába vezettette, majd beteget jelentett. Mindazonáltal rávette, hogy bocsánatot kérjen, majd találkoztak, és úgy-ahogy kibékültek. A francia követ is meglátogatta [Bethlen Pétert], aki nagy örömmel mesélt arról a tiszteletadásról és fogadtatásról, amelyben a [francia] királynál részesült.

„Le Comte Betleem neveu du Prince de Transilvanie qui a passé en France il n'y a pas longtemps est arrivé icy et m'est venu veoir puis les Ambassadeurs d'Angleterre et d'Holande. Surquoy le Comte de Carlisle pretendant qu'estant ex[...] il devoit estre visité

---

²⁰ 1624-től az itáliai és svájci ügyekkel foglalkozó, majd 1626-tól általános francia külügyi államtitkár 1629-ben bekövetkező haláláig. BÉLY, 2005, 30.

le premier luy fist une incivilité expres pour le fascher et luy aiant donné jour et heure le laissa montré jusques a son antichambre et puis luy manda qu'il se trouvoit mal et qu'il n'estoit pas en commodité. Néantmoins il luy en a fait faire depuis des grandes excuses et ilz se sont veus et raccommodés tellement quellement. Je luy ay rendu la visite et il me parla avec grand sentiment des honneurs et de l'acceuil qu'il avoit receu du Roy."

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AMAÉ, 109CP41   Archive du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique 109. Rome 41. Béthune; les Cardinaux Barberino et Bentivoglio. 1628.
- AMAÉ, 138CP45   Archive du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique 138. Venice. 45. D'Aligre, le Comte d'Avaux, Ambassadeurs. 1627–1628.
- BNF, Les 500
de Colbert 457   Bibliothèque nationale de France, Les 500 de Colbert 457. Lettres et dépêches originales adressées à Philippe de Béthune, ambassadeur à Rome, par Nicolas de Baugy, résident à Bruxelles, puis ambassadeur en Hollande, Henri Brasset, résident à Bruxelles, et Philippe de Harlay de Césy, ambassadeur à Constantinople. (1627–1630.)
- *
- AMBASSADE*
1667   *Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulesme, Comte de Bethune, et de Preaux Chasteau-Neuf [...].* Paris, 1667.
- BÉLY
2005   *Dictionnaire des ministres des affaires étrangères 1589–2004.* Sous la dir. de Lucien BÉLY, George-Henri SOUTOU et al. Paris, 2005.
- BÉLY
2007   BÉLY, Lucien: *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVIe – XVIIe siècle.* Paris, 2007.
- CALENDAR*
1915–1916   *Calendar of State Papers, Venice.* Vol. XX. London, 1915. Vol. XXI. London, 1916.
- DESENCLOS
2013   DESENCLOS, Camille: *Enjeux et perspectives de la représentation diplomatique française dans le Saint-Empire au début du XVIIe siècle.* In: *Trajectoires*, 7(2013). <http://trajectoires.revues.org/1227> Letöltés ideje: 2015. március 30.
- HARAI
2013   Dénes HARAI: *Gabriel Bethlen. Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629).* Paris, 2013.

- HELTAI
1984
HELTAI János: *Bethlen Péter és Pázmány*. In: *OSZK Évkönyve*. Szerk. KOVÁCS Ilona. Bp., 1984, 411–422.
- HUDIȚA
1929
Recueil de documents concernant l'histoire des pays roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles. Par Ioan HUDIȚĂ, Iași, 1929.
- KECSKEMÉTI
1990
KECSKEMÉTI K. Gergely: *Ulysses Pannonicus (1626)*. In: *Magyar utazási irodalom 15–18. század*. Vál. KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1990.
- KRUPPA–MONOK
2009
KRUPPA Tamás, MONOK István: *Bornemissza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*. In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*. Szerk. UJVÁRY Gábor, KERESKES Dóra. Bp., Balassi Intézet, 2009, 7–14.
- MERCURE
1628
Mercure françois. Paris, 1628.
- MONOK–GÖMÖRI
1990
Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez. I. MONOK István: *Idősb Bethlen István levelei*.¹¹ GÖMÖRI György: *Emlékkönyvi bejegyzések*. In: *Ráday Évkönyv*, VI. kötet. Bp., 1990, 193–209.
- SEBESTYÉN
1980
Bethlen Gábor levele Bethlen Péter kíséretéhez a peregrinációról. Gyulafehérvár, 1628. március 7. In: BETHLEN Gábor: *Levelek*. Közl. SEBESTYÉN Mihály. Bukarest, 1980.
- SZABÓ
2013
SZABÓ Péter: *Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája és reprezentációja 1628 táján*. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. KÁRMÁN Gábor, Kees TESZELSZKY. Bp., 2013.
- SZALAY–SALAMON
1863
SZALAY László, SALAMON Ferenc: *Galantai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora*. 1. kötet. 1582–1622. Pest, 1863.
- SZEKFŰ
1983
SZEKFŰ Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány*. Bp., 1983.

A besztercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659)

Az erdélyi fejedelmi udvar szerkezetét, személyi összetételét és változásait illetően, az elmúlt évtizedekben megélenkült történelmi érdeklődés ellenére, igen sok a nyitott kérdés.¹ Különösen igaz ez az 1650-es évek előtti időszakra, amelyből még hiányosan sem maradtak ránk az udvar saját nyilvántartásai. A téma kutatásában így hangsúlyos szerep jut a külső forrásoknak, elsősorban a nagy városi levéltáraknak, hiszen a városok gyakran látták vendégül a fejedelem utazó udvarát. Az észak-erdélyi Beszterce forrásadottságai ebből a szempontból egészen kiemelkedőek. Nem csak egy, a fejedelem itteni tartózkodásairól vezetett külön számadáskönyv (1615–1668) áll a rendelkezésünkre, de a szervezési feladatokat kitűnően illusztráló bőséges levelezésanyag is.² A legnagyobb értéket azonban talán azok a – változó részletességű – listák, ún. „praebendajegyzékek” (*catalogus praebendariorum*) képviselik, amelyek tételesen felsorolják az udvartartás egyes csoportjait és tagjait. Ezeket a fejedelemnek a városba érkezése előtt a szállásosztó vagy más fejedelmi tisztviselő adta át, ám általában városi szerkesztmények formájában maradtak fenn. A ránk maradt forrásanyag mindenképpen a magisztrátus és a fejedelmi adminisztráció praktikus célú kommunikációjának terméke.

A forrástípus neve onnan ered, hogy a listák olykor megadják a nevek mellett az egyes személyeknek járó, alapélelmiszerekből álló fejadagot (*praebenda*), amelyet a városnak kellett biztosítania: az első három napon saját számlájára, a további napokon pedig a fejedelem költségén. A praebendajegyzékek jelentőségét elsősorban az adja, hogy éles fényt vetnek a fejedelmi udvar szerkezetére, amely más forrásokból, például a városi számadáskönyvekből nem rajzolódik ki ennyire élesen. A műfaj kialakulásáról meglehetősen keveset tudunk. Az Apafi-korból már a 19. századi kutatás is ismert ilyen katalógust,³ de I. és II. Rákóczi György korából eddig nem. Úgy tűnik, hogy a praebendajegyzék az erdélyi írásbeliség 17. századi fejlődésének terméke. Talán nem a véletlen műve, hogy Besztercén is csak 1638-ból ismerjük az első példát. A listákat gyakran ún. konyhai *limitatio* is kíséri, amely a fejedelem és családtagjai konyhájára naponta kért élelmiszer mennyiségét rögzíti.

Jelen forrásközlésben a besztercei levéltárnak az 1630 és 1660 közötti időszakból fennmaradt praebendajegyzékeit és azok mellékleteit adjuk ki.⁴ A gyűjtésbe a városi le-

¹ KOLTAI, 2001, 7-57; CZIRÁKI, 2011, 62-87; JENEY-TÓTH, 2012.

² A fejedelmek besztercei látogatásait és a rájuk vonatkozó forrásanyagait nemrég terjedelmes tanulmányban ismertettem: SZABÓ, 2013.

³ Egy 1666. évi praebenda jegyzék kiadása: SZILÁGYI, 1894.

⁴ Kiadásunkba nem vettük fel a városi levelezésnek a fejedelmi udvarra vonatkozó egyéb forrásait: az élelmiszerek begyűjtésére vonatkozó listákat, az udvaroncok hitleveleinek másolatait stb. A besztercei levél-

véltár anyagáról készített budapesti mikrofilmeken kívül a beszercei levéltár Székesfehérvárott őrzött jelentős töredékét („Vathy József letétje”) is bevontuk.⁵ Mivel az iratok nagy része keltezetlen, és az 1951/1953 óta Kolozsvárott őrzött terjedelmes városi archívumban jelenleg csak a puszta dátumok segítségével lehet tájékozódni, ezért az eredeti anyag felkutatásáról a realitásokkal számolva egyelőre lemondtunk.

Közleményünk összesen tizenegy iratot (ezen belül kilenc udvartartási jegyzéket) tartalmaz. Utóbbiak minden alkalommal a fejedelmek hosszabb beszercei tartózkodásaihoz kapcsolódnak, 1638-ban, 1647-ben, 1649-ben és 1655-ben a száz városban megtartott őszi törvényszakokhoz, 1659-ben pedig a beszercei országgyűléshez. Bár magunk jobban kedveljük az annotált forráskiadásokat, most mégis lemondtunk a biográfiai jegyzetekről, hiszen ellenkező esetben a végeredmény a Rákóczi-kori erdélyi udvar életrajzi lexikona lett volna. A gyakran dátum nélküli és a mikrofilmeken téves évekhez besorolt jegyzékeket a fejedelmi látogatásokról vezetett számadáskönyvek és a jegyzékekben szereplő névsorok segítségével minden esetben sikerült hónapra pontosan kelteznünk. A forrásokat modern átírásban közöljük, a hiányokat szögletes, saját kiegészítéseinket pedig dőlt zárójellel feltüntetve. A standard névtani munkák és helynévtárak segítségével megkíséreltük a személyneveket is minden lehetséges esetben egyésíteni, modernizálni. Ettől csak néhány olyan nemesi család (pl. Bánffy, Fiáth) esetében tértünk el, amelyeknek régies írásmódja rögzült a történelmi irodalomban. A neveknek a kéziratokban szereplő eredeti alakját, alakjait az egyes sorok végén, szintén dőlt zárójelben és dőlt betűvel tüntettük fel. A rövidítéseket feloldottuk, kivételt csak a lovak számát megadó eq. (*equus*) rövidítés képez. A jegyzékeket abban a reményben adjuk közre, hogy támaszai lehetnek mind a későbbi proszopográfiai munkáknak, mind pedig az erdélyi fejedelmi udvar monografikus feldolgozásának.

A forrásokban szereplő mértékek

libra, ac (font) = kb. 0,4 kg

justa, ac (icce) = kb. 0,8 ÷ 0,9 l

octal, ia (ejtel) = kb. 1,36 l⁶

---

tár misszilis sorozatát tehát a jelzett időszak tekintetében sem aknáztuk ki teljesen a téma szempontjából.
– Ezúton szeretnénk megköszönni azt a segítséget, amelyet az MNL OL dolgozóitól, illetve a Fejér Megyei Levéltár munkatársaitól, különösen dr. Czetz Balázs igazgatótól a kutatás során kaptunk.

⁵ A beszercei városi levéltár újkori sorsáról, a budapesti mikrofilmananyag létrejöttéről: SZABÓ, 2007.

⁶ Egy 1638. évi jegyzékben az ejtel az iccével azonos mértéknek tekintik („justae sive octalia”). Ez arra utalhat, hogy bizonyos esetekben a klasszikusnál nagyobb iccével vagy kisebb ejtelrel számoltak.

Források

1.

1636. dec. 12. Jegyzék az udvari ifjak Beszterce vidékére rendelt lovairól.

(MNL OL X 1249. 1636/No. 172. – 454. filmtári tekercs)

Kétlapos fraktúr füzet, három írott oldallal. Feltehetően a fejedelemtől érkezett példány helyi másolata.

Többi forrásunkkal ellentétben nem fejedelmi látogatáshoz kapcsolódik, viszont névsort nyújt az udvar összefoglalóan udvari ifjak címszó alatt emlegetett kategóriájáról, amelyet a különböző feladatkörök alapján általában a bejárók, az étekkfogók és az udvarló ifjak kisebb csoportjaira osztanak, néha ide értve a fejedelem nemes inasait is. (Ez a distinkció listánkban sajnos nem érvényesül.) Megmaradt az a kísérőlevél is, amelyet I. Rákóczi György a listával küldött: „Étekkfogó, udvarló és bejáró ifjainknak lovai ez mostani hadi expedícióban igen megvonódnán és fáradván, kellett az hűségtek districtusában bizonyos ideig nyugodalomnak okáért rendelnünk szolgáljokkal együtt, kik előtt Huszti István leszen gondviselőül.” (MNL OL X 1249. 1636/No. 175. 454. filmtári tekercs)

Anno 1636. die 12. decembris az ifjak lovait Beszterce vidékére rendelénk valami ideig

Gyulai Ferenc / <i>Giulai Ferencz/</i>	eq. 6.
Enyedi Mihály / <i>Eniedi Mihály/</i>	eq. 2
Csontos Pál / <i>Czontoss Pall/</i>	eq. 2
Borbély István / <i>Borbely Istvan/</i>	eq. 2
Lenkei István / <i>Lenkej Istvan/</i>	eq. 2
Keszi János / <i>Keszi Janos/</i>	eq. 2
Ghillányi Gergely / <i>Gilani Gergely/</i>	eq. 2
Makai György / <i>Makai Geörgy/</i>	eq. 2
Gyepesi Máttyás / <i>Giepesi Mattias/</i>	eq. 2
Székely Miklós / <i>Szekely Miklos/</i>	eq. 2
Jakab Mihály / <i>Jakab Mihaly/</i>	eq. 2
Huszti István / <i>Huzti Istvan/</i>	eq. 2
Sebesi Miklós / <i>Sebesi Miklos/1</i>	eq. 2
Kozma János / <i>Kozma Janos/</i>	eq. 2
Solti Péter / <i>Soti Peter/</i>	eq. 2
Latus equorum	34

Pávai Dávid / <i>Pauai Daudi/</i>	eq. 2
Jaklin György / <i>Jaklini Georgy/</i>	eq. 2
Görgei Sándor / <i>Georgej Sandor/</i>	eq. 2
Kun István / <i>Kun Istvan/</i>	eq. 2
Hatvani János / <i>Hatvani Janos/</i>	eq. 2
Derzsi Ferenc / <i>Dersi Ferencz/</i>	eq. 2
Zvonorics Ferenc / <i>Vonoricz Ferencz/</i>	eq. 2
Fejér Gáspár / <i>Fejer Gaspar/</i>	eq. 2
Csiszár Gergely / <i>Cziszar Gergely/</i>	eq. 2.
Pálfi András / <i>Palphi Andras/</i>	eq. 2
Gulácsi Ambrus / <i>Gulaczi Ambrus/</i>	eq. 2
Katonai Mihály / <i>Katonai Mihalj/</i>	eq. 2
Harsági Farkas / <i>Harsagi Farkas/</i>	eq. 2
Kazai György / <i>Kazai Georgy/</i>	eq. 2
Latus equorum	28
Fitter Zsigmond / <i>Fitter Sigmond/</i>	eq. 3
Chernel György / <i>Chernel Georgy/</i>	eq. 2
Kovács Zsigmond / <i>Kouacz Sigmond/</i>	eq. 2
Ibrányi Ferenc ² / <i>Ibrani Ferencz/</i>	eq. 3
Latus equorum	7
Maurer Mihály / <i>Maurer Mihalj/</i>	eq. 5
Posoltzki Ádám / <i>Posoltzki Adam/</i>	eq. 7
Bárci László / <i>Barczy Lazlo/</i>	eq. 6
Szegedi Mihály / <i>Szegedi Mihalj/</i>	eq. 3
Bánóci Ferenc / <i>Banoczi Ferencz/</i>	eq. 3

¹ 1638-ban étekfogó. MNL OL X 1249. 1638/No. 201. (455. tekercs).

² A sor utólagos beszállás, a lovak összesítésébe ezért nem számolták bele.

2.

1638. okt. 26. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna udvarának praebendajegyzéke, illetve a fejedelem és fia, ifjabb Rákóczi György konyhájának limitatiója

(Két példányban: MNL OL X 1249. 1638/No. 295. és Uo. No. 296.
– 456. filmtári tekercs)

Az 1638/No. 295. egy három lapból álló fraktúr füzet, az 1638/No. 296. pedig folio méretű kétlapos (négyoldalas) irat. Az első a besztercei jegyző jellegzetes írásával készült, a másik pedig egy másik egykorú kéz munkája. Feltehetően az utóbbi példány az 1638/No. 295. másolata. Bár az 1638/No. 296. néhány pontján jellegzetes szövegromlást (pl. a 4-es 9-esnek olvasása) lehet felfedezni, egyes sorok pedig hiányoznak belőle, és tagolása sem olyan világos, mint a fraktúr füzetnek, néhányszor komoly segítséget jelentett az értelmezésben.

A praebendajegyzék I. Rákóczi György és családja 1638. őszi (<1638. okt. 23. - 1638. nov. 15.>) csaknem négyhetes besztercei tartózkodása kapcsán született, amelynek apropóját az erdélyi vármegyék számára tartott törvényszak adta. A forrás a legtöbb udvari csoport esetében csak annak nevét, esetleg létszámát adja meg, viszont az egész udvart felöleli. Vázlatosan Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony külön udvartartása is szerepel benne.

Catalogus praebendariorum curiae familiarum Albensium suae celsitudinis, die 26. octobris anno 1638

	Fejér cipó/ Librae /panis/ albi ¹	Medioctis cipó/Librae / panis/nigri	Abrakcipó	Bor ejtel/ Vini iustae sive octalia
Urunk őnagysága asztalára				30
Urunk őnagysága italára külön borból				
Asszonyunk őnagysága italára				
Az úr őnagysága italára			2	
Putnoki uramnak / <i>Putnaki</i> /	4	8	9	

Konyhamester uramnak	16		16	12
Secretarius uramnak	6	12		4
Két komornyikoknak	8		4	5
Egy török deáknak	4		4 ²	2
Szalárdi János uramnak / <i>Szalardi Janos</i> /	4	4		2
Három portai postáknak			4	10
Urunk őnagysága két asztalnokjának	8		8	4
15 étékfogóknak	60			30
14 bejáróknak	56			28
Urunk őnagysága házórző és bejáró inasnak, négynek	16		4	8
Nyolc udvarlóknak	32			16
Szegedi Mihály pohárnoknak / <i>Szegedi Mihaly</i> /	4		4	2
Maurer Mihálynak / <i>Maurer Mihaly</i> /	4		4	2
Négy pohárnok inasoknak	16			
Egy bor innyaadónak	4		4	2
Egy víz innyaadónak	4			1
Egy bortöltőnek	4		4	2
Egy borhordónak	4			
Maróti Mihály tálnoknak / <i>Marotbi Mihalj/Mihaly</i> /	4		4	2
Egy borsolónak	4		4	2
Egy tálmosónak		6		1 ½ ³
Étekfogók és bejárók pohárnokinak	8			
Urunk őnagysága asztalára az úr őnagysága asztalával együtt szelének	12			
Az konyhára étékben	16		20	5
Az úr őnagysága étékfogóinak és inasnak	44		18	12
Egri Györgynek / <i>Egri Gorg/Gjeorgj</i> /		4		1 ½
Balpataki uram szolgálóinak / <i>Balpataki/ Bal Pataki</i> /		6		
Putnaki uram szolgálóinak / <i>Putnaki</i> /				16 ⁴
Monaki uram szolgálóinak / <i>Monaki</i> /				8
György deák uram szolgálóinak / <i>Gjeorgy Deak</i> /				4
Asszonyunk őnagysága étékfogóinak	20			12
Asszonyunk négy inasnak	16			8
Asszonyunk őnagysága asztalnokának	4		4	2

Asszonyunk őnagysága pohárnokának	4		4	2
Egy tálmosónak		4		2
Asszonyunk őnagysága felső leányasszonyinak	32			10
Asszonyunk varró leányasszonyinak	28		4	5
Két mosóknak		8		1
Asszonyunk két sütőinek				4
Leányasszonyok három inasnak			12	
Lovászmesterek				
Serédi István uramnak / <i>Seredi Istvan/</i>	20		24	36
Nagy Benedeknek / <i>Nagy Benedek/</i>	4		4	2
Kincses Györgynek / <i>Kincses Gjeörgj/Györg/</i>	4		4	2
Szunyogh Jánosnak / <i>Szunyogh/Szunnyak Janos/</i>	6			
Szilágyi Istvánnak / <i>Szilagyj/Szilagi Istvan/Istwan/</i>	4		4	2
Péter Mártonnak / <i>Peter Marton/</i>	4		4	2
Balásházi uramnak / <i>Balashazi/</i>	4		4	2
Szakácsok				
János mester főszakácsnak / <i>Janos mester/</i>	4			2
Simon mesternek / <i>Simon Mester/</i>	4			2
Nagy Andrásnak / <i>Nagy Andras/</i>	4			3
Fogarasi Andrásnak / <i>Fogarasi Andras^f/</i>	4			3
Zöld Mihálynak / <i>Zeold/Zeold Mihalj/Mihaly/</i>	4			1 ½
Szakács Györgynek / <i>Szakacz Gjeörgy/Görg/</i>	4			1 ½
Bukor szakácsnak / <i>Bukor Szakacz/</i>	4			3
Szakács Pálnak / <i>Szakacz Pal/</i>	4			3
Szakács Pecónak / <i>Szakacz Petzo/Peso/</i>	4			3
Három konyhasáfároknek	12			9
Hét konyhaajtónállóknak		28		
Négy szakácsinasoknak			16	
Trombitás Jánosnak / <i>Trombitas Janos/</i>	4		4	3
Tíz trombitásoknak	8	34		13
Egy rézdobosnak			4	1
Hét ajtónállóknak		28		10 ½ ⁶
Tíz csatlósoknak		40		15
Két borbélyoknak	8		4	4
Egy feredősnek	6			2

Két patikáriusnak	8		8	4
Hat kovácsoknak		26	8	12
Szabó Tamásnak / <i>Szabo Thamas/</i>	4		4	2
Egy zászlótartónak		6		
Egy pataki síposnak		4		
Egy puskaagycsinálónak	4		4	2
Tolvaj Ferencnek / <i>Tolvaj Ferentz/Ferenz/</i>		4		
Erdélyi Györgynek / <i>Erdelj/Erdeli Geörg/Görg/</i>	6		4	3
Kis Lukácsnak / <i>Kis Lukacz/</i>	4		4	3
Balog János puskásnak / <i>Balogb//Balog Janos/</i>		6		1 ½
Kóhalmi és kapusi öt puskásoknak		30		7 ½
Hét tót puskásoknak		42		10 ½
14 agárhordozóknak			60	21 ½
Agárhordozóknál ⁷ levő 38 agaraknak			114	
Agárhordozó és kopópecér inasoknak			8	
Nyolc kopópecérnek			14	13
Az úr őnagysága agarainak, kopóinak és vizsláinak			44	
Hat madarászoknak		5	29	10
Ifjagnál levő 52 agaraknak			156	
Urunk őnagysága 24 ⁸ lovászinak			96	5
Az úr őnagysága 4 lovászinak			16	2
Urunk őnagysága 32 rendbeli lovak mellett levő kocsisoknak fellajtárostól, mikor jelen vagynak – Az kocsisokat nominanter kell szólítani	8		248	4 ½

¹ A „/” jel előtt az oszlopoknak az 1638/No. 296-ban szereplő elnevezését találjuk, utána pedig az 1638/No. 295-ben szereplő (latin nyelvű) alakot. Az 1638/No. 295-ben a négy oszlop félrevezető módon csak három címmel bír, a „Vini justae sive octalia” felirat a harmadik és negyedik oszlopok közös feliratának tűnik. A tévesztést az 1638/No. 296. segítségével lehetett tisztázni, amelyben a harmadik oszlop feliratá-ként az „abrakcipó” szót találjuk.

² Az 1638/No. 296-ban tévesen: „9”.

³ Az 1638/No. 296-ban: „12”.

⁴ Ez a szám és az alatta levő kettő az 1638/No. 295-ben – valószínűleg tévesen – az abrakcipó oszlopában.

⁵ A sor az 1638/No. 296-ból hiányzik. Elképzelhető, hogy az 1638/No. 295. írója egyetlen személyt, Nagy/Fogarasi Andrást bontott ketté két személlyé.

⁶ A szám javított.

⁷ Az eredetiben elírás-ként: „agárhordozóknak”.

⁸ Az 1638/No. 296-ban tévesen: „29”.

Urunk őnagysága konyhájának limitatiója anno 1638 die etc.

	Ebéd	Vacsorán
Tehénhús	librae 100	librae 90
Napjában négy malac. Ha pengig az nincsen, tizenhat font hús per diem		
Berbecs	numero 3	numero 2 ½
Bárány	numero 1 ½	numero 1 ½
Tyúk	numero 20	numero 15
Tyúkfí	numero 3	numero 3
Lúd	numero 4	numero 4
Lúdfí	numero 1	numero 1
Vaj	octalia 2	octalia 2
Írós vaj	librae 1 ½	
Méz illendőképben		
Ecet	urna 1	urna 1 ¹
Szalonna ²	librae 16	librae 12
Liszt	urna 1	urna ½ ³
Fejér cipó	numero 8	numero 8
Abrakcipó	numero 10	numero 10
Bor	justae 2 ½	justae 2 ½
Borsó, lencse, köleskása, árpakása, ⁴ káposzta, vereshagyma, fokhagyma, petrezselyem, aszúszilva, tyúkmony, hal, rák illendőképben		

¹ Az 1638/No. 296-ban: „2”.

² A sor az 1638/No. 296-ban nem szerepel.

³ Az 1638/No. 296-ban: „2”.

⁴ Az 1638/No. 296-ben: „köles, kása, árpa”.

Rákóczi György uram⁷ konyhájának limitatiója, mikor szállásán eszik. Anno /etc./

	Ebéd	Vacsorán
Tehénhús	librae 35	librae 30
Borjúhús	librae 4	librae 3
Berbecs	numero 1	numero ½
Bárány	numero ½	numero ½
Tyúk	numero 5	numero 4
Tyúkfí	numero 1	numero 1
Lúd	numero 1	numero 1

⁷ Ifj. Rákóczi Györgyről van szó.

Lúdfi ¹	numero 1	numero 1
Szalonna	librae 4	librae 4
Ecet	octalia 2	octalia 2 ²
Színvaj ³	octalia 1	octalia 1
Méz illendőképpen		
Fejér- és abrakcipó per diem numero 11		
Bor	justae 1 ½	justae 1 ½
Hal két tátra, rák is illendőképpen, borsó, kása, káposzta, lencse, hagyma		
Mikor pengig őnagysága honn nem lesz		
Tehénhús	librae 30	librae 25
Berbecs	numero ½	numero ½
Tyúk	numero 2	numero 2
Azonkívül holmi ⁴ borsó, kása, káposzta, lencse, szalonna illendőképpen		

¹ A sor utólag beszúrva.

² Az 1638/No. 296-ban: „1”.

³ A sor az 1638/No. 296-ban nem szerepel.

⁴ Az 1638/No. 296-ban szövegromlásként: „hal”.

Urunk őnagysága udvara népe közül ezeknek jár fontszámra húsuk

Szalárdi János deáknak per diem / <i>Szalárdi Janos</i> /	librae 3
Cikó Istvánnak / <i>Ciko Istvan</i> /	librae 4
Két fejeircipó sütőknek	librae 4
Majtényi András török deáknak / <i>Maitini/Maytini Andras</i> /	librae 3
Ferenc Gábor deáknak / <i>Ferentz/Ferenz Gabor</i> /	librae 2
Kerekes Tamás hadnagynak / <i>Kerekes Thamas/Tamas</i> /	librae 2
Egy rézdobosnak	librae 2
Hat trombitásoknak	librae 12
Ha puskások lesznek ott, az kiknek heti pénzek nem jár, két-két font húsuk	
Ha pengig solymok, rárók lesznek, egynek fél fontot	

3.

[1638. október] I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna udvarának jegyzéke

(Két példányban: MNL OL X 1249. 1647/No. 232 és No. 233.
– 462. filmtári tekerecs)

Mind az 1647/No. 232., mind pedig az 1647/No. 233. négylapos, nyolcoldalas fraktúr füzet. Szépírásos egykorú másolatok, ismeretlen írnoktól. A két kézirat között igen kicsi a különbség (l. Peterdi/Petendi, Csíki/Csibi). Mivel az 1647/No. 233 egy bekezdéssel és néhány megjegyzéssel hosszabb (tartalmazza a jelen lévő kancelláriai diákok listáját is), a néhány eltérés esetében ezt tekintettük a megbízhatóbb példánynak.

A praebendajegyzék I. Rákóczi György és családja 1638. őszi (<1638. okt. 23. - 1638. nov. 15.>) csaknem négyhetes besztercei tartózkodása kapcsán született, amelynek apropóját az erdélyi vármegyék számára tartott törvényszak adta. A dátum nélküli listát viszonylag megbízhatóan keltezi a 2. számú jegyzékkel való számos tartalmi egyezése, ám egyéb támpontokkal is rendelkezünk: Haller Gábor 1637. aug. 1-től 1639. szept. 6-ig volt (másodízben) a fejedelem bejárója,⁸ és ez idő alatt a fejedelem csak egyszer, a fenti időpontban, járt Besztercén. A nagyobb kancellária felsorolt írnokai közül Trócsányi Zsolt adatai szerint Strucz Ferenc 1635 és 1638, míg Szigeti György és Mogyorósi Tamás 1638 és 1643 között volt hivatalban, a három metszete egyedül az 1638. év.⁹ A lista a fejedelmi udvartartásról rendelkezésre álló egyik legjobb jegyzékünk. A különböző udvari csoportok nemcsak címszóként szerepelnek benne, hanem az egyes személyek nevét is megadja, feltüntetve lovaik számát. A szűkebb értelemben vett udvaron kívül a tanácsurakról, a fejedelmi tábla tagjairól és a nagyobb kancellária írnokairól is névsort közöl. Kivételes abban, hogy a fejedelem udvari katonaságának egy részét is pontosan, személyekre lebontva tartalmazza.

Urunk őnagysága

Asszonyunk őnagysága

Mikó Györgyné asszonyom /*Miko Geörgine/Gorgine/*

Putnoki György uram /*Putnoki Geörgi/Görgi/*

Udvari praedicator uram

Rákóczi György uram őnagysága /*Rakoci/Rakoczi Geörgi/Görgi/*

Rákóczi Zsigmond uram őnagysága /*Rakoci/Rakoczi Sigmond/*

Balpataki János uram /*Balpathaki/Balpathaki Janos/*

Főkomornyik uram

⁸ ETA, IV, 41. és 57.

⁹ TRÓCSÁNYI, 1980, 193. és 195.

Főhopmester uram
 Főgyalogkapitány uram
 Főlovászmester Serédi uram /*Seredi*/
 Sulyok István uram /*Suliok Istuan/Ist(van)*/
 Kaproncai György uram /*Kapronczai Geörgi/Görgi*/
 Daniel János uram¹⁰ /*Daniel Janos*/
 Barcsai Ákos uram /*Barczai Akos*/
 Kamuthi István uram /*Kamuthi/ Kamutti Istuan/Ist(van)*/
 Szentpáli András uram /*Sentpali/Szentpali Andras*/
 Konyhamester uram
 Vallon Péter uram /*Valon Peter*/
 Secretarius uram
 Szalárdi János uram /*Szalardi Janos*/
 Gábor deák uram /*Gabor Deak*/
 Fejérvízi Péter /*Feieruizi/Fejeruizi Peter*/
 Ubrizsi Gábor uram /*Ubrisi/Ubrizi Gabor*/
 Török deák uram
 Doctor Leo uram /*Doctor Leo/Leö*/
 Patikárius András uram /*Patricarius/Patikarius Andras*/
 Feredős Jakab uram /*Fereödeös/ Ferödös Jakob*/
 Nagy Péter uram /*Nagi/Nagj Peter*/

Bejárók	
Haller Gábor uram őnagysága / <i>Haller Gabor</i> /	eq. 10
Kun Pál uram őnagysága / <i>Kun Pal</i> /	eq. 6
Kemény Boldizsár uram / <i>Kemeni/Kemenj Boldisar/Boldiszar</i> /	eq. 6
Koncz András uram / <i>Koncz Andras</i> /	eq. 4
Béldi János uram / <i>Beldi Janos</i> /	eq. 6
Maczkási Mihály uram / <i>Maczkasi/Maczkassi Mihali/Mihaly</i> /	eq. 6
Apafi István uram / <i>Apaffi Istuan/Ist(van)</i> /	eq. 5
Pekri Ferenc uram / <i>Pekrj Ferencz</i> /	eq. 4
Galambosi uram / <i>Galambossi</i> /	eq. 6
Nagy Pál uram / <i>Nagi Pal</i> /	eq. 4
Kovács Zsigmond uram / <i>Kouacz Sig(mond)</i> /	eq. 4
Lázár György uram / <i>Lazar Geörgi/Görgi</i> /	eq. 4
Barcsai Sándor uram / <i>Barczai/Barczaj Sandor</i> /	eq. 4

¹⁰ A No. 232-ben ezután, áthúzva: „Kamuthi Miklos uram”.

Kálnoki Mihály uram / <i>Kalnoki Mihali/</i>	eq. 4
Fitter Zsigmond uram / <i>Fitter Sigmond/ Sig(mond)/</i>	eq. 4
Kamper uram / <i>Camper/</i>	eq. 4
Tatai uram / <i>Tattai/Tattaj/</i>	eq. 5
Kis Máté uram / <i>Kÿs Matthe/ Matthae/</i>	eq. 3.
Maurer Mihály uram / <i>Maurer Mihali/Mihalj/</i>	eq. 8.
Bárcezi László uram / <i>Barczy Laszlo/</i>	eq. 4.
Szegedi Mihály uram / <i>Zegedi Mihali/</i>	eq. 4.
Bánóci Ferenc / <i>Banoczi Ferencz/</i>	eq. 3.
Maróti Mihály / <i>Marothi Mihali/</i>	eq. 4
Jakab Mihály uram / <i>Jakab Mihali/</i>	eq. 3.
Béla István uram / <i>Bela Istvan/Ist(van)/</i>	eq. 3.
Asztalnoki és étkefogói urunknak önagságának	
Asztalnok Gyulai Ferenc uram / <i>Giulai Ferencz/</i>	eq. 10.
Asztalnok Bánffy György uram / <i>Banffy Geörgy/Görgi/</i>	eq. 10.
Enyedi Mihály uram / <i>Eniedi/Enjedi Mihali/</i>	eq. 4.
Csontos Pál uram / <i>Czontos Pal/</i>	eq. 4.
Koncz Pál uram / <i>Koncz Pal/</i>	eq. 4.
Borbély István uram / <i>Borbeli Ist(van)/</i>	eq. 4.
Keszi János uram / <i>Keszi Janos/</i>	eq. 4.
Makai György uram / <i>Makai Geörgi/Görgi/</i>	eq. 3.
Gyepesi Mátyás uram / <i>Gepesi Mattias/</i>	eq. 3.
Husztai István uram / <i>Husztbi Istuan/Ist(van)/</i>	eq. 3.
Kozma János uram / <i>Kozma Janos/</i>	eq. 3.
Solti Péter uram / <i>Sotti Peter/</i>	eq. 3.
Sebesi Miklós uram / <i>Sebessi Miklos/</i>	eq. 4.
Pap András uram / <i>Pap Andras/</i>	eq. 4.
Székely Miklós uram / <i>Sekeli Miklos/</i>	eq. 4.
Udvarlók	
Fejér Gáspár uram / <i>Feier/Fejer Gaspar/</i>	eq. 3.
Hattvani János uram / <i>Hattuani/Hatuani Janos/</i>	eq. 3.
Pálfi Zsigmond uram / <i>Palffi Sigmond/ Sig(mond)/</i>	eq. 3.
Katona Mihály uram / <i>Katona Mihali/Mihalj/</i>	eq. 3.
Csiszár Gergely uram / <i>Czisar/Cziszar Gergeli/</i>	eq. 3.
Menyői István uram / <i>Menyeöi/Menyeöi Istuan/Ist(van)/</i>	eq. 3.

Asszonyunk őnagysága étekefogói és asztalnoki	
Asztalnak Trauzner János uram / <i>Trauzner Janos/</i>	eq. 5.
Feltóti István uram / <i>Feltotthi Istuan/Ist(van)/</i>	eq. 3.
Keceli uram / <i>Keczeli/</i>	eq. 3.
Debreceni uram / <i>Debreczeni/</i>	eq. 3.
Szenttornyai uram / <i>Sentorniaj/Sentorniaj/</i>	eq. 3.
Veres Zsigmond uram / <i>Veres Sigmond/ Sig(mond)/</i>	eq. 3.
Pohárnok Kornis János uram / <i>Kornis Janos/</i>	eq. 3.
Asszonyunk őnagysága inasa, Béli Márton uram / <i>Beli/Belj Marthon/</i>	eq. 3.
Portai posták numero	
Címeres posták numero	
Trombitás János uram numero / <i>Trombitas Janos/</i>	eq. 4.
Trombitások numero	
Szakácsok numero	
Ajtónállók numero	
Kengyelfutók numero	
Konyha ajtónállói numero	
Sütők, mosók numero	
Szabók numero	
Szöcsök numero	
Kovácsok numero	
Szekeres gyalogok numero	
Puskások numero	
Pecérek numero	
Madarászok numero	
Magyar gyalog numero 300	
Német gyalog numero 300	
Tanácsurak	
Kornis Zsigmond uram őnagysága / <i>Kornis Sigmond/Sig(mond)/</i>	
Haller István uram őnagysága / <i>Haller Istuan/Ist(van)/</i>	
Erdélyi István uram őnagysága / <i>Erdeli Istuan/Ist(van)/</i>	
Kassai István uram / <i>Kassai Istuan/Ist(van)/</i>	
Tholdalagi Mihály uram / <i>Tholdalaghi/Tholdalagi Mihali/</i>	

Seraphin Bálint uram / <i>Seraphin Balint</i> /	
Hirscher Christian uram / <i>Hirscher Christan</i> /	
/Ítélmesterek, táblai ülnökök/	
Cseffei László uram / <i>Czeffe/Czeffei Laszlo/Lazlo</i> /	
Sárosi János uram / <i>Sarossi Janos</i> /	
Virginás István uram / <i>Virginas Ist(van)</i> /	
Balásházi László / <i>Balashazi Laszlo/Lazlo</i> /	
Gávai Péter uram / <i>Gauai Peter</i> /	
Kassai István uram junior / <i>Kassai Istuan</i> /	
Szénás Péter uram / <i>Senas/Szenas Peter</i> /	
Vitéz György uram / <i>Vitez Geörgj/Görgi</i> /	
Wesselényi Boldizsár uram / <i>Vesseleni/Vesselenj Boldisar/Boldiszar</i> /	
Barcsai Zsigmond uram ónagysága / <i>Barczai/Barczaj Sig(mond)</i> /	
Kornis Ferenc uram ónagysága / <i>Kornis Ferenc</i> /	
Nemes Tamás uram / <i>Nemes Thamas</i> /	
Petki István uram / <i>Petkj/Pettki Istuan/Ist(van)</i> /	
Basa Tamás uram / <i>Basa/Bassa Thamas</i> /	
Szebeni polgármester uram	
Segesvári polgármester uram	
Comitatus	
Fehér vármegye	
Torda vármegye	
Kolozs vármegye	
Belső-Szolnok vármegye	
Doboka vármegye	
Hunyad vármegye ¹	
Borsai Péter uram száza	
Borsai Péter uram / <i>Borsai Peter</i> /	eq. 6. ²
Vas István uram / <i>Vas Istuan/Ist(van)</i> /	eq. 4.
Nagy Péter uram / <i>Nagi/Nagj Peter</i> /	eq. 3.
Bolyki Ferenc uram / <i>Bolyki Ferenc</i> /	eq. 3.
Nagy János uram / <i>Nagi Janos</i> /	eq. 2.
Szabadkai Miklós uram / <i>Sabatkai/Szabatkai Miklos</i> /	eq. 2.
Szilágyi János uram / <i>Silagi/Szilagi Janos</i> /	eq. 2.
János deák uram / <i>Janos Deak/Deak</i> /	eq. 2.
Széplaki Tamás uram / <i>Seplaki/Szeplaki Thamas</i> /	eq. 2.

Szabó Mihály uram / <i>Szabo Mihali</i> /	eq. 2.
Peregi Mihály uram / <i>Pereki Mihali</i> /	eq. 2.
Jósa István uram / <i>Josa Istuan/Ist(van)</i> /	eq. 2.
Pongrácz Márton uram / <i>Pongracz Marton</i> /	eq. 2.
Ungvári István uram / <i>Unguari/U(n)guari Istuan/Ist(van)</i> /	eq. 1.
Nagy Mihály uram / <i>Nagi Mihali/Mihalj</i> /	eq. 1.
Rác István uram / <i>Racz Istuan/Ist(van)</i> /	eq. 1.
Balogh Mihály uram / <i>Balogh Mihali</i> /	eq. 1.
Makai Lukács uram / <i>Makai Lukacz</i> /	eq. 1.
Rác János uram / <i>Racz Janos</i> /	eq. 1.
Izsó Andás uram / <i>Iso Andras</i> /	eq. 1.
Sinka György uram / <i>Synka/Synka Geörgj/Görgi</i> /	eq. 1.
Alvinci Nagy Mihály uram / <i>Alvinczi Nagi/Nagy Mihali/Mihalj</i> /	eq. 1.
Horvát András uram / <i>Horuat/Horuatt Andras</i> /	eq. 1.
Gáspár Miklós uram száza	
Gáspár Miklós uram / <i>Gaspar Miklos</i> /	eq. 6.
Borosnyai Ferenc uram / <i>Borosniaj Ferencz</i> /	eq. 3.
Lippai András uram / <i>Lippai/Lippaj Andras</i> /	eq. 2.
Szabó Balázs / <i>Szabo/Zabo Balas</i> /	eq. 2.
Somi Mátyás / <i>Somi Mattias</i> /	eq. 3..
Horvát Mátyás / <i>Horuat Mattias/Mattjas</i> /	eq. 1.
Nagy Mihály / <i>Nagi Mihali</i> /	eq. 2.
Bodolai Miklós / <i>Bodolaj Miklos</i> /	eq. 1.
Nagy Boldizsár / <i>Nagi Boldisar/Boldiszar</i> /	eq. 2.
Gyulai István / <i>Giulai Istuan/Ist(van)</i> /	eq. 2.
Keresztúri György / <i>Kereszturi/Kerezthuri Geörgj/Görgi</i> /	eq. 2.
Jámbor Mihály / <i>Jambor Mihali</i> /	eq. 1.
Váci György / <i>Vaczi Geörgj/Görgi</i> /	eq. 1.
Sombori Márton / <i>Sombori/Szombori Marton</i> /	eq. 2.
Rác László / <i>Racz Laszlo/Lazlo</i> /	eq. 1.
Joga András / <i>Joga Andras</i> /	eq. 2.
Széplaki István / <i>Szeplaki Istua(n)/Ist(van)</i> /	eq. 2.
Radák Péter / <i>Radak Peter</i> /	eq. 1.
Komjáti András / <i>Komiatl Andras</i> /	eq. 1.
Nagy Balázs / <i>Nagi Balas</i> /	eq. 1
Várfalvi István / <i>Vارفalui/Varfalul Ist(van)</i> /	eq. 1

Ungvári Gergely / <i>Unguari Gergeli/Gergelj/</i>	eq. 1
Tökési Miklós / <i>Teokesi/Teokessi Miklos/</i>	eq. 1
Csengeri Mihály / <i>Czengeri Mihali/</i>	eq. 2.
Rác István / <i>Racz Istuan/Ist(van)/</i>	eq. 1
Jenei Péter / <i>Jenei/Jenej Peter/</i>	eq. 1
Kis István / <i>Kjs Istuan/Ist(van)/</i>	eq. 1
Újfalusi Mihály / <i>Ujfalusi Ujfalusi Mihali/</i>	eq. 1
Török Márton / <i>Teorok/Toreok Marthon/</i>	eq. 1
Tálya György / <i>Talliai/Talliaj Georgj/Gorgi/</i>	eq. 1
Bojti István uram kapitánysága alatt lévő mezei katonák	
Bojti István uram / <i>Bojti/Bojthi Istuan/Ist(van)/</i>	eq. 6.
Nagy György / <i>Nagi/Nagy Georgj/Gorgi/</i>	eq. 5.
Rettegi András / <i>Rettegi Andras/</i>	eq. 3.
Kármány János / <i>Karmani Janos/</i>	eq. 1
Nagy Bálint / <i>Nagi Balint/</i>	eq. 2.
Szatmári István / <i>Satmari Ist(van)/</i>	eq. 1
Nagy Tamás / <i>Nagi Thamas/</i>	eq. 1
Bányai István / <i>Baniaj Ist(van)/</i>	eq. 1
Mihály deák / <i>Mihali Deak/</i>	eq. 2.
Balog György / <i>Balogh Georgi/Gorgi/</i>	eq. 2.
Rác János / <i>Racz Janos/</i>	eq. 2.
Toldi Miklós / <i>Toldi Miklos/</i>	eq. 1.
Szikszai Pál / <i>Szikszai Pal/</i>	eq. 1.
Kupai István / <i>Kupai Ist(van)/</i>	eq. 2.
Csiki Lőrinc / <i>Cziki Lorincz/Lorintz/</i>	eq. 2.
Dobronyi István / <i>Dobroni Ist(van)/</i>	eq. 2.
Horvát András / <i>Heruatt/Horuat Andras/</i>	eq. 1.
Peterdi ³ János / <i>Petendi/Peterdi Janos/</i>	eq. 2.
Nagy András / <i>Nagi Andras/</i>	eq. 1.
Mezei György / <i>Mezei/Mezej Georgi/Gorgi/</i>	eq. 1.
Balog János / <i>Balog/Balogh Janos/</i>	eq. 1.
Csíki ⁴ Pál / <i>Czibi/Cziki Pal/</i>	eq. 2.
Szilágyi Márton / <i>Silagi/Szilagi Marthon/</i>	eq. 1.
Brinyi Lőrinc / <i>Brini Lorincz/Lorintz/</i>	eq. 2.
Szilágyi János / <i>Silagi Janos/</i>	eq. 2.
Szécseényi Benedek / <i>Szeczenj/Szeczenj Benedek/</i>	eq. 1.

Nagy János uram száza. Absentes⁵ /Nagi Janos/	
Vicshadnagy Bölcskei Márton /Beöczkej/ Boczkei Marthon/	eq. 3.
Dobó András /Dobo Andras/	eq. 3.
Szopori Imre /Sopori Imre/	eq. 2.
Szilágyi András /Silagi/Szilagi Andras/	eq. 3.
Seres Máté /Seres Mathe/Matthae/	eq. 3.
Szilágyi István /Silagi/Szilagi Istuan/Ist(van)/	eq. 3.
Szentkirályi János /Szentkirali/Szentkiralj Janos/	eq. 2.
Kecskeméti Demeter /Kecskemeti/Keczkemethi Demeter/	eq. 2.
Tordai János /Thordai Janos/	eq. 2.
Sipos Márton /Sipos Marthon/	eq. 2.
Sós Tamás /Sos Thamas/	eq. 2.
Erdélyi András /Erdeli Andras/	eq. 2.
Tordai Márton /Thordaj/ Tordai Marthon/	eq. 2.
Tatár János /Tatar Janos/	eq. 2.
Szabó Péter /Sabo/Szabo Peter/	eq. 2.
Boér János /Bojer Janos/	eq. 2.
Pataki Nagy György /Pataki Nagi/nagj Geörgj/Gorgi/	eq. 1.
Oláh Miklós /Olah Miklos/	eq. 1.
Oláh János /Olah Janos/	eq. 1.
Jenei Balázs /Jenej/Jenej Balas/	eq. 1.
Rác Gábor /Racz Gabor/	eq. 1.
Nagy Sándor /Nagi Sandor/	eq. 1.
Nagy Ábrahám /Nagi Abraham/	eq. 1.
Nagy Márton /Nagi Marthon/	eq. 1.
Sibai Péter /Sibai Peter/	eq. 1.
Tóth Márton /Totth Marthon/	eq. 1.
Kis Lukács /Kjs Lukacz/	eq. 1.
Nagy Bálint /Nagi Balint/Balint/	eq. 1.
Rác Illés /Racz Illes/Illies/	eq. 1.
Rác Márton /Racz Marthon/	eq. 1.
Parlagi Péter /Parlaghi/Parlagi Peter/	eq. 1.
Kurtány János /Kurthan Janos/	eq. 1.
Vannai Mátyás /Vonnai/Vonnaj Mattias/Mattjas/	eq. 1.
Rác György /Racz Geörgj/Görgi/	eq. 1.
Török István ⁶ /Teöreek/Török Ist(van)/	eq. 1.

Garázda uram száza. Praesentes.⁷	
Garázda István uram / <i>Garazda Ist(van)/</i>	eq. 6
Horvát István uram / <i>Horuatt Ist(van)/</i>	eq. 4
Székely István uram / <i>Szekelj/Szekelj Ist(van)/</i>	eq. 2
Mózsa János uram / <i>Mosa Janos/</i>	eq. 2
Berecki Mihály uram / <i>Bereczki Mihali/</i>	eq. 2
Cancellaristák⁸	
Strucz Ferenc / <i>Strucz Ferencz/</i>	eq. 1
Szigeti György / <i>Szigeti Georgy/</i>	eq. 1
Mogyorósi Tamás / <i>Magjorosi Thamas/</i>	eq. 1
Lőrinc deák / <i>Leörincz Deak/</i>	eq. 1
Mihály deák / <i>Mihalj Deak/</i>	eq. 1
Kereki János / <i>Kerekj Janos/</i>	eq. 1
Kemény István / <i>Kemeni Istuan/</i>	eq. 1

¹ Az 1647/No. 232-ben itt következnek: „*Garázda uram száza.*”

² A katonaság századainak leírásánál a Gáspár Miklós századában szereplő Lippai Andrásig mindkét példányban az „eq(uorum) numero” vagy „numero equorum” kifejezést találjuk az egyes nevek mellett. A „numero” szót itt az egyszerűség kedvéért végig elhagytuk.

³ Az 1647/No. 233-ban „Peterdi”, az 1647/No. 232-ben pedig „Petendi” alak szerepel, talán inkább az előbbi a helyes.

⁴ Az 1647/No 232-ben Csibi.

⁵ Az *absentes* kiegészítés csak az 1647/No. 233-ban. Az 1647/No 232-ben ehelyett: „N(ota) b(ene).”

⁶ Az 1647/No. 232. az ő nevével végződik, tehát rövidebb, mint az 1647/No. 233. Garázda száza azonban itt is szerepel, csak a lista közepén. Borsai Péter százada előtt.

⁷ A szó csak az 1647/No. 233-ban szerepel. Áthúzott „absentes” alá írva.

⁸ A cancellaristák felsorolása csak az 1647/No. 233-ban szerepel.

4.

[1638. október] Részleges jegyzék II. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna udvarnépének lovairól

(MNL FML Vathy lt. 5. d. 226. t. p. 6–8.)

Egy félbehajtott íven három írott oldal. Eredeti jegyzék, amelyet Kemény János kincstartó és Bethlen Ferenc fejedelmi főudvarmester (1638-1654) adott át Beszterce városának.

A praebendajegyzék I. Rákóczi György és családja 1638. őszi (<1638. okt. 23. - 1638. nov. 15.>) csaknem négyhetes besztercei tartózkodása kapcsán született, amelynek apropóját az erdélyi vármegyék számára tartott törvényszak adta. A forrást a 3. számú irattal való tartalmi egyezés (Lorántffy Zsuzsanna udvaroncainak listája) megbízhatóan keltezi.

Az udvaroncok nevét és lovaik számát tartalmazó jegyzék különös értékét az adja, hogy betekintést nyújt ifjabb Rákóczi György kialakulófélben lévő saját udvartartásába.¹¹ A forrást a lovak ellátására vonatkozó, folyó szövegben megfogalmazott kérések zárják.

Az ifjú úr, Rákóczi György uram önegysága szolgálai és lovai száma, kiknek kvártély kell

Monaki Mihály uram / <i>Monaky Mihaly</i> /	eq. numero 3
Szentpéteri István uram / <i>Szentpetery Istuan</i> /	eq. numero 7
Beniczky Ferenc uram / <i>Beniczky Ferencz</i> /	eq. numero 3
Alvinci András uram / <i>Alvinczy Andras</i> /	eq. numero 2
Vésztoi Tamás uram / <i>Vizteoy Thamas</i> /	eq. numero 2
Konyhamester uram	eq. numero 2
Lovászmester uram	eq. numero
Svábi Péter uram / <i>Svaby Peter</i> /	eq. numero 2

Étekgógók

Pávai Dávid asztalnok / <i>Pauay David</i> /	eq. numero 4
Bertóti Sándor / <i>Bertothy Sandor</i> /	eq. numero 2
Szilasi István / <i>Szilassy Istuan</i> /	eq. numero 2
Paraki István / <i>Pataky Istuan</i> /	eq. numero 2
Szentandrás István / <i>Szent Andrasy Istuan</i> /	eq. numero 2
Geréb Ferenc / <i>Gereb Ferencz</i> /	eq. numero 1
Horvát István / <i>Horuath Istuan</i> /	eq. numero 2
Horvát Márton / <i>Horuath Marton</i> /	eq. numero 2
Trombitás György / <i>Trombitas Gyorgy</i> /	eq. numero 2
Maróti István / <i>Marothy Istuan</i> /	eq. numero 1
Farkas János	eq. numero 1
Summa equorum	numero 42

Az asszonyunk önegysága ifjai lovai száma

Asztalnok uram	eq. numero 5
Keceli György / <i>Keczely Gyeörgy</i> /	eq. numero 3
Veres Zsigmond / <i>Veres Sigmund</i> /	eq. numero 2
Debreceni Jónás / <i>Debreczeny Jonas</i> /	eq. numero 3

¹¹ Ifjabb Rákóczi György 1638. évi udvartartásáról a kolozsvári számadáskönyvek alapján (számos olyan személyt felsorolva, aki jegyzékünkben is szerepel.) JENEY-TÓTH, 2015, 87–95.

Szenttornyai / <i>Szent Thornyjai</i> /	eq. numero 3
Kornis János / <i>Kornj's Janos</i> /	eq. numero 2, solvit ¹
Béli Márton / <i>Bely Marthon</i> /	eq. numero 3
Summa equorum	numero 21
Urunk őnagysága trombitási	eq. numero 10

¹ A „solvit” megjegyzés utólag beszúrva.

Urunk őnagysága kegyelmesen parancsolja miáltalunk kegyelmeteknek, mivel az piac igen szűk, ez följebb connumerált őnagyságok udvari szolgálói lovainak itt az vidéken kegyelmetek rendeljen illendő helyeket.

Kiknek az gazdálkodás különben ne legyen, hanem minden hat lóra per diem három véka abrakot adjanak. Minden personára bor per diem egy kupát, többet nem. Az ételből való gazdálkodás, az mint lehet, illendőképben.

A faluknak pedig neveket, kikre kegyelmetek fogja rendelni őket, mindjárt írván küldje kezünkhöz.

Joannes Kemény manu propria Franciscus Bethlen manu propria
 /*Joannes Kemény*/ /*Franciscus Bethlen*/

/Alább Kemény János írásával:/ Egy hétre minden hat lóra egy jó szekér szénát, napjában pedig hat lóra három véka zabot, bort és kenyeret illendőképben rendeljenek ökegyelmek, úgy hogy leszen arra való emberek őnagyságoknak, az ki kiosztatja. Annak elrendelését az ökegyelmek jóakaratajára bízták őnagyságok, csak az élés behozással ne késsenek.

5.

[1647. október] II. Rákóczi György ifjabb fejedelem udvarának praebendajegyzéke

(MNL OL X 1249. 1647/No. 227. – 462. filmtári tekercs)

Kétlapos, tetején enyhén sérült fraktúr füzet, két írott oldallal.

A dátummal nem ellátott jegyzék egyértelműen II. Rákóczi György 1647. őszi hosszabb beszercei tartózkodásához (1647. okt. 22-től egy egész hónapon át) kapcsolódik. Az ifjabb fejedelem azért jött a szász városba, hogy távollévő apját helyettesítse az erdélyi vármegyék számára Szent Lukács nyolcadára meghirdetett beszercei törvényszakon. A jegyzéket a 6. számú irattal való nagyfokú tartalmi egyezése megbízhatóan keltezi. Az udvartartási csoportok és személyek nevén túl (hátas)lovaik számát tartalmazza, illetve egy „sz” rövidítéssel feltüntetett számot, amely talán a szekeres lovak számát fedi. (Lásd a

táblázat utolsó néhány oszlopát.) Az udvaroncok listája még az itt szereplő csoportokat tekintve sem teljes, a 6. számú irat ugyanis lényegesen több személyt sorol fel.

Catalogus Praebendariorum

	ló	sz.
Asztalnok uram lovai	6	[...]
/Étekgógók/		
Kincses János uram / <i>Kencses Janos/</i>	3	[...]
Mészáros Péter / <i>Meszáros Peter/</i>	3	[...]
Török Istvánnak / <i>Török Istvan/</i>	3	1
Bihari Gergelynek / <i>Bihari Gergel/</i>	3	1
Lukács Jánosnak / <i>Lukacs Janos/</i>	3	1
Cserményi Mihálynak / <i>Csierenj Mihal/</i>	3	1
Lugosi Ferenc / <i>Lugossi Ferencz/</i>	3	1
Kemecsei László / <i>Kemecsi Laszlo/</i>	2	1
Toroczkai Péternek / <i>Toroczka Peter/</i>	3	1
Dési Jánosnak / <i>Desi Janos/</i>	4	2
Kornya Lászlónak / <i>Kornia Laszlo/</i>	3	1
Széki Istvánnak / <i>Szeki Istvan/</i>	3	1
Fabricius Györgynek / <i>Fabricius Gyorgi/</i>	3	1
Csákó Jánosnak / <i>Csiako Janos/</i>	2	1
Daczó Györgynek / <i>Dacsio Gyorgj/</i>	2	1
Szondi Pálnak / <i>Szondi Pal/</i>	3	1
Bejárók		
Türi Mihály / <i>Thuri Mihali/</i>	5	4
Horváth György / <i>Horvath Gjorgj/</i>	7	1
István Ferenc / <i>Istvan Ferencz/</i>	4	2
Főemberek		
Nagy Tamás uram / <i>Nagj Thamas/</i>	15	10
Hopmester uram	10	12
Kapitány Boldizsár uram / <i>Capitan Boldisar/</i>	6	4
Kende Gábor uram / <i>Kender Gabor/</i>	12	9
Sáfár István uram / <i>Saffar Istvan/</i>	5	2
Nikodi Miklós uram / <i>Nikodi Miklos/</i>	6	2
Balog Lőrinc uram / <i>Balogh Lorincz/</i>	4	2
Mikes Kelemen uram / <i>Mikes Kelemen/</i>	6	3

Miskolci Bálint / <i>Miskoczi Balintb/</i>	5	2
[Sá]fár Péter uram / <i>[...]far Peter/</i>	3	[1?]
[K]emecsei György uram / <i>[...]Jemeczei Gyorgj/</i>	3	2
Póka István uram / <i>Poka Istvan/</i>	6	3
Pap János uram / <i>Pap Janos/</i>	5	3
Jancsó Sándor / <i>Jancsio Sandor/</i>	5	3
Ispán István uram / <i>Ispan Istvan/</i>	5	3
Trombitások, muzsikások	9	
Rác János uram / <i>Racz Janos/</i>	5	4
Urunknak 25 hátszlovak, 13 rendbeli szekeres lovai.		
Báthoriné asszonyom ¹ önagysága 2 rendbeli [...]² szekeres lova. [...] szolgáinak lovak numero 20.		

¹ II. Rákóczi György anyósáról, Báthori Zsófia anyjáról: a lengyel Anna Zakrzewskáról († 1658. márc. 28.) van szó.

² A szöveg folt miatt olvashatatlan.

6.

1647 [október] 21/22. II. Rákóczi György ifjabb fejedelem udvarának jegyzéke és konyhájának limitációja

(MNL OL X 1249. 1647/No. 228. – 462. filmtári tekercs)

Négy ívrét formátumú lap, hét írott oldal. Az utolsó oldalon sérülés miatt kisebb szövegvesztés. A városi jegyző által összeállított egykorú szöveg. (Ezt a forrás végén található megjegyzések teszik világossá.)

A jegyzék egyértelműen II. Rákóczi György 1647. őszi hosszabb besztercei tartózkodásához (1647. okt. 22-től egy egész hónapon át) kapcsolódik. Az ifjabb fejedelem azért jött a szász városba, hogy távollévő apját helyettesítse az erdélyi vármegyék számára Szent Lukács nyolcadára meghirdetett besztercei törvényszakon. Láthatóan befejezetlen, a különböző élelmiszerek számára kialakított oszlopokból a legtöbb helyen csak az első hármat (fehér kenyér, fekete kenyér, bor iccēja) töltötték ki. Ennek ellenére egyike a fejedelmi udvartartásról fennmaradt legjobb listáinknak. Szépen tagolt, az udvar minden részére kiterjed, az olyan alacsony presztízsű csoportok tagjait is felsorolja, mint a kocsisok vagy a kopókat felügyelő pecérek. A cathalogust konyhai limitatio, és a szekerekre, illetve az udvar gyertyaszükségletére vonatkozó információk is kiegészítik.

**Anno 1647. Ifjú urunk őnagysága udvara népe catalogusa
a die 21. /octobris/ usque ad diem**

Ifjú kegyelmes urunk őnagysága udvara népe

	Librae /panis/ mensalis	Librae /panis/ nigri	Vini justae	Caro	Cera	Equi	Zab
Ifjú urunk őnagysága italára							
Asszonyunk őnagysága italára							
Rákóczi Ferenc őnagysága italára							
Főemberek							
Keresztúri Pál uramnak / <i>Kereszturi Pal/</i>	12	8	8				
Pongrác Gergely uramnak / <i>Pongracz Gergely/</i>	8	8	4				
Nagy Tamás uramnak / <i>Nagy Tamas/</i>	4	4	2				
Boros János uramnak / <i>Baros Janos/</i>	4	4	2				
Ebeni István uramnak / <i>Ebeni Istvan/</i>	4	4	2				
Kende Gábor uramnak / <i>Kende Gabor/</i>	4	4	2				
Korlát János uramnak / <i>Karlat Janos/</i>	4	4	2				
Jancsó Sándor uramnak / <i>Jancso Sandor/</i>	4	4	2				
Sáfár István uramnak / <i>Safar Istvan/</i>	4	4	2	gallinae no. 2			
Veres István ¹ uramnak / <i>Veres Istvan/</i>	4	12	3	6			//2
Nikodi Miklós uramnak / <i>Nikodi Miklos/</i>	4	4	2				
Pávai Dávid uramnak / <i>Pavaj David/</i>	4	4	2				
Kemecsei György uramnak / <i>Kemecsei Gorgy/</i>	4	4	2				
Sáfár Péter uramnak / <i>Safar Peter/</i>	4	4	2				
Mikes Kelemen uramnak / <i>Mikes Kelemen/</i>	4	4	2				
Miskolci Bálint uramnak / <i>Miscolcsi Balint/</i>	4	4	2				

Ráksói ² István uramnak / <i>Raksoti Istvan/</i>	4	4	2				
Pap János uramnak / <i>Pap Janos/</i>	4	4	2				
Folti András uramnak / <i>Folti Andras/</i>	4	4	2				
Ruszkai János uramnak / <i>Ruski Janos/</i>							
Robert Vakonnak / <i>Robert Vakon/</i>							
Harasztosi György uramnak / <i>Harostosi Geörgy/</i>	4	4	2				
Balog Lőrinc ³ uramnak / <i>Balogh Leörincz/</i>	4	4	2				
Bejárók							
Rác Péter ⁴ uramnak / <i>Racz Peter/</i>	4	–	2				
Túri Mihály komornik uramnak / <i>Turi Mihaly/</i>	4	4	2				
Horvát György uramnak / <i>Horuat Geörgy/</i>	4	4	2				
Stépan Ferenc uramnak / <i>Stepan Ferencz/</i>	4	–	2				
Fráter György uramnak / <i>Frater Görgy/</i>	4	–	2				
Étekgólok							
Rác Péter asztalnok ⁵ / <i>Racz Peter/</i>							
Kólya Mihálynak / <i>Kolya Mihaly/</i>	4	–	2				
Mészáros Péternek / <i>Meszáros Peter/</i>	4	–	2				
Kincses Jánosnak / <i>Kenceses Janos/</i>	4	–	2				
Török Istvánnak / <i>Török Istvan/</i>	4	–	2				
Bihari Gergelynek / <i>Bihari Gergely/</i>	4	–	2				
Cserményi Mihálynak / <i>Csermeny Mihaly/</i>	4	–	2				
Lukácsi Jánosnak / <i>Lukaczi Janos/</i>	4	–	2				
Csákó Jánosnak / <i>Csako Janos/</i>	4	–	2				
Fabricsius Györgynek / <i>Fabricsius Geörgy/</i>	4	–	2				
Kemecsei Lászlónak / <i>Kemecsei Laszlo/</i>	4	–	2				
Toroczkai Péternek / <i>Toroczkaj Peter/</i>	4	–	2				
Lugosi Ferencz / <i>Lugossi Ferencz/</i>	4	–	2				
Széki Istvánnak / <i>Szeki Istvan/</i>	4	–	2				
Kornya Lászlónak / <i>Kornya Laszlo/</i>	4	–	2				
Dési Jánosnak / <i>Desi Janos/</i>	4	–	2				
Jászai Mihálynak / <i>Jasai Mihaly/</i>	4	–	2				
Veres Józsnak / <i>Veres Josa/</i>	4	–	2				
Szondi Máténak / <i>Sondi Mathe/</i>	4	–	2				
Dor Györgynek / <i>Dor Geörgy/</i>	4	–	2				

Inasok							
Folti Lászlónak / <i>Foti Laszlo</i> /	4	–	2				
Csatári Mihálynak / <i>Csatari Mihaly</i> /							
Dezsői Mihálynak / <i>Desöffi Ferencz</i> /							
Gyárfás Mihálynak / <i>Gyarfas Mihaly</i> /							
Vér Györgynek / <i>Ver Geörgy</i> /							
Török Jánosnak / <i>Török Janos</i> /							
Bacsatári Pálnak / <i>Bacsatari Pal</i> /							
Fiáth Boldizsárnak / <i>Fiat Bodisar</i> /							
Úti Péternek / <i>Uti Peter</i> /							
Ezeknek per diem ad singulas personas librae	4						
Két pohárnyik ⁶ inasoknak ad singulas personas vinum	–	–	2				
Fejércseléd							
Sárosiné asszonyomnak / <i>Sarosine</i> /	4	–	2				
Hat leányasszonyoknak							
Egy szárazdajkának	4	–	2				
Egy mosóasszonynak	4	–	1				
Két sütőnek	8	–	4				
Lovas legények							
Lengyel Lukácsnak / <i>Lengyel Lukacz</i> /	4	–	–				
Nagy Jánosnak / <i>Nagy Janos</i> /	4	–	–				
Miklós deáknak / <i>Miklos Deak</i> /	4	–	2				
Lovas legény Benedeknek / <i>Benedek</i> /	4	–	–				
Trombitás Jánosnak / <i>Trombitas Janos</i> /	4	–	–				
Trombitás Istvánnak / <i>Trombitas Istvan</i> /	4	–	–				
Borbély Istvánnak / <i>Borbely Istvan</i> /	4	–	–				
Pál kovácsnak / <i>Pal Kovacz</i> /	4	–	–				
György kovácsnak / <i>Geörgy Kovacz</i> /	4	–	–				
Virginás Dánielnek / <i>Virginás Daniel</i> /	4	–	–				
Hegedűs Istvánnak / <i>Hegedús Istvan</i> /	4	–	–				
Két tálmosónak	8	–	2				
Német szabónak	4	4	2				
Szőcs Györgynek / <i>Szőcz Görgy</i> /	4	–	2				
Szűgyártó Istvánnak / <i>Szűgyártó Istvan</i> /	4	–	2				
Ajtónálló Boldizsárnak / <i>Ajtonallo Bodisar</i> /	4	–	2				

Csatlósok							
Csatlós Pálnak / <i>Czatlos Pal</i> /	4	–	1 ½				
Füzesi Jánosnak / <i>Füzesi Janos</i> /	4	–	1 ½				
Pusztai Lőrincnek / <i>Pusztai Lörincz</i> /	4	–	1 ½				
Hidasi Györgynek / <i>Hidasi Görgy</i> /	4	–	1 ½				
Gáti Jánosnak / <i>Gati Janos</i> /	4	–	1 ½				
Szakácsok							
Bokor Istvánnak / <i>Bokor Istvan</i> /	4	–	3				
Gyulai Istvánnak / <i>Gyulai Istvan</i> /	4	–	2				
Román Farkasnak / <i>Roman Farkas</i> /	4	–	2				
Zseretvai Zsigmondnak / <i>Seretvai Sigmond</i> /	4	–	2				
Váradai Andrásnak / <i>Varadi Andras</i> /	4	–	2				
Fogarasi Miklósnak / <i>Fogarasi Miklos</i> /	4	–	2				
Sáfár Andrásnak / <i>Safar Andras</i> /	4	–	2				
Bereznai Györgynek / <i>Bereznai Görgy</i> /	4	–	2				
Maszlagh Istvánnak / <i>Maszlagh Istuan</i> /	4	–	2				
Hat szakács inasoknak	–	2	2				
Lovászok							
Hajdú Istvánnak / <i>Hajdu Istvan</i> /	4	–	1 ½				
Bokor Istvánnak / <i>Bokor Istvan</i> /	4	–	1 ½				
Bagoly Jánosnak / <i>Bagoly Janos</i> /	4	–	1				
Lovász Mihóknak / <i>Louasz Mihok</i> /	4	–	1				
Kocsisok							
Somlyai Mátyásnak secundose / <i>Somlyai Mattias</i> /	4	4	1 ½				
Német Jánosnak secundose / <i>Nimeth Janos</i> /	4	4	1 ½				
Seratai Şorbannak secundose / <i>Seratai Sorban</i> /	4	4					
Stan Lászlónak secundose / <i>Sztan Laszlo</i> /	4	4	1				
Újhelyi Istvánnak secundose / <i>Uyhelly Istuan</i> /	4	4	1				
Bethleni Dragicsnak secundose / <i>Betleni Dragicz</i> /	4	4	1				
Révi Györgynek secundose / <i>Reui Görgy</i> /	4	4	1				
Szombati Radulnak secundose / <i>Szombati Radul</i> /	4	4	1				
Besembáki Radulnak secundose / <i>Besembaki Radul</i> /	4	4	1				

<i>Kománai Andrásnak secundose /Komanai Andras/</i>	4	4	1 ⁷				
<i>Kocsis Románnak secundose /Koczis Roman/</i>	4	4					
<i>Dragomirnak secundose /Dragamer/</i>	4	4					

¹ A sor utólag beszúrva.

² A név javított, a sor utólag beszúrva.

³ Az eredetiben: „Lőrincnek”.

⁴ A név mellett balra más írással, áthúzva: „asztalnok”.

⁵ A sor más kéz által utólag beírva az étékfogók listája fölé.

⁶ A több jegyzékben is előforduló „poharnik” (pohárnyik) névalakot a modernizálás során nem hoztuk „pohárnok” formára, hanem meghagytuk eredeti, szláv formájában.

⁷ Az egész sor áthúzva.

Viaszgyertya

Az urunk házába	numero 2
Az asszonyok házába	numero 1
Az urunk asztalára	numero 2
Keresztúri Pál uramnak / <i>Kereszturi Pal/</i>	numero 1

Faggyúgyertya

Az urunk és asszonyunk házaiba	numero 18
Keresztúri Pál uramnak / <i>Kereszturi Pal/</i>	numero 3
Az uraimnak	numero 2
Az konyhamesternek	numero 2
Az étékfogóknak	numero 2
Az bejáróknak	numero 1
Az mosóknak	numero 1
Az tálmosóknak	numero 2
Az pohárszékre	numero 4
Konyhára	numero 6
Az sütőknek	numero 2
Hopmester uramnak	numero 2

Ebédre		Vacsorára
Tehénhús	librae numero 65	
Berbecshús	numero 2	
Lúdhús	numero 2	
Tyúkhús	numero 1	
Tyúkfihús	numero 3	
Disznóhús	numero 1	
Tehénhús ¹	librae numero 5	
Szalonna	librae numero 6	
Ecet	justae numero 6	
Színvaj	octal numero 1	
Írós vaj	librae numero 1 ½	
Fejér cipó	numero 5	
Fekete cipó étekbe	numero 5	
Méz illendőképpen		
Káposzta, petrezselyem		
Hagyma illendőképpen		
Liszt napjában fél véka		

¹ A sor két sor közé utólag beszúrva.

Hátaslovak

Hátaslovak, lovász pányvakkal együtt, az kiket őnagysága Besztercére vitt magával: numero 24.

Szekereslovak

Ifjú urunk őnagyságának szekeres lovai, hat-hat lovakból álló numero 13.

Ezeknek két rendbelieknek négy-négy véka napjában, az többinek – az tizenegy rendbelinek – három-három véka napjában.

Báthoriné asszonyom szolgálainak lovaira per diem commissi cubuli saxonicales numero 1 //–

Báthoriné asszonyom két rendbeli szekeres lovaira cubuli saxonicales numero 2 //–

Anno 1647. die 22. Octobris ifjú urunkkal őnagyságával érkezének ide Besztercére az őnagysága pecéri és puskási, kiknek praebendát adunk ez szerént:

	Librae /panis/ mensalis	Vini justae	Carnis librae	Equi	Pabuli cubulus
Puskások					
Német Gyurának / <i>Nimeth Gyura/</i>	6	1 ½	–	–	–
Szász Györgynek / <i>Szász Görgy/</i>	6	1 ½	2	1	//0,5
Váradí Gyurának / <i>Váradí Gyura/</i>	6	1 ½	2	1	//0,5
Izsóháti Jánosnak / <i>Izohati' [?] Janos/</i>	6	1 ½	2	1	//0,5
Postinec Jánosnak / <i>Postinecz Janos/</i>	6	1 ½	–	–	–
Martosko Miklósnak / <i>Martosko Miklos/</i>	6	1 ½	–	–	–
Bojmisztre Jánosnak / <i>Bojmisztre Janos/</i>	6	1 ½	–	–	–
Pajtló Andrásnak / <i>Paitlo Andras/</i>	6	1 ½	–	–	–
Trombitás Andrásnak / <i>Trombitas Andras/</i>	6	1 ½	–	–	–
Brezencki Andrásnak / <i>Brezenczki Andras/</i>	6	1 ½	–	–	–
Vabra Mártonnak / <i>Vabra Marton/</i>	6	1 ½	–	–	–
Vabra Jánosnak / <i>Vabra Janos/</i>	6	1 ½	–	–	–
Görög Györgynek / <i>Görög Görgy/</i>	6	1 ½	–	–	–
Jeszeniczki Jánosnak / <i>Jeszeniczki Janos/</i>	6	1 ½	–	–	–
Kutyai Andrásnak / <i>Kutyai Andras/</i>	6	1 ½	–	–	–
Ledniczi Istvánnak / <i>Lednici Istuan/</i>	6	1 ½	–	–	–
Gáspár Mártonnak / <i>Gaspar Marton/</i>	6	1 ½	–	–	–
Brezencki Gyurkának / <i>Brezenczki Gyurka/</i>	6	1 ½	–	–	–
Zericzkei Gábornak / <i>Zericzkei Gabor/</i>	6	1 ½	–	–	–
Lészai Dánielnek / <i>Leszai Daniel/</i>	6	1 ½	–	–	–
Szokocki Miklósnak / <i>Szokoczki Miklos/</i>	6	1 ½	–	–	–
Cubcsak Mártonnak / <i>Cubcsak Marton/</i>	6	1 ½	–	–	–
Mészáros Dánielnek / <i>Meszáros Daniel/</i>	6	1 ½	–	–	–

Takács ² Miklósnak / <i>Takács Miklos</i> /	6	1 ½	–	–	–
Sokola Miklósnak / <i>Sokola Miklos</i> /	6	1 ½	–	–	–
Surján Györgynek / <i>Surian Görgj</i> /	6	1 ½	–	–	–
Rusznák Mártonnak / <i>Rusznak Marton</i> /	6	1 ½	–	–	–
Varga Ádámnak / <i>Warga Adam</i> /	6	1 ½	–	–	–
Kuba Györgynek / <i>Kuba Görgj</i> /	6	1 ½	–	–	–
Kovács Dánielnek / <i>Kouacz Daniel</i> /	6	1 ½	–	–	–
Pecérek					
Jágermester Pap János urannak / <i>Pap Janos</i> /	8	2	–	2	//1?
Pecér Pálnak / <i>Pecser Pal</i> /	4	2	–	–	–
Pecér Péternek / <i>Peczer Peter</i> /	4	1 ½	–	–	–
Pecér Jánosnak / <i>Peczer Janos</i> /	4	1 ½			
Két pecér inasnak	8	–			
Csürke Györgynek / <i>Csürke Görgj</i> /	4	1 ½	–	2	/0,5
Öt lóra per diem harmadfél véka abrak, ifjú urunk őnagysága 34 agarának per diem	librae nigri 136				

¹ A név első két betűjének olvasata bizonytalan.

² A név eleje javított.

Ifjú urunk őnagysága [...] seregben lévő hetvenöt kopójának négy-négy cipő per diem. Per diem facit erogatio liborum numero 300.

Ezekén kívül mezei és udvari katonákról, kapitányokról, sem hadnagyokról cathalogusunk nincsen.

Az gyalogokról is, sem azoknak hadnagyiról, előttük járókról, mivel mi azoknak prae-bendát nem szoktunk adni, hanem őnagysága kegyelmessége mikor parancsol adatni.

Az őnagysága főember lovainak számát is mi nem tudjuk, mert mi nem szoktunk azoknak abrakot adni.

7.

1649. szept. 17. II. Rákóczi György konyhájának limitatiója

(MNL OL X 1249. 1649/No. 150. – 463. filmtári tekercs)

Egyetlen folio méretű lap elülső oldalán. Szépírásos másolat a Fábíán István szamosújvári udvarbíró által kiállított eredetiről, amely nem maradt fenn.

A forrás minden bizonnyal II. Rákóczi György 1649. őszi hosszú beszercei tartózkodásához (<1649. okt. 24.- 1649. nov. 14.> kapcsolódik, amelynek apropóját az erdélyi vármegyék számára Szent Lukács nyolcadára meghirdetett törvényt adta. A szokásos tételeket tartalmazó konyhai limitatio, amely a fejedelmi konyha egy napi élelmiszer-szükségletét rögzíti. Valószínűleg azért küldték el a városnak több mint egy hónappal előbb, hogy legyen idejük felhalmozni a szükséges készleteket.

**Anno 1649. die 17. septembris. Urunk őnagysága konyhájára
és udvari népére való limitatio per diem**

Urunk őnagysága konyhájára tehénhús	librae 206
Berbécs	numero 5 ½
Borjúhús	librae numero 12
Bárány	numero 2
Lúd	numero 8
Lúdfi	numero 2
Kappan	numero 2
Tyúk	numero 42
Tyúkfí	numero 4
Malac	numero 2
Szalonna	librae numero 24
Színvaj	urnae numero //4
Írósvaj	librae numero 1 ½
Színméz	urnae numero //3
Ecet	urnae numero 2//
Köleskása	cubuli saxonicales numero //1 ½
Fejér liszt konyhára	cubuli saxonicales numero //1 ½
Cipó konyhára promiscue	numero 32
Étekben való bor	urnae numero //2

Ezeken kívül árpakása, borsó, lencse, olaj, kendermag, hal, rák, viza, víz/a/ikra, habarnyica, tárkony, egres, zsálya, tyúkmony, vereshagyma, fokhagyma, répa, retek, káposzta, törtsó, aszúszilva, tejfel, apróhal etc. illendőképpen

Stephanus Fábián manu propria /*Stephanus Fábján*/

8.

[1649. október] II. Rákóczi György és Báthori Zsófia udvartartásának jegyzéke

(MNL OL 1249. 1659/No. 106. – 466. filmtári tekercsen. A rosszul exponált felvételek miatt a 498. tekercsen, a pótlások között is megtalálható.)

Háromlapos fraktúr füzet, öt írott oldallal, alján enyhén sérült. A beszercei jegyző írásával.

A forrás II. Rákóczi György 1649. őszi hosszú beszercei tartózkodásához (<1649. okt. 24.- 1649. nov. 14.> kapcsolódik, amelynek apropóját az erdélyi vármegyék számára Szent Lukács nyolcadára meghirdetett törvényt adta. A dátummal nem ellátott jegyzéket a benne szereplő tisztviselők segítségével lehetett keltezni. Pálóczi Horvát János 1649-től volt a fejedelem titkára, Veres Ambrus 1647 és 1651 között ítélőmester, a jegyzékben harmadik helyen felsorolt brenhidai Huszár Mátyást pedig 1652 júliusában már elhunytként említik. Szalárdi János titkárként való párhuzamos szerepeltetése szintén arra utal, hogy nem sokkal járunk a fejedelmváltás (1648) után.¹² A fenti adatok alapján csak az 1649. őszi tartózkodás jöhet szóba. A jegyzék viszonylag vázlatos, bizonyos csoportok esetében sem létszámot, sem konkrét neveket nem ad meg. II. Rákóczi György udvaroncai mellett röviden Báthori Zsófia fejedelemasszony külön udvarára is kitér.

Urunk önagysága fizetett szolgálóinak regestumja [!]

Kemény János uram /*Kemény János*/
Bethlen Ferenc uram /*Bethlen Ferentz*/
Huszár Mátyás uram /*Huszar Mattyas*/
Haller Gábor uram /*Haller Gabor*/
Gyalogkapitány
Mikes Mihály uram /*Mikes Mihaly*/
Orbán Ferenc uram /*Orban Ferentz*/
Praefectus uram
Secretarius Horvát János uram /*Horvat Janos*/
Secretarius Szalárdi uram /*Szalardi*/
Praedicator Csulai uram /*Cziulaj*/
Praedicator Keresztúri uram /*Kerezsturi*/
Bánffy György uram /*Banffi Gjeörgj*/
Bánffy Zsigmond uram /*Banffi Sigmond*/
Bethlen Mihály uram /*Bethlen Mihály*/
Huszár Péter uram /*Huszar Peter*/

¹² TRÓCSÁNYI, 1980, 105. (223. jegyzet), 182, 185, 357.

Nagy Tamás uram /*Nagy Thamas*/
Barcsai András uram /*Barczaj Andras*/
Gyerőffy János uram /*Gjeöreöfi Janos*/
Darabos Gergely uram /*Darabos Gergelj*/
Erdélyi György uram /*Erdeli Gjeörgj*/
Ebeni István uram /*Ebeni Istvan*/
Horvát István uram /*Horvath Istvan*/
Tepesit uram /*Tepesit*/
Postamester uram
Konyhamester uram
Cantor uram
Pálfi István uram /*Palffi Istvan*/
Folti uram /*Folti*/
Cellaristák
Lovázmesterek
Kocsisok
Lovászok
Szakácsok
Pohárnyikok
Bortöltők
Tálnok
Borsoló
Borbélyok
Szabók
Kovácsok
Komornyik uramék
Posták
Kengyelfutók
Ajtónállók
Ungvári László /*Ungvari Lazlo*/
Udvari katona numero 100
Kurtányok numero 200
Moldovaiak numero 100
Dragonyok numero 100
Magyar gyalog numero 200
Német gyalog numero 200

**Az kiket urunk őnagysága hívatott, azoknak az főembereknek,
úgy mint tanács és assessor uraméknak nevek**

Kun István uram őnagysága /*Kun Istvan*/
Haller István uram őnagysága /*Haller Istvan*/

Serédi István uram őnagysága /*Seredi Istvan*/
Rhédei Ferenc uram őnagysága /*Redei Ferentz*/
Barcsai Zsigmond uram őnagysága /*Barczai Sigmond*/
Barcsai Ákos uram /*Barczai Akos*/
Cseffei László uram ítélőmester /*Czeffej Lazlo*/
Veres Ambrus uram ítélőmester /*Veöres Ambrus*/
Gávai Péter uram /*Gavai Peter*/
Bethlen János uram /*Bethlen Janos*/
Director Kénosi uram /*Kenosi*/
Director Virginás uram /*Virginas*/
Torma Péter uram /*Torma Peter*/
Lázár György uram /*Lazar Gjeörgj*/
Vitéz György uram /*Vitez Gjeörgj*/
Angyalosi István¹³ uram /*Angiolosi Istvan*/
Veres István uram /*Veöres Istvan*/
Kőrösi István uram /*Keöreösi uram*/
Ibrányi Mihály uram /*Ibrani Mihálj*/

Urunk bejárói

Béldi Pál uram /*Beldi Pal*/
Tholdalagi Mihály uram /*Toldalagi Mihalj*/
Torma István uram /*Torma Istvan*/
Torma János uram /*Torma Janos*/
Reóthi István uram /*Rhoti Istvan*/
Ibrányi Mihály uram /*Ibrani Mihalj*/
Vitéz Gábor uram /*Vitez Gabor*/
Torma Mihály uram /*Torma Mihalj*/
Stépán Ferenc uram /*Stephan Ferentz*/
Vetési László uram /*Vetesi Laszlo*/
Basa Péter uram /*Basa Peter* /
Nemes János uram /*Nemes Janos*/
Bónis Ferenc uram /*Bonis Ferentz*/
Csongrádi János uram /*Czongradi Janos*/
Horvát György uram /*Horvath Gjeörgj*/
Vér György uram /*Veer Gjeörgj*/
Fráter György uram /*Frater Gjeörgj*/
Urunk inasi

---

¹³ A szó eleje javított

Étekgfók

Asztalnok Mikola uram /*Nikola*/
Asztalnok Rhédei uram /*Redej*/
Ugron Mihály uram /*Ugron Mihalj*/
Bay Ferenc uram /*Baj Ferentz*/
Sebesi Gábor uram /*Sebbesi Gabor*/
Tyukodi László uram /*Tjukodi Lazlo*/
Mikes György uram /*Mikes Gyeörgj*/
Horvát István uram /*Horvath Istvan*/
Palugyai Pongrác uram /*Palugjai Pongracz*/
Horánszki György uram /*Horanczki Gjeörgj*/
Török György uram /*Teörok Gjeörgj*/
Debreceni Gergely uram /*Debreczeni Gergelj*/
Széki István uram /*Szeki Istvan*/
Cserményi Mihály uram /*Czermenj Mihalj*/
Lugosi Ferenc uram /*Lugosi Ferentz*/
Dési János uram /*Desi Janos*/
Kemecsei László uram /*Kemeczej Lazlo*/
Daczó György uram /*Daczo Gjeörgj*/
Rozsnyai György uram /*Rosnaj Gjeörgj*/
Dobai János uram /*Dobaj Janos*/
Hajdú János uram /*Haidu Janos*/
Csákányos uram /*Cziakanyos*/
Sándor Mihály uram /*Sandor Mihalj*/
Zsigmond István uram /*Sigmond Istvan*/
Boér István uram /*Boer Istvan*/
Császár Lőrinc uram /*Cziaszar Leörintz*/
Tövisi Dániel uram /*Tüvissi Daniel*

Asszonyunk udvara népei

Hopmester Pongrác uram /*Pongracz*/
Leányasszonyok
Sütők
Mosók
Inasok

Étekgfók nevei¹⁴

Asztalnok Rác Péter uram /*Racz Peter*

---

¹⁴ Természetesen Báthori Zsófia étekgfóiról van szó.

Kincses János uram /*Kénczes Janos*/
Kornya László uram /*Kornia Lazlo*/
Fabricius uram /*Fabricius*/
Cikó János uram /*Cziko Janos*/
Kávási Kristóf uram /*Kavasi Czristoph*/
Bip Mihály uram /*Bip Mihalj*/
Keresztesi Mihály uram /*Kereztesi Mihalj*/
Ferenc János uram /*Ferentz Janos*/
Vajna Zsigmond uram /*Vaina Sigmond*/
Veres Józsa uram /*Veres Josa*/
Csatári Mihály uram /*Czadari Mihalj*/
Jászai István uram /*Jaszaj Istvan*/

Az kurtányok kapitánya
Moldovaiak kapitánya
Az dragonyok kapitánya
Német gyalog kapitánya
Magyar gyalog hadnagya
Agárhordozók
Pecérek
Puskások

9.

[1655. október] II. Rákóczi György és Báthori Zsófia udvartartásának jegyzéke

(Négy példányban: MNL OL X 1249. 1647/No. 230. és 231. –
462. filmtári tekercs, 17. századi keltezetlenek/No. 293. – 490. filmtári tekercs.
MNL FML Vathy J. lt. 8. dob. numerus és paginálás nélkül)

A 1647/No. 230. egy négylappos fraktúr füzet, nyolc írott oldallal. Az 1647/No. 231. szintén négylappos fraktúr füzet, nyolc sűrűbben írott oldallal, szövegromlásai alapján az 1647/No. 230. egykorú másolatának tűnik, néhány utólag beszúrt név azonban a Vathy letét példányával is összeköti. (Olyan közös többletek vannak, amelyek a másik két példányban nem szerepelnek.) A 17. sz./No. 293 négy ívrét lapon, nyolc oldalon, a többi példánynál világosabb tagolással, és a praebendára vonatkozó (kiadásunkban aláhúzott) kiegészítő megjegyzésekkel, amelyeket az egyes udvari csoportokkal az eredetiben kapcsos zárójelek kötnek össze. (Ezek és a szolgálak számára vonatkozó közlések csak ebben a kéziratban szerepelnek.) A Vathy letét példánya egy négylappos fraktúr füzetke, hét írott oldallal.

A forrás II. Rákóczi György 1655. őszi hosszú besztercei tartózkodásához (<1655. okt. 28.–1655. nov. 11.>) kapcsolódik. A fejedelem, ahogy máskor is, az erdélyi vármegegyék számára Szent Lukács nyolcadára meghirdetett törvénytartáson vett részt. A dátum-

mal nem ellátott jegyzéket a benne szereplő személyek segítségével lehetett keltezni. Petki István 1655-ben lett az elhunyt Bethlen Ferenc helyett fejedelmi főudvarmester,¹⁵ Romosz János török deák 1655-től tartózkodott Gyulafehérvárott,¹⁶ Keresztúri Bíró Pál udvari prédikátor, II. Rákóczi György egykori nevelője pedig 1655 decemberében hunyt el.¹⁷ A három adat metszetét pedig egyedül az 1655. év jelenti. A jegyzék az udvartartás szinte minden csoportjára kiterjed, és felöleli Báthori Zsófia fejedelemasszony külön udvartartását is. A forrás egyik különlegessége, hogy a fiatal I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) önálló udvarának kezdeményeit is felfedezhetjük benne.

Catalogus dominorum aulicorum Celsissimi Transylvaniae Principis¹⁸

Urunk őnagysága asztalára¹⁹

Kemény János uram /*Kemeni/Kemeny/Köminy Janos/*

Főhopmester²⁰ Petki István uram /*Petki Istvan/*

Pap András uram, hopmester²¹ /*Pap Andras/*

Keresztúri Pál uram²² /*Kereszturi/Kerezturi/Kereztwri Pal/*

Razlaviczai István postamester uram /*Razla Vitze/Razlauiczai/Razlaviczai/Razlavitzai Istvan/Istua(n)*

Romosz János uram /*Romoz/Romosz Janos/*

Gábor deák uram /*Gabor Deak/*

Samarjai Péter deák uram /*Samariai/Szamaraij/Szamaraij Peter/*

Naményi Péter deák uram /*Nameni/Namenyi Peter/*

Ifjú urunk mestere

Szabó Gáspár uram /*Szabo Gaspar/*

Csontos Pál uram /*Czontos/Czyontos Pal/*

Komornik Kövér Gábor uram /*Keöuer/Keöver/Köver Gabor/*

Kerekes Tamás uram /*Kerekes Tamas/*

Horvát István uram²³ /*Horvath Istvan/*

Bejárók

Csongrádi János uram /*Czongradi/Czongradj/Czongoradi Janos/*

Balka²⁴ István uram /*Balka/Balku Istua(n)/Istvan/*

¹⁵ TRÓCSÁNYI, 1980, 32.

¹⁶ KÁRMÁN, 2006, 162.

¹⁷ DIENES, 2001, 147.

¹⁸ A főcím a 17. sz./No. 293-ból hiányzik.

¹⁹ Az alcím a Vathy. lt. példányából hiányzik. A bekezdés mellett a 17. sz./No. 293-ban egészen halványan: „adni kell”.

²⁰ A Vathy lt. példányában következetesen a „hokmester” alak szerepel.

²¹ Az 1647./No. 231-ben nem szerepel, hogy hopmester.

²² A Vathy. lt. példányában előtte véletlenül ismét leírva Petki neve: „Petki István uram.”

²³ Csak a Vathy lt. példányában és az 1647./No. 231-ben, a bekezdés aljára besúrva.

²⁴ A 17. sz./No. 293-ban: „Balku.”

Boldvai Gergely uram /*Bolduai/Boldvay/Boldvaj/Bolvai Gergelj/Gergely/*
Fráter István uram /*Frater Istua(n)/Istvan/Istva(n)/*
Barcsai Péter uram /*Bartsai/Bartsaj/Bartsay Peter/*
Torma János uram /*Torma/Tormai Janos/*
Jósika István uram /*Josika Istua(n)/Istvan/*
Bejárók pohárnokja
(cipó, hús, bor, abrak)²⁵

/Étekgfók/

Asztalnok Basa Tamás uram /*Basa/Bassa Tamas/Thamas/*
Piheni Ferenc uram /*Piheni/Pihenni Ferencz/Ferentz/*
Kövér Ferenc uram /*Keouer/Keover/Keöver Ferencz/Ferentz/*
Földvári Ferenc uram /*Feoldvari/Feöldvari/Földuari Ferencz/Ferentz/*
Zsigmond András uram /*Sigmond Andras/*
Várad János uram /*Varadi Janos/*
Bige György uram /*Bige/Bighe Gjeörgj/Görgy/Gyorg/György/*
Daczó György uram /*Daczo Gjeörgj/Gjorg6/Görgy/György uram/*
Étekgfók pohárnokja
Két támosó
(cipó, bor, hús, abrak)²⁶
Szolgák numero 24

Udvarlók

Alsó János borsoló uram /*Also Janos/*
Császár Lőrinc uram /*Czaszar/Czyassar/Czyaszar Leörintz/Lörincz/Lörintz/*
Daczó Zsigmond uram /*Daczo/Datso Sigmond/*
Cserményi Zsigmond uram²⁷ /*Czyermeni Sigmond/*
Kovács Mihály uram /*Kouats/Kovacz/Kovats Mihalj/Mihaly/*
Henter Ferenc uram /*Henter Ferencz/Ferentz/*
Udvarhelyi Ferenc uram /*Udvarhelyi Ferencz/Ferentz/*
Katonai Ferenc uram /*Katonai/Katonaj/Katonay Ferencz/Ferentz/*
Bíró István uram /*Biro Istua(n)/Istvan/*
Cirjék János uram /*Czeriek/Czerjek Janos/*
(cipó, bor hús, abrak)²⁸
Szolgák numero 15

²⁵ A bekezdés mellett egészen halványan: „10 fejer cipó” és lejjebb: „szolgák zaltt auff 1 tag”.

²⁶ A bekezdés mellett egészen halványan: „12” vsz. az előző bekezdésnél is szereplő fehér cipók száma.

²⁷ Csak a 17. sz./No. 293-ban szerepel a név.

²⁸ A bekezdés mellett egészen halványan: „10” vsz. a nekik járó fehér cipók számra.

Urunk inasi²⁹

Fekete Péter uram /*Fekete Peter*/
Daniel Mihály uram /*Daniel Mihalj/Mihaly*/
Fáy András uram /*Faj Andras*/
Rác István uram /*Racz/Ratz Istvan/Istva(n)*/
Teleki uram /*Teleki*/
(cipó, bor, hús, abrak)

Pohárnokos és pohárnok inasok

Cserményi Mihály uram /*Csyeremenj/Czermen/Czyermén/Czyerménj Mihalj/Mihálj/Mihaly*/
Pap János uram /*Pap Janos*/
Gazdag Ferenc uram /*Gazdag/Gazdagh Ferencz/Ferentz*/
Komáromi Lajos uram /*Commaromj/Komaromi Lajos/Lajos/Lajos*/
Mikes István uram³⁰ /*Mikes Istua(n)/Istvan*/
Benkő Ferenc uram /*Benkeö/Bentke Ferencz/Ferentz*/
(cipó, bor, abrak)

Palota ajtónállók

Szendi Pál uram /*Szendi Pal*/
Martonosi Gergely /*Martonassi/Martonosi Gergel/Gergely*/
Szócs György /*Szecz/Szeöts/Szeöts/Szöts Geörgy/Gjeörgj/Gyorgy/György*/
Nagy István /*Nagy Istua(n)/Istvan*/
Kovács György /*Kouats/Kovacz/Kovats Geörgy/Gjeörgj/Gjörg/György*/
Ajtónálló Boldizsár /*Aiton allo/Ajton allo/Ayton Alo/Ayton allo Boldisar*/
(cipót, bor, hús)

Csatlósok

Farkaslaki Péter /*Farkaslaki/Farkaslakj Peter*/
Kállai Illés /*Kalay/Kallai/Kallaj Illyes/Illyes/Illyös*/
Német István /*Nemet/Német Istvan*/
Hidasi György /*Hidasi/Hidassi Gjeörgj/Gorgy/Györgj/György*/
Vékony János /*Vekon/Vekony Janos*/
Füzesi János /*Fizessi/Füzesi/Fwzesi Janos*/
Szabó Péter /*Szabo Peter*/
Fogarasi István /*Fogarasi/Fogarossi Istvan/Istua(n)*/
(cipó, bor, hús)

---

²⁹ Az alcím csak a Vathy lt. példányában és az 1647/No. 230-ban szerepel.

³⁰ A 17. sz./No. 293-ban „Mike”.

Konyhabeliek

Konyhamester Sáfár István uram /*Safar/Saffar Istua(n)/Istvan/Ist(van)/*
(cipót, bor, hús, abrakot)

Fogarasi János³¹ /*Fogarasi/Fogarasj/Fogarossi Janos/*

Fogarasi Stan /*Fogarasi/Fogarasj/Fogarossi Sztan/Sztán/*

Gyulai István /*Gyulaj/Gyulay Istua(n)/Istvan/*

Román Farkas /*Roman Farkas/*

Ispán Márton /*Ispan Marton/*

Kis Opra /*Kis Opra/*

Vonka János /*Uonka/Vonka Janos/*

Morvai Lackó /*Morvai/Morvaj/Morvay Laczko/Latzko/*

Bukur István³² /*Bukar/Bukur Istua(n)/Istvan/*

Fogarasi Miklós /*Fogarasi/Fogarossi Miklos/*

Baczilla István /*Baczilla/Batzilla Istua(n)/Istvan/*

Négy szakács inasok

(cipót, bor, abrakot)

Konyha sáfárok

Enyedi Gergely /*Enyedi/Enyedj/Enyedj Gergelj/Gergely/*

Molnár János /*Molnar Janos/*

(cipó, bor)

Konyha ajtónállók

Balog János /*Balogh Janos/Ballogh Janos/*

Tibrec János /*Tiberegh/Tibrec Janos/*

Szilágyi Márton /*Szilagyi/Szillagj Marton/*

Szabó Márton /*Szabo/Szabbo Marton/*

Gridi István /*Giridi/Gridi Istua(n)/Istvan/*

Lajos Péter /*Laios/Lajos/Layos Peter/*

(cipót, hús)

Mesteremberek

Borbély János /*Borbely/Borbélj/Borbely Janos/*

Csuhadár Szabó Márton /*Szabo Marton/*

András kovács /*Andras Kouats/Kovaczk/Kovats/*

Pál kovács /*Pál Kouats/Kovaczk/Kovats/*

István kovács /*Istua(n)/Istvan/Istva(n) Kouats/Kovaczk/Kovats/*

Szjgyártó Sándor /*Szjgyarto/Szyarto/Szygyarto/Szjgyarto Sandor/*

Szabó Tamás /*Szabo Tamas/Thamas/*

---

³¹ A 17. sz./No. 293-ban utána kihúzza: „Görgenyi Gö.”

³² Az 1647/No. 230-ban, az 1647/No. 231-ben és a Vathly lt. példányában: „Bukar.”

Kobzos Jakab /*Kobsos/Kobzas/Kobzos Jacab/Jacob/Jakab/Jakob/*
Hegedűs Gergely /*Hegedos/Hegedűs/Hegedws Gergelj/Gergélj/Gergely/*
Lakatos Mátyás /*Lakatos Matjas/Matyas/Mattyas/*
Péter Kovács /*Peter Kouats/Kovacz/Kovats/*
Mátyás Kovács /*Matjas/Matyas/Mattyas Kouats/Kovacz/Kovats/*
(cipót, bort, hús)

Lovászmesterek

Hajdú Mihály uram /*Haidu/Hajdu/Haydo/Haydu Mihalj/Mihálj/Mihaly/*
Kólya Mihály uram /*Kolja/Kolya/Kolyha Mihalj/Mihálj/Mihaly/*
Mező³³ Tamás uram /*Mezei/Mezeő/Mező Tamás/*
Dévai István uram /*Deuai/Devaj/Devay Istua(n)/Istvan/Istva(n)/*
(cipót, hús, bor, abrakot, fűszerszámot)

Lovászlegények

Lázár János /*Lazar Janos/*
Fogarasi Demeter /*Fogarasi/Fogarossi Demeter/*
Nagy János /*Nagj/Nagy Janos/*
Kockai Gergely /*Kockai/Kockaj/Kotzkai Gergelj/Gergely/*
Ifjú Rác András /*Racz/Ratz Andras/*
Székely Péter /*Szeker/Szekelj/Székely/Szekely Peter/*
Dávid György /*David/Gyorgj/Gjörgj/Görgy/Györg/*
(cipót, hús, bort, abrakot)

Szekszenások³⁴

Lengyel Miklós /*Lengyel Miklos/*
Fejérvári Stan /*Feieruari/ Fejer vari Sztan/Sztán/*
Miskei István³⁵ /*Mickey/Mikei/Miskei Istvan/*
Fogarasi Kristóf /*Fogarasi/Fogarossi Cristoph/Christoph/*
Szakmári János /*Sakmari/Szakmari Janos/*
Rusori Kompsa³⁶ /*Ruhori/Rusori Kompsa/*
Viszti Radul /*Viszti Radul/Radulj/Raduly/*
Újfalusi Todor /*Uyfalusi/Uyfalussi/Uyfalusi Todor/Toudar/*
Fejérvári György /*Feieruari/Fejervari/Feyervari Gjörgj/Görgy/Györgi/*
(cipót, hús, bort)

Lovászok

Kis Salamon /*Kis Salamon/Salomon/*

³³ A 17. sz./No. 293-ban: „Mezei.”

³⁴ A málhanyereggel (szekszena) ellátott, tehát teherhordó lovak lovásza.

³⁵ Az 1647/No. 230-ban „Mikei” (romlás); a Vathy. lt. példányából a név teljesen hiányzik.

³⁶ Csak a 17. sz./No. 293-ban helyesen „Rusori”, a másik három példány irtoka „Ruhori”-nak írta.

Vadászi János /*Uadaszi/Vadasri/Vadaszi Janos/*
Petényi Mihók /*Petheni Mihok/*
Sütő Péter /*Súteő/Sütő/Swteő Peter/*
Kománai Kelemen /*Komanai/Komanaj/Komanay Kelemen/*
Fogarasi Kompsa /*Fogarasi/Fogarossi Kompsa/*
Nyéki András /*Neki/Nyeki András/*
Vajla Jancsi /*Uayla/Vaila/Vajla/Valya Jantsi/Jentsi/*
(cipót, hús, bort)

Kocsisok

Dridiffi Máté /*Dridifi Mate/Mathe/*
Sztárai László /*Sztaraj/Sztaraj Laszlo/Lazlo/*
Dragusi János /*Dragus/Dragussi Janos/*
Fogarasi Dragomir³⁷ /*Fogarasi/Fogarossi Dragumer/Draguner/*
Tolvaj Máté /*Toluai/Tolvaj/Tolvay Mate/Mathe/*
Róka Máté³⁸ /*Poka/Roka Mate/Mathe/*
Posorti³⁹ András /*Poscorti/Poskorti Andras/*
Árkosi István /*Arkosi/Arkossi Istua(n)/Istva(n)/István/*
Fogarasi Miklós /*Fogarasi/Fogarossi Miklos/*
Fogarasi Radul /*Fogarasi/Fogarossi Radul/Radulj/Raduly/*
Sebesi Radul /*Sebesi/Sebbessi Radul/RaduljRaduly/*
Herszéni Opra⁴⁰ /*Herszeni/Herszeni Opra/*
Kővári János /*Keövari/Keövari/Köuari Janos/*
Bethleni Dragics /*Betleni/Bethleni Dragits/*
Bábolnai Radul /*Babolnai/Babolnaj/Babolnay Radul/Radulj/Raduly/*
Visombáki Nyisztor /*Visombaki/Visonbaki Nisztor/Niztor/*
Posorti Miklós /*Posorti Miklos/*
Kővári Simon /*Keovari/Köuari/Kövari Simon/*
Paksi István /*Paki/Paxi Istvan/*
Rusori Kompsa /*Rusori Kompsa/*
Szarati Sorban⁴¹ /*Szarasi Sorban/*
Újhelyi István /*Ujhellyi/Uyhelyi/Vihelyi Istua(n)/Istvan/*
Vádi⁴² Miklós /*Jadi/Uadi/Vadi Miklos/*
Túri János /*Turi Janos/*
(cipót, hús, bort)

³⁷ Csak a 17. sz./ No. 293-ban „Dragumer”, a másik három példányban „Draguner” (romlás).

³⁸ Az 1647/No. 230-ban „Poka” (szövegromlás).

³⁹ A „Posorti” családnév a fogarasföldi Posorta (ma: Pojorta, Románia) helynévből képezve.

⁴⁰ A 17. sz./No. 293-ban „Herszeni”, a másik három példányban „Herszeni” (szövegromlás).

⁴¹ A 17. sz./ No. 293-ban „Szarati”, a másik három példányban „Szarasi” (szövegromlás). Szerata fogarasföldi község nevéből.

⁴² A Vathy lt. példányában „Jadi” (szövegromlás).

Trombitások

Trombitás Zakariás /*Trombitas Zacharias/Zakarias/*

Trombitás János /*Trombitas Janos/*

Trombitás János /*Trombitas Janos/*

Sipos János /*Sipos Janos/*

(adni kell cipót, hús, bort, abrakot)

Asszonyunk önegysága udvara népe

Veres Józsa uram /*Veres Josa/*

Jászai Mihály uram /*Jasza/Jaszai/Jaszaj Mihalj/Mihaly/*

Dési István uram /*Desi Isvan/*

Szilvási Boldizsár uram /*Szilvasi/Szilvasi Boldisar/*

Kornya László uram /*Kornya Laszlo/*

Vajna Zsigmond uram /*Uayna/Vajna/Vanya Sigmond/*

Kávási Kristóf uram /*Kauasi/Kavasi Cristoph/Christoph/*

Keresztesi István uram /*Keresztesi/Kereztesi/Kereztesi Istua(n)/Istvan/Istva(n)/*

(adni kell bort, cipót, hús, abrakot)

Asszonyunk inasi

Naláczai András /*Nalaczi/Nalatzi Andras/*

Ribicei Ferenc /*Ribiczei/Ribiczej/Ribitzay Ferencz/Ferentz/*

Csolnokosi András /*Csolnokosi/Csolnokosj/Czyolnokosi Andras/*

Komáromi István /*Komaromi Istua(n)/Istvan/*

Zoltán Ferenc /*Szoltan/Zoltan Ferencz/Ferentz/*

Kerekes Zsigmond /*Kerekes Sigmond/*

(cipót, bort)

Ifjú urunk inasi

Kristori László /*Kristhori/Kristori Laszlo/*

Gyulai János /*Gyulai/Gyulaj/Gyulay Janos/*

Keresztesi Sámuel /*Keresztesi/Kereztesi/Kereztesi Samuel/*

Tordai János /*Tordai/Tordaj/Torday Janos/*

Hévai Pál /*Heuai/Hevaj/Hevay Pal/*

(adni kell, húst, cipót, bort)

Belső cseléd

Egy öregasszony

Öt felső leányasszonyok

Két sütők

Két mosóasszonyok

Mosó Gábor /*Moso/Mosso Gabor/*

Egy törpe leánynak⁴³
Felső leányasszonyok inasának
Egy mosóinasnak
Egy öregasszony szolgálója
Egy sütőinas
Törpe Géci /*Terpe/Teörpe Geczi/Geczj/Getzi/*
(adni kell cipót, bor)

Báthoriné asszonyom⁴⁴ **őnagysága udvara népe** /*Bathorine/*
Mátyus Miklós uram /*Mathius/Matthyus/Matyas Miklos/*
(fűszerszám [és a többi])
Nagy János uram /*Nagy Janos/*
(adni kell cipót, bort, hús, abrak, széna)⁴⁵
Darabos Farkas /*Darabos Farkas/*
Szabó Mihály /*Szabo Mihalj/Mihálj/Mihaly/*
Egy szabados
Egy kovács
Két szakács
Két csatlós
Egy tálmosó
Egy sáfár
Hat inasok
Négy leányasszonyok
Három rendbeli kocsisok
(cipót, bort, hús)

Gyertya limitatiója
Abrak limitatiója

Agárhordozók

Rác Mihály /*Racz/Ratz Mihálj/Mihaly/*
Farkas György /*Farkas Gjeörgj/Görgy/Györgi/György/*
Sárdi János /*Sardi Janos/*
Német János⁴⁶ /*Nemet/Nemeth Janos/*
Szalontai János /*Szalontai Janos/*
Polyák János /*Polyak Janos/*
Nagy Mátyás /*Nagy/Nagy Matjas/Mattyas/Matyas/*

⁴³ Az 1647/No. 230-ban, az 1647/No. 231-ben és a Vathy. lt. példányában részes eset nélkül.

⁴⁴ Anna Zakrzewska, Báthori Zsófia anyja.

⁴⁵ Elképzelhető, hogy a másik megjegyzéshez hasonlóan az egész bekezdésre vonatkozik. A pozíció alapján nem egyértelmű.

⁴⁶ Német János, Szalontai János és Polyák János az 1647/No. 230-ból kimarad (vsz. sortévesztés).

Balgó Tamás /*Balgo Tamas/Thomas/*
Szilágyi János /*Szilagyi Janos/*
Nagy István /*Nagj/Nagy Istua(n)/Istvan/*
Fejérvári László /*Feieruari/Fejervari Laszlo/Lazlo/*
Fogarasi Lackó /*Fogarasi/Fogarassi/Fogarossi Laczko/Latzko/*
Mészáros Mihály /*Meszaros Mihálj/Mihaly/*
Fogarasi Opra /*Fogarasi/Fogarassi/Fogarossi Opra/*
Kovács János /*Kouats/Kovacz Janos/*
Kővári Lázár /*Keovari/Köuari/Kövari/Kövari Lazar/*
Komjáti János⁴⁷ /*Komati/Komiati/Kommati/Komyati/Kornjati Janos/*
Fogarasi Istók /*Fogarasi/Fogarassi/Fogarossi Istok/*
Fogarasi János /*Fogarasi/Fogarassi/Fogarossi Janos/*
Fogarasi Simon /*Fogarasi/Fogarassi/Fogarossi Simon/*
Fogarasi Many /*Fogarasi/Fogarassi/Fogarossi Many/*
Vinci János /*Vinczi/Vintzi Janos/*
Hosszú Many /*Hoszu Man/Many/*
Dulgai István /*Dulgai/Dulgaj/Dulgay Istua(n)/Istvan/*
Fogarasi Stanciul⁴⁸ /*Fogarasi/Fogarassi Sztan/Sztantsul/Sztantzul/*
Füzési János /*Fezessi/Füzessi/Fwzesi Janos/*
(nem kell adni semmit)

Pecérek

Pecér István /*Peczer/Petzer Istvan/*
Kurlandi György /*Culandi/Kulandi/Kullandi Geörgy/Györgi/*
Kozák János /*Cozak/Kozak Janos/*
Jaskó /*Jasko/*
Pecér Gyereszi /*Petzer Gyereszi/*
Pecér Péter /*Peczer/Petzer Peter/*
Pecér Ferenc /*Peczer/Petzer Ferentz/*
Két rendbeli kocsisok
Három pecérinas

Ifjagnál lévő agarak számára
(adni kell cipó)

Báthoriné asszonyom öngagsága konyha limitációja /*Bathorine/Batorjne/*

Batthyány uram öngagsága szolgálóinak való gazdálkodás /*Botyani/Bottyani/Botyanyi/*

---

⁴⁷ Az 1647/No. 230-ban kétszer is leírva egymás után, rosszul. Kommati, illetve Kornati (utóbbi vsz. az 1647/ No. 231. félrevezető írásmódja „Kornjati” nyomán).

⁴⁸ Az 1647/No. 230-ban Sztan.

Puskásoknak gazdálkodás, vagynak personae numero 59

Dévai puskások personae numero 24
Urunk őnagysága konyha limitációja

Barcsai András uram alatta való katonákkal personae numero 75 /*Barcsai/Barczay/
Bartsai/Bartsaj Andras/*

Dragonyok serege
Magyar gyalogok serege
Posták

10.

[1655. október] II. Rákóczi György udvartartásának kivonatos jegyzéke

(MNL FML Vathy J. lt. 8. d. numerus és paginálás nélkül)

Kétlapos fraktúr füzet. Szövege helyenként erősen eltér az 1655. évből fennmaradt másiktól, négy példányban fennmaradt praebendajegyzéktől, alapvetően annak rövidített változata, ám számos többlettel is bír. Az eltérések mértéke és az említett többletek indokolják, hogy külön tételként szerepeltessük.

A forrás II. Rákóczi György 1655. őszi hosszú besztercei tartózkodásához (<1655. okt. 28.–1649. nov. 11.>) kapcsolódik. A fejedelem, ahogy máskor is, az erdélyi vármegegyék számára Szent Lukács nyolcadára meghirdetett törvényszakon vett részt. A keletésre vonatkozó érveket lásd a 9. számú irat alatt.

Udvarnál mostan vagynak

Keresztúri uram /*Kereszturi/*
Sellyei uram /*Séllej/*
Pap Andras uram /*Pap Andras/*
Postamester uram
Gábor deák uram /*Gabor deak/*
Péter deák uram /*Peter deak/*
Romosz János /*Romos Janos/*
Ifjú urunk mestere
Kövér Gábor uram komornyk /*Keöver Gabor/*
Pál deák uram /*Pal Deak/*
Csontos Pál puskásokkal együtt /*Cziontos Pal/*
Kerekes Tamás kétszáz gyaloggal /*Kerekes Thamas/*
Szemények kétszázán
Dragony kapitány, dragonnyal együtt

Udvari katonák

Barcsai András uram és katonái /*Barczaj Andras*/
Lovászmester uramék
Kólya Mihály uram /*Kolya Mihálj*/
Hajdú Mihály harmadmagával /*Haidu Mihálj*/

Bejárók

Csongrádi János /*Csongradi Janos*/
Balka István /*Bako István*⁴⁹/
Boldvai uram /*Bodavaj uram*/
Fráter István /*Frater Istvan*/
Barcsai Péter /*Barczaj Peter*/
Torma János /*Torma Janos*/
Lugasi Ferenc /*Lugasi Ferentz*/
Bejárók pohárnyikja
Jósika Istvánnak /*Josika Istvan*/

Étekfogók

Asztalnok Basa Tamás uram /*Basa Thamas*/
Procskai Péter uram /*Proczkai Peter*/
Piheni Ferenc /*Pieni Ferentz*/
Kövér Ferenc uram /*Keöres Ferentz uram*⁵⁰/
Zsigmond András /*Sigmond Andras*/
Váradi János uram /*Varadi Janos*/
Bige György /*Bige Gjeörgj*/
Daczó uram /*Daczo*/
Étekfogók pohárnyikja
Két tálmosók

Udvarlók

Alsó János borsoló /*Also Janos*/
Császár Lőrinc /*Csaszar Leörintz*/
Daczó Zsigmond /*Daczo Sigmond*/
Cserményi Zsigmond /*Czerménj Sigmond*/
Kovács Mihály /*Kovacz Mihálj*/
Henter Ferenc /*Henter Ferentz*/
Udvarhelyi Ferenc /*Udvarhellj Ferentz*/
Katonai Ferenc /*Katonai Ferentz*/

---

⁴⁹ Valójában a másik 1655. év jegyzékből ismert Balka Istvánról van szó. Az itt szereplő névalak pusztán szövegromlás eredménye.

⁵⁰ A névalak nyilvánvalóan szövegromlás eredménye.

Bíró István /*Biro Istvan*/
Cirjék János /*Czirgek Janos*/

Urunk inasi

Teleki uram /*Teleki*/
Fekete uram /*Fekete*/
Daniel uram /*Daniel*/
Rác uram /*Ratz uram*/
Fáy uram /*Faj uram*/

Pohárnok

Cserményi Mihály uram /*Czerménj Mihálj uram*/
Pap János /*Pap Janos*/
Gazdag Ferenc /*Gazdak Ferentz*/
Komáromi uram /*Komaromi*/
Pohárszék kocsija
Innyaadó kocsi

Ajtónállók⁵¹

Konyhabeliek

Sáfár István uram /*Safar Istvan*/
Konyhasáfár

Mesteremberek

Lovászlegények

Szekszenások

Kocsisok

Trombitások

Asszonyunk önnagysága udvara népe

Veres Józsa /*Veres Josa*/
Jászai Mihály /*Jazaj Mihálj*/
Szoboszlai uram /*Zobozlai*/
Dési uram /*Deczi*⁵²/
Szilvási uram /*Sylvasi*/
Kornya /*Kornya*/
Vajna /*Vaina*/
Kávási /*Kavasi*/
Keresztesi /*Kereskezi*⁵³/

⁵¹ A forrásban az alábbi, sötéttel kiemelt sorok nincsenek kiemelve, de ahogy az a másik 1655. évi jegyzékből ismert, külön (itt nem kifejtett) udvari csoportok neve.

⁵² Romlott névalak, a javítás a másik 1655. évi jegyzék segítségével történt.

⁵³ A romlott névalakot (Kereskezi/ Kőrösközi) a másik 1655. évi jegyzék segítségével javítottuk.

Asszonyunk inasi

Naláczai /*Nalaczi*/

Ribicei /*Ribicei*/

Asszonyunk pohárszék kocsjaja

Inasok kocsjaja⁵⁴

Ifjú urunk inasi

Sütő- és mosó szekerek

Báthoriné asszonyom szolgáljai

Hopmester Mátyus uram /*Matyus*/

Konyhaszekér

Pohárnokszekér

Az önagysága szolgáljainak szállása

Agárhordozók

Pecérek

11.

[1659. február] Barcsai Ákos udvartartásának jegyzéke

(MNL OL X 1249. 1647/No. 229. – 462. filmtári tekercs)

Kétlapos fraktúr füzet, négy írott oldallal. Felső részén enyhén sérült. Egykorú irat, amely a városi kancellárián és a fejedelmi udvarban egyaránt készülhetett.

A többi jegyzékkel ellentétben a forrás keletkezése nem egy törvénytárral, hanem Barcsai Ákos erdélyi fejedelem 1659. febr. 26. és márc. 26. között Besztercén tartott országgyűlésével függ össze. (Maga a fejedelem csak 1659. febr. 28–29-én érkezett meg a városba.) Forrásunkat a felsorolt tanácsurak és sorrendjük (Haller Gábor és Bethlen János az első két helyen) alapján egyértelműen Barcsai Ákos rövid regnálásának (1658–1660) idejére kell helyoznunk, márpedig a fejedelem csak ekkor, az országgyűlés idején járt Besztercén. A meglehetősen vázlatos jegyzék kizárólag nevet tartalmaz, és egy, II. Rákóczi György udvaránál kisebb és társadalmi rangját tekintve szerényebb udvarról ad képet. Szalánczy Erzsébet fejedelemasszony udvara (az udvar női oldala) csupán címszavakban szerepel.

---

⁵⁴ A jegyzék szerkezete innen némileg áttekinthetetlené válik, vegyesen sorolja fel az udvartartás csoportjait, és a különböző csoportokhoz nehezen rendelhető szekereket. Az alábbi sorok tagolása, az egyes csoportok félkövérrel való kiemelése tőlünk származik.

[C]atalogus familiariorum Suae Principalis Celsitudinis

Bejárók

Váradí István uram /*Váradí Istvan*/
Keresztúri uram /*Kereszturi*/
Kun István uram /*Kunn Istvan*/
Torma György uram /*Torma Gyeörgj*/
Henter András uram /*Henter Andras*/
Kis Máté uram /*Kis Mathe*/

Innyaadó

Petri Gábor uram /*Petri Gabor*/

Inasok

Jenei Miklós uram /*Jenei Miklos*/
Sárdi uram /*Sardi*/

Étekfogó uraimék

Asztalnok Cserményi Zsigmond uram /*Czermeni Sigmond*/
Borsoló Móré /*Borsolo More*/
Torma Péter uram /*Torma Peter*/
Alsó Boldizsár uram /*Also Boldisar*/
Szövérdi József uram /*Szövördi Joseph*/
Maróti Dávid uram /*Marothi David*/
Keresztúri uram /*Kereszturi*/
Boér György uram /*Böer Gyeörgy*/
Tordai János uram /*Tordaj Janos*/
Ovas⁵⁵ uram /*Ohvass*/
Mikola uram /*Mikola*/
Török Pál uram /*Török Pal*/
Székely András uram /*Szekely Andras*/
Malesdi uram /*Malesdi*/
Balla János uram /*Balla Janos*/
Becske Zsigmond uram /*Betske Sigmond*/
Csügedi György uram /*Czügedi Gyeörgj*/
Buda Sándor uram /*Buda Sandor*/
Gyurma György uram /*Gyurma Gyeörgy*/
Fejérvári Mihály uram /*Feyervari Mihaly*/
Kun Gábor uram /*Kunn Gabor*/

---

⁵⁵ Feltehetően az Arad megyei Ovas/Ovos helynévből származó családnév.

Főemberek

Hopmester uram
Főkomornyik uram
Dobolyi uram, vicekomornyik /*Doboli*/
Ferenc deák uram /*Ferentz Deak*/
Baló László uram /*Ballo Laszlo*/
Tolna⁵⁶ János uram /*Tolna Janos*/
[.....]⁵⁷ uram
Gyerő Miklos uram /*Gyerö Miklos*/
Postamester uram
Szállásosztó Bacellari uram /*Baczellari*/
Oláh János deák uram /*Olah Janos*/
Egy számtartónak
Sátormester
Török deák
Kengyelfutók personae numero 4

Pohárnok uramék

Főpohárnyik Cserényi Mátyás /*Czereni Mathias*/
Pohárnyik inasok personae numero 4
Bortöltő, Kun Dániel /*Kunn Daniel*/

Asszonyunk udvara népe⁵⁸

Öregasszony personae 2
Leányasszony personae 4
Varróasszony personae 2
Mosóasszony personae 2
Inas personae 4

Konyhabeliek

Főkonyhamester uram
Vicekonyhamester Nagy Jakab /*Nagy Jakob*/
Nyolc öreg szakács
Szakácsinas personae 4
Ajtónállók 2
Konyhasáfár 2
Tálnok 1
Fejércipó sütők numero 3

---

⁵⁶ Egy betű föléírásával „Telna”-ból javítva.

⁵⁷ Az iraton esett folt (és a mikrofilm rossz minősége) miatt a név olvashatatlan.

⁵⁸ Szalánczy Erzsébetnek, Barcsai Ákos feleségének külön kis udvaráról van szó.

Urunk ajtónálló/i/ 3

Csatlós personae 4

Lovászmester uramék

Basa Mihály uram /*Bassa Mihaly*/

Floka László uram /*Floka Laszlo*/

Vajna András uram /*Vaina Andras*/

Lovasok personae 6

Kocsisok, fellajtáristae personae 20

Szekeresmester Türi János /*Thury Janos*/

Mesteremberek

Borbély Gergely /*Borbely Gergely*/

Szabóknak

Virginás

Egy kovács

2 szőcsek

Posták

Kovács György /*Kovats Gyeörgy*/

Boros István /*Boros Istvan*/

Krista posta /*Krista Posta*/

Tatár János /*Tatar Janos*/

Karacs posta /*Karacz Posta*/

Trombitások

Tolmács zsidó Júdás /*Sido Judas*/

Timburás

Dobos Mózes /*Dobos Moyses*/

Egy sipos

Agárhordozók numero 3

Madarászok 2

Tanácsurak

Haller Gábor uram önnagysága /*Haller Gabor*/

Bethlen János uram /*Betlen Janos*/

Petki István uram /*Petki Istvan*/

Lázár György uram /*Lazar Gyeörgy*/

Basa Tamás uram /*Bassa Tamas*/

Hermann Mihály uram /*Hermann Mihaly*/

Bánffy György uram /*Banffi Gyeorgy*/

Udvari főemberek

Barcsai András /*Barczai Andras*/

Barcsai Gáspár /*Barczai Gaspar*/

Tholdalagi Mihály /*Tholdalagi Mihaly*/

Pelei Ferenc uram⁵⁹ /*Pellej Ferentz*/

Assessor uraimék

Lengyel uram /*Lengyel*/

Daniel Ferenc uram /*Daniel Ferentz*/

Farkas Ferenc uram /*Farkas Ferentz*/

Sárpataki Márton uram /*Sarpataki Marton*/

Pókai Gáspár uram /*Pokai Gaspar*/

Udvari hadnagyok

Udvarhelyi János uram /*Udvarhely Janos*/

Rác Péter uram /*Racz Peter*/

Farkas György /*Farkas Gyeörgy*/

Kun István /*Kunn Istvan*/

Szemere Pál /*Szemmere Pal*/

Szilágyi Mihály /*Szilagyi Mihaly*/

Gyalogkapitányok

Szakmári István /*Szakmari Istvan*/

Brassai hadnagy

2 zászlótartó

Szemények kapitánya

Nagy Zsigmond /*Nagy Sigmond*/

Kapitány Péter /*Kapitan Peter*/

---

⁵⁹ Bár az Apafi-korból ismerünk egy Pelei Ferencet, komolyan felmerül annak lehetősége is, hogy Petki Ferenc nevének torzult alakjáról van szó, aki szintén részt vett a beszercei országgyűlésen. A kérdés egyelőre nem eldönthető.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

- MNL OL X 1249. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Beszterce város és kerület levéltára – Missiles
- MNL FML Vathy lt. A Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, „Vathy József letéte”

*

CZIRÁKI
2011

CZIRÁKI Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. Bp., 2011.

DIENES
2001

DIENES Dénes: *Keresztúri Bíró Pál (1594?–1655)*. Sárospatak, 2001.

JENEY-TÓTH
2012

JENEY-TÓTH Annamária: „Urunk udvarnépe”. *Udvar és társadalma Báthori Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*. Debrecen, 2012.

JENEY-TÓTH
2015

JENEY-TÓTH Annamária: *Ifjabb Rákóczi György váradi udvartartásának kezdetei (1638–1640–1642)*. In: „Várad, Erdély kapuja...” *Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában. (Tanulmányok Biharország történetéről 2.)*. Szerk. OBORNI Teréz et alii. Nagyvárad, 2015, 79-102.

KÁRMÁN
2006

KÁRMÁN Gábor: *Az erdélyi török deákok. Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban*. In: *Sic Itur ad Astra*, 18(2006), 1–2, 155–182.

KOLTAI
2001

Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek. Kiad. KOLTAI András. Bp., 2001.

SZABÓ
2007

SZABÓ András Péter: *Beszterce város levéltárának történetéhez*. In: *Levéltári Közlemények* 78(2007), 1, 99–127.

SZABÓ
2013

SZABÓ András Péter: *Az erdélyi fejedelmi udvar besztercei látogatásai*. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*, 8(2013), 129–165.

SZILÁGYI
1894

SZILÁGYI Sándor: *Apafi Mihály udvartartása*. In: *Történelmi Tár*, 17(1894), 557–563.

TRÓCSÁNYI
1980

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980.

A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról

Castañeda márki titkárának „interjúja” Esterházy Miklós nádorral (1639)*

Az Ausztriai Ház spanyol főágának európai hatalmi központjai a kora újkorban információra éhesen várták a világszerte jelenlévő követeik jelentéseit. Ezek kulcsszerepet játszottak a mindenkor katolikus király és helytartói számára a döntéseik előkészítése során. Nem volt ez másként Brüsszelben sem, ahol a spanyol-németalföldi tartományokat a 17. század első felében először a főherceg házaspár, Albert és Izabella (1598–1621, előbbi halála után 1633-ig Izabella), majd Ferdinánd bíboros-infáns (1633–1641) vezette. A kormányzók a szerteágazó (dinasztikus, gazdasági, pénzügyi, felekezeti, kulturális és reálpolitikai) kötelek mentén a bécsi és prágai követek révén olyan bizalmas információkhoz jutottak hozzá, amilyenekhez a velencei vagy pápai követek, és általában más európai államok egyáltalán nem vagy ritkábban, és kevésbé.¹

A közép-európai Habsburg Monarchia területén tevékenykedő, a Spanyol Birodalom által fizetett követek számos esetben jelentéseiket (változatlan vagy a küldő részére finomhangolt formában) a spanyol államtanács titkárán kívül a Spanyol Monarchia főbb európai hatalmi és információs központjaiba is eljuttatták. Jó példa erre Castañeda márki, teljes nevén Don Sancho de Monroy y Zúñiga, aki Madridba és Brüsszelbe is heti rendszerességgel küldte beszámolóit a császárvárosból vagy a monarchia általa fellekerest más meghatározó helyszíneiről. Castañeda 1633 és 1641 között teljesített a bécsi Habsburg-udvarban diplomáciai küldetést rendes követi kinevezéssel.² Nevét a magyar történetírás elsősorban Esterházy Miklós nádorral ápoltszívélyes barátsága miatt tartotta eddig számon.³ Ezt érzékletesen bizonyítja, hogy a fraknoi várkastély ősgalériájában ma is látható a spanyol követ egész alakos portréja, amelyet 1640-ben ajándékba küldött Esterházynek.⁴ Az Esterházy család hercegi ágának levéltárában fennma-

* Spanyolországi és brüsszeli levéltári kutatásainkat az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert kutatási projekt támogatása tette lehetővé. Értékes észrevételeikért Kármán Gábornak, Pálffy Gézáknak, Giorgio Rotáknak és Sudár Balázsnak mondunk köszönetet.

¹ Monostori Tibor ezt bizonyító újabb brüsszeli kutatásai mellett l. Luc Duerloo úttörő összefoglalóját: DUERLOO, 2012.

² OCHOA BRUN, 2006, 321 skk. Castañeda bécsi éveiről: ERNST, 1991, passim.; MARTÍN SANZ, 1998. Legújabbban: MAREK, 2013, 133 skk. Castañeda IV. Fülöp spanyol király által kiállított ajánlólevelének fogalmazványa – amelynek Esterházy Miklóshoz címzett példányát Barcelonában keltezték 1632. május 11-én – az Alba hercegek családi levéltárában maradt fenn. (ADA, 2. doboz, nr. 9. Cartas a príncipes y personajes de Alemania (1632). Kiadva: MARTÍ 2009, (nr. 7) 510–511. Castañeda – szintén 1632. május 11-én keltezett – követi instrukciójának fogalmazványa: AHN, Estado, leg. 3459, nr. 6.

³ HILLER, 1989, 68–69; HILLER, 1992a, 21, 23; HILLER, 1992b, passim; BERÉNYI, 2014, I. köt. 354.

⁴ A kép leírása: *Esterházy-Ahngalerie*, 2006, 35.

radt 5 db, a nádorhoz intézett levele tanúskodik a magyar világi rendek első számú politikai vezetője és IV. Fülöp diplomatája közötti személyes ismeretségről, sőt barátságról.⁵ Jóllehet pusztán Castañeda leveleinek datálása (1633–1640) alapján nem állítható bizonyossággal, hogy Esterházyval rendszeresen találkozott volna, az ajándékokkal egymásnak tett gesztusokon kívül ezek a dokumentumok önmagukban is tanúskodnak a két személy egymás iránti bizalmáról.

Ennek a szorosabb kapcsolatnak újabb érdekes példáját hozza jelen közlemény, amely esettanulmányként kívánja ráirányítani a figyelmet a Spanyol Monarchia hatalmi központjaiba küldött 17. századi követjelentések forrásértékére és magyar vonatkozásaikra. A közölt irat Castañeda és Esterházy részben már ismert kapcsolatához egy újabb meghatározó, ismeretlen forrás, amely amiatt figyelemre méltó, mert bemutatja, hogy Esterházy Miklós – aki az Aranygyapjas Rend tagjaként a spanyol király diplomatái által épített „klienshálózathoz”⁶ tartozott – nemcsak ajándékokkal, hanem lényeges politikai információkkal is ellátta a spanyol követet.

A spanyol király diplomatái a mindenkori magyar nádorral és esztergomi érsekkel kapcsolatban voltak: a Magyar Királyság világi rendjeinek vezetője és az egyházi elit feje kiemelkedően fontos személyek voltak, akik a szabad királyválasztó joggal rendelkező magyar rendekre (szükség esetén) hatást tudtak gyakorolni. A 17. században a magyar nádorokkal (pl. Thurzó Szaniszló vagy később Pálffy Pál) ápolt jó viszony a követeknek amiatt is fontos volt, mert a nádorok a követek segítségére lehettek a nyugat-európai hadszíntereken bevetni kívánt magyar, illetve horvát zsoldos katonák (főként könnyűlovások) felfogadásában. Castañeda és Esterházy viszont nem csupán politikai és diplomáciai megfontolások miatt voltak jóban, hanem idővel szoros barátság is szövődött a két főnemes között. A korban bevett dolognak számított, hogy a Habsburg Monarchia országainak vezető politikusai meghívták a spanyol királyt gyermekeik keresztelőjére és esküvőjére, valamint keresztszülőnek kérték fel. Az uralkodó képviselőiben több alkalommal meg is jelent a spanyol követ, a meghívó rangjának és pozíciójának megfelelő ajándékkal gyakorolva gesztust. Esterházy és Castañeda vonatkozásában mégis figyelemre méltó, ahogy a követ a spanyol királynak írt levelében kifejezetten hangsúlyozza, hogy a nádorral „szoros és bizalmas barátságban” van. Sőt azt is megemlíti, hogy a nádor leányát⁷ maga tartotta keresztelőkút alá Pozsonyban IV. Fülöp nevében, valamint hogy a nádor fiának, Istvánnak (1616–1641) esküvőjén keresztapaként volt jelen.

Fontos kiemelni, hogy Esterházy Miklós országos politikai karrierje kezdetétől, tehát országbírói méltóságra történt kinevezésétől (Sopron, 1622) kezdve jó kapcsolatot

⁵ A levelekről: HILLER, 1989, 69, 42. jegyzet. Kiadásuk: MARTÍ, 2009, (nr. 8–12), 511–517.

⁶ A témáról részletesen: EDELMAYER, 2002; legújabbban, a 17. század vonatkozásában: MAREK, 2008, 1349–1373; MAREK 2011, 37–44; MAREK 2007, 40–89; Pavel MAREK: *La red clientelar española en la corte imperial en la época de Olivares*, IULCE Madrid, sajtó alatt.

⁷ Esterházy Mária (1638. február 2.–1684). A követ 1638. február elején Mária Anna (III. Ferdinánd hitvese, IV. Fülöp spanyol király testvérének) magyar királynéi koronázása miatt tartózkodott Pozsonyban. Ekkor került sor a nádor lánya, Esterházy Mária keresztelőjére is.

ápolta a mindenkori spanyol követtel. A bécsi udvar köreit jól ismerő Esterházy számára politikai realitás volt a bécsi „spanyol párt” és az uralkodó mellett tartózkodó spanyol követ befolyása, különösen, hogy az utóbbiak a magyar arisztokratához hasonlóan mindig a katolikus hit és az egyház elkötelezett támogatói voltak. Külön tanulmányt érdemelne, hogy Esterházy politikai karrierjét mennyiben segítette a korszak legerősebb európai nagyhatalmának közép-európai aktivitása, ideértve a harmincéves háború kezdetétől a bécsi testvérágnak nyújtott döntő katonai és pénzügyi segítséget, valamint a császári udvarban tevékenykedő spanyol követek és a bécsi „spanyol párt” támogatását mind az erdélyi fejedelmek, mind a protestáns liga ellen.

A követjelentéseknek köszönhetően viszonylag jól végigkövethető az a folyamat, amelynek során a katolikus király diplomatái felfigyeltek a feltörekvő, tehetséges és katolikus Esterházyra. Olivares államminiszter korának egyik legtekintélyesebb diplomataja a közép-európai viszonyokat kiválóan ismerő Oñate gróf, Íñigo Vélez de Guevara y Tassis volt: ő először 1611-ben került Mátyás főherceg, majd magyar király mellé követként, majd 1617 és 1624 között rendes követként tartózkodott a császári udvarban. Az 1622. évi soproni országgyűlésen résztvevő Oñate felfigyelt Esterházyra, és IV. Fülöp királynak már a diétát követően, Bécsből írt jelentésében külön kiemelte, hogy „az országgyűlésen nagyon jó szolgálatot tett Esterházy báró, akit a legértelmesebb és legcsászárhűbb embernek, valamint a legbuzgóbb hívőnek tart, akivel Magyarországon találkozott. A császár kinevezte az érsekújvári erőd parancsnokának és országbírónak.”⁸ Oñate az országgyűlés ideje alatt ráadásul több jelentését is a magyar arisztokrata birtokáról, Kismartonból keletzte, nem hagyva kétséget afelől, hogy a Magyar Királyság belügyeiről közvetlenül elsősorban Esterházytól tájékozódott.

Az 1625. évi diétán – amelynek ugyancsak Sopron volt a helyszíne – Esterházy Miklóst választották nádorrá, aki azután egy év múlva már grófi címet is szerzett, s ezzel a magyar arisztokrata elit legkiemelkedőbb családjai közé emelkedett. Pázmány Péter esztergomi érsek mellett Esterházy nádornak kulcsszerepe volt abban, hogy II. Ferdinánd fiát, III. Ferdinándot a rendek végül magyar királlyá választották, majd a soproni ferences templomban megkoronázták.⁹ A követi tisztségben Oñate gróftól ez időre váltó Ossona gróf (Francisco Moncada, 1624 és 1629 között bécsi spanyol követ) örömmel adta hírül az eseményt Spanyolországba, egyúttal hangsúlyozta Esterházy és Pázmány meghatározó szerepét: előbbinek az Aranygyapjas Rendbe történő felvételét, míg utóbbinak a már korábban kérvényezett évdíj odaítélését javasolta. Noha IV. Fülöp kedvező döntését követően Esterházy Miklósnak még három évig várnia kellett a kiemelkedő címre, végül a spanyol király 1628. október 30-án ténylegesen is odaítélte a magyar nádornak az aranygyapjat, amit Esterházy 1628. december 31-én Bécsben, személyesen az uralkodótól vett át.¹⁰

⁸ Gróf Oñate bécsi spanyol követ jelentése IV. Fülöp spanyol királynak. Bécs, 1622. aug. 10. AHN, Estado, legajo 1639, sin. fol. Az 1622. évi soproni országgyűlésről szóló spanyol követjelentések kiadása: MARTÍ, 2014.

⁹ Minderre legújabbban: PÁLFFY, 2014. 45–50.

¹⁰ AHN, Estado, leg. 7684, Exp. 8.; ESZTERHÁZY, 1900, 98.

Az aranygyapjas rendi tagság megszerzése messze nem csupán jelképes kitüntetés volt: olyan világi katolikus, főrangú személyek lehettek ugyanis a rend tagjai, akik hűségüket már bizonyították valamilyen, a Habsburg-dinasztia számára fontos ügyben, illetve olyanok, akikről feltételezhető volt, hogy pozíciójuknál, politikai súlyuknál és döntéshozói képességüknél fogva – ilyen vagy olyan módon – hosszú távon a dinasztia, a „Casa de Austria” érdekeit segíthetik. Esterházy Miklós mindkét szempontból értékes szövetséges volt, akinek híres – Bécshez és a soproni országgyűlések helyszínéhez egyaránt viszonylag közel eső – kismartoni udvarát a kellemes időtöltés és az információszerzés lehetősége miatt is előszeretettel keresték fel a követek.¹¹ Figyelemre méltó, hogy az alább közlésre kerülő, 1639-ben keletkezett forrás talán éppen amiatt jött írásos formában létre, mert Castañedának valamilyen okból kifolyólag ekkor nem volt lehetősége az Esterházyval való személyes találkozásra, így titkárát, Marcos Putzot küldte el a nádorhoz. Nem tudjuk, Esterházy és a spanyol követ hány alkalommal találkoztak személyesen, mindenesetre valószínűsíthető, hogy a magyar nádor bécsi útjain kívül az 1638. évi pozsonyi országgyűlés, de legalábbis Mária Anna magyar királynéi koronázása (1638. február 14.) biztosan alkalmat adott erre.¹² A forrásokból nem derül fény arra egyértelműen, hogy Castañeda titkára és Esterházy Miklós találkozójának mi volt a közvetlen előzménye, vagyis hogy a találkozóra milyen megfontolásból és kinek a kezdeményezésére került sor. Nem tudjuk tehát, hogy Esterházy milyen gyakorisággal informálta a spanyol követet a Magyar Királyság és Erdély ügyeiről, mindenesetre értékes információkat tartalmaz Castañedának a nádortól szerzett értesüléseit kísérő levele, amelyben részletesen kitért a nádorhoz fűződő kapcsolatára. Mivel az Alba y Tormes hercegi család madridi levéltára – amelyben többek között Castañeda márki magánlevéltárának töredéke is található – legnagyobb részben a spanyol polgárháború idején sajnos elpusztult, ezért a nádor és a követ levelezéséhez forrásokat leginkább Miklós nádor anyagából lehet nyerni.

Az 1633-tól a spanyol követi posztot betöltő Castañeda helyzete a bécsi császári udvarban – noha megbízatásának tartama viszonylag hosszúnak tekinthető a többi követéhez képest – számára kevésbé volt előnyös, mint a spanyol követséget a császár mellett a tizenöt éves háború idején nagy tekintéllyel betöltő Guillén de San Clemente¹³ (1581–1608) vagy mint annak utóda, Baltasar de Zúñiga¹⁴ (1608–1617) pozíciója. Elődjeihez képest jogköre jóval szűkebb volt, önálló döntéseket kevésbé hozhatott, dip-

¹¹ Oñate az 1622. évi soproni országgyűlés előtt, Bécsből, 1622. ápr. 21-én kelt levelében kérte Esterházytól, hogy udvarával együtt Esterházy kismartoni kastélyában szállhasson meg, miután Graf Wolf Sigmund von Losenstein (II. Ferdinánd főudvarmestere) Kismartont jelölte ki számára szálláshelyül a soproni diéta idejére. MNL OL P 108, Rep. 71, fasc. 16, p. 349. Kiadva: MARTÍ, 2008. (nr. 13) 518.

¹² Az 1638. évi országgyűlés naplóiban található a spanyol követ jelenlétére vonatkozó említés: vö. MNL OL N 114 (Kovachich-gyűjtemény), 1. kötet, (1638. jan. 10.) fol. 94r. Castañeda jelentései, amelyekből nyilvánvaló, hogy jelen volt a koronázáson: 1638. február 10-i és 25-i, Pozsonyból írt leveleiben (AGR, SEG, 322., f. 58r és 75. r-v.) az eseményről úgy számol be, mint amire a lehető legnagyobb pompával került sor, részleteket azonban nem árul el.

¹³ Guillén de San Clemente jelentéseinek magyar vonatkozásairól: ARIENZA, 2011.

¹⁴ Baltasar de Zúñiga prágai, illetve bécsi követségének monografikus feldolgozása: GONZÁLEZ CUERVA, 2012.

lomáciai mozgásterét a spanyol államtanács határozataitól való függés határozta meg.¹⁵ Működését ráadásul nehezítette a már említett Oñate gróf, volt bécsi spanyol követ (1617–1624) rendkívüli követi megbízatása, aki 1633 novemberében visszatért a császárvárosba és a követség döntéseibe jelentős módon beleszólt. Oñate második bécsi tartózkodásának hátterében éppúgy szerepet játszhattak korábban itt szerzett komoly tapasztalatai és II. Ferdinánddal való jó kapcsolata, mint Olivares gróf-herceg törekvése, amely arra irányult, hogy Oñatét minden eszközzel távol tartsa IV. Fülöp spanyol királytól. Jóllehet magának Oñate grófnak sem volt ínyére új küldetése, IV. Fülöp rendelkezése értelmében egészen 1637-ig Bécsben maradt. Noha névleg vitathatatlanul Castañeda töltötte be a rendes követi tisztséget, a spanyol király bizalmát tapasztalatai miatt sokkal inkább élvező Oñate előzőleg biztosította magának, hogy rendkívüli követként ugyan, de Bécsben mégis ő legyen a legfőbb hangadó.¹⁶ Ezt jelzi talán az a tény is, hogy 1633–1636 között Esterházy Miklós nádor is nem Castañeda márkival, hanem Oñate gróffal levelezett.¹⁷

A kialakult helyzet feszültséget idézett elő az egymással rivalizáló spanyol diplomaták között. Az 1630-as években ugyanakkor a közép-európai Habsburg Monarchia területén működő spanyol diplomáciának nem csupán a bécsi követség volt a központja: Habsburg Mária Anna – aki IV. Fülöp testvére, III. Ferdinánd felesége, majd utóbb 1638-tól magyar királyné is volt – udvarának fontos figurájának számított a királyné gyóntatója, P. Diego de Quiroga, valamint az Albrecht von Wallenstein mellett szolgáló Agustín Burena Navarro doktor is, aki 1638-ban a királyné titkára lett.¹⁸ Quiroga számos, a közép-európai viszonyokról részletesen hírt adó jelentéséből derül fény arra is, hogy a diplomaták véleménye és hozzáállása olyan jelentős kérdésekben is eltért, mint például Wallenstein megítélése. Az alább közölt forrás rávilágít arra is, hogy Castañeda – noha elődje, Ossona gróf például tárgyalt Bethlen Gábor küldötteivel – az Erdélyi Fejedelemség belpolitikai viszonyairól kevés (első kézből származó) információval rendelkezett, és a nádortól kapott információk ismertetése előtt meg is jegyezte, hogy a hírek értékét a nádor szavahihetőségébe vetett hitére alapozza, vagyis azok ellenőrzésére nincs módja. A spanyol államtanács Madridban 1639. április 6-án tárgyalta meg a Castañeda márki által továbbított jelentést, amelyet teljes terjedelmében közlünk.¹⁹

A magyar nádorral készült különleges „interjú” jelenlegi ismereteink szerint csak a Brüsszeli Királyi Levéltár (Archives Générales du Royaume) őrizte meg. Itt 15 kötetben

¹⁵ MAREK, 2013, 133.

¹⁶ Hildegard Ernst alapján: MAREK, 2013, 134 skk.

¹⁷ Oñate Esterházy Miklóshoz írt levelei: Bécs, 1622. ápr. 21.; Bécs, 1624. márc. 13.; Bécs, 1624. júl. 18.; Bécs, 1633. nov. 10.; Bécs, 1634. márc. 10.; Bécs, 1634. ápr. 25.; Bécs, 1635. szept. 10.; Bécs, 1636. jún. 30. MNL OL P 108, Rep. 71, fasc. 16, p. 349–359. Kiadásuk: MARTÍ, 2008, (nr. 13–20) 518–526.

¹⁸ MAREK, 2013, 134.

¹⁹ AGS, Estado, leg. 2340, „Los despachos del Marques de Castañeda de diferentes fechas desde los 17 de Hebrero hasta 20 de Marzo pasado.” (nr. 39–41); a dokumentumban a 20. pont: „En otra de la misma fa remite copia de la carta que le escriuio el Palatino de Ungria sobre la Rotura del Transilvano con el Emperador” – El Conde Duque R^{uo} aprobacion y gracias porque pareze que ha sido diligencia muy cuidosa y acertada el tomar esta noticia” [Madrid, 1639. április 6-án tárgyalta az államtanács].

találhatóak meg a márki 1633 májusa és 1641 februárja között Brüsszelbe írt levelei, számos a jövőben feldolgozásra váró magyar vonatkozással.²⁰

A dokumentum forrásértékének megítéléséhez fontos szempontot szolgáltat a jelentés keletkezésének időpontja.

Esterházy Miklós Castañeda márki titkárának az aktuális hatalmi-politikai viszonyokról adott tájékoztatására éppen akkor került sor, amikor az 1603-tól megszakításokkal éppen 1639-ig tartó nagy oszmán–perzsa hadakozás lezárult, amikor tehát Magyarország újra potenciális török ellenfél lehetett. Valószínűsíthető, hogy a határ menti török diplomáciát²¹ is irányító nádor megkeresésének ez volt az egyik fő oka: a spanyol-Habsburgok diplomatája fel kívánta mérni az osztrák testvérág országainak kilátásait és viszonyait az új helyzetben. A jelentés forrásértéke ebből a szempontból viszont (helyenként) megkérdőjelezhető, hiszen olyan információt is tartalmaz, ami mai ismereteink szerint tévedésnek minősíthető. Az oszmán–perzsa viszony kapcsán a forrás megemlíti, hogy „a perzsa sah új erőket gyűjtött össze és vele volt egy bizonyos velencei követ, aki próbálta lebeszélni a Perzsiát – a szultánnal való – megegyezésről”. Ebben az időszakban ugyanis – a korszak velencei diplomáciáját és Perzsiát történelmének alaposan ismerő kutatók, Maria Pia Pedani és Giorgio Rota szerint – nem voltak velencei követek Perzsiában.²²

A forrás elemzésének további szempontja lehet, hogy mit árul el Esterházy Miklós tájékozottságáról: az oszmán–Habsburg viszonyról, illetve általában az európai történelekről való értesültségéről. Castañeda ugyanis mindössze néhány hónappal (1639. március) azelőtt szerezte értesüléseit a nádortól, és továbbította azokat Madridba, hogy Esterházy Miklós (1639 júniusában) elkészítette a Titkos Tanács számára a Habsburg Monarchia politikai helyzetéről szóló opinióját (*Consideratio Comitum Regni Hungariae Palatini circa modernam rerum constitutionem*).²³ A nádor beadványának egyik többször is hangsúlyozottan kiemelt ajánlása éppen a Spanyol Monarchiával való szövetségi kapcsolat erősítése volt. Noha a spanyol követtel megosztott információk nagyjából az Oszmán Biro-

²⁰ AGR, SEG, 314–328.

²¹ HILLER, 1992, 60–93.

²² Esetleg olyan velencei kereskedőre utalhat a forrás, aki a velencei érdekeket kísérte meg képviselni. Tény, hogy miután IV. Murád elfoglalta Bagdadot (1638. december 25-én), béketárgyalásokat kezdeményezett Safi sahhal. Európában és Konstantinápolyban nem sokat tudtak az említett béketárgyalások pontos állapotáról, ahogyan ez a velencei követ (Alvise Contarini [1597–1651], 1636–1641 között követ) szenátusnak küldött leveleiből is kiderül. Ugyanakkor mindenki tudatában volt annak, hogy a Perzsiát és az Oszmán Birodalom közötti béke szabad kezet adott volna IV. Murádnak Velence, a Szent Római Birodalom vagy Lengyelország megtámadására. Velence és IV. Murád diplomáciai kapcsolatai súlyos válságban voltak egy barbaresca flotta 1638-ban, Valonánál történt elsüllyesztése miatt és a fő kérdés az volt, hogy hogyan lehet a háborút elkerülni. (ROTA, 2007, 207–225.) A Bailonak azonban volt egy informátora IV. Murád seregében, méghozzá a raguzai orvos, Crasso. (ROTA, 2008, 54–63.) Lehetséges, hogy forrásban található állítások a velenceieknek a perzsiai események megértésére irányuló erőfeszítéseinek egy torz visszhangja lehettek. Valószínű, hogy akkoriban voltak velencei kereskedők Perzsiában, és lehetséges, hogy az egyikük saját ötlettől vezérelve akarta a sahot Velencének kedvező módon befolyásolni. (ROTA, 2009.)

²³ HILLER, 1992, 64–66. Az opinio eredetijét tanulmányoztuk. Ennek mai pontos levéltári jelzete: Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, Rodinný archiv Trauttmansdorffů, inv. č. 252, karton č. 11.

dalom aktuális helyzetére, és leginkább az Erdélyi Fejedelemség történéseire vonatkoztak, Esterházy globálisabb „víziója” az immár két évtizede tartó harmincéves háború eseményei és az Oszmán Birodalom által jelentett fenyegetettség között öröklődő Habsburg Monarchia politikai helyzetéről nyilvánvalóan összefügg a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség helyzetének nem sokkal korábbi taglalásával. A forrás rávilágít a Spanyol Monarchia irányítóinak egyik legfőbb félelmére a harmincéves háború időszakában. Eszerint bármilyen, a császár külpolitikai figyelmét és hadi erejét megosztó támadás (érkezzen az az erdélyi fejedelem, a birodalmi vagy magyar királyságbeli protestáns rendek vagy az Oszmán Birodalom részéről) veszélyeztette, hogy Bécs érdemben támogatni tudja a testvérágot politikailag, katonailag és diplomáciailag. Ma már historiográfiai közhely, ám igaz: a császárváros meggyengülése dominószzerűen hozta volna magával az Ausztriai Ház észak-itáliai és német-római birodalombeli állásainak gyengülését, majd következő állomásként a németalföldi helyzet romlását. Utóbbi pedig a Spanyol Monarchia európai hegemoniájának megrendülését – hiszen itt zajlott a 16–17. század sorsdöntő globális nagyhatalmi küzdelme a Spanyol Monarchia és a holland Egyesült Tartományok és szövetségi blokkjaik között.²⁴ Így a Bécsben és a császárvároshoz közeli Magyar Királyságban történetekre ezért is figyelhetek még a madridi udvarban is.

Források

1.

Castañeda márki jelentése IV. Fülöp spanyol királynak (másolatban Ferdinánd bíboros-infánsnak, spanyol-németalföldi kormányzónak elküldve)²⁵

Sustancia de la plática que el Virrey y Palatino de Ungria ha comunicado al secretario Marcos Putz a primero de marzo sobre las cosas de aquel Reyno, Bécs, 1639. március 4.

Archives Générales du Royaume (Brüsszel)
AGR, SEG, 324. 204r–206v

A spanyol követ veszélyesnek tartja a császár²⁶ és az erdélyi fejedelem²⁷ konfliktusát. Kötelességének érzi a helyzetről való informálódást, ezért elhatározta, hogy Esterházy Miklós nádorhoz fordul. A nádorhoz szoros és bizalmas barátság fűzi, különösen is azóta,

²⁴ MONOSTORI, 2009, 1023–1062.

²⁵ A forrásszöveget a spanyol nyelvről források tudományos közlési gyakorlatának megfelelően betűhív módon közöljük, a rövidítéseket az esetek legnagyobb részében jelzés nélkül feloldottuk.

²⁶ II. Ferdinánd német-római császár, magyar és cseh király (1619–1637)

²⁷ I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648)

hogy Esterházy lányának keresztelőjén IV. Fülöp spanyol király²⁸ képviselőjében volt jelen Pozsonyban, illetve szintén a spanyol király nevében a nádor legidősebb fiának, Istvánnak²⁹ esküvőjén tanúként vett részt előző év nyarán,³⁰ ahogy azt korábban a spanyol királynak megírta. Ezért úgy intézkedett, hogy elküldte Marcos Putz nevű titkárát³¹ a nádorhoz. A követ utasítására Putz leírta mindazt, amiről az Esterházyval folytatott hosszú beszélgetés alkalmával szó esett. Ebből a spanyol király láthatja a nádor válaszait. Castañeda megítélése szerint érdemes hitelt adni Esterházy nádornak, aki a Magyar Királyság ügyeiben járatos, hiszen már sok éve kormányozza azt.

1.

[Külzeten]: Copia de carta del Marques de Castañeda para Su Majestad de Viena a 4 de Marzo 1639.

[fol. 202r]

†

Señor

Lo admitida que esta aqui la rotura con el Emperador del Transilvano y estimandola yo (como lo hazen todos) por una mortal herida y por obligacion mia aueriguar lo que se puede sauer por cierto resolui entenderlo del Palatino de Vngria con quien tengo estrecha y confidente amistad y mas prendada despues que le saque una hija de pila en Possonia en nombre de Vuestra Majestad y en el mismo fuy Padrino en las bodas de su hijo mayor este verano como lo escriui a Vuestra Majestad y para esto acorde de embiar a Marcos Putz mi secretario de lenguas con quien discurrio largamente y por cuya relacion (que le he mandado la ponga en escrito) se seruirea Vuestra Majestad de ver lo que el Palatino responde de que he querido dar luego quenta a Vuestra Majestad por que la vezindad y certeza desta diuersion no embarazasse en parte el animo de Vuestra Majestad sobre tantas cosas de cuydado si es que se deue dar credito a vn cauallero tan platico en aquel Reyno como quien ha tantos años que le gouierna, pero esta diligencia hecha queda solo para mi. Guarde Dios etc. Viena 4 de Marzo 1639.

---

²⁸ IV. Fülöp spanyol király (1620–1665)

²⁹ Gr. Esterházy István (1616–1641)

³⁰ Feltehetően tévedés a nyári időpont említése, mert az Esterházy családi napló feljegyzése szerint Esterházy István Thurzó Erzsébettel 1638. szeptember 26-án kötött házasságot. Vö. BUBICS–MERÉNYI, 1895.

³¹ Marcos Putz: Castañeda márkai titkára

2.

Marcos Putz, Castañeda márki spanyol követ titkárának jelentése Esterházy Miklós nádorral folytatott beszélgetéséről, amelyre Kismartonban, 1639. március 1-jén került sor

Archives Générales du Royaume (Brüsszel)
Bécs, 1639. március [első napjai]

A Magyar Királyság nádora, azon a beszélgetésen, melyet Kismartonban Marcos Putz folytatott vele Castañeda márki megbízásából 1639. március 1-jén, a következőket mondta:

[1.] *A török mozgólódásaival kapcsolatban: tartani lehet a török támadásaitól a Magyar Királyság ellen; habár a gyanú jogos és megalapozott, egyelőre mégis úgy tűnik, hogy ebben az évben nem fogja megkísérelni, hiszen bár bizonyos, hogy elfoglalta Babilóniát, ezt csak nagy embervesztés árán sikerült neki, és nem valószínű, hogy a mezopotámiai vállalkozást végleg be tudják fejezni, mert még nem szerezték vissza Riban városát³² és még vagy 4-5 nagyon erős és jól felszerelt várat. A várakat a Perzsa [uralkodó]³³ bitorolja tőle, abban a tartományban, amelynek az elfoglalására – úgy néz ki – az egész idei évet rá kell fordítani és biztos értesülések alapján úgy tudni, hogy főadmirálisuk,³⁴ aki Konstantinápolyban székel, Babilónia elfoglalása után³⁵ nagyszámú friss embert küldött. Könnyen meglehet, hogy azért, hogy folytathassák a háborút – bár más részről azt is tudni lehet, hogy a török új békefeltételeket ajánlott a perzsáknak: igen arrogánsan, ahogy mindig szokta csinálni, hogy úgy tegyen, mintha nem lenne hajlandósága a békére.³⁶ Azt is mondják, hogy a perzsa sah új erőket gyűjtött össze és vele volt egy bizonyos velencei követ, aki próbálta lebeszélni a Perzsát a [törökkel való] megegyezésről. És habár azt lehet mondani, hogy a török anélkül is képes lenne hadjáratot indítani a Magyar Királyság ellen, hogy visszahívna haderejét a perzsiai küldetésből, még hozzá annyi emberrel, amennyit össze tud szedni az európai hadseregük, nehezen hihető, hogy bele akarna vágni még azelőtt, hogy ezt meg tudná támogatni a fősereggel, ahogy mindig tette a korábbi háborúk alkalmával. Még ha ezek az említett pasák összegyűjtenének is 60-80 ezer törököt ezen a végvidéken – ahogy ezt biztosan könnyedén meg is fogják tudni tenni –, nagyjából 20 ezer magyar (vagy valamivel még kevesebb) nem fogja megtagadni, hogy szembeálljon velük bármilyen alkalommal. De még ha a mondott okok miatt hihető is, hogy a török semmit sem fog megpróbálni Magyarországra ellenében az évben, azért érdemes nagyon is odafigyelni és felkészülni a következő évre, mert ha közben befejezi a perzsa háborút – akár*

³² Törökül Reván, a mai Jereván. A perzsa háborúk egyik nagy kérdése volt a vár elfoglalása, 1635-ben az oszmánok bevették, de 1636-ban a perzsák visszaszerezték.

³³ Szafi perzsa sah (1629–1642)

³⁴ Törökül: kapudán pasa. 1639–1641 között Gázi (Deli) Hüsejzn pasa töltötte be e tisztséget.

³⁵ Babilónia itt Bagdadot jelenti, IV. Murád szultán 1638. december 25-én vette be.

³⁶ Később, 1639. május 17-én valóban megkötötték a kaszr-i sírín-i békét, amely lezárta az 1629 óta folyó perzsa-oszmán háborút.

fegyver, akár megegyezés útján –, akkor alapos ok lesz a félelemre, hogy teljes erejével a kereszténység ellen fordul, amire a franciák és a svédek folyamatosan biztatják. Különben lehet, hogy magától széteshetne és fel is lázadhatna az a hatalmas hadsereggépezet, amely most Ázsiában le van foglalva. És jóllehet még 10 év hátravan a békeegyezmény lejártáig,³⁷ amit II. Ferdinánd császár kötött a törökkel, mégis megszeghetik azt, amikor az nekik legmegfelelőbb, tudván, hogy a későbbi megerősítésre nem esküdtek meg a régen használatos ünnepélyességgel és ezt a hiányosságot felhozhatják ürügyként a béke megszegésére, még ha most színlélnék is a következő alkalomig.

[2.] *Ami az újdonságokat és hadmozdulatokat illeti, ezektől ugyanúgy lehet tartani I. Rákóczi György, Erdély fejedelme részéről – habár igaz, ő természetes hajlama miatt mindig hajlamosabb rossz célokra, melyekről valószínűleg a franciák és a svédek folyamatos unszolása győzte meg, akik rávettek egy titkos szövetségre azért, hogy miközben Vanier³⁸ Szilézia felé tart, az említett Rákóczi hadjáratra indulhasson és zavart keltsen Magyarországon, habár ő [Rákóczi] azt akarja, hogy a szövetségesei először a törököt kérjék meg, hogy neki ezt a hadjáratot megparancsolja, de jól megfigyelve a dolgaik és erejük állását és azt, hogy [Rákóczi] nem katona, úgy tűnik, hogy idén ő sem fog tudni semmibe belekezdni, hacsak nem a török sereggel együtt, és ráadásul (ezenkívül) Rákóczi nem fogja tudni egyszerűen elhagyni az országát, mivel előtte még le kell győzniük néhány nagyon jól védett és erős helyet,³⁹ melyek a magyar nádoréi és egy rokonáéi,⁴⁰ aki nagyon nagy hatalmú úr Erdélyben és nagyon szereti a nép is. Rákóczinak nagy ellenfele, mert vetélytársa volt Bethlen Gábor halála után. Bethlen István a béke által kötelezve volt, hogy megadja magát Rákóczinak az ország békéje érdekében, és ez még mindig bántja. Ezért és az állandó versengésért, ami köztük van, Rákóczi nem fog tudni semmi olyan dologba kezdeni, amiről Esterházy Miklós nádor rokona [Bethlen] ne értesülne. Ő mindig be fog számolni a nádornak arról, hogy mit csinál, azért, hogy időben elejét lehessen venni a veszélyeknek és van remény arra, hogy ez a két rokon így egyetértésben levelezve, talán idővel ki is tudják majd úzni Rákóczit ebből az államból, mivel az teljességgel bizonyos, hogy Rákóczi nem fogja őket a maga pártjára állítani, akármennyire is igyekszik folyamatosan a barátságukba férközni.*

[3.] *Mindezek ellenére a nádor továbbra is törekszik a fentiek előmozdítására, beszámolván a császárnak arról, ami ebben a két ügyben [a török és Rákóczi ügyében] félelemre ad okot, és kérelmezi, hogy előtessenek meg a veszélyek, és erősíttessék meg a magyarországi végvárvidék katonasága. Ezért kért és kapott is némi német gyalogos sereget, melynek katonáit az Erdéllyel szomszédos határok megerősítésére küld. Ugyanígy kért és kapott új magyar és német lovascsapatokat és a költségei térítésére még 200 ezer forintot is készpénzben. Azért, hogy időt nyerjen, a nádor felajánlja, hogy kölcsönzi a császárnak ezt a pénz-*

³⁷ Az 1627. szeptember 13-án II. Ferdinánd és IV. Murád megbízottai által Szönyben (Komárom m.) 25 évre kötött békére történik utalás, amelyből ekkor még bő tíz, pontosan 13 év volt hátra. JÁSZAY, 1838, 167–274, valamint SALAMON, 1867.

³⁸ Johann Banér, a svéd csapatok főparancsnoka.

³⁹ Huszt és Ecsed

⁴⁰ Bethlen István: Esterházy Miklós rokonaként nevezi meg a forrás.

összeget, csakis ezekre a célokra és már gyűjti is és osztja szét a csapatokat a legfontosabb erősségekben.

[4.] A nádor folyamatosan igyekszik megismerni Magyarország rendjeinek és nemességének elhatározását. Előadván nekik, hogy milyen fontos, hogy buzgók és bátrak legyenek hazájuk megóvásáért, nagy készséget talált bennük: biztosították róla, hogy sürgős szükség esetén össze tudna állni egy 15-20 ezer magyar lovasból álló sereg, ami valamennyi német csapattal megerősítve szembe tud szállni az említett ellenségekkel, abban az esetben, ha azok megkísérelnék valami váratlant. Ezekkel az óvintézkedésekkel és Isten segítségével reméli a nádor, hogy Magyarország dolgai részben biztosítva legyenek.

[Külzetten:] „Summája és lényege a beszélgetésnek, amit Magyarország alkirálya és nádora folytatott Marcos Putz titkárral március 1-jén, annak a királyságnak a dolgairól.”

fol. 204r

†

El virrey y Palatino del Reyno de Vngria en la conferencia que tuve con el en Heysestat⁴¹ a primero de Marzo 1639 de parte del Marques mi Señor de Castañeda me ha comunicado y referido en materia de negocios lo siguiente.

[1.] Que en quanto a los mouimientos que por parte del turco se pueden temer contra la cristiandad principalmente contra el Reyno de Ungria aunque el rezelo es muy justo y fundado en muchos indicios toda via pareze que por todo este año no lo intentara supuesto que si bien es cierto que ha ocupado a Babilonia y esso con grandissima perdida de su gente no es virisimil que querra dexar de acauar aora del todo con la empresa de Mesopotanea pues aun le falta por recuperar la plaza de Riban y otros quatro o cinco castillos muy fuertes y bien guarnecidos que el Persiano le tiene usurpados en aquella Prouintia en cuya expugnacion pareze que haura de gastar todo este año y pues consta por auisos ciertos que su Almirante general que reside en Constantinopla⁴² le ha imbiado despues de la conquista de Babilonia gran numero de gente fresca bien puede ser que sea

[fol. 204v]

para continuar aquella guerra aunque por otra parte se saue que el turco hauia propuesto al Persiano nuevas condiciones de paz arto arrogante como lo suele hazer siempre para disimular que no [so]⁴³ inclina a ella, pero tambien dizen que el Persiano

---

⁴¹ Kismarton

⁴² Konstantinápoly

⁴³ A szó a mondat értelme alapján: no

uia juntando nuevas fuerças y que se hallaua con el un cierto embaxador Veneciano que le disuadia la composicion con el turco, y aunque se pueda dezir que el turco sin reuocar su milicia de empresa de Persia pudiera hazer mouimiento contra el Reyno de Ungria con la gente que pueden juntar sus armas antes que la pueda asegundar con todo el grueso como lo ha hecho siempre en las guerras pasadas supuesto que aunque los dichos Baxas juntasen de 60, a 80 miles turcos en estas partes como facilmente lo podran hazer, unos 20 mil ungaros y aun menos no rehusaran de hazerles frente en qualquiera ocasion. Pero si bien por las dichas razones humanamente es creyble que el turco intentara nada contra Ungria por todo este año conuiene mucho estar a la mira y preuenirse para el siguiente porque si entratanto acaua con la guerra de Persia

[fol. 205r]

sea por armas o composicion bien serà de temer que cargará con todo contra la cristiandad que le estan incitando de continuo los franceses y suecos por que de otra manera se le podria ir desaciendo o amotinando aquella inmensa maquina de ex[er]citos que aora tiene ocupados en Asia, y aunque faltan aun diez años para el cumplimiento del placo en que espira la tregua y paz asentada por el Emperador Ferdinando segundo con los turcos toda via podran estos romper quando les estará mejor sauiendo que la confirmacion hecha despues no ha sido jurada reciprocamente con toda la solemnidad antiguamente usada cuyo deffecto podran ellos alegar por pretexto de la rotura aunque aora disimulen hasta la ocasion.

[2.] Que en quanto a las nouedades y mouimientos que assi mismo se temen por parte del Principe Ragoczri[!] de Transiluania bien es verdad que el por su inclinacion natural inclinara siempre a reboluciones y malos disignios a que le hauran persuadido mucho las instancias que consta se le han hecho por parte de Francia y de los Suecos pues le hauian inducido a una liga secreta para que arrimandose Vanier a

[fol. 205v]

Silesia procurase dicho Ragochi salir en campaña y causar diuersion en Vngria aunque el pretende que los dichos coligados solicitasen primero con el turco para que le mande hazer esta diuersion, pero considerando bien el estado de sus cosas y fuerças y que no es soldado parece que tampoco podra emprender este año cosa alguna sino es que sea segunda de con las armas del turco y demas desto el Ragochi no podrá facilmente salir de sus confines huiendo de ganar antes algunas plazas y lugares fuertes muy bien presididos que son propios del Palatino de Vngria y de un cierto pariente suyo Cauallero poderosissimo en Transiluania muy bien quisto del pueblo y gran emulo del Ragochi pues haviendo sido su competidor en aquel estado despues de la muerte de Betelengabor⁴⁴ y obligado azederle por composicion para la tranquilidad del Pays le pesa toda via de

---

⁴⁴ Bethlen Gábor

haverlo hecho con que y por la continua emulacion que ay entre ellos no podra Ragochi emprender cosa que no lo penetre luego dicho supariente de que siempre dara quenta al Palatino como lo v^a haziendo para poder preuenir en tiempo los peligros y no faltan esperanzas de que estos dos

[fol. 206r]

parientes correspondiendose en esta conformidad podran quicas con el tiempo expeler al mismo Ragochi de aquel estado siendo muy cierto que el no los ganara para su partido por mas que procure y busque continuamente su amistad.

[3.] Que sin embargo de todo esto el Palatino no ha dexado de anticipar sus diligencias reputando a su Magestad Cessarea lo que en ambas estas partes se puede temer haziendo instancias para que se preuengan los peligros y se refuerzen los presidios de las plazas de Vngria.

Para cuyo effecto ha pretendido y alcanzado alguna Infantería Alemana con que embia apresidiar los confines contra la Transilvania, assi mismo alguna leua nueva de Cancilleria Ungara y Alemana⁴⁵ y para el gasto de sus pagas hasta 200 [mil] florines de contado y para ganar tiempo offrezte el Palatino de prestar al Emperador esta suma de dineros solo para dichos efectos y ya la va juntando y repartiendo entretanto la gente en los puestos mas importantes.

[fol. 206v]

[4.] Que haviendo procurado conozer la resolucion de los estados y nobles de Ungria para qual quier ocasion y representandoles lo que les importa estar muy alentados y zelosos de la conseruacion de su patria hauia hallado mucha promptitud en ellos con que se fiaua que en una necesidad urgente podria juntar un cuerpo de 15 a 20 mil cavallos ungaros que reforzadas con algunas tropas Alemanas podran hazer frente a dichos enemigos quando intentasen nouedades y con estas preuenciones y con el fauor de Dios espera el Palatino que las cosas de Vngria quedaran en parte aseguradas.

[Külzeten:]

Instancia de la Platica que el virrey y Palatino de Vngria acomunicado al secretario Marcos Putz a primero de Marzo sobre las cosas de aquel Reyno.

---

⁴⁵ Valójában a Magyar Kamaráról (Camera Hungarica) és az Udvari Kamaráról (Camera Aulica) van szó.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADA	Archivo de la Casa Ducal de Alba de Tormes (Madrid)
ADM	Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli, Archivo Histórico (Toledo)
AGR	Archives Générales du Royaume
AGR, SEG	AGR, Secrétairerie d'État et de Guerre
AGS	Archivo General de Simancas
AHN	Archivo Histórico Nacional (Madrid)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
P 108, Rep. 71.	Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium 71.

*

ARIENZA 2014	ARIENZA, Javier Arienza: <i>La crónica hispana de la guerra de los quince años (1593–1606), según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la corte de Praga entre los años 1581 y 1608.</i> [León], Universidad de León, Área de Publicaciones, 2011. (PhD-disszertáció; CD-ROM).
BERÉNYI 2014	BERÉNYI László: <i>Esterházyak. Egy ezeréves család története, I.</i> Szerk. BARDI Terézia Anna. Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, 2014, 354.
BUBICS–MERÉNYI 1895	BUBICS Zsigmond–MERÉNYI Lajos: <i>Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713.</i> Bp., 1895 (Magyar Történeti Életrajzok)
CSALÁDI NAPLÓ 1888	<i>A gróf Eszterházyak családi naplója.</i> Közli: Szilágyi Sándor, <i>Történelmi Társ.</i> 1888, 209–224.
DUERLOO 2012	DUERLOO, Luc: <i>Dinasty and Piety. Archduke Albert (1598–1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars.</i> Ashgate, 2012.
EDELMAYER 2002	EDELMAYER, Friedrich: <i>Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich.</i> Wien–München, 2002.

- ERNST
1991
- ERNST, Hildegard: *Madrid und Wien 1632–1637. Politik und Finanzen in den Beziehungen zwischen Philipp IV. und Ferdinand II.* Münster, Westfalen, Aschendorff, 1991 (Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der Neuen Geschichte 18).
- ESTERHÁZY-
AHNENGALERIE
2006
- Neuerster Führer durch die Esterházy-Abnengalerie.* Hrsg. Stefan KÖRNER, unter Mitarbeit von Florian Thaddäus BAYER, Philipp DZIERSK und Margit KOPP, Esterházy Privatstiftung, 2006.
- ESZTERHÁZY
1901
- ESZTERHÁZY János, gr.: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása.* Kiad. herceg Esterházy Miklós. Bp., 1901.
- GONZÁLEZ CUERVA
2012
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: *Baltasar de Zúñiga. Una encrucijada de la Monarquía Hispana (1561–1622).* Polifemo, Madrid, 2012 (Colección La Corte en Europa, 9).
- HILLER
1989
- HILLER István, ifj.: *Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai.* In: *Soproni Szemle*, 43(1989), 1, 68–69.
- HILLER
1992a
- HILLER István, ifj.: *Az ajándékozás Esterházy Miklós nádor politikai gyakorlatában.* In: *Aetas*, 1992, 3, 21, 23.
- HILLER
1992b
- HILLER István, ifj.: *Palatin Nikolaus Esterházy: die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645.* Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1992.
- JÁSZAY
1838
- JÁSZAY Pál: *A' szőnyi béke. 1627.* In: *Tudománytár, Új Folyam*, 2(1838), 4, 167–274.
- MAREK
2007
- MAREK, Pavel: *Klientelní strategie španělských králů na pražském císařském dvoře konce 16. a počátku 17. století, Český časopis historický* 105(2007), 40–89.
- MAREK
2008
- MAREK, Pavel: *La red clientelar en Praga.* In: *La monarquía de Felipe III–IV.* Dirs. José Martínez MILLÁN–María Antonietta VISCEGLIA. Madrid, 2008, vol. IV. (Los Reinos), 1349–1373.

- MAREK
2011
- MAREK, Pavel: *Patronagepolitik der spanischen Könige Philips II. und Philips III. am Prager Kaiserhof*, in: *Schlaglichter auf die Geschichte der Böhmisches Länder vom 16. bis 20. Jahrhundert. Ausgewählte Ergebnisse zu den österreichisch-tschechischen Historikertagen 2006–2008*. Hg. David SCHRIFFL, Niklas PERZI. Wien–Berlin 2011, 37–44.
- MAREK
2013
- MAREK, Pavel: *Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*. Universidad Karolina de Praga, Editorial Karolinum, Praga, 2013.
- MAREK
- MAREK, Pavel: *La red clientelar española en la corte imperial en la época de Olivares*, IULCE Madrid (sajtó alatt).
- MARTÍ
2009
- MARTÍ Tibor: *Datos sobre las relaciones entre la nobleza hispana y los estados húngaros en la época de la Guerra de los Treinta Años*. In: „Nobleza hispana, nobleza cristiana: la Orden de San Juan”. *Actas del congreso internacional Alcázar de San Juan, 1–4 de octubre de 2008*. Coord. por Manuel Rivero RODRÍGUEZ. Polifemo, Madrid, 2009, 473–526.
- MARTÍ
2014
- MARTÍ Tibor: *Oñate gróf bécsi spanyol követ jelentései az 1622. évi soproni országgyűlésről* (forrásközlés). In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. DOMINKOVITS Péter–KATONA Csaba. MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. MTA BTK TTI, Sopron–Budapest, 2014 (Annales Archivum Soproniensis, 1), 233–257.
- MARTÍN SANZ
1998
- MARTÍN SANZ, Francisco: *La política internacional de Felipe IV*. Segovia, [1998].
- MONOSTORI
2009
- MONOSTORI Tibor: *A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648)*. In: *Századok* 143(2009), 5, 1023–1062.
- OCHOA BRUN
2006
- OCHOA BRUN, Miguel Ángel: *Historia de la diplomacia española*. Vol. VII. (La época barroca 1.) Madrid, 2006 (Biblioteca Diplomática Española, Sección Estudios 6).

- PÁLFFY
2014 PÁLFFY Géza: *A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei*. Sopron 2014.
- ROTA
2007 ROTA, Giorgio: *Una nota su Moldavia, Wallachia e la strategia anti-ottomana della Repubblica di Venezia nel 1638–1639*. In: *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300–1700)*, Brăila–Venice, 2007, 207–225.
- ROTA
2008 ROTA, Giorgio: *The death of Tahmaspqli Khan Qajar According to a Contemporary Ragusan Source (How to Become a Renegade 2)*. In: *Iran und iranisch geprägte Kulturen. Studien zum 65. Geburtstag von Bert G. Fragner*. Hg. v. Markus RITTER, Ralph KAUZ und Birgitt HOFFMANN. Wiesbaden, 2008, 54–63.
- ROTA
2009 ROTA, Giorgio: *Under Two Lions. On the Knowledge of Persia in the Republic of Venice (ca. 1450-1797)*. Wien, 2009. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte Bd. 753 – Veröffentlichungen zur Iranistik, nr. 53).
- SALAMON
1867 SALAMON Ferenc: *Két magyar diplomata a XVII. században*. Pest, 1867.

Bánffy Dénes levelei Csáky Istvánhoz (1667–1669)¹

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Nádasdy család nádasdladányi levéltárában Rottal János működésével kapcsolatos iratanyagában található az a tizenkilenc levél, amelyeket – egy kivételt leszámítva – Bánffy Dénes írt Csáky Istvánnak.² Mivel a 6. és 19. számú levelek olyan mértékben sérültek, hogy az már értelmezésüket is nagyrészt lehetetlenné teszi, ezeknek csak rövid tartalmi kivonatát adjuk közre. Ugyanezen okból a 18. számú levél esetében Bánffy levelének is csak a regesztája olvasható, Csáky jó állapotban fennmaradt választervezetét azonban teljes formájában közöljük.

A leveleket feltehetőleg az ekkor szatmári főkapitányként működő Csáky István továbbította Rottal János császári tanácsosnak, amint az kettőjük egymás közti levelezéséből is valószínűsíthető.³ A morvaországi nagybirtokos, magyar indigenátussal is rendelkező Rottal a bécsi udvarban a magyarországi ügyek szakértőjének számított. Feltételezhetően magyarul is tudott, emellett nem egy királyságbeli főnemesi családdal rokoni kapcsolatban is állt. Politikai súlyát jelzi, hogy az 1660-as években rendre számítottak rá Bécsben az Erdéllyel folytatott tárgyalások során is. Ezt követően, 1670–1671 során előbb a löcsei *commissio*, majd a pozsonyi *judicium delegatum* elnökeként kulcsfigurája volt a Wesselényi-szervezkedés felszámolását követő magyarországi perek lefolytatásának.⁴

A levelek írója, Bánffy Dénes egyik központi alakja volt az erdélyi politikai elitnek. Karrierje már 1659-től emelkedést mutatott, hiszen ekkor már a fejedelmi tábla ülnöke, és bár csupán feltételezhetjük, de ugyancsak ettől az évtől Doboka vármegye főispáni tisztségét is viselte. Pályafutásának igazán kiemelkedő időszaka azonban I. Apafi Mihály fejedelemségének idejére tehető, ugyanis 1666-tól a kolozsvári főkapitányi, 1667-től a szamosújvári főkapitányi és Kolozs vármegye főispáni tisztségét is betöltötte, emellett 1664–1674 között a fejedelmi tanács tagja volt.⁵ A címzett Csáky István 1659

* Jelen forrásközlés elkészítésében Balogh Zsuzsánnát az MTA Domus magyarországi ösztöndíj támogatta.

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 507. A Nádasdy család nádasdladányi levéltára. Levelezések, Series A. V. 13. d. No. 510. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani doktori témavezetőinknek, Horn Ildikónak és G. Etényi Nórának segítségükért és támogatásukért, valamint Fazekas Istvánnak, aki mindvégig figyelemmel kísérte és segítette munkánkat.

² A kivétel a 9. számú levél, amely Bánffy Dénes Bialis Ferenc somlyói főkapitányhoz írt levelének párja. Ezt a másolatot valószínűsíthetően Bánffy maga továbbította Csákyknak.

³ Barta M. János már dolgozik a kiadásukon. Rottal levelei a Csáky család központi levéltárában, míg Csáky levelei a Nádasdy család nádasdladányi levéltárában találhatóak.

⁴ Rottal magyarországi politikájáról röviden: R. VÁRKONYI, 2002, 447–448; Rottal perekben betöltött szerepéről: PAULER, 1876, 118. passim.

⁵ TRÓCSÁNYI, 1980, 23.; Bánffy életéről és működéséről további szakirodalmat a teljesség igénye nélkül lásd BETHLEN, 1993; CSEREI, 1983; ZSINKA, 1914; SZILÁGYI, 1859; LÁZÁR, 1889; R. VÁRKONYI, 1984; GERGELY, 1912.

tavasán jutott először komoly tisztségekhez. Márciusban lett Bereg vármegye főispánja, majd egy hónappal később megkapta királyi kamarási kinevezését. Szatmár főkapitányi tisztét 1661 júniusától viselte, beiktatására azonban csak egy évvel később kerülhetett sor.⁶ Egy nappal a felső-magyarországi nemesi felkelés kirobbanását követően, 1670. április 10-én azonban lemondott hivataláról, és fennállt a veszélye, hogy karrierje más irányt fog venni.⁷

A két főúr pályája ezt követően az addighoz képest más irányba fordult, de a további események részletes bemutatására itt nem nyílik tér. Így csak jelezni tudjuk, hogy míg Bánffy Dénes 1674-ben az erdélyi politikai harcok áldozata lett, addig Csáky István az 1670-es években fokozatosan visszanyerte a bécsi udvar bizalmát, majd 1687-es országbírói kinevezését követően a Magyar Királyság második országos méltóságává vált.

Az alább közölt 19 levél vizsgálatával teljesebb képet alkothatunk az erdélyi fejedelmi udvar és a bécsi udvar közötti kapcsolati hálóról, valamint az információáramlás mikéntjéről. Ennek a kapcsolati hálónak egyik fontos eleme volt Csáky István, aki szatmári főkapitányként biztosítékot jelentett arra, hogy Bánffy levelei eljuthassanak Bécsbe, illetve az onnan érkező levelek az erdélyi fejedelmi udvarhoz.

A levelek közlésénél a modern átírás elveit igyekeztünk követni, szem előtt tartva azonban a levél írójának nyelvi sajátosságait.⁸ A központozást, ahol szükségesnek láttuk, a jobb megértés érdekében módosítottuk.

Források

1.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Örményes, 1667. február 6.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógoro[m].

I[ste]n ke[gyelme]d[e]t szerencsés hosszú élettel áldja meg.

Ez alkalmatossággal is akarván k[egyelme]d[ne]k, avagy csak levelem által udvarolno[m], kívánom, méltatlan íráso[m] találja szerencsés órába[n] k[egyelme]d[e]t. Azo[n]ban kérem bizodalmaso[n], ne legyen ily elfelejtett szolgálja, ki minde[n] alkal-

⁶ Tisztségeiről legújabban: LUDIKOVÁ–MIKÓ–PÁLFFY, 2007, 340. Vázlatos életútjáról: PAPP, 2011, 64–69; Zrínyi Miklóshoz írt két levele kapcsán röviden R. Várkonyi Ágnes is kitér politikai pályájára, lásd R. VÁRKONYI, 1992, 295–306.

⁷ Csáky szerepéről a felső-magyarországi felkelés idején, valamint politikai pályájának alakulásáról 1675-ig Barta M. János tartott előadást az 1614. évi szepesváraljai zsinat 400. évfordulója alkalmából a 2014. október 23–24. között megtartott konferencián. Az előadás tanulmányváltozatát l. a konferenciakötetben: BARTA, 2015.

⁸ Útmutatóként szolgált Bak Borbálának a témában alapvető írása is: BAK, 2000, 91–137.

matossággal kívánok szívesen és engedelmességgel k[egyelmedne]k szolgálno[m]. Semmi új híreink most nincse[ne]k, az ország gyűlése egy hónapig duraván, elbomlék, kiből is az adó felvetése és végházak tartása forgott derekasba[n] fenn. Az alatt szegény Petkj⁹ ur[am], egyik hazánkfia és hasznos szolgálója elhagyá¹⁰ bizony nem kevés szomorúságunkra, de így tetszett I[sten]nek is. Kére[m] bizodalmaso[n] jó egészségérül s szerencsés utazásáru tudósítani ne nehezteljen. I[ste]n[n]ek ajánlo[m] ezzel k[egyelmedne]d[e]t és maradok

k[egyelmedne]k igaz szolgálója
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

Örmenjes,¹¹ 6. Febr[uarii] 1667.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csaky Istvan ur[amna]k (titulus),¹² k[egyelmed]d [!] bizodalmas ur[amna]k, sógoromnak adassék.

2.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Kolozsvár, 1667. február 15.)

Méltóságos gróf úr bizodalmas ur[am] sógoro[m].

Tartozó kötelességem szerint akarám k[egyelmedne]k tudtára adnom, tegnapelőtt érkezék k[e]g[ye]l[me]s ur[am] Portan lévő követének levele, mely 22. Jan[uarii] költ Drinapoljbul¹³. Írja a fővezér Caura¹⁴ vitatásába[n] kevésbé mehetett elé, mint remélette, és hogy a kresztyén hadak minden passuso[n] békével által bocsátvá[n] utánok estenek, és a passusokat úgy elvették, s magokat úgy megszorították (mivel az ott lévő helyhez és földhöz képest a vezérrel is lovas had n[em] volt, han[em] csak gyalog), hogy októbertől fogva egy emberével több Portára nem érkezett. Azáltal is csak a segítséget

⁹ Petki István (1610 k.–1667), Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitánya, Küküllő vármegye főispánja, valamint a főudvarmesteri tisztséget is betöltötte. Lásd TRÓCSÁNYI, 1980, 32; BETHLEN, 1993, 661; CSEREI, 1983, 566; KIS, 1895, 97–110; BALOGH, 2012, 1189, passim; MORDOVIN, 2009, 373–422.

¹⁰ Csáky István három nappal később keltezett levelében már arról írt Rottal Jánosnak, hogy Petki István Udvarhelyi Györggyel együtt a pestisjárvány áldozata lett. Csáky István Rottal Jánosnak, 1667. február 8., Namény. MNL OL, P 507, Levelezések, Series A. V. 12. d. No. 498. fol. 71–72.

¹¹ Mezőörményes (ma: Urmeniș, RO) kastélya ekkor Bánffy Dénes tulajdonában volt.

¹² Feltételezhetően a kettejük közötti jó viszony miatt Bánffy nem írta ki Csáky címeit.

¹³ Drinápoly (ma: Edirne, TR).

¹⁴ Valószínűsítjük, hogy a Kréta szigetén lévő Caneáról (ma: Xania vagy Khania) lehet szó, melyet 1668-ban foglaltak el az oszmánok a kandiai háború során.

sollicitálja, melyre nézve a kapitány pasa¹⁵ 25. Martii indul vízén nagy erővel segítségére a vezér[ne]k. Ha az alatt szerencse ne[m] találja vezér ur[ama]t, adja I[ste]n, legyenek szerencsések mindazok¹⁶ a kresztyének, kik a pogányság ellen kardjokat felövedzet-
ték¹⁷[?]. Ezzel ajánlo[m] I[ste]n[n]ek oltalmába[n] k[egyelme]d[e]t és maradok

k[egyelmedne]k igaz szolgálja
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

15. Febr[uarii] 1667. Kolosvar¹⁸.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amna]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sógorom[na]k adassék.

[A hátoldalon:] 23. Febr[uarii].¹⁹

3.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Gyalu, 1667. február 19.)

Méltóságos gróf úr.

Naménybul²⁰ 12. praes[entis] írt k[egyelme]d méltóságos levelét mind a méltóságos gróf Rottel Janos ur[am] ön[a]g[ység]a levelével együtt mai napon nagy böcsülettel vöttem, s ebbéli gratiaját is, I[ste]n éltetvén, megszolgálni igyekszem. Ime azért édes gróf ur[am] a méltóságos úr nekem jó k[e]g[ye]l[me]s ur[am] levelére választ írtam, illendő alázatossággal, kérvén nagy bizodalommal mint ur[ama]t k[egyelme]d[et], bocsássa oly alkalmatossággal fel leveleimet, idegen kézre ne jussa[na]k, mert úgy káros, nekem penig veszedelmes lehetne. Ezelőtt kevés napokkal k[egyelmednek háro[m] rendbéli levelet írván, mindháromszori alkalmatossággal írtam méltóságos gróf Rottel Janos u[ramna]k is, a fejedelemassz[ony]²¹ ön[a]g[ység]a kezéhez dirigálván Medgjesre,²² azt hiszem, eddig k[egyelme]d kezéhez juthattak. Kiket is a megkül-

¹⁵ Értsd: kapudán pasa.

¹⁶ Mögötte kihúzva egy olvashatatlan szó.

¹⁷ Bizonytalan olvasatú, betűhíven ennek látszik: felövedeczették.

¹⁸ Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, RO).

¹⁹ Az átvétel dátuma.

²⁰ Vásárosnamény (H).

²¹ Lónyay Anna Lónyay Zsigmond beregi főispán legidősebb lánya. Első férje Közép-Szolnok vármegye főispánja, Wesselényi István, második férje Kemény János erdélyi fejedelem volt. Lásd BETHLEN, 1993, 658; SZALÁRDI, 1980, 498.

²² A Szatmár vármegyei Aranyosmeggyesről (ma: Medieșu Aurit, RO) van szó, amely ekkor Kemény János erdélyi fejedelem özvegyének, Lónyay Annának a tulajdonában állt.

désben k[egyelme]d gratiajaba[n] ajánlok, egyébiránt bizony banná[m], idegen kézre jutnának, mert noha ur[am], hazám ellen való dolgok nincse[ne]k benne, de a pók a mézrűl is mérget szed. Pater Kazonj²³ által küldött méltóságos levelére gróf Rottel ur[amna]k ön[a]g[ységána]k az én k[e]g[ye]ll[me]s ur[am], bizonynal írom, választ írt nagy böcsülettel. Hova tötte, ő adjon számot róla. Mindazáltal tegye bizonyossá k[egyelme]d, édes gróf ur[am], a méltóságos Rottel Janos ur[ama]t ön[a]g[ységá]t arrul, hogy azo[n] leszek, az én k[e]g[ye]ll[me]s ur[am] e gyanút magáru elhárítsa, és a Kazonj ur[am] alkalmatla[n?] eziránt való cselekedeti ily méltóságok között akadályt és idegenséget ne szerezhessen. Azomba[n] édes gróf ur[am], én k[egyelme]d atyafiságos gratiajaban ajánlo[m] magamat, melyben meg is vagyok nyugodvá[n]. Kérvén azo[n]²⁴ legközelebb, recommendaljo[n]²⁵ abban csak (ahol illik), amiben ismer. I[ste]n[n]ek oltalmába[n] ajálvá[n] k[egyelme]d[et] maradok

k[egyelmedne]k igaz szolgálja
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

Gyalu²⁶, 19. Febr[uarii] 1667.

P. S.

Volna mirűl írno[m], de pennára nem bízható[m], talá[n] érünk jobb alkalmatosságot.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan uram[na]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sógorom[na]k adassék.

4.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Bonchida, 1667. február 22.)

Méltóságos gróf úr bizodalmas ur[am], sógorom.

[1.] 19 praes[entis] Zakmart²⁷ költ k[egyelme]d kétrendbéli méltóságos levelit mind a méltóságos palatinus ur[am] ön[a]g[ység]a levelével együtt elvöttem nagy bö-

²³ Kászony Márton esztergomi kanonok. A bécsi és az erdélyi fejedelmi udvar közötti diplomáciai ügyek lebonyolításában vállalt szerepet. Lásd BETHLEN, 1993, 656.

²⁴ Mögötte kihúzva egy olvashatatlan szó.

²⁵ Elötte kihúzva egy olvashatatlan szó.

²⁶ Gyalu (ma: Gilău, RO).

²⁷ Szatmár (ma: Satu Mare, RO).

csülettel, s nagy engedelmességgel veszem aziránt való gratiaját is, melyet továbbra is hogy rajtam fenntartsa, kérem bizodalmason.

A lengyelek[ne]k nagy veszedelmeket már jó ideje mióta mi is értettük, amikur esett rajtok a veszedelem, ottan hamar a praedát harácsolták, árulták Jazvasart²⁸ is. Bizony dolog nagy vélekedés lehet benne, Porta akaratából lőtt-e, nem-e? Míg Portáról k[e]g[ye]l[mé]s ur[am] is erről nem informatus, de úgy tetszik, amennyire a tatár nemzet[ne]k függése van a Portatul, soha Porta akarhatja, engedelme nélkül a tatár nemzet²⁹ (s még pedig új cham³⁰ lévén) e dologban magát egyelíteni nem merté volna. Ahonnan, édes gróf ur[am], mit³¹ remélhessünk, gyenge elme is által láthatja, valamely nemzetek[ne]k a pogányság egymás között való egyenetlenségét látja, gyakran annak dolgában kedve ellen is bele elegyíti magát. Félttem nagyobbttul Lengyel Orzagot, ha I[ste]n s a kresztyénség meg nem segíti. A két oláh vajdától, hogy segítséget mostanába[n] kívánna a tatár, nem értett[em]. Ha mi olyan lészen, megértjük hamar mi is, és k[egyelme]d[e]t tudósítani el nem mulato[m]. [2.] Semmi egyéb oly híreink most nincse[ne]k, Petkj ur[am] csiki, gyergyai, kászonszéki kapitányságában succedalt Szentpali Janos³² ur[am], ez is k[egyelmednek]k egy köteles szolgálója. [3.] Méltóságos palatinus ur[am] ön[a]g[ység]a levelére választ tévén, nagy alázatoso[n] kérem, méltóztassék ön[a]g[ység]ának megküldeni. Csudás hírt ír ön[a]g[ység]a nekem, hogy odafel az a híre, Erdelj öfelsége ellen készülne. S írá[m] ön[a]g[ység]ának is, bizony³³ nem sokat ad az a 80 ezer tall[é]r adóba[n], aki mifelőlünk azt hirdeti, elég bajunk van, ha többet n[em] keresünk is. Ha mit ebben értet, kére[m] bizodalmaso[n] tudósítson, honnan s mi okokból folyhat felőlünk az a hír. Higgye megértvén,³⁴ amint hogy egyéb dolgokban, úgy ebben is realitast talál bennem. [4.] Méltóságos gróf Rottel János ur[amna]k ön[a]g[ység]ának írt levelemet, hogy bizonyos ember által küldötte meg, igen megszolgálom k[egyelmedne]k. Kérvén, amelyet Veselenj Pal³⁵ ur[am] öcsém által fog nemsokára ismét elvenni, azt is postára ne bocsássa. Tundo[m], ön[a]g[ység]a is kedvesen veszi, én is bizony megszolgáló[m] k[egyelmedne]k. Ugyanis, ha k[egyelme]d gratiajában nem bízná[m] (tudván mind ön[a]g[ység]ához való nagy közelségét, s megtapasztalvá[n] hozzá[m] való gratiaját is), bizony én soha az ön[a]g[ység]ának szóló leveleimet postára nem merném bízni, mert sok az latur³⁶ ember, s a jót is gonoszul megjárassák. Kér[em] gyakra[n] tudósítani, s ha mi levelek

²⁸ Jászvásár (ma: Iají, RO).

²⁹ Utólagos betoldás.

³⁰ Értsd: kán.

³¹ Itt a „gondos” szó szerepel áthúzva.

³² Szentpáli János, 1667-től csiki főkapitány, felesége, Bornemissza Zsuzsánna révén sógora I. Apafi Mihály fejedelemnek, valamint Bánffy Dénesnek. Lásd BETHLEN, 1993, 666; SZALÁRDI, 1980, 752.

³³ Mögötte egy olvashatatlan kihúzott szó.

³⁴ Itt egy már olvashatatlan, áthúzott szó szerepel.

³⁵ Wesselényi Pál, Wesselényi István és Lónyay Anna fia, Wesselényi Ferenc nádor unokaöccse. Felesége Béli Zuzsanna, Béli Pál lánya volt. Később megkapta Közép-Szolnok vármegye főispáni hivatalát. A bujdosók egyik vezéralakja volt. TRÓCSÁNYI, 1980, 79., passim; CSEREI, 1983, 92, passim.

³⁶ Értsd: lator.

mél[tóságos] Rottel ur[am]tul őn[a]g[ység]tul érkeznek, bizonyos embertől megküldeni méltóztassék. Ezzel ajánlo[m] I[ste]n[n]ek oltalmába[n] k[egyelme]d[e]t és maradok

k[egyelme]d kész szolgája

Banfi Dienes
m[anu] p[ropria]

Bonczida,³⁷ 22. Febr[uarii] 1667.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan uram[na]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sógorom[na]k adassék.

[A címzés alatt halványan, bizonytalan eredetű kéztől:] 7. Martii Beszterczen.

5.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Gyalu, 1667. március 28.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógoro[m].

[1.] 8. praes[entis] Beszterczerül³⁸ írt k[egyelme]d méltóságos levelét ez órába[n] vettem tartozó becsülettel, és hogy sok dolgai között is szolgájáru el nem feledkezett, k[egyelmedne]k, mint ur[amna]k megszolgálom, s kérem továbbra is azo[n] gratiajában tartso[n] meg.

Tegnapi napo[n] küldvén leveletem a méltóságos Kemeny Janosne fej[e]d[elem]aszsz[ony] őn[a]g[ység]a szolgálai által k[egyelmedne]k, k[e]g[ye]l[me]s ur[am] és maga[m] méltóságos Rottel Janos ur[amna]k őn[a]g[ység]ának szóló levelekkel együtt, kiknek is megküldéseket ajánlo[m] k[egyelme]d gratiajába[n]. Egyszersmind kérvén azon is jó alkalmatossággal ezelőtt két rendben k[egyelmedne]k és Rottel ur[amna]k őn[a]g[ység]ána[k] írt leveleim felől (kiket Veselenj Pal ur[amna]k küldtem volt), jutottak kezeihez, nem-e, és ha jutottak, feljebb mentek-e. S annál inkább, ha azonokra remélhet-e,³⁹ hamarjába[n] választ tudósítani ne neheztelje[n]. Ha pedig a⁴⁰ válasz megér, azt is bizonyos alkalmatossággal méltóztassék megküldeni.

³⁷ Bonchida (ma: Bonțida, RO).

³⁸ Beszterce (vsz. Besztercebánya, ma Banská Bystrica, SK).

³⁹ Előtte egy áthúzott, olvashatatlan szó szerepel.

⁴⁰ Utólagos betoldás.

[2.] Semmi új híreket k[egyelmedne]k nem írhatok, hanem hogy Zoljomi⁴¹ ur[am] I[ste]ne kresztyénsége és ura árultatásával ez elmúlt héten Varadba[n]⁴² beszökött, ki-ben micsoda nemzetünk veszedelme feltött célja lehet, bölcsen megítilheti. De mivel sem oka, sem pénze, sem igaz igye nincsen, hiszem, I[ste]n megszégyeníti, s e cselekedetivel sietteti sok gonosz⁴³ vétkeivel, árultatásával⁴⁴ érdemlett jutalmát Istentől elvenni. Egyébiránt a jó ifjú asszony árván, s gyámoltalanul maradván kelle irgalmasságot cselekednék, ha protectioja alá venné (arrul a játékrul bocsánat), k[e]g[ye]lmes ur[am] mind ez, s mind egyéb dolgok végett követét expedialja a Portára (Deus providebit). Kérem igen bizodalmoso[n] továbbra is mi[nden?] ⁴⁵ illendő dolgokrul tudósítani, s állja [?] [---]ságos⁴⁶ gratiajaba[n] megtartani méltózt[at], ⁴⁷ én míg élek, maradok

k[egyelme]d igaz sz[olgája]
Bánfi Dienes m[anu] p[ropria]

Gjalu, 28. Martii 1667.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amna]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sörörom[na]k adassék.

6.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Bonchida, 1667. április 15.)

Az igen nagy mértékben rongálódott szöveg miatt itt csak a levél tartalmi kivonatát közöljük. Bánffy panaszkodik, hogy már negyedik levelére nem kapott választ Csákytól. Rottal Jánosnak is három levelet küldött, ezekből Csákynek kettőt Wesselényi Pál fog bemutatni. Április 20-án, Gyulaféhérváron⁴⁸ országgyűlés lesz, amelyen elsősorban Zólyomi Váradra szökésének ügyében fognak tanácskozni.

⁴¹ Zólyomi Miklós, albisi Zólyomi Dávid fia. 1658–1667 között tanácsúr, valamint Hunyad és Zaránd vármegye főispánja. I. Apafi Mihály fejedelem, attól tartván, hogy Zólyomi a fejedelemségére tör, Fogaras várába záratta. 1667-ben Zólyomi a Portára menekült. Bánffy Dénes Zólyomi birtokainak elkobzása után megkapta Gyalut, amelyet később a Porta felszólítására kárpótlás fejében a fejedelem visszakövetelt. Végül azonban ez nem valósult meg, Gyalu Bánffy kezén maradt. CSEREI, 1983, 100–101, 113, 579; BETHLEN, 1980, 669; ZSINKA, 1914, 52–56.

⁴² Nagyvárad (ma: Oradea, RO).

⁴³ Itt egy olvashatatlan, áthúzott szó következik.

⁴⁴ A „vétkeivel árultatásával” utólagos betoldás.

⁴⁵ A forrás töredezettsége miatt csupán feltételezhetjük, hogy itt valószínűleg a „mind” szó következett.

⁴⁶ A forrás töredezettsége miatt a szó eleje hiányzik, valószínűleg a „nagyságos” szó volt olvasható.

⁴⁷ A forrás töredezettsége miatt a szó vége hiányzik.

⁴⁸ Gyulaféhérvár (ma: Alba Iulia, RO).

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak
(Bonchida, 1667. május 17.)

Méltóságos gróf úr bizodalmas ur[am], sógorom.

[1.] Már alkalmas ideje ke[gyeleme]d levelét nem vöttem, hihető az az oka, hogy én is az néhány napok alatt k[egyelmedne]k nem írhatta[m], de bizon[n]yal író[m] k[egyelmedne]k, nem udvartalanságom, sem idegenségem az oka, hanem hogy az ország gyűlésében kellett vala mennem. Ahonnan megjűvén ottan mindjárt betegségben esém, és csak mostanába[n] k[e]zdettem hitvány nyavalyámbul felépülni. K[egyelme]d[et] azért kérem bizodalmoson, megbocsásso[n] a néhány napok alatt való ne[m] írhatnomrul [!], sőt atyafiságos gratiajába[n] tartso[n] meg, s ne feledk[e]zzék rólam.

[2.] Megvallom, édes gróf ur[am], nem k[e]vés törődéssel vagyok ennyi levelimre a méltóságos gróf Rottel Janos ur[am]tul ön[a]g[ységá]tul választ nem érdemelhetek, holott azelőtt csak egy levelem is választétele nélkül ön[a]g[ységána]k nem maradt. Melyre nézve nem kevésé tusakodtam elm[é]mben, nemde importunusnak nem⁴⁹ ítíltetne, ha ezúttal is írok ön[a]g[ységána]k? De az ön[a]g[ység]a gratiajába[n] való bizodalomtól meggyőzöttetvén, íme mostan is alázatoso[n] írt leveletem k[egyelme]d méltóságos kezeihez küldöttem. Kérv[é]n azo[n] engedelmesen, nem csak bizonyos alkalmatossággal ne neheztelje megküldeni, de az én reménységem szerint való gratiajából méltóztassék úgy recommendálni ön[a]g[ységána]k, hogy ne valljon ezúttal is szégyent levelem. Egyébiránt, ha az ön[a]g[ység]a gratiajába[n] most is meg kezdek fogyatkozni már csalahatatlanul, hiszen mind magának őna[gységána]k, s mind az udvar[na]k kedvetlenségét, noha I[ste]n s a dolgok tegyenek bizonytságot, s végre az idő is meg fogja mutatni, nem vagyok én e mostani világban is henyélő, s háládatla[n] szolgája őfelségé[ne]k. Mindazáltal, ha az én szerencsétlenségem, édes gróf ur[am], érdemetlenné téssen az őfelsége egynéhány ízben ígért k[e]g[ye]lmességire, patientia. Ebben a k[egyelme]d mediatussaga és jó akarata, édes gróf ur[am], nekem sokat segíthet, nem is kételkedem atyafiságos gratiajába[n], melyben mind most, s mind ezután nagy bizodalommal ajánlo[m] magamat. [3.] Semmi jó új híreket k[egyelmedne]k ne[m] tudok írni. A fővezér, úgy hallatik, még kevés szerencsével hadakozott, bizonyos embere lévén most k[e]g[ye]l[me]s ur[amna]k szintén a táborára, minden órába[n] váratik attul bizonyosbat értünk. A szilisztriai pasát is, halljuk, a két oláh országgal az innepekre Jazvasarhoz⁵⁰ akar szállani, hogy a tatárság magát conjugalva[n] menje[n] a lengyelek ellen, I[sten] sz[ent]⁵¹ fiáért gátolja meg⁵² a kresztyénség ellen való szándékok[at]. Kérem mégis, ne

⁴⁹ Utólagos betoldás.

⁵⁰ Jászvásár (ma: Iași, RO).

⁵¹ Az „sz” betű olvasható csak a töredékes résznél.

⁵² Utólagos betoldás.

nehezteljen jó egészségéért, s egyéb il[ye]n hírekről is tudósítani. I[ste]n[n]ek ajánlo[m] k[egyelme]d[et] édes g[róf] ur[am]. Bontzida, 17. Maii 1667.

K[egyelme]d kész szolgálja
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

[4.] A határ dolga végett, remélem, kevés napok múlva a váradi türök ur[a]k[k]al léssen valamely bizonyos helyen conferentiank. Noha még bizonyos helye és terminusa nincs, de a Partiumba[n] kell lenni, ha meg nem hazudják magokat azo[n] alkalmatossággal, Somljoba[n]⁵³ s Csehben⁵⁴ [?] is I[ste]n engedelméből el fogok tekinteni. Akarvá[n] azo[n] úttal udvarolhatnék, bár csak egy óráig lehetek k[egyelme]d[d]el szembe, talá[n]⁵⁵ sem a közönséges jónak, sem a közel való föl[---]⁵⁶ nem lenne ártalm[a]s.

[A lap szélén:] [5.] K[e]g[ye]lmes uram is most a gyűlésben két ízben is kérte, Rottel ur[am]tul ön[a]g[yságá]tul nem jött-e válaszom a minapi levelekre? Ha kárát ne[m] látja benne, jóvállanám néha-néha k[egyelme]d is levele által látogatná k[e]g[ye]ll[me]s ur[am]at, ha nem használ is, vékony itéletem szerint nem árt véle.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amna]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sógorom[na]k adassék.

[A hátoldalon:] Red[itum] 22. Maii.

8/a.

**Bánffy Dénes Csáky Istvánnak
(Gyalu, 1667. május 27.)**

Édes gróf ur[am].

Ezúttal is akará[m] k[egyelme]d[et] látogatno[m], s egyszersmind⁵⁷ magamat is eszében juttatno[m]. Kíváno[m], levelem szerencsés órába[n] találja k[egyelme]d[et], azo[n]ba[n] k[é]rem gondos dolg[a]i, ha mikor engedik, ne neheztelje[n] jó egészségéért tudósítani.

I[ste]n[n]ek hála, mi most szenvedhető csendességben vagyunk. A váradi pasával⁵⁸ egyező tetszésből a holdolts[á]g dolgá[na]k jobb karba[n] állítása végett ad 6. Junii termi-

⁵³ Szilágysomlyó (ma: Șimleu Silvaniei, RO).

⁵⁴ Szilágycsehi (ma: Cehu Silvaniei, RO).

⁵⁵ Kihúzza talán az „egy” szó.

⁵⁶ Valószínűleg: földnek.

⁵⁷ Utólagos betoldás.

⁵⁸ Hamza, váradi pasa. BETHLEN, 1993, 296–297.

naltunk csendben, avagy Hadadba[n]⁵⁹ kívánná a pasa gyűlnénk, de én Zilajt⁶⁰ vagy Soml-jot akaro[m], ha reá vehet[ném]. Akármely helyben legyen, mindazáltal pro majore securitate felesed magunkkal kell erről a részről is ki mennünk, mely végre való kiindulásunkat mindazáltal senkinek az őfelsége birodalmába[n] kárt tenni nem akarunk. K[é]rvén k[e]g[ye]l[me]det, bizodalmoso[n] parancsolja meg tisztai alatt lévő vitézek[ne]k, a kapdosás[na]k hagyja[na]k békét a barátim (mert azon kívül is eleget cselekedték), talá[n] a jó szomszédság és a közönséges békesség is azt kívánja. A Portarul is, I[ste]n[n]ek hála, k[e]g[ye]l[me]s ur[un]k, s a szegény hazá[na]k kedves hírei érkeztek, továbbra is minden jót remélünk a szegény haza békességéért. I[ste]n[n]ek ajánlo[m] k[egyelme]d[et] és maradok,

k[egyelme]d köteles szolgálja,
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

Gyalu 27. Maii 1667.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amna]k (titulus), bizodalmas u[ramna]k, sógorom[na]k adassék.

8/b.

Csáky István választervezete Bánffy Dénesnek (Bélték, 1667. június 5.)

Replica⁶¹
Édes sógor ur[am] szolgálók k[e]gyelmedn]ek.

Minapi levelére k[e]g[yelmedn]ek, melybe[n] velem bizonyos helyen szemben lenni kívánt, amely somlyai katonák hozták volt, ugyanazokról írta[m] választ k[e]g[yelmedn]ek, ne[m] tudo[m], ha vötte-e? Viszont 27 Maii Gyalúból írt k[e]g[yelme]d levelét tegnap estve későn vötte[m], illendő becsülettel. Ne[m] akarta talá[n] elébb megadni Szaruadi Horvath Janos ur[am], kire nézve kellett Kun Mihály⁶² ur[am] által újjobba[n] írvá[n] k[e]g[yelmedn]ek, hogy a szomszédságba[n] való érkezéséről, és tovább való k[e]g[yelme]d parancsolatjával bizonyost érthetné[m]. Danka⁶³ ur[am] által

⁵⁹ Hadad (ma: Hodod, RO).

⁶⁰ Értsd: Zilah (ma: Zaláu, RO).

⁶¹ Csáky saját kezével a „replica” szó és az aláírás, maga a választervezet azonban idegen kéztől származik.

⁶² Valószínűleg káli Kún Mihály, Cserei Mihály első feleségének, Kún Ilonának az édesapja. Lásd CSEREI, 1983, 285–286.

⁶³ Valószínűleg a kassai hadiszék elé vitetett, azonban ott felmentést nyert Danka Jánosról lehet szó. Lásd PÁLFFY, 1995. http://www.3d.hu/hkkk/files/tanacsadok/palffy_katonai.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2015. 04. 12.

is bélteleki⁶⁴ puszta házamnál, ha magát megalázza közelebb érkező[n], hova is a töröknek gyülekezetre nézve felesebb magam[m]mal ez órában érkeztem.

Melynek híre akár mint légye[n], k[e]g[yelme]d hallgatásba[n] való vigyázásnál egyébnek ne higgye k[e]g[ye]l[me]s ur[am] öfelsége birodalmának széliben. Kiből akárki⁶⁵ levelem nélkül más pártra csak általmegyen is, ugyan kérem k[e]g[yelme]d[e]t, mindjárt fogassa, viszont nekem is k[e]g[yelme]d engedelmeiből hasonlót elkövetne[m] szabad légye[n].

Beltek, die 5. Junii 1667.

K[e]g[yelme]d jóakaró szolgája,
g[róf] Csaki Istuá[n] m[anu] p[ropria]

9.

Bánffy Dénes Bialis Ferencnek⁶⁶ (Szentmihály, 1667. június 6.)

Szolgállok k[e]g[yelme]d[ne]k].

[1.] Mi ez estve ide szállánk szép hadakkal, azo[n]ban érkezék a k[e]g[yelme]d levele, és az én Váradra küldött emberem is, kiből megértette[m] a pogány ebeknek hazugságokat és álnokságokat, melyre nézve mi se[m] fáradhatunk tovább, hane[m] visszatérünk. Bizony báno[m] igen ki ne[m] mehettünk, de annak mind így kelle lenni. [2.] Azomba[n] ne[m] gondolván k[e]g[yelme]d semmit az ebek dolgával, hogy tilalmazva[n] k[egyelme]d annál jobba[n] az adót exigálja, és exigáltassa mindenütt, valahul lehet. Sőt ahol vakmerősködni találtatnék, fel is kellene köttetni a bírákban. K[e]g[yelme]d tek úgy provideálj[on], hogy a magok⁶⁷ fizetésekre kiszedjék, mert inne[n] belől bizony egy pénz se[m] lészen. [3.] Azomba[n] k[e]g[yelme]d tudósítso[n] minden dolgokrul. A gróf Csáki István ur[am] szolgáját igen jó szívvel látán[k], ha bejünnének hozzám, és k[e]g[yelme]d[e]t kérem is, legye[n] azo[n], és kíséresse be, ha bejünné[ne]k az elfogott debreceniek, és urunk szolgálai felől tudósítso[n]. I[ste]n k[e]g[yelme]d[el]. Sz[ent] Mihály⁶⁸, die 6. Junii 1667.

⁶⁴ Krasznabétek (ma: Beltiug, RO).

⁶⁵ Kihúzva, utána egy olvashatatlan szó.

⁶⁶ Nem Bánffy Dénes kezével írt levél. A címzett személyét a lap hátoldalán olvasható megjegyzés teszi egyértelművé.

⁶⁷ Kihúzva: „fi”.

⁶⁸ Szentmihály (vsz. Almásszentmihály, ma: Sinmihaiu Almaşului, RO).

P. S. Azt írja nekem a pasa,⁶⁹ reá ment negyvenezer tallérokra, amely élést vetett volt fel k[e]g[yelme]d a mostani szükségre. Banfi Dienes.

[A lap hátoldalán:] Paria litterarum Dionysii Banffi Generalis Tran[silva]nici Exercitus.

[Alatta Csáky kezével folytatólagosan:] ad supremu[m] capitaneum etc. in Somlyó.⁷⁰

10.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Gyalu, 1667. június 9.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas sógor ur[am].

[1.] A váradi pasa meghazudván magát, a praefigalt terminusra nem compareala, melyre nézve velünk is a commisarius urakkal meg kelle térnünk. Melyben legközelebb nagy szerencsétlenségem[ne]k tarto[m] ezt, hogy intentiom szerint k[egyelmedne]k nem udvarolhatok ezen alkalmatossággal, mert részem szerint elkövetek vala minden lehetséges alkalmatosságokat a k[egyelmed]del való szemben lehetésre, lévén oly reménységben, k[egyelme]d is jó intentiom[na]k succural, de ha így kelle elmúlni, arrul n[em] tehetek. Talá[n] ad I[sten] jobb alkalmatosságot, én azomba[n] vagyok és maradok k[egyelme]d megismert szolgálja és atyjafia.

[2.] Sem[m]i új híreink nincse[ne]k mostanába[n], ha mikrul az oda fel való hírekben nekem is szabad értenem, kére[m] tud[ó]sítso[n]. Én már gróf Rottel Janos u[ram]na]k ön[a]g[yságána]k írni nem merek, miért lehete ön[a]g[ysá]ga gratiaj[na]k ily minden ok nélkül megváltozni, alig éri elmém fel okát. Noha némely jóakaró uraim informatiojokhoz képest már kezdhettek vélekedni felőle, de azokat is nehezen hihetné[m], s hitethetném el m[a]gam[m]al, ha mit ebben is értett volna, nem kételkedem ajánlott jóakaróját eziránt is túlem meg nem vonza.⁷¹ Innen⁷² belől is ha valami alkalmatlanságok n[em] impedialják, fog posta nemsokára Becsben menni, talá[n] azon alkalmatossággal [---]⁷³ a k[egyelme]d jó akarátja által felment leveleim érdemelnek választ, avagy ha nem is, csak okát érthessem, könnyebb lészen. Istennek ajánlo[m] k[egyelme]d[et]t édes gróf u[ram]. Gyalu, 9. Junii 1667.

⁶⁹ Feltehetőleg Kücsük Mehmed pasa, ekkor temesvári beglerbég. Magyarországi szerepéről lásd TÓTH, 1999, 89–99.

⁷⁰ Ekkor a genovai születésű, 1680-ban indigenátust nyert Bialis Ferenc a somlyói főkapitány. Lásd KIS, 1897, 144.

⁷¹ Értsd: vonja.

⁷² Előtte kihúzza egy már olvashatatlan szó.

⁷³ Kiolvashatatlan szó, ennyi látható: b[...]kr[...].o.

k[egyelme]d szolgálja, sógora
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

K[e]g[ye]lmes ur[am], méltóságos Rottel u[ramna]k ön[a]g[ységána]k írt levél is válasz nélkül oda marada, kár a nagy méltóságok között való correspondentia[na]k így nyakának szakadni.

Címzés: Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amna]k (tit[ulus]), nekem bizodalmas sógor ur[amna]k ók[egyelméne]k adassék.

A hátoldalon: 11. Junii.

11.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Gyalu, 1667. június 18.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógorom.

[1.] 14. és 15. praes[entis] írt k[egyelme]d méltóságos levelét az inclusakkal együtt nagy szeretettel vöttem, s ezúttal is megtetézett atyafiságos gratiaját I[ste]n éltetvén igyekszem k[egyelmedne]k megszolgálni, s higgye is édes gróf ur[am], nagyra kötelezett eziránt való jóakarattal.

Az én régi jó k[e]g[e]l[me]s ur[amna]k, méltóságos gróf Rottel Janos ur[amna]k ő n[a]g[ységána]k hozzá[m] való gratiaját is nagy örömmel olvasom méltóságos írásából. Ugyanis érdemetlenségemre nézve nem csudálható[m],⁷⁴ levelemre hogy őnag[agságá]tul válaszem nem jüve, de érdemem felett eddig rajtam gyakorlott őn[agsá]ga gratiajához képest megvallom, nyughatatlankodott elmém. Mindazáltal már őn[a]g[ység]a k[egyelmedne]k tött⁷⁵ írásához képest többet remélek, váro[m] óránként az őn[a]g[ység]a k[eg]y[es] resolutioját. Bátorralan vagyok mindazáltal újabb írásimmal őn[a]g[ységá]t terhelnem, tartván attul, ekkediglen is gyakor⁷⁶ írásimmal unalmat szerzettem csak őn[a]g[ységána]k.

[2.] A váradi pasa mire célozzo[n] állhatatlankodásával, édes gróf ur[am], akárki által láthatja. Az elnyelt praedat kiokádni nehezteli, s aspirál az elütte való koncra is. Nekünk bizony elég bajos, de I[ste]n ostora lévén egész nemzetestül rajtunk, bajoskodnunk kell mindaddig vélek, míg I[ste]n akarja. Egyébiránt a Porta nem úgy akarja, avagy ha úgy akar-ná is, de még mosta[n] nem úgy kormányozza a dolgokat, amint ezek a telhetetlen váradiak kívánnák. Melyre nézve bizony nekem is sok nyughatatlanságo[m] nagyon miattok, próbálgatván sokk[é]ppen, mint szerzhetnének bátorságos bizodalmost magok[na]k a véghá-

---

⁷⁴ Kihúzza: ennyi [?].

⁷⁵ Kihúzza: kegyes.

⁷⁶ Értsd: gyakori.

zak táján, de abban kedvek, hiszem I[ste]nt, nehezen telik. K[e]g[yelmete]kkel most jobb szomszédságot láttatik tartani, kinek irigy nem vagyunk, adná I[ste]n, lenne állandó.

[3.] A bécsi novakat k[e]g[ye]l[me]s u[ramna]k elküldtem, noha annak némelyek-ről, s kivált Zoljomi ur[am] dolgárul őnag[ység]a is eléggé informatus. Erdeljnek a gonosz ember sok költséget szerze, magá[na]k pedig veszedelmet, azt hiszem nemsokára. Csudásan hallatik itt benn, oda ki való uraim közül némelyek Zoljomi ur[am] igyének⁷⁷ [!] promotioját örömmel várnák, noha ha úgy lenne, nem csak Erdelj savanyodnék meg, mindazáltal azt hiszem, az olyan uraim⁷⁸ elméjek nem lát messzire.

Kiváno[m] vala azt a boldog órát édes gróf ur[am], k[egyelmed]del lehetek vala szemben, magá[na]k k[egyelmedne]k sem léssen vala káros, s talán feljebb való dolgok[na]k is akadályos, de az üdő is, láto[m], akadályoztat. S megvallom, tartóztat az is tapasztalhatóképpen, ez a világ nek[e]m a jóért gyakran mostohául fizetett, de higgye el, s hitesse el másokkal is (akikkel illik), én igaz kresztyén vagyok, s k[egyelmedne]k pedig maradok

igaz szolgálja
Banfi D[ic]nes [manu propria]⁷⁹

Gjalu, 18. Junii 1667.

[4.] K[e]g[ye]l[me]s ur[am] szolgálai hírem[m]el még Becsben⁸⁰ nem mentenek, az talán halad is, nem jüvén méltóságos Rottel Janos ur[am]tul őn[a]g[ységá]tul is még válasza őn[a]g[ységána]k. A levelet visszaküldöttem, és kérem engedelmességgel, továbbra is éltesen elkezdett gratiajával, higgye el, nem leszek háládatlan szolgálja k[egyelmedne]k.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amnak]k (titulus), bizodalmas u[ramna]k, sógorom[na]k adassék.

[A hátoldalon:] 23. Junii.

12.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Kolozsvár, 1667. július 7.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógorom.

K[egyelme]d levelét mind az én k[e]g[ye]l[me]s ur[amna]k őn[a]g[ységán]ak írt k[egyelme]d leveléve[l] együtt böcsülettel vöttem, melyet is őn[a]g[ységána]k mindjá[rt]

⁷⁷ Értsd: ügynék.

⁷⁸ Kihúzza egy már olvashatatlan szó.

⁷⁹ Az aláírásnál a szöveg töredékes.

⁸⁰ Bécs (ma: Wien, A).

megküldvén, íme az ön[a]g[yság]a arra való választételét is k[egyelmedne]k megküldöttem, továbbra is minden alkalmatossággal kívánván k[egyelmedne]k szolgál[om].⁸¹

Radnoton⁸² 15. praes[entis] a nemes ország gyűlése k[ez]dődik, hihető az Zoljomi ur[am] dolga végett is [---] Portarul jűvén követ, úgy értem szolgálja i[s]⁸³ [?] [---] Zolyomi [!] ur[amna]k vele és jószágát s semmit n[em]⁸⁴ [?] [---] fog sollicitalni. Ezzel I[sten]nek ajánlom k[egyelme]d[et] [---]⁸⁵maradok k[egyelmedne]k

igaz szolgálja, sógora
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

Kolosvar, 7. Julii 1667.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan u[ramna]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sógoromnak adassék.

13/a.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Kolozsvár, 1667. július 27.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas u[ram], sógorom.

[1.] 22. praes[entis] írt k[egyelme]d levelét tartozó böcsülettel vöttem, az én k[e]g[ye]l[me]s ur[amna]k szólót penig késedelem nélkül megküldötte[m], elhívén ön[agyság]a előtt⁸⁶ a k[egyelme]d aziránt való jó affectiojának méltó tekinteti lészen, részem szerint penig a k[egyelme]d nagy jóakarattját igyekszem minden alkalmatossággal k[egyelmedne]k megszolgálni.

[2.] A radnóti gyűlés másfél nap tartott, Zoljomi u[ram] mellet írván a kajmekám,⁸⁷ urunk[na]k ön[agyság]ának jószági adaték meg. Maga is instalt ok[e]g[ye]lme, válasza elég lött, ha kijű, gratia adatik, s az ország törvénye szerint amely jósz[ág]gokhoz jussa lészen, azokat is bírhatja. Ezzel a türök [!] követ visszament, a Zoljomi ur[am] szolgál[á]ja, Kadar Istvan⁸⁸ itt benn maradtott.

⁸¹ A szöveg töredékessége miatt betűhíven csak ennyi olvasható: szolgál[---].

⁸² Radnót (ma: Iernut, RO).

⁸³ A szöveg töredékessége miatt csak az „i” olvasható biztonsággal.

⁸⁴ Erősen bizonytalan olvasatú szó a szöveg töredékessége miatt.

⁸⁵ Valószínűleg „s” vagy „és” volt olvasható eredetileg a ma már hiányzó helyen.

⁸⁶ Utólagos betoldás.

⁸⁷ Másik formájában: kajmakán. A nagyvezír helyettese az oszmánoknál. EMSZT. VI. 1. 16.

⁸⁸ Kádár István Zólyomi Miklós követeként érkezett ekkor a fejedelemhez, azonban ezen megbízás során át is pártolt Apafi Mihály oldalára. Lásd BETHLEN, 1993, 300–303.

[3.] Édes gróf u[ram], az én k[egyelme]dhez való igaz kötelességemtől viseltetvén jeleneni k[egyelmedne]k nem halasztható[m], k[e]g[ye]l[me]s ur[am] és az elsőbb ország rendei⁸⁹ filekben⁹⁰ sűrűn jű k[egyelmedne]k k[e]g[ye]l[me]s urunkhoz és a hazához való idegenkedésének híre, még a Zolyomi ur[am] materiajában is. Járulván ehhez az ország szabadságá[na]k⁹¹ és a fejedelmi méltós[á]g[na]k sérelmével való néhány rendbéli megesett incursiók is,⁹² mint nemrégén is a debreceni tanácsbeli emberek[ne]k arestaltatások kezeség és reversalis alá való vettetések.⁹³ Kirűl mostanába[n] keserves panaszt tettek a debreceniek, úgy értem, de sokkal többekrűl való informatiók is érték őn[a]g[ység]át (melyek nem mind pennára valók). Melyre nézve a rövid gyűlésen mindazok urunk őn[a]g[ység]a elűtt fennforogván, csudálkozik őn[a]g[ység]a, s panaszkodék is, soha okot k[egyelmedne]k effélékre n[em] adott. De látja I[sten] szívemet, édes gróf ur[am], ezelűtt is az k[egyelme]d méltóságára vigyázó kész szolgálja volta[m] s vagyok ma is, de most utolban csak meg nem némulta[m], mert rég nem írhatok mindeneket, amelyek most itt benn fenn forga[na]k, melyben nem kevés commotióját látta[m] k[e]g[ye]l[me]s ur[amna]k. Én amint lehetett, s hozzám illet, bizony őn[a]g[ység]át csendesítettem, de őn[a]g[ység]a többi között a debreceniek dolgát emez informatiókat erősítő jelnek tartja. Tudo[m] jól, édes gróf u[ram], k[e]g[ye]l[me]d nem k[e]g[ye]l[me]s ur[am] birodalmában lakik, nincsen is sem[m]i dependentiaja Erdeljtitul. Mindazáltal jobb egy jóakaró száz gonoszakarónál. Egyébiránt nagy elméje, s szép discretioja szerint, elhittem, továbbra is néz. Ha méltó[na]k ítilli ezek[ne]k complamatioját, tudo[m] útját felkeresi, ha nem is, írásmat idegenűl ne m[a]gyarázza, s jóindulatomat mely néven [!] ne vegye, mert én mint k[egyelmedne]k igaz kötelességgel való szolgálja, s atyafia, úgy kívánta[m] ez alkalmatossággal is cselekedni. Ezzel magamat a k[egyelme]d atyafiságos gratiajába[n] ajánlván maradok

k[egyelmedne]k igaz szolgálja, sógora
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

Kolosvart, 27. Julii 1667.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amna]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sógorom[na]k adassék.

⁸⁹ Értsd: rendjei.

⁹⁰ Értsd: fileikben.

⁹¹ Utólagos betoldás.

⁹² Történeti munkájában Bethlen János is Zólyomi támogatásával vádolta Csákyt: „Úgy hitték, hogy Zólyomit is ő ösztönözte másoknál jobban arra, hogy a törökökhöz szölkjön, és bajt csináljon nekünk. Nemegyszer imádkozott nyilvános lakomák alkalmával az asztalnál azért, hogy szándéka szerencsés sikerekkel járjon.” BETHLEN, 1993, 321.

⁹³ Kihúzza: is.

13/b.

Csáky István választervezete Bánffy Dénesnek (Szatmár, 1667. augusztus 1.)

Replica⁹⁴

Szolgálok k[e]g[yelme]dnek, édes sógor uram.

Válasszal írt k[e]g[yelme]d becsületes levelét szerencsémre szinté[n] Kende Gábor⁹⁵ ur[am] nála[m] létében hozták Somlyorul tegnap. Köszönöm igen k[e]g[yelme]d atyafiságos jóakarátját némelyek balítéletek felől.

Debrecenhez úgy tudom, az én k[e]g[ye]l[me]s uramnak is őfelségének van közi. Mely iránt csak egy kállai vicehadnagy is meg tudta, s mérte őket, mindenkor érdekem szerént szólítani. A törvényes igazságnak kiszolgáltatására (melyre azon kívül is keresztynésége szerént köteles), nem adófizetésre kényszerítém őket, mert azon kívül választ sem érdemel levelem tülök.

Várad, kirúl való engedetl[en] hódolt jobbágyim felhozatásával, mely is hazánk törvényes szokásával n[em] ellenkezik, incursiot soha n[em] tétettem. K[e]g[ye]l[me]s ur[am] őfelsége parancsolatja nem volna is, inkább szolgálni, mint véteni kívánok, mind a méltóságos fejedelemnek őna[gysá]g[á]n[a]k, mind hazájul k[e]g[yelme]tek[-ne]k, minden alkalmatossággal.

Zolyomy ur[am] dolgát én reám senki nem bírta, magamra sem illetem. Relictaja⁹⁶ penig közelebb való atyafia k[e]g[yelme]d[ne]k, mint nek[em]. K[e]g[yelme]d jó emlékezetib[en] ajánlvá[n] magamat, végig maradok

k[e]g[yelme]d jóakaró atyafia, szolgája⁹⁷

Szatthmar, 1. Augusti 1667.

⁹⁴ Csáky István saját kezével írta a „replica” szót, maga a választervezet azonban idegen kéztől származik.

⁹⁵ Kölcei Kende Gábor, Szatmár vármegyei nemes. 1666 augusztusában részt vett a Wesselényi Ferenc által összehívott murányi gyűlésen, majd 1670 tavaszán a felső-magyarországi nemesi felkelés egyik vezére volt. 1673–1679 között a bujdosók egyik vezetője, portai követként is működött. Bánffy Zsuzsannát, Bánffy Dénes testvérét vette feleségül. BETHLEN, 1993, 656; PAULER, 1876, 18–20; BENCZÉDI, 1980, 19.

⁹⁶ A „relicta” szó jelentése ebben az esetben elvált feleség. Csáky (karatnai) Alia Máriára utal, akivel még 1648-ban házasodott össze Zólyomi, 1653. augusztus 2-án azonban már el is vált tőle. Lásd HORN, 2005, 268.

⁹⁷ A „szolgája” szó Csáky István keze írásával.

**Bánffy Dénes Csáky Istvánnak
(Kolozsvár, 1667. október 5.)**

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógorom.

[1.] 29. Septembris írt k[egyelme]d méltóságos levelét tartozó böcsülettel vöttem, mind a novellákkal együtt. Övjon pedig I[ste]n attul k[egyelme]d méltóságá[na]k praejudiciumával és hozzám való atyafiságos gratiaj[na]k contemtussal⁹⁸ mulatnám el levelire való választételemet. Sőt valahány leveli hozzá[m] jüttek, bizony mindazokra választ tötte[m], s azokon kívül is, amikor az idő s a dolgok mint kívánták, k[egyelme]dh[ez] való kötelességem[ne]k eleget töttem, továbbra is hasonlót követni kész lévén. Veszek azért olyat eszemben, némely levelek eltévelyednek, de kérem azo[n], k[egyelme]d levelit ezután csak egyenesen Somlyóra, és ne más felé dirigálja.

[2.] Gróf Rottel ur[am] ön[a]g[ység]a engemet illető írásá[na]k communicálását is k[egyelmedne]k meg szolgáló[m], I[ste]n sok jót adjon ön[a]g[ységán]ak eziránt való kegyelmességeiért is. Noha megvallom scrupuloso[m] nem tollaltathatik, miért ő n[a]g[ység]a szokott k[e]g[ye]lmességével ennyi idők alatt alázatos leveleimre való választételében nem éltete. Noha I[ste]n s az idő, hiszem, napfényre hozza valami hír legyen, hogy én, ha sokat n[em] is, de amit lehetett, igazán kívánta[m] szolgálni annak a fényes háznak, s ön[a]g[ységána]k is, mely ha semminek látszott is, annak méltóságára s hatalmára nézv[én], el[é]g a bennem volt a⁹⁹ jó igyekezet. Néha pedig az elefánt mellet a számárnak is hasznát veszik.

[3.] Lippa¹⁰⁰ s Gyula¹⁰¹ táján, hogy tőrök[ne]k volna gyülekezeti, nem értettem, és noha most is van Kucsuk pasán[ak] követe Thömösvarrul udvarnál (maga is ön[a]g[ység]a Fejervarat[t] leven), de olyat ön[a]g[ység]a is nekem nem ír, kisseb dolgot is pedig talán ön[a]g[ység]a megértene.

Semmi egyéb híreink is most, édes gróf ur[am], nincse[ne]k, ha mik olya[no]k oc-cural[na]k, ke[gyelme]d[et] tudósítani el n[em] mulato[m]. Ezzel I[sten]nek oltalmá-ba[n] ajánlom k[egyelme]d[et].

Kolozsvart, 5. O[cto]bris 1667.

K[egyelme]d szolgálója, sógora
Banfi Dienes m[anu] p[ro]pria]

⁹⁸ Értsd: megvetésével.

⁹⁹ Kihúzza egy már olvashatatlan szó.

¹⁰⁰ Lippa (ma: Lipova, RO).

¹⁰¹ Gyula (H).

[4.] P. S. Én, édes gróf ur[am], ha I[ste]n valami nagy akadálytul megoltalmaz, szegény ur[am], Redei Ferencz¹⁰² ur[am] temetésén jelen akarok lenni Huzton.¹⁰³

[Külön lapon:] Édes gróf ur[am]

[5.] Nemrégén is írta[m] vala k[egyelmedne]k, hogy minapi tudósításom a debrecniek felől (melyet bizony k[egyelme]dh[ez] való igaz kötelességemtől viseltetvén cselekedtem vala), úgy látta[m], k[egyelmedne]k kedvetlenségével volt, melyre nézve már nem bátorkodom hasonlót követni, és noha most is vadnak oly dolgok fenn, kiket¹⁰⁴ k[egyelmedne]k kellene megjelentennem, de örömet távoztatná[m], k[egyelme]de[t] ollyal ne terheljem, mely neh[é]zségével lenne. Evégre, ha más alkalmatossággal léssen hírével azon dolog, engemet idegenséggel akkor se vádoljon, én egyébiránt bizony minden kötelességemhez illendő dolgokban k[egyelme]d szolg[á]ja, igaz atyafia vagyok.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan uram[na]k (titulus), bizodalmas u[ramna]k, sógoromnak adassék.

[A hátoldalon:] 9. Octobris.

15.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Szamosújvár, 1668. január 3.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógorom.

[1.] Isten őfelsége az újesztendőt kegyelmed[ne]k szerencsésé tegye és sokak[na]k érésével boldogítsa, kíváno[m].

Zahmarrul, 26. Decembris írt k[egyelme]d levelét tartozó böcsülettel vöttem. Sem idegenségem, sem udvartalanságom az oka, k[egyelmedne]k a néhány napok alatt nem írtam, hanem várahoztam azon dolgokra való k[egyelme]d választételére, kikről a méltóságos fejedelemasszony ön[agysa]ga által k[egyelmedne]k izentem vala. Melyekre még ma is várom a k[egyelme]d resolutioját, kikben is I[ste]n[n]el bizonyító[m] vi-gyázta[m] inkábbára¹⁰⁵ [!] a k[egyelme]d méltóságára és jóvára.

¹⁰² Rhédey Ferenc (1610 k.–1667), Rhédey Ferenc és Károlyi Kata fia, Bethlen István veje. Felesége Bethlen Druzsina. Máramaros vármegye főispánja, valamint a fejedelmi tanács tagja volt. Az 1657-es lengyelországi hadjáratban II. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadainak egyik alvezéréként tűnt fel. 1657-ben a rendek Erdély fejedelmévé választották, ő azonban az azt követő évben lemondott a fejedelmi címről II. Rákóczi György javára. I. Lipóttól 1659-ben grófi rangot kapott. Lásd BETHLEN, 1993, 663; SZALÁRDI, 1980, 736; CSEREI, 1983, 568.

¹⁰³ Huszt (ma: Xyct, UA).

¹⁰⁴ Kihúzza mögötte egy már olvashatatlan szó.

¹⁰⁵ Értsd: jobbára, többnyire. Lásd EMSZT V. 662.

[2.] Hogy a méltóságos gróf úr Rottel ur[am] ön[a]g[yság]a levelére udvartul későn adatott válasz, magam is bizony tűnődtem rajta, kinek okát máig is bizony nem tudom, mivel én egynéhány holnapja udvarnál nem voltam. Adná I[ste]n mindezek[ne]k jó kimenetelit. Én úgy latom. édes gróf uram, n[---]¹⁰⁶napra én túlem fogy a közönséges [---]latra¹⁰⁷ való alkalmatosság, de [---] Isten azt is jómra adja nekem. Ezt ebben hagyván, ajánlo[m] k[egyelme]d atyafiságos gratiajában magamat mégis, és maradok

k[egyelmedne]k kész szolgálja
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

Zamosujvar,¹⁰⁸ 3. Jan[uar]ii 1668.

[3.] A székelyhídi¹⁰⁹ munitiók¹¹⁰ kiadások felől¹¹¹ jüve-e k[e]g[ye]l[metekne]k, avagy a német commendant[na]k¹¹² valami ordinantiaja őfelségétől, kér[em] ne nehezteljen felőle tudósítani.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan ur[amna]k (titulus), bizodalmas ur[amna]k, sógorom[na]k adassék.

16.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Bonchida, 1668. június 3.)

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógorom.

[1.] Hogy k[egyelmed] a spanior és franciai királyok közt való békességről¹¹³ tudósítani méltóztatott, k[egyelmedne]k igen-igen köszönöm. Jött volt ugyan híre elébb is ide, de nem elég hitelesen. Minden kresztyén örülheti, akinek I[ste]n eszet adott. Annál inkább nekünk is örvendetes lehet, kiváltképpen, ha azo[n] kresztyén királyok egyezsége szegény magyar nemzetünk[ne]k is jóvára szolgál, mely kiváltképpen állana abban, ha pogány ellen fordítanak fegyver élet. K[é]r[em] azért igen bizodalmaso[n] k[egyelme]

¹⁰⁶ A töredékes résznél talán a „néhány” szó szerepelt.

¹⁰⁷ A töredékes résznél talán a „szolgálatra” szó állt.

¹⁰⁸ Szamosújvár (ma: Gherla, RO).

¹⁰⁹ Székelyhíd (ma: Säcueni, RO).

¹¹⁰ A vasvári béke következtében 1665-ben felrobbantották a székelyhídi várat, ennek felszerelésével kapcsolatos a megjegyzés. TRÓCSÁNYI, 1972, 47; TRÓCSÁNYI, 1980, 15–16, passim.

¹¹¹ Kihúзва előtte: őfelségétől

¹¹² A német katonái élén Szatmárban állomásozó Wolfgang Friedrich Freiherr von Cobb ezredes, aki az 1670-es években is itt teljesített szolgálatot. PÁLFFY, 1997, 274.

¹¹³ Az úgynevezett devolúciós háborút lezáró, 1668. május 2-án megkötött aacheni békére utalhat.

d[e]t, azon békesség[ne]k conditioirul is ne nehezteljen tudósítani, had mi is örülhesünk neki, ha mi részünkre való lenne benne kiválképpen. [2.] Horvat Miklos¹¹⁴ dolgáru k[egyelmedne]k Zodorai¹¹⁵ ur[am] által izentem. Én mind abban, s mind egyéb dolgokban k[egyelmedne]k szolgálni, amennyire tülem kitelik, el nem mulatom. De mind a Horvát dolgában micsoda akadályom l[e]gyen, s egyéb fennforgó dolgokban is mely bajoson evedzek, szóval izentem Zodorai ur[am] által bővebben k[egyelmedne]k. Én, édes gróf ur[am], bizony szintén szintén elálló félben vagyok, kér[em] segítsen. Maradván a gyenge erő szerint

k[egyelmedne]k igaz szolgálja
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

Bonczida, 3. Junii 1668.

[Címzés:] Méltóságos gróf Csakj Istvan u[ramna]k (titulus), bizodalmas u[ramna]k sógoromnak adassék.

[A hátoldalon:] 20. Junii.

17/a.

**Bánffy Dénes Csáky Istvánnak
(Örményes, 1668. július 22.)**

Méltóságos gróf úr, bizodalmas ur[am], sógorom.

[1.] 7 praes[entis] Zepesbűl¹¹⁶ írt k[egyelme]d méltóságos levelét mind az inclusakkal együtt tartozó böcsülettel vöttem, jó akaratját azomban, I[ste]n éltetvén, k[egyelmedne]k meg szolgálom, kérvén tovább is atyafiságos gratiaját mind hasonló, s egyéb dolgokban hozzám tartsa fenn.

Ide be most I[ste]n[n]ek hála csendességben vagyunk, a gyűlés négy napig tartott, az adó beküldéséről való dispositioik löttek csak, egyéb semmi dolgot az ország elé nem akart venni a takarodó időre nézve.

[2.] A vezér szerencsétlenségé[ne]k és hátrább való szállásá[na]k híre ide is sűrűn jű, sőt megölettetése is most kezde hirdettetni, I[ste]n sz[ent] fiáért szégyenítse meg őket.

¹¹⁴ Horváth Miklós kiletét biztosan nem ismerjük, de valószínűsítjük, hogy azonos lehet Petriyevity Horváth Miklóssal, Küküllő vármegye alispánjával. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Bánffy Zsigmond szolgájáról is lehet szó, akit szintén Horváth Miklósnak hívtak, vagy akár Teleki Mihály szolgájáról, aki szintén ezt a nevet viselte. Lásd BETHLEN, 1993, 654; FEHÉR, 2007, 531; KIS, 1897, 29–32.

¹¹⁵ Valószínűleg Szodoray Mihály szatmári vicekapitányról van szó.

¹¹⁶ Szepes vármegye, központja, Szepesvár hivatalosan 1638 óta volt a Csáky család birtokában. Ennek körülményeiről lásd DEÁK, 1883, 114–124.

[3.] Ide be, édes gróf ur[am], mintegy 90 tolvaj éppen az ország közepiben jött be a segesvári,¹¹⁷ medgyesi¹¹⁸ erdőkön, vendek, rációk, úgy érte[m] páncélingesek, fegyveresek, kik[ne]k kergettetéséhez Kornjs¹¹⁹ ur[am] expedialtatott ezen gyűlésből, mivel igen kezdtek szaporodni az egész országba[n]. Vigyázni fognak reájok, merre fognak, remélem, egy hét alatt megbolygatják őket. Egyéb semmi oly hírek most itten nincsenek,¹²⁰ hogy az Erdelj kimenetelinek híre mégis meg nem szűnhetik oda ki, én bizony csudául hallo[m] némely jóakaró uraimtul. Mely az én akaratombul soha bizony nem léssen, de legalább merek felelni felőle, hogy¹²¹ bizony Erdeljtúl őfelsége birodalma¹²² nem csak békével arathat, hanem szűrhet is. Az olyanok hirdetik ezt csak, édes gróf ur[am], akik vagy úgy akar[ná]k, avagy Erdeljnek vétlen lelkek ismereti furdalja. Én azomba[n] k[egyelme]d igaz atyafia, szolgája maradvá[n], kíváno[m] I[ste]n éltesse szerencsésen k[egyelme]d[e]t. 22. Julii 1668. Örmenjesen.

K[egyelme]d szolgája, sógora
Banfi Dienes m[anu] p[ropria]

[Címzés:]¹²³ Méltóságos gróf Csaki Istvan uram[na]k őkeg[yelméne]k (titulus), bizodalmas uram[na]k, sógorom[na]k adassék.
[A hátoldalon:] 26. Julii.

17/b.

Csáky István választervezete Bánffy Dénesnek (Szatmár, 1668. július 27.)

Replica
Bizodalmas uram, sógorom, ajánlom kötöles szolgálatomat k[egyelmedne]k.

Eörméniesről 22. p[rae]sentis válaszul írt k[e]g[yelme]d becsületes leveléből k[e]g[ye]lmetek[ne]k házáirúl nagy csendességét örömmel ért[em].¹²⁴ Kit hogy ezután is mások jovaira, és veszedelmére, tilalmas úton vágyódók kívánsági meg ne zavarhasso-

¹¹⁷ Segesvár (ma: Sighișoara, RO).

¹¹⁸ Medgyes (Ma: Mediaș, RO).

¹¹⁹ Kornis Gáspár (1641–1683), Marosziek főkapitánya. Kornis Ferenc kolozsi főispán és Wesselényi Kata fia. 1663-ban Balassi Máriát, majd annak halála után Csáky Máriát, Csáky István szatmári főkapitány lányát vette feleségül. Lásd T. ORGONA, 2014, 304.

¹²⁰ Az első „n” betű egy tintafolt miatt olvashatatlan.

¹²¹ Mögötte kihúzza: én.

¹²² Mögötte kihúzza talán: „bek”. A folytatásból következtethető ki, hogy a „békével” szót írta volna ide eredetileg Bánffy.

¹²³ Idegen kéztől. (?)

¹²⁴ Elötte kihúzza: hallom.

nak, szívből kívánom. Amint hogy effélékben k[e]g[yelme]d nem kevésbé foganatos, mint székséges vigyázása sokak[na]k ösztönit megzabolázhatja. Mert ugyanis k[e]g[yelme]d bölcs ítéleti szerint is nyughatatlan fejek, s elmék szoktak másokat is nyughatatlankodtatni, hogy amaz régi mondásként solatium sit miseris socios habere¹²⁵ goenar[um].¹²⁶ Amely páncélos tolvaj rácok felől ír k[e]g[yelme]d, hogy Erdelyben lap-pangani kezdtek, itt körül való vármegyékben is sok csintalanságot töttek, holott maradások nem lehetvén, kiszorultak. Ne mentse I[ste]n őket érdemek szerént való veszedelemtől. Maradván k[e]g[yelme]d jóakaró szolgája

g[róf] Csaky István

Szarmárt, 27. Julii 1668.

18/a.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Bonchida, 1669. augusztus 30.)

Bánffy levelének szövegét kivonatban közöljük, mivel az csak igen hiányosan maradt ránk. Levelében Bánffy panaszkodik, hogy egy ideje nem jött Csákytól levél. Beszámol a fejedelem szamosújvári vadászatáról, aki ma indult vissza Radnótra. Tájékoztítja a budai vezír¹²⁷ követének ügyéről. Kéri, hogy Kis Balázs fosztogatásait fékezze meg, mivel a kerestelkiek¹²⁸ mellett már az ákosiakat¹²⁹ is fenyegeti.

18/b.

Csáky István választervezete Bánffy Dénesnek (Som, 1669. szeptember 10.)

Replica:

Mint kedves sógor uram[na]k ajánlo[m] köteles szolgálatomat k[e]g[ye]lmed[ne]k.

---

¹²⁵ Mőgötte kihúzza: habere.

¹²⁶ A Csáky választervezetét lejegyző ismeretlen kéz nyilvánvalóan tévesztett az utolsó szó esetében, a mon-dás helyesen így hangzik: „solatium sit miseris socios habere poenarum”. Itt szeretnénk megköszönni Fazekas István segítségét.

¹²⁷ 1667. október 28-tól 1670 októberéig Mahmúd pasa. Lásd GÉVAY, 1841, 47.

¹²⁸ Kerestelke (ma: Criștelec, RO).

¹²⁹ Ákos (ma: Acâș, RO).

30. Augusti Bonczidárul írt k[e]g[ye]l[me]d levelét ez órában vöttem illendő becsülettel, melyb[en] hogy a mostani ott való állapotokrul tudósítani méltóztatott, k[e]g[yelme]d jóakaróját megszolgaló[m]. A méltóságos fejedelem ö[nag]y[ság]a szép vadászatinak szerencséje, nem kétlem, áldomás nélkül sem volt, I[ste]n szerencsétesse ö[nag]y[ság]át nagyobb dolgaiban is. Bécsből aminémű híreim érkeztek, parancsolatja szerint nagy örömet ím közlöm k[e]g[yelme]ddel. Kérem atyafiságos confidentialját tartsa meg hozzám. Kis Balás, mivel hozzám nem köteles, és nálamnál jobb[an] tudhatja k[e]g[yelme]d, hogy az ákosiakon való praetensioja sem mindenestől helytelen, jobb volna talán k[e]g[yelme]d[ne]k illendő contentatioja felől parancsolni, maradván k[e]g[yelme]d[ne]k

jóakaró szolgálja
gróf Csáky István m[anu] p[ropria]

Som,¹³⁰ 10. Septembr[is] 1669.

19.

Bánffy Dénes Csáky Istvánnak (Bonchida, szeptember)

Az irat nagymértékű károsodása miatt csupán tartalmi kivonatot közlünk. A levél keltezésének éve, valamint a hónap napja ugyanezen ok miatt nem állapítható meg. Tartalmát tekintve annyit tudhatunk meg, hogy Bánffy megkapta Csáky levelét. Köszönetet mond, hogy a németek által letartóztatott kolozsváriak érdekében közbenjárt. Bánffy reményét fejezi ki, hogy a két haza közötti békesség megmarad.

---

¹³⁰ Beregsom (ma: IIIOM, UA).

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 507, Nádasdy család nádasdladányi levéltára, Levelezések, Series A. V. 12. d. No. 498.
- *
- BAK
2000 BAK Borbála: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához*, In: *Fons*, 7. (2000) 1. sz. 91–137.
- BALOGH
2000 BALOGH Judit: *Politikaformáló székely főemberek II. Rákóczi György Erdélyében*, In: *Századok*, 146. (2012) 5. sz. 1189–1226.
- BARTA M.
2015 BARTA M. János: *Egy katolikus főnemes válasza a politikai krízisre: Csáky István szerepe Felső-Magyarországon (1670–1675)*. In: Peter KÓNYA–Annamária KÓNYOVÁ (eds.): *Od reformácie po založenie cirkvi: A reformációtól egyházalapításig*. Vydavateľstvo Presovskej Univerzity, Presov, 2015, 423–438.
- BENCZÉDI
1980 BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*, Bp., 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 91.)
- BETHLEN
1993 BETHLEN János: *Erdély története 1629–1673*. Fordította P. VÁSÁRHELYI Judit, az utószót és a jegyzeteket írta JANKOVICS József, Bp., 1993.
- CSEREI
1983 CSEREI Mihály: *Erdély históriája (1661–1711)*. S. a. r. BÁNKÚTI Imre, Bp., 1983.
- DEÁK
1883 Deák Farkas: *Egy magyar főúr a XVII. században. Gr. Csáky István életrajza*, Bp., 1883. (reprint, 2011.)

- EMSZT V–VI. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* Anyagát gyűjt. és szerk. SZABÓ T. Attila, Bukarest–Bp., 1993.
- FEHÉR
2007 *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681).* Közélete-szi FEHÉR János, Kolozsvár, 2007.
- GERGELY
1912 GERGELY Sámuel: *Adatok Bánffy Dénes tragédiájához,* In: *Erdélyi Múzeum,* 7. (29.) (1912) 4. sz. 281–288.
- GÉVAY
1841 *A budai pasák.* Kiadta GÉVAY Antal, Bécs, 1841.
- HORN
2005 HORN Ildikó: *Lórántffy Kata,* = Uő: *Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez,* Bp., 2005. 257–268. (TDI Könyvek)
- KIS
1897 KIS Bálint: *Erdélyi családtörténelmi adalékok,* In: *Turul,* 15. (1897) 19–31., 127–147.
- KIS
1895 KIS Bálint: *A Petki család,* In: *Turul,* 13. (1895) 97–110.
- LUDIKOVÁ–MIKÓ–
PÁLFFY
2007 LUDIKOVÁ, Zuzana–MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: *A szé-peshelyi Szent Márton-templom, egy felső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírkövei és halotti címerei.* In *memoriam András Kubinyi (1929–2007),* In: *Művészettörténeti Értesítő,* 56. (2007) 2. sz., 313–344.
- MORDOVIN
2009 MORDOVIN Maxim: *Petki István, II. Rákóczi György főudvarmestere,* = *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora.* Szerk. KÁRMÁN Gábor–SZABÓ András Pé-ter, Bp., 2009. 373–422.
- T. ORGONA
2014 T. ORGONA Angelika: *Unikornisok Tündérorszá-gban. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546 k.–1648.),* Bp., 2014.
- PÁLFFY
1995 PÁLFFY Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Ma-gyarországon a XVI–XVII. században,* Győr, 1995. http://www.3d.hu/hkkk/files/tanacsadok/palffy_katonai.pdf
Utolsó letöltés ideje: 2015.04.12. 14:17.

- PÁLFFY
1997
- PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-bhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”)*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PAPP
2011
- PAPP Klára: *Az erdélyi Csákyak*, Kolozsvár, 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.)
- PAULER
1876
- PAULER Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése, 1664–1671*, II, Bp., 1876.
- SEBESTYÉN
2012
- Bánffy Dienes elárultatása: levelek, okiratok, korabeli vallo-mások.* Vál., az előszót és a jegyzeteket írta SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, 2012. (Erdélyi ritkaságok 7.)
- SZALÁRDI
1980
- SZALÁRDI János *Siralmas magyar krónikája.* S. a. r. SZAKÁLY Ferenc, Bp., 1980.
- SZILÁGYI
1859
- SZILÁGYI Sándor: *Bánffy Dénes kora és megöletése*, Bp., 1859. (Különlenyomat a Magyar Akadémiai Értesítőből.)
- TÓTH
1999
- TÓTH Sándor László: *Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez*, In: *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 89–99.
- TRÓCSÁNYI
1972
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Teleki Mihály. Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig*, Bp., 1972.
- TRÓCSÁNYI
1980
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Bp., 1980.
- R. VÁRKONYI
1984
- R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdélyi változások*, Bp., 1984. (Nemzet és emlékezet)
- R. VÁRKONYI
2002
- R. VÁRKONYI Ágnes: *A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk. FODOR Pál–PÁLFFY Géza–TÓTH István György, Bp., 2002. 423–460. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.)

R. VÁRKONYI
2002

R. VÁRKONYI Ágnes: „Édes Gróf Öcsém Uram!” Csáky István két levele Zrínyinek = Tarnai Andor-*emlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., 1992. 295–306. (Historia Litteraria 2.)

ZSINKA
1914

ZSINKA Ferenc: *Losonczi Bánffy Dénes és kora*. (Életrajzi vázlat), Bp., 1914.

Magyar vonatkozású levelek Gerard Hamel Bruyninx levéltárából (1676–1677)¹

Gerard Hamel Bruyninx (1616–1691), aki 1670-től Hollandia első állandó követe volt Bécsben,² a szűkebb szakmai közvélemény számára leginkább a gályarab-prédikátorok megszabadításának előkészítésében játszott szerepe miatt ismert. Az e tárgyban Hollandiába írt jelentései már a múlt század elején megjelentek,³ szerepét több, rövidebb-hosszabb terjedelmű feldolgozás tárgyalta.⁴ Szintén ismert az 1681-es soproni országgyűlésen vállalt mediátori szerepe,⁵ a közelmúltban pedig e sorok írója a diplomata Erdély szuverenitásának megőrzése és az ottani protestánsok vallásszabadságának biztosítása érdekében 1687-ben tett, eddig ismeretlen erőfeszítéseit ismertette.⁶

A holland követet Kocsi Csergő Bálint egykori gályarab „a szegény magyar haza atyjának” nevezte,⁷ az előbbi rabtársa, Otrókocsi Fóris Ferenc pedig „kiváló és örök dicséretre méltó férfiúként” jellemezte.⁸ Szinte valamennyi vele foglalkozó írás megemlíti az általa 1675-ben a bécsi udvarhoz beadott *Veritas et innocentia nuda et conspicua sive Veritas et clara deductio* című művét, amelyben a gályarab-prédikátorok ártatlansága mellett érvel, részletesebben azonban csak két kutató foglalkozott vele.⁹ A latinul írt mű máig kiadatlan, holland fordítása 1684-ben jelent meg Amszterdamban.¹⁰

Hamel Bruyninx követjelentéseinek csak töredék részét adták ki,¹¹ aminek az is oka lehet, hogy azokban döntő részben a közép-európai térség napi hírei és a bécsi udvarral kapcsolatos információk szerepelnek. Magyar szempontból a magyarországi és erdélyi hadszínterek történései kapnak bennük hangsúlyt, viszont a vártnál kevesebb adattal szolgálnak a holland követ személyes magyar kapcsolataira vonatkozóan. Emiatt igen-

¹ A közlemény alapjául szolgáló hágai kutatásaimat 2010-ben és 2011-ben a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatása tette lehetővé. A 3. sz. levél fordításáért Babcsányi Juditnak vagyok hálás. Szintén köszönetet tartozom Latzkovits Miklósnak a forrásszövegek értelmezésében nyújtott értékes segítségéért, valamint azok átírásának és regesztáinak nagyon alapos átnézéséért.

² Tevékenységére lásd PATER, 1926; életrajzára lásd TÓTH, 1926, 679, 706–707; SCHUTTE, 1976, 134–139.

³ MIKLÓS, 1919.

⁴ MIKLÓS, 1918; MIKLÓS, 1936.

⁵ TÓTH, 1926.

⁶ BUJTÁS, 2015.

⁷ HARSÁNYI, 1926, 262.

⁸ OTROKOCSI FÓRIS, 1676, 33.

⁹ HARSÁNYI, 1911; THURY, 1998, II, 106–113.

¹⁰ POOT, 1684. 189–414.

¹¹ ANTAL–PATER, 1927–1934, I.

csak felértékelődnek azok a dokumentumok, amelyek magyar kapcsolatait bizonyítják, illetve azok jellegét világítják meg.

A már eddig közzétett források, illetve rendelkezésre álló adatok is azt mutatják, hogy volt személyes kapcsolat a magyarországi és erdélyi politikai elit és értelmiség tagjai és a holland diplomata között. Tőle magától tudjuk, hogy a gályarab-prédikátorok sorsáról azoknak a gályákról írt leveleiből értesült,¹² és a kapcsolat közöttük akkor sem szakadt meg, amikor azok megszabadulásuk után Zürichbe kerültek: egy onnan 1677 májusában írt levélben fordultak hozzá, támogatását kérve hazatérésük lehetővé tételében.¹³ Egy 1687 januárjából fennmaradt fogalmazvány pedig arról tanúskodik, hogy Apafi Mihály erdélyi fejedelem ez idő tájt Bécsbe induló követe, Gyulay Ferenc révén kívánt kapcsolatba lépni a követtel.¹⁴

A kiadatlan, magyarországi levéltárakban található, szintén hozzá írt levelekből megemlíthető még a pápai, győri, veszprémi várak református nemeseinek és a várőrségének levele, amelyben azt kéri tőle: járjon közbe a bécsi udvarnál, hogy a protestánsok szabadon gyakorolhassák vallásukat.¹⁵ Ugyancsak pápai vonatkozású az az 1682-ben kelt levél, amelyben a pápai református egyház arról tájékoztatja a diplomatát, hogy Szalontai István ügyvéd akadályoztatása miatt mást küldenek Bécsbe egy tervezett bizalmas megbeszélésre.¹⁶ Végül figyelmet érdemel még a magyarországi protestáns rendek 1689. szeptember 1-jén kelt, hozzá címzett kérvénye, amelyben sérelmeik orvoslásához kéri támogatását.¹⁷

Az eddig említett adatok alapján joggal volt várható, hogy Hamel Bruyninx saját levéltárából további magyar vonatkozású levelek kerülnek elő. Míg követjelentései viszonylagos teljességgel maradtak fenn,¹⁸ addig saját levéltárának csak a töredéke.¹⁹ E töredéklevéltárban is csalódást keltően csekély a magyar vonatkozású iratok mennyisége. Összesen három ilyen tétel van: egy szám nélküli és az ezt követő 9., valamint 10. számú, amelyeket összefoglalóan tévesen „az erdélyi kérdéssel kapcsolatos iratok”²⁰ nével illetnek.²¹ Ezek közül a 9. számú, vegyes tartalmú kötet érdemel kitüntetett figyelmet, mivel a borítón ez áll: *Acta of pampieren, aengaende het Koninckrijk Ungaren. No. 5.*²² (A kötet számozása arra utal, hogy több ilyen kötet lehetett, azok viszont nem maradtak fenn.)

¹² THURY, 1998, II, 103.

¹³ LAMPE–DEBRECENI, 1728. 495–496. Magyar fordítását lásd DEBRECENI EMBER, 2009, 345–347.

¹⁴ ALVINCZI, 1870–1887. I, 92.

¹⁵ DREL, LGy, No. 87. Ismerteti: THURY, 1998, II, 192–193.

¹⁶ DREL, LGy, No. 98.

¹⁷ TREKL, SGy, II. kötet, 25–26.

¹⁸ Ezek év szerint rendezve a holland parlament levéltárának (Archief van de Staaten-Generaal) „Liassen Hoogduytschlandt” nevű fondjában találhatóak a hágai Nemzeti Levéltárban.

¹⁹ THOMASSEN, 1994.

²⁰ Stukken betreffende de Zevenburgse kwestie.

²¹ A szám nélküli tétel III. Ferdinánd rendelete 1646-ból, amelyben templomokat ad vissza a protestánsoknak. A 10. számú tétel I. Lipót rendelete 1684-ből, amelyben amnesztiát hirdet a magyarországi felkelőknek, ha az év februárja előtt megadják magukat.

²² A magyar királyságot érintő jelentések és iratok. No. 5.

A negyedréteg alakú, számozatlan foliókat tartalmazó kolligátumban egyaránt található feljegyzések, nyomtatványok, dokumentumok másolatai és a követhet irt *levelek*. A gyűjtemény sorrendben a következő dokumentumokat tartalmazza:

[f. 1r]: Hamel Bruyninx feljegyzései saját maga számára az 1681-es országgyűléssel kapcsolatban.

[f. 2r-v]: korabeli vezető magyar személyiségek neve és titulusa.

[f. 3r-f. 12v]: Apafi Mihály 1681-ben kiadott, *Universis orbis Christiani regibus, principibus...* című kiáltványának²³ másolata.

[f. 14r-v]: Parschitius Kristóf levele Hamel Bruyninxhoz. Selmezbánya, 1676. május 15.

[f. 15r-f. 16v]: Otrókocsi Fóris Ferenc és Bátorkeszi István levele ugyanahhoz. Leiden, 1677. május 8/18.

[f. 17r]: Kivonat a bécsi udvari haditanács 1674. november 25-i határozatából, amelyben visszautasítják néhány dunántúli és felvidéki végvár katonáinak az iránti kérést, hogy fogva tartott prédikátoraikat engedjék szabadon.²⁴

[f. 18r-f. 22v]: Láni György *Kurtzer und doch wahrhaftiger historischer Extract* című, 1675-ben megjelent műve.²⁵

[f. 23r-v]: Beregszászi István levele Hamel Bruyninxhoz. Velence, 1676. május 16.

[f. 24r-f. 32r]: Csúzi Cseh Jakab *Labarum religiosi foederis* című, 1677-ből származó ismeretlen, Hollandiát dicsőítő művének másolata, amelyet a szerző küldött meg a holland követnek.²⁶

[f. 33v-f. 54v]: a *Veritashoz* csatolt, Hamel Bruyninx által a császárhoz címzett kísérőlevél szövege (dátum és hely nélkül), előtte a főbb pontok összefoglalásával.²⁷

[f. 55r-f. 72r]: Labsánszky János *Extractus verus et brevis* című, 1675-ben Nagyszombatban megjelent műve.²⁸

Az alábbiakban a kötetben található három, magyar vonatkozású levelet adom közre. Az időrendben első, *Parschitius Kristóf* (1643–1713) korábbi selmezbányai rector²⁹ levele azt mutatja, hogy nemcsak a holland diplomata magyar kapcsolataiban eddig leginkább frekventáltak tűnő dunántúli térségből (Pápáról) fordultak hozzá támogatását kérve, hanem a Felvidékről is.³⁰ Az, hogy Felső-Magyarországról is keresték vele a kapcsolatot, persze érthető, hiszen az ún. gyászévtized (1671–1681) alatt az ottani protestánsok is szenvedtek sérelmeket. A követnek Kristóf testvére, Dániel érdekében való közbenjárása

²³ APAFI, 1681.

²⁴ Kiadva: SZABÓ, 1958–1959, 2(1959), 324. A kérést lásd THURY, 1912, 67–68.

²⁵ LÁNI, 1675.

²⁶ Ezt részben terjedelmi okokból, részben mivel nem levél, hanem értekező mű, külön közleményben teszem közzé.

²⁷ A *Veritast* a holland követ 1675. október 24-én nyújtotta be a bécsi udvarhoz (vö. ANTALFI, 1863, 412–413; THURY, 1912, 135). A kísérőlevél azonosítására lásd CHMEL, 1840–1901, I, 191.

²⁸ LABSÁNSZKY, 1675.

²⁹ RMSz, 603.

³⁰ Pápa kiemelt szerepét közelségén kívül az is indokolhatta, hogy pápaiak segítettek nekik a *Veritas* összeállításában. Vö. THURY, 1998, II, 218–219.

eddig is ismert volt,³¹ de nem tudtuk, hogy ez a fivéréért aggódó Kristóf kérésére történt. Levele arra is rávilágít, hogy ellentétben az eddig közzétett és ismert források által sugallt képtől, nemcsak a reformátusok, hanem *evangélikusok* is bizalommal fordultak hozzá.

Beregszászi István (1630–1686)³² korábbi hanvai református lelkész különleges alakja a gályarabságra ítélt prédikátorok csoportjának.³³ Ő maga nem került a gályákra, mivel még útközben, 1676 augusztusában, Triesztben azzal engedték el, hogy Velencében ő gyűjtse össze a trieszti börtönben fogva tartott többi fogolyra kiszabott váltságdíjat. Miután a váltságdíj egy részét velencei jóakaróiknak köszönhetően összegyűjtötte és elküldte, Velencében maradt,³⁴ láthatóan egyfajta összekötői szerepet töltte be. Erre utal az is, hogy a nápolyi gályákon és a theatei börtönben raboskodók is leveleztek vele,³⁵ a Triesztből a buccari börtönbe átvitt és onnan szabadult társai sorsáról ő tájékoztatta Hamel Bruyninxot, s végül nem a gályákról szabadultakkal együtt indult az őket ideiglenesen befogadó Svájcba, hanem bevárta a buccari börtönből rendkívül rossz állapotban szabaduló prédikátortársai felépülését, és azokkal együtt indult útnak.³⁶

Otrokocsi Főris Ferenc (1648–1718)³⁷ és *Bátorkeszi István* (1640–1692)³⁸ korábbi gályarabok levele szintén új adalékkal szolgál a szabadulásuk után Zürichbe került prédikátorok és a holland követ kapcsolatához. Mint láttuk, a Zürichben tartózkodók bizonyíthatóan levélben fordultak hozzá. A Hollandiát (és később Angliát) felkereső csoport 1676 őszén, amikor Hágában járt, személyesen is találkozott vele,³⁹ mivel a követ éppen szabadságon volt otthon,⁴⁰ és arra is van adatunk, hogy amikor már Angliában voltak, 1677 tavaszán Hamel Bruyninx kereste velük a kapcsolatot.⁴¹ Az itt közölt levél azt bizonyítja, hogy az 1677 tavaszán Angliából visszatért két református lelkész és az időközben Bécsbe visszatérő követ között továbbra is megvolt a kontaktus. A levél másik újdonsága, hogy kiderül belőle: hollandiai összekötőjük *David Amya* hágai református lelkész volt, akit szintén személyesen ismertek,⁴² és akkor is kapcsolatban voltak vele, amikor Angliában időztek.⁴³

³¹ BURIUS, 1864, 178.

³² RMSz, 88.

³³ A nápolyi gályákra ítélt prédikátorokat két csoportban indították útnak. Az 1675 márciusában elindított első csoportból rossz állapotuk miatt hat prédikátort hátra kellett hagyni Theate (mai neve: Chieti) börtönében, akik közül négyen meghaltak, az életben maradtakat utólag szintén Nápolyba szállították. A másik csoportot 1675 júliusában bocsátották útjára, melynek tagjai Trieszt érintésével a buccari (Bakar, Horvátország) börtönbe kerültek, így már nem jutottak el Nápolyba.

³⁴ FERENCZ, 2004, 35.

³⁵ SÉLLYEI, 1863, 60; THURY, 1912, 44, 86, 97.

³⁶ BEREGSZÁSZI, 1863, 62; ANTALFI, 1863, 396–397.

³⁷ RMSz, 591.

³⁸ RMSz, 75.

³⁹ Lásd 1676. szeptember 14-én kelt bejegyzését Nikléczi Boldizsár emlékkönyvébe (*Album amicorum Samuel Nicletii*, OSzK, Kt., Duod. Lat. f. 283r).

⁴⁰ Hamel Bruyninx 1676. június 11. és 1677. május 1. között volt otthon szabadságon. Vö. SCHUTTE, 1976, 135.

⁴¹ THURY, 1998, II, 178.

⁴² Lásd 1676. szeptember 17-én kelt bejegyzését Nikléczi Boldizsár emlékkönyvébe (*Album amicorum Samuel Nicletii*, OSzK, Kt., Duod. Lat. f. 138r).

⁴³ THURY, 1998, II, 178.

A korábban említett, Hamel Bruyninxhoz írt, már kiadott és még kiadatlan, magyarországi levéltárakban és a hágai gyűjteményes kötetben levő levelek tovább árnyalják arra vonatkozó ismereteinket, hogy a holland követ magyar viszonylatban milyen sokrétű kapcsolatrendszerrel rendelkezett, az itt ismertetett (a követ által összeállított) gyűjteményes kötet pedig – amely egy feltételezhetően többkötetes magyar vonatkozású gyűjtemény egyetlen fennmaradt darabja – azt mutatja, hogy a bécsi holland követ tevékenységében a magyar vonatkozású ügyek intézése valóban kiemelt szerepet kapott.

Források

1.

Parschitius Kristóf Gerard Hamel Bruyninxnak Selmecbánya, 1676. május 15.

(NA, AGHB, inv. nr. 9.)

Elnézését kéri, hogy levelét elküldi neki. Testvére, a német származású Daniel Parschitius ügyében fordul hozzá, aki egykor a güstrowi iskola conrectora, majd a modori és körmöcbányai iskola rectora volt Magyarországon, és Pozsonyban hosszú ideje rabságban van. Fivére, miután elűzték a körmöcbányai iskolából és menekülni kényszerült, a Hont vármegyei Rimaszombatban lett lelkész. Amikor egyszer adósságai ügyében a Trencsén vármegyei Bánra ment tárgyalni, hitelezői valamely rosszakarójának köszönhetően lázadással vádolták meg, úgyhogy az esztergomi érsek szolgája, a báni provizor megbilincselte. Ezt követően Pozsonyba szállították, ahol előbb az érseki palotában, később a városházán, majd a pozsonyi várban tartották fogva tényleges bírósági eljárás nélkül. Testvére még mindig a börtönben van, ahol arra akarják rávenni: írjon alá egy nyilatkozatot arról, hogy áttér a katolikus hitre. A levélíró több magyarországi főnemessel és más jóakarató emberekkel azon van, hogy fivére kiszabaduljon, de eddig részben Magyarország kormányzójának távolléte miatt, részben az érseki tanács tagjainak halogató magatartása miatt nem tudtak elérni semmit. Mivel Magyarország kormányzója jelenleg Bécsben tartózkodik, és nem tudni, meddig marad ott, arra kéri: bölcs belátása szerint és az őt pártoló birodalmi tanácsosoknál intézze el, hogy vele együtt járjanak közben Magyarország kormányzójánál testvére kiszabadulásáért. Mert ha a levélíró előljárói eddig keveset vagy szinte semmit nem tudtak elérni ebben az ügyben, akkor megeshet, hogy a császárnál és a kormányzónál nagyobb befolyással bíró külföldiek eredményesebbek tudnak lenni. Mint a menekültek legkegyesebb pártfogóját a címzetet ő is Isten oltalmába ajánlja.

Salutem et omnigenam felicitatem!

Ignosces, Vir Maxime, quod mea humilis epistola ad Te paulo audacius trasferatur, et in re quidem major odiosa, quam gratiori [!]. Medius quippe annus est, et quod excurrit, a quo M(agister) Daniel Parschitius,⁴⁴ frater meus germanus,⁴⁵ olim scholae Güstroviensis⁴⁶ conector, postea vero Modrensis et Cremniciensis in Hungaria rector; durissimam captivitatem Posonii sustinere coactus fuit. Is sane cum exilium pro nomine Christi ex schola Cremniciensi pateretur; Rimaszombatinum in comitatu Hontensi se contulit et ibidem concionatum suscipiens, mercatura honestam sustentationem ferme annum cum dimidio⁴⁷ quaesivit. Accidit autem, ut versus Banovicium,⁴⁸ in comitatu Trenchinensi situm oppidum, suo in negotio et debitorum causa proficisceretur: a debitoribus accusatus rebellionis⁴⁹ instar malefici alicujus, captus, ac per provisorum Banovicensem, servum D(omi)ni Archi-Episcopi⁵⁰ in compedes coniectus.⁵¹ Inde vero Posonium transmissus foedissimos carceres primum in aula archi-episcopali, postea in domo civica, ac tandem in arce Posoninensi, nulla habita de causa, instar malefici alicujus experiri coactus fuit. Qui carceres licet hodie paulo remissiores sint, tamen adhucdum in aresto ibidem detinetur, et ad subscriptionem minime honestam atque apostasiam urgetur. Cujus rei gratia licet ego per plurimos proceres Hungariae et caeteros bonorum virorum indesinenter hactenus laboraverim, nihil tamen obtinere poteram, cum propter gubernatoris Hungariae⁵² absentiam, tum propter aliorum in sede sancta consiliarorum ulteriorem dilationem. Cum vero gubernator Hungariae istis temporibus Wiennae ut plurimum commoretur, et nes[c]io quam longo tempore impofterum adhucdum ibidem commorabitur, propterea te Virum Maximum et Fautorem post Deum captivi optimum accedere humilimeque petere decrevi, ut huic causae licet odiosae coram mundo; tamen Deo gratissimae faveas; tuoque prudenti consilio et caeteros Imperii consiliarios, Tibi faventissimos ita disponas, ut apud gubernatorem Regni Hungariae illi una tecum pro liberatione ejusdem intercedant,⁵³ et hancce causam ad optatum finem perducant. Siquidem nostri proceres parum, aut nihil hactenus hoc in casu efficere poterant; fors extranei qui majori et gratia (apud Caesaream Majestatem⁵⁴ et gubernatorem regni Hungariae) et autoritate pollent, majora efficere valebunt.⁵⁵

---

⁴⁴ RMSz, 603.

⁴⁵ Nevének németes alakja: Daniel Parschitz.

⁴⁶ Güstrow, helység Németország Mecklenburg tartományában.

⁴⁷ A kéziratban: dinildio

⁴⁸ Bán (Bánovce nad Bebravou, SK).

⁴⁹ A kéziratban a szó után áthúzza: et

⁵⁰ Szelepcsényi György esztergomi érsek.

⁵¹ A kéziratban a szó után áthúzza: fuit

⁵² Ampringen János Mátyás, 1673-tól Magyarország kormányzója.

⁵³ Hamel Bruyninx valóban közbenjárt a fogoly érdekében, de intervenciója Kollonich Lipót, a magyar kamara elnökének ellenállása miatt nem járt sikerrel. Vö. BURIUS, 1864, 178.

⁵⁴ I. Lipót, német-római császár és magyar király.

⁵⁵ A fogoly továbbra is börtönben maradt, de később átvitték Sárvárra. Amikor végül kiengedték, Sopron és Bécs érintésével emigrált Németországba, Lipcsébe, majd később a Niederlausitzban működő

Quam gratiam nostris perpetuis precibus et officiis, si quae a nostra tenuitate proficisci possent, omni loco et tempore demereri conabimur.

Deus etiam ter optimus terque maximus incompensatum V(est)ris Dignitatibus (qui et haustum aquae frigidae talibus porigentibus remunerandum promisit) haut reliquet. Cujus protectioni et ego Te Virum Maximum et fautorem exulum⁵⁶ clementissimum commendo. Dabam raptim Schemnitii 15. Maji Anno 1676.

V(estrae) G(enerositatis) N(obilissimae) et D(ominationis) C(lementissimae) humilimus servus

Christophorus Parschitius⁵⁷ mpr.

2.

Beregszászi István Gerard Hamel Bruyninxnak Velence, 1676. május 16.

(NA, AGHB, inv. nr. 9.)

Hosszú várakozás után Szalontai úr hozzájuk írt leveléből értesültek Buccariban raboskodó, félholt társaik sorsáról. Idéz az előbbi levélből, melyből kiderül, hogy Szalontai az út nehézségei és az ügy bonyolultsága miatt csak május 2-án ment Buccariba, hogy az ott fogva tartott, már inkább félholt, mint élő prédikátorokat, akik élő holttestként a fejüket is alig tudták megemelni, Isten segítségével kiszabadítsa. Őt foglyot talált ott, mivel húsvét előtt néhány héttel a többi tíz más hitre tért át, így csak öten maradtak hűek hitükhöz. Ezeket továbbra is fogságban tartották úgy, hogy fogínyük gennyes és fertőző lett. Először Buccariban kezelte őket az anconai Giovanni Nonni orvosdoktor és Francesco Rinaldi sebész, de mivel ott nem volt megfelelő lehetőség kezelésükre, Szalontai az előbbieik tanácsára május 4-én Fiumébe vitte őket. Amíg a prédikátorok gyengék, csont és bőr voltak, néhány napig nem akarta Velencébe szállítani őket, de amint némileg erőre kaptak, hajóval átvitte őket oda.

A levélíró sajtát közlése szerint a Nápolyban kiszabadítottakat három csoportra osztották, és útnak indították őket Svájcba. Az első május 8-án, a második 11-én, a harmadik május 14-én indult el, így a prédikátorok Isten segítségével már korábban említett úti céljuk felé tartanak.

Salutem ac utriusque vitae felicitatem P(lu)r(imum) G(eneros)e ac Nobiliss(im)e D(omin)e, Fautor nobis observandissime.

---

dó sorauai gimnázium rektora lett. 1683-ban egykori iskolája hívására visszatért Körmöcbányára. Vö. BURIUS, 1864, 178.

⁵⁶ A holland követ egy újabb, eddig ismeretlen *epiteton ornansa*.

⁵⁷ Életrajzára lásd BURIUS, 1864, 178; BREZNYIK, 1883–1889, II, 107, 124–125, 198–200; ZOVÁNYI, 1977, 458–459.

Jam tandem post longam expectationem optata quaeque de Buccarinis⁵⁸ alioquin semimortuis in hunc modum accepimus ex literis a G(eneroso) D(omino) Szalontoy⁵⁹ [!] ad nos datis:⁶⁰

Brevibus hisce literis Gen(eros)ae V(est)rae Dominat(io)ni notificare volens, die 2. praesentis mensis Maji et non citius ob impedimenta itinerationis sicut et magnitudinem negocii Buccarinum veniendo, captivorum ibi detentorum, magis mortuorum quam vivorum, eliberationem ursi. Licet varia non-obtemperantiae signa a partibus contrariis offerebantur, Divina tamen favente gratia, eosdem uti cadavera, qui vix capita elevare poterant, ex captivitate eduxi.

Illorum autem sunt 5., nam reliquis decem adhuc ante festa Paschatis aliquot septimanis fidem aliorum sequentibus,⁶¹ 5. saltem permanserunt,⁶² et ita detinebantur, ut omnes gingivae ulceratae et contagiosae factae sint. Prius Buccarinum curavi educi Excell(entissimum) D(ominum) Johannem Nonni Anconitanum med(icinae) doct(orem) et Franciscum Rinaldi chirurgum, sane tam erga nos, quam patientes sinceros d(omi)nos,⁶³ qui, quia Buccarini bonam occasionem non habebant, in Flumen⁶⁴ eos deducendos judicaverunt: ego eorundem d(omi)norum iudicium secutus die 4. ejusdem mensis in praescriptam civitatem deduci patientes curavi. Et siquidem nimis sunt infirmi et solum cutem et ossa habent, ideo ad insulam Venetianam intra aliquot dies eosdem traducere nolo, sed cum primum vires eorundem parum refocillata esse videro,⁶⁵ cum iisdem transnavigandum censui.⁶⁶ Haec summam in literis G(enerosae) D(omini) Szalontay continentur.

Quod attinet Neapoli liberatos,⁶⁷ in 3. classes divisimus, et Helvetiam versus expeditivimus: 1. classis iter est aggressa die 8. Maji, 2da die 11. ejusdem, tertia vicissim

---

⁵⁸ Ma Bakar, Horvátország

⁵⁹ Szalontai István a nápolyi gályakon sýnlódó prédikátorok szabadon bocsátása érdekében Bécsben eljáró, majd a buccari börtönben raboskodó öt prédikátort kiváltó pápai ügyvéd. Tevékenységére lásd THURY, 1912, passim; THURY, 1998, II, passim.

⁶⁰ E levélről meglehetősen OTROKOCSI FÓRIS is (vö. OTROKOCSI FÓRIS, 1676, 66). A Szalontai leveléből való idézet egy része megegyezik ugyanannak Johann Baptist Sorerhez, a gályarabokat szintén támogató velencei német kereskedőhöz Fiuméből 1676. május 2-án írt levelének szövegével (vö. KOCSI CSERGŐ, 1902, 135).

⁶¹ Czabányi János, Csutka János, Glogovius János, Johannides Fülöp, Mensatoris István, Raphaides János és Rohácsi János evangélikus, illetve Gömöri János, Szalai János és Szentpéteri István református lelkészek 1676. március 23-án írtak alá egy nyilatkozatot arról, hogy áttérnek a katolikus hitre. Vö. KOCSI CSERGŐ, 1902, 121.

⁶² Kállai István, Ladmóczi István, Rimaszombati János, Szentpéteri Mangó István és Tatai Sámuel. Vö. KOCSI CSERGŐ, 1902, 135.

⁶³ Az itteni szöveg eddig azonos Szalontai korábban említett, másik levelének szövegével. A különbség annyi, hogy a másik levélben felsorolja azon öt prédikátor nevét is, akik hitükben állhatatosak maradtak.

⁶⁴ Fiume latin neve.

⁶⁵ Nonni és Rinaldi 1676. május 18-án állítottak ki Fiumében egy nyilatkozatot, amelyben kijelentik, hogy az általuk kezelt öt prédikátor állapota megfelelő. Vö. THURY, 1912, 200; KOCSI CSERGŐ, 1902, 135–136.

⁶⁶ A prédikátorokat 1676. május 23-án vitték át Velencébe Rinaldi kíséretében. Egyikük, Kállai István másnap a sok szenvedéstől meghalt. Vö. KOCSI CSERGŐ, 1902, 139; OTROKOCSI FÓRIS, 1676, 66.

⁶⁷ A nápolyi gályákról huszonhat prédikátor szabadult ki.

14. Maji fienda est,⁶⁸ et sic Deo eosdem dirigente appellent in praedictam provinciam.⁶⁹ Et haec breviter volui signare Excell(entissimae) V(est)rae D(ominatio)ni. Et sic divinae commendans providentiae V(estram) Ex(cellentissimam) D(ominationem). Dabam Venetiis A(nno) D(omini) 1676 16. Maji.

Permaneo V(estrae) Ex(cellentissimae) D(ominationis) obligatissimus, minimus servus

Stephanus Beregszaszi⁷⁰

A lap szélén: Copia epistolae a D(omi)no Stephano Beregszaszi [!] Venetiis transmissae G(eneros)o D(omi)no Mich(aele) Zollicofero, Viennae habitanti.⁷¹ Megjegyzés: korabeli másolat.

3.

Otrokocsi Fóris Ferenc és Bátorkeszi István Gerard Hamel Bruyninxnak Leiden, 1677. május 8/18.

(NA, AGHB, inv. nr. 9.)

Nincs kétségük afelől, hogy a címzett már megkapta a holland parlament kérvényükről szóló, nemrég elküldött levelét az április 28-i határozat másolatával együtt. Arra kéri, hogy ha van remény szabad hazatérésükre, írja meg nekik vagy legalább David Amya tiszteletes úrnak, tőle ugyanis Hágából könnyen hozzájuthatnak az információhoz. Négyen közülük visszajöttek Angliából, négyen még mindig ott vannak, de hamarosan ők is visszatérnek, ha Isten is úgy akarja. Ők reménykedve, csendesesen, imádságok és sóhajok közepette múlatják az időt Hollandiában, és várják, hogy az Úr megszabadítsa őket, megkönnyörülve szerencsétlen szolgálain és az ő gyászoló Sionján, és boldogabb időket

⁶⁸ Az eddig rendelkezésre álló források alapján nem volt ismert, hogy a csoportok mely időpontokban indultak. Otrokocsi Fóris szerint 1676. május 8-án és az *azt követő* napokban indultak el három csoportra elosztva, Kocsi Csergő szerint szintén három csoportra osztották őket, és azt írja, hogy május 8-tól kezdődően bocsátották őket újtukra, sőt később azt is megjegyzi, hogy a prédikátorok három egymást követő csoportban érkeztek meg Churba, első svájci állomásukra, ami közvetve szintén azt jelenti, hogy a csoportok különböző időpontban indultak. Vö. OTROKOCSI FÓRIS, 1676, 64; KOCSI CSERGŐ, 1902, 81–82.

⁶⁹ A nápolyi gályákról kiszabadított prédikátorok 1676. május 29-én érkeztek az őket ideiglenesen befogadó Zürichbe, ahol több mint egy évig (1677 őszéig) maradtak. Beregszaszi később, a Buccariból kiszabadultakkal együtt június 25-én indult útnak, és július 17-én érték Zürichbe. Vö. OTROKOCSI FÓRIS, 1676, 64, 67; KOCSI CSERGŐ, 1902, 81–82, 139–140.

⁷⁰ Életrajzára lásd GÖMÖRI, 1982; FERENCZ, 2004, 35–37.

⁷¹ Michael Zollikofer bécsi kereskedő, aki ottani közbenjárásával szintén sokat tett a prédikátorok érdekében. Vö. THURY, 1912, 91, 93, 100, 152, 180.

hozzon rájuk a címzett buzgó és szorgos segítsége által. Azért könyörögnek és sóhajtoznak mindennap, hogy Isten, saját ügyének nagy gondviselője, áldja meg a címzett lakadatlan fáradozásait, és végül koronázza azokat az oly hön áhított siker Isten dicsőségére és szerencsétlen egyházuk előnyére. Azt kívánják továbbá: a királyok és hercegek szívét kezében tartó Isten hajlítsa meg fenséges királyuk lelkét, hogy Jézus Krisztus alázasan hozzá folyamodó szolgálóinak és egyházuknak kegyes választ adjon.

Ui.: Üdvözlük Hoffmann tiszteletes urat, a címzett lelkészét.

Luculentissima utriusque vitae bona ab inexhausto fonte tuae Excellentiae animitus precamur!

Excellentissime Domine et Fautor nobis plurimum venerande! Non dubitamus, quin hactenus dudum literae Illustr(issi)morum ac Praepot(entium) D(ominorum) Ordinum humili nostra instantia⁷² nuper impetratae una cum apographo decreti (diei 28. Aprilis)⁷³ ad manus Excellentissimae Tuae Dominationis pervenerint. Humilima rogamus Tuam Excellantiam, ut si quando spes aliqua de ulteriori nostra libertate affulgebit, dignetur ad nos, aut saltem ad Reverendum D(omi)num Davidem Amya⁷⁴ id perscribere: facile nos tandem Haga Comitum ab eodem Reverendo Viro informationem accipere possumus. Quatuor ex Anglia rediimus,⁷⁵ quatuor adhuc ibi commorantur,⁷⁶ sed brevi illi etiam Deo volente redibunt. Nos in hisce regionibus sub spe et silentio, inter preces et suspiria commorabimur,⁷⁷ liberationemque Domini praestolabimur,⁷⁸ usque dum afflictorum suorum servorum Sionisque⁷⁹ suae lugentis misereatur, et beatiora tempora per vestrum zelum et industriam nobis ostendat. Haec sunt quotidiana nostra vota et suspiria, ut magnus ille suae causae Procurator Deus indefessis Tuae Excellentiae laboribus benedicat, eosque desideratissimo tandem successu coronet in nominis sui gloriam et afflictarum Ecclesiarum emolumentum. Ille,

⁷² A kérvény szövege nem maradt fenn, csak tartalmát ismerjük. Az Angliából visszatérő prédikátorok ebben azt kérték, hogy Hollandia kérje Bécsből a vallásszabadságra vonatkozó már meglévő törvények érvényesítését, valamint hogy ezt korábbi, érdeklükben kifejtett tevékenységük és ismeretei miatt bízzák Hamel Bruyninxra. Vö. THURY, 1998, II, 178.

⁷³ Holland források szerint 1677. április 26-án született meg a parlament határozata, melyben Hamel Bruyninxot teljes jogkörrel ruházta fel, hogy eljárjon a magyarországi protestáns egyházak jogainak visszaállítása és a száműzetésben levő prédikátorok hazatérése érdekében. Vö. THURY, 1998, II, 180–181. Kiadva: KNUTTEL, 1908–1916, V, 186–187.

⁷⁴ David Amya (1634–1711), 1670-től hágai református lelkész. Vö. LIEBURG, 1996, I, 7.

⁷⁵ A két levélíró, Nikléczi Boldizsár és Steller Tamás. Vö. GÖMÖRI, 1982, 48.

⁷⁶ Beregszászi István, Jablonczai Petes János, Köpeczi Kaller Balázs és Szomódi János.

⁷⁷ A korabeli források szerint ekkor sem tétlenkedtek: pár nappal korábban, 1677. május 9-én kérvényt nyújtottak be a hollandiai francia református egyházak zsinatához, amelytől anyagi támogatást kértek. A kérvény alapján országos gyűjtés indult, és ennek eredményeként 1678 februárjában Bátorkeszi és Jablonczai Petes 1264 guldent vehetett át. Vö. POSTHUMUS MEYJES, 2005, 795, 807–808. Lásd még BUJTÁS, 2015, 55–63.

⁷⁸ Utalás arra a vágyukra, hogy száműzetésükből mielőbb hazatérhessenek és újra betölthessék papi tiszteket.

⁷⁹ Utalás a szenvedő magyar református egyházra.

qui est Rex Regum et D(omi)nus D(omi)norum, habetque in manibus suis corda Regum ac Principum, flectat Serenissimi nostri Regi⁸⁰ animum, ut humilime ad se confugientibus Jesu Christi servis ac ecclesiis ejusdem benignum praeberere responsum dignetur. In reliquo gratiosae Dei protectioni Excellentissimum Dominum commendamus. Datae Lugduni Batvorum, 8/18. Maji 1677.

Excellentissimae vestrae Dominationis humilimi Clientes

Ministri Hungarici in maritimis hisce Regionibus propter Christum Exulantes, omniumque nomine

Franciscus Foris Otrokocsinus⁸¹
et Stephanus Batorkeszi⁸²

P.S. Reverendum D(omi)num Hoffmannum⁸³ (qui est a sacris tuae Excellentiae) officiosissime salutamus.

Kívül: Excellentissimo D(omi)no D(omi)no Hamel Bruyninx, Praepotentium Dominorum Belgii foedarati Ordinum Generalium Legato Viennae Residenti, D(omi)no et Fautori nobis plurimum observando tradantur Viennae Austriae. Más kézzel: R(ecept)a 12 Junij.

---

⁸⁰ I. Lipót.

⁸¹ Életrajzára lásd FALLENBÜCHL, 1899; FERENCZ, 2004, 68–71.

⁸² Életrajzára lásd HODOSSY, 2004; KÖBLÖS–KRÁNITZ, 2009, 338.

⁸³ Rudolf Hoffmann, 1672-től valószínűleg egészen 1682-ig a bécsi holland követség lelkésze. Neve ugyan nem szerepel a követség lelkészeinek jegyzékében, mivel azonban elődje és utódja az említett időpontokban fejezte be, illetve kezdte el szolgálatát (vö. SCHUTTE, 1976, 148), feltehető, hogy a két évszám közé eső időszakban ő töltötte be a tisztséget. 1676 januárjában ő közli egy ismeretlen pápai barátjával, hogy küszöbön áll a fogságban levő prédikátorok szabadon bocsátása. Leveléből az is kiderül, hogy ő továbbította a zürichi és bázeli református egyházközségekhez a rab prédikátorok feleségeinek az előbbiekhöz írt, támogatásukat kérő levelét (vö. THURY, 1912, 145–147).

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

DREL, LGy	Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa, Liszkay-gyűjtemény
NA, AGHB	Nationaal Archief, Hága, Archief van Gerard Hamel Bruyninx
OSzK, Kt. TREKL, SGy	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Kézirattár Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen, Sinai-gyűjtemény

*

ALVINCZI
1870–1887

Alvinczi Péter okmánytára / Diplomatarium Alvinczianum. Kiad. SZILÁGYI Sándor, GERGELY Samu és PETTKÓ Béla. I–III. Pest, 1870–1887. (Monumenta Hungariae Historica, 14, 15, 27)

ANTAL–PATER
1927–1934

ANTAL Géza–PATER, J. P. C.: *Weensche Gezantschapsberichten van 1670 tot 1720.* I–II. 's-Gravenhage, 1927–1934.

ANTALFI
1863

ANTALFI János: *Beiträge zur Geschichte der von Admiral Ruyter von den neapolitanischen Galeeren befreiten in Zürich aufgenommenen ungarischen Geistlichen.* In: *Sárospataki Füzetek*, 7(1863), 158–165, 252–267, 386–417.

APAFI
1681

APAFI Mihály: *Universis orbis Christiani regibus, principibus, rebuspubl. totius S. R. I. statibus et ordinibus, gemiscen-tibus denique sub oppressionum pondere infoelicis Pannoniae civibus, ad sempiternam memoriam, Michael Apafi Dei gratia princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae dominus et Siculorum comes.* [Kolozsvár, 1681] (RMK II. 1483)

BEREGSZÁSZI
1863

Beregszászi István levele. Közli: MAKLÁRI PAP Lajos. In: *Sárospataki Füzetek*, 7(1863), 61–62.

BREZNYIK
1883–1889

BREZNYIK János: *A selmebányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története.* Selmebánya, 1883–1889.

- BUJTÁS
2014
- BUJTÁS László Zsigmond: *A megszabadított gályarab-prédikátorok Hollandiában*. In: *Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Szerk. BOZZAY Réka. Debrecen, 2014, 10–68.
- BUJTÁS
2015
- BUJTÁS László Zsigmond: *Egy kálvinista holland diplomata Bécsben (1670–1690) – Gerard Hamel Bruyninx, a magyar protestánsok buzgó védelmezője*. In: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. Szerk. PÁLFY József. Debrecen–Nagyvárad, 2015, 27–42.
- BURIUS
1864
- BURIUS, Johannes: *Micae historico-chronologicae evangelico-Pannonicae [...] ab anno 1673 ad 1688*. Kiad. LICHNER Pál. Posonii, 1864.
- CHMEL
1840–1901
- CHMEL, Joseph: *Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien, im Interesse der Geschichte, besonders der österreichischen*. I–III. Wien, 1840–1901.
- DEBRECENI EMBER
2009
- DEBRECENI EMBER Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*. Sárospatak, 2009.
- FALLENBÜCHL
1899
- FALLENBÜCHL Ferenc: *Otrokocsi Fóris Ferenc élete és irodalmi működése*. Bp., 1899.
- FERENCZ
2004
- FERENCZ Anna: *Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók*. Somorja, 2004.
- GÖMÖRI
1982
- GÖMÖRI György: *Beregszászi István „gályarab” lelkész Angliában*. In: *Confessio*, 6(1982/4) 45–49.
- HARSÁNYI
1911
- HARSÁNYI István: *Kocsi Csergő Bálint Hamel-Bruyninx-ről és két munkájáról*. In: *Sárospataki Református Lapok*, 7(1911), 13–15.
- HARSÁNYI
1926
- HARSÁNYI István: *A gályarabok protektora. Gerardus van Hamel Bruyninx „a szegény magyar haza atyja”*. In: *Kálvinista Szemle*, 7(1926), 261–263.

- HODOSSY
2004
HODOSSY Lajos: *Bátorkeszi István, a veszprémi gályarab-prédikátor*. Pápa, 2004. (Jókai Füzetek, 39)
- KNUTTEL
1908–1916
KNUTTEL, P. C.: *Acta der particuliere synoden van Zuid-Holland*. I–V. 's-Gravenhage, 1908–1916.
- KOCSI CSERGŐ
1902
Kocsi Csergő Bálint „Narratio brevis de oppressa libertate Hungaricarum ecclesiarum” cz. művének X–XII. fejezete. Kiad. BALOG Elemér. In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, 1(1902), 76–184.
- KÖBLÖS–KRÁNITZ
2009
A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai 1526–1760. Szerkesztette KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 10)
- LABSÁNSZKY
1675
LABSÁNSZKY János: *Extractus brevis et verus, quo candide demonstratur acatholicorum praedicatorum e Regno Hungariae proscriptio, et degradatio facta esse respectu rebellionis, non autem religionis; eosdemque praedicantes non in genere sed in specie... condemnatos esse*. Tyrnaviae, 1675. (RMK II. 1369)
- LAMPE–DEBRECENI
1728
LAMPE, Friedrich Adolf–DEBRECENI EMBER Pál: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728.
- LÁNI
1675
LÁNI György: *Kurtzer und doch wahrhaftiger historischer Extract der grausamen und fast unerhörten papistischen Gefängniß*. [S. l.], 1675. (RMK III. 2709)
- LIEBURG
1996
LIEBURG, F. A. van: *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816*. Dordrecht, 1996. I–II.
- MIKLÓS
1918
MIKLÓS Ödön: *Holland intervenció a magyar protestantizmus érdekében (1674–1680)*. Pápa, 1918.
- MIKLÓS
1936
MIKLÓS Ödön: *A holland kálvinizmus elvi állásfoglalása a magyar protestantizmus gyászévtizedében*. In: *Kálvin és kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négy századik évfordulójára*. Debrecen, 1936. 381–394.

OTROKOCSI FÓRIS

1676

OTROKOCSI FÓRIS Ferenc: *Furor bestiae contra testes Jesu Christi in Hungaria, horumque victoria ipsis divinitus data, 1676*. S. a. r. HERPAY Gábor. Budapestini, 1933. (Editio Fraternitatis Pastorum Helveticae Confessioni addictorum in Hungaria, Series III, Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica, I)

PATER

1926

PATER, J. C. H. de: *De eerste gezant der Nederlandsche Republiek te Weenen*. In: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkeunde*, serie 7, 3(1926), 85–128.

POOT

1684

POOT, Abraham van: *Naauwkeurig verhaal van de Vervolginge aangerecht tegens de Euangelise Leeraren in Hungariën*. Amsterdam, 1684.

POSTHUMUS MEYJES

2005

Livre des Actes des Eglises Wallonnes aux Pays-Bas 1601–1697. Publié et arrangé par Guillaume H. M. POSTHUMUS MEYJES et Hans BOTS avec la collaboration de Johanna ROLEVINK. Den Haag, 2005. (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, kleine serie, 101)

RMK II.

Régi Magyar Könyvtár. II. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írta SZABÓ Károly. Bp., 1885.

RMK III.

Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Második rész. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Bp., 1898.

RMSz

WIX Györgyné: *Régi Magyarországi Szerzők. I. A kezdetektől 1700-ig*. Szerkesztette és befejezte: P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, 2008.

SCHUTTE

1976

SCHUTTE, O.: *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland 1584–1810*. 's-Gravenhage, 1976.

SÉLLYEI

1863

Séllyei István levele. Közli: MAKLÁRI PAP Lajos. In: *Sárospataki Füzetek*, 7(1863), 60–61.

- SZABÓ
1958–1959
- SZABÓ István: *Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670–1681. évekből a bécsi hadülevéltárból.* In: *Egyháztörténet*, 1(1958), 203–230; 2(1959), 132–174, 301–370.
- THOMASSEN
1994
- THOMASSEN, Th. H. P. M.: *Inventaris van het archief van G. Hamel Bruijnincx [levensjaren 1616–1691]: Gezant in het Duitse Rijk, 1660–1686.* Den Haag, 1994.
- THURY
1912
- THURY Etele: *Adatok a magyar protestáns gályarab-lelkészek történetéhez.* Bp., 1912.
- THURY
1998
- THURY Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története.* I–II. Pozsony, 1998. (Csallóközi Kiskönyvtár)
- TÓTH
1926
- TÓTH Endre: *Hamel Bruinincx a soproni országgyűlésen.* In: *Theologiai Szemle*, 2(1926), 678–709.
- ZOVÁNYI
1977
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. jav. és bőv. kiad. Szerk. LADÁNYI Sándor. Bp., 1977.

Attila sírja Lippánál

Alessandro D’Ancona az itáliai Attila-kultuszt bemutató híres tanulmányának egy lábjegyzetében említést tett egy 1688-ban nyomtatásban megjelent, olasz nyelvű tudósításról, mely Attila hun király Lippa közelében megtalált sírjáról számol be, a dokumentumot azonban nem volt módja kézbe venni.¹ A kis nyomtatvány egy 1690-es kiadásának a leírása Ballagi Aladár Attila-bibliográfiájában is szerepel.² Szövegét az azóta eltelt több mint száz év alatt az Attila-hagyomány kutatói közül sem Itáliában, sem Magyarországon nem tanulmányozta senki.

A tudósítás egy jellegzetes, az újság elődjének tekintett nyomtatványtípust képvisel, mely általában egyetlen kettéhajtott lapon, négy oldalon aktuális politikai, egyházi, katonai hírekről és érdekes, rendkívüli, csodás eseményekről számol be³ *Avviso*, *Ragguaglio* vagy *Relazione*,⁴ később *Gazzetta*⁵ címmel. Ez a hírközlési forma a 15. században alakult ki az udvarokban követek és ügynökök jelentéseinek, valamint leveleknek a másolása, kéziratok sokszorosítása révén. Az információkat fejedelmeknek szánták, számukra írták és gyűjtötték össze őket, s az eredetileg titkos tudósítások részben és csak fokozatosan alakultak át nyilvánosakká. A 16. században megjelent a hírlevél nyomtatott formája, de emellett a 18. század végéig megmaradt a kéziratok terjesztés is. A 16–17. században az udvarok árnyékában a hírek terjesztésére másoló ügynökségek alakultak. Hamarosan világhossá vált, hogy e hírlevelek a politikai manipuláció eszközeivé válhatnak, ezért nyomtatásukat egyre több helyen engedélyhez kötötték. A gyakorlatban azonban a nyomtatott tudósítások terjesztését a kéziratok másolatokhoz hasonlóan nem garantálta semmiféle szerzői jog, bevett gyakorlat volt a plagizálás, mások által írt tudósítások kinyomtatása, az engedély nélküli újrányomás. A nyomtatványok impresszumában feltüntetett hely és kiadó nem mindig a nyomtatás, hanem a hírforrás helyére utal, különösen az olyan esetekben, mikor több város és kiadó van feltüntetve. A tudósításokat író, másoló és árusító *gazzettiere* figurája sokszor az illegális határán mozgott, a többségük ellen folytattak valamilyen peres eljárást, gyakran vádolták őket kémkedéssel, megjárta a börtönt, sőt nemritkán halálos ítéletet hoztak ellenük. Miként a „firkászok” személye, gyakran írásaik is kétes hitelűek voltak.

A törökellenes háború idején rendkívül megnövekedett és állandósult információigény jó piacot biztosított számukra. Bécs 1683-as ostroma különösképp felkeltette az itáliai közvélemény figyelmét, aminek következtében jelentősen megugrott a tudósítások száma, és egyre rendszeresebbé vált a megjelenésük. Mondhatnánk, az itáliai sajtó

¹ D’ANCONA, 1864, LXXXIV.

² BALLAGI, 1892, 268.

³ A nyomtatványtípus történetéről bővebben lásd INFELISE, 2001, 2002.

⁴ Jelentésük ‘tudósítás, jelentés, beszámoló’.

⁵ Egy kis értékű velencei pénz nevéből nyerte ‘filléres hírlevél’, majd ‘újság’ jelentését.

megszületését a magyar hadszíntéren zajló törökellenes harcok iránti érdeklődés váltotta ki, melynek kielégítését a heti rendszerességgel terjesztett kéziratot vagy nyomtatott haditudósítások szolgálták.⁶ A hírek többnyire Bécsen, illetve Velencén át érkeztek, forrásaik leggyakrabban azok a Bécsben olasz nyelven nyomtatott hírlevelek voltak, melyek a flamand van Ghelen család nyomdájából kerültek ki.⁷

Van Ghelen nyomtatványai között az 1688. július 1-jei dátumot viselő *Foglietto straordinario*ban részletes tudósítást olvashatunk Lippa bevételéről.⁸ Az Attila sírjáról szóló beszámoló forrása is feltehetőleg van Ghelen egy bécsi nyomtatványa volt, melyet még ugyanabban az évben Folignóban is kiadtak, majd Torinóban, s ennek nyomán Luccában és Bolognában újranyomtattak, két évvel később pedig Veronában és Vicenzában is megjelentek. A kiadástörténetre a különböző példányok impresszumaiból következtethetünk:

1) Relazione della sepoltura del grande Attila re degli Unni ritrovata dalle armi cesaree in vicinanza di Lippa con ragguaglio dell'immenso tesoro che v'era nascosto e di quel che è seguito fino alla presa di Belgrado.⁹ Vienna e Fuligno, 1688. (Említi D'Ancona,¹⁰ lelőhelye ismeretlen.)

Itt ugyan nem szerepel van Ghelen neve, azonban számos olyan, a törökellenes harcokról szóló tudósítás ismeretes, melynek kettős impresszumában nemcsak Bécs, hanem van Ghelen neve is fel van tüntetve az olasz – sok esetben folignói – kiadóval együtt; Giacomo Montinak, az itt közölt nyomtatvány kiadójának a Bécs 1683-as ostromáról szóló kiadványán is szerepel van Ghelen neve.¹¹ Ezek nem közös kiadások, hanem azt jelzik, hogy Monti, illetve a többi olasz kiadó forrása van Ghelen egy-egy bécsi nyomtatványa volt.

2) Relazione della sepoltura del gran Attila re de gli Hunni ritrovata dall'armi cesaree vicino a Lippa. Torino e Lucca, Paci, 1688. (1877-ben Marburgban dokumentált,¹² lelőhelye ismeretlen.)

---

⁶ A 16–17. századi, magyar vonatkozású, olasz nyelvű hírlevelek – melyek sokszor csak egy-két példányban maradtak fenn, mert szétoltvasták, kidobták őket – hatalmas mennyiségű, rendkívüli forrásanyagot jelentenek a magyar történeti kutatások számára. Egy részük ismert, különböző tanulmányok felhasználták őket. Az Országos Széchényi Könyvtárban is sokat őriznek közülük, melyeket Hubay Ilona 1948-ban kiadott katalógusában regisztrált (*Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban, 1480–1718*). Mario Infelise tanulmányaiban jelezte azokat a legfontosabb olaszországi gyűjteményeket, amelyekben jelentős mennyiségben őriznek ilyen aprónyomtatványokat, s felhívta a figyelmet arra, hogy ezek az egylapos írásközpontok gyakran analitikusan fel nem tárt kolligátumokban, sőt kéziratgyűjteményekben és levéltári anyagok között lappanganak. Ennek az óriási forrásanyagnak a módszeres számbavétele, adatbázisban történő feldolgozása – támaszkodva a gyűjtemények egyre szaporodó, gyakran az interneten is megjelenő katalógusaira – gyümölcsöző vállalkozás lehetne a magyar történészek számára. Vö. INFELISE, 2001, 2002.

⁷ INFELISE, 1997, 327–328; FORMICA, 2012, 180.

⁸ AVISI, 1688.

⁹ Jelentés a nagy Attila, a hunok királya sírjáról, melyet a császári katonák Lippa közelében találtak meg, beszámolóval a benne elrejtett hatalmas kincsről és arról, ami utána következett Belgrád bevételéig.

¹⁰ D'ANCONA, 1864, LXXXIV.

¹¹ VAN GHELEN, 1684.

¹² Lásd LOTTICH, 1877, 154, n. 4004.

Az impresszum alapján feltételezhető, hogy létezett egy torinói kiadás, s ezt nyomtatta újra Giacinto Paci Luccában.

3) RELATIONE | DELLA SEPOLTVRA | DEL | GRAN ATTLILA | RE DEGLI HVNNI | Ritrouata dall'armi Cesaree vicino a Lippa, | Col ragguaglio dell'immenso tesoro, che v'era | nascosto. | In Torino, & in Bologna, per Giacomo Monti, 1688. | Con licenza de' Superiori. (Ez a nyomtatvány a jelen szövegközlés alapja.)

Torino ebben az impresszumban is szerepel, jelezve, hogy ennek a kiadásnak is a torinói nyomtatvány lehetett a közvetlen forrása.

4) (Ugyanaz a cím.) In Torino, Bologna, in Verona per Antonio Rossi, | et in Vicenza, per Giovanni Berno, | Con licenza de' Superiori 1690. (Budapest, OSZK, Röpl. 1046.)¹³

A jelentést két évvel az esemény megtörténte után közzétették. Az impresszum arra utal, hogy a torinói, bolognai, s egy feltételezett, ismeretlen veronai kiadás újranomászáról van szó.

Az 1. számú, lappangó nyomtatvány a címe szerint nemcsak a sír felfedezéséről, hanem az azt követő katonai eseményekről is tudósított Belgrád bevételéig. A 2. és a 3. számú csak a sír felfedezéséről szól, a hadi események hírei kiszorultak belőle. A 4. számú, 1690-es kiadás apróbb eltérésekkel ugyanazt a szöveget tartalmazza, mint az itt közölt 3. számú, azzal az egyetlen jelentős különbséggel, hogy a Lippát meghódító csapatok vezetőjének, Caraffának a neve nem szerepel benne. Ez a kései utánnomás immár egyértelműen nem a friss információ, hanem csak a szenzáció igényének kielégítésére készült.

Az újság már csírájában, születése pillanatában ambivalens, egyaránt árul hiteles információkat és kétes hitelű szenzációt, melyek gyakran külön kiadványtípusokban jelennek meg: a 17. században a politikai, egyházi, katonai élet híreire specializálódott hírlevelek mellett virágzik a csodákról, szörnyekről, rendkívüli természeti jelenségekről, ámulatba ejtő eseményekről szóló híreket tartalmazó populáris nyomtatványok kiadása is, melyek a mai bulvársajtó előzményei. Ezek kapcsán jegyezte meg Benedetto Croce, hogy „Isten tudja, mire voltak képesek az *Avviso*-írók”.¹⁴

Az Attila sírjáról szóló jelentés szövegét vizsgálva, hasonló véleményre juthatunk. Az írás Lippa bevételének hitelesen közölt információjához kapcsolja a sír felfedezésének történetét, melynek elbeszélése során olyan – jóllehet egyszerű – irodalmi eszközöket alkalmaz a titokzatosság, a félelem, a várakozás, az érzelmek és az érzetek megjelenítésében, melyek hagyománya egészen az Indiana Jones-történetekig él tovább.

Feltehetően magának a sírnek a bemutatásában is valamilyen irodalmi modellt követ. A leírt sír, egy föld alatti, több helyiségből álló, kupolaboltozatú építmény a mediterrán világ ókori kultúráiban ismert. A görögök, macedónok, etruszok, egyip-

¹³ http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/01/14/81/dd/1/ropl_1046.pdf – 2015. 6. 04.

¹⁴ „... Dio sa di che cosa erano capaci gli scrittori di avvisi.” CROCE, 1967, 284.

tomiak előkelői temetkeztek ehhez hasonló kupolasírokba. Például idézhetünk olyan hasonló, Alexandriában feltárt sírokat, melyeknek föld alatti helyiségeihez lépcső vezet le, ahol egy bronzajtón át lehet az elhunyt elégetett testének hamvait őrző márványszarkofág helyiségébe jutni, amelynek díszítéséhez többszínű, illetveerezett márványt használtak.¹⁵ A sírkamrában leírt szakállas öregember szobra, aki karjában egy gyermeket tart, s a kezét harapja, alatta sarlóval, szintén az ókori görög–latin kultúra világába vezet. Kronosz avagy Saturnus sírokból is ismert ábrázolásáról van szó, aki felfalta saját gyermekeit.

A sírban talált hatalmas mennyiségű aranyérme Fortuna és Attila képmásával nyilvánvalóan anakronisztikus eleme a leírásnak. Az Attilát ábrázoló legkorábbi érme reneszánsz koriak, s egy olyan sem ismert, melynek hátoldalán Fortuna látható.¹⁶ A római császárok érmei között ellenben több olyan is előkerült, nagy számban is, melynek egyik oldalán a császár képmása, másikon Fortuna látható.¹⁷

A latinul (!) közölt epitáfiumról a jelentés azt állítja, hogy magyarul volt a sírra vésvé. Ez az elképzelés megfelelt annak a mind Itáliában, mind Magyarországon élő hagyománynak, amely a hunokat a magyarokkal azonosaknak tartotta. A felirat szövege az Attiláról a 17. században közhelyszerűen ismert elemekből épül fel, a latin sírfeliratok közhelyszerű nyelvi fordulataival. Minden bizonnyal tudatos hamisítás eredménye.

Elképzelhető, hogy Lippa bevétele után a császári katonák valóban kincseket zsákmányoltak egy sírből, hiszen ismerünk példát ehhez hasonló esetre: ugyanebben az évben, 1688-ban például Murányban a Széchy család sírjait fosztották ki.¹⁸

Elképzelhető, hogy a katonák valóban azt hitték, Attila sírjára találtak. Erdélyben, ahol a székelyeket mint a hunok leszármazottait tartották számon, Attila emlékét gazdag hagyomány őrizte. Sírjáról Itáliában is, Magyarországon is legendák keringtek, egy-egy gazdag sír vagy kincselet felbukkasakor újra és újra feltételezték, hogy Attila sírjáról, illetve kincseiről van szó, hasonlóképpen azokhoz a legendákhoz, melyek Nagy Sándor sírjával kapcsolatban születtek. Jellemző, hogy a 18. század végén felfedezett nagyszentmiklósi kincset sokáig csak Attila kincseként emlegették.

Elképzelhető, hogy egy Attiláénak vélt sírról és kincsek zsákmányolásáról szóló információ is szerepelt a Lippa körüli hadműveletekről tudósító elsődleges forrásokban. Azonban a kincsszerző akció érzékletes elbeszélése, és a sír meg a benne talált kincsek részletes leírása minden bizonnyal egy ügyes *gazzettiere* műve, aki a hírt valamilyen kis-ázsiai vagy észak-afrikai fejedelmi sírról szóló leírás mintájára kiegészítette és kiszínezte, hogy szenzációsabb, így jobban eladható legyen.

*

¹⁵ ADRIANI, 2000, 13, 23, D, F, XIII, XVII. tábla stb.

¹⁶ Vö. HUSZÁR, 1941.

¹⁷ Pl. Septimus Severus vagy Domitianus képmásával.

¹⁸ ZSUPOS, 2009.

2014 márciusában az interneten megjelent egy tudósítás arról, hogy Budapesten egy híd építése közben Attila sírjára bukkantak.¹⁹ A hír, noha kacsának bizonyult, azonnal visszhangra talált Olaszországban is.²⁰ A bizonyosnak vélt felfedezés tudatában egy cikk megállapította, hogy ezzel immár véglegesen cáfoltnak tekinthető két dilettáns történetész teóriája, akik Castelnuovóban, Leó pápa és Attila találkozájának feltételezett színhelyéhez közel, egy kerek domb alatt gyanítják Attila sírját.²¹

A hírlapírói kacsák és az Attila sírjáról szóló legendák évszázadok múltán is tovább virulnak.

Forrás

[1r]

**Relazione della sepoltura del gran Attila re degli unni ritrovata
dall'armi cesaree vicino a Lippa,
col ragguaglio dell'immenso tesoro che v'era nascosto.
In Torino & in Bologna, per Giacomo Monti, 1688.
Con licenza de' superiori.²²**

[1v]

Entrato il Caraffa in Lippa con li suoi squadroni, nel saccheggiare che facevano i soldati la piazza, vi furono alquanti di quelli abitanti, che per esimersi dal pericolo di morte in cui pensavano di incorrere, proposero al capitano di cavalleria, baron [...] ²³ di condurli in un luogo, per tradizione de' loro antichi sapevano conservarsi un gran tesoro, ove non avevano mai potuto entrare, mentre da mano invisibile venivano subito respinti, quando ardivano d'avvicinarvisi. Fu subito accettato dal capitano il partito, ma per maggiormente assicurarsi ad andare con maggior animo all'impresa, presero per capo

¹⁹ http://index.hu/tech/hoax/2014/03/27/megtalaltak_attila_sirjat/; http://humbug.blog.hu/2014/03/28/nem_talaltak_meg_attila_hun_kiraly_sirjat (2015. 06. 05.)

²⁰ <http://www.ilgiornale.it/news/cultura/album-scoperta-tomba-reale-sul-danubio-attila-1005569.html>; <http://www.sguardosulmedioevo.org/2014/03/ungheria-scoperta-la-tomba-di-attila.html> (2015. 06. 05.) stb.

²¹ <http://news.you-ng.it/2014/03/28/scoperta-tomba-reale-in-ungheria-forse-attila/> (2015. 06. 05.)

²² A nyomtatvány szövegét és fordítását az alábbi kiadás alapján közlöm: RELATIONE | DELLA SEPOLTVRA | DEL | GRAN ATTILA | RE DEGLI HVNNI | Ritrouata dall'armi Cesaree vicino a Lippa, | *Col ragguaglio dell'immenso tesoro, che v'era nascosto.* | In Torino & in Bologna, per Giacomo Monti, 1688. | *Con licenza de' Superiori.* – [2] fol. – 4°. (Budapest, OSZK, App. H 1378; Bologna, Biblioteca d'Arte e di Storia di San Giorgio in Poggiale, SASSOLI OP 0300 03658.) A nyomtatvány szövegének átirásánál a szokásos rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam; az ékezetek, az aposztróf, a központozás, a kis- és nagybetűk használatát modernizáltam; az egybe- és különírás tekintetében a mai gyakorlatot követtem; a latinos ortográfia szerint használt *-ti-* betűcsoportot *-zi-*-re írtam át; az *u-*-t és a *v-*-t megkülönböztettem egymástól; az *y* és *j* helyett a mai helyesírást követve *i*-t használtam; a *h-*-t a mai helyesírás szerint alkalmaztam.

²³ A név helye üresen maradt.

della squadra un padre capuccino chiamato Fr. Gio. d'Ispruch, che col crocifisso innanzi animava i seguaci. Arrivarono dunque a certe case rovinate, e nell'entrar che fecero, cominciarono a sentire grandissimo strepito ch'impauriva molto. Ma dal buon religioso animati si spinsero avanti, fino che arrivarono ad una certa porta che gettarono subito in terra, & all'ora crebbe maggiormente il numero, con sentirsi tutti dare su le spalle gran colpi che parevano legni spaccati. Ma non sentendo da questi colpi alcun nocumento, maggiormente s'animarono, e scesero 23 scalini, al fondo de' quali trovorno una gran porta di lastra di ferro, ch'a gran colpi fu gettata in terra. Quivi crebbe lo strepito e lo spavento, mentre pareva che tutto tremasse, ma rincorati dal sacerdote, raccomandandosi tutti al Signore, entrarono in una gran stanza, ove non videro altro, che sedili di marmo attorno attorno, essendo fabricata di pietre oscure, con una figura di sole alla cima, ma nera, con i raggi di color mischio. Quivi cessò lo strepito, e li nostri passarono avanti ad una gran stanza c'aveva la cupola assai alta, ed in mezzo essa si vidde un bellissimo sepolcro ben lavorato, se ben dal tempo distrutto in qualche parte. Dalle due parti d'esso si vedevano due gran vecchioni di marmo bianco, grandi come giganti, con i loro manti, che pareva che sedendo s'appoggiassero a due gran piramidi di porfiro, con sopra alcuni lavori e [2r] teste di morti. Fra le due piramidi v'era una cassa di marmo nera, longa sei passi, & alla facciata vi si leggeva una longa iscrizione in lingua ungarica, che diligentemente fu letta, fu osservato esser questa la tomba d'Attila famoso re degli unni; la qual iscrizione contiene il seguente epitafio:

Siste Viator humani generis in decursu vitae suae
 Ecce ATTILA Rex Hunnorum famosissimus ubique terrarum qui erat
 Heros magnanimus, ac prudentissimus persona in sua
 Armis, et potentia summa subegerat regna quam plurima
 Quod, et Flagellum esse Dei Terro[r]que Universi nuncupatus
 Sanguine, nec non qui sua multorum brachia percoloravit armata
 Sumpsit finem sanguine in proprio natans è naribus profluente suo
 Iacet hic tumulo, hac in memoria gentium omnium perpetuo suo.

Sopra la detta cassa s'ergeva in tondo un mezo corpo d'Attila, lavorato a tre sorti di marmo, la faccia e le braccia di bianchissimo, il cimiere di color verde antico, la corazza con li bracciali di muschio, da due fianchi due aquile di bronzo con diversi altri ornamenti e lavori di marmo fino di colori distinti. Sopra il tondo d'Attila s'innalzava una gran statua di nove palmi e mezo d'un vecchione con longa barba che teneva in braccio un fanciullo a cui mordeva una mano, e sotto alli piedi aveva una gran falce. Tutta questa machina era di bronzo con diverse liste dorate rimaste intatte dal furore del tempo. Quando questa truppa entrò dentro, viddero esalare un gran fumo, e facendo diligenza per saper dove usciva, viddero che proveniva da un gran vaso, che stava innanzi la cassa, in cui v'erano due lumi di quelli ch'i romani anticamente chiamavano lumi eterni, che con certo balsamo che componevano, mai s'estinguevano, fino che le camere ove trovavansi erano serrate, ma nell'aprirsi subito si smorzavano; conforme si conosceva dal fumo.

Visto tutto ciò, volevano i soldati distruggere il sepolcro per impossessarsi del supposto tesoro, ma furono impediti dal capi[2v]tano che non volse sì rovinasse sì bella memoria, ma fece diligenza s'indagar si potessero le nascoste ricchezze. Alla fine s'accorsero esservi di dentro una sol lastra di ferro, che destramente potevano togliere senza ofabricarsi la tomba, onde accingendosi all'impresa con ordegni, in breve la levarono, ritrovandovi l'infrascritte ricchezze.

Nota di quello s'è ritrovato da soldati del Caraffa nella tomba d'Attila re degli unni

3600 medaglie d'oro del peso di 6 doppie cadauna, con l'impronto da una parte d'Attila, e dall'altra la Fortuna.

50 vasi d'argento di 4 libre l'uno, con loro coperchio, entrovi certe radici odorifere non conosciute.

24 statue d'un palmo l'una, tutte massicce, rappresentanti idoli antichi, alcune delle quali hanno in testa corone reali.

3 d'oro massiccio di palmi 1 e mezzo, con diverse gioie attorno, & alcuni diamanti nella corona del capo.

2 scimie d'argento, che pesano 70 libre cadauna.

Una scatola di perle, ma ritrovate tutte guaste.

Alcuni piccioli ritratti, ma pure guasti, ornati attorno attorno di rubini.

Tutto questo era riposto ordinatamente nella cassa, in mezzo alla quale v'era una cassetta di palmi 2 e mezzo d'argento dorato, con alcune file di Rubini, ch'apertala, non vi trovarono altro che ceneri, che supposero quelle del re Attila così famoso e potente prencipe.

Il fine.

*

Jelentés a nagy Attila, a hunok királya sírjáról, melyet a császári katonák Lippa mellett találtak meg, beszámolóval a benne elrejtett hatalmas kincsről.

Torinóban és Bolognában, Giacomo Monti által. 1688.

A felettesek engedélyével.

Amikor Caraffa bevonult csaparaival Lippába, s a katonák fosztogatták a várost, néhányan az ottani lakosok közül, hogy a halálveszélyt elkerüljék, melynek, úgy gondolták, ki vannak téve, azt javasolták a lovasság kapitányának, [...] bárónak, hogy elvezetik őket egy helyre, amely, úgy tudták az apáik hagyománya szerint, egy nagy kincset őriz; ahová soha nem tudtak bemenni, mert ha a közelébe merészkedtek, egy láthatatlan kéz visszalökte őket. A kapitány rögtön elfogadta a javaslatot, de a biztonság kedvéért, hogy nagyobb bátorsággal induljanak a vállalkozásra, a csapat élére állítottak egy Francesco Giovani d'Ispruch nevű kapucinus atyát, aki elöl egy kereszttel bátorította az őt követő-

ket. Nos, megérkeztek bizonyos romos házakhoz, s amint beléptek, óriási zaj ütötte meg a fülüket, mely nagy félelmet keltett. De a jó egyházi bátorítására beljebb mentek, mindaddig, míg egy bizonyos ajtóig nem értek, amelyet rögtön földre döntöttek; és akkor még jobban megszorodtak a zajok, és úgy érezték mind, hogy nagy ütések mérnek a hátukra, mintha botokat törnének rajtuk, de mivel semmi kárát nem érezték ezeknek az ütéseknek, felbátorodtak, és lementek egy lépcsőn 23 lépcsőfokot, melynek az alján egy nagy fémlapból készült ajtót találtak, amelyet nagy ütésekkel földre döntöttek. Itt megnőtt a zaj és az ijedelem, miközben úgy tűnt, mintha minden remegne, de a pap bátorítására, mindannyian az Úrnak ajánlván magukat, beléptek egy nagy helyiségbe, ahol nem láttak mást, csak körös-körül márványüléseket; sőtét kövekből készült, a tetején egy nap ábrázolásával, de feketén, erezett márványsugarakkal. Itt a zaj abbamaradt, s a mieink továbbmentek egy nagy helyiségbe, melynek jó magas volt a kupolája, s a közepén megpillantottak egy gyönyörű, szépen faragott, bár némely részén az időtől megrongálódott síremléket. Ennek a két oldalán két nagy aggastyán látszott fehér márványból, olyan nagyok, mint két óriás, palástban, akik, úgy tűnt, mintha két nagy porfírpiramison ülnének, melyeken néhány faragás és halottak fejei voltak. A két piramis között volt egy fekete márványkoporsó, hat lépés hosszú, és az előlapján egy hosszú felirat volt olvasható magyar nyelven, melyet gondosan elolvastak, és megállapították, hogy ez Attilának, a hunok híres királyának a sírja; amely felirat az alábbi epitáfiumot tartalmazza:

Állj meg, Utazó, íme [itt van] ATTILA az emberi nemből, aki élete során
a hunoknak, egyszersmind az egész földkerekségnek igen híres királya,
nagylelkű hős és igen bölcs személy volt.
Fegyverrel és nagy hatalmával sok birodalmat leigázott,
úgy hogy Isten Ostorának és a Világ Rémének nevezték.
Sokak vére festette be fegyveres karját,
és az orrából kifolyó saját vérében úszva érte a vég.
Itt fekszik a sírjában, minden nép örök emlékezetére.

A mondott koporsó fölött emelkedett Attila féldomborművű teste, háromféle márványból megmunkálva, az arca és a karjai hófehérek, a sisakja antik zöld, a páncélja a karpáncélokhoz hasonló, a két oldalán két bronzsas több más díszítéssel és különféle színű finom márványból készült faragással. Attila domborműve fölött egy nagy, kilenc és fél araszos szobor magasodott, egy hosszú szakállas, nagy aggastyáné, aki a karjában tartott egy kisfiút, akinek az egyik kezét harapta, s a lábai alatt egy nagy sarló volt. Ez az egész építmény bronzból volt, több arányszínnel, melyek érintetlenül maradtak az idő pusztításától. Amikor ez a csapat belépett, nagy füstöt láttak felszállni, s fürkészve, hogy megtudják, honnan jön, meglátták, hogy egy nagy edényből, amely a koporsó előtt állt, amelyben két méces volt, olyanok, mint amelyeket a rómaiak régen örökmécesnek hívtak, melyek egy bizonyos balzsammal készítve soha nem aludtak ki mindad-

dig, míg a helyiségeket, ahol találhatóak voltak, zárva tartották, de amint kinyitották őket, kialudtak; a füstből lehetett tudni, hogy ilyenek.

Látván mindezt, a katonák össze akarták törni a síremléket, hogy birtokukba vegyék a feltételezett kincset, de a kapitány megakadályozta őket, mert nem akarta, hogy egy ilyen szép emlék elpusztuljon, hanem igyekezett megtalálni a módját, hogyan lehetne kikutatni az elrejtett kincseket. Végül észrevették, hogy belül egyetlen vaslemez van, amit egy kis ügyességgel levehetnek anélkül, hogy a sírkövet szétrombolnák, amiért is szerszámokkal fogtak a vállalkozáshoz, s rövidesen leemelték, és az alább leírt kincseket találták benne.

Jegyzék arról, amit Caraffa katonái Attilának, a hunok királyának a sírjában találtak:

3600 aranyérme, mindegyik 6 doppia²⁴ súlyú, az egyik oldalán Attila képe, a másikon a Fortuna.

50 ezüstedény, egyenként 4 fontos, fedéllel, bennük valamilyen ismeretlen, illatos gyökerek.

24 egyaraszos szobor, mind tömörek, melyek régi bálványokat ábrázolnak, néhányuknak a fején királyi korona van.

3 másfél araszos, tömör aranyból, körben több drágakövel és a fejükön lévő koronán néhány gyémánttal.

2 ezüstmajom, melyek mindegyike 70 fontot nyom.

Egy doboz gyöngy, de mindet tönkremenne találták.

Néhány kis arckép, de ezek is tönkremenne, körös-körül rubinttal díszítve.

Mindez rendben volt elhelyezve a koporsóban, amelynek a közepén egy két és fél araszos, aranyozott ezüzládikó volt, néhány sor rubinttal, amelyben, mikor kinyitották, nem találtak mást, csak hamvakat, melyekről feltételezték, hogy Attila királyé, az oly híres és hatalmas fejedelmé.

Vége.

---

²⁴ 16. századi, 2 aranytallérral egyenértékű pénz.

Irodalomjegyzék

ADRIANI
2000

Achille ADRIANI: *La tomba di Alessandro: realtà, ipotesi e fantasia*. A cura di Nicola BONACASA e Patrizia MINÀ. Roma, 2000.

AVISI
1688

Foglio straordinario. 1 luglio 1688. Vienna. In: *Avisi italiani, ordinarii e straordinarii dell'anno 1688*. Vienna, appresso Gio. van Ghelen.

<http://books.google.it/books?id=Ek9bAAAACAAJ&pg=PT352&lpg=PT352&dq=italianii+lippa+1688&source=bl&ots=zZhzteZgSP&sig=zfK8RdSwtmEe1JI8fzODGQLanTs&hl=it&sa=X&ei=SKOiU920OdOL4gSX64D-wCA&ved=0CCsQ6AEwAg#v=onepage&q=italianii%20lippa%201688&f=false> (2015. 06. 04.)

BALLAGI
1892

BALLAGI Aladár: *Atilla bibliographiája*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* (1892), 229–269.

CROCE
1967

Benedetto CROCE: *Storie e leggende napoletane*. Bari, 1967.

D'ANCONA
1864

Attila flagellum Dei. Poemetto in ottava rima riprodotto sulle antiche stampe. A cura di Alessandro D'ANCONA. Pisa, 1864.

FORMICA
2012

Marina FORMICA: *Lo specchio turco: immagini dell'altro e riflessi del Sé nella cultura italiana d'età moderna*. Roma, 2012.

HUBAY
1948

HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Feuilles volantes, gazettes et pamphlets hongrois ou relatifs à la Hongrie, conservés à la Bibliothèque Nationale de Budapest 1480–1718*. Bp., 1948. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, 28.)

HUSZÁR
1947

HUSZÁR LAJOS: *Attila dans la numismatique*. Budapest, 1947.

- INFELISE
1997
- Mario INFELISE: *La guerra, le nuove e i curiosi. I giornali militari negli anni della lega contro il Turco*. In: *I Farnese. Corti, guerra e nobiltà in antico regime*. Atti del convegno di studi, Piacenza, 24–26 novembre 1994. A cura di Antonella BILOTTO, Piero DEL NEGRO, Cesare MOZZARELLI. Roma, 1997, 321–348.
- INFELISE
2001
- Mario INFELISE: *Sulle origini della stampa delle gazzette in Italia*. In: *L'informazione politica in Italia (secoli XVI–XVII)*. Atti del seminario organizzato presso la Scuola Normale Superiore, Pisa, 23 e 24 giugno 1997. A cura di Elena FASANO GUARINI e Mario ROSA. Pisa, 2001, 59–81.
- INFELISE
2002
- Mario INFELISE: *Prima dei giornali. Alle origini della pubblica informazione*. Bari, Laterza, 2002.
- LOTTICH
1877
- Bibliotheca Italica: Verzeichniss der Bibliothek des Dr. Lotlich. Catalog III. der N. G. Elwert'schen Universitäts-Buchhandlung in Marburg*. Marburg, R. Friedrich, 1877.
- LUPOLI
2013
- Rosa LUPOLI: *Il giornalismo delle origini. Le Gazzette di Ancien Regime nell' Archivio di Stato di Modena*. In: *Quaderni Estensi*, 5(2013), 157–180.
- VAN GHELEN
1684
- Relazione compendiosa, ma veridica, di quanto e passato nel famoso assedio dell'imperial residenza di Vienna, attaccata da Turchi li 14 luglio, e liberata li 12 settembre 1683. Aggiuntavi la segnalata vittoria ottenuta dall'armi christiane nel liberare la medesima citta dalle forze ottomane, descritta da Gio. van Ghelen*. In Vienna d'Austria & in Bologna, per Giacomo Monti, 1684.
- ZSUPOS
2009
- ZSUPOS Zoltán: *A murányi várkapolna sírboltjának kifosztása*. In: *Gömörország* 10 (2009) 4. sz. 16–25. http://multkor.hu/20091218_katonak_raboltak_ki_a_fouri_sirokat (2015. 06. 05.)

Az irodalom és a diplomácia vonzásában

Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz írt levelei, 2. rész

Közleményünk első részének¹ folytatásaként a Vergennes családi levéltárban található magyar vonatkozású levelezés – Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz intézett levélfogalmazványai – második részét bocsátjuk az érdeklődő olvasók és kutatók rendelkezésére. A forráscsoportban harminchárom 1761 és 1776 között keletkezett levél fogalmazványa található. Ezek közül jelen közleményünkben az utolsó huszonegy levél szerepel.

Amint a korábbiakban bemutattuk, François de Tott 1763-ban Franciaországba utazott, hogy családja anyagi gondjait enyhítse. Kérvényeivel sokáig ostromolta Choiseul herceg külügyminisztert, hogy kaphasson egy diplomataállást török földön. Vergennes gróf meleg ajánlása ellenére 1766-ig kellett várnia, amíg eljött az első lehetőség. Törökország helyett azonban csak a szomszédos neuchâтели hercegségbe küldték, ahol a porosz kormányzat és a lakosság közötti feszültségekről kellett a külügyminisztert tájékoztatnia. Az 1766 és 1768 közötti időszak a viszonylag békés neuchâтели hercegség történetében igen forrongónak bizonyult.² Az egyébként stabil gazdasági és politikai helyzetben a porosz uralkodó és távoli alattvalói között fiskális ellentétek alakultak ki, amelyek fokozatosan elmérgesedtek és egy szerencsétlen politikai gyilkossághoz vezettek. François de Tott, Choiseul herceg levelei szerint, kiküldetését kiválóan teljesítette, ugyanakkor a helyi hatóságok viszonylag hamar felismerték annak valódi célját és könnyörtelenül kiutasították a hercegségből.³

A báró neuchâтели küldetése még kudarc ellenére is megcsillogtatta a fiatal diplomata képességeit, aki hamarosan újabb, tapasztalatainak sokkal inkább megfelelő feladatot kapott: a krími tatár kán udvarába nevezték ki konzulnak. A krími kán a török szultán hűbéreseként a korabeli orosz–török ütközőzóna stratégiailag legfontosabb részén, a Fekete-tengertől északra elterülő nagy kiterjedésű és viszonylag ritkán lakott vidékén uralkodott. A krími francia konzuli poszt jelentéktelen diplomáciai súllyal rendelkezett.⁴ Gyakran orvosok vagy kalandorok töltötték be ezt az Oszmán Birodalom végvidékén elhelyezkedő, nem túl sok jóval kecsgetető állást. A 18. század folyamán több magyart – köztük a báró apját, Tóth Andrást is – nevezett ki ide a konstantinápolyi francia nagykövet. A konzulátus stratégiai jelentősége az orosz expanzió kiterjedésé-

¹ TÓTH, 2015.

² Lásd ehhez: BOREL, 1898; GUINAND, 1832.

³ Lásd még Tott neuchâтели kiküldetéséhez: LIVET, 1983, 805–816, TÓTH, 2003.

⁴ Lásd ehhez: MÉZIN, 1995.

vel arányosan kezdett megnőni. Különösen a lengyelországi orosz befolyás megerősödése nyugtalanította a francia diplomáciát. Choiseul herceg célja egy újabb orosz–török háború kirobbantása volt, amelytől Lengyelország politikai függetlenségét és a francia befolyás megnövekedését remélte. E célnak rendelte alá François de Tott krími kiküldetését is.

François de Tott 1767. július 10-én indult útnak Párizsból. Útját egy hétre megszakította Bécsben, ahol egészen 1767. július 28-ig tartózkodott. A császárvárosban töltött idejének részleteit nem ismerjük pontosan, de feltételezhetjük, hogy küldetésével kapcsolatosan fontos megbeszéléseket folytathatott a bécsi francia nagykövettel, Durfort-Civrac márkival.⁵ Utazásának következő állomása Varsó volt, ahol hat hetet időzött, 1767. augusztus 12-től egészen szeptember végéig.⁶ Itt kapcsolatba lépett azzal a Gérault nevű ügynökkel, aki levelezést folytatott a bécsi, szentpétervári és konstantinápolyi francia nagykövetekkel. Itt érte Arszlán Giráj kán (1748–1756, 1767) halálának híre, amely küldetésének bizonyos céljait ha nem is tárgyaltanná, de mindenképpen bizonytalanná tette. Ugyanakkor Gérault ügynök információi alapján az új kán hasonló politikai elveket vallott elődjéhez, és a francia érdekek iránti elkötelezettsége is bizonyosnak tűnt.⁷

Tott báró Varsóban felelevenítette apja korábbi személyes kapcsolatait a lengyel arisztokrácia köreiben és igyekezett azokat küldetésének sikere érdekében kamatoztatni. Mindenekelőtt a francia kormányzatot érdeklő információkat gyűjtött és tájékozódott a lengyelországi belső ügyekben. A báró hosszú varsói tartózkodása nagy valószínűséggel az Arszlán Giráj kán halálhíre miatti habozás következménye lehetett. Ebből a helyzetből csak Choiseul herceg válasza mozdíthatta ki, és bírhatta rá arra, hogy folytassa útját a tatárok felé. Choiseul levele szeptember elején érkezett meg. Ebben a francia külügyminiszter szilárdan kitartott eddigi véleménye mellett: Tott bárónak folytatnia kellett az útját a Krím felé az eredeti utasításainak megfelelően, mivel

⁵ Emeric-Joseph de Durfort, Durfort-Civrac márk (1716–1787). Diplomáciai pályája előtt a Royal-Vaisseaux ezred ezredese, majd 1755-ben angliai kiküldetésben vett részt. Ezután került sor bécsi nagyköveti kinevezéseire először Velencében (1755–1760), majd Nápolyban (1760–1765) és végül Bécsben (1767–1770). 1787. április 8-án hunyt el. ADC, Personnel première série vol. 27. fol. 99 127. Vö. DUPARC, 1958, 229.

⁶ TOTT, 2008, 113.

⁷ Az új kánról alkotott vélemények nem mindig osztották ezt az optimizmust. Például Vergennes gróf konstantinápolyi nagykövet Fornetti krími konzulnak írt 1767 szeptember 7-i levelében így nyilatkozott róla: „Les traits epars que j’y ay recueilli du caractere du Khan ne nous preparent pas M. a un regne fort actif de sa part et aussy courageux que les criconstances l’exigeroyent. J’en suis reellement fache pour le bien de la chose en general et en particulier pour M. de Tott. Lequel a vüe le pays n’aura pas beaucoup d’occasion de donner l’essor a ses talents et a son zele si le Khan est adonné a l’opion ainsy qu’on le soupçonne. J’ay peur que ce ne soit un mal sans remede cette habitude une fois formée ce n’est qu’en continuant l’usage de l’opium et en le rendant plus frequent que les Tiriaki peuvent faire quelque diversion a l’assoupissement dans lequel ils vegetent et que qu’on se procureroit quelque intervalles lucides mais les efforts qu’ils font pour se menager quelque sensation de gayeté achevant d’épuiser leurs forces ils tombent dans une apathie qui leurs rend la retraille d’autant plus necessaire qu’ils sont hors d’état de se produire.” CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 206 fol. 214.

azok céljai nem változtak meg.⁸ Miután megérkezett Hotinba, a helyi pasa rögtön fogadta és tájékoztatta a lengyelországi helyzet egyre veszélyesebb változásairól. Ezt követően érkezett meg Jászvásárba, ahol találkozott a moldvai fejedelemmel, II. Callimachi Gergellyel, aki 1767. február 3-tól 1769. június 14-ig volt hivatalban, és akit már jól ismert konstantinápolyi tanulóévei időszakából.⁹ Jászvásárból október 3-án indult tovább, és négy nap múlva érkezett meg Kiselába, a Dnyeszter torkolatánál található tatár településre, ahonnan újabb tíz nap alatt jutott el Bahcsiszerájba, küldetése végső célállomásához.¹⁰

A báró megérkezése után rögtön nekilátott küldetése valamennyi részének végrehajtásához. Erről rendszeres és pontos levelezés útján tájékoztatta a külügyi államtitkárságot. Choiseul herceg elégedetten nyugtázta a krími konzul munkájának eredményeit, és egyre jobban érdeklődött a térség eseményei iránt. A versailles-i kormányzatnak a fekete-tengeri kereskedelem ügyében tett erőfeszítéseiről pedig az 1768. február 18-i levelében számolt be: „Tájékoztatásául szeretném közölni, hogy nemrég alakult Párizsban egy fekete-tengeri kereskedelmi társaság, és a mellékelt füzetkében olvashat e nagyszabású vállalkozás főbb elveiről.”¹¹ Másfelől pedig Choiseul továbbra is arra ösztönözte a bárót, hogy folyamatosan tájékoztassa a lengyelországi események alakulásáról anélkül, hogy bármiféle beavatkozás látszatát keltené. Ezek szerint Tottnak továbbra is az utasításában meghagyott tervet kellett követnie. Az esetleges hadműveleteket illetően a herceg a legnagyobb óvatosságra intette: „Ami azokat a követendő utasításokat illeti, amelyek arra az esetre vonatkoznak, ha kikérnék az Ön tanácsait a hadműveletekről, valószínűleg még egy ideig nem látjuk azokat időszerűnek.”¹²

A francia külügyminiszter érdeklődése láthatóan nőtt a térség iránt. Erről tanúskodnak az egyre sűrűbben érkező és egyre komolyabb hangú levelei. A politikai diskurzusában megjelenő oroszellenes kirohanásai és filippikái olyan szókészletet használnak, amelyek előrevetítik a francia forradalom jelszavait. A leggyakrabban használt politikai tartalmú szavai a következők voltak: despotizmus, szabadság, köztársaság, nemzet stb. A lengyel nemesi köztársaságban a nemesi szabadságjogok kiterjedt rendszere és az anarchikus széttagoltság jellemezték a korabeli közállapotokat. A lengyel köznemesség kohéziója alapvető két pilléren állt: a politikai szabadságjogokén és a katolikus vallásén. Az 1768. február 29-én megalakult bárói konföderáció éppen e két fontos elv védelmét tűzte ki céljául. Choiseul herceg nem mulasztotta el felhívni a krími konzulja figyelmét e fontos esemény jelentőségére: „A Podóliában nemrégiben kirobbant konföderációs mozgalom igen érdekes és vaskos témát nyújt majd az ügybuzgalmának. A konföderáltak felvonták a vallás és a szabadság zászlaját. A mozgolódás oly nagy Lengyelországban, hogy nem lesz meglepő, ha továbbterjed a tűz az egész országra. Tudni vélik, hogy

⁸ Choiseul herceg Tottnak (Compiègne, 1767. augusztus 22.) BMV, MS, série L. 278, tome I, fol. 23–24.

⁹ „Cette circonstance, Monseigneur, m'est aussi favorable, que celle de la liaison particulière, que j'ai contractée à Constantinople avec le Prince de Moldavie actuel.” BMV, MS, série L. 278, tome I, fol. 3.

¹⁰ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 208 fol. 422.

¹¹ Choiseul herceg Tottnak (Versailles, 1768. február 18.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 11.

¹² Choiseul herceg Tottnak (Versailles, 1768. március 18.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 24.

a konföderáltak a tatárok segítését kérik, és talán majd Önhöz is fordulnak. Ez esetben a magatartásának megfontoltnak kell maradnia, egészen addig, amíg az események más fordulatot nem vesznek.”¹³

Choiseul herceg óvatossága nem volt alaptalan, hiszen elég, ha a 18. század első felének egyik tanulságos történelmi példájára gondolunk: 1734-ben a lengyel örökösödési háború során a francia intervenció csapatok súlyos veszteséget szenvedtek Gdańsk ostrománál... A francia diplomácia ezért minden nyílt beavatkozást elvetett, és várakozó álláspontra helyezkedett a bárói konföderációval kapcsolatban, amely esetleg a „lengyel könnyedség múltó szalmalángja”¹⁴ is lehetett. A pontos tájékozódás és a jobb kapcsolattartás érdekében Choiseul herceg küldött egy Taulès¹⁵ nevű másik ügynököt is Podóliába, akinek a lengyel konföderáció támogatása volt a feladata. Mivel a konföderációs csapatok és a cári orosz seregek hadműveletei nem messze zajlottak a határtól, a báró haladéktalanul tájékoztatta erről a tatár kánt.¹⁶ Az információs háború nagyon gyorsan elkezdődött, hiszen az oroszok különféle álhíreket terjesztettek azzal kapcsolatban, hogy a törökök és a tatárok nem fogják támogatni a lengyel konföderációt.¹⁷ Egyébként Makszud Giráj kán a francia konzulnak személyesen cáfolta is a hírt.¹⁸

Miután Choiseul herceg már régóta elégedetlen volt Vergennes gróf nagyköveti tevékenységével, a király nevében 1768. április 25-én visszahívta, és utódjául Saint-Priest gróftot nevezte ki. A sommás visszahívó levél diplomáciai virágnyelven adta Vergennes gróf tudtára a tényeket: „A király, miután úgy gondolta, hogy az Ön kiküldetésének időtartama már jóval meghaladta az átlagos külszolgálati időt és mivel az Ön egészségi állapota is megromlott az utóbbi években, és ezáltal a pihenésre vágyik, Öfelsége úgy döntött, hogy lehetővé teszi ezt Önnek azáltal, hogy volt kegyes Önt visszahívni. Ugyanakkor Öfelsége kinevezte Saint-Priest lovagot nagyköveti minőségben az Ön helyére.”¹⁹

¹³ Choiseul herceg Tottnak (Versailles, 1768. április 25.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 50–51.

¹⁴ *Uo.*, fol. 51–52.

¹⁵ Pierre-Jean-François de Taulès de Domecq (1731–1820), oléroni származású nemes, 1757-ben lépett a francia királyi hadseregbe, majd 1764-től a külügy szolgálatában tevékenykedett. Először a svájci francia nagykövet titkára Genfben (1766), majd később Soleure-ben (1767). 1768-ban a lengyel és moldvai határvidéken hajtott végre kiküldetést. Később a külügyminisztériumban 1769-től 1771-ig svájci történelmi munkákat készített. 1771-ben szaidai, majd később (1776) szíriai és palesztinai konzullá nevezték ki. Ebbéli minőségében személyesen is találkozott a báróval, annak levantei ellenőrző körútja alkalmával. Voltaire egyik közeli barátja volt. ADC, Personnel première série vol. 65 fol. 272–290.; MÉZIN, 1995, 560–561.; BODINIER, 1987, 159.

¹⁶ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. június 15.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 56–58.

¹⁷ „Je reçois dans ce moment d’extrême des nouvelles de Varsovie du 11 et 18 mai, par les quelles il paroît que la Russie se dispose à poursuivre la consommation de son projet, en employant de nouvelles forces contre les confédérés de Podolie, dont les succès continuent; on mande aussi, que le Prince de Repnin après avoir repandu qu’il avoit reçu une lettre du hospodar de Moldavie pour l’informer de celles que la Porte et le Kan des Tartares auroient écrites aux confédérés dans le dessein de les porter à un accomodement, en leur otant tout espoir de secours, avoit enfin assuré que Monsieur Obreskow, lui en avoit enfin envoyé copie.” Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. június 25.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 66–67.

¹⁸ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. július 2.) BMV, MS, série L. 278, tome II, fol. 75.

¹⁹ Choiseul Vergennes-nek (Versailles, 1768. április 25.) CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 33 fol. 709.

Vergennes gróf visszahívásának volt egy protokolláris oka is: a nagykövet a király engedélye nélkül vette feleségül a konstantinápolyi Anne de Viviers özvegyet, akinek származása nem felelt meg a rangjának. Az 1767. március 9-i keltezésű házassági szerződésükben ráadásul elismerték két korábban született fiukat is.²⁰ Az esetet azért is érdemes kihangsúlyoznunk, mivel Tott bárót a korábbi magyar nyelvű életrajzaiban előszeretettel keverték rokonsági kapcsolatba az említett konstantinápolyi özvegyasszonnyal.²¹ Mindezt nemcsak Anne de Viviers születését igazoló okiratok cáfolják, hanem az a tény is, hogy a titokban megkötött házasságáról Vergennes gróf a következőképpen számolt be a bárónak: „Ha nem tettem eddig említést Önnek a családi állapotomban bekövetkezett változásról, az nem azért volt, mivel az nem tartott számot az Ön érdeklődésére. Az irántam való barátsága és őszintesége alapján Önt azok közé sorolom, akik nem ítélik el a vallásom és érzelmeim által számomra törvényszerű tetteimet. Elismertem két nagyon helyes gyermeket, közülük a nagyobbik már hatévesen is öröndetes reményeket ígér. De nem vallhattam be a gyermekeimet anélkül, hogy az anyjukat ne nevezzem meg. A meggondolatlanságommal számos jogos szemrehányást érdemeltem ki, de ez egy olyan kérdés, amelyben elítélnek. Ugyanakkor, ha még tovább ingadozom, akkor az életem is veszélybe kerülhet. Még most is érzi az egészségem azon kínokat, amelyeket a szívem természetes vonzódása miatt kellett elszednem. Egyébként elégedett vagyok az új helyzetemmel, az Ön által is ismert hitvesem sokkal kedvesebb nekem, mint valaha, és bolondulásig szeretem a gyermekeimet.”²²

A lengyelországi események időközben egyre jobban kiéleződtek. 1768 júliusában a lengyel konföderáció csapatainak sikerült a mai Ukrajna területén egy felkelést kirobbantani, amely során összecsaptak az oroszbarát kozák csapatokkal. A visszavonuló lengyel csapatok oszmán területre jutottak az őket üldöző kozákokkal együtt. A kozákok megtorlásul felégették az oszmán fennhatóság alatt álló Balta kisvárost, amely nyílt nemzetközi konfliktust eredményezett az Oszmán Birodalom és Oroszország között. Az agresszió híre 1768. július 5-én érkezett meg Bahcsiszerájba. A megtámadott határterület kormányzója, bizonyos Jakub aga már korábban szoros kapcsolatba került a báróval, aki a vásárolt tatár lovak határon való átszállítását kívánta vele intézni. Az áldozatok között voltak janicsárok és egy fiatal mirza (tatár nemes) is, akinek az apja részt vett a tatárok és oroszok közötti összecsapásokban.²³ Tott báró elérkezettnek látta az időt a cselekvésre, és azonnal beszámolt a francia külügyminiszternek a történetekről: „Az orosz csapatok baltai betörését a mufti közölte velem aznap, amikor e hír megérkezett a kánhoz, jómagam pedig igyekeztem Önnek beszámolni erről az Oszmán Birodalomra végre felébreszteni képes kalandról, valamint arról, hogy van-e ennek kihatása Lengyelország további leigázása szempontjából, mivel Oroszország a tervei végrehajtásakor most már semmire sincs tekintettel. Sajnos nem tudtam, Méltóságos Uram, a kán e hírt továbbító, tegnap útnak indult első

²⁰ MURPHY, 1982, 166.

²¹ L. ZACHAR, 1984, 227.

²² AFV, Vergennes Tottnak (Konstantinápoly, 1767. szeptember 3.). Fordította Tóth Ferenc.

²³ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. július 9.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 102.

követével megüzenni azokat a gondolatokat, amelyek tegnap este Makszud Gerájjal folytatott megbeszélésemen felmerültek.”²⁴

A baltai incidens fordulópontot jelentett az oszmán–orosz kapcsolatok alakulásában és a kán békepolitikája ellenére is egy *casus bellit* teremtett. A válság kibontakozása ugyanakkor még több időt vett igénybe, ami az oszmán hatóságok Vergennes gróf nagykövet által gyakran ostorozott nehézkességének tudható be.²⁵ A keleti despotizmusról akkoriban kialakult divatos kép, amely a szultánt óriási hatalommal felruházott önkényúrnak mutatja be, a valóságban nem teljesen állta meg a helyét. Erről Choiseul herceg a következőket írta a Vergennes grófot a konstantinápolyi nagyköveti poszton felváltó Saint-Priest grófnak szóló utasításaiban: „nagyon tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy az uralkodó akarata az egyedüli törvény Törökországban. Ellenkezőleg, szinte az összes fontos kérdésben olyan vizsgálódásnak és formalitásnak van kitéve, amely a birodalom sorsát egy vagy több más személy kezébe helyezi. Az intézmény lényege az lenne, hogy a törvény uralkodjon, de valójában a hatalommal rendelkezők érzelmei és a kapzsisága gyakran meghazudtolják, és nagyon gyakran a szélsőségesen nagy hatalmú személyes érdekek kerülnek előtérbe, amelyeket csak a Nagyúr korlátlan hatalma képes ellensúlyozni az alattvalói személye és élete ügyeiben. (...) A belső kormányzat mindig az ilyenek kezébe került, hacsak a szultánok erőteljes tevékenysége vagy kiemelkedő tehetsége nem helyezte őket döntési pozícióba e furcsa demokrácia (sic!) rendszerében.”²⁶

A Porta habozása a kán környezetét is tétlenségre kárhoztatta, és a térségben tevékenykedő orosz emisszáriusok malmára hajtotta a vizet, akik továbbra is azt terjesztették, hogy a felkelő lengyeleket a törökök és a tatárok nem fogják megsegíteni.²⁷ Valójában a kán nem nagyon bízott a lengyel felkelőkben, akiket elég kétes hírnév övezett a Porta belső kormányköreiben is.²⁸ Másrészt pedig az óvatosság jellemezte a kán politikáját, mivel nem tudhatta, hogy az európai hatalmak és különösen a Habsburg Monarchia hogyan reagálnak majd az esetleges kelet-európai hadműveletek be-

²⁴ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. július 10.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 86–87.

²⁵ Vergennes Tottnak (Konstantinápoly, 1768. augusztus 1.): „...je m’attendois que l’assemblée des Mirzas que vous aviez annoncée auroit eû lieu et auroit operé une representation de leur part assez pressante pour échauffer le phlegme Ottoman.” CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 207 fol. 158.

²⁶ DUPARC, 1969, 454.

²⁷ „Je n’ai pas négligé, Monseigneur, de faire part au Kan de l’avis que Monsieur le chevalier de Vergennes ma également fait l’honneur de me communiquer, relativement au moyen que le Prince de Reprin employe une seconde fois pour décourager les Polonnois, en leur otant toute esperance d’être secourus par la Porte, Maxud Guerai ma paru indigné d’une conduite aussi indécente, et m’a demandé si je savois la dernière reponse du ministre russe à Constantinople.” Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. augusztus 14.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 143–144.

²⁸ „J’ai tenté aussi vainement d’inspirer à Maxud Guerai un peu de confiance dans le genie militaire de la République, afin d’engager ce Prince a presenter à la Porte les Polonnois sous un point de vüe plus avantageux, mais l’évenement de leur dispersion, n’a pas secondé mes efforts.” Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. augusztus 14.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 163.

indulására.²⁹ Időközben Tott báró folytatta a fekete-tengeri kereskedelemmel kapcsolatos észrevételeinek kidolgozását is, amelyeket a levelezéséhez csatolva juttatott el a versailles-i kormányzathoz.³⁰

Tott báró két évet töltött több tatár kán környezetében Pierre Ruffin orientalistával együtt, és pontosan tájékoztatta a francia külügyminisztert a hadi és diplomáciai eseményekről.³¹ A kiküldetésének Kirim-Geráj kán halála vetett véget 1769-ben, mivel annak utódja már nem tartott igényt a francia konzul szolgálataira. Ezt követően Tott báró Konstantinápolyba utazott, hogy rég nem látott családja körében várja a versailles-i udvar utasításait. Az 1769. április 11-én megérkező francia diplomata a háborús félelmek és káosz zűrzavarában találta az oszmán fővárost.³² A szultán olasz orvosának és apja barátainak segítségével hamarosan sikerült az uralkodó közelébe férkőznie. Katonai szaktudása és tapasztalatai révén a törökül is jól beszélő francia huszártiszt gyorsan elnyerte a szultán és a török miniszterek elismerését és bizalmát. Elsősorban a tüzérség Bonneval pasa által már a 18. század első felében megkezdett fejlesztését javasolta az oszmán uralkodónak. A feladatot természetesen François de Tottra bízták. A francia huszártiszt számára óriási kihívás volt, hogy elméleti ismeretek hiányában ilyen nagyszabású és kiterjedt szaktudást igénylő munkával kellett megbirkóznia.

A helyzet tovább súlyosbodott, amikor a török flotta megsemmisítő vereséget szenvedett a cseszmei tengeri ütközetben 1770. július 5-én. E váratlan fordulat következtében a legsürgősebb teendő a Dardanellák-tengerszoros védelmét biztosító erődítmények megerősítése volt. Az új konstantinápolyi francia nagykövet, Saint-Priest gróf javaslatára a Fényességés Porta 1770 júliusában François de Tottot bízta meg azzal, hogy oldja meg a tengerszorosok védelmét Orlov admirális Konstantinápolyt fenyegető flottájával szemben.³³ A báró a Dardanellák várait és azok védőit egyaránt igen lehangoló állapotban találta. Az orosz flotta végül csak egy kísérletet tett a tengerszorosokon keresztül való betörésre, amelyet Tott báró vörösre izzított ágyúgolyókkal hiúsított meg. E fényes haditett nemcsak a báró katonai érdemeit öregbítette, hanem a vereségekbe befásult védőseregbe is új erőt öntött.³⁴ Az erődítési munkálatok még több hónapig tartottak. Ezalatt a konstantinápolyi francia követség segítségével új ágyúállásokkal erősítette meg az erődítményeket, amelyek így már ellen tudtak állni egy esetleges tengeri támadásnak.

A Dardanellák védelme után újabb, egyre bonyolultabb feladatokkal látták el, amelyek közül a legfontosabb a török tüzérség reformja volt.³⁵ Tott báró nem volt hivatásos tüzértiszt, viszont tapasztalatból ismerhette e fegyvernem számos alapelemét. Nemso-kára megbízták még egy új, európai mintára szervezett tüzéregység létrehozásával és

²⁹ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. augusztus 24.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 148–150.

³⁰ Tott Choiseul hercegnek (Bahcsiszeráj, 1768. augusztus 1.) BMV, série L. 278, tome II, fol. 163.

³¹ DEHÉRAIN, 1923, 1–32., Vö. TOT, 2014.

³² CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 44 767.

³³ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 45 407.

³⁴ TOT, 2008, 205–206.

³⁵ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 45 497.

francia típusú gyorstüzelésű ágyúk öntésével is. A francia tüzérség e korban a világ legfejlettebb szintjén állt, amelyet olyan híres mérnökök alapoztak meg, mint Saint-Rémy, Béliodor vagy Gribeauval. Choiseul herceg, a hétéves háború utáni hadi reformok fő ösztönzője a tüzérség reformját a híres Gribeauvalra bízta, aki új rendszerű (*systeme Gribeauval*) gyorstüzelésű tüzérségével biztosította a francia hadsereg fölényét e fegyvernemben egészen a forradalmi és napóleoni háborúkig.³⁶ Véleményem szerint a François de Tott által bevezetett reformok valójában a híres *systeme Gribeauval* sajátos török változatát képviselték. A tüzelés gyorsaságának fokozásával elért eredményeit hamarosan, már 1770 decemberében az első nyilvános bemutatóján megszemlélhette a konstantinápolyi közönség.³⁷

1771 elején újabb feladatokkal bővült a francia huszártiszt tevékenységi köre: új, francia típusú ágyúk öntésével, a tüzérség oktatására alkalmas iskola alapításával bízták meg. Ezenkívül az uralkodó kérésére a folyókon való átkelésre alkalmas saját tervezésű pontonhidakat is gyártott.³⁸ III. Musztafa szultán a reformok elkötelezett hívének bizonyult, de a legtöbb oszmán méltóság gyanakodva figyelte a báró modernizáló tevékenységét.³⁹ A Fekete-tenger felőli orosz tengeri támadás kiküszöbölése érdekében rábízták még a Boszporusz-tengerszoros védelmének megerősítését is. A tervek elkészítését követően, 1773. február 16-án kezdték el az erődök építését. Ezzel egyidőben folytatta a konstantinápolyi korábban elkezdett reformjait is. Így az erődítmények építése 1776-ig, Tott báró távozásáig tartott. E várak egyike még a 20. század elején is állt, és a helyi hagyomány szerint a „madzar káleszi” (magyar vár) nevet viselte.⁴⁰

Az ágyúöntés bonyolult feladatát Tott báró egy új öntőműhely felállításával kezdte Hasköyben 1772-ben. 1773-tól egy kisebb francia különítmény is dolgozott itt az irányítása alatt. Sikeresen alkalmazta a svájci Jean Maritz (1711–1790) által bevezetett horizontális ágyúcsőfúrási technológiát, amellyel a lövések pontosságát és gyorsaságát lehetett növelni. Az öntőműhely Tott báró távozása után egy angol renegát, bizonyos Campbell Musztafa aga és egy francia őrmester, Antoine-Charles Obert irányítása alatt néhány évig még tovább működött.⁴¹ Az épület egyébként még ma is áll Isztambulban. A 19. században hajóhorgonyokat gyártottak itt, majd 1993-tól napjainkig kiállítóteremként használják.

A „hitetlen gyaur” sikereinek láttán a hagyományos török tüzérség rémülten próbálta megvédeni tekintélyét és mindent elkövetett, hogy Tott báró reformjait meggátolja. Ebben a helyzetben szükségessé vált egy teljesen új, európai mintára képzett tüzérség létrehozása, amelyet közvetlenül François de Tott parancsnoksága alá helyeztek.⁴² Ez a gyorsaságáról híres tüzérség, amelyet törökül *szüratcsik*nek neveztek, tovább növelte

³⁶ BÉLY, 1992., 562–563.

³⁷ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 45 587–588.

³⁸ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 46 147–148., 213–214., 219.

³⁹ CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 46 220.

⁴⁰ PALÓCZY, 1916, 119.

⁴¹ HITZEL, 1994, 295; BODINIER, 1987, 163.

⁴² CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 48 265.

tekintélyét tisztelőinek szemében, de ezzel arányosan irigyeinek számát is. Ugyanakkor újításai nemcsak egy francia mintájú tüzéregység létrehozását eredményezték, hanem hosszabb távon hozzájárultak az új európai szellem térhódításához is a török hadseregben. Elsősorban a saját modern egyenruha, az európai hadseregekben már a 17. század végétől rendszeresített bajonet és különösen a szigorú fegyelem bevezetése jellemezték ezt az új egységet.⁴³ A *szüratcsik* magasabb illetménye hozzájárult a hagyományos török hadsereg elitjének számító rendkívül befolyásos janicsárok féltékenységéhez is. Így nem sokkal Tott báró távozása után a *szüratcsikat* feloszlatták.⁴⁴

François de Tott törökországi tevékenysége igen komoly európai visszhangot kapott a korabeli médiában. Ezek a korai folyóiratok – s különösen azok, amelyek a francia királyi cenzúra hatáskörén kívül álltak – rendszeresen és alig leplezett ironiával tudósítottak a török haderő megreformálásán buzgólkodó francia katonatiszt tevékenységéről. Mivel a korabeli sajtóban a távoli területekről érkező hírek szerepeltek a címlapokon, a konstantinápolyi események hírértéke fokozottabb jelentőségű volt. A híres *Gazette de France* hallgatása Tott báró törökországi reformjairól egyértelműen a cenzúra hatásával magyarázható. A neve így csak Franciaországba való megérkezése után, 1776. július 14-én, versailles-i bemutatása alkalmából jelent meg a lap hasábjain.⁴⁵ A széles körű európai hírverésnek köszönhetően François de Tott katonai eredményeit gyakran túlértékelték, és személyének néha emberfeletti hatalmat tulajdonítottak. Az újsághírekre II. Katalin cárnő Voltaire-rel folytatott levelezésében igen érzékenyen reagált.⁴⁶ Másrészt pedig a hírverés pozitív hatása előre garantálta Tott báró emlékiratainak (*Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*) európai sikerét.⁴⁷

E néhány Konstantinápolyban eltöltött év François Tott báró diplomáciai és katonai pályája csúcspontját jelentette. Franciaországba való visszatérése után újabb nagyszabású tervvel állt a francia kormány elé: az Oszmán Birodalom egyik leggazdagabb tartományának, Egyiptomnak az elfoglalását tűzte ki célul. A terv legnagyobb hibája az volt, hogy ellentétben állt a külügyminiszter, Vergennes gróf keleti politikájával, amelynek egyik alappillére az Oszmán Birodalom integritásának megőrzése volt. 1777-ben a haditengerészeti minisztérium javaslatára Tott bárót kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott tervezetet nyújtott be az udvarnak.⁴⁸ Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító Vergen-

⁴³ TOTT, 2008, 231–232.

⁴⁴ A *szüratcsikat* Halil Hamid pasa nagyvezír uralkodása alatt (1782–1785) újjászervezték. HITZEL, 1994, 296.

⁴⁵ *Gazette de France*, 1776. július 17.

⁴⁶ Vö. TOTT, 1995.

⁴⁷ Vö. LAURENS, 1984.

⁴⁸ Lásd e témához: CHARLES-ROUX, 1929.

nes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

Terveinek megghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megért, és több nagy nyelvre lefordították. Vergennes gróf külügyminiszterként is nagy figyelmet fordított Tott báró e munkájára. Egy a Francia Akadémia könyvtárának kéziratárában található levelezés alapján megállapítható, hogy Vergennes a külügyminisztérium főtanácsosát, Pierre Michel Hennin⁴⁹ bízta meg a báró kéziratának alapos átolvasásával és cenzúrázásával. A báró 1784. november 3-i levelében udvariasan megköszönte Hennin-nek a gondos munkáját és küldött a könyvből egy-egy példányt neki és Vergennes grófnak is.⁵⁰ Hennin két nappal későbbi válaszában külön kihangsúlyozta a miniszter e munka iránti érdeklődését: „Átadtam Vergennes gróf úrnak a könyve neki szánt példányát. A miniszter nagyon elégedettnek tűnt, hogy olvashatja a munkáját és megbízott, hogy köszönjem meg Önnek. Noha igen elfoglalt volt, mégis úgy tűnt nekem, alig várja, hogy olvashassa (vagy lehet, hogy már el is kezdte olvasni).”⁵¹

A bárót 1785-ben az északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki, és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. Uralmának a forradalom idején, 1790-ben egy lázadás vetett véget, s a hajdani híres diplomata csak ezt követően vonult emigrációba. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafürdőn élhette le, gróf Batthyány Tódor vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkonyház”-nak (*Hexenhaus*) keresztelték át. A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafürdői temetőben.⁵²

*

⁴⁹ Pierre Michel Hennin (1728–1807), francia diplomata. Számos kiküldetésben vett részt Lengyelországban és Svájcban. Voltaire nagy elismeréssel írt róla 1766. április 13-i Damilaville-nek írt levelében: „Nous avons pour résident un homme de lettres très-instruit qui aime les arts. Il est dans l’intention de se fixer parmi nous, car il a fait venir une bibliothèque de plus de 6,000 volumes. C’est un homme qui pense en vrai philosophe, ami de la paix et de la tolérance, et ennemi de la superstition.” Idézet: VOLTAIRE, 1826, 129.

⁵⁰ „Je m’empresse de vous adresser, Monsieur, le tribut que je dois à votre lecture, je dois le même hommage au ministre qui vous a constitué mon censeur et je vous prie de luy remettre le second exemple cy joint.” Tott levele Hennin-nek (Párizs, 1784. november 3.) BI, MS 1279 Fonds Hennin fol. 240.

⁵¹ „J’ai remis à M. le comte de Vergennes, l’exemplaire que vous lui aviez destiné. Ce ministre m’a témoigné être très satisfait de pouvoir lire votre ouvrage et m’a (témoigné) chargé de vous en remercier. Quelqu’occupé qu’il soit-il m’a paru très empressé de le lire (ou a déjà entrepris la lecture).” Hennin levele Tottnak (Párizs, 1784. november 5.) BI, MS 1279 Fonds Hennin fol. 241. Fordította Tóth Ferenc.

⁵² ТÓТН, 2011, 190–192.

Az itt közölt leveleket, melyeket az Archives de la Famille de Vergennes-ben őriznek, a „Correspondance avec le baron de Tott” címet viselő anyagban, legjobb tudomásom szerint eddig még nem adta ki senki. A szövegátírásnál elsősorban az Archiv für Reformationsgeschichte korai újkori szöveggondozásra vonatkozó ajánlásait (Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. *Archiv für Reformationsgeschichte*. 72. Bd. 1981. 299–319.) vettem figyelembe. A szöveg archaikus, következetlen helyesírását megtartottam, változtatásokat jobbára csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás terén végeztem.

Források

1.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1767. május 16.)

Vergennes gróf meglepődve írja Tott bárónak, hogy még nem kapta meg a legutóbbi levelére írt válaszát. Röviden összefoglalja annak tartalmát, és gratulál a báró új megbízatásához. A levél végén megemlíti a báró feleségét és beszél a konstantinápolyi francia követséget sújtó járványról is.

a Constantinople le 15. may 1767

J'ai vû, Monsieur, avec bien de la surprise dans la lettre que vous m'aves fait l'honneur de m'écrire le 15. mars dernier que ma reponse du mois de decembre ne vous etoit pas encore parvenue. Je ne comprend rien a ce retard, je vous l'ai adressée ainsi que les autres qui l'avoient precedée sous le couvert de M. l'abbé de la Ville⁵³ dont l'exactitude ne vous est pas moins connue qu'a moi. Peut etre aurès vous negligé de le prevenir du voyage que vous avez entrepris, et de lui donner les renseignements necessaires pour assurer votre correspondance. Quoi qu'il en soit, je ne veux pas vous laisser le moindre doute sur mon empressement pour cõoperer a tout ce qui peut intéresser votre satisfaction et votre convenance. Je vous marquois donc dans cette lettre egarée que j'avois recu avec aplaudissement et reconnoissance l'ouverture que M. le duc de Choiseul m'avoit faite a votre sujet; quant au traitement a vous faire je l'ai proposé un peu plus fort que celui qui avoit ete accordé a M. votre pere. Je vous offrois tout ce qui peut dependre de ma cooperation pour seconder les vues d'instruction qui vous font désirer votre retour dans ce pays, et je ne vous demandois pour prix de ma bonne volonté que de la docilité et de la suite. Le ministre ne m'ayant pas fait l'honneur de repondre a la lettre qui vous

⁵³ Jean-Ignace de la Ville (1690–1774), francia egyházi hivatalnok és diplomata. 1746-ban a Francia Akadémia tagjai közé választották.

concerne, j'ignore Monsieur qu'elles sont ses dispositions presentes, pour ce qui est des miennes, elles ne varient point, vous vous en apercevrés si les circonstances nous reunissent. Madame de Tott voudroit bien que ce fut un moment plus tost, je ne puis condamner son impatience, c'est sa tendresse pour vous qui l'excite; elle s'allarme quelques fois de l'incertitude ou vous la laissés, elle a peine a se persuader qu'il y a des choses qu'on doit faire a ses meilleurs amis, pour moi a tout votre reticence, la discretion est une qualite essentielle dans notre carriere. Il me suffit d'entrevoir que votre voyage en Suisse n'a pas ete entrepris pour des objets de curiosité c'est autant qu'il faut a l'interest que je ne puis cesser de prendre a ce qui vous regarde. J'ai bien des graces a vous rendre Monsieur, de celui que vous voules bien prendre vous meme aux frequentes secousses que nous essayons, dans le principe elles m'allarmoient, je craignois la caducité du palais, mais nos architectes m'ont rassuré et m'ont rendu ma tranquillité. Ma santé ne m'en donne pas a beaucoup près autant, je suis fort tourmenté depuis environ trois semaines d'un vilain rhume qui m'engage la tete et la poitrine, c'est la maladie a la mode, peu de personnes l'evitent, ma maison est un vrai hopital. J'ai bien 25. personnes sur le grabat, le pire est que tous mes secretaires sont malades. Cela n'est pas commode au moment de l'expedition, nous nous entraignons le mieux possible qu'il nous est possible non sans nous etourdir mutuellem(ent) par des quintes de toux. Si la saison vouloit s'adoucir je me flatteroi d'être bien tost quitte de mes souffrances, mais elle continue a etre rigoureuse, des pluyes continuelles refroidissent l'air et le rendent tres malsain.

J'adresse cette lettre sous le couvert de M. de Bournonville aussi que vous me le recommandes, receves la je vous prie co(mme) le garant de la tendre amitie que je vous conserve et du fidele attachement avec le quel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

2.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1767. szeptember 3.)

Vergennes gróf gratulál Tott bárónak a küldetéséhez, amely valószínűleg az általa javasolt 15 000 livres évi jövedelemnél is jövedelmezőbb lehet. Mindenesetre takarékoságra buzdítja a saját és családja érdekében. Miután röviden beszámolt a báró családjának állapotról, Vergennes a saját személyes híreit osztja meg vele. Beszámol arról, hogy két korábban született gyermekének anyját feleségül vette, és nyilvánosan elismerte őket. Utal az ezzel járó nehézségekre és belső vívódásaira is.

a Constantinople le 3. septembre 1767

Si vous etes content, Monsieur, de vous raprocher de moi, votre satisfaction m'est commune, l'interest que je prend a vos avantages vous est garant du plaisir avec lequel je participe a une destination qui vous est un temoignage flatteur de la confiance de notre chef. Vous devez cepend(ant) regretter que la circonstance qui en a ete le motif ait cessé d'exister, mais je suis bien persuadé que vous saures tirer parti de celles que vous rencontrerez; le succes ne decide pas toujours du merite, c'est le travail qui caracterise celui-ci.

Je puis juger sur ce qu'on me marque que vous devez etre satisfait de votre traitement, j'avois demandé pour vous 15000£ lorsqu'il etoit question de votre retour icy. J'espere qu'on vous aura donné mieux. Le pays n'exigeant pas un certain faste songez un peu a l'avenir et a votre famille; je ne pretens pas vous faire icy des representations importunes, je m'en raporte a Madame de Tott; la partie o'conomique est plus le fait des dames que le notre. Madame votre epouse est toujours a la campagne ou je sais qu'elle jouit avec toute votre famille d'une tres bonne santé.

Si je ne vous ai pas parlé Monsieur, de mon changement d'etat ce n'est pas que je me sois défié de l'interest que vous voudriez bien y prendre; votre amitié pour moi et votre honneteté m'assure que nous n'etes pas de ceux qui censureront une action dont la religion et la tendresse me faisoient une loy. J'ai avoué deux enfans asses intéressans pour leur figure, et dont l'ainé qui est dans sa sixieme année annonce des dispositions asses heureuses; je ne pouvois avouer les enfans sans faire connoitre leur mere. Ma precipitation m'a attiré des reproches tres merités, c'est un article, sur le quel je passe condamnation, mais il est sçur que si j'avois balancé plus longtemps c'en etoit fait de mon existence. Ma sante se ressent encore de la violence des combats que je me suis rendu pour resister a la pente naturelle de mon coeur. Au reste je suis tres content dans mon nouvel etat, mon epouse qui a l'honneur d'être connue de vous m'est plus chere qu'elle ne me la jamais ete, et je raffole pour mes enfans. Reclus dans ma maison, j'y jouis de la paix interieure de mon ame et de la douce consolation d'aimer et d'être aimé. Les sentimens qui m'attachent a ma famille ne prennent point sur ceux que j'ai voués a mes amis, je me flatte que vous ne me feres pas un grief de vous compter dans le nombre; vous ne doutez pas Monsieur, de la solidite de vos droits sur mon amitié si vous en uses avec toute la confiance que je souhaite vous inspirer dans la sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

3.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1767. szeptember 9.)

Vergennes gróf Tott báró krími küldetéséhez dragománként Pierre Ruffint küldi segítségül. A nagykövet melegen ajánlja Ruffin szolgálatait barátjának. Szó esik még a dragomán el-látmányáról is. A levél végén – egy szótárral kapcsolatos kérést követően – beszámol még a báró családjának egészségi állapotáról is.

a Const(antino)ple le 9. 7bre. 1767

Je vous ai prevenu, Monsieur, par ma lettre du 2. de ce mois que je me disposois a vous envoyer M. Ruffin⁵⁴ qui doit etre auprès de vous en qualité de votre drogman, j'espere que vous seres content du choix, ce jeune homme a de l'esprit et de l'aplication et son caractere est aimable. Ce sera une ressource pour vous dans un sejour ou j' imagine qu'on connoit peu les agrements de la societe. M. Ruffin ne vous sera pas utile pour les traductions turques, il a une bonne mais il compose meme joliment, ainsi vous poves en tirer parti dans votre secretaierie. M. le duc de Choiseul m'ayant fait l'honneur de me consulter sur le traitement a faire a ce drogman, j'ai demandé pour lui un apointement de six cents piastres, je n'aurai pas reponse a ce sujet d'icy a deux mois. En attendant s'il avoit besoin de quelques secours vous poves lui en faire l'avance et je vous en tiendrai compte. J'ai compté a ce drogman p(iastr)es 250. p(our) se mettre en equipage et pour des frais de son voyage.

M. Fornetti⁵⁵ a entre ses mains un dictionnaire de Mninski qui appartient a ma chancelierie. Je l'ai deja prevenu de vous le laisser, vous aures agreable Monsieur, de lui en faire votre receû que je retirerai en lui faisant rendre le sien.

Tout ce qui vous appartient dans ce pays ci est en bonne sante et tres impatient de savoir ou nous allér. Votre destination est encore un mistere que je ne révélerai que lorsque je vous y saurai rendu.

Je vous recommande M. Ruffin que je me flatte que vous aimeres lorsque vous le connoitrés, comme je pense que vus ne voules pas vous eterniser en Crimée, formes le pour vous succeder lors que les circonstances vous appelleront a un emploi plus distingué que celui que vous remplissés.

J'ai l'honneur d'être avec un tres sincere attachement, Monsieur. Votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

---

⁵⁴ Pierre Jean Ruffin (1742–1824), francia diplomata és orientalista.

⁵⁵ Pierre-Luc Fornetti (1732–1790), konstantinápolyi francia szolgálatban álló dragomán, Tott báró előtt krími konzul.

4.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. január 12.)

Ebben a levélben a nagykövet tájékoztatja a bárót, hogy az előző konzult kísérelő tatár küldönccel egy ingaórát küldött a kánnak. A levél beszámol még egyéb tatároknak küldött ajándékokról és a báró által küldött váltólevelek intézéséről is.

a Constantinople le 12. janvier 1768

Le tchoadar du Kan, Monsieur, qui a accompagné M. Fornetti voulant retourner en Crimée j'en profite pour avoir l'honneur de vous prévenir que je lui ai remis une boete bien emballée qui contient une pendule, que je souhaite qui ne vous arrive pas en morceaux; si je n'avois suivi que mon idee j'en aurois differé l'expedition jusqu'a l'ouverture de la navigation, mais voyant que le Kan la desire, et souhaitant moi meme contribuer a vous rendre agreable, je risque l'evenement sur l'assurance que le tartare me donne qu'il en aura le plus grand soin et qu'il aura attention qu'elle ne souffre point du transport. Pour ce qui est des deux glaces que vous m'aves demandées, Messieurs, elles sont pretes mais il est de toute impossibilité que le tchoadar s'en charge.

Je joins icy ma reponse a la lettre que le S(erenissi)me Kan m'a fait l'honneur de m'adresser par le S(ieur). Fornetti, si vous juges devoir la remettre vous voudrés bien l'accompagner des assurances de mon respect et de mon zele.

Le Tartare vous remettra encore une boete qui renferme quatre petites tabatieres de nacre de perles incrustées en vermeil que M. Fornetti pretend etre du gout des Tartares, je vous en aurois envoye un plus grand nombre si j'en avois trouvé d'avantage, mais les bagatelles sont tres rares maintenant par ce que la consommation en est tres restraite tout etant monte sur le ton de la frugalité. Il ne sera pas mal que vous accoutumies ceux avec les quels vous vives a cette idée, il faut savoir resister aux demandes, autrement vous en seres assailli, par tout on aime ce qui ne coute rien, mais notre cour veut le fruit de ses depenses. J'ai acquitté la lettre de change de p(iastres) 376 que vous aves fournie a Yassi et dont M. Fornetti etoit porteur, je l'ai employée en depense dans l'etat de mes frais ext(raordinair)es je compte que M. le duc de Choiseul ne m'en refusera pas le remboursement ainsi que celui des avances, de service dans lesquelles vous pourres me constituer, je lui demanderai ses ordres à ce sujet afin d'etre en regle.

Votre 2de. lettre de change de p(iastr)es 1500 en faveur de Miché Sipriano a pareillement ete acquittée, ne tires plus sur moi je vous prie pour vos besoins personnels par ce que je serois hors d'etat de faire honneur a vos traites; vous aves d'ailleurs dans M. votre beau frere un agent zélé et qui s'entend mieux que moi aux negociations pecuniaires.

Je ne vous parle point Monsieur, des affaires publiques, je n'ai rien de plus nouveau que ce que je vous ai marqué le 3. de ce mois, tout est parfaitement tranquille icy et rien ne caractérise une attention plus vigilante et plus active que par le passé.

J'ai l'honneur d'être avec un sincère et inviolable attachement Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur

De Vergennes

Je vous prie de dire à M. Ruffin que je lui ai obtenu une gratification de p(iastres) 50 pour sa traduction Turque, et qu'il veuille bien déléguer icy quelqu'un pour la recevoir ainsi que les appointemens qui a datte du 1r. de cette année sont de p(iastr)es 600.

5.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. január 19.)

Ebben a levelében Vergennes gróf – kihasználva az éppen akkor induló tatár küldönc lehetőségét – gyors levelet és egy újságot küld a bárónak. Sajnálja, hogy a moldvai levelezési útvonal kialakítása során nem tudott a báró jó viszonyt kialakítani az ottani titkárral. Óvatosságra inti az orosz kémekkel és ügynökökkel szemben. Végül beszámol egyéb küldemények sorsáról is.

a Constantinople le 19. janvier 1768

J'apprend, Monsieur, qu'il est arrivé un tchohadar du Kan et qu'il doit être renvoyé demain, quoi qu'il ne m'ait point apporté de vos lettres je ne veux pas le laisser partir sans vous porter des lignes de mon souvenir. Je serai flatté s'ils intéressent votre amitié, pour ce qui est de votre attention je n'ai point de nature à lui offrir; la gazette ci jointe de Vienne renferme ce que je sais de plus nouveau sur les affaires de Pologne, vous y verrez le détail des conditions que les dissidens et les Grecs orientaux non unis ont obtenu et on peut dire qu'ils ne se sont pas mal partagés, mais ce qui pourroit exciter quelque réflexion, est cette qualification de frères orientaux qu'on donne aux desunis; il semble qu'on veuille faire la coalition de tous les Grecs de Turquie et de Pologne sous les étendards de l'impératrice de Russie.

Je joins icy Monsieur, un paquet de la cour à votre adresse plus en autre que M. Nagni m'a adressé à cachet volant pour vous avec la lettre que vous lui avez écrite. Ce n'est pas sans quelque raison qu'il est affecté du stile sec que vous avez employé avec lui. Il faut avoir droit commander pour exiger des services avec hauteur, et ni vous ni moi n'avons le droit sur le secrétaire. Sa réponse vous dit assez clairement que vous ne devez pas compter sur sa coopération pour votre correspondance; je l'avois pressenti lors que je vous ai insinué que la voye de Moldavie n'étoit pas la meilleure; j'ai le malheur que

vous ne me comprenez pas bien, pour moi qui ai compris à merveille le piquant de votre réponse à mon insinuation je devrais m'abstenir de reiterer mes conseils, cependant je ne me laisserai pas de vous repeter pour votre interest personnel co(mme) pour le bien du service, gardés vous de vouloir donner trop d'éclat à votre mission, elle est jalousee, elle n'est pas vûe de bon o'il, on pourroit vous jouier quelques mauvais tours dont je partagerois le regret avec vous mais dont le prejudice vous demeureroit tout entier. Soyés simple dans votre conduite, elle est veillée et espionnée de près; vous m'avez laissé ignorer si les Russes ont un emissaire à Backtcheseray et je ne dois pas vous taire que le resid(ent) de Russie en recoit des avis et qu'il est fort au fait de tout ce que vous faites. Vous savez qu'il n'est pas charitable, et il n'épargne pas les sarcasmes lors qu'il trouve l'occasion d'en dire. Mais ce n'est pas ce qui m'inquiete; l'essentiel est que vous ayez les regards ouverts sur ce pays ci, et que vous ne donniez jamais une prise legitime sur vous.

Le tchohadar du Kan qui a conduit icy M. Fornetti n'a pu se charger de la pendule que je vous avois annoncée, comme il sera en etat d'annoncer qu'elle est prete, le retard de l'expedition ne doit pas faire un grief; elle sera chargée avec les deux miroirs sur le premier batiment qui partira pour Crimée.

Voicy un nouveau paquet de Moldavie à votre adresse que M. Nagni m'a expédié et qui arrive. Ce secretaire me marque qu'il renferme une lettre de M. Gerault, vous serés donc plus savant que moi au sujet de la Pologne, il y a longtems que je n'ai point de ses nouvelles.

J'ai l'honneur d'être avec un tres sincere attachement Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

6.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. március 17.)

Vergennes gróf újabb küldeményét ezúttal egy török hajó kapitányára bízza. Kéri a bárót, hogy jelezzén vissza, ha megkapta a csomagot.

a Constantinople le 17. mars 1768

Abdulahman Reys, Monsieur, qui commande un batiment d'Hassans douanier de Crimee et qui doit se rendre au port de Guslevé à embarqué sur son bord pour consigner à vos ordres au dit Guslevé ou en tout autre endroit au Levant pourroit le forcer d'arriver, une caisse emballée contenant les effets compris dans la note que vous trouverez jointe à cette lettre. Il est muni d'un teskeré de la douane, et je lui ai payé deux sequ-

ins pour le notis de cet envoy. Je vous remettrai son receû par la premiere occasion qui se presentera voye de terre.

Ayés agreable, Monsieur, de m'accuser la reception de cet commission que je desire qui vous arrivent promptement et heureusem(ent). Bien mortifié de n'avoir pas servi plustot votre empressement, mais la saison y faisoit un obstcle superieur a mon zele.

J'ay l'honneur d'être avec le plus sincere attachement, Monsieur, votre tres humble et tres obéissant serviteur.

De Vergennes

7.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. április 22.)**

Vergennes gróf megköszöni a bárónak a neki elküldött kocsit és beszámol annak állapotáról. Felajánlja a pénzügyi segítséget és óvatosságra inti egy örmény bitelezővel szemben. Tájékoztatja arról is, hogy az általa elküldött tatár földi bőrárúmintákat továbbította Marseille felé. Reményét fejezi ki az újonnan alapítandó krími francia kereskedelmi képviselőlet jövőjét illetően, de több óvatos tanácsot is megfogalmaz ezzel kapcsolatban. Végül beszámol fia himlő elleni inokulációjáról is.

a Constantinople le 22. avril 1768

J'ai receû, Monsieur, a peu de jour de distance les deux lettres particulieres que vous m'aves fait l'honneur de m'écrire les 23. et 24. du mois passé. La voiture que vous voules bien me ceder et que vous m'aves expédiée sous la sauve garde de ceux de vos gens qui n'ont pû resister a l'ennuy du sejour de Crimée, est arrivée sans autre avarie que le rayon d'une roue de derriere cassée, elle a souffert bien d'avantage dans le penible voyage que vous aves fait. Esprit qui est chargé du radoub y trouve bien des parties essentielles endommagées, les essieux sont rongés et doivent etre rechargés; un des brancars est rompu, mais tout cela est susceptible d'être reparé et quand bien meme il ne le seroit pas je n'en serois pas moins sensible, Monsieur, a la complaisance avec laquelle vous vous etes preté a vous de faire de ce meuble en ma faveur. M. Charpentier qui par etat doit en connoitre le prix est chargé de le fixer de concert avec M. votre beau frere, j'espere qu'ils sauront s'entendre sans l'intervention d'un tiers qui les concilie. Les 32. piastres convenues pour le transport de cette voiture ont ete acquittées. Je vous envoie par precaution la quittance du Reys. Si par aventure il s'avisait de dire qu'il n'a pas ete satisfait vous seres en etat de le convaincre par sa propre signature qu'il en impose.

Je suis tres aise, Monsieur, d'avoir retabli le calme dans votre coeur. Ce n'étoit pas assurément par choix que je l'en avois banni, je ne reviendrai pas sur le passé. Ce seroit

rapeller des souvenirs amers. Rien de pareil ne peut plus arriver maintenant que les objets sont mieux éclaircis entre nous qu'ils ne pouvoient l'être dans les premiers momens de votre arrivée. Vous savez que vous avez credit ouvert chez moy, je vous conseille d'en profiter plus toste que d'avoir recours a ces emprunts. Je sais de M. votre beau frere qu'il y a un armenien qui vous fait des avances sans interest, ce procedé est trop genereux pour un homme de cette nation, prenes garde que sous le voile du desinterressement il ne vous fasse surpayer ses services par le haut prix auquel il vous passera l'argent.

Un de nos batimens etant parti avant hier pour Marseille j'y ai chargé le paquet renfermant des cuirs de Tartarie que vous m'avez adressé pour M. le duc de Choiseul et un autre qui m'a paru contenir des coureaux pour M. de Foucher; j'ai prevenu le ministre et le commis de cet envoy que j'ai recommandé a mon correspondant a Marseille. Lorsque vous seres dans le cas de m'en faire d'autres, ayez agreable Monsieur, de specifier exactement les quantités (mme) les qualités des choses renfermées dans vos paquets; nos douanniers ne sont pas aussi faciles qu'autrefois.

Je ne conçois pas Monsieur, ce qui rend les occasions de correspondance si rares; il y a a peu près 25. jours que le dernier tchohadar est arrivé, les circonstances pourroient exiger cependant de plus frequens envoys. Ma peine est que les depeches s'accumulent dans ma chancellerie et que vous pouvez croire que je vous negligé lorsque je suis tres pressé a vous faire part de toutes les notions interessantes que je puis avoir.

L'utilité qu'on peut se promettre d'un commerce se rendant plus sensible par des experiences que par des speculations purement theoriques, j'espere que vous apprendrez avec plaisir Monsieur, qu'il est question de formé un etablissement en Crimée; un de nos negocians qui a concu le projet d'y envoyer un regisseur avec un assortiment de marchandises, me la confié, je l'ai fort encouragé et je l'ai meme assuré de toute votre protection. Je ne puis encore vous dire quand le commissionnaire pourra partir, mais je dois vous prevenir qu'il sera limité a ne pouvoir faire aucun credit aux Bazorian Bachi du Kan, a ceux des Sultans enfin a qui que ce soit. Ce furent les credits qui ruinerent un etablissement qui avoit été fait du tems de M. Peyssonnel et qui en fut p(our) son fond capital. Le nouvel etablissement devra faire son commerce au comptant ou par échange. Le regisseur qu'on doit envoyer parlant bien le turc ne sera peut être pas dans le cas d'avoir besoin d'un censal (?), au pis aller s'il faut qu'il en prenne un; il doit être de son choix, et je pense qu'il vous convient d'autant mieux Monsieur, de ne point paroître y influencer, qu'indépendamment de la liberté qu'on doit laisser aux negocians de placer leur confiance ou bon leur semble, il seroit a craindre qu'on n'abusât de l'autorité que vous vous seriez arrogée, pour s'ouvrir par votre moyen des crédits dans un magasin ou on ne vous le refusera pas personnellement mais ou je vous conseille tres fort de ne cautionner personne.

Mon fils cadet est au douzieme jour de l'inoculation de la petite verole sans qu'il y ait encore le moindre signe que la maladie ait pris, le retard asses indifferent en lui meme inquiete la mere déjà fort affectée de la perte qu'elle a faite de son frere Pelzaki qui est mort la semaine dernière d'une consommation.

Soyez assuré Monsieur, que s'il étoit en mon pouvoir d'adoucir l'ennui de votre exil vous n'y auriez que des agrémens, mais ne pouvant changer la nature des choses je ne puis que prendre part a votre situation. Vous avez la scureté de l'interest que j'y prens dans le sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

8.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. május 8.)**

Vergennes gróf ebben a levelében a bárónak újabb küldeményeket továbbít egy Paul nevű férfi segítségével, akit melegen ajánl. A báró sógora segítségével további kevésbé értékes árukat kíván még eljuttatni neki.

a Constantinople le 8. may 1768

M. Paul qui va vous joindre, Monsieur, vous remettra une expedition enorme qui vous justifiera que ce n'est pas ma faute si vous n'etes pas informé exactement de tout ce qu'il vous importe de savoir. Je souhaite que le guignon qui s'opose a l'activité de notre correspondance ne rend pas la navigation de votre nouveau chirurgien lente et difficile.

M. Rambaud vous envoie par la meme occasion les bagatelles que vous avez demandé, j'espere que vous en seres content; ne vous plaignes pas de lui. Si vous ne receves pas des pendules, il m'a assuré que malgré toutes ses recherches il n'a pu en trouver. Il y en avoit quelqu'une de fort belle a l'encan du Palais d'Hollande, je comptois meme en acheter, mais les Capy Kyaya ont couru sur mon marché, et l'argent leur coute si peu que j'ai du me retirer.

Je vous recommande M. Paul, il merite vos bontés par l'honneteté de ses sentimens et par la regularite de sa conduite. Faites lui gagner de l'argent, car il en a grand besoin, il n'est plus jeune et sa fortune n'est pas encore commencée.

J'ai l'honneur d'être avec un sincere et inviolable attachem(ent) Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

9.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. május 12.)

Vergennes gróf ebben a levelében szintén a küldeményről ír. A levele végén a gróf kételkedésének ad hangot a lengyel konföderáció haderejével kapcsolatban.

a Constantinople le 12. may 1768

J'espere, Monsieur, que je suis encore a tems de profiter du tchohadar au quel j'ai fait remettre hier un paquet de depeches a votre adresse, pour vous faire parvenir les deux incluses qui me sont venues par le courier de Vienne. Je n'ai d'ailleurs reçu rien d'interessant par cette voye. Il ne paroît pas en general qu'on ait beaucoup d'opinion des forces et des ressources de la confédération, et le silence de M. le duc de Choiseul a cet egard me fait presumer qu'il n'avoit pas connoissance de cette espece de revolution le 30. mars datte de sa depeche.

C'est toujours avec plaisir que je vous renouvelle les assurances du sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'etre; Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

10.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1765. november 25.)

Vergennes gróf a báró figyelmébe ajánl két örmény kereskedőt, akiket a krími francia kereskedelem fellendítése érdekében küldenek a tatárok földjére. A gróf kéri a bárót, hogy segítse minden lehetséges eszközzel a munkájukat.

a Constantinople le 19 mai 1768

Les porteurs de cette lettre Monsieur, sont les nommés Yadsiaga Oglou Cremia, et Bahadour Oglou Hadgi Agob, tous deux arméniens de nation que M. de la Porterie⁵⁶ envoie en Crimée en qualité de commis avec des marchandises pour son compte en

---

⁵⁶ Ismeretlen francia kereskedő. Valószínűleg a marseille-i kereskedelmi kamara egyik tisztségviselője lehetett.

attendant qu'il donne un chef à l'établissement qu'il se propose d'y former si les affaires l'y invitent.

M. de la Porterie ayant l'honneur d'être connu de vous, Monsieur, je ne doute pas que l'estime dont vous êtes prévenu pour lui, et votre zèle pour le progrès de notre commerce, ne vous engagent à favoriser un essai qui entre dans vos vues et qui aura de plus grandes suites si le succès justifie l'opinion que ce négociant s'est fait des ressources de la Crimée pour un commerce utile. La grace qu'il attend de vous, et que je demande en son nom et au mien, Monsieur, est de protéger ces Arméniens dans leurs personnes autant que vous le pourrez sans vous commettre, et notamment dans tout ce qui sera du ressort et leur commerce, et en particulier pour ce qui concerne les douanes et la liberté des crédits. Daignez aussi vous intéresser pour leur obtenir les facilités nécessaires pour l'expédition des grains qu'ils voudront envoyer à Constantinople. C'est là un assez bon retrait parce qu'il est icy d'un débit prompt et sûr.

J'ai l'honneur d'être avec un sincère et inviolable attachement, Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur.

De Vergennes

11.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. május 19.)

A levélben Vergennes gróf a báró más konstantinápolyi nyugati diplomatáknak küldött leveleinek továbbításáról és beszámol. Itt valószínűleg a báró szolgálatába állt osztrák és porosz alattvalók ügyeiről van szó. A levél további részében beszámol a francia krími kereskedelem fejlesztésének ügyében tett újabb lépésekről. Megtudhatjuk még, hogy a báró nagykövetnek elküldött kocsiját megjavíttatták, illetve hogy különféle matematikai kísérleti eszközöket igényelt Franciaországból. A levél végén a gróf a felesége üdvözlését is továbbítja a bárónak.

a Constantinople le 19. mai 1768
rep(onse) le 7. juin

J'ai reçu, Monsieur, les deux lettres particulieres que vous m'aves fait l'honneur de m'écrire la 1ere le 4. avril et l'autre sans datte. J'ai fait remettre a M. Brognard⁵⁷ celle qui lui etoit adressée. Je suis plus edifié que surpris de l'accueil que le ministre a fait a vos prieres en faveur des sujets de sa souveraine que vous aves receuillis: son coeur n'est point inaccessible a la pitié, mais je doute que le sentiment influe egalement sur l'envoyé

---

⁵⁷ Franz Anton Brognard, császári diplomata (internuncius) Konstantinápolyban 1766 és 1769 között.

de Prusse et qu'il dispose a retracter la sentence d'abandon qu'il a prononcée contre les sujets prussiens que vous avez admis a jouir de vos charités et qu'il qualifie de deserteurs dont il ne peut ni doit se mesler. Toute fois je lui en ferai parler, mais je ne me promets pas plus de mes nouveaux offices que de ceux que M. Fornetti lui a deja faits de votre part. C'est pourquoi je vous exhorte Monsieur, a vous de faire de ces gens la s'ils vous sont inutiles et a charge.

M. Fornetti m'ayant fait naitre la tentation d'une fourrure de peaux d'agneaux de Crimée, il etoit naturel qu'il se chargea du soin de la satisfaire; dans toute autre position j'aurois imploré votre amitié, aussi convaincu que je le suis que vous trouvez du plaisir a obliger vos amis et je me flatte d'avoir a cet egard des titres de preference.

J'apprend avec plaisir Monsieur, l'arrivée d'Abduraman Bey sur vos côtes, j'espere que tout ce qu'il a embarqué a votre adresse vous sera parvenu bien conditionné. Si la quitance des deux sequins de nolis ne s'est pas trouvée dans le duplicata de la lettre qu'il vous a portée elle sera aparament dans l'original qui a passé par une autre voye.

J'ai deja eu l'honneur de vous faire mes remerciemens Monsieur du sacrifice que vous avez bien voulu me faire de votre voiture et je ne puis trop vous renouveler les assurances de la reconnoissance dont je suis penetré. Votre berline est sur pié et M. Charpentier en a deja fait l'essai, je suis impatient d'en jouir, mais ce n'est pas chose aisée dans cette place ci de trouver des momens libres p(our) se promener.

Les intrumens de mathematiques que vous demandes a Monsieur, ont du etre portes hier abord du batiment ou M. Paul est embarqué et que la tramontane retient encore a Cavac. Si elle dure aujourd'hui je ferai passer par cette voye mes depesches ci jointes, n'ayant pu profiter d'un tchohadar qui a du partir la nuit derniere p(our) Crimée, le tems n'étant pas suffisant p(our) chiffrer. Vous trouverez dans mon expedition une lettre a votre adresse arrivée hier de Moldavie dont on n'a pû dit-on faute d'occasions vous l'envoyer en droiture.

L'expres qui a accompagné votre dernier paquet est un maladroit, arrivé le dimanche matin il n'a rendu vos lettres que le jour suivant. Cet homme ne connoit pas le prix du tems, mais ce qui est plus plaisant est qu'il ne paroît pas se douter que vous l'avez expédié. Je lui ferai compter onze p(iastr)es pour sa peine, si vous lui avez promis plus, ayez agreable de l'acquitter et d'en faire note dans l'état de vos frais ext(raordinaires).

Ma femme qui est tres sensible a votre souvenir vous en fait ses remerciemens, et veut que je vous assure qu'elle partage tous les sentimens qui vous repondent du sincere et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

12.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. május 29.)

Vergennes gróf ebben a személyes hangú levelében beszámol a bárónak arról, hogy a király visszahiúta Konstantinápolyból, és Saint-Priest grófot nevezték ki a helyére. Ezt megnyugtató megoldásnak tekinti – amelyet egészségi állapotára hivatkozva is szerencsésnek tart –, csak terhes felesége állapotára való tekintettel nyugtalan. A konstantinápolyi szolgálatban elért eredményeit – beleértve a báró küldetését is – fontosnak tartja, ezért kicsit sajnálja, hogy távoznia kell.

a Constantinople le 29. mai 1768

receu le 15. Juin

Le tchohadar, Monsieur, qui avoit ete chargé de la conduite de M. Fornetti est icy depuis deux jours. Il s'excuse de n'avoir rien aporté de votre part sur ce que vous eties hors de votre logis lorsqu'il s'y est dit-il presenté pour recevoir vos ordres. Je suis mortifié de ce nouveau contretems dont je sonnerai mot cependant, par ce que quoi que fort innocent en lui meme, il pourroit etre interpreté desavantageusement. C'est la un service passif et bientost je ne pourrai plus vous en rendre d'autres. J'ai obtenu mon rapel. Le Roy considerant la durée de ma mission qui a de beaucoup excédé le terme d'usage, et les frequentes indispositions auxquelles ma santé en sujette depuis quelque tems a bien voulu m'accorder un repos qui m'est indispensablement necessaire. M. le chevalier de Saint Priest est nommé pour me remplacer en qualité d'ambassadeur, il doit partir dans le courant du mois de juillet, mais je ne l'attens pas avant la fin de septembre. M. le duc de Choiseul toujours obligeant et bienfaisant me fait l'honneur de me marquer que le Roy se reserve de me donner a mon retour en France des temoignages de sa générosité et de la satisfaction qu'il a de mes services. Je ne me flatte pas Monsieur, d'avoir excité cette satisfaction, mais j'ai la scureté de n'avoir rien negligé pour m'en rendre digne; vous avez dans ma correspondance avec vous un echantillon de mon zele pour tous les objets de service qui m'étoient recommandés.

Content de voir luire l'espoir d'une tranquillité qui est necessaire a la conservation de mon individu, je ne partirai pas cependant d'icy sans regret. Vous y aures part, Monsieur, vos succes m'interessent et le plaisir d'y coôperer auroit fait une compensation surabondante de l'excédant de travail qu'il m'en auroit couté. Je dois aussi des regrets aux ministres ottomans qui daignent m'honorer des leurs. Pardonnés cette effusion a ma sensibilité ou a mon amour propre. La nouvelle de mon rapel est pour les grands et les petits un sujet reel de peine. Le sentiment qui est general m'oblige d'autant plus qu'en cherchant a bien servir le Roy j'ai toujours aspiré a meriter l'estime de la nation avec laquelle je vivois et j'ai la consolation de l'avoir obtenue. Je suis persuadé que mon suc-

cesseur l'obtiendra et plus pleniement encore et plus promptement je ne le connois pas personnellement, mais le choix de M. le duc de Choiseul fait son eloge; la preference qu'il lui a fait donner assure qu'il le connoit capable de bien remplir ce ministre difficile. Je souhaite a M. de Saint Priest plus de bonheur que je n'en ai eu, et que d'heureuses conjonctures lui fassent recevoir les fruits de la graine que j'ai semée sans qu'elle ait encore rien produit. Un guignon persecuteur veut que ma femme se trouve grosse, et probablement ses couches auront lieu a la fin de decembre ou au commencement de janvier prochain. Dans cet etat il n'est pas possible qu'elle s'embarque en novembre, ce contretiens me desesperes. J'en écris a M. le duc de Choiseul, je lui peins mon embarras, je lui demande conseil et assistance. Vous trouverez ci-joint Monsieur, un paquet de ce ministre qui m'est venu par le dernier ordinaire. Je vous envoie encore les nouvelles les plus fraiches de Pologne, elles interresseront scurement votre curiosite et plus encore votre zele. J'aurois beaucoup a vous dire sur ce sujet, mais ma sante qui est violement tracassé, et l'expédition imminente du courrier de Vienne ne me permettent pas de suffire a tous. Vos reflexions supleeront aux miennes, mais ce n'est pas asses d'en faire, il faut encore en exciter et c'est la le point de la difficulté pour vous comme pour moi.

Comptes sur mon amitié Monsieur, partout ou je serai; a Toulonjon co(mme) a Constantinople vous aures en moi un ami zelé, occupé a faire des voeux pour votre prosperité, et qui ne se dementira jamais du tendre et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

13.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. június 11.)

Vergennes gróf ebben a levelében az orosz diplomácia és a lengyel konföderáció levelezésével kapcsolatos megjegyzésekkel próbálja óvatosságra inteni a bárót. Megemlíti neki is, hogy Hotinban – az informátorai szerint – egyes személyek a báró nevére hivatkozva tevékenykedtek. Ebben az ügyben is felhívta a figyelmét a fokozott óvatosságra.

a Constantinople le 11. juin au soir 1768

L'Armenien, Monsieur, qui m'a aporté vos depeches du mois d'avril me fait savoir dans le moment qu'il part demain, et le vent de sud souffle, ainsi je ne puis esperer du repit de sa part. Ne voulant point laisser partir cette occasion que je crois sure, sans gratifier votre curiosité et l'interest que vous pouvez prendre aux affaires de Pologne, je vous envoie les dernieres nouvelles que j'en ai receues, elles sont du 11. et 18. du mois passé. Vous y remarqueres avec quelque surprise l'anecdote de la lettre que le p(rin)ce

Repnin doit avoir receûe du p(rin)ce de Moldavie, et la communication faite au meme ambassadeur des lettres que la Porte et le Kan des Tartares doivent avoir ecrites au confederes de Podolie. Mon premier mouvem(en)t a ete le doute, mais le fait est certain, on en convient icy et l'on pretend avoir eu des motifs legitimes pour en usér ainsi. Il ne m'appartient pas d'en discuter la legitimité, je ne me ferois jamais avisé je l'avoue de croire qu'il convint a la gloire de l'Empire ottoman de nourrir l'orgueil russe et d'acheter la bonne intelligence avec cette puissance par des soumissions que je ne me permettrai pas de caracteriser. D'après cet echantillon vous pouvez apretier au juste l'avenir. Je souhaite qu'il ne vous offre que des motifs de gloire et de consolation, pour moi qui ne veux plus chercher de satisfaction que dans moi meme je languis dans l'attente de mon successeur p(our) etre chargé d'un fardeau dont je me suis chargé avec la certitude que j'y succomberois.

Je sais de la poste que deux de nos gens ont paru a Kotzim sans autre commission que de s'informer de ce qui se passoit. On m'a dit clairement qu'un de ceux-la etoit envoyé par de Tott. Vous saures ce qui en est. Je ne vous demande point ce qu'il peut convenir que j'ignore. C'est la premiere fois que je vous entens nommér. J'avois toujours evité de mettre votre nom au jeu. Je souhaite que cette premiere mise soit sans consequence.

Adieu Monsieur, puissies vous etre heureux et content, pour moi je serai l'un et l'autre lorsque dans mon village je n'aurai a souffrir que les ecarts de mon curé et les imbecillités de mes paysans.

J'ai l'honneur d'etre avec un tendre et fidel attachement, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes.

Ci joints Monsieur, un paquet de gazettes qui m'est venu par la voye de Marseille.

14.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. július 17.)

Vergennes gróf ebben a személyes hangú levelében biztosítja a bárót arról, hogy a barátságuk nem változik a visszahívása ellenére sem. Beszámol arról, hogy hamarosan megérkezik az utódja, Saint-Priest gróf, és ő is készül a hazautra. Mivel a felesége elvetélt, az utazás kisebb veszélyt jelent a családjá számára. Reményei szerint hazaérkezése után majd folytathatja a szolgálatot, bár kétségeit sem leplezi. Kétkedően nyilatkozik a Párizsban megalapított Fekete-tengeri Kereskedelmi Társaság jövőjét illetően is. A konstantinápolyi szolgálatban elért eredményeit – beleértve a báró küldetését is – fontosnak tartja, ezért kicsit sajnálja, hogy távoznia kell.

a Constantinople le 17 juillet 1768

La lettre Monsieur, dont vous m'avez honoré le 15. du mois passé et qui a suivi celle du 26. justifie la confiance ou j'étois que mon rapel affecteroit votre amitié, ce n'est pas sans raison que vous m'accordés des regrets; mon successeur dont il me revient de toute part les plus grands eloges pourra etre plus utile que je ne l'ai ete a votre instruction, mais il ne desirera certainement pas plus que je le fais de contribuer a vos succes. L'éloignement qui ne tardera pas a nous separer, Monsieur, interrompera necessairement toute liaison d'affaires entre nous, mais il n'alterera pas l'amitié que je vous ai voüé et l'interest que je prendrai dans tous les tems a votre satisfaction et a votre prosperité.

Le micmandar⁵⁸ et M. Fornetti partent dans deux jours p(our) aller rencontrer M. de Saint Priest a Belgrade. J'ignore quand il pourra etre icy, je n'ai point d'avis direct de ses dispositions et quelques lettres de Paris marquent que son depart pourra etre differé jusqu'a la fin de juillet. Cela suposé je ne dois l'attendre icy que dans le mois d'octobre. Bien avancé, et je devrai naviguer en decembre. Le motif qui pouvoit m'autoriser a passer icy l'hiver n'existe plus, ma femme ayant fait le mois dernier une fausse couche bien penible dont je dois cepend(ant) rendre grace a dieu, car il y auroit eu a craindre si sa grossesse eut tenu plus longtems qu'il ne lui en eut couté la vie. J'aurai donc Monsieur, des peines et des angoisses a essayer avant d'etre au terme du repos, une navigation d'hiver n'est rien moins que douce, mais je suis resigné a souffrir est que ma femme et ma famille puissent resister.

Je ne vous parle point de mes esperances, M. le duc de Choiseul a eu la bonté de m'assurer que Sa Majesté daigneroit me donner des marques de sa libéralité et de la satisfaction qu'elle a de mes services. J'en ai grand besoin, non seulement je ne suis pas riche mais je ne suis pas a mon aise. Le travail de Const(antino)ple a ruiné ma santé, c'est ce que j'y ai gagné de plus reel.

Je vous rend mille graces Monsieur, de la protection que vous voules bien accorder aux facteurs de M. de la Porterie. Je sens que le 1er may est bien mince relativement aux vues plus etendues que l'on a. Mais il faut dans ce pays-ci aller pié a pié. La compagnie formée a Paris que pretend faire le commerce de la mer Noire par le Danube ira sans doute plus rapidement. Reste a voir comment elle s'en tirera. Pour moi je ne mettrai pas l'enchere a ses actions, je me consente d'avoir resisté a la tentation d'en dire mon avis a M. le duc de Praslin qui m'en a touché quelque chose mais de maniere a me faire croire qu'il n'en auguroit pas avantageusement. Je vois par une de vos lettres que son cousin y prend plus d'interest, j'en suis fâché pour vous Monsieur, et pour mon successeur. Ce sera une epine qui vous donnera a tous deux des embarras de plus d'une sorte. Cette perspective je vous l'avoue me rend plus chere celle de mon prochain depart.

Je sais Monsieur, qu'il y a peu a compter sur les raports des tchohadars, mais si l'on peut prendre confiance dans leurs promesses le Batch tchohadar qui se trouve icy est disposé a nous servir. Je lui ai fait une galanterie dont il s'est montré reconnoissant, et il

---

⁵⁸ Törökül 'vezető'-t jelent.

m'a fait assurer que tout ce qui lui viendrait pour moi, ou lui seroit recommandé de ma part passeroit scurement a sa destination.

Conservez moi votre amitié, Monsieur, je la justifierai dans tous les tems par la fidélité du sincere et parfait attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

15.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. augusztus 1.)

Vergennes gróf ebben a humoros hangú rövid levelében válaszol a bárónak egy általa ajánlott ismeretlen személyt illetően. Ironikusan utal a jezsuiták felosztatott bahcsiszeráji rendházára, akik nem tudják majd megóvni a bárót a kísértésektől.

a Constantinople le 1r. aoust 1768

Le G(rand) persan Monsieur, m'a remis la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire pour me le recommander, je me preterai volontiers a lui rendre les services qui peuvent dependre de moi, mais je sais trop ce que je puis pour un moine qui ne se plaît que dans l'enceinte de son couvent, et qui paroît n'avoir pas eu l'art de vous etre agreable. Ses confreres qui connoissent aparament son inquietude ne paroissent pas fort curieux de le retenir icy et suivant les aparances le renverront en Moldavie. Je suis tres fâché que l'absence de ce religieux vous prive de l'absolution, mais vous etes jeune, robuste et sage. Trois qualités qui vous la rendent peu necessaire, d'ailleurs la vie qu'on mene en Tartarie ne fournit que des occasions meritoires. Cepend(ant) si le diable s'avisait de vous tenter co(mme) Saint Antoine dans le desert, il ne faut que de l'eau benite pour le chasser, nos moines perrohns vous en fourniront et a bon compte autant et plus qu'il n'en faut p(our) chasser toute la cohorte infernale.

Je n'ai pu profiter a mon grand regret Monsieur, du retour de quelques tchohadars qui sont partis hier, mais le courrier de Vienne me pressoit, et celui-la ne souffre point de
delays.
J'ai l'honneur d'être avec un sincere et fidele attachement Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

16.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Konstantinápoly, 1768. szeptember 17.)

Vergennes gróf ebben a baráti hangú rövid levelében kiemeli a báró tehetségét, és reméli, hogy Saint-Priest gróf is értékelni fogja. Megígéri a bárónak, hogy – barátsága jeléül – elküldi neki az egyik lengyelországi eseményekről szóló dolgozatát.

a Constantinople le 17 septembre 1768

Vous me faites trop d'honneur, Monsieur, si vous me regardez comme un guide utile, mais cela supposé vous n'êtes pas dans le cas de me regretter, vous avez en vous même tout ce qu'il faut pour vous bien diriger, sagesse, prudence, lumière, dextérité et ce qui n'est pas moins recommandable une application constante à faire usage de ces heureux dons. C'est un témoignage que je me plais à vous rendre Monsieur, et que je suis bien assuré que mon successeur confirmera. Il me tarde qu'il soit à portée de le faire, car ma santé ne résiste plus au travail, cependant je dois prendre patience et me faire courage encore quelque tems, car je ne prévois pas que M. le chevalier de Saint Priest soit icy avant le commencement de novembre. Suivant les derniers avis il n'a du arriver à Vienne qu'à la fin du mois passé, j'ignore au reste s'il devoit y faire quelque séjour.

Vous m'avez témoigné quelque curiosité Monsieur, de voir quelqu'uns des esquisses dont je vous ai fait dernièrement mention. Comme on m'assure que votre domestique est encore dans le canal retenu par les vents contraires, et que cette occasion doit paroître sûre, j'hazarde de vous envoyer en clair un petit ouvrage sur les circonstances de Pologne, ce n'est qu'un précis dans lequel on a du même se serrer, le seul bien qu'il peut avoir est qu'il rapproche des particularités importantes qu'il en bon de ne pas perdre de vue. Vous voudrez bien Monsieur, recevoir cette communication comme un gage de mon amitié qui ne sais vous rien refuser, et que je vous prie de ménager.

En cessant notre correspondance ministérielle je me flatte que vous ne me refuserez pas la continuation de vos sentimens, les miens vous sont entièrement acquis et il vous repondent de la durée du fidele et inviolable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur

De Vergennes

17.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. november 3.)**

Vergennes gróf e rövid levelében búcsúzik el a bárótól. Bár kegyvesztettként nehezen tud majd neki segíteni, biztosítja a bárót barátságáról.

a Constantinople le 3. novembre 1768

Il est heureux Monsieur, que le Batch tchohadar n'ait point été comme vous me l'avies annoncé le porteur de votre paquet, il seroit venu icy dans des circonstances fort desagrables pour son maitre. Vous n'y participeres point Monsieur, sage et avisé co(m-me) vous l'etes vous saures régler la voile selon le vent.

La prochaine arrivée de M. le chevalier de Saint Priest devant faire cesser notre correspondance, je vous prie d'agréer mes remerciemens des temoignages de confiance que vous m'aves donnés. Je ne vous offre pas mes services en France, je me crois peu propre a y en rendre, cepend(ant) si je puis vous y etre bon a quelque chose disposes de moi avec la scureté que je ne trahirai point la confiance que vous voudres bien mettre dans mon amitié et dans le tres sincere attachement avec lequel j'ai l'honneur d'etre Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur

De Vergennes

18.

**Vergennes gróf levele Tott báróhoz
(Konstantinápoly, 1768. november 24.)**

Vergennes gróf legutolsó konstantinápolyi levelében beszámol Saint-Priest gróf megérkezéséről. Megírja neki, hogy elutazása előtt ajánlólevelet küldött az új kánnak a báró érdekében. Sajnálja, hogy nem találkozhattak, és röviden kitér Ruffin tolmács tiszteletdíjára is.

a Constantinople le 24. novembre 1768

L'arrivée de M. le chevalier de Saint Priest, Monsieur, m'ayant mis dans le cas de faire divorce avec le chiffre j'ai remis a cet ambassadeur les expeditions qui accompagnoient les lettres particulieres que vous m'aves fait l'honneur de m'ecrire les 3. et 19. du mois passé. Je ne doute pas que Son Excellence ne se soit empressée a vous satisfaire sur les objets d'instruction que vous pouviez desirer, et que vous ne trouviez dans sa corres-

pondance avec autant d'interest que j'en ai toujours pris a vos succes, plus de ressources pour la direction de votre conduite.

Si le premier tchohadar parti d'icy a ete exact, vous aures eu la preuve que je me suis occupé de vous dans un moment ou j'ai compris que vous devies vous trouvé embarrassé, je ne me suis pas borné a vous adresser un titre pour vous presenter, j'ai fait des recommandations plus particulieres et j'espere de la bienveillance dont le Kan m'honore qu'il voudra bien vous la rendre commune. Vous aves ce qu'il faut p(our) meriter son estime et ses bontes, vous aures sa confiance si vous contentes de la gagner et que vous ne voulies pas l'emporter d'emblée.

J'aurois ete tres aise Monsieur, que les circonstances eussent servi le desir que vous avies d'etre autorisé a venir a Const(antino)ple. Il m'auroit ete agreable de vous y embrasser, mais cette satisfaction n'est pas d'un asses grand poids p(our) contrebalancer les motifs qui semblent y faire obstacle. Dans l'état present des choses, une observation exacte semble faire l'essence de votre mission, tenes a ce role jusqu'a ce qu'on vous en prescrive un plus actif, et sur toute chose evites d'influer dans des deliberations ou vous pourries bien gagner le demerite d'avoir donné un tres bon avis que l'execution defigurerait.

Je parlerai a nos deputes au sujet du payem(ent) des apointemens de monsieur Ruffin. Si M. de la Porterie m'avoit fait part de la difficulté elle ne seroit pas parvenue a votre connoissance.

Si vous aves des ordres pour Paris, faites vous de me les donner, et disposez de moi avec la scureté que je ne tromperai point la confiance que vous voudres bien mettre dans le tres veritable attachement avec lequel j'ai l'honneur d'etre, Monsieur, votre tres humble et tres obeis(sant) serviteur

De Vergennes

19.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Stockholm, 1771. szeptember 9.)

Vergennes gróf ebben a levelében már stockholmi francia nagykövetségént ír a bárónak. Bevallása szerint nem sajnálja, hogy Törökországból Svédországba került. Gratulál a báró sikereihez és reméli, hogy méltó jutalomban lesz része. A levél végén szó esik még Renée-Louis-Amadée de Raulin közeli franciaországi utazásáról is.

a Stockholm le 9. septembre 1771

J'ai recû Monsieur, avec une veritable sensibilite la lettre que vous m'aves fait l'honneur de m'ecrire le 16. juillet, et les voeux que vous voules bien m'y exprimer. Je vous prie

d'agréer le retour des miens, et les assurances de l'interest que je ne cesserai dans aucun tems de prendre a votre satisfaction.

Il ne m'est pas encore arrivé Monsieur, de regretter la Turquie, et tout ce que s'y est passé depuis que je m'en suis separ  doit m'engager a me feliciter de m'en être tiré si a propos. Si je n'ai plus l'embarras des evenemens, je ne partage pas moins le sentiment qu'ils ne peuvent manquer d'inspirer a ceux qui en demeslent les consequences.

Je vous ai suivi Monsieur, dans votre employ de machiniste, je n'ai pas imaginé qu'il put (et)  tre exemt de degouts, mais je me flatte que votre zele ne restera pas sans recompense.

M. Raulin m'a prevenu de son prochain depart pour France, et du motif qu'i l'y attire, j'espere qu'il y trouvera le bonheur, et si je puis contribuer a le lui procurer, j'y ferai de mon mieux, mais mon influence est bien mince.

Ne doutez pas je vous prie de la sincerite des sentimens qui animent le fidele attachement avec le quel j'ai l'honneur d'être, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

20.

Vergennes gr f levele Tott báróhoz (Versailles, 1775. j lius 15.)

Vergennes gr f francia k llygyminiszterk nt  r a bárónak. A b r  val sz n leg anyagi problémái miatt fordult hozz . Vergennes gr f javasolja neki, hogy feleségét küldje Franciaországba,  s ezzel megtakarit st  rhet el. A kormányzati takar koss gi program miatt nem tud a bárónak m s m don segíteni.

a Versailles le 15. juillet 1775

Rep(onse) le 10 septembre

J'ai reçu Monsieur, la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 1e. du mois dernier et je suis tres sensible aux sentimens que vous m'y exprimés. Je vous prie de ne pas douter de la sincerit  des miens et du veritable interest avec lequel je vous fais dans toutes vos operations, personne ne participe plus volontiers que je le fais a vos succès et ne desire plus vivement de vous en voir recueillir la recompense. En attendant qu'elle vienne c'est une v te tres sage qui celle que vous formes Monsieur, de mettre dans vos affaires l'ordre dont elles sont susceptibles. Rien ne peut vous le faciliter plus que l'intention ou vous êtes de faire passé en France Madame De Tott et votre famille, il est certain qu'eu égard au ton de luxe et de depense qui regne a Pera vous ne pouvez y faire aucune oeconomie si vous y avez une maison. Il y a quelque tems que M. Gerard me

proposa de vous procurer un ordre de Roi pour obliger Madame de Tott a se rendre en France, je ne pus pas adhérer a cette demande par la quelle est absolument contraire a nos regles et a nos usages, mais j'observai que votre autorité en qualité de mari suffiroit etant bien persuadé d'ailleurs que M. de Saint Priest ne vous refuseroit pas l'aide dont vous pourriés avoir besoin. Cette separation s'operant volontairement il y a loin de croire que Madame votre femme qui en connoit la reussite se pretera a vos arrangemens et quelle n'excedera pas les limites que vous lui prescrirés. C'est sur quoi je vous invite a bien prendre vos mesures car vous saves que son gout la porte a la depense.

Vous pouvés estre assuré Monsieur, que je ne changerai pas votre traitement autant que la chose peut dependre de moi, mais il faut faire en sorte de vous epargner de nouveaux chefs de demande, les etablissements que vous formés ne pouvant etre avantageux qu'aux Turcs il est juste qu'ils y contribuent eux memes, je ne vous dissimulerai pas que notre oeconomie commençant a devenir austere je suis si a l'étroit dans mes fonds que les moindres depenses extraord(inaires) m'embarrassent.

Ne doutez pas je vous prie Monsieur de mon empressement pour concourir a vos avantages et pour vous convaincre du sincere attachement avec le quel j'ai l'honneur d'être Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

21.

Vergennes gróf levele Tott báróhoz (Versailles, 1776. február 7.)

Vergennes gróf utolsó, Tott báróhoz írt ismert levelében a francia külügyminiszter röviden és udvariasan válaszol a báró újévi üdvözlétére.

a Versailles le 7 fevrier 1776

Je suis bien sensible Monsieur, aux voeux que vous faites pour moi, et aux sentimens que vous me temoignés a l'occasion du renouvellement de l'année. Vous ne pouvés certainement pas douter de la verité des miens pour vous, et vous devés en trouver l'assurance dans le zele constant que vous montrés pour les intéréts du Roi. Vous savés tout le cas que je fais de ceux qui pensent et agissent ainsi; et je crois en consequence que vous pouvés aprecier l'étendue des sentimens avec les quels je suis Monsieur votre très humble et très obeissant serviteur.

De Vergennes

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADC	Archives Diplomatiques de la Courneuve
AFV	Archives de la Famille de Vergennes
BI	Bibliothèque de l'Institut de France
BNF	Bibliothèque Nationale de France
BMV	Bibliothèque Municipale de Versailles
CADN	Centre des Archives Diplomatiques de Nantes

*

BÉLY 1992	BÉLY, Lucien: <i>Les relations internationales en Europe XVIIe–XVIIIe siècles</i> . Paris, 1992.
BODINIER 1987	BODINIER, Gilbert: <i>Les « missions » militaires françaises en Turquie au XVIIIe siècle</i> . In: <i>Revue internationale d'histoire militaire</i> n° 68(1987), 159–178.
BOREL 1894	BOREL, A.: <i>Le conflit entre les Neuchâtelois et Frédéric le Grand sur la question de la forme des impôts du pays de Neuchâtel (1766–1768)</i> . Neuchâtel, 1898.
DEHÉRAIN 1923	DEHÉRAIN, Henri: <i>La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769</i> . In: <i>Revue de l'histoire des colonies françaises</i> , 11(1923), 1–32.
DUPARC 1958	<i>Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France Tome XXVI Venise</i> . Szerk. DUPARC, Pierre. Paris, 1958.
DUPARC 1969	<i>Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française Tome XXIV Turquie</i> . Szerk. DUPARC, Pierre. Paris (CNRS), 1969.
CHARLES-ROUX 1929	CHARLES-ROUX, François: <i>Le projet français de conquête de l'Égypte sous le règne de Louis XVI</i> . Le Caire, 1929.

- GUINAND
1832   GUINAND, U.: *Histoire abrégée des troubles de Neuchâtel pendant les années 1766, 1767 et 1768*. Neuchâtel, 1832.
- HITZEL
1994   HITZEL, Frédéric: *Relations interculturelles et scientifiques entre l'Empire ottoman et les pays de l'Europe occidentale 1453–1839 (2 vol.)*. Paris, 1994.
- LAURENS
1984   LAURENS, Henry: *Les origines intellectuelles de l'expédition d'Égypte*. Paris–Istanbul, 1984.
- LIVET
1983   *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France des traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Tome XXX. Suisse Tome second. (Genève, Les Grisons, Neuchâtel et Valangin, l'Evêché de Bâle, Le Valais.)* Szerk. LIVET, Georges. Paris, 1983.
- MÉZIN
1995   MÉZIN, Anne: *Les consuls de France au siècle Lumières (1715–1792)*. Paris (Imprimerie Nationale), 1995.
- MURPHY
1982   MURPHY, Orville Theodore: *Charles Gravier de Vergennes, French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787*. Albany, 1982.
- PALÓCZY
1916   PALÓCZY Edgár: *Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője*. Bp., 1916.
- TÓTH
1995   TÓTH Ferenc: *Voltaire et un diplomate français d'origine hongroise en Orient*. In: *Cahiers d'Études Hongroises* (Paris) 1995/7, 78–86.
- TÓTH
2003   TÓTH Ferenc: *La mission secrète du baron de Tott à Neuchâtel en 1767*. In: *Revue Historique Neuchâteloise*. 2003 avril-juin n° 2. 133–159.
- TÓTH
2011   TÓTH Ferenc: *Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733–1793)*. Istanbul, 2011.
- TÓTH
2014   *Correspondance consulaire de Crimée du baron de Tott (1767–1770)*. Szerk. TÓTH Ferenc. Istanbul (Editions Isis), 2014, 1–262.

- TÓTH
2015
TÓTH Ferenc: *Az irodalom és a diplomácia vonzásában. Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz írt levelei, 1. rész.* In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények.* Szerk. UJVÁRY Gábor, LENGYEL Réka, Bp., MTA BTK, 2015.
- TOTT
2008
TOTT, François Baron de: *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról.* Szerk. TÓTH Ferenc. Szombathely, 2008.
- VERGENNES
1987
Vergennes et la politique étrangère de la France veille de la Révolution. Exposition, 1er octobre-21 novembre 1987, Musée-galerie de la SEITA, Paris. Paris, 1987.
- VOLTAIRE
1826
Lettres inédites de Voltaire. Paris, 1826.
- ZACHAR
1984
ZACHAR József: *Idegen hadakban.* Bp., 1984.

Gróf Teleki Ferenc (1785–1831) levelei*

Gróf Teleki Ferenc viszonylag későn jelentkezett az irodalmi nyilvánosság előtt. Saját elbeszélése szerint németes neveltetése miatt hanyagolta el a magyar költéssel és kultúrával való foglalatosságot, ám amikor 1816-ban egy kolozsvári álarcosbálban Döbrentei Gáborral vitakozott, a Gyulay család házi nevelőjének hatására úgy döntött, hogy itt az ideje kipróbálnia magát a költészetben. Döbrentei volt az, aki első írását, majd verseit publikálta az *Erdélyi Muzéumban*, s ő volt az, aki Teleki verseit közlésre kiközvetítette (többek között Igaz Sámuel *Hébéjébe* és Kisfaludy Károly *Aurorájába*). Meglehetősen különös módon a Magyar Tudós Társaság 1831. február 15-én úgy választotta Telekit tagjai sorába, hogy publikált életműve alig számlált néhány verset. Teleki ugyanezen év decemberében bekövetkezett halála után Döbrentei volt az, aki – egyfajta adósságot törlesztve – 1834-ben kiadta Teleki költeményeit.¹

Teleki Ferenc hagyatékának legértékesebb része a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába került. Egyetlen összekötött gyűjteményben található az a kompozíció, melyet Teleki kiadásra sajtó alá rendezett, s melynek alapján Döbrentei – jelentősen módosítva azok szövegén – kiadta verseit. A kötet végéhez, olykor a lapszéléket is feláldozva, Teleki leveleit, illetve egyéb – korábban a levelek mellékleteként szereplő – verseket kötöttek hozzá. Ez volt az az anyag, amelyből Döbrentei dolgozott – így kerülhetett egymás mellé a verseskötet, valamint a Döbrenteinek küldött levelek. Az viszont már kevésbé szerencsés körülmény, hogy egyrészt ez a kéziratári egység sem tartalmazza a Döbrenteinek írott összes levelet, másrészt a jelek szerint az eredetileg – feltehetően – a 19. században beragasztott kéziratok közül utóbb kiestek és elkallódhattak egyes darabok. Erre utal, hogy 1976-ban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára – magánszemélytől vásárlás útján – olyan kéziratokhoz jutott, amelyek valaha egyértelműen az MTAK Kézirattárában található egység részei voltak.

Jelen közlés Teleki Ferenc összes *ismert levelét regisztrálja, az eddig publikálatlanokat közli*.² E levelek egy része kéziratosságból kerül közlésre, egy másik részét azonban csak Döbrentei Gábor közléséből ismerjük. Ez súlyos forráskritikai problémákat is felvet:

---

* A kutatást az MTA Bolyai János Tudományos Ösztöndíja tette lehetővé. Köszönöm Bátor Anna, Doncsicz Etelka és Kelemen Pál segítségét.

¹ TELEKI, 1834. E kiadás előbeszédén kívül Döbrentei több ízben kiadta Teleki életrajzát, s a róla való tudásunk voltaképpen máig a tőle közölt adatokra megy vissza. Lásd DÖBRENTÉI, 1832; DÖBRENTÉI, 1846, közli: VADERNA 2015a.

² Természetesen van információnk egyéb levelekről is:

1. a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található egy Teleki Ferenc-levél, de a második világháborúban oly mértékben megsérült a kézirat, hogy a szöveg gyakorlatilag olvashatatlanná vált, s így az is eldönthetetlen, hogy a mi Teleki Ferencünk írta-e, vagy valamelyik névrokona. Teleki Ferenc Teleki (III.) Józsefhez, MNL OL, P654 III. sor., 37. tétel, No. 165.

Döbrentei a jelek szerint nem egyszerűen rövidíti a leveleket, hanem a kiadás közben némiképp módosít is a szövegen. Ez a lehetőség nemcsak azért merül fel, mert Döbrenteiével kapcsolatosan nem ez lenne az első eset, hogy a „baráti módosítások” (a kiadó személyét némiképp jobb színben feltüntető) filológiai bukfencein kapnánk rajta – mint legutóbb Fórizs Gergely érvelt Berzsenyi Dániel levelezésének kritikai kiadásában –,³ hanem két levélnek fennmaradt autográf kézírata, melyeket Döbrentei is közölt, így pontosan lehet látni, hogy hol és mit módosított a kiadó.⁴ Mindenesetre – hasonlóan a Berzsenyi-filológia Döbrentei nevéhez köthető cruxaihoz – azokban az esetekben, melyekben a levelek elkallódtak, jobb híján kénytelenek vagyunk Döbrentei kiadásából dolgozni.

Kiadásunk a fentiek tekintetbevételével a levelek után közli a forrást, illetve az adott kézirat leírását. Ahol Döbrentei kiadása eltér a kézirattól, jegyzetben jelezzük. Mivel kiadásunk megkísérli azt is rekonstruálni, hogy mely versküldemény melyik levél csatolmány volt eredetileg, így előfordul olyan „hibrid” eset is, ahol a levél egy része (maga a levél-szöveg) csak Döbrentei nyomán ismert, ám a melléklet kéziratban fennmaradt. Mivel a verses kéziratokat – nyilván a költemények sajtó alá rendezésekor – elvették a levelek mellől, s ráadásul a kötetbe kötéskor némiképp rendszertelenül illesztették az MTA KIK Kézirattár szövegegységéhez, olykor nem volt egyszerű követni a versek útját. E rekonstrukció láthatóvá teszi azt az utat is, ahogy Teleki a költeményeit – nagyrészt Döbrentei tanácsainak hatására, de saját indíttatásból is – folyamatosan alakítja és csiszolja.

A Berzsenyi-filológia visszatérő kérdése, hogy mit lehet kezdeni a költő verseinek Döbrenteitől kiadott posztumusz kiadásával.⁵ A Teleki-anyag kutatása hozzásegíthet minket annak megértéséhez, hogy Döbrentei milyen helyeken avatkozott az anyagba, s milyen elvek mentén gondolta áthangolhatónak, átformálhatónak egy „barát” költészetét. Ebben az esetben persze némiképp eltérő körülmény az, hogy itt a Teleki-költészet teljes karakterét kellett újragondolni a kiadás során: egy rendi (főúri) költészetből kellett egy neoklasszicista módon értelmezhető, befogadható lírát újraalkotnia.⁶

Az egyszerűbb áttekinthetőség kedvéért a közölt levelek adatait és az ezzel kapcsolatos textológiai ismereteket az egyes levelek előtt foglalom össze. Mivel a csak Döbrentei kiadásában ismert leveleket nem közöljük,⁷ az „összes levelek” lehetséges rekonstrukciója az olvasóra vár.

---

2. Hoós Ferenc kisonográfija (HOÓS, 1908) két Toldy Ferencnek írott levélből is idéz, melyek ma lappanganak. E levélrészleteket nem vettem fel gyűjteményembe, mivel filológiai státuszuk meglehetősen bizonytalan. A Toldynak írott feltehetően első levél kézírata fennmaradt (lásd 17. számú levelünket), ám további leveleket nem ismerünk. Toldy több ízben is közölt életrajzi adatokat Telekiről, ám a későbbiekben semmi nyoma annak, hogy olyan információkkal rendelkezett volna, mint amikre Hoós hivatkozik. Toldy először az *Akadémiai Értesítő*be írt egy rövid méltatást az Akadémia könyvtárának gyarapodása apropóján: TOLDY, 1854. Későbbi életrajzai: TOLDY, 1857: 222–223; TOLDY, 1869: 79–82; TOLDY, 1871: 127–130; TOLDY, 1873: 24–25; TOLDY, 1876: 282–284. A Hoóstól konkrétan említett levelek a következők: 1827. október 29., 1828. március.

³ Lásd BERZSENYI, 2014, a szövegközlés elveiről; 7. A dilemma részletesebben: FÓRIZS, 2012.

⁴ Ehhez lásd a 10–11. számú levelek filológiai felvezetőit.

⁵ BERZSENYI, 1842. A dilemmáról lásd VADERNA, 2008.

⁶ Ehhez lásd VADERNA, 2015b.

⁷ A Döbrentei-féle 1834-es kiadás elérhető az interneten, a Google Books könyvtárban.

Források

1. Teleki (III.) Lászlónak, 1814(?)

[Kézirat: MNL OL, P 654, III. sor., 33. tétel, No. 230. A negyedréteg lap széle a II. világháborúban megpörkölődött, s a megmaradó rész is igen kifakult, ráadásul az állományvédelmi okokból történt fóliázás is rontott az olvashatóságon.]

Méltóságos Drága Kedves Uram Bátyám!⁸

Még ennekelőtte 5 héttel vettem Kegyes válaszáat levelemre, és mindjárt feleltem volna rá, de akkor itten a Posták mind még állattak volt vagy 12 nap a vizek mián, azután égy kevésbé betegeskedvén ez hátráltatott.

Alázatosan köszönöm Bátyám Uram grátiáját hogy azon 600 Rfal⁹ meltoztatik vára-
kozni. Az Obligatiót¹⁰ rolla ide adiungálva¹¹ küldem. Februáriusi terményt tettem belé.

Alázatosan instálom kedves Uram Bátyámat, ha tsak lehet, adjon nekem tsak égy esztendőre 4000 Rfot hogy [... – másfél sornyi szöveg hiányzik – V. G.] Uramnak [...] lesz kárára, mert jóságat adok annak idejébe érte.

Ezen pénzre Martius végén volna szükségem, minthogy akkor kell annyit fizetnem. Ha tsak lehet kérném ujra is Uram Bátyámat ezen segedelemért.

Grofné ő Nagysága, és a kisaszony ő Nagysága¹² kezét tsokolván, feleségem is tiszte-
li kedves Uram Bátyámékat, én pedig vagyok,

Kedves Méltóságos Uram Bátyám

holtig tisztelő szolgálja
G. Teleki Ferentz m. k.

P. S.

[...] választ instálok alázatosan, hogy tudhassam ha meg kapta é az Obligatiót Uram Bátyám.

---

⁸ Gróf Teleki (III.) László (1764–1821) – Házi neveltetése után Bécsben, majd Göttingenben tanult, onnan pedig nyugat-európai körutat tett. 1789-ben kormányzékai titoknok, az 1790-es diétán Máramaros vármegye követe, 1791-től királyi kamarás, 1792-ben az erdélyi királyi tábla bírása, 1796-ban Magyarországra költözik, hamarosan a pesti királyi tábla bírása, a református dunamelléki egyházmegye főgondnoka, 1811-től Somogy vármegye főispáni helyettese, 1819-től a hétszemélyes tábla bírása. Hivatalos elfoglaltságai mellett irodalmi és tudományos munkássága is jelentős. A hazai nyelv előmozdításának ügyében írt röpirata ezek közül a legismertebb, de írt verseket és színműveket is. SZINNYEI, 1909, 1413–1415.

⁹ Rfal – 'rénes forinttal'

¹⁰ obligatio – 'adóslevél' (lat.)

¹¹ adiungálva – 'csatolva' (lat.)

¹² Teleki László második felesége báró Mészáros Johanna (1744–1821), leánya gróf Teleki Auguszta (1813–1876).

2. Mailáth Jánosnak, 1817 körül¹³

[MTA KIK Kt, K635/I, 160r–v. Kazinczy Ferenc levélgyűjteményében fennmaradt kivágat. Eredetileg egy szürkés negyedréten szerepelt, melyet kettéhajtva küldtek el, az egyik oldalon a szöveg, a másikon a címzés és a viaszpecsét látható: „Mg Gróf Székelyi Mailáth János Úrnak tulajdon kezében adassék.”]

Serenissimus¹⁴ wünscht die Beschreibung der Reise in England des Erzherzogs Johann zu lesen, welche im Archiv in mehreren Heften steht.¹⁵ Beckers¹⁶ erfuhr dass Du, u. ich das Archiv haben, u. bat mich darum ich habe aber, wie Du weißt, nur den 2ten halben Jahrgang, u. mir scheint, die verlangte Reisebeschreibung fängt schon im ersten an; ich versprach daher Dich darum anzureden; habe also die Güte, wenn Du herein. Könntest alle Hefte das 1ten halben Jahrs 1817, welche Fragmente jener Reisebeschreibung enthalten, hereinzubringen, damit ich sie dem Beckers pro usu serenissimi Delphini¹⁷ überreichen kann.¹⁸ Isten veled.

Comitis Francisci Teleki.

Teleki m. p.

3. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1817. szeptember 23.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 207–211. A levél melléklete kéziratban megtalálható: MTA KIK Kt, RUI 4r 43. sz. [227–232.] – Mivel a Teleki verseit tartalmazó kötet oldalszámozása az utóbb beleragasztott anyagban már nem folytatódik, a számozás tőlem ered. A lapszámon olvashatatlaná vált részeket igyekeztem pótolni. A versek címének kiemelése tőlem van. Az eredeti lapalji és lapszéli csillagos jegyzeteket a versek mögé tettem át.

A két költemény szövegét kéziratból közlöm. Az első *Sz. Dávid éneke a sorsról* címmel megjelent: TELEKI, 1817b, 18–19. Döbrentei átiratában: TELEKI, 1834, 19–20.]

¹³ Gróf Mailáth János (1786–1855) – Egerben és Győrben végezte tanulmányait, a magyar irodalom leg-szorgalmasabb német fordítója. Az elszegényedett gróf 1848-ban Kossuth Lajos ellenében lépett fel a Pest vármegyei közgyűlésben, majd utóbb elhagyta az országot, 1853–54-ben Erzsébet, a leendő királyné oktatója magyar történelemből, a Bajor Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. 1855-ben leányával együtt követett el öngyilkosságot. Telekivel összeköti az állati magnetizmus iránti vonzalma is. SZINYEI, 1902, 332–336.

¹⁴ Serenissimus – ’felség’ lat. Itt: Habsburg József (1776–1847) nádorra vonatkozik az utalás.

¹⁵ Habsburg–Lotaringiai János főherceg (1782–1859) – a napóleoni háborúk veteránja 1815–16-ban tett látogatást öccsével, Lajos főherceggel Angliában. Útirajzának részletei – ahogy a fenti levél is állítja – az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* különböző köteteiben jelentek meg.

¹⁶ Joseph Heinrich von Beckers zu Westerstetten (1764–1840) – az osztrák arisztokrata családból származó Beckers 1800-tól a nádor szárnysegédje, 1803-ban indigenaként magyar grófi rangot nyert.

¹⁷ pro usu serenissimi Delphini – ’a felséges trónörökös használatára’ (lat.), azaz csak a megfelelő erkölcsi tartalommal, itt: ironikus megjegyzés.

¹⁸ A levél szövege magyarul: „A felség el kívánja olvasni János főherceg angliai útirajzát, amely az Archiv több füzetében jelent meg. Beckers megtudta, hogy Neked meg nekem megvan az Archiv, és elkérte tőlem, de nekem, amint Te is tudod, csak az évfolyam második fele van meg, miközben olybá tűnik, hogy a kért útirajz már az elsöben elkezdödik; éppen ezért megígértem neki, hogy Téged megkereslek ezzel; légy tehát oly jó, és hozd el az 1817-es év első félévének minden füzetét, amely tartalmazza ennek az útirajznak a részleteit, hogy azokat Beckersnek pro usu serenissimi Delphini átadhassam.”

Édes, kedves barátom,

Szívesen írt leveledet hasonló érzéssel vettem. Örövendem lelkemből, hogy végre, itt Erdélyben is találtam olyan lelket, kivel az élet' nemesebb részeiben egy érzéssel lehetek. Mert itt a' mű közönséges folyamú és úgy nevezett barátságunk, kártya, dáma és punci oszlopokon szokott épülni. Igaz, hogy a' mű megismerkedésünk is dámai oszlopon indult, mikor a kolozsvári redouteban²⁰ az álarczás szépeket vissza faggattuk a' múlt télen, hanem ezt mű, inkább mint szív psychologusok tractaltuk,²¹ és ezen némelykor valóban sok furcsa eszméltre vivő mesterséget én csak ugyan ezután sem fogom elhagyni. Mert olyan érzésű vagyok mint te, a' világ örömeitől épen nem idegen ugyan, de annak nemesebb oldalait szereti főképp magáévá tenni, neszező és vad terjedését pedig kerüli.

Bizonyos vagyok benne, hogy ha a' magyarban szokatlan kifejezéseim még nem elég tisztán vagynak is kitéve, mert efféle levelezést magyar nyelven még soha sem folytattam, még is, szíved, lelked érteni fog engemet, 's érzi mit értek ezekkel.

Erről már többet nem. Fejérnépnek jó szívvel egész könyvet irok szerelmes nyilatkozásokkal, de férjfihez, bárhogy szeressem és becsüljem, nehezen irok nyájasan. Nekem úgy tetszik, mint ha férjfiak között csak komoly dolgoknak kellene mindig folyni.

Állj el feltételeedtől, ne szüntesd meg Erdélyi Muzéumodat a' 10dik füzetrel, adj ki még kettőt. Ha ezt magadra vállalni nem restellenéd és időd volna, én e' 2 füzetre jó szívvel ajánlok 600 forintot a' magaméból.²² Sok szót erről, ha elfogadod, ne tégy, mert nálam a' barátság első példabeszéde ez: *Inter amicos omnia communia.*²³ NB. A' szeretőmet kivéve, *frater.*²⁴

Soha ott igaz tiszta barátság nem gyökerezhetik, hol egyik a' másikat azzal, mivel a' természet hozzája kegyesebb volt, vagy mivel a' vak sors bővebben megáldotta, nem segíti.

Erről is már *punctum*. Ne hogy kényeskedjél, az a' pénz közjóra díszre megy, el nem fogadni nem szabad.

Térek, ide rekesztett két versemre. Az első „*egy hazája ellen író magyarhoz*”²⁵, a' legnagyobb dühben irtam, minekutána az „*Ungarische Miscellen első Lieferungját, és 2 Recensionen über Piringers Banderien*”, olvastam. Valóban olyan méregben irtam, hogy némelykor lábammal tapodtam indulatomban. Engem, kinek igen is érzékeny idegeim vannak, ha valami felindít, véghetetlenül elragad.

Tedd, kérlek, Muzéumod Xd füzetébe. És melléje a' sírásót, mellyet már elküldöttem, 's Dávid király' énekét, mellyet most kapsz.²⁵ De ha, nem arra valóknak látod, ird

¹⁹ Paszmos (ma: Posmuş, R)

²⁰ redoute – 'álarc' (fr.), itt: 'álarcosbál'

²¹ tractál – 'tárgyal' (lat.)

²² A Döbrentei szerkesztette *Erdélyi Muzéum* 1818-ban szűnt meg a 10. füzetrel. Döbrentei nem vette igénybe Teleki segítségét.

²³ *Inter amicos omnia communia* – 'barátok közt minden közös' (latin közmondás)

²⁴ *frater* – 'barát' (lat.)

²⁵ A második vers *Sírásó* címmel jelent meg a Döbrenteitől szerkesztett-átírt kötetben: TELEKI, 1834, 34–39.

meg szárazon, nem vagyok olly finnyás érzésü, hogy az igaz' meghallásától görcsöt kapjak. Tehát szárazon, barát feleljen barátnak. Hanem héj, nem a' csuklyás.

Hogy írásom nem igen szép, megengedj. Csak ugyan *domine frater*, tudok én szépen és tisztán írni. De az a' bajom, gondolataim ezerszer sebesebbek kezemnél 's osztán csak habarok, hogy el ne felejtsek hamarább valamit gondolatimból, minekelötte leírnám. És nálam, NB. compliment²⁶ annak, kinek rútul irok, mert *először* jele, hogy szeretem. Illyenhez bizodalmam is lévén, sebesen irok hozzá. *Másodszor*, csak olyanhoz irok sebesen és szelesen, kiről tudom, hogy a' rossz íráson, *alias* mázlaşon is amúgy el tud menni. Tökfejü uraknak, kiken töltésérrel kell az észet bétölteni 's kivált a' mellyikétől félni lehet, hogy tisztán írtrat is bajjal ért, véghetetlen szoktam írni; ha már kénytelen vagyok nekik írnom, mert különben nem alkalmatlankodom, se nekik se magamnak.

Egészségem *là là, comme ça!*²⁷ Feleségem, gyermekeim jól vagynak.

Tartsd szeretetedben 's barátságodban, téged szerető becsülő barátodat,

Ferit.

Ha emberséges volnál, ez ősszel Octóber vége felé ide jönél Paszmosra.

David Királj éneke a Sorsrol.

[(Eu]phrátnak Zsidó nyelven irt Szomoru Játékából Saulbol)

Lelkem! – élted mért tölted el

A vak bánat képeivel?

Méért kinezod magadot?

Nem rebegsz é Isteneddel

[Per]lekedni midőn kezdel

Ha átkozod sorsodat.

[Tsu]da modra' – hald mint megyen

[H]árfám hangja, vólgyen hegyen

Édesdeden midőn zeng! –

[...]alok Szent énekéhez

Képzelnéd hasonlit ez

Aér tölle midőn reng.

De kellemi el tünthenek

Ha a hangok rendtlenek

'S el szagatom kötését,

Szivet fület bánt hangzattja

Ha hamisan osztogattja

Kezem a hur pengését.

Igy a Sorsban sok olj vagyok

A mü műnket meg sért nagyon

Mert nem látjuk kötését

Nyugodj lelkem! mert titkon ben

Hármonia lappang ebben

'S imád Urad' végzését.

*[B]arátom Döbrentei! ha égy kellemetesebb, nyájasabb [szo]t tudsz e heljet „tsuda modra” ird meg.

²⁶ compliment – 'bók'

²⁷ là là, comme ça! – itt: 'úgy, ahogy' (fr.)

Hazájok ellen író Magyarokhoz

(Minden belmagyarázás el távoztatására jelentem, hogy én azt, a ki Haza Szeretetétől indítva, annak némely részében fogyatkozásairól ír oly szent tőzöl, hogy Hazájának ezzel szolgáljon, ide nem értem.)

Nemes Hazám ép fájának
Nemtelen vad ágai
Égy ilj áldott jó Anyának
Ti mostoha fattjai! –

Áspis Kigyó példájába
Tűkrezitek magatok
Hogy anyátok hív gyomrába
Fene modra rágjatok.

Törvényinknek édes tején
Kiket nagyra nevelte
Nem tudván hogy szent emléjen
Kigyót táplál kebele.

Ezopusnak kutjával –
Ki tsalo víz tűkrébe
Nem elég'vén jó sorsával
Mindent el ejt méjjébe –

A mit hiven meg őriztek
Ősünk dárگا vérekkkel,
Mind bolondok el vetitek
Vesztegető kezekkel.

Nem tsudáalom égy idegen
Ha a szöllőt meg szólja
Savanyó! – – mert nagyon fűg fen,
A Rokától tanolja,

De méljen fáj ha Hazafi
Pennát így vesz kezébe' –

Régi mondás: rossz szarka fi'
Ganél maga fészkébe''

Oh pirulni ha még tudtak''
Ha még tudtak érzeni –
Miképp' lehet belső nyugtak
Méltán lehet kérde'ni''''

Magyaroknak magátokat
Nevezni hogy meritek! –
Ezen fényes Jussotokat
Ti végképp' el vesztitek.

Mi lenne ez? – Ti volnátok
Neme Hazám veréből?
Oh ha így van – ezen átok
Jót Furiák öléből

Ha valamit tölletek hal –
(Sohonnának vitézi!)
A hív Magyar, utálattal
Undogságtok el nézi.

A magosra fel nézzetek
A hol ditső Hazám áll –
Duljam fuljam bár mérgetek
Rossz nyilatok nem talál

Rátok illik jól e mondás
A végső két rendekbe:
„Szamár rivás, eb ugatás
„Nem menyen az egekbe''''''
(Nem menyen fel menyekbe.)

* Egy nagy licentia Poëtica, azt magam is látom, mert „nagyon fen füg” ugy kellene mondani: Ha tudsz segíteni rajta segíts.

** Erdélyi országos közmondás.

*** tudtak ez kétszer²⁸ jön elő, és így kevésbé Kemény Szo, de a második repetitio mintegy szükségesnek tartatott előttem.

**** Kérdezni, kerde'ni per abbreviat, hogy a vers szebben hangzék

***** Ez is Erdélyi országos közmondás.

4. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1817. december 11.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 212–214. A levél melléklete nem ismert. Az *Orvosomhoz* későbbi változatát a 8. sz. levélhez csatolja.]

5. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1818. január 24.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 214–215. A vers melléklete (a Rajta vitéz paripára... kezdetű költemény) nem maradt fenn. Szöveg: TELEKI, 1834, 26–27. Korábban megjelent: TELEKI, 1817, 19–20. Értékeléséhez: VADERNA, 2014, 35–44.]

6. Döbrentei Gábornak, 1818. november 15.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 215–221.]

7. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1820. december 20.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 222–223. A levél melléklete nem ismert.]

8. Döbrentei Gábornak, 1821. február 4.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 224–228. A levél három költeményt tartalmazó melléklete megtalálható: MTA KIK Kt, RUI 4r 43. sz. [285–300]. A kötet lapszámozása folytonos, de a végére beragasztott anyagnál valamiért megszakad. A kötetbe való beragasztás miatt a nyolcadrét lapok szélei olvashatatlanok, a kiegészítések tölem vannak. A versek címét én emeltem ki.

A versek közül kettő jelent meg: TELEKI 1822; TELEKI 1824c. Két költemény (*Víz becsé, Toggenburg lovag*) Döbrenteitől kiadott-átírt változata: TELEKI 1834: 100–121. Az *Orvosomhoz* korábbi változatát csatolta a 4. sz. levélhez. A 10. sz. levélhez Teleki *A' víz becsé*hez újabb változatot csatol, a publikált változatnak az szolgált alapjául.]

---

²⁸ eredetileg: háromszor

Orvosomhoz.

[Oh ne] nézzed erem vér é – –
[Ne kérd] gyomrom ételt kér é – –
Aluszom é tsendesen – –
[’S kedv]es é még a’ jo ital?? –
[Tudomá]nyod vigyázz meg csal!
’S majd nem ítélzs helyesen.²⁹

[Tudok én egy] egy életmerőt
[Mind ez]eknél többet erőt
Hufeland és Brovnén tul.
[Azt m]agamrol jelenthetem
[Hogy cs]ak ebből ésmérhetem
Jol vagyok é vagy rosszszul.

[Míg] a’ virtus ’s emberiség
[Nemes] tüze szivemben ég,
’S érttek mindent el hagyok;
[Míg] szivem kész szent Hazámért
[Fel] áldozni minden csep vért
Addig frissen ’s jol vagyok.

De ha ember társom javát,
’S nyomorult kérő szavát
Süket fülem nem halja,
Ha más jáját csak hidegen
Nézem ugy mint egy idegen
Ekkor kezd a nyavalja.

’S ha végtére a’ Virtusnak
Szent lánczai már nem huzna[k]
Nyavaljám nagy erőt [vett]
Emlitsd ekkor kedves Hazám,
’S hogy ha még sem mosolyog [szám]
Tudd! a’ halál közelget

Probálld még ezt: Kedveseim
Nevezd rendre, – Gyermekeim
Áldott feleségemmel;
’S Ezen esmértt édes hangra
Ha nem ebred orczám langra
Halva vagyok, temess el.

A Toggenburgi Ritter.

NB. Ugy vélem a’ Vitéz név nem teszi a Rittert elég jol ki, ezért Ritternek hagytam.

Schiller után

Ritter! tiszta szüz szerelmet
Neked szivem ajáll,
De ne kívány több kegyelmet
Szivem többre nem áll.
[Ha] jösz, ’s ha mész, mind tsendesen
Akarok én lenni,
[Kö]nyes szemed hogy lehessen
Nekem hát érteni?! –

Halja ő ezt, ’s jaj kinos ez
Mert nem illyent vára,
Nyomja égszer még szivéhez
’S ugrik paripára.
Gyüjtve viszi Zselléreit
A szent sir helyére,
Hogy gyógyítsa sziv sebeit
Meg váltoja vére.

²⁹ sor fölött kihúzva: Ne épits e’ jelek

Nagy tetteket visznek véghez
Vitéz oroszlányok!
Hállá – Hállát! puszta éghez
Kiáltják pogányok.
'S a Toggenburg nagy nevétől
A' vad Török rebeg
De ő még is keservétől
Ott sem meneked meg.

Esztendeig ezt ki álja,
'S tovább lehetetlen,
Nyugtat ott is nem találja
'S a' kard is kelleetlen.
Joppénál egy kész hajot lát
Melly a' partnál vala,
S el viteti oda magát
Hol lehell angyala.

'S a kaput hogy kopogatja
Remete mankoval,
Az ősz kapus őt' fogadja
Illy keserves szoval:
Áh! későre mért érkezel!?! –
Nincs itt szived bája,
'S a kit töllem te kérdezel
Az ég hiv mátkája.

Erre ő is oda hagyja
Minden földi javát,
Még égszer meg simogatja
Régi kedves lovát;
Tsak szerelme bus szívébe
Bucsut vész kardjától,
Egy szarándok köntössébe
Válik kastéljától.

És magának a' tájába
Épit egy kunyhotskát,
[H]ol vén hársfák árnyékába
A' Klastromig el lát.
'S endes remény képén festve
Csak maga magára
Egyjet várva reggel, 's estve
Néz az ablakjára.

[Ó]rák telnek, 's ő néz elé,
Néz az ablakjára,
[H]ogy kedvesse arra felé
Jón é valahára.
[K]önnyes szeme mind arra áll
Hol a Klastromhoz lát,
[M]ig meg látta ablakjánál
Angyala orczáját.

S ugy fekszik le meg nyugodva
Kemény kő ágyára
Uj reményel gondolkodva
Más nap viradtára.
Sok nap telik, sok esztendő
'S minden panasz nélkül
Kis kunyhoja pitvarán ő
Mind tsendesesen ott ül.

Könnyes szeme mind arra áll
Hol a Klastromhoz lát,
Mig meg látta abblakjánál
Angyala orczáját.
'S ott ül égszer egy szép estve
Kis kunyhoja alatt,
Míg kedvessét mintégy lesve – –
– – Már égy meg hült – halat.

P. S. Az ortographiában némelykor cs, némely-
kor ts tesztek, nem is tudom igazán mely jobb.

A víz becsé.

Sok ezerek versezének,
Sok papirost rontának;
[M]ajd mindenről van már ének,
Mindenféle fűnek, fának,
[Me]nynek, földnek, nemzeteknek,
[...] és gonosz embereknek,
Olly barátja érkezett
A ki nekik versezett.

Áldott jó víz! még is téged
Mind egyik el felejtett,
[Pedig] a' te szivességed
Mind azokkal sok jot tett.
[Val]ójában ki mondhatatlan
[Hog]y ez millyen háládatlan,
'S még sem voltál te soha
Senkihez is mostoha.

[Fő]képpen a' sok versező
Az egyik úgy mint a' más,
[M]ind a' bornak volt kedvező;
A' Burgunder 's a' másolás
[Me]szely – flaska – kulats – kantso –
[M]indég ez a' sok ékes szó
Diszesiti verseket,
S ez emelé tüzeket.

Tudva legyen mindeneknek
Hogy nekem a bor nem kell,
'S Példájokat ökemeknek
Nem követem versemmel.
Élljen a víz! veszszén a' bor!
Vizen van már égszer a' sor
Hogy olyan is érkezzen
A' ki neki versezzen.

Bor uram meg vesztegeti
Ha tsak lehet birájit,
'S ezért észre sem veheti
Sok ember a hibájit.
Részegítő erejével
Jádzik mások elméjével
'S a' kancsotol nehéz fő
Ugyan derék itélő.

Jámbor Noénk első vala
Ki nevelni kezdette,
'S ez is vele szégyent valla,
Ocsmanságra vezette!
Fijával ki kaczagtatta
És latorrá változtatta
Az ártatlan jó embert,
Ez az, a' mit vele nyert.

'S Most is a' ki barátságba'
Él vele, és szereti,
Viszi sok rosz társaságba,
'S a' sárba is be veti.
A' köntössét el piszkolja,
Hirét nevét el gazolja, –
Egy szoval ki vele él,
Minden okos attol fél.

Bezzeg a víz nem viseli
Senkihez is így magát,
Minden a' ki őt kedvelli
Benne ezer szépet lát.
Sőt, csak valjuk az igazat –
Vele piszkot – motskot – gazat –
A' mit a' bor réánk rak
Mindent szépen le mosnak.

A' bor bűnnek – 's bolondságnak
Volt mindenkor kutfeje
'S Jaj annak a' társaságnak
A' hol el hat ereje.
Tréfáldozik egy előre
De hamar³⁰ szur mérges töre
'S a' mi egymást szereti,
Azt is egybe veszteni.

A' barátból perlekedőt –
Az eszesből otrombát –
A' jámborbol veszekedőt –
A nyájosbol gorombát –
Az okosbol gondolatlant –
A szelidből vad dühes kant –
S szemérmesből szemtelent –
Csinál a' hol meg jelent.

De a vizről ilyeneket
Nem is lehet hallani,
Szépnél 's jónál egyebeket
Ki is merne mondani?
Sőt olly áldott hogy e' helyett –
A' leg első vétkünk, – melyet
Ádám atyánk ránk hozza,
A szent viz fel oldozza.

Bor nélkül a' roppant egész
Könnyen el is lehetne,
De ha viz nincs, minden ki vész
Semmi sem is élhetne.
Fűnek, fának, virágoknak,
Mindenféle álatoknak,
A' mi csak él és lehel
Mindeneknek fris viz kell.

A' Ro'sáknak patyolatját
A' fris eső éleszi,
A reggelnek gyöngy harmatját
Mennyei viz termeszi,
Fák zöldellő leveleit
Édes levű gyümölcsseit
Mind csak a' viz neveli
Mig a' nap meg érleli.

Ember, barom, 's a' vad álat,
A' leg kisebb 's a' czet-hal
A' mi csak van az ég alatt,
Él és lehell viz által.
Viz nőteti gabonánkat
Viz főzi a' pálinkánkat
'S a' szilvásos hegyeken
Kék cseppekkel fityeg fen.

'S a' nap fénnel váltogatva
Bővit mindent 's olcsoit;
De a' kérdést meg forgatva –
Mit mondjak a' borról itt?
'S a' mint kiki jól láthatja –
Mi dolgának foganatja –
'S mit szaporit ő sokat? – –
Sok két lábu disznokat.

[A'] bor uram még maga is
Nem terem, ha nincs eső;
[Jön] a' Zápor! – 's lám milyen fris
'S gerezdje melly büszkén nő.
[Ki] hallotta azt valaha –
[S k]i olvasta könyvbe, hogy ha
Egyszer bor nem teremne
Asztán vizünk se lenne.

---

³⁰ uróbbi kettő helyett eredetileg. Csak hamar

A bor hamis-lelkűskedik
Nem égyforma mindenhez,
A' gazdagnak hizelkedik,
'S goromba a' szegényhez.
A' gazdagnak frissen szolgál,
A' szegénnyel szoba sem áll,
'S csak egy sklávhoz illendő
Nyilván a' mit mivel ő.

Egy nagy urhoz mikor megyen,
Fényes üveg meljére
[Czé]dulát rak, mellyik hegyen
Érlelődött lang-vére.
[S] hogy meg nyerje az ő kedvét,
Meg mézeli erős nedvét
'S még azzal is diszt keres,
Hogy majd sárga, s' majd veress.

De bezzeg ám nem ilyen jó,
Ha egy szegény jön-elé;
Be izetlen – be savanyo! –
Tsak éretlen egres lé
Festve hordo penészével,
'S egy tört kantso tserepével
Ocsmány színét takarja,
Hogy ne lássék zavarja.

A' viz nyájos szelidsége
Mindezekhez egyenlő,
Jőjjen hozzá ellensége
'S még annak is szolgál ő.
Koldust s' királyt fris kristálja
Egyformálag meg kínálja,
'S annak a ki őt' iszsza,
Édes hűlést ad viszsza.

Nincs több olyan ellensége
A' szépségnek mint a' bor,
Szeressd tsak őt, – s' majd a vége
Fokadekos veres or!
Az orczádat meg durvitja
Patjolatját ranczosítja
Fojó szem, és szagos száj
Mind bor által szerzett báj.

A viz fogunk erősíti,
'S takarítja bőrünket,
A' ránczokat ki feszíti,
'S élesíti sžemeünket.
Ezért, mikor uj havat hány
Mártius, – az okos leány
Gyűjt belőlle felesen
Hogy szép bőre lehessen.

A' bor heve fel gyulasztja
Egészséges vérünket,
Testünk nedvét el rothasztja
'S meg őszíti fejünket.
Zavaros szem – meg tompult ész –
Almatlanság – reszkető kéz –
Görts – Podágra – rosz gyomor –
'S mi az oka? – mind a' bor!

Viz ellenbe orvossága
Ezer féle sebeknek,
Mindenüt van, nem is drága,
'S még is jó a' betegnek.
A' kin Doktor nem segít már
[Az] a' hires fördőkre jár,
Gyógyulást ő ott keres,
'S ott reménye sükeres.

A' szőlőknek mivélése
    Üresiti zsebünket,
['S] még is a' bor roszt termésé
    Hányszor meg nem csal munket.
De a' hol bár melly kis forrás
Csevege egy ágyatskát áss,
    Hogy a' szomjút meg csalja
    Soha senki se halja.

El tünt a' ház boldogsága
    Ha iszákos, gazdája,
Sok árváknak koldussága
    Szerentsétlen példája.
Bestelen férj – 's fene Atya
Ki a' kancsot nem hagyhatja,
    Semmi ember – roszt polgár
    Hogy lehell még az is kár.

De a' víz sok szegényeken
    Számatalanszor segített,
Kereskedő tengereken
    A' gazdagság anyja lett.
[A'] ki koldus a' szarazan –
[H]ajora ül, 's remennye van –
    Hogy a' viznek segelme
    Által, lesz majd élelme.

A szép uri Kázinokban
    A' bort senki sem látja,
Ő csak szalmás fogadokban
    A kocsisok barátja.

Az ő kedves Pajtásai –
Falu korhelly Guljássai,
    A' részeges Káplárok,
    'S pénzünk csalo csaplárok.

De víz nélkül sem The-dansant
    Sem Assemble, sem egy bál,
Akár mennyi pénzt is ki hány
    A gazdája fen nem áll.
Mandulatéj – Limonádé –
Herbatéj – 's a' több cifra lé
    Ezerféle nevekkel
    Mindegyikhez friss víz kell.

Ő a' fársáng tréfájával
    Uj köntöst vesz magára
'S fényes tűkór maskarával
    Imitál sik hátára.
'S ha ügyetlen oda ére
Le ülteti fenekére,
    'S jól ki is katzagatja;
De az ügyest mulatja.

'S Elég is már!! minden ember
A' ki nem vak láthatja,
Elsőséget hogy a' víz nyere;
'S velem téhát mondhatja:
„Élljen a' víz! veszszen a' bor”!
Méltán vizen volt már a' sor,
    Hogy egy olly is érkezzen
A' ki neki veressen.

9. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1822. március 28.

[Kézirat: MTA KIK Kt, RUI 4r 43. sz. [255–256.] A kötet lapszámozása folytonos, de a végére beragasztott anyagnál valamiért megszakad. A kötetbe való beragasztás miatt a nyolcadrét lap első oldalának bal széle olvashatatlan.

A melléklet csonka állapotban: OSZK Kt, Analekta 11.633, 9r–12v. Cérnával összefűzött füzetke. A kézíraton Döbrentei jelölései, hogy azokat mely folyóiratnak továbbította. A küldemény látszólag teljes: éppen négy költeményt tartalmaz, mint ez a levél is említi. A kézirategységéből nem állapítható meg a hiány. A lapszámon olvashatatlanná vált részeket igyekeztem pótolni. A versek címének kiemelése tőlem van. Az eredeti lapalji és lapszéli csillagos jegyzeteket a versek mögé tettem át.

Később, például a 10. levélben Teleki többször is arról nyilatkozik, hogy az eredeti csomóban a *Barátimhoz* című költemény is szerepelt. A hiányzó költemény – nagy valószínűséggel idetartozó – kézírata az MTA KIK Kt-ban található gyűjteménybe lett illesztve utólag – egy később íródott levél mögé: MTA KIK Kt, RUI 4r 43. sz. [277–280.] Az utolsó lap üres. Az a tény, hogy ebben levélben nem említi, utóbb viszont igen, s a kézirat is némileg külön áll, azt sejteti, hogy a levél megírása után csatolta a szöveget a levélhez. A versek közül három megjelent folyóiratban: TELEKI, 1823b; TELEKI, 1823d; TELEKI, 1830. (A következő, 10. sz. levélben Teleki jelzi, hogy az e levélhez csatolt változaton is dolgozik, s a 11. sz. levél mellékleteként azt újra elküldi, nem ez volt hát a közlés alapja.) Ugyanezek a versek a Döbrentei javított-átírt kiadásában: TELEKI, 1834, 58–59; 74–75; 83–88. *Az asszonyok becse és a Barátimhoz*: soha nem jelent meg.]

Paszmos, 1822 28dik Martz

[Kedve]s Barátom!

[Kül]döm neked az Ideálokot, az [Asszo]nyok becsét Schiller után, [s] még ket versesmet melyeket most [ne]m régiben készítettem.

[Ha ú]gy tetszik használd a' hol aka[ro]d. De arra kérlek hogy az többi [n]állad lévő Verseimet ne ad [a]' publikumnak, a míg a' Korrek[t]urán keresztül nem mentek.

A' menyibe lehetett minden kis munkájjimat meg tisztithattam, ugy a' vizről is, de most nints modom kezvedbe küldeni.

[Ez]en levelemet recepissével³¹ teszem fel fránkó³² tavalj is azon levelemet melyben a' vizről szollo versesmet küldém hozzád,³³ ugy tettem fe[l], de Gegenrezeπισst³⁴ nem látta[...] Szeretném tudni hogy mi [mod]dal ment kezvedbe, mert [a'] Tekei-posta a' hova tette[m] volt nagyon rosz, és csalo[.]

Rosz írásmot meg engedj, roszatskán érzem magam 's az levelet szeretnem élkülde-ni a' postára.

Az uj Zsebkönyvedből³⁵ 40 Exe[m]plárt magamra válalok, [de] többre nincs Kurazsim! –

Hallottam a dolog iránt később is vagy kettővel, de süketek az fülek. Feleségem tisztel. Ölel szivesen

beteges barátod

Feri

³¹ recepisse – 'feladovevény' (lat.)

³² fránkó – 'a szállítási költség a feladó által lett fizetve'

³³ Lásd 8. számú levelet!

³⁴ Gegenrezeπισst – itt: 'visszaigazolás' (ném.)

³⁵ Döbrentei új periodikuma végül nem indult el.

Az Asszonyok bece.

(Schiller után)

Becs az Asszonyoknak! ők fonnyák, 's éltünkbe
A' mennyei ro'sákat ők-is szövik be.

Gracziás szemérmel éltünk' folytába
Szövik a' tiszta szerelem fonalát,
'S a' szép érzések reggeli napalát
Szent kezekkel segillik viradrába.'

Az igaznak határán tul –
Sokkal telve vad melje,
Borong szerte gondatlanul
A' férjfinak ereje.
Koborol a' fellegekben,
Nincsen nyugta szívének;
A' amit keres képzeltekben
Még terhe lesz éltének.

De hol a' férjfi magát igen meg bizza,
Az Asszonyok varázsolvá huzzák vissza
Őt' a' jelenvalonak ösvényébe.
Mert ők még mind pirulo arczával –
Elégedvén Annyok' kunyhotskájával
Háziak a' természetnek ölébe.'

A' vad férjfi lépésével
Mindent tapad, 's mind csak bont³⁶
Ellenkező kezeivel,
'S az életen által ront.
Nincsen nyugta, nincsen helye,
'S ok nélkül a' mit reméll,
Mint a' hydra csoport feje
Le esik, és még is él.

De az Asszonyi nemnek okoskodása
Hajlandobb lévén hogy a' jót ált lássa,
'S a' lármátlan diszszel meg elégedve,
A' jelenvaló pilantat' ro'sáját
Melyet utja mellett virágozni lát,
Hogy fel szedegesse, inkább van kedve.

---

³⁶ utóbbi négy helyett eredetileg: mindent bont,

Büszke férjfi, még buját sem
Akarja ő közleni,
Nem tudja ő, a' szerelem
Érzés milyen Isteni!
Nem esméri a' sziv cserét,
Nem olvad ő könnyekkel,
'S a' bal sors is forro vérét
Truczolásra gyujtja fel.

De a' hogy zeng egy Eól hárfá hangjával³⁷
Midőn egy kis Zefir jatzodoz hurjával,
Igy éreznek az Aszszonyok szivekben.
Ők Kicsinytől is hamar érzékenyek,
'S mihelyt látják más jáját, már fénylenek
A' mennyei harmat' gyöngy'i szemekben.

A' férjfi vad akaratja
Erőszakban just keres,
Ezt a' scytha kard mutatja –
'S a' lány Per'sa lánczban a'
Helytelen sok indulatja
Verekedni meg nem szűn,
'S a' hol Erisz düh hangzatja
Harsog, Chárisz ott el tűn.

De az Aszszonyi nem örökös szokása
Hogy nyájos kérésben áll uralkodása,
Ő a' mérges haragot békélteti;
'S azt a' mi egymást üldözve kergette,
Az ő szeliden kérő szeretete
Barátságban ölelve égyezteti.

A' hibás választás

Kérdés.

A' házos párok' egyezzenek –
Az Ur teremtvén a' férjfit, – ennek
Őn oldal csontjából asszonyt formála.
'S így e' kettő egy lévén valoban,
Mi lehet oka, hogy kevés pár van
Ki egymással boldogságra' találá.

³⁷ A sor eredetileg: De egy Eól-hárfá a' hogy zeng hurjával

Felelet.

Mikor a' férj magának párt veszen –
A' számtalan sok között nehezen
Ésmérheti meg, mellyik az ő csontja.
S ha el hibáztatván mást választ, ugy ez
Természet szerént velle nem égyez
'S élete hármóniáját el bontja.

De hibáz a' férjfi ha panaszol –
Ön csontja é? – mért nem nézé meg jól!
Az ilyennek jó tanácsul ezt mondom:
Midőn már nem ura haragjának
Mondja csak azt kellelten társának:
„Te nem vagy az én igaz oldal csontom.”

* boldogsára, vagy égyességre

Hatyu Enek.

Hálá sorsom meg győztem már,
'S a' sok csaló reményen túl,
Minthogy szívem semmit se' vár
Lassan-lassan – sebjé gyógyul
Számát vetvén sorsommal
Éngem többé meg nem csal.

Mindent a' mit eddig kértem,
A' mi létem könnyitette,
A' mit csak reméllni mértem,
A' mi szívem enyhítette,
Minden a' mit szerettem,
Örökre el vesztettem.

El szakadtak szép lánczaim.
Éltem célját el vesztettem,
Bár mit üztek vágyásaim,

Mindég arra iteltettem,
Hogy töllem el vétetvén
Csak magános legyek én.

Felhők fedik a' multakat,
Csak egy csillag sugárol még,
De mutat ez nagyobbakat,
'S nyilt elöttem az örökség.
Forro könnyem ha itt hul,
E' fizet a' siron tul.

Minden földi csak tünemény,
De bimbozni kezd szívembe'
Ki mondhatlan édes remény
Hogy mind, a' mit bus éltembe'
Csak ojhajta kebelem,
Fen a' fényben fel lelem.

Az Ideálok

(Schiller után)

'S hát te már szép fántáziáddal
Szivembe' hűtetlen! meg hűlsz?
Sok örömmel 's fájdalommal
Mindennel végkép el repűlsz?
    Áh arany napfényét éltemnek
    Ily hamar lássam reptébe?
    Hijába, – mert habji sietnek
    Az örökség' tengerébe.

Azon napok fényleni már meg szűnt
Mely az Ifiút vezeté,
'S azon nagy ideál már el tűnt
Mely szivemet ketsegteté.
    A' mit lellem olly édesen hitt,
    Már csak egy csalato álom,
    'S a' hová a' komor való vitt
    Ott a' szépjot, nem találok.

Mint hajdon Pygmalion a' követ
Kérő tüzével ölelte
Mig lelket a' márványban öntett
'S szerelmét belé lehelte
    Igy ölelém a' természetet
    Én is ifiu szerelmembe
    Míg valahára fel ébredett
    Ő is versező keblembé?

'S vellem osztván land tűzemet
A' néma nyelve meg szolla,
'S meg értvén belső érzésemet
Engemet vissza csokola.
    Ah! akkor a' ro'sa, a' zold fa,
    'S ezüst forrás vellem beszélt,
    Mindenből akkor mosoljogva
    Néze rám a' vidám élet.³⁸

'S Egy forgo ösztön mennyei langal
El töltt keblem" feszité ben,
Szoval – tettel – képel és hangal
Hogy éltere ki léphessen.
    Ah! az élet sokat ígére
    Mig bimbojában rejtezett,
    'S midőn ki nyila, – jaj végtére
    Milyen csekély és szegény lett.

Mely jádzó bátorsággal lépett
Az ifiu páljájába
Éltébe oltá a' jot 's szépet
'S egekig repűltt álmába.
    Az Ether szélső tsillagjához
    Képzeltje fel emelte
    'S a' mit nagy bajjal vonsz magához
    Azt ő meg inkább kedvelte.

[S] oh! mily' könnyen felfelé repdes
Mindent játzodva intéz-el,
[M]ert mellette lebeg négy kedves
[Ú]ti társ segítő kézzel.
    A Szerelem menny jutalmával,
    A ditsőség nagy nevével,
    A Szerentse sok arannyával,
    'S az igaz, égi fényével.

[D]e ah! az ut' zajjos kezdetén
[E]zek ismét el szeledtek,
[S] a' komor élet közepettén
Üres képzelmennyé lettek.
    El repűltt a' szerencse hamar,
    A' tudás szomja meg nem szűnt,
    Az igaz látni tisztán akár³⁹
    'S pedig nap fényne már el tűnt.

³⁸ A sor eredetileg: Rám nézet a' vid (Teleki áthúzta és újakezdte.)

³⁹ tollhiba

Láttam a' dicsőség pálmáját
Szeplősítve a' köz fején,
'S áh! a' szerelem menyarczáját
Sárgulni tavasz elején.

Itt áll már az élet' éjfele,
'S az út mind mind nehezebb lett,
'S a' remény a' setét utra le
Egy halvány sugárt alig vet.

A' sok ígérő reméltekből
Melyik maradt hív Urához?
Melyik vigasztal mind ezekből –
Melyik kísér sir házához?

Ő, ki gyógyít minden sebeket
'S mint orvos hozzám érkeze,
Ki könnyebbiti a terheket,
A' barátság áldott keze.

És te, ki velle jól égyezel
Munkáskodás, a' ki noha
Csak csendesen 's lassu kézzel
De mind építasz, 's nem rontsz soha.

Ki midőn viszed az időket,
Lassan folyasz csak egy-egy cseppel,
De minutákkal esztendőket
Az öröknek le fizetel.

vagy így talán jobb:

Ki midőn viszed az időket
Csak porszemenként örölsz,
De minutákkal esztendőket
Az örök számból ki törölsz.

* Már csak szemfényvesztő álom
Már csak egy semmi, egy álom
a' hogy szebb.

** el töltt keblem, vagy tele keblem.

Barátimhoz.

(Schiller után)

Kedves Barátim! mért panaszkodtál?
Igaz hogy hajdon szebb idők voltak
'S élt valaha egy nagyobb nemzet.
Ha könyveink ezt el is halgatnák
Ezer beszéllő kövek mutatnak

Melyeket a' föld gyomra ki vet.
De oda van, a' mi volt akkor,
El tűnt már azon dicső haza;
'S mü-mü élünk most rajtunk a' sor,
És az előnek van igazsa.

Barátim! az utazók beszélnek
Hogy sokan szebb Zonák alatt élnek
Nálunknál földi orájokat.
De hazánk földje ha valamivel
Szegényebb is, szebb miveltségivel

S ne irigyeljük hát sorsokat.
Ha citrom nállunk nem élhet meg –
'S laurust-is bár töllönk el vonyan
Gyengébb napunk mégis elég meleg
Hogy szöllő koszorukat fonyan.

Igaz hogy nagyobb a' nép zugása
Hol a' gazdag Themze partjait ássa,
Sok ezer hajokkal kérkedve.
Oda négy világ kincseit hordja
Ott a nyereskedőknek sok gondja

Ott az arany – az ember kedve.
De nem a' tenger iszapos vizébe
Hol a' sos zöld hab hánya magát
Nem, tsak a' fris patak tiszta keblébe
Tükrezi a' szép nap aranyát.

Szebben mint a' hol a' mü északunk áll
 Lakik a' koldus a' Kápitolnál,
 Mert ö a' nagy Romát láthatja.
 Ö a' regi ditsöt ott fel leli
 'S ott a' nagyot nagyobbra emeli
 Szent Péter magos boltozatja
 De Roma minden ősz pompájával
 Csak egy nagy emlékeztető sir,
 'S az uj élet kedves illatjával
 Csak a' jelenvaló idő bir.

Lát a' nap nagyobbat más Zonába
 Mint a mü csendes éltünk foljtába,
 De uj dolgot még se' láthat ő.
 Nézzd a' játék szinen az életet,
 A' mi volt, van, lesz, vagy tsak lehetett
 Ott mind rajzolja fel lelhető.
 Már tsak oly történhet, a' mi volt, 'smult,
 'S a' fantazia uj egyedül,
 Csak a' mi nem volt soha se' sohult
 Itt e' földön – csak a' nem vénül.

Gr. Teleki Ferencz.

10. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1822. április 3.

[Kézirat: MTA KIK Kt, RUI 4r 43. sz. [257–260.] A kötet lapszámozása folytonos, de a végére beragasztott anyagnál valamiért megszakad. A levél két nyolcadrét lap mindkét oldalán fut. A kötetbe való beragasztás miatt az első oldal bal széle olvashatatlan.

A levélszöveg kiadása: TELEKI, 1834, 229–232.

Döbrentei a levél szövegéhez bátran nyúl hozzá. A főszöveg tíz bekezdését a következő sorrendben hozza: 2–0–0–6–3–4–7–8–9. A stílári és nyelvi változtatásokon túl tehát igen komolyan beleavatkozik a szövegbe. A 2. bekezdés után – talán Teleki egy már elveszett leveléből – két bekezdésnyit told be, a 2. bekezdésből egy mondatot, a 3. bekezdésből a nevet, a 6. bekezdésből ismét egy mondatot, a 9. bekezdés nagy részét, valamint a teljes 1., 5. és 9. bekezdést húzta ki.

A melléklet csonka állapotban: OSZK Kt, Analekta 11.633, 1r–8v. Cérnával összefűzött füzetke, melynek bal felső sarkában Teleki kezének eredeti számozása fut. A számozás öt vers közlésével eljut a 14. lapig, majd megszakad, innen – az utólagos jegyzésből ez derül ki – hiányzik *A' kezeség* című Schiller-fordítás kézírata. Ezt követően a 21–24. oldalak következnek, ahol a versekre vonatkozó megjegyzések vége, valamint a 9–10. versekre vonatkozó megjegyzés következik. A lapszámon olvashatatlanná vált részeket igyekeztem pótolni. A versek címének kiemelése tőlem van. Az eredeti lapalji és lapszéli csillagos jegyzeteket a versek mögé tettem át.

A hat vers közül folyóiratban megjelent három: TELEKI, 1823a; TELEKI, 1823c; TELEKI, 1824c. (*A' kezeség* és a *Csata dal* első változatait a 7. sz., *A' viz becsé* első változatát pedig a 8. sz. levélhez mellékelte Teleki.) Utóbb a Döbrenteitől szerkesztett-átírt változatban e három: TELEKI 1834: 28–30; 89–99; 106–121. Döbrentei közli még *A' beteg falusi leány* című költeményt: TELEKI, 1834, 65–68. A *Kérdés és az Egy Anya, nevendék leányja emlékeztető Zsebkönyvébe* soha nem jelent meg.]

Paszmos 1822 3^{dik} Aprilis

Édes Kedves Barátom!

Midőn első leveledet vettem, és ígérhettem egész kérésed' bé telyesítését, sokat bultam azon magamban. Későbbre egynéhány verseimet, u: m: Az ideálokat, barátimhoz, Az aszonyok becsét, A' hibás választást, és Hatyu éneket, le irtam, és neked a' Besz-

tercei⁴⁰ postán fel küldöttem.⁴¹ Nem igen jól voltam akkor, levelem mázolásból is látható. – Alig mene el levelem, másnap vettem kedves leveledet, – melyben tudósíts, hogy le mondottal első plánumodrol, és Kisfaludi⁴² kívánságát velem közled, hogy küldjek valamit Aurorájába.

Énnékem Kedves Barátom erősen kellemetes érzés ha a' jobb izlésű emberek csekély munkáimmal meg vagynak elégedve. De leg becsesebb nekem az ha te, a' ki leg első motivuma voltal hogy írni kezdettem, azokat szereted. Azért is hogy meg mutassam neked hogy milyen jó gyermek 's mily jó engedelmes Apostolod vagyok, tehát ezennel neked esmét küldök vagy 6 verset, levelem mellett. Te nézd meg, 's a' meljeket gondold hogy inkább alkalmasok add Kisfaludinak (: a kit szívesen tisztellek :) által.

Azon Szépnek (: mert héj szépnek kell annak lenni, a' mit te Daniel Eszterhez⁴³ hasonlított, :) mond meg, bár se nevét, se személyét nem tudom 's nem ésmérem, – szíves tisztelem. – Ezt annál szívesebben mond neki, minthogy nemes lélek lakik azon léányban a' ki egy oly morális versért, mint az „orvosomhoz” szollo versem,⁴⁴ – valakit kedvel. Minthogy a' mint irtad volt nekem égszer, a' vers csak akkor tetszik, midőn hasonló érzésű szív hurján hangja vissza zendül. – Mond meg tehát neki, hogy én nevét nem tudom, de igazán tisztelem szép érzéséért, 's ha e' földön soha se is ismerjük meg egymást, még is egymásra ésmérünk valaha. –

Ez neked talán rendesnek tetszik, de hidd el, hogy nem tréfám, hanem igaz belső érzésem gondolatja.

Hozzád az a' kérésem, hogy vedd meg nekem az leg jobb Magyar Dictionáriumot,⁴⁵ és a leg jobb utasító könyvet a' magyar metrumok iránt. Franz a' Sogorom neked fizesse ki, és hozza le nekem, mert ő 24^{diki} ezen holnapon le indul ide Erdélybe. Kérlek evel, hogy ez el ne maradjon.

Ha olly szerencsés lehetnék, hogy veled találkozhatnám többször, úgy magam is azt hiszem, hogy lenne valamit Poézisemből, mert napról napra kényesebb és válogatottabb kezdek lenni magam munkáimmal, és csak egy kis külső ösztön és segítség hibázik életemetelemre. De fájdalom! ehhez hogy veled legyek még reményem sincs!

Én Barátom erősen el betegesedtem. Ezen leveletem is ágyban írom, a' verseimet is többnyire ágyban purizáltam.⁴⁶ Még égszer, mikor te éngem meg itt képzel, csak meg hallod, hogy barátod már a' Csillagok között vándorol!

---

⁴⁰ Beszterce – ma: Bistrița, R

⁴¹ Lásd a 9. sz. levelet.

⁴² Kisfaludy Károly (1788–1830) – költő, az *Aurora* szerkesztője. Életéhez és műveéhez lásd SZINNYEI, 1899, 400–415. Értékeléséhez lásd HORVÁTH, 1955.

⁴³ Báró Dániel Eszter – feltehetően a bárói család egyik tagjára vonatkozik az utalás, nem sikerült azonosítani. Döbrentei kiadásában kipontozta a nevet.

⁴⁴ A vershez lásd a 8. sz. levelet. Érdekes, hogy Teleki az MTA KIK Kt-ban található gyűjteményes kötetébe nem vette fel a verset, pedig a publikált változatnak ezek szerint volt hatása. Ráadásul 1825-ben Toldynak is azt írja, hogy ez az egyik legjobb költeménye (lásd 17. sz. levél).

⁴⁵ Dictionárium – 'szótár' (lat.)

⁴⁶ purizál – 'tisztázatot készít' (lat.)

A' télen, félvén attól hogy nem sokáig viszem, verseimet rendbe szedtem, és purizáltam is, 's a' mi hátra van, azt most el végzem. Feleségemnek meg hagyom, hogy, ha hirtelen el mennék, a' te segítségével adják ki. – A' te felvigyázásod alatt. De ne változtatok benne, avagy rajta semmit, mert aztán nem az én gondolatom lenne. Adjátok a' publikumnak ugy, a' hogy' én érzettem 's irogattam. –

Már Vále! Isten veled! Szeressd

barátodat

Teleki Ferit

P. S. Feleségem szivesen tisztel. Gyermekeim általam ölelnék. Kérdésed elég bestelen volt! De nem oknélkl[i] Most egy ifiu Magyar tanito van m[el]lettek, a ki csak magyarul tud, 's m[i] hála Árpádnak! 's Lehelnek! s Attilának! a' 3 nagyobbik jól beszéll, a 4^{dik} barátom még minden nyelvet csak galagoly. Élj szerencsésen.

Ha Igaz⁴⁷ jo szivvel bé veszi, ugy adj neki is vagy két darabot által.

Leg inkább szeretném ha Kisfaludinak áltadnad Az Ideálokat, 's az viz becsét, Igaznak az Asszonyok becsét, 's az beteg falusi léányt. – NB. Az ideálokat, a' melyeket el mult postán neked fel küldék, most ujjonnan ezen levelem fel küldése előtt ki dolgoztam, és egész uj köntösben fel küldöm. Kérlek e' szerént a' jobbitás szerént add ki! –⁴⁸

A' beteg falusi-léány

(Castelli után. Szabadon)

A' varosba benne voltam,
Nem képzelné kend anyám
Hogy a' Doktor kivel szolltam
Miljen kedves ember ám.

'S én is hogy e' nem gyermekség –
Hanem terhes nagy gond-ám,
Mert nem tudom e' betegség
Hogy miféle, meg mondám.

Kezem' fogva le ütletett
A' szobába magánál,
'S nyájoson beszélgetett
Tovább egy félóránál

Hogy az ágyban álom nélkül
Még helyemet sem lelem,
Borzadozom, – testem meg hűl –
'S még-is forro kebelem.

A' mire én nem-is jöttem
Kérdésivel oda vitt,
Arrol ugyan meg győződtem
Ha valaki, – ő segít.

'S ha ugyan csak el szunyadom,
A' sok álom boszongat;
Mert Jantsitol nem nyughatom
Álmomban ő szorongat.

⁴⁷ Igaz Sámuel (1786–1826) – a Tisza család házi nevelője, majd hírlapíró, a *Hébe* irodalmi zsebkönyv szerkesztője. SZINNYEI 1897: 6–8.

⁴⁸ A versek publikálását lásd a levél textológiai jegyzeteiben. Itt elegendő csak annyit megemlíteni, hogy Döbrentei nem feltétlenül a szerzői instrukciókat követte.

Hogy nehéz a' lélegzetem
    'S meljem tele bogárral,
Hogy a' holdot ugy szeretem
    Mikor réám sugáral.

Hogy Jantsi, 's én, ha aratunk
    A' dolgot is felejttem,
'S a' mint ketten pislogatunk
    A' sarlot-is el ejtem.

Hogy a' minap zóldség helyett
    Ro'sát szedék a' kerbe,⁴⁹
Hogy az ajtot Jantsi mellett
    Sziv dobogva teszem be.

Hogy templomban sinsen nyugtam,
    Ha csendes-en-is ülek;
Egy könyörgést alig sugtam,
    Ha ő rám néz, szédülek.

'S Kati midőn mátkásadott,
    (: Patvar tudja, hogy miért! :)
Látván mikor csokolodott,
    Hogy a' sirás réám ért.

*) NB. Minthogy léányról van a' szó, téhat fijam helyett lyányom álhatna. De közönségesen mégis itt Erdélyben a' léányokat per „meny fijam” – „jol van fijam” szollitják. Csak ugyan ezt ha nem találod helyesnek változtasd meg.

Kérdés

Ki boldogabb – ki láthatja
    Angyal Emmi képedet,
Vagy a' kinek nem mutatja
    Az irigy sors ékedet?

A' ki meg lát lehetetlen
    Hogy téged ne szeressen,
'S ha nem reméll, szerencsétlen
    Élte foly csak üresen.

Hogy így szollék szontyologva,
    A' Doktor Ur réám néz –
Meg czirokál mosolyogva,
    'S mondá: fijam 'j jobban lész.

Irok én a' nyavalyádnak
    Specziális bal'samot;
A' receptet add anyádnak,
    Meg gyógyulsz csak fogadj szót.

A' mint jövék, nézegettem
    Hogy mit ira ide le,
De én bizony nem érthettem
    Mi a' guttát ért velle.

Talán jobban ki találja
    Anyám, a' mit ebben lát;
A' Plébánust praeskribálja –
    Jantsit, – 's ezüst karikát.

Ki nem látott, nem tudhatja
    Mi a' leg szebb, 's élete
Hogy hát boldog nem mondhatja
    Mert hijános felette.

Hát már mi jobb, látni vagy nem?
    Tündérléány mond meg te!
Jaj, de késő; mert szerelmem
    Ezt immár meg fejtette.

---

⁴⁹ tollhiba

Választanom már nem lehet,
Néked adám szívemet,
Szived mindent jóvá tehet,
Ha viszolja tüzemet.

Csata-dal

(la sentinell notájára kevés változással.)

Harsog a' trombita, lora vitéz!
Szerelmes anyahazánk védelmére.
Hunyadi 's Zrinj' árnyéka ránk néz
Hogy nem fajult é el Árpád vére.
Mert a' váltó sors bár mit hoz,
Az igaz tör'sökös magyar sziv
Kedvesséhez 's hazájához
A' még csak lehell, mind végig hiv.

Lobog a' Zászló, – rajta Vitézek!
A' Scytha görbe vas sebesen talál;
Fegyver villámlik a' merre nézek,
Harcz koczkáján áll most az élet 's halál.
De a' váltó sors bár mit hoz,
Az igaz tör'sökös magyar sziv
Kedvesséhez 's hazájához
A' még csak lehell, mind végig hiv.

Bömböl az ágyu, – halld az első jel!
Készen vitézek csata kezdetére;
Hunnia dicső neve buzditson fel,
'S ugy hazánk mentsége lesz e' nap bére.
'S a' változó sors bár mit hoz,
Az igaz tör'sökös magyar sziv
Kedvesséhez 's hazájához
A' még csak lehell, mind végig hiv.

'S hogy ha el esem, 's halál a' bérem –
Hazámért éltem. Lelkem' Istenemnek.
'S tölletek Pajtásim még ezt kérem,
Mondjátok meg hazámnak 's kedvessemnek:
Hogy bár sorsom halált hozza,
Bennem is lehelt olly magyar sziv,
Mely soha meg nem változa
'S holtig marada hozzájuk hiv.

* Ezen versem Gyöngyös vidékén G. Sedlitzki által a' ki ott jártában énekelte, ésméretes, és nagy approbatiót nyert ott. De az a' meg jedzésem hogy csak a' ki jól tud énekelni használhatja, mert a' szoknak elosztására nagy figyelemmel kell az Éneklőnek lenni, hogy jól legyen; az Syllabak u. is nem mind úgy osztodnak a magyarban mind a sentinelle énekében, vagy mint a' Körner Krieger énekében.

A' viz becse.

Sok ezerek versezének,
Sok papiroost rontának;
Majd mindentről van már ének –
Minden fűnek, és fának,
Mennynek, földnek, nemzeteknek,
Nagy, és kicsiny embereknek,
Oly barátja érkezett,
A' ki nekik verszett.

Áldott jó viz! mégis téged
Mindegyik el fejezett,
Pedig a' te szivességed
Mindegyikkel sok jot tett.
Valójában ki mondhatlan
Hogy e' miljen háládatlan
'S még se' voltál te soha
Senkihez-is mostoha.

Főképpen a' sok versező
Az egyik úgy, mint a' más,
Mind a' bornak volt kedvező.
Aszszúszólló, vagy másolás,
Meszelj, flaska, kulacs, kancsó,
Mindég ez a' sok nemes szó
Diszesíté verseket,
'S ez emelé tűzeket.

Tudva legyen mindeneknek
Hogy nekem a' bor nem kell,
'S példájokat ökemeknek
Nem követem versemmel.
Eljen a viz! veszszen a' bor!
Vizen van már egyszer a' sor
Hogy egy olj-is érkezzen,
A' ki néki versezzen.

Bor-uram meg vesztegeti
Ha csak lehet bírójit,
'S ezért eszre se' veheti
Sok ember a' hibájit.
Részegítő erejével
Jadzik másnak elméjével,
'S kancsotol egy nehéz fő
Ugyan derék itélő!

Noé Atyánk volt az első
Ki nevelni kezdette;
'S jaj! mily' szégyent vált vele ő,
Szégyent mire vezette.
Fijával ki csufoltatta,
'S fajtalaná változtatta
Csak ez, a' mit vele nyert.

'S most-is a' ki barátságba
Van vele, és szereti;
Viszi sok rosz társóságba,
'S még a' sárba-is veti.

A' köntössét be piszkolja,
Hirét, nevét, el gazolja,
'S a' ki vele sokat él,
Attól minden okos fél.

Bezzeg a' viz nem viseli
Senkihez-is így magát,
Minden a' ki őt' kedvelli
Benne ezer szépet lát.
Sőt – csak valjuk az igaza –
Vele piszkot, – mocskot, – gazat, –
A' mit a' bor réánk rak,
Mindent szépen le mosnak.

A' bor bűnnek 's bolondságnak
Volt mindenkor kutféje,
'S jaj annak a' társaságnak
A' hol el hat ereje.
Tréfálozik egy-előre,
De hamar szur mérges töre;
'S a' mi egymást szereti,
Azt-is egybe veszeti.

A' barátbol veszekedőt,
A' szelidből otrombát,
A' jámborbol perlekedőt,
A nyájosból gorombát,
Szemérmesből tisztátalant,
A' munkásbol haszontalant,
'S az okosból eszteleant
Áltvált, a' hol meg jelent.

De a' vizről ilyeneket
Nem-is lehet hallani,
Szépnél 's jónál egyebeket
Ki-is merne mondani?
Sőt oly áldott, hogy e' helyett –
A' leg első vétkünk, melyet
Adám atyánk ránk hozta,
A' szent viz fel oldozza.

Bor nélkül a' roppant egész
     Könnyen el-is lehetne,
 De ha viz nincs, minden ki vész,
     Semmi meg sem élhetne,
 Fűnek, – fának, – virágoknak,
 Mindenféle álatoknak
     A' mi csak él és lehell
     Mindeneknek frís viz kell.

A' ro'sáknak patyolatját
     A' frís eső élesztí,
 A' reggelnek gyöngy harmatját,
     Mennyei viz termesztí.

Fák zöldellő leveleit,
 Édes levű gyümölcsseit,
     Mind csak a' viz neveli
     Míg a' nap meg érleli.

Ember, – barom, – féreg, – madár,
     A' czet, 's a' kis kövihal,
 A' mi usz, mász, repül, és jár –
     Él és lehell viz által.

Viz nőtetí gabonánkat
 Viz főzi a' pálinkánkat,
     'S a' szilvásos hegyeken
     Kék cseppekkel fityeg fen.

'S a' nap fényvel váltogatva
     Bővit mindent, 's olcsóit;
 De a' dolgot meg forgatva
     Mít mondjak a' borról itt?

'S a' mint kiki jól láthatja –
 Mi dolgának foganatja –
     Kinek használ, 's mit mivel?? –
     Bár a' mit tesz hagyná el!!

A' bor uram még maga-is
     Nem terem ha nincs eső.
 Jön a' zápor, – 's lám milyen frís,
     'S gerezdje mily büszkén nő!

Ki hallotta azt valaha,
 'S ki olvasta könyvbe, hogy ha
     Egyszer bor nem teremne,
     Aztán vizünk se' lenne.

A' bor hamis-lelkűskedik,
     'S nem egyforma mindenhez;
 A' gazdagnak hizelkedik,
     'S goromba a' szegényhez.

A' gazdagoknak frissen szolgál,
 A' szegénnyel szóba sem áll;
     'S csak égy sklávhoz illendő,
     A' mit nyilván mivel ő.

Egy nagy urhoz mikor megyen,
     Fényes üveg meljére
 Czedulát tesz, melyik hegyen
     Érlelődött lang vére.

'S hogy meg nyerje az ő kedvét,
 Meg mézeli erős nedvét;
     'S meg aval-is díszet keres,
     Hogy majd sárga 's majd veres.

Héj de mindjárt nem ilyen jó
     Ha egy szegény jön elő,
 Be izetlen – be savanyó –!
     Csak éretlen egres-lé

Festve hordo penészszével;
 'S egy tört kancsó cserepjével
     Ocsmán színét takarja
     Hogy ne lássék zavarja.

A' viz nyájos szelídsége
     Mindezekhez égyenlő;
 Jöjjön hozzá ellensége,
     'S még annak is szolgál ő.

Koldust, – királyt, – frís kristálja
 Egyformálag meg kínálja,
     'S annak a' ki őt' iszsa,
     Enyhe hűlést ád viszsa.

Nincs több oljan ellensége
A' szépségnek mint a' bor;
Légy barátja, 's majd a' vége
Egy tűzellő polyka órr.
Arczád bőrét meg durvitja,
Patyolatját ránczosítja,
Ro'sás színét hervasztja,
'S szemed fényét bádjasztja.

Viz ellenbe' feje'riti
'S takarítja bőrödét,
A' ránczokat ki feszíti,
'S élesíti szemedet.
Ezért mikor uj havat hány
Marczius, – az okos léány
Gyűjt belőlle felesen,
Hogy szép bőre lehessen.

A' bor heve fel gyulasztja
Egészséges vérünket,
Testünk nedvét el rothasztja
'S meg őszíti fejünket.
Zavaros szem, – meg butult ész, –
Álmatlanság, – reszkető kéz,
Görts, podágra, rosz gyomor –
'S mi az oka? – mind a' bor.

Viz ellenbe orvassága
Ezerféle sebeknek,
Mindenütt van, nem is drága,
'S még-is jó a' betegnek.
A' kin orvos⁵⁰ nem segít már,
Az a' híres fördőkre jár,
Gyógyulást ő ott keres,
'S ott reménye sűkeres.

A' szőlőknek mivélése
Űresíti zsebünket,
'S még-is a' bor rosz termése
Hányszor meg nem csal münket.
De a' hol bár mely kis forrás
Csevegve' egy agyotskát ás,
Hogy a' szomjut meg csalja,
Soha senki sem halja.

El tűnt a' ház boldogsága
Ha iszákos gazdája,
Sok árváknak koldussága
Szerencsétlen példája.
Bestelen férj, – 's fene atya
Ki a' kancsot nem hagyhatja;
Semmi ember, – rosz polgár,
Hogy lehell, még az is kár.

Viz ellenben szegényeken
Számталanszor segített,
'S kereskedő tengereken
A' gazdagság annya lett.
A' ki koldus a' szárazan,
Hajora ül, 's reménye van
Hogy a' viznek segelme
Altal lesz majd élelme.

A' szép úri Kázinokban
A' bort senki sem látja,
Ő csak szalmás fogadokban,
A' kocsisok barátja.
Az ő kedves pajtásai –
Falú Kórhely guljásai,
A' részeges káplárok,
'S pénzünk lopó csaplárok.

---

⁵⁰ eredetileg: Doktor

De víz nélkül sem thé-dansant,²
Sem assamblé, sem egy bál,
Akár mennyi pénzt is ki hány
A' gazdája, fel nem áll.
Mandulatéj – Lémonádé –
Herbatéj – 's a' több cifra-lé
Ezerféle nevekkal,
Mindegyikhez friss víz kell.
Ő a' fársáng tréfájával
Uj köntöst vesz magára,
'S fényes tükör maskarával
Invitál sik hátára.

'S ha ügyetlen oda ére
Le ülteti tükörére,
'S jól ki is kaczagtatja;
De az ügyest mulatja.
'S elég-is már. Minden ember
A' ki nem vak láthatja
Elsőséget hogy a' víz nyer;
'S velem tehát mondhatja:
„Eljen a' víz! veszzen a' bor!
Meltán vizen volt már a' sor
Hogy egy oly-is érkezett
A' ki néki versezett.”

* Csevegve, vagy ha jobb bugyogva.

** Az a' kérésem van, hogy a' frantzia szokot ne nyomtassák magyarul traveszirozva, p. o. thé-dansant helyett thédanzán, ászámblé &c. hanem csak francziáson mert én meg valloim hogy ezen uj modi szótra-vestzálásokat nem izlelem, ámbár olykor olykor magam is meg teszem. A' Görög szoknak is írása ekép nekem erőltetnek teczik. Ugy is fel tétetődik minden olvasóról, hogy az ilyenet elé jövő szokkal ismértes, tehát nincs mért erőszakosan travesztálni. p. o. Zeus helyet Czeusz! non placet mihi.

Egy Anya, nevendék leányja emlékeztető Zsebkönyvébe.

(Németből)/

A' csecsemő anyja kebelén,
'S a' kisdéd első köntössébe,
A' természet édes kötélén
Bájolást önt a' szülő szívébe.

De szebb, midőn virrado éltével
A' gyermeki kantust ki öltöze,
'S ebredő érzése zsengejével
Siet hiv anyja karjai közé.
'S azon kebelnek, melynek táplálta teje
Első kis titkait fel fedezi;
Ekkor az ön-ifiúság' ro'sás ideje
Magát kedves mássában tükrezi.

[... Hiányzik A' kezesség. (Schiller után) kézirat és a versekhez csatolt megjegyzések eleje – V. G.]

világosan ki lehessen danolni, a' magyar e, a, u, o, ű, ő, mikor hoszszu, mikor rövid? – Mert én ennek végére járni nem tudtam. Arra igazítottak, hogy a' bé vett szokás decidalja. De mi legyen ez? – A' mit az egyik hoz, a' más röviden habar, hát már mit tudhatom melyiknek van igazza!! –

5° Sokszor a' bé vett szokás az o betűt, melyet a' gramatika o-nak mond – a-val mond ki. p. o. vigyázatok a' grámátika szerént, s még is közönségesen vigyázatakat mondatik. Hát már nem volna é jobb és helyesebb, ha leg alább a' szegény versezőnek meg engednék hogy ad libitum az effélét használja, – e' sokat könnyitene rajta!! –

6° Sok egy szillabaju szok vagynak, melyek két féle képpen vagynak generalis ususban, [p.] o. – vesz, vész, – vér, ver – mér, mer – p. o. „Rosz fejsze el nem vesz – vagy el nem vész.” „Az Isten nem bottal ver – vagy nem bottal vér” „Arra felé indulni nem mer vagy nem mér” es t. i.

Már itt melyik jo? – Szabad é mind a' kettőt használni? –

Ezekre Barátom felelj!

Második meg jedzésem verseim iránt

Ennekelotte égynehány nappal a Besztertzei Postán fel küldöttem neked –

1. Az Idéálokat (Schiller után)
2. Barátimhoz (Schiller után)
3. Az Aszonyok becsét (Schiller után)
4. Hatyu éneket.
5. A hibás választást.

Most küldöm esmétt:

6. A' beteg falusi léányt (Castelli után)
7. Kérdést. –
8. Csata dalt (la sentinelle notájára)
9. A' viz becsét.
10. Egy Anya léánya Zsebkönyvébe: (németből.)
11. A' Kezességet (Schiller után)

11. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1822. április 7.

[Kézirat: OSZK Kt, Analekta 11.633 14r–v. Nyolcadrét lap két oldalán. Eredetileg az MTA KIK Kt-ban található anyagba volt bekötve. Az egykori kötés miatt nem minden olvasható, továbbá a lapon két lyuk is keletkezett. A levél melléklete nem ismert.]

A küldött vers (*Az Ideálok*) első változatát a 7. sz. levélhez csatolta, egy második kidolgozást küldött a 9. sz. levél mellékletében, a 10. sz. levélben pedig jelezte, hogy készül az újabb változat. Feltehetően ez a változat lehetett a közlés alapja: TELEKI, 1823d. A Döbrentei-féle átiratban: TELEKI, 1834, 83–88.

Kiadás: TELEKI, 1834, 232–233. (részlet)

Döbrentei különös módszert választott a kiadásra: az általa közölt szöveg első bekezdését valójában – és persze jelöletlenül – ő írta, s abban csak annyit említ, hogy Teleki küldi az *Ideálok* harmadik kidolgozását, valamint hogy Badenbe fog látogatni. Ezek tartalmilag valóban szerepelnek a levélben. Utána közli az eredeti levél törzsszövegének 7. és 8. bekezdéseit.]

[É]des Kedves Barátom!

[Az] el mult két postán kétszer egymásután irék neked.⁵¹ Most esmét imé levelem látod. Leg első levelemet írtam hogy tudosítsalak arról, hogy 40 exemplárt az Zsebkönyvedből fel válolok. Másnap kedves leveledet véven arra feleltem. Mind a' két levelemben verseimből küldöttem kezredbe. Az elsőbe': Az ideálokat, az asszonyok becsét, barátimhoz, hatyu éneket, 's a' hibás váloztást. A' második levelem [a'] mit küldöttem meg látod, mert recepissem van rolla keze[m]be. – De az elsővel mi fog történni nem tudom. Mert én azt is fránkó 's recepizével adtam fel, sőt meg kívül is írtam ezt, 's midőn egynehány nap után a' recepizét kérettem levelem iránt, azt izente a' posta mester hogy nem látott oly levelet melyről recepizze kellett volna. Már hogy [a]zon levél egészen el vész é, vagy csak hibáson megy fel, t[ud]ják a' Kegyes Egek! – Hogy én a' recepizét későre kérettem ennek ez az oka, hogy nekem mindenkor Kontom lévén a' postán, summariée szoktam fizetni,⁵² 's leveleim dolgát el igazítani. Mi lett első levelemből ird meg.

De még egy oka van hogy esmét irok. Az Ideálokat melyeket első levelemben fel küldöttem, a' második levelemben [m]eg jobbitottam. De ujra meg rostálván még sem elégedtem meg vele. Már most cum notio harmadikszor ki dolgozva in integro⁵³ le irva küldöm. Ha meg tetszik neked, 's ki adod, ezen utolso mod szerént add ki. Én már akár jó – 's akár rossz, többet nem kinlodom vele. Ha jó, ugy érdemes hogy az Pálátinusnének ajállott 'Sebkönyvbe tegyék,⁵⁴ mert Schillernek egy a' leg szebb versei közül valo.

A' mint előbbi utolso levelemben is írtam, én ezen négy versemet tartam leg alkalmasabbaknak egy 'Sebkönyvbe meg jelenni.

Az Ideálok, az Asszonyok becse, A' viz becse, A beteg falusi leány. [Eb]ből az Ideálokat, és a' Viz becsét szeretném Kisfaludinak [a]datatni, az más kettőt pedig Igaznak, ha neki kedve van töllem valamit áltvenni, ha nem teczik, azt sem bánom, ha el marad. Arra kérlek tudosits mentől elébb lehet ezekről.⁵⁵

A' sgorom Ferencz 24^{del} e h. le indul Erdélybe. Ha csak lehet azon két könyvet, melyre utolso levelemben kértelek küld le általa. Engemet az orvosi tanács a' Badeni fördőre utasito[tt], mely Bécs mellett van.⁵⁶ Még pedig ugy hogy mentől elébb lehet, el induljak. De lehet é? – nem é? – meg ezután válik el. Ha megyek ezen esetben Juniusban megyek. Hol lesz tel akkor? – Bár ha mehetek, téged ölelhetnélek. – De hát te már végképen el hagyta Erdélyt? 'S örökre el akarsz töllünk válni? Én is ha meg haragitsz ugy szollitlak

⁵¹ Lásd a 10. és 11. számú leveleket.

⁵² mindenkor Kontom lévén a' postán, summariée szoktam fizetni – Telekinek saját számlája volt a postán, azaz bármikor feladhatott leveleket, s egy összegben („summariee”), később fizetett, mivel megbízható ügyfél volt.

⁵³ in integro – 'egészében, teljesen' (lat.)

⁵⁴ A Mária Dorottya (1797–1855) főhercegné tiszteletére kiadandó zsebkönyv végül nem jelent meg.

⁵⁵ Lásd a 10. sz. levél textológiai jegyzetét.

⁵⁶ Baden bei Wien (A) – ismert fürdőváros

meg mint Schiller a fantaziát: „S hát végkép akarsz válni hűtelen!”⁵⁷ [...]fán kívül, hát már éppen nem is készülsz felénk, [a'] kik tégedet oly szivesen szeretünk 's becsüllünk?

Ha t[is]ztelő köszöntésem' meg mondottad azon szépnek, a' kiről a' minap irtál, ird meg mit felelt.

En ujságot nem igen tudok. Egy csendes patriarchális életet élek a' magaméival, a' nagy világgal k[...]bajam, ámbár mindjárt köszöntgetnek, [s] hivogatnak, de nekem biz a' ebhájuak nem kel[l]enek! Most ha a' sogorom Ferencz le jön, ez esm[ét] belé fog sokba fanni, de mihelyt el megy, én biz esmétt oda hagyam őket.

Leg keservesebb terhem egy az, hogy nem lehet oly érdemes nevelőket kicsiny hazánkban lelteni, a' kiknek örömmel áldadhatná egy atya gyermeki formálását. Most nincs is egy nevezett nevelőjek, hanem csak egy tanítójok; – tavaj volt hochedler Hofmeister-is⁵⁸ még ezen felyül, – de a' sok lingvistaságán tul egyébbe nagy asinus⁵⁹ volt, mert hogy komplexenteket tudott jól csinálni, gitározott, 's a' dámáknak tudott szepet-is tenni, evel még mint nem nevelt. – Már valahogy égyet szereznem kell. Ha neked ily czélra aplicabilis homo⁶⁰ utadba vetődik, emlékezz akkor három kis fíjával bajoskodo barátodrol.

Feleségem köszönt. Fogad általam gyermekeim ölelését [is.]

Szivesen csokol

barátod Feri

12. Döbrentei Gábornak, 1822. június 3.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 234.]

13. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1823. október 5.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 234–235.]

14. Döbrentei Gábornak, Nagy Sajó, 1824. július 20.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 235–236.]

15. Döbrentei Gábornak, Sajó, 1824. szeptember 4.

[Kézirat: MTA KIK Kt, RUI 4r 43. sz. [275–276.] A levél egy nyolcadrét lap két oldalán fut. A kötet lap-számozása folytonos, de a végére beragasztott anyagnál valamiért megszakad. A kötetbe való beragasztás miatt a kézirat bizonyos részei olvashatatlanok.

A melléklet tartalma nem ismert, a szöveg alapján nem lehet rekonstruálni tartalmát.]

⁵⁷ Friedrich Schiller *Die Ideale* című versének első sora („So willst du treulos von mir scheiden”) Teleki fordításában.

⁵⁸ hochedler Hofmeister – 'méltóságos udvarmester' (ném.)

⁵⁹ asinus – 'számár' (lat.)

⁶⁰ aplicabilis homo – 'megfelelő ember' (lat.)

Edes kedves Barátom!

Irtam neked Pestre egy levelet, melyben tudositottalak szerencsétlenségemről, hogy éppen 14 nap előtt, mikor akaránk indulni, az egész Paszmosi Kastelyom le égett.⁶¹

Most, minthogy válaszodat nem vettem azt se tudom kaptad é leveletemet.

A' Sogorom által neked ezen Munkáimat küldöm, ezekből egyet vagy kettőt adj az Hebébe, és Aurorába.

Meg vallom nem merek addig semmit is ki nyomtatni, a' mig a te censurádat nem paszirozta, ugy hozá vagyok szokva. –

Ha meg telepedel valahová, ugy égy Erdélyi Szép paripát akarok neked fel küldeni, hogy leg alább mikor a' kövér fundusodat reá teszed, e[mlé]kezz meg barátodrol.

Ha késő már ezen Álmanachokba bé adni Verseimet, ugy semmi sem, mert én bizony elébb nem érkeztem a' sok építés és baj [...]

8^{ber} közepe után érkezem h[áz]népemmel Istenem segedelmével Pestre. Ez bizonyos, ha valaki közülünk meg nem hal. Ha ott leszel lelkemből [...]denkni fogok, hogy bár valahára láthassalak.

Feleségem szívesen köszönt. Ölel

hív barátod

Feri

16. Döbrentei Gábornak, 1824. október 7.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 236–238.]

17. Toldy Ferencnek, h. n., d. n. [1825]

[Kézirat: MTA KIK Kt, M. Irod. Lev. 4r. 114. sz. 37r–38r. Három negyedré t lapon – az MTA KIK Kt számozásából a középső lap kimaradt. A kézirat alatt más kézzel (Toldy?) – nyilván a versekre utalván – olvasható: „Ezek nálam”. A levél melléklete nem ismert, a kézíratra írt megjegyzés feltehetőleg arra vonatkozik.]

Tekintetes Ur!

Becsés levelet de dato Nov. 16. 1824, csak enkelötte 3 héttel vettem. Nem ritka esett ez a' mi jóféle Postánknál hogy a' levelek esztendőket hevernek egy helyen. Meg engedjen tehát ha válaszomat ily későre veszi.

A' menyibe lehetett kívánságának eleget kívántam tenni, ámbár nem képzelem magamrol azt, hogy csekély munkáim külömböztetést meg érdemeljenek. Erre nézve itt rövideden (minden pontokra ügyelni kívánván) eltem folyását le irom. Csak azt jedgez-

⁶¹ Lásd a 14. sz. levelet.

vén meg ehez, hogy nekem Döbrentei Gabor a' Budai P. Commissarius⁶² jo barátom lévén, ő ha még valamit ki felejtettem helyettem feleljen.

1785^{ben} Aprilis 21^{kén} születtem. Edes Atyám R. Sz. B. Széki Iffibb Grof Teleki Mihály, edes anyám Do'sa Agnes.⁶³ Első tanulásom folytattam Besztertzén, MVásárhelyen, Károlyvárott⁶⁴ s Zalatnán.⁶⁵ Ezen időből leg többet köszönök a' mostani Karoly Fejérvári Melt. Præpost Hene Ferencz Urnak, a' kinek 2 esztendeig fel vigyázata alatt voltam, elébb Zalatnán a' hol Plebanus volt annakutána Károlyvárott, mikor Canonok és Fejérvári Iskolák Directora lett.⁶⁶

1799^{ben} vitettem a' Becsi Therezianumi Ritter-Academiára. Ott 5 esztendőök alatt iskolai tanulásimat bé végezvén, azután a Hazai-törvényt Kolosvarott az Universitáson halgattam.

Már gyermek koromba, minekelőtte meg Becsbe vittek a' poézisra hajlottam, s apro kis munkákat készítettem. De Bécsi lakásom alatt a' magyar nyelvet igen keveset gyakorolhatván, s ennek mivelésében inkább hátra mint elé menvén a' magyar poézist is egészen fel hagytam.

Egynéhány esztendőök mulva G. Gyulai Lajos akkori nevelőjével, a' mostani Budai P. Commissarius T. Döbrentei Gaborral meg ésmérkedém s vele barátságra lépven, (a' ki is akkor itten az Erdélyi Muzeumnak ki adója volt:) az ő intésére és biztatására kezdetem esmett első aprobb munkaimhoz. Igy irtam leg elébb is Haza nyelvét (Erdelyi Muz X kötet) mely az én költői pályámnak mintegy előljáro beszedje lehet.⁶⁷

Ha eddig elé ki jött kis munkáim tisztelt Hazám előtt kedvességet nyertek, ugy ezen nyert becset kötelességemnek tartom anyiba barátom Döbrentei Gaboral meg osztani, hogy az ő biztatására kezdetem írni, s neki közölvén első munkáimat az ő tanácsával eltem.

1808 Po'sonban lako G. Teleki Samuel Ur⁶⁸ nagyobbik leányát G. Teleki Károlinát feleségül vettem,⁶⁹ kinek is szelid anyagi természete eltemnek örömeit kétszerezette, s keserves csapásait enyhítette.

⁶² P. Commisarius – provincialis commissarius – 'tartományi biztos' (lat.) Döbrenteit 1824. november 5-én nevezték ki tartományi másodbiztossá a budai kerületbe.

⁶³ Gróf Teleki Mihály (1744–1793) – császári és királyi kamarás; Dózsa Ágnes (1762–1806)

⁶⁴ Károlyvár, Károlyfehérvár, Gyulafehérvár – ma: Alba Iulia, R

⁶⁵ Zalatna – ma: Zlatna, R

⁶⁶ Hene Xavér Ferenc (1752–1835) – 1777-ben szentelték pappá, 1779-ben tekei plébános, 1782-ben Gyulafehérvárott a teológia professzora, 1785-ben Zalatna plébánosa, 1798-ban gyulafehérvári kánonok, 1807-től szentegyházi főesperes, 1810-ben kerci címzetes apát, 1826-ban nagyprépost és püspöki helynök, 1830-tól dulcinói választott püspök. Lásd DIÓSI, 1998, 754.

⁶⁷ TELEKI, 1817b, 15–16. A Döbrenteitől szerkesztett-átírt kötetben: TELEKI, 1834, 1–2.

⁶⁸ Gróf Teleki Sámuel (1739–1822) – fiatalon nyugat-európai körutat tett, királyi kamarás, erdélyi kormányzéki tanácsos, utóbb belső titkos tanácsos. Kükküllő, majd 1791-től Bihar vármegye és a hajdúkerület főispánja, 1784 és 1790 között a nagyvárad kerület királyi biztosa, Szabolcs, Békés, Arad, Csanád, Csongrád vármegyék főispáni helytartója. 1787-től Erdély alkancellárja, 1791-től kancellárja. Értékes könyvgyűjteményének felajánlása nyomán jött létre a marosvásárhelyi Teleki-téka. 1784-ben Utrechttben kiadta Janus Pannonius műveit, több neves Akadémia (Göttingen, Jéna, Varsó) tiszteleti tagja. Éle-téhez lásd SZINNYEI, 1909, 1425–1426.

⁶⁹ Gróf Teleki Karolina (1780–1867).

Ez nékem 4 fiat, s egy leányt ajándékozott. Álbertet, Edvárdot, Carolinát, Adolfot, s Theodort.⁷⁰ – Az elsőt (Albertet,) s az utolsót (Theodort) el vesztettem. Ezen keserve-
met nevelte még 1824^{ben} azon terhes csapás is, hogy a' Paszmosi kastelyom sok hozzá
tartozando kerti 's mulato épületjeivel együtt földig le égett.

1810^{ben} Fels. Ur kegyessége Camerariusának ki nevezni méltoztatott.

Munkáimból ki jöttek ezek:

Hazám nyelve

Szent Dávidnak éneke a Sorsrol

Álom

Barátság és Szeretett

's egy Huszár dal

az Hébébe es Aurorába

}

Erdelyi Muz. X Kötet.⁷¹

Orvosomhoz, – az Ideálok, az Kezesség (ezen 2 Schiller után) Hattyu énekem, –
Emelkedés – Geniuszom szavai, – Setálási fántáziám, – A fántáziához, A' viz becse –
Éjjeli álmadozásom, A Boldogság vággya, Huszár dal, Csata dal, A' Szerelemhez. &c.⁷²

Ezek mellett meg ki jött töllem, a' Mi-Atyánk, és Grof Dessevffýhez⁷³ feleletem a viz
vedelme.⁷⁴

Munkaim között (melyek ki jöttek) jobbakknak hiszem:

„Orvosomhoz.”

„Setálási fántáziám”

„A' viz becse”, de ezeknél is inkább szeretem „ejjeli álmadozásomat” –

⁷⁰ Teleki gyermekeiről nem sokat tudni: a legidősebb, Albert születésekor, a legfiatalabb, Teodor pedig 1822-ben halt meg; a két felnőttkort is megért gyermek: gróf Teleki Edvárd (1813–1875) és gróf Teleki Karolina (1815–?). Utóbbiról mindössze annyit tudni, hogy 1845-ben hozzáment Ujfalussy Sándorhoz.

⁷¹ TELEKI, 1817b. (A Döbrenteitől szerkesztett-átírt kötetben TELEKI, 1834, 1–6; 19–20; 26–27.)

⁷² A *Hébében* megjelentek: TELEKI, 1823c; TELEKI 1823d; TELEKI, 1824b; TELEKI, 1824c; TELEKI, 1825b; TELEKI, 1826b; TELEKI, 1826c. (A Döbrenteitől szerkesztett-átírt kötetben TELEKI, 1834, 21–23; 31–33; 42–46; 83–99; 106–121; 153–158.) Az *Aurorában* megjelentek: TELEKI, 1822; TELEKI, 1823a; TELEKI 1823b; TELEKI 1824a; TELEKI, 1825a; TELEKI, 1826a; TELEKI, 1827a. (A Döbrenteitől szerkesztett-átírt kötetben TELEKI 1834, 28–30; 47–49; 74–75; 164–175; 188–191.)

⁷³ Gróf Dessevffý József (1771–1843) – Koppi Károly neveltjeként Kassán, Pesten és Kolozsvárott neveltetett, hivatali karrierjét gróf Sztáray Mihály titkáráként és mentoráltjaként kezdte, majd Pászthory Sándor mellé került Fiuméba. Öt diétán alsótáblai követ: 1802-ben Sáros, 1805-ben és 1807-ben Zemplén, 1811-ben és 1825-ben Szabolcs küldöttjeként. A Magyar Tudós Társaság egyik alapítója, ismert közéleti személyiség, Kazinczy Ferenc egyik legbensőségesebb barátja, a *Felső Magyar Országgi Minerva* mecénása. Életéhez lásd VADERNA, 2013. Dessevffý verses választ készített Telekinek *A' viz becse* című költeményére (DESSEVFFY, 1825), majd folyóiratában jelent meg Teleki viszontválasza.

⁷⁴ TELEKI, 1821; TELEKI, 1827b. (A Döbrenteitől szerkesztett-átírt kötetben TELEKI, 1834, 50–54; 141–150.) Teleki a publikált versei listájáról egyet felejt ki: TELEKI, 1830. A Döbrenteitől szerkesztett-átírt kötetben TELEKI, 1834: 58–59.

Ha érkezni fogok, minden kis munkáimat öszve gyűjtöm, és annak első részét esztendő alatt sajto alá bocsátom.

Magamat sziveségébe ajánlván – Vagyok

A T[ekintete]tes Urnak

Alázatos szolgája
PGr.⁷⁵ Teleki Ferencz

P. Most 2 kis utolso munkáimat közlem, ha tetszeni fog használja. –

18. Döbrentei Gábornak, Kolozsvár, 1825. október 12.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 238–240.]

19. Döbrentei Gábornak, Kolozsvár, 1829. május 29.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 240–241.]

20. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1830. november 26.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 241–243.]

21. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1831. április 28.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 243–244.]

22. Döbrentei Gábornak, Paszmos, 1831. augusztus 20.

[Csak nyomtatott forrásból ismert: TELEKI, 1834, 245–246. A melléklet és az említett költemény nem ismert.]

---

⁷⁵ PGr. – paszmosi gróf

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

- MNL OL A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
- MTA KIK Kt A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (Budapest)
- OSZK Kt Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)

*

- BERZSENYI
1842 BERZSENYI Dániel' Összes Művei. Költelem 's folyóbeszéd. Közrebocsátá meghagyása szerint DÖBRENTEI Gábor. Harmad kiadás kéziratban maradt még nem ismertekkel. Budán, Magyar Királyi Egyetemi sajtóval. 1842.
- BERZSENYI
2014 BERZSENYI Dániel *Levelezése*. S. a. r. FÓRIZS Gergely. Bp., EditioPrinceps, 2014. (Berzsenyi Dániel összes munkái.)
- DESSEWFFY
1825 Gróf DESSEWFFY József: *Bor és víz*. In: *Hébe zsebkönyv* MDCCCXXV. Kiadta IGAZ Sámuel. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. 49–61.
- DIÓSI
1998 *Magyar katolikus lexikon*. IV. kötet *Gas–Hom*. Főszerk. DIÓSI István, szerk. VICZIÁN János. Bp., Szent István Társulat, 1998.
- DÖBRENTEI
1832 DÖBRENTEI Gábor: *Idősb Széki Gr. Teleki Ferenc*. In: *Névkönyv a' Magyar Tudós Társaságról 1832re*. Pesten, Nyomt. Trattner és Károlyi, MDCCCXXXII, 45–46.
- DÖBRENTEI
1846 DÖBRENTEI Gábor: *Gróf Teleki Ferencz magyar tudós társasági tiszteleti tagról emlékbeszéd, megholt 1831^b. decemb 16^d*. MTA KIK Kt, RAL 141/1846.
- FÓRIZS
2012 FÓRIZS Gergely: *A Berzsenyi–Döbrentei-levelezés kiadásának problémái*. In: *Médiумok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szerk. PUSZTAI Bertalan. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 93–106.

- HORVÁTH
1955 HORVÁTH János: *Kisfaludy Károly és íróbarátai*. Bp., Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955. (Irodalomtörténeti tanulmányok 1.)
- HOÓS
1908 HOÓS Ferenc: *Teleki Ferenc gróf mint ember és költő*. Veszprém, Pósa Endre, 1908.
- SZINNYEI
1897 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, V. kötet. Bp., Hornyánszky Viktor, 1897.
- 1899 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, VI. kötet. Bp., Hornyánszky Viktor, 1899.
- 1902 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, VIII. kötet. Bp., Hornyánszky Viktor, 1902.
- 1909 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, XIII. kötet. Bp., Hornyánszky Viktor, 1909.
- TELEKI
1817a Gróf – – [TELEKI Ferenc]: *Hogy kell a' haza iránti vonzódást tekinteni, 's miért szükséges a' végett buzgóságot ébresztetni?* In: *Erdélyi Muzéum*. Kilentzedik füzet. Pesten, Trattner János Tamás' Nyomtató-műhelyében, 1817, 186–189.
- 1817b Gróf TELEKI Ferencz: *[Versek]*. In: *Erdélyi Muzéum*. Tizedik Füzet. Pesten, Trattner János Tamás' Nyomtató-műhelyében, 1817, 15–20.
- 1821 Gróf TELEKI Ferencz: *A' mi-atyánk*. In: *Szép Literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez* 1821. Első Eszteni Folyamat. Pesten, Trattner János Tamás betűivel és költségével. 3–5.
- 1822 Gróf TELEKI Ferencz: *Orvosomhoz*. In: *Aurora*[.] *Hazai almanach*[.] Kiadá KISFALUDY Károly[.] 1822[.] Pesten[.] Trattner János Tamásnál[.] 77–78.
- 1823a Gróf TELEKI Ferencz: *Csatadal. (La sentinelle nótájára)*. In: *Aurora*[.] *Hazai Almanach*. (1823.) Kiadá KISFALUDY Károly. (Második év.) 79–80.
- 1823b Gr. TELEKI Ferencz: *Hattyú-ének*. In: *Aurora*[.] *Hazai Almanach*. (1823.) Kiadá KISFALUDY Károly. (Második év.) 165–166.
- 1823c Gróf TELEKI Ferencz: *A' kezeség. (SCHILLER után)*. In: *Hébe zsebkönyv* MDCCCXXIII[.] Kiadta IGÁZ Sámuel. Pesten, Müller Józsefnél. 46–52.

- 1823d Gróf TELEKI Ferencz: *Az ideálok.* (SCHILLER után). In: *Hébe zsebkönyv* MDCCCXXIII[.] Kiadta IGAZ Sámuel. Pesten, Müller Józsefnél. 228–231.
- 1824a Gr. TELEKI Ferencz: *Geniuszom' szava.* In: *Aurora*[.] *Hazai Almanach*[.] Kiadá KISFALUDY Károly[.] (Harmadik év.) [1824.] 187.
- 1824b Gróf TELEKI Ferencz: *Sétálási fantáziám.* In: *Hébe zsebkönyv*[.] MDCCCXXIV. Kiadta IGAZ Sámuel. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. 36–39.
- 1824c Gróf TELEKI Ferencz: *A' víz becse.* In: *Hébe zsebkönyv* MDCCCXXIV. Kiadta IGAZ Sámuel. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. 191–201.
- 1825a Gr. TELEKI Ferencz: *A' boldogság' vágya.* In: *Aurora*[.] *Hazai Almanach*[.] Kiadá KISFALUDY Károly[.] 1825, 283–286.
- 1825b Gróf TELEKI Ferencz: *Huszár-dal.* In: *Hébe zsebkönyv* MDCCCXXV. Kiadta IGAZ Sámuel. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. 140–141.
- 1826a Idősb Gr. TELEKI Ferencz: *Éjjeli álmadozásom.* In: *Aurora*[.] *Hazai Almanach*[.] Kiadá KISFALUDY Károly[.] 1826. 114–116.
- 1826b Gróf TELEKI Ferencz: *A' Fántáziához.* In: *Hébe zsebkönyv* MDCCCXXVI. Kiadta IGAZ Sámuel. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. 142–144.
- 1826c Gróf TELEKI Ferencz: *Emelkedés.* In: *Hébe zsebkönyv* MDCCCXXVI. Kiadta IGAZ Sámuel. Nyomtatta Bécsben Grund Leopold. 315–317.
- 1827a Idősb Gróf TELEKI Ferencz: *A' szerelemhez.* In: *Aurora*[.] *Hazai Almanach*[.] Kiadá KISFALUDY Károly. 1827, 129–134.
- 1827b Gr. TELEKI Ferencz: *A' víz' védelme.* In: *Felső Magyar-Országai Minerva.* Nemzeti folyó-írás. 1827. Harmadik esztendei folyamata. 1⁵⁶ negyed. Kassán, Ellinger István' Cs. Kir Priv. könyv-nyomtató és áros' betűivel 's költségein. Második Füzet. Februáriusz 1827, 1095–1096.
- 1830 Gr. TELEKI Ferencz: *A' hibás választás.* In: *Koszorú*[.] *Szép-literaturai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez.* 1830. Tizedik Esztendei Folyamat. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istv. könyvnyomtató-intézetében. 166–167.
- 1834 Gróf TELEKI Ferencz' *Versei, 's néhány leveléből töredékek.* Kiadta DÖBRENTEI Gábor. Budán, a' Magyar Királyi Egyetem nyomtatása, 1834.

- TOLDY
1854 TOLDY Ferenc: [*Teleki Ferenc emlékezete*]. In: *Akadémiai Értesítő*, 14(1854), 209–213.
- 1857 *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időig*. Második kötet. *Kazinczy Ferentől Arany Jánosig*. Kiad. TOLDY Ferenc. Pest, Heckenast Gusztáv, 1857.
- 1869 *Irodalomtörténeti olvasókönyv, vonatkozással magyar irodalomtörténetére*. Második kötet. Készítette TOLDY Ferenc. Pest, Athenaeum, 1869.
- 1871 TOLDY Ferenc: *Magyar költők élete*. Második kötet. Pest, Ráth Mór, 1871.
- 1873 TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban*. Harmadik, javított kiadás. Második kötet. Bp., Athenaeum, 1873.
- 1876 *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóanyagokban feltüntetve* TOLDY Ferenc által. Második, átdolgozott, kiadás. Harmadik kötet. Bp., Franklin-társulat, 1876.
- VADERNA
2008 VADERNA Gábor: *Berzsenyi Dániel verseinek kiadástörténete. Egy új kritikai kiadás dilemmái*. In: *Somogy*, 39(2008), 2, 56–66.
- 2013 VADERNA Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Bp., Ráció, 2013. (Ligatura)
- 2014 VADERNA Gábor: *A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet*. In: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 3. Szerk. CSÖRSZ Rumen István. Bp., reciti, 2014, 13–50.
- 2015a VADERNA Gábor: *Döbrentei Gábor akadémiai emlékbeszéde gróf Teleki Ferenc felett*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 119(2015), 2, 248–260.
- 2015b VADERNA Gábor: *Két költő és az érzékeny filológus: Döbrentei Gábor esete gróf Teleki Ferencsel és Berzsenyi Dániellel*. In: *Filológiai Közöny*, 61(2015), 2, 279–306.

Kéziratok és nyomtatványok egy marosvásárhelyi kereskedőház boltozatából*

2013 nyarán váratlan meglepetés érte a marosvásárhelyi Sáros utca¹ 1. szám alatti barokk ház felújításán dolgozó építőmunkásokat és műemlékes szakembereket. Az egyik földszinti terem boltozatának feltöltéséből a törmelékkel elvegyülve nagy mennyiségű hulladék – tulajdonképpen korabeli háztartási szemét – került elő, melyet az építés idején, 1811 előtt hasznosítottak töltőanyagként. A leletek sajátos betekintést engednek a házat építtető örmény kereskedő, Csiki Márton családjának hétköznapijaiba. Igen szerencsés körülménynek számított, hogy a felfedezés előtt levéltári kutatások tárták fel a Csiki család és a ház elfeledett 18. századi törtériját, így a leletanyagot hiteles történeti forrásanyag segítségével értelmezhetjük. Növeli a felfedezés értékét, hogy nem a többet kutatott örmény kolóniák (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Szépvíz), hanem más erdélyi városok kisebb örmény közösségeinek alig ismert múltjára vet fényt. Az emlékek nemcsak a család tárgykultúrájára, de íráshasználatára és részben olvasási szokásaira is utalnak, hiszen a kétszáz éves limlom tekintélyes hányadát teszi ki az írott és nyomtatott papírhulladék. Közleményünk ezt az anyagot mutatja be, különös tekintettel a szinte teljes épségben előkerült világi tárgyú ponyvákra, illetve a közköltészet néhány további emlékére.

A Csiki család²

A leletanyag előtt azonban annak „létrehozóit” kell megismernünk. A házat építtető Csiki család története szorosan összefonódik az örmények marosvásárhelyi megtelepedésének folyamatával. A 18. század első felében itt kereskedni szándékozó örményeknek számolniuk kellett a monopol helyzetre törekvő helyi konkurencia ellenállásával és

---

* Orbán János (Marosvásárhely) a Maros Megyei Múzeum kutatója, Csörsz Rumen István (Budapest) az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa. A leletegyüttes és a ház bemutatása a felfedező, Orbán János munkája, a ponyva- és kéziratföredékekről szóló szövegrészt és az átirásokat Csörsz Rumen István készítette az MTA Bolyai János Ösztöndíja és az OTKA 104758. sz. pályázat keretében.

¹ A századfordulón Eötvös József, napjainkban Targului (Vásár) utca. A helyi magyar köznyelv mindmáig a 18. században használatos *Sáros utca* elnevezéssel illeti.

² Az épület művészettörténeti kutatását 2009 végén kezdtük el a tervezett felújítás apropóján, ekkor derült fény a Csiki család feledésbe merült törtérijára. Első eredményeinket 2010. március 26-án mutattuk be a *Műemlékvédelem Erdélyben IV.* című szövegkonferencián, majd írásban is összegeztük a *lexikon.ro* adatbázisban: Orbán János, *Csiki Márton háza, Marosvásárhely* (<http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=406>). A kutatásokat a „*Csiki Márton ökegyelme új házat építtetett.*” *A Sáros utca 1. szám alatti marosvásárhelyi házról és hajdani gazdáiról* c. tanulmányban tervezzük közzétenni (az alábbi két összegző fejezetben így jórészt eltekintettünk a levéltári forráshivatkozások feltüntetésétől, ezek teljes terjedelmükben ott lesznek majd elérhetőek).

a privilégiumait féltő, megtelepedési kísérleteiket rendre megghiúsító polgárság mély bizalmatlanságával. Jelenlegi ismereteink szerint az erzsébetvárosi Patrubán Lukács volt az első, akinek 1754–1755-ben sikerült megszereznie az állandó kereskedés jogát Marosvásárhelyen. Ekkor érkezett két szintén erzsébetvárosi társa, Csiki Márton és Csiki István is.³ A nagyobb kereskedelmi forgalom gazdasági hasznát aztán lassan a helyi magisztrátus is felismerte, így a következő évtizedekben folyamatosan emelkedhetett az örmény családok – Ábrahám, Lukács, Petráskó, Issekutz, Isák, Dobál, Szentpéteri, Emánuel stb. – száma a városban.

Ám a polgárjog megadásától a szabad királyi város önkormányzata mereven elzárkózott, így az örmények nem rendelkezhettek háztulajdonnal (sem) a városban. A polgárjog ügye az első generáció nagy sérelme maradt, az ezért vívott szívós küzdelem forrásai-ból körvonalazódik előttünk egyre markánsabban I. Csiki Márton († 1783)⁴ alakja, aki 1767-ben elsőként tett kísérletet annak megszerzésére.⁵ A magisztrátus ekkor papírra vetett kifogásai jól tükrözik a vagyonos kereskedőkkel szembeni mély bizalmatlanságot: a polgárjog birtokában többet üzérkednének a helyiek rovására, tőkeerejük révén felvásárolnák az egész települést, megszereznék a vezető tisztségeket, míg „végtere e magyar városból örmény város válhatnék” – ecsetelték félelmeiket.⁶ A sikertelen próbálkozást 1778-ban újabb követte Csiki részéről, ám a xenofóbiával vegyes helyi ellenszenv ismeretében nem csoda, hogy a hön áhított státuszt végül csak a kérdést országos szinten rendező II. József-féle concivilitas-rendelet hozhatta el a vásárhelyi örménység számára 1781-ben.

I. Csiki Márton már nem sokáig élvezhette az új helyzet előnyeit, hiszen 1783. június 14-én elhunyt. Fiára, II. Csiki Mártonra († 1828)⁷ hárult a feladat, hogy a századforduló jóval kedvezőbb viszonyai között építse tovább a család marosvásárhelyi jövőjét. Derekasán meg is felelt a kihívásnak, halálakor utódai minden jel szerint a város legszámottevőbb vagyónának várományosai voltak. Alapfoglalkozása továbbra is a kereskedés, a városban hiánycikknek számító portékák, Bécsből importált luxuscikkek forgalmazása maradt, emellett messzemenően élt a földvásárlás lehetőségével, ugyanakkor pénzkölcsönzéssel is nagyban foglalkozott. Kövér Veronikával, majd Verzár Johannával kötött két házasságából összesen 19 gyermeke született, akik közül Márton, Ger-

³ Erre Csiki Márton városi polgárjogért benyújtott első kérvényének 1767-es iratanyagából következtethetünk, melyben ő maga említi, hogy 13 éve él a városban. A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, 107. leltár, Acta politica [a továbbiakban *Acta politica*], 1129/1768.

⁴ A marosvásárhelyi római katolikus plébánia anyakönyve (1771–1803), 156r. A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala [a továbbiakban MvÁLVT], Anyakönyvek gyűjteménye, nr. 866.

⁵ A család minden generációjának volt egy Márton nevű férfitagja, tanulmányunkban a római számokkal ezeket különböztetjük meg egymástól, a Marosvásárhelyen felbukkanó első (I.) Mártonnal kezdődően. A számozás nem vonatkozik tehát az erzsébetvárosi ősök nemzedékeire, ahol a jelek szerint ugyanez volt a helyzet.

⁶ A magisztrátus a Guberniumhoz. Marosvásárhely, 1768. március 30. *Acta politica*, 1129/1768, 8–10. Megjegyezzük, hogy az örmények tőkeerejétől való félelem az utólagos fejlemények ismeretében nem volt teljesen alaptalan, bár az itt vázolt apokaliptikus vízió kissé túlzásnak bizonyult.

⁷ A marosvásárhelyi római katolikus plébánia anyakönyve (1825–1835), 132r. MvÁLVT, Anyakönyvek gyűjteménye, nr. 869.

gely és István továbbvitte apja foglalkozását. Az elsőszülött fiú, III. Csiki Márton (1787–1868) 1811 táján királyi táblai kancellista volt, tehát jogi képzettségre tett szert, de végül a család hagyományos foglalkozását követte: 1820 táján már ő vezette a szokásos bécsi kereskedőutakat. 1862-ben a város legnagyobb magánföldbirtokosaként tartották számon.⁸ A 18. századi ősök tehát sikerrel alapozták meg a család marosvásárhelyi jövőjét: utódaik a 19. század derekára a korabeli Marosvásárhely megbecsült, tehetős és befolyásos polgáraivá váltak.

A ház

A polgárjog II. Csiki Márton számára végre lehetőséget teremtett a telekvásárlásra és az építkezésre. Utóbbi időpontjára egy 1815-ből származó, a magisztrátussal a katonai szállástartás ügyében kialakult nézeteltérés irataiból következtethetünk, mely szerint Csiki Márton házat földszintes változatban már 12 évvel azelőtt megépítette és 8 évig használta is, az emelet pedig négy évvel azelőtt készült el. A keltezés alapján könnyen

1. kép

*Marosvásárhelyi utcarészlet 1940 után. Baloldalt a Haller-ház,
jobboldalt a Csiki-ház*

Forster Központ Fotótára, Budapest, 023.564

⁸ BENKŐ, 2001, 19.

kiszámítható, hogy a földszint 1803, az emelet pedig 1811 táján épülhetett.⁹ A helyszíni megfigyelések és falkutatások alapján úgy tűnik, hogy először egy L alaprajzú rész készült el, mely az északi szárnyat, a főhomlokzat első 5 tengelyét és a kocsibehajtót foglalta magába, mindez a második fázisban a déli szárnyal és az emelettel bővülhetett. Forrásunk arra is utal, hogy a ház 27 helyiséget számlált: ez nagyjából megegyezik a jelenlegi állapottal, azt bizonyítva, hogy az 1810-es évek első felében már a mai helyzet állt fenn.

A masszív tömegű, magas manzárdtetővel fedett emeletes ház szabálytalan U alaprajzú, két hátranyúló, árkádos udvari szárnyal. Késő barokk jellegű főhomlokzata tíztengelyes, kosárirves kocsibehajtóval, toszkánfejezetes pilaszterpárok, faltükrök és füles ablakkeretek által meghatározott főhomlokzati ornamentikával. Művészettörténeti értelemben nem tartozik az erdélyi barokk kiemelkedő emlékei közé, építészeti megoldásai zömét tekintve átlagos városi lakóház, ám a kor marosvásárhelyi építkezéseinek és a Csiki család 18. századi történetének ismeretében más szempontok mentén kell értékelnünk. A roppant tömegű ház ugyanis a maga korában a város legnagyobb barokk lakóházaival vetekedett, méreteiben csak a Kendeffy-palota és Teleki Sámuel könyvtárszárnyat is magába foglaló együttese múlta felül.¹⁰ A kiterjedt U alaprajz – melyről a kortársak pontosan számon tartották, hogy nem kevesebb, mint 27 helyiséget tartalmaz – szintén a főúri paloták világát idézi, azzal együtt is, hogy a Csiki család népes volta és a kereskedőtevékenységgel együtt járó raktározási és személynézetű igények bizonyára indokolták a méreteket. A földszinten és az emeleten feltárt kvalitásos díszítőfestés helyi viszonylatban szintén nem tekinthető általánosnak. Az építkezés háttérében tehát minden jel szerint erős reprezentációs vágy feszül, mely a Csiki család polgárjogért folytatott évtizedes küzdelmei ismeretében érthető meg igazán. Ez a státusz elhozta a helyi társadalmon belüli egyenjogúságot, s mindenekelőtt feljogosított a háztulajdonra. Megszerzését követően Csiki Márton építkezései által is demonstrálhatta, hogy a város legtehetősebbjei közé tartozik, vagyon és lakóigények tekintetében messze felette áll a polgárjogát évtizedeken át gáncsoló helyi elitnek, de nem alábbvaló a városban építkező erdélyi arisztokráciánál sem. A helyi lépték szerint igencsak méretes lakóház ennek szimbolikus megjelenítéseként is értelmezhető a barokk kori város nyilvános terében.

Miről mesélhet a papírhulladék?

Ebből a házból került tehát napfényre 2013 nyarán a közleményünk tárgyát képező leletanyag. A felújítás során ugyanis eltávolították az épület északi szárnyában a főhomlokzattól számolt harmadik földszinti helyiség dongaboltozatának töltését. Az építőmunkások az emeleti terem padlójának felszedését követően figyeltek fel a töltésben a

⁹ A marosvásárhelyi magisztrátus a Guberniumhoz (fogalmazvány). 1815. február 24. *Acta politica*, 97/1814.

¹⁰ Néhány évvel korábban épült a református kollégium északi szárnya, majd az *Apolló* néven ismert, báltermet is magába foglaló bérház – nem lakóházak ugyan, de ezek voltak a város első kétemeletes épületei.

szokásos törmelékkel elvegyült régi tárgyakra és papírlapokra. A Maros Megyei Múzeum munkatársait az újonnan feltárt díszítőfestés konzerválásával foglalatосkodó restaurátorok (Kiss Lóránd és csapata) értesítették, ezt követően került sor a több köbméternyi – a boltozattól már kitermelt – föld és építési törmelék aprólékos átforgatására és az azzal elvegyült, a 18–19. század fordulójáról származó hulladék különválogatására. Az anyagot ezt követően a Maros Megyei Múzeum Történeti Osztálya vette át,¹¹ majd 2014. december 4-től időszakos kiállítás mutatta be a marosvásárhelyi közönségnek a több mint kétszáz éves szemét értelmezési lehetőségeit.¹²

A leletek igen nagy változatosságot mutatnak: kerámia, üveg, háztartási eszközök, textíliák, cipők, ruhadarabok és papír egyaránt található közöttük. Megtartásuk jó, a két szint közötti töltés száraz klímája tökéletesen konzerválta őket az eltelt kétszáz esztendőben. Nagy valószínűséggel korabeli háztartási szemétről van szó, az építetők ezzel pótolhatták a törmelékot, vagy pedig a korábbi földszintes ház padlásán kallódó hasznavehetetlen limlom vedlett át boltozati töltéssé az emelet befejezésekor, 1811 körül. Hangsúlyoznunk kell, hogy a felújítás során a leletek feltárása nem képezett prioritást – mindössze egyetlen boltozat kibontására került sor. A jövő kutatóinak nem árt ezt számon tartani, a szomszédos boltozatok könnyen rejthetnek hasonló anyagot. A legérdekesebb és legnagyobb mennyiségű leletcsoportot a papírhulladék képezi. Az életvitelszerűen kereskedő örmények mindennapjaiban az írás-olvasás létszükséglet volt, nem tekinthető tehát sajátosnak vagy véletlennek az írástudás elterjedtsége köreikben.

A *kézírtos anyag* datált töredékeinek elsöprő többsége a századfordulót követő években keletkezett, a legkorábbi azonosított datálás 1789-es,¹³ a legkésőbbi 1808-as¹⁴ (ez egyébként megerősíti az építéstörténeti részben körvonalazott periodizációt is). A tartalom és a megszólítások, aláírások alapján egyértelműen II. Csiki Márton és a Csiki család közvetlen környezetében keletkezett, főként a kereskedői tevékenység kapcsán. Különválasztható egy, Szentpéteri Kristóf kereskedősegédhez köthető iratcsoport: a hozzá írt két névnapos köszöntővers, a román nyelvű levél és több más töredék.¹⁵ Szent-

---

¹¹ A válogatás munkáját Kovács Mária-Márta és Orbán János művészettörténészek végezték. Maga a kitermelés folyamata nem zajlott szakfelügyelet mellett, ez pedig jó eséllyel hozzájárult bizonyos tárgyak megsemmisüléséhez, eltűnéséhez. Egy kézzel festett kártyacsomag tucatnyi lapja a kiválogatást követően tűnt el. A leleteket a Maros Megyei Múzeum Történeti Osztálya vette kezelésbe, a papíralapú anyag a 9916 leltári szám alatt került be az osztály gyűjteményébe (a továbbiakban: *Történeti Osztály* 9916). Arra érdemes részének tisztítását, konzerválását és restaurálását Pop Călin papírrestaurátor végezte 2014–2015-ben.

¹² *Szemétké írt történelem. Csiki Márton háza és a régi örmény hétköznapok*. Megnyitó: 2014. december 4. A kiállításra a Maros Megyei Múzeum várbeli épületének földszinti kiállítótermeiben került sor; kurátorai Orbán János és Kovács Mária-Márta voltak.

¹³ Gróf Kornis Gáspár levele Csiki Mártonhoz. Kóród, 1789. október 8. *Történeti Osztály* 9916.

¹⁴ Ismeretlen által írt levéltöredék, melynek csak a záróformulái és 1808. január 11-ei keltezése maradt fenn. *Uo.*

¹⁵ Bodó József plébános (Szentpéteri) Kristófhoz. Vécse, 1801. március 24.; Szentpéteri Kristóf principálisához. Marosvásárhely, 1804. február 21. stb. *Történeti Osztály* 9916.

péteri egyébként a család bizalmas intézője volt, 1813-ban gazdája, Csiki Márton távollétében ő járt el a szomszédos Haller Gáborral kibontakozott határvíta ügyében is.¹⁶

Kiemelt figyelmet érdemel a kéziratok többnyelvűsége: a jelek szerint a 19. század elején Csikiék környezetében a magyart, örményt, németet és latint egyaránt ismerték, sőt az egyik Szentpéteri Kristófhoz címzett levéltöredék román nyelven íródott (latin betűkkel).¹⁷ A szövegek zöme azonban magyar és örmény: kereskedőink egymás között anyanyelvükön is értekeztek,¹⁸ de a vásárlóközönséghez és a kulturális környezethez való alkalmazkodás a magyar nyelv használatát ösztönözte – ez a városban felnőtt második és harmadik generáció tagjai körében már bizonyíthatóan anyanyelvi szintű volt, az itt tárgyalt iratok döntő többsége magyar nyelven íródott. A jelek szerint Csiki Márton közeli bizalmasával, Szentpéteri Kristóffal is magyarul értekezett.¹⁹ Az írástudás a 19. század elején a kereskedést irányító Csiki Márton és fiai mellett nyilvánvalóan érvényes a napi munka zömét végző kisegítő személyzetre, de a jelek szerint a nőkre is: ezt igazolja egy gyergyószentmiklósi Kövér lány bátyjához írt, teljes épségében fennmaradt levele,²⁰ de az a forrásokból ismert körülmény is, mely szerint Szentpéteri Mihály, a Csiki Márton Veronika nevű leányát 1811-ben megöktető kereskedőlegény titokban levelezett szerelmével.²¹

A kéziratok java része tartalmilag a kereskedéshez kötődik. Legnagyobb forrásértéke két, szinte teljes épségben fennmaradt, illetve egy erősen töredékes megtartású *hitelkönyv*nek van, mindhárom 1801-ből származik. Ezek páratlanul jó képet nyújtanak Csikiék vásárlóköréről és az általuk forgalmazott portékákról. A lapokon elvonul a szemünk előtt a korabeli város szinte teljes társadalma: a Toldalagi és Teleki családok különböző sarjai, gróf Haller Zsigmond, báró Henter Antal, a „nagy” Borosnyai tiszteletes, Topler János kőművespallér, a ferences páterek, Dósa Gergely kollégiumi tanár, a várbeli katonatisztek, a patikárius, „az új német pléhes”, a „német serföző fogadósnéja”, „Náznánfalváról [a] szabó zsidó”, a „semlésnek az szép leánya”, de még Molnár Ádám, a Teleki Téka bútorzatán épp ekkortájt dolgozó asztalos is. Mások mellett Cserei Farkas, Aranka Dániel és György, Donáth Antal, Szentpáli Elek felbukkanása jelzi, hogy

¹⁶ Jakab István és Marusi Mihály szenátorok jelentése a marosvásárhelyi magisztrátushoz. 1813. augusztus 28. *Acta politica*, 81/1813.

¹⁷ „Tot bine ecz poftesk de la milostivul Dumnezeu secz dereujaske Drag fiul mnyeu...” (‘Minden jót kívánok a kegyelmes Úristentől tenéked, fiam...’) kezdetű levéltöredék. *Történeti Osztály* 9916.

¹⁸ A leletanyagból 9 darab nagyobb méretű, örmény betűkkel írt, összefüggő szöveget tartalmazó töredéket restauráltattunk. Java részük a kereskedéshez kötődik és a századforduló táján keletkezett. Értelmezésükhöz Pál Emese és Lusine Sargsyan (Jereván) nyújtott segítséget. Ezen kívül különválogattunk számos más, kisebb méretű, örmény betűs töredéket is.

¹⁹ „Kristoff! Ha modat léssen sijes [...] [...] késsöbben vasárnapra lehes [Vá]sárhelyen és Gergely legenyeyivel hozam szekeret fogadván jöjél, két legénnyel, magad mellé és az inassal Ugrára lakadalma. Hogy a Groff kedvit tölthessök be. Sig. Ugra Die 4ta Aprilis 1804. Csiki Marton” – sürgette segédjeit a kereskedő, s bizonyára igyekezett kiaknázni a Haller gróf esküvőjében rejlő üzleti lehetőségeket. *Uo.*

²⁰ Kövér Jóni (?) levele bátyjához. Gyergyószentmiklós, 1805. április 9. *Történeti Osztály* 9916.

²¹ A leányszöktetésre vonatkozó források: MvÁLVt, Marosvásárhely város levéltára, 107. leltár, Acta iudicialia, 1595/1811; *A marosvásárhelyi magisztrátus ülésjegyzőkönyve 1811*, 97v, 237v, 259–260, 312v. MvÁLVt, Marosvásárhely város levéltára, 118. leltár, nr. 42.

a Királyi Tábla tisztségviselői állandó vásárlók voltak Csikiék boltjában. A hitelkönyvek szerint a boltban legkelendőbb a textiláru volt, de Szentpáli Elek ítélőmester áprilisban építőanyagot (stukaturadrótot, lécszeget, zsendelyszeget) is innen vásároltatott. Mindemellett forgalmaztak kalapot, gyermekjátékot, tükröt, porcelán étkészletet, findzsákat, kávé, nádméz, vaníliát, csokoládét, francia játékkártyát. Utóbbiak kelendőségére utal a mintegy tucatnyi kézzel festett kártyalap²² mellett öt, bizonyára a pakkok kereskedelmi csomagolására szolgáló védőpapír a leletek között: három a pesti Iohann Wagner,²³ kettő a pozsonyi Jacob Schmidt²⁴ cégjegyével ellátva. Mint említettük, a forgalmazott portékák számottevő része a Bécsig tartó kereskedőutak során beszerzett importtermék volt, a leletanyagban ezt egy, a tükrök vásárlására utaló, Bécsben kiállított számla töredéke igazolja.²⁵

Fennmaradtak különféle árucikkekre vonatkozó vásárlói megrendelések töredékei is. Gróf Kornis Gáspár például 1789. október 9-én egy levélben kérte Csikit, hogy – mivel Haller Gábor és Jósika Antal ebédre szándékozik jönni hozzá – küldjön számára alapanyagokat a lakomához (hal, rizskása, citrom, mandula, szőlő, rozsólis stb.).²⁶ Gróf Lázár Eleonóra 1792-ben a szokásos textíliákat rendelte,²⁷ Bodó József plébános 1801-ben egy „fél selyem kalapot és két koncz se nem super fáin, se nem durva, hanem jó közönséges író pappirosot”.²⁸

De nem csak üzleti ügyekben ragadtak tollat a Csiki-portán. Egy német szöszedet és írásgyakorlat lapja talán valamelyik ifjú Csiki nyelvtanulási kísérleteire utal. Tutsik Bogdán 1799-ben egy szerződés elküldését sürgette Csegödi András kancellistánál,²⁹ egy ismeretlen levélíró, talán épp Csiki Márton várandós felesége köhögésére kért gyógyírt egy orvostól.³⁰ Több Mária-himnusz másolata (*Ave Maris stella; Omni die dic Mariae; Magnificat anima mea Dominum*) és egy Szent Luca-himnusz töredéke szemlélteti a ka-

²² Ezek közvetlenül a szemétből történt kiválogatásuk után sajnálatos módon eltűntek.

²³ Három különböző változat töredékéről van szó. A legépebben fennmaradt példány vörös nyomata egyszerű, téglalap alakú mező (12,5 × 10 cm), széles kerete ívesen sávozott, közepén felirat: FEINE TEISCHE KARTEN FABRICIRT VON IOHANN WAGNER PRIVIGL. KARTEN FABRICANT IN PEST IN DEN NEVEN WELT No. 522. Wagnerről lásd: NAGY, 1932, 139, 140.

²⁴ Az ép példányon a vörös színű nyomat (10 × 14 cm) téglalap alakú homlokmezejében ágaskodó oroszlán látható, egyik lábával tölgyfaágat tart (felső részén két makk közé kifeszített szalagon JOSEPH WAGNER felirattal); másik lábával kétfejű császári sassal díszített pajzsra támaszkodik. A nyomat alsó peremén füzérek között stilizált koronás magyar címer, a felső részen oszlopfejezetről csüngő leveles ágak jelennek meg. A hajtogatással a pakk oldalára kerülő peremen felirat: FFINNE TEÜSCHE FABRICIRD / VON IAGOB SCHMID / IN PRESBURG (sic). *Történelmi Osztály* 9916.

²⁵ [... ..]gen Con[...] Bezahlung Kaisl. Kön. Priv. Niernberger Spie[...] Fabrique in Wien, in der Alster-vorstadt No. 51. *Uo.*

²⁶ Kért egy ón leveseskanalat is, mivel ezüstből készült sajátja eltörött. Kornis Gáspár Csiki Mártonhoz. Kőröd, 1789. október 8. *Uo.*

²⁷ „Külgyön Csiki Uram! egy sing zöld babos flánelt, egy 4 szegletű keszkenyőt, csak 12 garasos gyocsból, egy matring szép, vékony cénát”. Lázár Eleonóra Csiki Mártonhoz. Medgyesfalva, 1792. szeptember 31. *Uo.*

²⁸ Bodó József plébános (Szentpéteri) Kristófhhoz. Vécke, 1801. március 24. *Uo.*

²⁹ Tutsik Bogdán Csegödi Andrásához. Déva, 1799. július 23. *Uo.*

³⁰ Datálhatatlan levéltöredék. *Uo.*

tolikus vallásos énekek kéziratossági terjedését a hithű katolikus örmények körében.³¹ Az alábbiakban bővebben tárgyalt, Szentpéteri Kristófhhoz intézett két névnapi köszöntővers a közköltészet világi műfajait idézi, de még egy többé-kevésbé sikerült szerelmes vers töredéke is fennmaradt.³²

A *nyomatott töredékek* mennyisége a leletanyagban szintén látványos. Amíg azonban a kéziratossági emlékek értelmezési kerete egyértelműbb, nyomtatott társaik esetében nem ennyire egyszerű a helyzet: a könyv- és újságlapok használata, funkciója, szemétkerülésének útja kétszáz év után nehezen tisztázható. Csak óvatosan következtethetünk tehát belőlük a ház lakóinak olvasási szokásaira, hiszen java részük minden bizonnyal átesett egy előzetes funkcióváltáson, csomagoló- vagy törlőpapírként, gyűjtősként érve meg a szemétkerülés pillanatát. Általánosságban viszont ezzel együtt is érdekes képet nyújtanak a család tágabb környezetében előforduló nyomtatványokról, művelődéstörténeti értékük pedig igen becses azon kiadványok esetében, melyeknek pusztán fizikai fennmaradása vagy korabeli könyvjegyzékekben való feltűnése is ritka – gondolunk itt a közleményünk fő tárgyát képező ponyvákra (annál is inkább, mivel alacsony pénzügyi értékük és a hozzájuk kapcsolódó eltérő használat igazolhatja a „könyvespolcra” a szemétkerülés útját is). Külön csoportot alkotnak a nem kiadványokból származó kisnyomatványok, mint például egy előfizetési felhívás Váradi Sámuelnek a himlőoltás jótékony hatásáról írt könyvéhez,³³ a császári Lottéria hirdetője,³⁴ a kártyák kereskedelmi csomagolására szolgáló papírok és más effélék. Alább az eddig azonosított jelentősebb nyomtatványok segítségével keressük a választ a leletek kapcsán megfogalmazódott kérdésekre, nem vállalkozhatunk a kisebb-nagyobb töredékek *összességének* értelmezésére (a teljes körű, statisztikai értékű vizsgálódás amúgy is csak a vélhetően hasonló meglepetéseket tartogató további boltozatok feltárása után nyerne értelmet).

Egyes esetekben komolyabb fenntartások nélkül kezelhetjük olvasmányként a leleteket: ilyenek az újságtöredékek, melyeknek sorsa már ekkor is előbb-utóbb a szemétkerülés volt. A Bécsben megjelenő *Magyar Kurír* három címlapos töredéke³⁵ és számos lapja tehát jó eséllyel annak jele, hogy a birodalmat szüntelenül járó marosvásárhelyi örmények a világ híreiről a szárnyait bontogató magyar sajtóból is tájékozódtak, annál is inkább, mert ehhez bécsi útjaik során könnyen hozzá is juthattak. Számos újságfoslány, illetve egy, a *Gräzer Zeitung* által az olvasókhoz intézett 1803-as felhívás utalhat a német nyelvű sajtó használatára.³⁶

A leletanyagban Aranka György népszerű drámafordítása, az *Ujj módi gonosztévő, a fűi szeretetnek jeles példája...* is felbukkan egy töredékes könyvlappár erejéig. A Fenouillot

³¹ *Uo.*

³² Szerelmes vers datálatlan töredéke „Sokszor éjjel álmomban képed öleltem...” kezdettel. *Uo.* Lásd Függelék II. 3.

³³ Tudosíttás..., Bécs, 1802. február 2. *Uo.*

³⁴ Verzeichniss aller in der am 6. November l. J. beschehenen dritten Klassen Ziehung..., *Uo.*

³⁵ *Magyar Kurír*, 1802. augusztus 27. (Nro. 17.); 1804. november 27. (Nro. 43.); 1806. január 18. (Nro. 5.). *Uo.*

³⁶ *Der Verleger de Grätzer Zeitung...*, November 1803. *Uo.*

által írt francia eredeti mű, a *L'Honnete Criminel* (1767) számos kiadást ért meg Európaszerte, így az 1791-ben Bécsben megjelent Aranka-féle magyar fordítás is népszerűnek ígérkezett.³⁷ A Csiki-ház boltozatában fennmaradt lapokra annál inkább tekinthetünk akár valódi olvasmányként is, mivel a kortárs szépirodalom iránti fogékonyságra más jelek is utalnak a családban – Kazinczy Ferenc *Munkájának* előfizetői között 1816-ban Csiki Márton (bizonyára az ifjabb) is szerepel.³⁸ A Cornelius Nepos nagy művének Balogh György által készített, *Hires Nevezetes Hadi fejedelmeknek életekrül...* című fordításából származó, Alkibiadésről szóló kopott laptöredék a kor antikvitás iránti érdeklődését, egyben igen népszerű olvasmányát villantja fel.³⁹ Johannes Buchler gyakorlati kézikönyve, a levélírás rejtelmibe beavató, számtalan kiadást megért *Thesaurus conscribendarum epistolarum...* megviselt, nyolcadrét lapjairól elvileg szintén elképzelhető, hogy családon belüli használatot követően végezték a papírhulladékban, bár erre bizonyítékaink vélhetően sohasem lesznek.⁴⁰

A leletek között azonosítottuk viszont az Erdély 17. századi oktatástörténetében kulcsszerepet játszó Johann Heinrich Alsted 1630-ban kiadott hétkötetes enciklopédiájának egyik lapját is.⁴¹ A professzor Bethlen Gábor hívására Bisterfelddel és Piscatorral együtt érkezett Herbornból a gyulafehérvári főiskolára tanítani.⁴² Munkája minden művelődéstörténeti jelentősége ellenére is elavultnak számított a 18–19. század fordulóján, de egyébként is nehezen lenne magyarázható a kétszáz évvel korábban élt kálvinista teológus felbukkanása a hithű katolikus örmények olvasmányai között. Biztos tehát, hogy nem egy Csikiék által szétolvasott kötet lapjaként sodródott a szemétkébe, hanem már odakerülése előtt funkciót váltott. A Petrus Lambecius által a bécsi császári könyvtárról kiadott kilenc-kötetes ismertető 1778-ban megjelent ötödik kötetéből

---

³⁷ *Uo.* A 119–120. és a 121–122. oldalt tartalmazó lappár maradt fenn. Vö. Charles Georges de Fenouillot Falbaire de Quingey: *Ujj módi gonosztévő, a fiui szeretetnek jeles példája. Öt fel vonásokra szabott dráma, vagy érzékeny játék.* Fordította Aranka György. Bécs, 1791, Alberti Ignácz betűivel. Bánffy gubernátor feleségének, Palm Jozefának ajánlva jelent meg. A fordítás sikerét mutatja, hogy a darabot 1793-ban a kolozsvári társulat színre is vitte, Óri Fülöp István és Kótsi Patkó János főszereplésével. Lásd KIRÁLY, 2006.

³⁸ Kazinczy Ferenc *Munkáji. Szép irodalom.* Nyolczadik kötet. Pesten, 1816, Trattner János Tamásnál (Csiki Márton a pesti előfizetők sorában található).

³⁹ Cornelius Nepos: *Hires Nevezetes Hadi fejedelmeknek életekrül és cselekedetekrül írt könyve.* Ford. Balogh György. Kassa, 1763. Balogh először 1701-ben, Lőcsén kiadott fordítása inkább didaktikai segédeszközként szolgált, de a kis zsebkönyv népszerű olvasmány lehetett a latinul nem tudó felnőttek körében is, három újrakiadást érve meg (1746, 1763, 1777). A Csiki-leletanyagban fennmaradt, Alkibiadésről szóló lapot az 1763-as kassai kiadás töredékeként azonosítottuk. Vö. *Balogh György Nepos-fordítása.* In: RMPE 10, 299–419, 720–746.

⁴⁰ Joannes Buchler: *Thesaurus conscribendarum epistolarum ex variis optimisque auctoribus desumptus.* Coloniae, J. Kalcovius, 1663. Vö. KNAPP, 2011.

⁴¹ Johann Heinrich Alsted: *Encyclopaedia septem tomis distincta. Tomus tertius encyclopaediae...*, Herbornae Nassoviorum, 1630. A kiadás azonosításában Sipos Gábor és Ósz Előd volt segítségünkre, az értelmezésben nyújtott tanácsokért Viskolcz Noémit illeti köszönet.

⁴² Életről és tudományos munkásságáról legbővebben: SZENTPÉTERI, 2008.

fennmaradt töredék⁴³ értelmezése is hasonló kérdéseket vet fel: a reprezentatív és értékes kiadvány, ha ott lett volna Csikiék könyvei között, semmiképpen sem végezhetne volna a szemétben. Arra kell tehát gyanakodnunk, hogy nagyméretű, ollóval hosszában félbevágott lapja egészen más, sokkal prózaibb rendeltetést töltött be a család mindennapjaiban. Több más német nyelvű kiadvány *felvágatlan*, így valószínűleg sohasem olvasott (ráadásul foltonként elszíneződött) negyedréti ívei is azt sugallják, hogy szemétbe kerülésük előtt inkább a kereskedőportán oly fontos csomagolásban lehetett szerepük, mintsem a családtagok művelődésében. Alstediussal, Lambeciussal és társaikkal együtt tehát óvatosságra intik a 21. századi kutatót, jelezve a leletanyag értelmezésének korlátait.

Ponyvák

A leletegyüttesből két világi és három vallásos ponyva töredéke került elő. Utóbbiak tulajdonosait vagy lehetséges vevőit a marosvásárhelyi katolikusok körében kereshetjük, akárcsak a már említett kéziratos himnuszmásolatok készítőit.

A vallásos füzetek – amennyire ez megállapítható mai, szakadozott állapotukban – felvágva maradtak ránk, tehát kész termékként, olvasható módon. Az egyik, címlap nélküli világi versfüzér szintén felvágott formában, papírszalaggal megerősített kötéssel bukkant fel a papírszemetek között, a másik profán gyűjtemény viszont felvágatlanul, bár oldalhelyes hajtással került elő. Ez utóbbi talán nyomdai hulladékként, csomagolóanyagként került a házhoz, hiszen ilyen állapotban aligha olvasták. A közköltészet más forrásai is gyakran jutottak ilyen sorsra – elég, ha Adorján Imre székely strázsamester versfüzetére gondolunk, amellyel később a sajtót takarták le érleléskor.⁴⁴

Az egyik világi ponyva címe: *Négy füzér VILÁGI ÉNEKEK*, s a címlapja szerint „Nyomtattatott 1785-dik Eftzendőben”, ismeretlen helyen. A füzet felvágatlan maradt, bár a hajtások már az előkészítésre utalnak, sőt tulajdonosa is volt,⁴⁵ hiszen a keltezés fölötti nyomtatott lénián az egykori tulajdonos, „Molnár Joseph” nevét olvashatjuk. Személyét egyelőre nem sikerült azonosítani Csiki Márton környezetéből. A füzetnek eddig nem ismertük pontosan egyező példányát. Azonos című, tartalmában és kilövésében rokon, de több részletben és illusztrációiban is eltérő, ezért feltehetőleg újraszedett változata 1790-ből maradt fenn (OSZK PNY 711). A füzet négy barokk-rokokó szerelmi dalszövege részben már korábbi ponyvákon napvilágot látott.

A felvágatlanul maradt kiadvány megerősíti a korábbi sejtéseinket a nyolclapos ponyvák nyomdatechnikájáról. Mind a vásárhelyi füzet, mind a Thaly Kálmán gyűjte-

⁴³ Petri Lambecii Hamburgensis *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*. Liber Quintus. Vindobonae, 1778, Typis et Sumptibus Ioan. Thomae nob. de Trattnern.

⁴⁴ Vö. GYALUI, 1895, 77.

⁴⁵ Egy felvágatlan 8 lapos ponyva használati értéke jóval magasabb, mint egy felvágatlan könyv vagy újságé. Az alább részletezett technika szerint összesen egy félíves papír két oldalára nyomtattak mindent, tehát még ilyen félkész állapotban is használni lehetett valamelyest; egyik lapot sem fedte el a felvágatlan hajtásív.

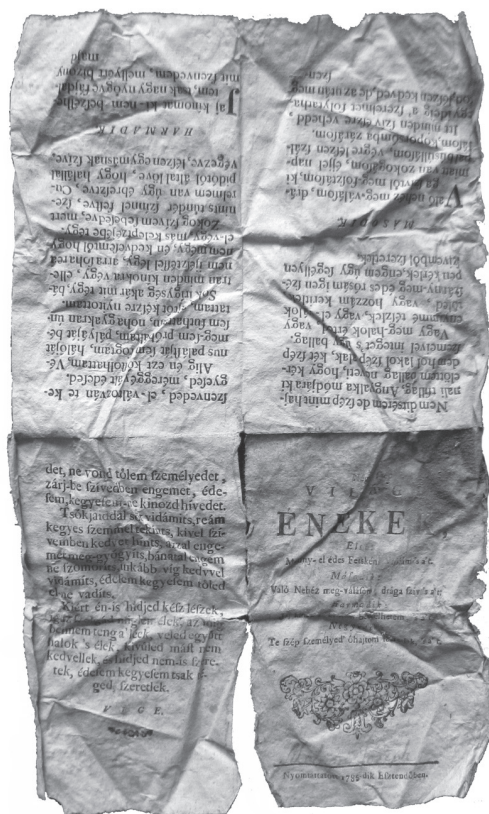
ményében fennmaradt, nyersen felvágott ponyvák⁴⁶ (amelyeken a vágás nyomai ma is „puzzle-ként” visszailleszthetők egymásba) azt bizonyítják, hogy a korszakunkban már kizárólag nyolcadrét méretű⁴⁷ kiadványokat félfíves papírra, 2×4 lappáros kilövással nyomtatták. Így tehát a hagyományos ívrendszert jócskán leegyszerűsítve, akár maradék papír felhasználásával létrejöhetnek az új füzetkék:

Az ív rectója

Az ív versója

ξ   9
2   7

ς   7
8   1⁴⁸

2. kép

A Négy szép VILÁGI ÉNEKEK felvágatlan marosvásárhelyi példánya

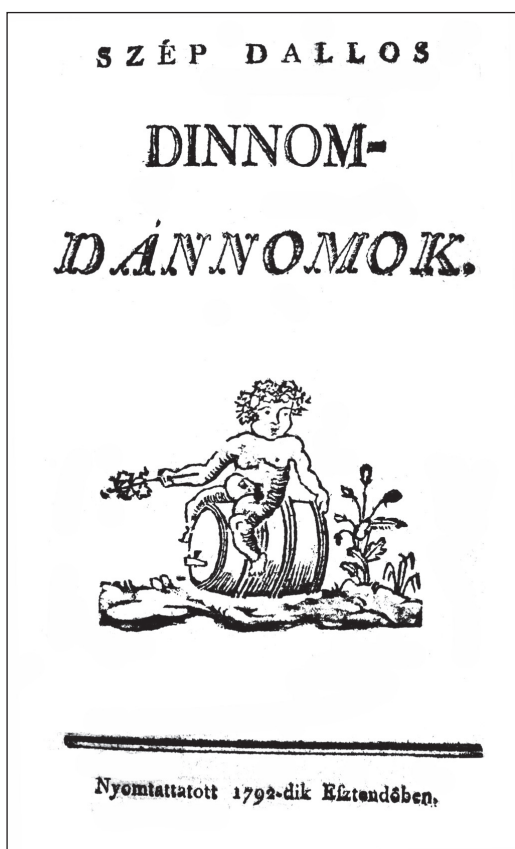
⁴⁶ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1390. I, 151a–182b, 194b–199a.

⁴⁷ BORSA, 1994, 20.

⁴⁸ A vásárhelyi példány kilövése is ilyen, tehát bizonyosan nem azért maradt krúdában, mivel elrontották a kilövést. A névbejegyzés arra utal, hogy még gazdája is volt a nyomtatnak.

Ez magyarázatot adhat arra is, hogy bizonyos ponyvákat miért szedtek újra változatlan szöveggel, azonos kilövessel, de más betűtípussal és képanyaggal a nyomdászok: feltehetőleg az épp használaton kívüli betűkészletből és illusztrációkból gazdálkodtak. Technológiai szempontból tehát a ponyvakiadás a maradékok praktikus és rugalmas felhasználásán alapult – egy-egy ilyen füzet a nyomdász számára nem feltétlenül célterméknek számított, sokkal inkább mellékterméknek, amely mégis nyereséget hozhatott.

A címlap nélküli, de készre vágott (tehát valaha olvasott és használt) ponyva legközelebbi rokonát Erdélyből ismerjük, a szintén Marosvásárhelyen élő Aranka György kolligátumából (OSZK 819.058). A *SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK* című füzet 1792-es datálással, a nyomdahely megjelölése nélkül maradt ránk, címlapján a hordón lovagoló Bacchus kissé vázlatos ábrázolásával. A füzet tartalma, kilövése és nyitó illusztrációja megegyezik a Csiki-ház falában fennmaradt példányéval, ám a szedés,

3. kép

SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK (1792)
A budapesti példány címlapja, OSZK 819.058

a verskezdő nagybetűk típusa és a záró ábra sem azonos. Bizonyosan újraszedték, ráadásul a vásárhelyi példányban kevesebb és eltérő sajtóhiba akad, mint a budapestiben.

Az immár két altípussal is adatolható gyűjtemény 13 szöveget közöl, így egyike a leghosszabb fennmaradt 18. századi magyar verses ponyváknak. Megjelenése egybeesik I. Ferenc cenzúraszigorításával, s a hatóságok egy alkalommal Debrecenben 61 példányt koboztak el ennek a kiadványcsaládnak a kassai kiadásából (sajnos sikerrel, ezért biztos nyomdahelyű lenyomatot ma sem ismerünk).⁴⁹ Petrik Géza szerint Aranka példánya mindenképp a váci Gottlieb Nyomda terméke volt; ez nehezen igazolható, ugyanakkor tény, hogy a váci ponyvák közt több egykorú, valamivel rövidebb füzettel találkozunk, amelyek előképként szolgálhattak e két kibővített variáns számára. Az egyik ilyen előzmény a tar-

4. kép

SZÉP DALLOS DINNOM-
DÁNNOMOK (1792) szövegkezdete

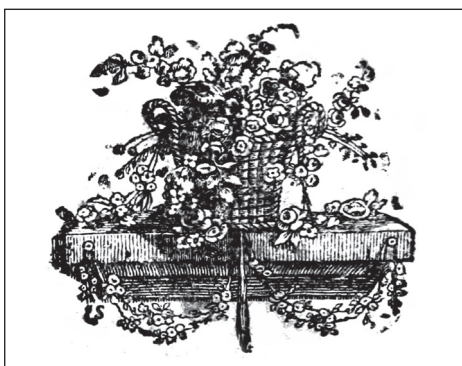
5. kép

A címlap nélküli marosvásárhelyi példány
szövegkezdete

⁴⁹ POGÁNY, 1959, 69.

6. kép
SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK (1792)
az OSZK példányának záró ábrája

7. kép
A címlap nélküli marosvásárhelyi példány záró ábrája

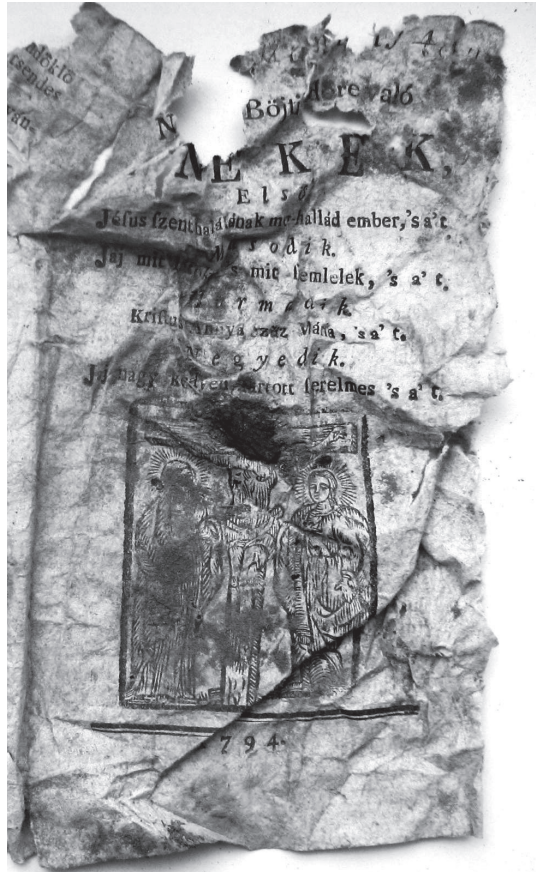
talmában is rokon, kilenc közös dalszöveget bemutató *NE-NE-NE-NE SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK* A *NE-NE-NE AZ-AZ DINNOM-DÁNNOMOK* című keltezetlen, feltehetőleg váci kiadású ponyva, amely szintén szerepelt Aranka György ponyvalistáján,⁵⁰ s a fennmaradt példány is az övé lehetett (OSZK 819.070, talán egy felbontott kolligátumból).⁵¹ A most előkerült variáns tehát a kiadványtípus legbővebb változatának közeli rokona, ezért nagyon értékes és ritka dokumentum. Keltezését mindenképp az 1790-es évekre tehetjük, s a típus erdélyi terjedésének (legmerészebb változatban: erdélyi nyomdahelyhez köthető utánnomolásának?) bizonyítéka.

A három vallásos ponyva közül kettő szerencsére pontos datálást őriz, s ez talán a világi füzet keltezését is megkönnyítheti. Sajnos mindkét 1794-es kiadvány megsérült,

⁵⁰ Az OSZK 819.037–819.057 jelzetű kolligátumba bekötött számozatlan előzéklapon. Az idézett ponyva leírása: „35 Ne-ne ne Kilencz énekek”, míg a vásárhelyi lelet közvetlen rokonáé: „22 Dinom dánomok 1792 13 darab Enek”. Fontos tehát, hogy Aranka Györgynek a kiadványtípus mindkét alapformája a birtokában volt.

⁵¹ Ennek váci mivoltát a tipográfia jellegzetességei miatt elfogadhatjuk. Ettől is eltérő szedésű, datálatlan, de feltehetőleg ugyancsak váci kiadás: *NE-NE-NE, AZ AZ: DINNOM-DÁNNOM* (OSZK 820.789; az érvelés: POGÁNY, 1959, 123–124).

8. kép

N[agy]-Böjti [I]döre való ÉNEKEK (1794), címlap

de tartalmuk rekonstruálható, az elsőnek a címlapja is. A *N[agy]-Böjti [I]döre való ÉNEKEK* címlapjának szélén kézírásos betűk olvashatók, talán egy névbejegyzés. A füzetben a címlap tanúsága szerint négy éneket adtak közre, de a nyolc lapból csak a külső ívfélre nyomtatott négy maradt meg, így a szövegek nem teljesek. A tartalom:

- Első:* Jéhus szent halálának meg-hallád ember [létit];
- Második:* Jaj mit látok 's mit szemlélek⁵²
- Harmadik:* Krifus Annya Szűz Mária
- Negyedik:* Jaj nagy kedven tartott szerelmes [szülöttem]⁵³

⁵² RMKT XVII/15, 188. sz.

⁵³ *Uo.*, 223. sz.

A másik 1794-es vallásos ponyva szerencsétlenebb sorsra jutott. Csak az egyik lap-pár hajtás menti részletei maradtak meg, a többi leszakadt. A cím és a kiadás helye sem látható, az évszámban is szakadás, de egyértelműen 1794-et jelöl. A címlap és a szöveg-töredékek alapján ez lehetett a tartalma:

[Első]: [Ah féle]k! retteg[ek]

Má[sodik]: [Üd]vöz-légy Már[ia]

Har[madik]: [K]önyörű Istenem [én bűnös lelkemen]

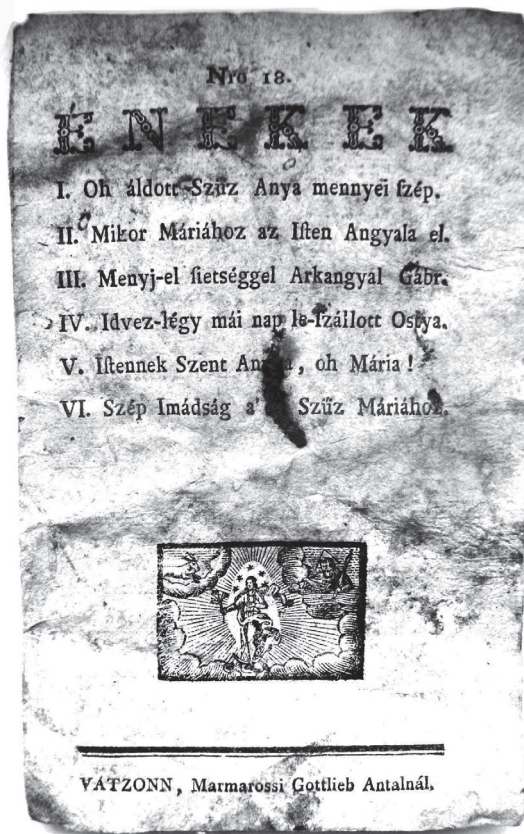
9. kép

Címlap nélküli vallásos ponyva töredéke (1794)

A harmadik, épségben fennmaradt füzet az *ÉNEKEK* címet viseli, keltezetlen, de megadja nyomdahelyét: „VÁTZONN, Marmarossi Gottlieb Antalnál.” A váci ponyvákra jellemző sorszámozás is megvan a címlapon: Nro 18. (mint Pogány Péter meg-

jegyzi, a Gottlieb Nyomda külön számozta a világi és az egyházi termékeit).⁵⁴ Mivel viszonylag közismert Mária-énekeket és egy prózai imádságot közöl, ezeknek is csak felsorolását adjuk:

- I. Oh áldott Szűz Anya mennyei fűzép [rósa]⁵⁵
- II. Mikor Máriához az Isten Angyala
- III. Menj-el fietséggel Arkangyal Gábr.
- IV. Idvez-légy mái nap le-fzálott Ostya.
- V. Istennek Szent Anyja, oh Mária!
- VI. Szép Imádság a' B. Szűz Máriához.

10. kép
ÉNEKEK (é. n.; Vác), címlap

⁵⁴ POGÁNY, 1959, 88–89.

⁵⁵ RMKT XVII/15, 385. sz.

A leletanyagban a prózai és üzleti iratok között (melyekről fentebb már bővebben szó esett) két köszöntővers is fennmaradt, két különálló kéziratlapon. Mindkettőt a már említett Szentpéteri Kristóf tiszteletére írták: az egyiket az ünnepelt öccse, Antal, a másikat pedig Wittemberger Antal; a kézírás azonossága szerint tőle való a szerelmes vers vázlata is. Hogy egyazon évben keletkezett-e a két vers, nem tudjuk, mivel csak az utóbbi datált: a kezdő sorok szerint 1805. február 14-én írták (a dátum kissé meglepő, hiszen Szent Kristóf névünnepe július 25. volt; ez esetben talán az ünnepelt születésnapjára készültek a versek). A szerző megjelölése e közköltészeti, alkalmi műfajban elég viszonylagos, hiszen a versek formulákból építkeznek és feltehetően más hasonló névnapköszöntőket imitálnak.

A harmadik vers egy szerelmi dal részlete, a hátlapon latin íráspróbákkal és néhány furcsa írásjellel, amelyek feltehetőleg a latin rövidítések gyakorlását jelzik, esetleg az örmény írás próbálgatását, netán titkosírás-félet.⁵⁶ A feljegyző minden bizonnyal az a Wittemberger Antal, aki Szentpéteri Kristófot is verssel köszöntötte, ugyanilyen kézírással és papírtípuson. Itt azonban mintha nem lenne teljesen ura a szövegnek, s egyes magyar szavakat idegenszerű, fonetikus félrehallások nyomán rögzít, ahogyan a közköltési forrásokban más, idegen anyanyelvű lejegyzőkkel is megesik. A függelékben ezért nemcsak a betűhív szöveget közöljük, hanem egy modern rekonstrukciót is.

Függelék

A függelékben betűhív átírásban közöljük a két világi ponyva teljes anyagát (I. 1–2), a két kézíratos köszöntőverset (II. 1–2) és a bizonytalan értelmezésű szerelmes verset (II. 3). A versek szövegéről csak rövid információkat adunk, lehetőség szerint a kritikai kiadáshoz vagy Pogány Péter adattárához irányítva az olvasót.

A nyomtatott szövegeket sorokra és strófákra bontva, sorszámozással közöljük, a lapszámot (amely többnyire jelöletlen) a kezdőponton []-ben adjuk meg. A sajtóhibákat emendáltuk, ezek lábjegyzetében közöljük az eredeti szóalakot.

I. Nyomtatványok

I. 1. *Négy szép VILÁGI ÉNEKEK* (1785)

[1]

Négy szép VILÁGI ÉNEKEK

---

⁵⁶ Zsigmond Benedek nyelvész, armenista szíves közlése szerint ezek a jelsorok nem adnak ki értelmes örmény szöveget, s az örmény írásra is csak néhány jel emlékeztet, tehát ez a magyarázat figyelmen kívül hagyható.

Első:

Menny-el édes Fetském, Viólám 's a' t.

Máfodik:

Való Nehéz meg-váláfom, drága fzív 's a' t:

Harmadik:

Jaj kínomat ki-nem befzélhetem, 's a' t.

Negyedik:

Te szép fzemélyed' óhajtom fzeretlek, 's a' t.

Nyomtattatott 1785-dik Efztendőben

[2] –

[3]

ELSŐ.

1. Menny-el édes Fetském Viólám közföntsed,
nagy alázatoftán házban valót kérdgyed,
ezen fáradt fzóval nékie jelentfed,
ne kegyetlenkedgyél a' mi⁵⁷ fzőll meg-értfed.
- 5 2. Erös körelekkel kötözték Sámfomot,
még-is el-fzakafztá mint erös ló hámot,
mágnes követ vífel a' ki fok igámot,
tsak egy haj-fzálon ö hozzá huzhatná most.
- 10 3. Arannyal kellene nevedet fel-irni;
gyémánt-kö táblára fzépen le-rajzolni,
rubint-köböl formált ládába tartani,
innepet kellene nevednek fzentelni. [4]
- 15 4. Nem ditsérem de szép mint hajnali tfillag,
Angyalka módjára ki elöttem ballag
neveti, hogy kérdem hol lakol szép alak,
két szép fzemeivel integet 's úgy ballag.

---

⁵⁷ mi

5.   Vagy meg-halok érted, vagy enyimmé téfzlek,
vagy el-válok tőled, vagy hozzám keritlek,
fzánny-meg édes rósám igen szépen kérlek,
20   engem úgy fegéllyen fzivemből fzeretlek.

Megjegyzés: 17. századi előzményekre épülő 18. századi szerelmes vers. Bővebben: RMKT XVII/3, 148. sz. (a II–III. változat itt is ponyvakiadásokat jelöl); POGÁNY, 1959, 168.

MÁSODIK

1.   Való nehéz meg-váláfom,
drága fzivtől meg-fofztáfom,
ki miatt van zokogáfom,
éjjel nappal búsúlláfom,
5   végre léfzen fzállásom,
koporsómba záráfom.
2.   Itt minden fziv éfzre vehedd,
egy ideig a' fzerelmet
folytathatod, léfzen kedved,
10   de az után meg- [5] fzenveded
el-változván⁵⁸ kegyefed,
méreggé vált édefed.
3.   Alig én ezt kóftolhattam,
Vénus paláftját fem fogtam,
15   hálóját meg-fem próbáltam,
pályáját bé-fem futhattam,
noha gyakran úntattam,
ajtót kéfzre nyitottam.
4.   Sok irígység akár mit tégy,
20   bátran minden kínoakra végy,
ellenem ijéftzéffel⁵⁹ légy,
arra foha reá nem mégy,
kedvefemtől⁶⁰ hogy el-végy,
más keleptzéjébe tégy.

---

⁵⁸ el-változván te

⁵⁹ ijéftzéffel

⁶⁰ én kedvefemtől

- 25   5.   Zokog fzivem febefedve,
                   mert nints tündér fzínnel festve,
                   fzerelmem van úgy ébrefztve,
                   Cupidótól által löve,
                   hogy halállal végezve,
 30   lélízen egymásnak fzíve.

Megjegyzés: 18. századi szerelmi panaszvers, már a *Múlatságos Világi ÉNEKEK* című, 1769-ben kiadott ponyván szerepel (OSZK PNY 691). A versfőkben: VIASZ; a név POGÁNY Péter (1959, 165) szerint összeolvasandó a következő versben olvashatóval: VIASZJÓZSEFÉ. A versről: *uo.*, 174.

HARMADIK

1.   Jaj kínomat ki-nem befzélhetem,
                   tsak nagy nyögve fájdalmit fzenvedem,
                   mellyért bizony [6] majd meg-eméftetem,
                   tsak halgatok, tsak halgatok, és ki-nem jelentem.
- 5   2.   Oh tsak türve kell világon élnem,
                   vigafztałáft mivel kell kerefnem,
                   fok bánatot örömmel fzenvednem,
                   bár lehetne, bár lehetne, egyfzer menekednem.
- 10   3.   Szívem egyszer bár tsak vigadhatna,
                   tsak egy óra fzempillantás vólna,
                   bút bánatot melly nékem nem adna,
                   nyúgodalmat, nyúgodalmat magának találna.
- 15   4.   Elmém fem talál módot már ebben,
                   mert el-merült nagy keferüségben,
                   tellyes bizony van nagy gyöttelemben,
                   eméftödik, eméftödik, mert vagyok inségben.
- 20   5.   Partról hajóm hát fzélnek erefztem,
                   búval rakott kórmányát vezetem,
                   vitorláját bánattal fzépittem,
                   fíralommal, fíralommal, fel-is ékefitem. [7]

6. Hatalmas Isten vezesd te szolgádat,
látod nyögve türöm ostorodat,
kegyelmefen mutasd malafztodat,
mutasd kérlek, mutasd kérlek, irgalmasságodat.
- 25 7. Ez bánatnak had leheffen vége,
tíllapodjék szívem fok insége
töled immár légyek meg-fegítve,
útannak-is, verfemnek-is, légyen egyfzer vége.

Megjegyzés: 18. századi általános keserves, jórészt ponyvakiadásokban terjedt 1769-től, néhány kéziratos másolata is fennmaradt. Bővebben: RMKT XVIII/15, 153. sz. A versfőkben: JOSEPHE, lásd az előző szövegnél írottakat.

NEGYEDIK.

1. Te szép személyed óhajtom,
szeretlek szívem meg-vallom,
magamat néked ajánlom,
és tenéked préfentálom,
5 végy-bé kedvedbe kívánom,
mert hüséged látom 's tudom,
édefem kegyefem ne kívánd halálom.
2. Néked az én életemet,
köteleztem hüségemet,
10 tsak tartfád⁶¹ hozzám szerelmedet
régi köteleffégedet, [8]
ne vond tölem személyedet,
zárj-be szívédben engemet,
édefem, kegyefem ne⁶² kinozd hívedet.
- 15 3. Tsókjaidal söt vidámits,
reám kegyes szemmel tekints,
kivel szívemben kedvet hínts,
azzal engemet meg-gyógyíts,
bánatal engem ne szomoríts,
20 inkább víg kedvvel vidámits,
édefem kegyefem töled el-ne vadíts.

⁶¹ tartfád

⁶² kegyefem-ne

4.   Kiért én⁶³ hidjed kéz lészek,
              igaz fzolgád miglen élek,
              az míg bennem teng a' lélek,⁶⁴
25   veled együtt halok 's élek,
              kivüled máft nem kedvellek,
              és hidjed nem-is szeretek,
              édéfem kegyefem tsak téged, fzeretlek.

V É G E.

Megjegyzés: 18. századi udvarló vers, jórészt ponyván terjedt az idézett gyűjtemény előképnek tekinthető *Múlatságos Világi ÉNEKEK* című 1769-es füzet óta. Bővebben: POGÁNY, 1959, 174.

I. 2. *Címlap nélküli ponyva*

A lábjegyzet nélküli dőlt betűs szavak az eredetiben szakadás, sérülés miatt hiányoznak; ezeket az említett rokon ponyva nyomán pótoltuk.

[1]–[2]: hiányzik

[3]

Első.

1.   A' violát akkor fzedik,
              Mikor reggel harmatozik,
              Én fzívem-is akkor nyugfzik,
              Mikor veled mulatozik.
- 5   2.   Kefervefen jút efzemben
              A' midőn ötlük fzívemben,
              Veled való mulatásom,
              Szeretetem 's barátságom.
- 10   3.   Jaj édéfem! mit tsináljak,
              Szerelmedtől el-hogy váljak;
              De már látom hogy el-válok,
              Veled többé nem sétálok.

---

⁶³ én-is

⁶⁴ lélek

4. Munkában fokfzor karjaim,
El-fáradtanak⁶⁵ tagjaim,
15 De ha vállodra tehettem,
Mindjárt egé^z újja lettem. [4]
5. Óh melly fokfzor tanítottál,
Mit nem tudtam meg-mondottál
Tréfaiddal újjítottál,
20 Öröm vígaffágom vóltál.
6. El-hidd, el-nem felejtelek,
Míg bennem egy tsepp vért lelek,
Jóságodért emlegetlek,
Hidd-meg, mind hóltig szeretlek.
- 25 7. Meg-hervadott bennem a' vér,
Melly tégedet mostan-is kér;
Ámbár tóled el-távozom,
De máffal nem barátkozom.
8. Fáj a' szívem, búslakodik,
30 Midőn rólad gondolkodik,
Könyves fzememnek melly nehéz,
Hogy többé fzedembe nem néz.

Megjegyzés: 17. századi eredetű, de főként a 18. században, ponyván népszerű szerelmi dal. Bővebben: RMKT XVII/3, 143. sz. jegyzetei; POGÁNY, 1959, 153.

Máfodik

1. Tsak a' nékem keferves,
Hogy fzeretóm beteges,
Édes Rósám! ne halj-meg,
Szerentsémre *maradj*-meg.
- 5 2. *Vefzek* néked *Főkötöt*,
Tzitz-kárton elő-kötöt,
Fejér-fatyol ke^zkenőt,
A' lábodra tzipellöt. [5]

---

⁶⁵ El-fáradtak

- 10   3.   Imhol jó az aratás
                  Én-is úgy élek mint más,
                  Én fe léfzek heverő,
                  Kafza, kapa kerülő.

Megjegyzés: Szerelmi-mulató dalfűzér részlete, jórészt ponyvakiadásokból ismert.
Bővebben: POGÁNY, 1959, 157.

Harmadik

1.   Nem adnálak e' Világért,
                  A' Budai rofz vásárért,
                  A' vásárral mit tsinálnék,
                  De te veled el-élhetnék.
- 5   2.   Vas a' patkom réz⁶⁶ a' fzege,
                  Szeretőmnek kék a' fzeme,
                  Ha a' Fefzőhez vihetném,
                  Feketére meg-fefzetném.
- 10   3.   Náni! Náni! fzívem Náni!
                  Be-fzeretnék veled lenni,
                  Veled eggyütt jádfzadozni,
                  Mind virradtig múlatozni.
4.   Pefth mellett egy fzép kertetske,
                  Ott lakik egy fzép Menyetske,
15   Hol a' legény nem új Fetske,
                  Kit kéfzen vár a' Menyetske.
5.   Meg mondtam már a' Sárának,
                  Tartson fzeretöt magának,
                  Ne tartson mást bolondjának,
20   Végyen bolondot urának. [6]

Megjegyzés: szerelmi-mulató dalfűzér, melynek lazán kapcsolódó vándorstrófái gyakran a verskezdő pozícióban is váltják egymást. A 18. század végi ponyvákön lett népszerű, de kézíratos változatai is fennmaradtak (pl. *Ötödfélszáz énekek*, 1813). Bővebben: POGÁNY, 1959, 169; a vers kiadása körüli erkölcsrendészeti kifogásokról: *uo.*, 69.

---

⁶⁶ réfz

Negyedik.

Ritka búza, ritka, mellyben konkoly nintsen,
Ritka fzerelem az, mellyben hiba nintsen,
Szerelem, fzerelem, átkozott fzerelem!
Miért nem termettél a' füz fa levelén,
5 Hadd szakasztott vólna minden fzegény legény,
Én-is szakasztottam, de el-fzalasztottam
Sárikám! Sárikám! tsókold-meg az ortzám,
Én-is meg-tsókolom Vasárnap dél után.
Adj egy tsókot ró'sám, kettőt adok érte
10 Jaj nem merek fzívem, mert meg-vernek érte.
Ne félj ró'sám! ne félj, bennem ne kételkedj,
Balúl kérlek rólam foha fe vélekedj.

Megjegyzés: szerelmi vándorstrófák füzére, mely a 18. század utolsó harmadától kezdődően kéziratos és nyomtatott forrásokban is népszerű; néhány sorának népköltészeti változatai is gyakoriak. Bővebben: BARTHA, 1935, 1. sz. A kiadvány 4–7. szövegét épp-úgy kisebb betűmérettel szedték, mint az Aranka-féle 1792-es változatát.

Ötödik.

Árok fzállásánál vólt a' vefzedelem,
Ennek oka vala kopafz⁶⁷ Fejedelem,
Hajtott, hajtott, majd rá hajtott,
Mint Orofzlány úgy ordított.
5 Nem vólt engedelem,
Faraónak minden népe,
Mind a' kannya, mind nyöfténye,
Mind fzaladának.
Futva rugafzkodik amaz kormos fajta,
10 Utánnok egy fzürket fingatott a' Vajda,
Hord-el fijam! hord a' rifzát,
Ugord által Dúnát, Tifzát,
Rugd a' farmatringot, [7]
Hányd-el, hányd-el a' kereket,
15 A' veres nadrág' feneket
Meg-ne fojtsd a' fingot,
A' jó rozmaringot.

---

⁶⁷ kopáfz

Megjegyzés: homályos történeti utalásokkal teli cigánycsúfoló ének. Nagyidai változatban is ismert; ponyvakiadásai és kéziratos másolatai a 18. század végétől gyakoriak. Bővebben: RMKT XVIII/4, 94. sz.; POGÁNY, 1959, 154.

Hatodik.

Katona életet fok legény kerüli,
A' Katona ruhát fok Anya kefergi,
Ha tudad határát rövid fzerelmünknek,
Hálót mért vetettél szabad életünknek,
5 Én előttem nem más, te tettél fogadást,
Hogy én rajtam kívül te nem fzeretel mást.
Kefereg a' lelkem, érted fzivem búsúl,
El-vettél mátkául, itt hagyta árvaúl,
10 Az Isten ne mentsen a' Budai vártúl,
A' FERENTZ Tsáfzárnak fzurke monderjától.
Széles-víz a' Duna keskeny palló rajta,
Nem merek rá menni; mert le-efem rólla,
Kár vólna még nékem véletlen meg-halni,
Egy hitvány leányért magam el-vefzteni.

Megjegyzés: katonapanasz a francia köztársaság elleni háborút megelőző országos sorozás idejéből, szerelmi panaszversszakokkal vegyítve. Bővebben: POGÁNY, 1959, 166.

Hetedik.

1. Sír az egyik fzemem, a' máfik könyvezik,
Mert az én édefem rólam felejtkezik,
Sirjatok hát ti-is édes két fzeimeim,
Áztaffátok sűrűn az én két ortzáim.
- 5 2. Majd le-vifzi Isten a' szép fényes napot,
Setétségben hadgya a' fzegény paraftzott.
Fel-deríti Isten a' fényes tsillagot
Hogy rakhaffon minden fzegény jó afztagot. [8]
- 10 3. Mikor a' szép hajnal már friffen ki-derül,
Akkor az én lábom kengyelemben merül,
Lóra Tsikos, lóra, el-fzaladt a' ménes,
Tsak egyedül maradt a' panyván a' nyerges.

4. Keresi, keresi, de femmit nem lele,
Jártában, költében talál egy tsapfzékre
15 Galambom Tsaplárné erefz-fé engemet,
Biz én nem erefz-félek, nem tudom nevedet.
5. Tsikos vagyok biz én galambom Tsaplárné
Kérlek a' nevedre nem erefz-fé-é-bé,
Bizony nem bánom én mondá a' Tsaplárné,
20 Nintsen nékem Uram, nem szabad jönni-bé.
6. Árva vagyok, árva, én vagyok az árva,
Áldja-meg az Isten, ki az árvát szánja.
Búval és bánattal élem világomat
Búval terítették az én afztalomat.

Megjegyzés: népdalszerű (több részletében folklorizálódott) keserves, amely egy zsánerdallal kontaminálódik, balladaszerű részletekkel. A 18. század végétől ismert, elsősorban ponyvákrol. Bővebben: POGÁNY, 1959, 172; RMKT XVIII/15, 428–429.

Nyóltzadik.

1. Házamhoz tanúlt egy fetske,
Melly én hozzám fzelídetske,
Mert énnékem kedvefetske,
Nem rug nem, döf, mint a' ketske.
- 5 2. Nints fenkinek abba kára,
Hogy fzikott házam' héjjára,
Mert itt talál jó gazdára,
Ha múlatoz még fokára. [9]
- 10 3. Meg-hagyom házam népének,
Hadjanak békét féfzkének,
Hadd leheffen fzegénykének,
Maradása életének.
- 15 4. Ki-fut néha az határra,
Gazdájának bofzfúzújára,
De vífzfza-tér nem fokára,
Kivánatos fzállására.

5. Édes Fetském! de rég' várlak,
Hidd-el, hogy jó szívvel látlak,
Szívem' rejtekében zárlak,
20 Már onnan ki-fem botsátlak.
6. Édes Fetském! maradj velem,
A' mit akaríz, azt mivelem,
Hajlékom néked szentelem,
Veled töltöm nyaram, telem.

Megjegyzés: népies szerelmi dal, 18. század végi ponyvákön fordul elő.

Kilentzedik.

1. Ki süttött a' Nap' ságára,
Szeretómnek ablakára,
Ragyog szép Tsillag módjára,
Tündöklík gyémánt ortzája.
- 5 2. Ne veff-ki szívem szívedből
Édes kintsem szerelmedből,
Nem szóllottam illetlenül,
Ne haljak-meg véletlenül. [10]
- 10 3. A' Méhetské viragokról,
Edefféget szed azokról,
En-is piros ajakidról,
Gyöngy tsókokat szedek arról.
- 15 4. Óh te erdő be magas vagy,
Szép szerelmem de mezfíze vagy,
Ha az erdöt le-vághatnám,
Szép szeretóm' meg-láthatnám.
- 20 5. Bizony nints annál drágább kints,
Mint kinek szeretője nints,
Nem fekfízik-le síralommal,
Nem kél reggel bú bánattal.

6. Talám azt tudod, hogy bánom,
Hogy fzívedtől meg-kell válnom,
Im' ez én előttem álom,
Mert fzeretöm, kettő három.
- 25 7. Tsak a' ró'sám nékem nehéz,
Hogy téged ölelget más kéz,
Az én fzemem távolról néz,
Hidd-el bizony nekem nehéz.
- 30 8. Nintsen annak femmi búja,
Ki fzeretni nem tud foa.
*V*agyon annak nyavalyája,
*K*i fzeretőjét nem látja. [11]

Megjegyzés: népies karakterű, részben 17. századi eredetű szerelmi dalstrófák füzére, némelyikük önálló szövegkezdetként is előfordul a 18–19. század fordulóján. Bővebben: RMKT XVII/3, 672.

Tizedik.

1. Gondolatim fzünyetek,
Kínaim ne gyűljetek,
Efzembe fe juttaffátok,
Az órákat kik el-múltak,
5 Légyen elég hívségem
Kit tenéked fzenteltem.
2. Az idő el-enyészett,
Minden kedvem el-vefzett
Hová lettél vígafztaló,
10 Bús fzívemet meg-nyúgtató;
Gyáfzban borúlt víg fzívem,
El-maradt kedves Hívem.
3. Hívségemet fzívednek,
Áldoztam hívségednek,
15 Hogy fszolgálók életemmel,
Kezed' kaptasoltam kezemmel,
Tífztellek tsókokkal,
Bizonyítlak azokkal.

- 20 4. Azért ne kérd szívemet,
Mi lelte bús fejemet,
Minden erőm el-vefztettem,
Tsak kínokra fzülettettem,
Nem reménylek femmi jót,
Mert úgy élek mint egy hólt. [12]
- 25 5. Ámbár töled a' fors zár,
De szívéd elmémbe jár,
Távol léted Laurufomat,
Gyáfzba hozta vígságomat,
De reménylem, meg-vidúl,
30 Dolgom még jobbra fordul.
- 35 6. Oh *tehát*⁶⁸ hívségeddel,
Költönös hűséggeddel,
Szívem febeit enyhítsed,
Fájdalmimat könnyebbítsed,
Ne duplázd pártoláffal,
Vég frigyet ne köff máffal.
- 40 7. Szentelem kis szívemet,
Tsak néked hívségemet,
Ámbár most nem láthatlak-is,
Szívvel léfzek hozzád még-is,
Mert te vagy az a' hív *szív*,⁶⁹
Kihez léfzek mindég hív.
- 45 8. Hóltom után siromra,
Kérlek, jegyezd-fel arra,
Hogy ebben a' fetét írben,
Fekfzik egy szív hívfégében,
Melly egy szívvtől meg-vála,
Lett véletlen halála. [13]

Megjegyzés: rokokó szerelmi panaszdal, a 18. század utolsó negyedétől népszerű a kéziratokban és a ponyvákön. Bővebben: POGÁNY, 1959, 160.

---

⁶⁸ hát

⁶⁹ hív

Tizen-egyedik.

1. Szebb vagy Ró'sám Diánnánál,
Pünköfti piros ró'sánál,
Pallás, Vénus Kis-Afzfzonynál,
Magadnyit nyomo aranynál.
2. Te vagy Ró'sám én galambom,
Hélikon hegyén én dombom,
Kebeledben van két gombom,
Mellyel szívem vígafztalom.

Megjegyzés: 18. század végi diák-melodiáriumokban is népszerű, mesterkedő szerelmi dal; másik ismert szövegkezdet: „Talán nem is anya fajzott”. Bővebben: POGÁNY, 1959, 172; BARTHA, 1935, 14. sz.

Tizen-ketődik.

1. Iften meg-áldjon kedves barátom,
Jó hítes⁷⁰ társal,⁷¹ szívből kívánom,
A' házaflágra van gondod látom,
Azért e' verfet tartsd-meg, javallom,
- 5 2. Lába nyomáért vadat ne kergeff,
Üres nyereggel lovat ne nyergeltes,⁷²
Ketske gyapjáért sóha ne fizess,
Szegény legénynek ez a' vers rendes.
- 10 3. Melly nehéz dolog az erőtlennek,
Nagy fát le-vágni egy tsonka kéznek,
Gazdag lyányt kérni fzegény legénynek;
Mert mondják ötet szemtelen légynek.
- 15 11. Arany, ezüftért tzifra ruháért,
Leányt el-ne vegy kofzorújáért,
Előtted való⁷³ friff járásáért,
Tsak vedd-el ötet jamborságáért.

---

⁷⁰ híres

⁷¹ tárfom

⁷² Ez a sor másutt is szótagtöbbletes.

⁷³ járó

12. Jóllehet ugyan én nem próbáltam,
De jó emberem házánál jártam,
Az Afzfony dolgát ott ki-tanúltam,
20 Urához ilyen f zavát hallottam.
13. Mond az Urának, egyél ha hoztál,
Avagy kezembe mond-meg, mit adtál?
Úri konyhára miért házafodtál?
Egyél kenyeret, nints egyéb annál.
- 25 14. A' fzegény Férfi nem tud mit tenni,
Szégyenletiben a' vizet véfzi,
Száráz kenyerét azzal öntözi,
Az Afzfony dolgát fírva kefergi.
- 30 15. Azért barátom adom tudtodra,
Jo tanátsomat ne vedd trefára,
Körmetlen lévén, ne hágj nagy fára,
Mert vízfza-efel fejed lágýára. [15]

Megjegyzés: 17. századi eredetű szatirikus házassági intő-oktató ének; ponyvakiadásai és kéziratos másolatai a 18–19. században is gyakoriak. Bővebben: RMKT XVII/3, 263. sz.; POGÁNY, 1959, 164.

Tizen-harmadik.

1. Élek⁷⁴ újra, Napom derült,
Mert kedvefem hozzám került
El-jött éltem' drága dijja,
Víg kedvemnek ő vólt hijja.
- 5 2. Szárnyait⁷⁵ néki engedte,
Kupidó hozzám vezette,
Itt vagy; lábaidhoz engedd,
Le-borúlok, mert érdemled.

⁷⁴ Elek

⁷⁵ Szárnyait

- 10   3.   Tudom, útatad irigység,
Gátolta titkos ellenség,
Tsalárdsággal minden próbált,
Állandóságod⁷⁶ triumfált.
- 15   4.   Te kis Bajnok, szép Amazon.
Méltán örvendezhetfz azon,
Hogy tsak hűség vólt gyámolod,
Még-is irigység 'sámolyod.
- 20   5.   Lauruft érdemelfz fejedben,⁷⁷
Zöld pálmát hó-fzín kezedben,
Tegzes Nymfák' feregében,
Új⁷⁸ ditsóság' fzekeében,
6.   Értem mindenekeztettél,
Vexas viadalt fzenvedtél, [16]
Méltó vagy, hogy fzemélyyednek,
Óltárt építsek nevednek.
- 25   7.   Érted hidd-el fzemélyyemet,
Fel-áldozom hűségemet,
Nálad nélkül foha fzívem,
Másé nem lefz bizony nem nem.

VÉGE.

Megjegyzés: rokokó, mitologizáló szerelmi dal, kéziratos változatai is fennmaradtak.

II. Kéziratos szövegek

A kéziratos szövegeket szintén betűhíven, de verssoronkénti tördeléssel, sorszámozással közöljük; a kézírásban megszokott rövidítéseket jelölés nélkül feloldottuk. A szövegek sérült vagy olvashatatlan részeit ..... jelöli; a rekonstruált szavakat és szótagokat []-be tettük.

---

⁷⁶ Állandósággal

⁷⁷ fejedden

⁷⁸ Új

II. 1. Egyleveles köszöntővers

[a]

Köszöntő Versek Szent-Péteri Christoph⁷⁹ Ur tiszteletére

1. Az Ötödikén ez ezer és nyoltz száznak,
Tizen negyedikén Böjt elő havának
Szemünk nek világát nagy fényességgel
Bétólte mű nekünk az Dicsőséggel.
- 5 2. Jeles emlékezett napja Szent Kristophnak
S Neve napja Szent Pé-teri Kristoph Urnak
A kit is szivemből magam verseimmel
Kívánok tisztelni ez kevés rendimmel
- 10 3. Hogy ha verseimmel unalmat nem tennék,
Sőt inkább azokkal vigságot szereznék.
Ki dicsőségére oh muzsa lanoddal,
Jeleny meg Apollo szép hárfásaiddal.
- 15 4. És én verseimnek dicsőséget adván,
Tisztellyük ez napot Szent Kristophot áldván
Úzzük el Orpheust a [szo]mor[u]sággal
Ajjunk elé musák az jeles vigsaggal.
- 20 5. Ne is folytassuk már an..... [dolg]unkat⁸⁰
Végezzük jelesen el kezdet[t munkánkat]
Ke.....
Örv..... [b]
6. Most is neve napját nem szomorú szívvél
Kévánom hogy töltse hanem vig örömmel,
Légyen az Úr Isten buban gyámolója
Az Gondolatyiban örök helytartója
- 25 7. Engedgyen az Isten tellyes életében,
Örömet s vigságot élete rengyében.
Ha pedig az Isten pályafutásának,
Oráját el hozza vég ki mulásának,

⁷⁹ Christoph <or>

⁸⁰ A lapszél szakadása miatt ez és a következő 3 sor csak részben olvasható.

- 30 8. Dicsirvén az Istent fényes Menyországban
Légyen az Lakása Örök boldogságban. Amen
Ezekkel magamat hiv Gratiájában,
Ajánlom azomban kegyes jo voltában.
Wittemberger Antal [manu propria]

Megjegyzés: A vers szerzőjét-lejegyzőjét egyelőre nem tudjuk azonosítani. Kétségkívül ő írta le azonban (egyező papírtípusra) a már említett szerelmesvers-vázlatot is, lásd II. 3.

II. 2. Egyleveles köszöntővers, 2.

[a]

Köszöntő Versek.

1. Serkeny fel Apollo hoszszas mely álmodbol,
megfáradt tago[dot] vedd fel ő ágyából
töröld ki szemedet homályosságából
vigságodat mutasd régi szokásodbol.
- 5 2. Mert im ma innepe vagyon egy boldognak
tudniillik ama dicső Szent Kristofnak
Kiis Pátronussa kedves rokonomnak
Szentpéteri Kristof szerelmes Bátyámnak
- 10 3. Tudom kedves Bátyám hogy most örvendezel
ha neved napjára boldogul érk[e]zel
bus gondaidrolis ez nap felejtkezel
mert köszöntésével sokaknak töltözel,
- 15 4. Enis hát kívánom, számos esztendőket
fris jo egészségben több hoszszas időket
E földön láss testi [s lel]ki örömeket
[A mennyek]ben nyerh[ess] [elr]ejtett kintseket.⁸¹
Amen.

Kivánnya hiv öttse
Antal.

[b]: –

---

⁸¹ Az utolsó két sor a papír szakadása és kifakulása miatt csak részben olvasható.

Megjegyzés: Szentpéteri Kristófnak valóban volt Antal nevű rokona, esetleg testvére (1786–1838). Ha ez így van, akkor némiképp ellentmond a család 1760-ban kapott nemességének, hogy a szabómesterség lett hivatása.⁸²

II. 3. Szerelmes vers töredéke

[a]

Sakszar ijel álmomban Képed öleltem,
ha fel Szerkenyek s meg hólt helyedet leltem,
a be jól esig ez az csalárd álamis,
ha tulajdon Képedet nem találámis,
5 hát mí kar valaban meg ölelgetlek,
emete [?] más karjaim [!] kósz szemlélhetlek,
e már ekor szenki színts ílly guszdóg mind ín,
czírus goszdogságával bírhatok szintín,
a szám ná [?] szép szerelmeri szép alok,
10 a mikor írem én ..... meg lássalak,
sz..... és egy .....tán meg csukulnalek,
az Karjaim kozelís Ki nem hogynalok,
repede.....

[a bal margón, lentről felfelé futó sorokkal]

15 Ides szelid angyalkam a be szeretlek,
fél fertány [?] ujaígis nem felejthetnik
s moganoságbanis velled szétállak
hazombanis venll..... vogy míg illek, s halok

A vers magyar szövegét nagyjából így rekonstruálhatjuk:

Sokszor éjjel álmomban képed öleltem,
Ha felszerkenek s meghűlt helyedet leltem,
Ah, be jól esik ez az csalárd álom is,
Ha tulajdon képedet nem találom is.
Hát mikor valóban megölelgetlek,
emete [?] más karjaim közt szemlélhetlek,
De már ekkor senki sincs ily gazdag, mint én,
Cyrus gazdagságával bírhatok szintén.
A szám nai [?] szép szerelmes szép alak,

⁸² PÁL-ANTAL, 2014, 8.

Ah, mikor érem én, [hogy majd] meglássalak,
sz..... [?]..... és egy [az]tán megcsókolnálak,
Az karjaim közül is ki nem hagynálak.
repede [...]

Édes, szelíd angyalkám, ah, be szeretlek!
Fél fertályóraig is el nem felejthetlek,
S magánosságban is veled sétálok,
Házomban is vélem vagy, míg élek s halok.

A szöveg további kutatást érdemel, hiszen több részletének változata előfordul az erdélyi, pl. széki néphagyományban.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

- BARTHA
1935 BARTHA Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiából.* Bp., MTA, 1935.
- BENKŐ
2001 BENKŐ Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben.* S. a. r. PÁL-ANTAL Sándor. Marosvásárhely, Mentor, 2001.
- BORSA
1994 BORSA Gedeon: *A régi nyomtatványok mérete.* Bp., Borda Antikvárium, 1994.
- GYALUI
1895 GYALUI Farkas: *Egy székely katonaköltő a múlt századból.* In: *Erdélyi Múzeum*, 12(1895), 2, 77–83.
- POGÁNY
1959 POGÁNY Péter: *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770–1823. I. Vásári ponyvairatok.* Bp., Akadémiai, 1959. (Irodalomtörténeti Füzetek, 24.)
- POGÁNY
1978 POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tüköre.* Budapest, Magyar Helikon, 1978.
- KIRÁLY
2006 KIRÁLY Emőke: *Aranka György fordítói munkássága.* In: *Erdélyi Múzeum*, 68(2006)/1–2, 107–125.
- KNAPP
2011 KNAPP Éva: *Levélelméletek a magyarországi jezsuita oktatásban a 17–18. században.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 115(2011), 554–580.
- NAGY
1932 NAGY Lajos: *Régi pesti és budai játékkártyák.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából I.* Bp., Budapest Székesfőváros, 1932, 134–140.
- PÁL-ANTAL
2014 PÁL-ANTAL Sándor: *Örmény családok Marosvásárhelyen 1848 előtt. (Melléklet – 2. befejező rész).* In: *Erdélyi Örmény Gyökerek*, 18(2014)/jún., 5–9.

- RMPE *Római szerzők 17. századi magyar fordításai.* Szerk. KECSKEMÉTI Gábor, kiad., jegyz. BARTÓK István, BORZSÁK István, ERDÉLYI Lujza, KECSKEMÉTI Gábor, előszó HAVAS László, utószó KECSKEMÉTI Gábor. Bp., Balassi, 1993. (Régi Magyar Prózai Emlékek, 10)
- RMKT XVII.
3 *Szerelmi és lakodalmi versek.* S. a. r. STOLL Béla. Bp., Akadémiai, 1961. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 3)
- 15/A–B *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek).* Kiad. STOLL Béla, jegyz. HOLL Béla. Bp., Akadémiai, 1992. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 15/A–B)
- RMKT XVIII.
4 *Közköltészet 1. Mulattatók.* S. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. CSÖRSZ Rumen István. Bp., Balassi, 2000. (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 4)
- 15 *Közköltészet 3/B. Közérkölc és egyéni sors.* S. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLŐS Imola. Bp., Universitas, 2015. (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 15)
- SZENTPÉTERI
2008 SZENTPÉTERI Márton: *Egyetemes tudomány Erdélyben. Johann Heinrich Alsted és a herborni tudomány.* Bp., Universitas, 2008. (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok)

Tóth Barna

„Magyar versekkel felelő Kaballa”

Pálóczi Horváth Ádám *versgenerátora*

A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium könyvtárában két olyan kéziratot találhatunk, melyek összekapcsolhatók Pálóczi Horváth Ádámmal (1760–1820). A K 241. számú kéziratot kötetet a Pálóczi Horváth-szakirodalom a *Hol-mi* című versgyűjtemények negyedik köteteként tartja számon – e meglehetősen pontatlan elnevezést Écsy Ö. István 1942-ben megjelent munkája¹ tette közkeletűvé. A nyomtatásban megjelent és a kéziratot *Hol-mi* kötetek egymáshoz való viszonyát Pálóczi Horváth korai munkáinak kritikai kiadása² mutatja be részletesen, s tisztázza az említett szakirodalmi pontatlanságot is.

A csurgói könyvtár másik kézírata, melynek szerzője Pálóczi Horváth Ádám, jelen közleményünk tárgya, a K 42. számú, mely a katalógus szerint az „ESKA.” „Magyar Sibilla vagy Magyar versekkel felelő Kaballa” címet viseli. A vékony, 38 lapos füzet 16 oldalnyi szöveget és 9 darab kétoldalas táblázatot tartalmaz.³ A lapok meg vannak számozva, de a kötet számozatlan lapokkal kezdődik, és az első oldalból kettő követi egymást, ezért a továbbiakban az oldalszámokat a lapok tényleges sorszámával jelölöm. A kötet tartalma röviden:

2–11. lapok: folyamatos szöveg, Sárközy István kézírása;

12–29. lapok: táblázatok, Sárközy István kézírása;

31–37. lapok: folyamatos szöveg, tartalma az 5–11. oldaléval megegyező, Pálóczi Horváth Ádám kézírása.

A 2. oldalon található szöveg a lap sérülése miatt több helyen olvashatatlan. A jegyző, Sárközy István iskolatársa, jó barátja, később sógora volt Pálóczi Horváthnak, és a költő-író-polihisztor halála után megvásárolta kézíratainak jelentős részét. Sárközy a tartalmi hasonlóság miatt jegyezhetette be a kötetbe, mint ezt az első mondat elejéből kiderül: „Ez is ilyen forma bolondság...” A szövegrészben két helyen sötétebb tintával utólagos betoldás olvasható: az első mondat végén: „a’ bizonyos Rákótzai nevezetű Öreg Ur forma embertől”, és a szövegrész utolsó soraként: „annyit mindazáltal mondhatok”.

¹ PÁLÓCZI HORVÁTH, 1942.

² PÁLÓCZI HORVÁTH, 2015.

³ A táblázat fortmásolatait mellékletben közöljük.

A 3. oldal szerzője s lejegyzője szintén Sárközy István. Ezen a lapon olvashatunk közelebbi információt a *Magyar Sibilla* keletkezéséről: Horváth Ádám utolsó (harmadik) házasságkötésekor készítette, melyet 1818. augusztus 21-ére terveztek.⁴

Az 5. oldaltól a 11. lap tetején lévő sorig tart a Pálóczi Horváth által a 31–37. lapon lejegyzett szöveg szó szerinti s tisztázat jellegű leírása, Sárközy István keze által. A 11. lap tetején lévő mondat szintén Pálóczi Horváthtól származik (olvasható a 37. lapon is), míg a lap alján az egyre rövidülő sorokkal, középre rendezve írt szövegrész – mint azt az aláírása is mutatja – Sárközy Istváné.

Az 5. és a 11. lapon is olvashatunk egy bizonyos *Napkeleti titkos Könyvről*, mely jelen munka alapjaként van említve. Pálóczi Horváthnak Kazinczy Ferenchez címzett 1814-es leveléből⁵ tudjuk, hogy fiatalkorában hozzájutott tizenkét titkosírással készült könyvhöz, melyekből hosszas munkával tízet sikerült megfejtenie. Ezen könyvek közül ma csak egynek holléte ismeretes: 2010-ben Vámos Hannának sikerült dekódolnia s azonosítania az addig ismeretlenként számon tartott kötetet.⁶ Az említett levélből kiderül, hogy a tíz megfejtett könyvben nincs olyan, amit tartalmilag a most bemutatott szöveggel összekapcsolhatnánk. A két megfejtetlenről ezt olvashatjuk: „a’ két utolsó könyvben volna már az orvosi tudomány, a’ Chemia, és Naturális Mágia”. Ezek alapján tehát említésre érdemesnek, de teljesen bizonytalanak kell mondanunk a titkosírással készült könyvek s a jelen szöveg kapcsolatát.

Ugyanilyen bizonytalan a szöveg státusa is. Sárközy István *bolondságnak* nevezi, Pálóczi Horváth ítéletét nem ismerhetjük. Meglehet, hogy ügyes mesteremberként a polihisztor Horváth csupán (mai szóval élve) *versgenerátort* akart készíteni, hiszen mint írja, a hagyományos, ismertebb kabaláktól ebben különböz az övé, hogy időmértékes és olykor rímes verseket kapunk válaszul. Nem tudhatjuk, hogy jövendőmondó képességet mennyire vehették komolyan. Azt sem, hogy maga a kabala elnevezés mit jelentett a korban, s hogy Pálóczi Horváth munkájának volt-e valami tényleges köze hozzá vagy csak az asszociáció indokolta a névadást. Ugyanilyen bizonytalan az is, hogy e munkának volt-e valami köze a szabadkőművességhez vagy rózsakeresztességhez, mivel ezekről sincsenek részletes információink.⁷

A központozási különbségektől eltekintve (Sárközy az *-e* kérdőszócskát általában *é* alakban írta, Pálóczi Horváth pedig *e* vagy *e’* alakot használ) két ponton tér el a két szöveg egymástól. Egy helyen Sárközy megtoldotta Pálóczi Horváth szövegét: a 7. lapon a „Mellyik az igaz Vallás? N. e, vagy N:?” s az utána következő „Üdvözülhetek é én N:N:” kérdéseket kapcsos zárójellel összekapcsolta s ezt fűzte hozzá: „E kettő nem illik játékba”; a 8. oldalon lévő „3 Millyen rendű és állapotu ember leszek én N.N:?” mondatban Sárközy az *ember* szó helyére is *leszek* szót írt, így ez kétszer szerepel a mondatban – ezt Pálóczi Horváth szövege szerint javítottuk.

⁴ E házasságról l. uo., 22.

⁵ KazLev, XII., 2749. sz., 125–126.

⁶ VÁMOS, 2011, 41–57.

⁷ Ezekről l. PÁLÓCZI HORVÁTH, 2015, 19, valamint részletesebben: NÉMETH, 1985.

Forrás

[2.]

Ez is ilyen forma bolondság, vagy idő töltésre való mulattság, mint a' többi. Mellyet még gyermek koromba a Sopronyi utba tanultam a' Rent Groti vendégfogadoba. a' bizonyos Rákótzai nevezetű Óreg Úr forma embertől

Meg tudni mellyik hal meg előbb egy Pár Páros személy közzül, a Férfi e vagy az Asszony? – Irattassék le azoknak kereszt neve, és az betűk szerint, vagy a' betűknek alája írva így numerisaltassal

A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	.....	T.	U	ÿ	Z.	V.
3.	3.	3.	3.	1.	3.	7.	3.	7.	3.	1.	3.	1.	2.	3.	.....	9.	3.	2	3	3

Igy a' nevek szerint való le irt Betűk numerussa, őszve szá.....

Ha mindenik Név szummája páros: a' Kissebb szám nyertes. ....

Ha mindenik ..... vagy Párotlan: akkor is a' Kisebbik ny.....

Ha egyik Páros, másik paratlan, akkor a' Nagyobbik .....

Csakhogy ennek senki hitelt ne adjon, ha néha bé tellik is. mert az tsak Történet; az étellel vagy halállal leg kisebb közi se lévén a' Névnek; legyen az Ujj Testamentombeli vagy O Testamentumból való – mind egy – annyit mindazáltal mondhatok

[3.]

ESKA nevet adott reá

Horváth Adám, utolsó Feleségével lett őszve kelese
alkalmatosságával, szerzvéen 'e következő

Magyar Sibillát

Miért írta reá ezen Nevet, 's mire tzelezott vélle, itt fejtegetni nem szükség. Találja
ki a' ki akarja és utánna tudjári. –

A' ki pedig külömben is tudja, annak azzal lehet tartani:

A' ki tudja meg ne mondja!

[5.]

Magyar Sibilla

vagy

Magyar versekkel felelő Kaballa

A szokott betűs Kaballáknál annyival könnyebb és mulattatóbb, hogy ez a számoknál fogva egyenesen egész szókra vezet (nem pedig előbb egyes betűkre) mellyekből vagy hatlábu, *Hexameter* vagy *Trochaicus*, vagy *Jámbicus* vers tellik.

A' Kérdések a' Kilentz Planétákhoz vannak alkalmaztatva, a föld helyett a' Napot vévén, régi szokás szerint; a' Hóldat pedig hasonló erejűnek a' Zinkkel, mely a' Napkeleti titkos Könyvben, az a' mi ma Urania és nem ujj talált értz, hanem hasonló hangu Phoeníciai szóból van el vonva a' Név. Azontul van, és még eddig nekünk láthatatlan az igazi Platina, de ezen értz nevet ma Uraniának adják: azontul ismét az Üveg-vas. És mind ezeknek ama Könyvben csak az ilyen értz neveik vagynak kitéve, mint állati⁸ valójokat jelentők.

Igy lehet alkalmaztatni a' Kérdéseket a' Planétákhoz

[6.]

I. ☉ Nap. *A Chemiában Arany Kérdések tárgya, Kintsek És Barátság*

1. Tsinálhat 'e Aranyat N.N. Chemiai mesterséggel?
2. Fel áshatja 'e N.N. a' keresett Kintset?
3. Miként ütt bé a' Vadaszat N.N. nek?
4. Meg fizeti e N.N. nékem N.N. nek a' mivel tartozik?
5. Jó lesz 'e N.N.:nek költsön pénzt adni?
6. N.N.: jó és hiv Baratom 'e ennékem?
7. El jön 'e N.N. az én hívásomra?

II. ♀ Mercurius. *Kéneső. Ész, kereskedés, pörök, utazás, Tolvajtság*

1. Kap 'e N.N.: nem sokára kedves levelet?
2. Alkalmatos 'e N.N. elméje a' Tudományokra?
3. Alkalmatos 'e N.N. a' Kereskedésre?
4. Mitől kell nékem N.N.:nek Őrizkednem a Kereskedésben?
5. Lessz 'e jó ki menetele az N.N.: fel vett utjanak?
6. Ki lopta el NNnek NN. Jozágát?
7. El végződik 'e N.N.: Pöre (vagy Pere) hamar a' Törvényben?

III. ♀ Venus. *Réz. Házosság és szeretetet illető Dolgok*

1. Millyen Felesegem lesz nékem N.N.:nek?
2. Millyen Férjem lesz nékem N.N.:nek?
3. Meg nyerem e' én N.N.: szeretőmnek vagy Matkámnak N.N. net?
4. Hány gyermekem lesz nékem N.N.:nek?
5. Fiat szülök 'e vagy Leányt?
6. Mitsoda Sorssa lesz a' most született kiseded N.N.:nek?
7. Mit kell kerülni N.N.:nek a' Házasságban?

[7.]

IV. ☾ Hóld. *Ezüst és Zink. Külömbkülömbféle szerentse és szerentsétlenség*

1. Mit jelent N.N.:nek álma a' mult N éjtszakán?

⁸ Az *állat* szót Pálóczi Horváth Ádám más munkáiban is „fizikailag létező dolog” értelemben használja.

2. Használ 'e N.N: betegnek az ér vágás vagy mi más?
3. Halálos 'e N.N. betegsége?
4. Előbb hel 'e meg N.N: Asszony, mint N.N: Férjé?
5. Szerentsés leszek 'E én N.N: állandossan?
6. Mitsoda embereket kell nékem N.N: kerülnöm?
7. Szeret 'e N.N: hűsegessen engemet?

V. ♂ Mars. Vas. Hadi dolgok.

1. Lessz 'e N: esztendőben N: és N: között haboru?
2. Vannak 'e nékem N.N nek alattomos ellenségim?
3. N: és N között melyik esik el a kettős viadalban?
4. Meg hal 'e N:N: a' hartzon, melyet N: napon kezd?
5. Miszerentsével út bé nékem az N. haboru?
6. Jó lesz 'e nékem N.N.-nek Katonává lennem?
7. Győz 'e N: Király vagy Hertzeg, az N:N: ellen kezdett Haboruban?

VI. ♃ Jupiter. Fejér On. Méltóságok és N[y]ereség 's több effélék

1. Melyik az igaz Vallás? N. e, vagy N:?: E kettő nem illik játékba?
2. Üdvözülhetek 'e én N:N:
3. Meg gazdagszom 'e Én valaha?
4. El nyeri 'e N:N: – ez vagy amaz Tisztséget választás szerint?
5. Szerentsesen viszi 'e N.N: Méltóságos Tiszti Hivatalát?
6. N. Napon N. Hólnapban N. Esztendőben, nyer 'e valamit N:N.
7. Meg nyerem 'E én N.N a' Hivatalt melyre vágyok?

[8.]

VII. ♄ Saturnus. Fekete On Idő és a' mi erre tartozik?

1. Termékeny lessze e N Esztendő
2. Hány Esztendeig él N.N:?:
3. Millyen lesz N. Esztendőnek az Össze?
4. Milyen a' tele?
5. Milyen a' Tavasza?
6. Millyen a' Nyara?
7. Milyen halállal halok meg én N.N?

VIII. Urania. Platina avagy Fehér Arany. Történetek

1. Mit jelent az N. Esztendei Üstökös Tsillag?⁹
2. Meg lesz e hamar a' kívánt Békesség?

⁹ A üstökös megjelenésének a korban nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint manapság; feltűnését a világvége képzetéhez volt szokás kapcsolni. Pálóczi Horváth több (irodalmi és tudományos) művet írt róla s ezeken túl is sok írásában megjelenik ez a téma – talán ez indokolja, hogy itt is alapkérdésként bukkan fel. Összegezve lásd: PÁLÓCZI HORVÁTH, 2015, 866.

3. Millyen rendű és allapotu [ember] leszek én N.N.?:
4. Mi története leszen N.N. Királynak vagy Királynénak? vagy másnak?
5. Millyen Fejedelem válik N.N: gyermekből?
6. Mi szerenteje lessz N.N: hadakozó Nemzetnek vagy Királynak?
7. Mi lesz Frantzia Országból az Uralkodásra nézve ?

IX. Űveg Vass. A' több Kérdésekhez valo Külömbkülömbféle tóldalék

1. Meg nyerem 'e én N.N.- a' mit kívánok?
2. Meg lessz 'e a' mit én gondolok
3. El kell 'e állanom nekem N: kérésemtől?
4. Igaz 'e a' mit nékem N.N beszélt N.N: felől?
5. Hasznos lessz 'e N.N: nek N.N: ellen hadakozni.
6. Jól út 'e ki N: Dolog mellyet el kezdettem?
7. Meg történik 'e ez vagy amaz hamar?

[9.]

Jegyzés a.) A' Fő szám tsak hét, és annyiféle kérdésre felel, minden egy egy Planeta.

És így Kilentz – hatvanháromra. De nem szükség a kérdésnek tsupán ezek közül valónak lenni. Lehetnek mások is ezekhez hasonlók vagy atyafiasok.

b.) Minden egy egy fő számnak kilentz titkos számja van, és így a hétnek hatvan három, és ezeknek különkülön 9 segéd számja, mellyekkel szaporodván 567 Kabalai szám jön ki minden Planetára; es így a' 9re 5103. Mellyeknek ugyan annyi egyes vagy kettős szó felel meg és ezekből 567 felelő vers telik.

c. A' versek ha Hexameterek, mind egészek, némelylek pedig tóldottak is. Sok közülők véghangos vagy *Leoninus*. Ha Trochaicusok és Jambusok jönnek ki, azok állandóul véghangossak, (Kadentziassak) és akkor többnyire két sorbul állnak, néha harmadik kurta is járul hozzájuk.

A' Planeták Arany Táblája

Fő számok	1	2	3	4	5	6	7
Titkos számok	63	72	81	90	99	108	117
	189	198	207	216	225	237	243
	315	324	333	342	351	360	369
	441	450	459	468	477	486	495
	504	513	522	531	540	549	558
	378	387	396	405	414	423	432
	252	261	270	279	288	297	306
	126	135	144	153	162	171	180
	0	9	18	27	36	45	54

Ezen Arany Táblában

1. A Felső Sorban a' Természeti hét számok vagynak Fő számok
2. A' többek mind titkos számok, 's minden Fő számnak, kilentz titkos van alájja irva és ezek, az egy 0-semmin kívül mind olyanok, hogy 9^{cezel} el lehet osztani, akar egyessen vagynak irva, akar vissza fordulva.
3. A' titkos számhoz járul valamely segéd vagy szolgál szám, mely amazzal össze adva teszi a' Caballai Számot

[10.]

Igy megy hát a' ki számolás

1. Tedd fel a' Kérdést, a' Nevnek, dolognak, helynek, időnek, környűl állásival, de szó szaporittás nélkül.
2. Nézd meg mellyik Planétára tartozik a Kérdés? 'S hányadik az a' kérdések rendibe? az lesz a' Táblában a' Fő Szám.
3. Számláld meg a' Kérdesnek betűit, és hányd ki belőle a' 9^{cezedi}keket, mig tart bennek, vagy oszd el kilentzel, és a' mi fellyűl marad, az léssz a' segéd vagy szolgál szám. Ha semmi se marad maga '9. lessz az.
4. A' Fő Szám alatt irva levő kilentz titkos számot, ird le egymás után viz ként (horizontaliter)
5. Minden titkos számhoz add hozzá ugyan azon segédszámot, mely össze adásból lessz Kilentz Caballai Szám.
6. Ekkor vedd elől annak a' Planetának Szó Laistromát, és minden Caballai számnak, ird utánna a' nékie meg felelő szót 's abbol a' 9. szóból tellik egy Vers, mely meg felel a' Kérdésre. P:O.

Legyen ez a' Kérdés:

Kolompár Péter Katlanjában által olvadhat 'e a' vas, jó arany rudra?

A' Kérdés a' Napra tartozik, az első számra. 1. tehát a' Fő Szám, a' titkos számok az 1. alatt rendel ezek

	63.	189.	315.	441.	504.	978.	252.	126.	0.
Kilentz osztván a' Kérdés betűinek számát, ötször találok benne, és fent marad 8. Ez hát segéd szám mellyeket hozzájok adván Caballai számok lesznek Ezeknek a' Nap laistromában	8	8	8	8	8	8	8	8	8
	71:	197.	323.	449.	512.	396	260.	134.	8.

ezek a' szók felelnek meg. ...sok lett koldussá katlanba de senkise dussá még eddig.

[11.]

A' régi tsinálmányu tsupa betűs Kaballabul rövidebbre vonta, és Magyarra tsinálta
H. A.

A' napkeleti titkos Könyvön szegény Horváth igen sokat épített
Pedig az egy sokak előtt esmérös nem régi Schwörmer
Compositiója. – A' minemű több is van. – Kiváló
ha az ember több nyelveken is olvasott, nem
csak mint Ö. – mellyet meg is vall
Novissima Philosophiaja¹⁰ Praefatio
jába – mellyet opus Posthu-
musnak szánt, és kért
hogy nyomtattatnám ki,
De kezemhez nem
adta. Aligha
msscriptum
marad.
S. I. mk

---

¹⁰ Pálóczi Horváth Ádám nagy összegző munkája, melyen élete utolsó évtizedében dolgozott, nem jelent meg nyomtatásban, a kézirat holléte ismeretlen.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- KAZLEV *Kazinczy Ferencz levelezése*, I–XXI, kiad. VÁCZY János, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1911.
- NÉMETH
1985 NÉMETH József: *Horváth Ádám a szabadkőműves és politizáló költő*. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. Szerk. TÖRÖCSIK Z., UZSOKI A. Veszprém, 1985, 461–471.
- PÁLÓCZI HORVÁTH
1942 *Pálóczi Horváth Ádám Holmi-jának negyedik darabja*. Csurgói Könyvtár, XVIII. s. a. r., jegyz. DR. ÉCSY Ö. István. Csurgó, 1942.
- PÁLÓCZI HORVÁTH
2015 *Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai 1787–1796*, RMKT, XVIII. század, XVI., s. a. r. Tóth Barna, Universitas–Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.
- VÁMOS
2011 Vámos Hanna: *Leleplezett titok, Pálóczi Horváth Ádám titkos szabadkőműves dokumentuma*. In: *Magyar Arión, Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*. Szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla. rec.iti, Budapest, 2011, 41–57.

Melléklet

i. o. Arany, Nap, vagy helyeke Föld.

1. Borsó	37 be	70 rajt	100 ggy. mája	145 nagyokna	181 az. Cson	217 fűsz	250 a'
2. mündene	8 el. veg	4 itt	110 a'	6 se	2 mi	8 fűsz	4 nem
3. nem	9 kamotca	5 ra	1 koka	7 leri	3 lefel	9 vére	5 fejese
4. masut	40 juoz	6 lakány	2 jöke	8 latona	4 kijjaban	220 adóra	6 kőszel
5. ka	1 ne	7 labad	2 a ki	9 nem	5 mere	1 vgyon	7 kjac
6. nem	2 rajtad	8 gyakra	4 ricka	150 ki	0 ne	2 kior	8 akorniz
7. Aranyat	2 Meddal	9. néha	5 sok	1 talba	7 ne	2 egyfere	9 vefz
8. Csög	4 kár	80 Timon	6 ha	2 eke	8 leff	4 amatt	26. Dúrná
9. nem	5 dudral	1 kgy	7 nagy	0 nem	9 la	5 adad	1 kecske
10. úrsod	6 bele	2 trali	8 vashatad	4 es	190 bir	0 de	2 gyomná
1. mere	7 húsgőcc	0 agg	9. nem	5 taxomni	1 tehet	7 jámbornak	0 jöke
2. Ökereznek	8 kékít	4 nem	120 több	6 adon	2 darulat	8 s	4 megp
3. lopai	9 fűtöl	5 moat	1 nem	7 fűsz	0 vjedet	9 add ki	5 vgyadál
4. kintzet	50 talbat	6 probatal	2 egyfer	8 mint	4 Aranyt	200 ady	6 a' ma
5. Ugye?	1 erőtöl	7 jöke	0 vgykise	9 neki	5 lot	1 ki	7 adol
6. rickán	2 ka	8 leg	4 nem	180 rája	6 veltötn	2 adri	8 cherd
7. jütalom	0 keri	9 lednek	5 jö	1 ne	7 lot	0 kőgynek	9 kintze
8. Te	4 fűszies	90 koka	6 kette	2 több	8 Aranyat	4 ne	270 tot k
9. Szexenid	5 egysermind	1 meg	7 nemelen	0 veped	9 kint	5 lot	1 ma
10. bantva	6 hasza	2 hoggan	8 vfflat	4 mere	200 Magnel	6 kőltör	2 fuki
1. hasznal	7 iton	0 fel	9. Ugye?	5 kőnyü	1 mutat	7 pohar	0 hatádn
2. Gyomelki	8 vüsd	4 jámbor	120 mint	6. Szexenid	2 üli	8 bogan	4 a'
3. indul	9 kere	5 több	1 alij	7 fejese	0 a'	9 magat	5 a' ki
4. memi	60 kúvánd	6 0 neki	2 haclan	8 te	4 ott	240 barat	6 vabra
5. kővelni	1 vüsd	7 mére	7 fűt-gőcc	9 jö	5 talal	1 vallonis	7 fa
6. Vadászok	2 vüsd	8 a mit	4 meg	170 haz	6 ebb	2 kered	8 vep
7. kőszel	0 mint	9 egyfer	5 máshere	1 mint	7 kerga e'	0 dolog	9 de
8. kiz	4 blye	100 kiadhad	6 trak	2 lész	8 kis	4 ö	280 man
9. Jemiköl	5 nem	1 adhatz	7 kintze	0 a'	9. Vohara	5 jón	1 tu
10. fejiken	6 ön	2 a'z	8. Vengilije	4 ke	270 tudz	6. Abadela	2. meg
1. lez	7 vüsd	0 ugy	9. tilerok	5. kőszel	1. ctecca	7 jol	0 kiz
2. Abadulni	8 Arany	4 ka	140 le	6. ra	2. haladunk	8 sem	4. medli
3. több	9. hazböl	5 a'	1 el	7. felel	0. Madanbra	9. hoz	5. uj
4. Naposient	70 a' ki	6. kőltör	2. vüsd	8. proba	4. kiz	250 kiser	6. le
5. kőszel	1 sok	7. münd	0. vüsd	9. meg	5. utina	1. vüsd	7. fejese
6. itben	2 kint	8. hadaghat	4. mint	100. kider	6. haz	2. ne kiz	8. cte

289 mila	225 van	361 tyel	397 leg	420. te	469 uros	508 nem	541 nem
290 lacrnak	6 tönck	2 rompás	8 nyíjját	4 a	470 nint	6 leg	2 ne
1 indk	7 át	3 asz	9 en	5 de	1 kühöjébe	7 láttal	3 friskuj
2 hacha	8 bagoly	4 kúmi	400 sem	6 pdrij	2 agj	8 tüz	4 tuff
3 elnyomás	9 kol	5 hűnek	1 nyér	7 kirjad	3 keret	9 menyé	6 ellene
4 rika	320 se	6 bráler	2 láta	8 se	4 tölle	570 ki	6 kényerülné
5 kell	1 a	7 horzu	2 vadra	9 is	5 erid	1 jottára	7. bé vemi
6 keloidol	2 mindent	8 éred	4 nem	440 e?	6 veld	2 de	8. van
7 illik	3 ki	9 a kűfűg	5 hembé	1 megjéme	7 fűsötj	3 trak	9 jöttémi
8 nem	4 vadra	270 megjón	6 ados	2 arany	8 epekte	11 nagy	550 mig
9 barátság	5 ne	1 meze	7 ki	3 ki	9 de	6 voffje	1 a
100 lejra	6 ott	2 traggon	8 nem	4 keddöt	480 se	6 nagy	2 üdögzet
1 más	7 se	3 hűvad	8 ember	5 bröl	1 adni	7 vad	3 gyanakodni
2 vjgyál	8 sem	4 vezimog	470 tökére	6 a	2 szóm	8 nagyúpad	4 maga
3 sem	9 ma	5 hajónis	1 kancem	7 nagyja	2 kényörög	9 a hori	6 a hie
4 jö	240 vella	6 ö	2 ha	3 kopkod	4 nehyröl	520 kűngűbe	6 kedvű
5 a mi	1 is	7 met	3 fogja	9 kacatba	6 hagna	1 tallé	7 ki
6 ne	2 vak	8 hűlont	4 kencen	400 kercsz	6 inkabál	2 a pém	8 az eg
7 kedved	3 ejjik	9 leg	5 törd	1 alabé	7 ekké	3 nem	9 dolga
8 jövedelbe	4 ha	280 aprótkod	6 tralfa	2 tanaristhaj	8 heres	4 fele	560 salté
9 nem	5 nagy	1 e	7 kancem	3 sűngig	9 jel	5 kol	1 el.ér
10 ha	6 ne	2 pontó	8 hogj	4 clencvű	440 mint sem	6 ki	2 kűsöd
1 ezerhez	7. a ki	3 van	9 trak	5 bolott	1 gyaksran	7 se	3 fra'r
2 kűmi	8 sem	4 tesonköt	420 e?	6 talabj	2 s	8 nagy	4 jömi
3 kőnőda	9 ne	5 vabót	1 milor	7 pár	3 isk	9 sille	5 leg
4 s milor	250 fél	6 senkise	2 is ha	8 elemoffere	11 eleret	520 te	6 jobb
5 ha	1 baléne	7 munkakodm	8 hegerűjel	9 adé	5 trak	1 jöherf	567. is.
6 de	2 tartód	8 anyag	4 kűvibe	460 vadász	6 maga	2 a masik	
7 állargás	3 bűvűst	9 leg	6 kűvelre	1 löjj	7 beregöl	3 miböl	
8 kűnyűt	4 Udoré	290 se	6 az	2 ma	8 s ha	4 de	
9 trak	5 a mit	1 martha	7 bolonul	3 mème	1 g a te	6 igaz	
10 vűrtűfű	6 mint sem	2 ott	8 vallya	4 vekt	500 kűdret	6 kamatot	
1 minden	7 reled	3 magad	9 maga	5 mit	1 sem	7 ke vűrj	
2 urain	8 nehy	4 kűpavul	400 sers	6 hegyét	2 tejed	8 kűpűncet	
3 kedvűfű	9 kűt	5 valla	1 kűnül	7 am de	3 kűrdöl	9 de	
4 ha	260 legittor	6 ora	2 tuchafja	8 öttel	4 gyalog	540. moje	

II §. Mercurius

1 Kivand	27 Utan	70 rika	100 mit	140 eőz	180 vragy	210 kendig	250 kapni
2 tehadad	8 őr	4 őr	110 öbör	6 meg	2 vög	8 kőfex	4 el
3 local	9 feread	5 vint	1 ady	7 hagna	9 bolyg	9 talatol	5 feread
4 valak	40 meg	6 sol	2 bolnap	8 sem	4 ne	220 adri	6 nyers
5 belök	1 feread	7 rika	7 400	9 ne	5 öte	1. koló	7 a papia
6 a faga	2 effel	8 karura	4 völegat	150 mint	6 gyorubb	2 néked	8 ir
7 maraba	7 ei	9 sol	5 nem	1 kelt	7 vragy	8 kőfel	4. kizel
8 hoz	4 Unak	80 tudri	6 kidero	2 solat	8 kőfel	4. kizel	250 kidero
9 tudat	5 keveset	1 lokok	7 meg	2 van	9 mit	6. lojen	1. tölöl
10 fexmin	8 fia	2 nyerni	8 pöet	4 fings	150 levele	6. Oriz	2 feread
11 kizájan	7 titol	9 penzen	9 job	5 rubó	1 őrjak	7 Meloz	3 van
2 Ljnek	8 filic	4 tur	120 biri	6 mint	2 fiv	8. el.	4 a
3 belolaba	9 hany	5 kátemet	1 kőr	7 romi	2 meg	9 gyarus	5 vöfö
4 belolaba	50 ellopott	6 hagg	2 art	8 fej	4 töl	200 feread	6 kőfel
5 magasra	8 őr	7 x mi	9 vögen	9 se	5 helyer	1 meg	7 inláb
6 magasra	2 néked	8 kényü	4 a mi	100 a mbe	6 el	2 leke	8 maza
7 feread	9 aruoncol	9 völni	5 vöge	1 adot	7 ha	9 meny	9 ki
8 terni	4 halgat	90 Merkur	6 moze	2 támpat	8 leoz	4 völni	270 tudot
9 kelt	5 aranyfej	1 sol	7 ne	9 ez	9 hagg	5 őr	1 hagg
20 kezes	6 vöni	2 a ki	8 őrni	4 töláb	200 ez	6 talajnel	2 sötöm
1 tudatlan	7. haj	9 a	9 a	5 halmorra	1. más	7 neki	9 mi
2 tass	8 sügöd	4 káron	100 gönyü	6 garajba	2 hagg	8 utrin	4 koma
3 kőljen	9 kőfexen	5 bö	1 kőlopa	7 leoz	9 meg	9 kőfex	5 va
4 káron	60 leoz	6 vöze	2 hagg	8. pöncal	4 jo	210 keze	6 vögen
5 hadra	1 attul	7 vöfö	9 őr	9 vöng	5 Embet	1 magat	7 őr
6 vöfe	2 őr	8 vöfö	4 völet	170 ez	6 kőr	2 magat	8 más
7 mindene	9 vöfö	9 jo	5 ki	1 kőr	7 fexen	9. ö. i	9 kőjen
8 pompa	4 kő	100 őr	6 őr	2 őr	8 feread	4 pöncal	250 kőfex
9 kőfex	6 moze	1 job	7 feread	9 nem	9 pönc	5 leoz	1 mint
10 mástul	6 kőfex	2 őr	8 magat	4 pönc	210 kőfex	6 pönc	2 inláb
1 vönek	7 őr	9 olyn	9 ez	5 őr	1 kőr	7 mint	9 fia
2 meny	8 jö	4 a ki	140 ki	6 tölöl	2 ki	9 tölöl	4 kő
3 kőfel	9 leöl	6 magat	1 mint	7. vragy	2 kőfex	9 Santa	6 memi
4 hagg	70 mint	6 jo	2 ha	8. mindene	4 magat	250 néked	6 mástul
5 kőfex	1 job	7 káron	9 mutitni	9. en	5 őr	1 leke	7 a ki
6 leke	2 job	8 feread	4 feread	180 illi	6 ez	2 kőfex	8. hagg

289	högyn	226	elme	261	oly	297	talni	400	lygyen	469	boros	505	art	541	ki	
290	jézi	8	éj	2	hi	8	de	4	mint	470	meg	6	mitoz	2	jóbia	
1	ut	7	hizza	0	mák	9	de	6	olya	1	talistal	7	de	0	e2	
2	utan	8	elméjü	4	ha	400	sem	6	vagy	2	izének	8	az	4	vegy	
3	ha	9	kapát	6	töle	1	izéne	7	tulja	0	több	9	kem	5	nem	
4	álom	300	le	6	vran	2	inabbi	8	kéneke	4	ji	510	mivel	6	vessellal	
5	de	1	usz	7	vöte	0	5	9	gyümlös	5	hagyó	1	Utjában	7	viggyél	
6	véjivel	2	az	8	ha	4	60	440	jebb e?	6	adása	2	merc	8	körre	
7	hagy	0	hibaj	9	keredet	5	Pluto	1	ellenfelé	2	ha	0	ide	9	arad	
8	hízen	4	ei	070	keresz	6	hártya	2	te	8	holny	4	minden	550	Ri	
9	Gimbana	6	fordini	1	addal	7	hujjel	0	ki	9	ki tész	5	nem	1	lopni	
000	aludtam	6	melegor	2	mind	8	arant	4	reményl	450	viggye	6	val	2	papagalya	
1	vágyat	7	hagy	0	apóré	9	Ur	5	elb	1	re	7	kába	0	kereset	
2	a mit	8	halmisok	4	az	410	talat	6	vala	2	hajt	8	éj	4	magyalal	
3	remse	9	re	5	Thomis	1	kiróré	7	maga	0	mi	9	gyosra	5	ganiba	
4	nint	240	tal	6	Höbrey	2	kisén	8	ei	4	ha	520	is	6	igaz	
5	alhoz	1	keve	7	de	0	senkinél	9	szó	5	öröm	1	de	7	felal	
6	nélem	2	6	8	hirdjédek	4	balra	450	minden	6	menj	2	bolto	8	nem	
7	az	0	latis	9	herkénya	5	re	1	lehet	7	ragyon	0	sem	9	fejér	
8	vessjére	4	talat	080	fyg	6	lavan	2	de	8	őzet	4	igajában	500	szjéni	
9	slaktor	5	ei	1	rem	7	az	0	hanem	9	olajat	5	fiat	1	8	eser
010	aktarva	6	fény	2	urin	8	tyagár	4	lesz	490	igaz	6	vella	2	töböt	
1	fyedony	7	felcsig	0	8	9	hirdi	5	kerálat	1	juván	7	fény	0	prohator	
2	bolaja	8	nem	4	ha	420	álom	6	nem	2	lyrijebb	8	azon	4	ixra	
3	vessibe	9	valamin	5	kesüle	1	vége	7	vizellen	0	sem	9	elme	5	erfenyja	
4	ha	260	tsobieni	6	nem	2	a	8	esed	4	nem	520	hagy	6	nem	
5	feléledok	1	kyezeri	7	ér	0	ut	9	meg is	0	tilom	1	szere	07	trajd	
6	de	2	nyatadat	8	tudomány	4	a'lyó	460	meg	6	de	2	val			
7	hemel	0	kesüle	9	a mire	5	kirallya	1	nehéz	7	nem	0	attul			
8	solat	4	de	090	örömlen	6	nylivel	2	lot	8	szil	4	egy			
9	happér	5	ucat	1	el	7	vöte	0	Plutus	9	ér	5	kényes			
020	is	6	neki	2	lány	8	hónarvára	4	tuljen	500	ellenfel	6	hízi			
1	el-jött	7	éred	0	málec	9	mindogy	5	hízi	1	éj	7	sem			
2	indul	8	uradul	4	elme	430	neve	6	öröglen	2	az egyet	8	Abba			
3	solára	9	hagy	5	vayyon	1	maja	7	ker	0	milene	9	Maradni			
4	törve	260	re	6	néve	2	híreje	8	fi	4	hába	340	fy'nyes			

III ♀ Venus

1 latz	27 fi	70 trak	109 a'	116 ugy bogy	181	Sogor	217 Kötés	252 Székely
2 Uj ruha	8 Allatott	4 rathos	110 sek	8 mas	2 Ötösöt	8 Jövendő	4 Efficia	
2 Szexer	9 Nagya	5 fej	1 vala	4 legy	2 Nyezet	9 de	5 Szexer	
4 is	40 illere	6 ha jo	2 trak	8 köpönt	4 nem	220 legy	6 ha	
5 veszed	1 Almodos	7 ugg	7 ha	9 Ok	5 gyilkos	1 öldös	7 hie	
6 magad	2 Kiránd	8 mit	4 atqa	150 élee	6 nem	2 fi	8 belöle	
7 Későben	7 legy	9 egy	5 sok	1 Ungyal	7 ne	7 Süly	9 jo	
8 vidd el	4 méhede	80 ki	6 trak	2 meg	8 nem	4 mind	260 volna	
9 talasz	5 busuly	1 jaj	7 Sokba	7 éren	9 füvire	5 fiad	1 harom	
10 Fejnyak	6 Aratlanak	2 megnyered	8 banya	4 te	190 legy	6 illyen	2 eleg	
1 legy	7 lehen	7 hied	9 fizej	5 vemi	1 öljek	7 ha	7 ha	
2 haszna	8 bomlados	4 bácha	120 afeoj	6 poroz	2 a kite	8 termecze	4 ugya	
3 hátrout	9 araban	5 ha	1 len	7 meg egy	7 sok	9 ugyan	5 erex	
4 a Dani	50 bej	6 megnyered	2 övird	8 egy hie	4 a mind	200 alig	6 ne	
5 meg	1 felül	7 tralfa	7 sok	9 leany	5 vered	1 ahard	7 se	
6 magad	2 felhet	8 nyert	4 a gyaba	100 kietis	6 a gyagy	2 hany	8 el	
7 Almodos	7 jo	9 jol	5 ne	1 felehek	7 a xer	7 gyid	9 napjan	
8 legy	4 kevered	90 Amoz	6 övird	2 trak	8 vektogot	4 kit	270 senki	
9 megnyered	5 apony	1 Fejjevel	7 is	8 ugyan	9 egy	5 jo	1 magad	
20 kell	6 havilten	2 trak	8 apony	4 apony	200 menyjen	6 nyil	2 öreki	
1 hied	7 tenni	7 hany	9 te sen	6 a	1 fiatal	7 jatekra	7 nem	
2 vallana	8 vemi	4 sok	120 tsunyalt	6 be	2 ha len	8 neved	4 hie	
3 nem	9 megfagyot	8 meg	1 ölbül	7 meg	7 e	9 jo	5 magad	
4 meghagy	60 beli	6 hat	2 jot	8 ne	4 vany	240 kanyjat	6 ar	
5 fizej	1 küld	7 nyohat	7 es	9 leany	5 özevgy	1 jot	7 se nem	
6 allja	2 tapafalod	8 itt	4 ne	120 tolva	6 kiz	2 nevelis	8 fogad	
7 dolgat	2 rehoz	9 sok	5 Szaru	1 ne	7 kezeny	7 makas	9 zeis	
8 vele	4 fej	100 ha	6 a jo	2 az	8 e	4 ütöt	280 gondolat	
9 ajolat	5 eleinte	1 elöl	7 fej	7 tarsya	9 ha	5 ne kopjon	1 Szank	
10 paritaban	6 alljan	2 apony	8 mi	4 scosa	210 el	6 hieget	2 a	
1 leany	7 jobb	2 leany	9 nyelu	5 nyex	1 minden	7 Szavat	7 hie	
2 kiededot	8 trak	4 ebon	140 kopote	6 ruhát	2 tollan	8 mind	4 Szep	
3 hoz	9 keresed	5 ost	1 hilt	7 minden	8 romeny	9 fiatal	5 Keszte	
4 lehen	70 koppel	6 a'	2 dugod	8 halakrol	4 valamit	250 hie	6 kettog	
5 magyulamok	1 fej elak	7 ne	8 meg	9 ei	8 biztard	1 hiegd	7 nem	
6 iselen	2. qafday	8. vany	4. len	180 mindenben	6. trak	2. tictaloz	8. mind	

289 meg	225 kispine	261. juv	297 úrséd	422 karátok	469 aharuki	508 tenéked	541 ki
290 hátal	6 inkább	2 elen	8 völd	4 nádnyjón	470 völkérel	6 a tvee	2 miter
1 is	7 gősdag	2 len	9 tenéked	5 a	1 gpermek	7 veltöf	2 lebz
2 is	8 hajfi	4 erklőri	400 hány	6 som	2 ell	8 dajannel	4 de
3 péneken	9 halás	5 olaszja	1 nem	7 a bura	3 féjéde	9 ha	5 tuded
4 lemi	300 féjédek	6 féjéjüti	2 karax	8 akax	4 mind	570 szagad	6 hat
5 jokián	1 emberleg	7 varhat	2 kúve	9 se	5 art	1 a mi	7 mit
6 féjéfi	2 kised	8 ne	4 ha	440 soka	6 meg	2 nekéd	8 féjéde
7 mékőbe	3 miere is	9 de	5 vakám	1 ille	7 fagoran	2 parangala	9 iker
8 féjére	4 kised	370 kikialtat	6 mit	2 darabj	8 jón	4 szököst	500 jót
9 ferekes	5 néked	1 hárváha	7 gondolat	2 zefil	9 fit	5 felceni	1 kőfen
300 miatt	6 foglala	2 el	8 máx is	4 el	480 fi	6 nem	2 s
1 hasznos	7 azca	2 féjére	9 három	5 keverett	1 kőse	7 ki	2 ö
2 ferekes	8 kúve	4 magalat	410 néli	6 tőkd	2 meg	8 bomlana	4 leaz
3 zifalék	9 kétes	5 láccgato	1 hevedik	7 jó	3 legyen	9 a	5 félyek
4 kom	240 de	6 hordót	2 mere	8 van	4 midőn	520 hanem	6 elhet
5 nagy	1 magadat	7 a lét	3 vammak	9 s ha	5 tőrrel	1 ádos	7 lalló
6 s	2 nem	8 hami	4 de	460 kúve	6 vogy	2 millyen	3 elme
7 alaxmly	3 a többe	9 maja	5 elkoraly	1 holaja el	7 erklőri	3 ki tulja	9 magadat
8 ne	4 röggedel	280 boshonk	6 de	2 ha ki	8 elf	4 fa baly	500 féjéfi
9 hatam	5 menyi	1 ó som	7 amal	3 de ha	9 haslandó	5 ö	1 s
310 fel	6 de	2 bax	8 fuanak	4 ha rut	400 joltan	6 ok	2 társánal
1 felcés	7 ldes	3 nem	9 de	5 föld	1 nem	7 te	3 káradat
2 millyil	8 de	4 trinál	420 áddé	6 mig	2 nemecce	8 buja	4 mulatata
3 mészölög	9 es	5 való	1 alax	7 urad	3 hogyha	9 am	5 se hied
4 mig	260 nagy	6 rut	2 hogy	8 kinek	4 hibádon	500 ö	6 hallos
5 más	1 es	7 fő nem	3 kőfel	9 kődelő	5 nagy	1 de	7 kővőrtő
6 agy	2 fozmáta	8 kőpősgővel	4 vammak	400 de	6 latot	2 tinálja	
7 jónak	3 nejem	9 foja	5 mere	1 tőfőf	7 ártomány	3 nem	
8 ha	4 halásja	290 heret	6 a	2 fűved	8 vemi	4 kax van	
9 Baz	5 a	1 áll	7 nagy	3 tarzana	9 tenni	5 egyrebaig	
320 néve	6 ha	2 kőpőf	8 vogy	4 de	500 mind	6 fély	
1 a	7 fo	3 felcsője	9 legiti	5 kevelem	1 dolozatlan	7 el-hal	
2 erklőbe	8 Annja	4 ha	430 de	6 nem	2 kevéte	8 hajfor	
3 is	9 le	5 nevad	1 valija	7 kőpőf	3 miler	9 kőmök	
4 fje	260 nem	6 hat ha	2 leend	8 lat	4. tsak	540 foglenni	

IV C. Hólv

1 éjjel	21 mecsk.	70 orvos	100 all	125 mindent	181 erre	217. hit	250 meg látó
2 hólt	8 vélemez	4 egy kis	110 a'	6 sem	2 ne	8 a'	4 leendő
3 vakon	9 híjaval	5 a'	1 abax	7 se	3 fah	9 pár	5 ne is
4 reménytelen	10 lefel	6 a vére	2 ha	8 könnyű	4 leg	220 huson	6 be
5 elis	1 dolnalk	7 a bötö	3 a'	9 dög	5 tal	1 kivanó	7 almat
6 imádkoz	2 jo	8 többet	4 hi	150 mind	6 nem	2 egy	8 es
7 aljaint	3 nevesni	9 mig	5 ast	1 as	7 ne	3 ujra	9 ast
8 almodol	4 elrig	80 adal	6 a'	2 ferec	8 magpul	4 vagy	260 holany
9 ijjele	5 várad	1 vicemel	7 a'ki	3 eredt	9 te	5 mevel	1 oty
10 ferec	6 ast	2 bar	8 nagy	4 hasznal	100 hore?	6 ferecsike	2 vishim
1 többet	7 utai	3 erfen	9 uoy	5 nem	1 almad	7 jobb	3 vagy e?
2 magadat	8 megvala	4 volt	120 sokat	6 kalni	2 tudatolj	8 as	4 kened
3 illik	9 kufala	5 addj	1 fide	7 innen	3 hajnal	9 mig	5 fidele
4 kellen	50 befogafek	6 nem	2 Thaseuf	8 sajpatna	4 esek	200 bai	6 nyitn
5 magam	1 ferec	7 a'ki	3 kar	9 napolat	5 mast	1 nagy	7 karos
6 hal	2 fitt	8 len	4 himet	150 verekb	6 kinyen	2 all	8 ha
7 kidog	3 magam	9 ha	5 vögad mig	1 meljel	7 hanem	3 trah	9 el
8 vörögecs	4 must	90 halat	6 hiv	2 mid	8 kofteuf	4 mint	270 a'
9 halat	5 felalni	1 allanya	7 mid	3 kalni	9 ma mar	5 sorbul	1 bün
20 halat	6 vifeld	2 bar	8 dolgalot	4 puffa	200 verek	6 trapolat	2 a'hal
1 hal mig	7 csefen	3 egy	9 remingli	5 semmi	1 hi	7 miket	3 halaja
2 latten	8 a' proba	4 a'ki	130 ut	6 az	2 a'vank	8 hit	4 gyöppine
3 ellen	9 abajuk	5 ufrag	1 hord	7 higyj	3 uoy	9 hit	5 semmi
4 nem	10 vishatend	6 egy	2 alom	8 mikor	4 ing	240 gyütel	8 gyapok
5 orvos	1 felfegy	7 ha	3 mondotal	9 s	5 vashat	1 a'ki	7 legisec
6 kölcsön	2 is	8 az e?	4 ast	170 mikor	6 kobot	2 hi	8 orvos
7 bajod	3 ö' bdrája	9 el	5 kites	1 ha	7 vishatag	3 ferec	9 mibet
8 ácc	4 jec	100 nagy	6 jobb	2 icsit is	8 kiny	4 dolg	280 a'
9 bolain	5 jeler	1 ha	7 hi	3 behalise	9 trah	5 kifi	1 vishat
10 vesitok	6 ne	2 balog	8 hat	4 kofet	210 orvos	6 fah	2 hi
1 mind egy	7 ha	3 addj	9 es	5 tanatjal	1 mig	7 hiv e?	3 vagy
2 pajzai	8 zavart	4 villag	140 ne	6 hivul	2 terem	8 egy	4 baro
3 kop	9 telon	5 alland	1 ez	7 higy	3 terem	9 a'	5 fah
4 leind	10 ne bitt	6 rajtat	2 kidog	8 gynyolca	4 urin	250 nem ast	6 egy
5 híjefegy	1 jo	7 kuf	3 nyoman	9 teind	5 miv	1 magadat	7 a'
6 urin	2 ha	3 ugylet	4 a'er	180 fine	6 ain	2 o'	8 egy

289 minjäre	225 nem	261 magasabb	297 a	400 is	469 tenet	506 vesjelyel	541. lgy
290 fereura	b ha	2 kettő	8 meg	4 pörbára	470 urai	b velt	2 gasdag
1 kippeli	7 keresztel	2 fogad	9 napi	5 amyi	1 jón	7 re	3 magat
2 hal	8 mint	4 karang	400 meg	b bal	2 kőzobál	6 meg	4 veld
3 intabó	9 elljen	5 solal	1 fer	7 löst	3 hal	9 velt	6 meg
4 ha	300 egy	6 es	2 sol	8 hozg	4 nyolc	510 velt	6 hozony
5 mindent	1 vandel	7 vobad	3 elni	9 fial	6 nem	1 velt	7 tüni
6 fereura	2 nyulni	8 más	4 kax	480 Nagy	6 lgy	2 velt	8 hányon
7 ütbe	3 masnal	9 gőbes	5 a	1 kivebb	7 urai	3 nem	9 de
8 a lal	4 a	570 a	6 v	2 bant	8 kermel	4 velt	550 harba
9 karitad	5 hordia	1 ö	7 el	3 fial	9 bal	5 fogad	1 bite
200 ha	6 kineh	2 es	8 a bore	4 kilmoten	480 hi	6 velt	2 re
1 vray	7 lóte	3 vray	9 tala	5 kippesed	1 bitognak	7 kineh	3 gungyó
2 senden	8 egy	4 velt	400 velt	6 egy	2 kappogal	3 velt	4 nyelvel
3 mutatja	9 valyie	5 kital	1 ferjed	7 velt	3 fenikise	9 mit	6 neve
4 jelen	240 ha	6 nem	2 velt	8 velt	4 kilmoti	520 re	6 a hal
5 egy	1 mi	7 ha	3 az	9 egy	6 velt	1 sol	7 kagatont
6 lal	2 ha	8 velt	11 velt	480 velt	6 felyen	2 mind	8 velt
7 leket	3 ferjet	9 maja	4 ma	1 velt	7 f	3 v	9 alj
8 kitemi	4 pax	200 nem	6 hozony	2 kivebb	8 nyelvi	4 velt	550 meg
9 mint	5 fereke	1 fely	7 bitognak	3 fog	9 velt	6 kermel	1 nem
290 fereura	6 kiche	2 lgy	8 velt	4 pelt	480 ha	6 velt	2 kiba
1 tál is	7 hamasid	3 kivebb	9 is	5 hozg	1 kive	7 velt	3 de
2 kive	8 es	4 jel	420 az	6 velt	2 velt	8 velt	4 felyen
3 hozg	9 felyen	5 velt	1 kelt	7 de	3 velt	9 meg	6 kermel
4 idj	200 az	6 ha	2 kermel	8 meg	4 velt	550 kermel	6 velt
5 mint	1 a hal	7 lgy	3 nem	9 lgy	6 velt	1 mi	7 kippala
6 vray	2 re	8 kermel	4 kermel	480 kermel	6 kipp	2 el	
7 de	3 ha	9 kermel	5 hozg	1 az	7 de te	3 kermel	
8 az	4 a	200 kermel	6 kermel	2 a	8 kipp	4 kermel	
9 velt	5 magat	1 kermel	7 velt	3 nem	9 fial	6 van	
200 velt	6 mint	2 meg	8 velt	11 kermel	500 fial	6 jel	
1 kermel	7 kive	3 a	9 fial	5 el	1 nem	7 kipp	
2 kive	8 velt	4 kermel	480 kermel	6 velt	2 kermel	3 kermel	
3 velt	9 az eg	5 velt	1 velt	7 jel	3 kermel	9 kermel	
4 meg	200 kermel	6 kermel	2 kermel	8 kermel	4 van	510 kermel	

V. 8' Mars

1. Effenhör	27 gonafal	70 egg	109 jö	145 tral	181 luff	217 igen	250 he
2. Erenval	8 rig	4 tölör	100 öllni	6 me	2 le	8 nem	4 hegg
3. Vejet	9 he	5 vagnal	1 ninnan	7 ölvina	7 me	9 lövöl	5 vadan
4. Meisjöl	10 eiv	6 tral	2 Fjöfve	5 a	4 vifodde	220 he	8 de
5. Van	1 Almadon	7 van	0 lehvæð	9 a	5 betülvi	1 veig	7 öll
6. Simisöl	2 dolgöð	6 he	11 a	150 a	6 le	2 nem	8 karlan
7. Eriken	2 Reserua	9 ma	6 jö leyg	1 binteln	7 veig	0 hal	9 tral
8. Olja	14 föðin	80 leff	6 menj	2 mæðitæð	8 gyð	11 lövöl	280 eppel
9. Alabakoman	5 elvæð	1 völnavöl	7 jö	0 leyg	9 nyvæð	5 gyvæð	1 is
10. Tögöð	1 ö hjálta	2 egg	8 gyð	4 Düka	100 gyanitöri	8 elöð	2 nem
1. julevög	7 kring	0 a li	9 a hamis	6 föðör	1 leff	7 maraf	0 öll
2. Jöi	8 fel	4 me	10 ti	8 mis	2 ha	8 nyvæð	4 lövöl
3. me	9 völvöl	5 kardal	1 vö	7 vör	0 neyg	9 nyv	5 me
4. Vanisöl	50 vaffeg	6 Alomban	2 nyvæð	8 hege	11 leff	220 re	6 ö
5. Ellenvejel	1 væð	7 egg	0 mis	9 halöð	5 kring	1 me	7 lövöl
6. gyð	2 leyg	8 veig	11 gyðni	100 ö	6 de	2 elvæð	8 öll
7. vevöl	0 mege	9 kring	5 nem	1 danavöl	7 egg	0 jö	9 lövöl
8. völe	14 ja-li	90 egg	6 a	2 öllöri	8 föð	11 veig	270 me
9. veig	5 tröna	1 megal	7 köv	0 kring	9 van	5 leff	1 banon
10. völvöl	6 gyð	2 öllan	8 advæð	11 nem	200 a	6 ha	2 hal
1. öll	7 vevöl	0 ö	9 hiva	5 vöð	1 peyg	7 ö	0 jö
2. öll	8 veig	11 jöð	100 mege	6 ölj	2 mag	8 ha	11 pusvöl
3. völvöl	9 tröna	5 mehvæð	1 lövöl	7 me	0 vögg	9 öll	5 lövöl
4. völvöl	60 gyðni	8 me	2 hehvæð	8 nyvæð	11 ögg	210 Reserua	6 lövöl
5. völvöl	1 ö	7 me	0 he	9 nem	5 halöng	1 jö	7 a
6. öll	2 is	8 kattan	4 el	170 mag	6 me	2 de	8 he
7. lövöl	0 lövöl	9 egg	5 jö	1. hennöl	7 de	0 a	9 a li
8. föð	4 jö	100 jöð	6 ömæð	2 föðvöl	8 he	11 kring	280 hegg
9. lövöl	5 lövöl	1 ölj	7 lövöl	0 nem	9 öll	5 pö	1 ve
10. öll	6 leff	2 leff	8 öll	11 vögl	210 me	8 öll	2 lövöl
1. halöð	7 he	0 a ölj	9. lövöl	5 kring	1 me	7 mag	0 lövöl
2. el	8 hege	4 me me	140 ömæð	6 ölj	2 lövöl	8 ha	4 re
3. lövöl	9 lövöl	5 vögl	1 heff	7 jöð	0 nem	9 öm	5 ve
4. lövöl	70 he	6 a mi	2 öffe	8 lövöl	11 a	250 fög	8 lövöl
5. öll	1 a löse	7 vögl	0 lövöl	9 öll	5 övöl	1 gyð	7 me
6. lövöl	2 a	8 löll	11 lövöl	150 hancu	6 völvöl	2 he	8 ö

289 a	225 ollan	261 de	297 harjotul	423 mai	469 urolo	505 stakon	541 map
290 eala	6 elanay	2 trik	8 S. aj	4 aj	470 stufpauk	6 ijepfret	2 main
1 kolpa	7 penej	2 menel	9 bidalban	6 menji	1 fihe	7 vet	3 itkon
2 rem-hita	8 lomila 2	4 vajjotol	400 ei	6 hogg	2 rapen	8 egg	4 vesö
3 kolnax	9 nen	5 fipit	1 korakba	7 agnal	3 pöröx	9 kiska	5 rem-talon
4 leg	200 letöl	6 vead	2 mint	8 kolgai	4 de	510 vajjo	6 bajad
5 aj	1 a titol	7 de	2 vere	9 bangyca	5 tobbel	1 jömal	7 aj
6 a	2 berne	8 gyalogya	4 te	440 megönya	6 menja	2 egg	8 li
7 kairad	3 kairad	9 de	5 maghal	1 leff	7 aj	3 ha	9 mar-
8 ne	4 mest	270 de	6 a buta	2 jövenö	8 hamar	4 a li	520 tabaraba
9 enjem	5 el	1 jöl	7 vas	3 fegvesel	9 tudode?	5 trah	1 buta
200 axa	6 paffepan	2 nem	8 leff	4 nem	480 lea	6 J	2 virej
1 mig	7 kap	3 kerente	9 arax	5 kiskil	1 a had	7 kent	3 tsal
2 idöndel	8 meg	4 ter	410 hangolox	6 meg	2 ma	8 ola	4 pajad
3 leg	9 ha	5 gyan	1 solbe	7 kair	3 maiva	9 micis	5 ardal
4 emenai	40 jöt	6 egg	2 afej	8 tobbel	4 menca	520 veid	6 J nem
5 a	1 feleket	7 es	3 es	9 J map	5 ha	1 meg	7 konyokt
6 nyeny	2 leff	8 elifit	4 bajaduk	450 van	6 egjedil	2 Tompa	8 rem-tali
7 kiliya	3 de	9 meg	5 forbul	1 Elleudged	7 ki	3 mindny	9 solata
8 atalana	4 de	280 ei	6 jark	2 s	8 kivanja	4 febul	510 ei
9 bal	5 halalra	1 vejer	7 egg	3 mig	9 ha	5 kettös	1 de
210 kerci	6 miu	2 maiva	5 ha	4 kuz	400 J	6 lebet	2 mint
1 tobbel	7 el	3 itker	9 banon	5 laiad	1 ne	7 ha	3 blaj
2 koma	8 halj	4 kelce	420 a mi	6 kel	2 nevot	8 vedel	4 miu
3 alca	9 en	5 belä	1 S. Cui	7 kiskil	3 ha meg	9 J a	5 ei
4 ha	200 vagri	6 olar	2 tabrod	8 ma	4 leg	520 talai	6 kaffex
5 a	1 ot	7 siged	3 birsi	9 ele	5 kered	1 a tel	567. aj.
6 a	2 de	8 meg	4 hogg	460 nem	6 nem	2 melor	
7 mekjil	3 veffeg	9 aj	5 fivvalen	1 eil	7 kiffik	3 vej	
8 halal	4 de	290 hito	6 nevot	2 vichan	8 veppauk	4 jalk	
9 erv	5 egg	1 a mitel	7 esire	5 slao	9 leff	5 pöbtor	
220 ei	6 leid	2 mese	8 el	4 map	500 kappiar	6 J	
1 kercet	7 te	3 tralpa	9 kerokk	5 unlad	1 vakon	7 ekeff	
2 mivel	8 meg	4 solc	420 fito	6 konyca	2 Cumbat	8 pajarat	
3 gnyjyca	9 aj den	5 meg	1 kemiralt	7 de	3 tral usyan	9 on	
4 meg	260 alard	6 J	2 egjed	8 megyes	4 veff	540 erv	

VI. ♃ Jupiter

1 lajel	27 vesz	70 a'inek	109 nyér	145 uggan	181 meg is	217 alannak	253 igaz
2 virmi	8 rugaja	4 mit	110 nyér	6 mid	2 kagyalne	8 trah	4 rika
3 er-lito	9 alja	6 Redes	1 rap	7 egefen	7 kinnye	9 uggan	5 okok
4 alja	40. fubam	6 ha	2 rap	8 meg	4 ezeni	220 nem	6 probat
5 sagatta	1 legito	7 a'ki	3 sol	9 birak	5 le	1 nyered	7 most
6 lovan	2 kulevel	8 mitaf	4 peise	150 gajdag	6 teska	2 lefj	8 v
7 valla's	3 kiffes	9 hopy	5 ofhlopod	1 kis	7 mintken	3 horra	9 tanit
8 valla'sat	4 besenra	30 trah	6 az map	2 benn	3 valoz	4 most	260 tenni
9 epibon	6 belate	1 a'ji	7 nyér	3 fogatlan	9 Erdema	5. ne	1 a'
10 menyben	6 ha's	2 meg	8 kercs	4 hat	100 ugg	6. ollyanna	2 ne
11 utvonal	7 epvonal	3 gajdag	9 veninyjad	5 azon	1 orok	7 az	3 renshy
2 utvonal	8 nyerg	4 sok	120 meg	6 dose	2 lovel	8 nemlyak	4 maink
3 elgesis	9 utvonal	5 hang	1 tisz	7 bene	3 epjval	9 fabul	5 van
4 utvonal	10 besvonal	6 nyered	2 most	8 mi	4 az	200 faldon	6 a'ki
5 keni	1 bitrost	7 krocus	3 ne	9 is	5 milyit	1 konyen	7 itt
6 az elhito	2 fogvat	8 a' min	4 ne boj	160 ugg	6 lelalken	2 fenyed	8 ut
7 meg	3 nyest	9 peysel	5 meg	1 ne legyen	7 maga	3 le	9 manj
8 kik	4 is	10 gajdag	6 kiff	2 arhis	3 job	4 lehet	270 llygfej
9 nem	5 megnyad	1 a'kik	7 valla	3 karkifem	9 e'	5 most	1 ady
20 ragon	6 tefj	2 el	8 fivac	4 J	200 kiff	6 de	2 a'
1 megvenitj	7 le rajnad	3 most	9 kenne	5 nem	1 neted	7 fel	3 ha
2 elgedeni	8 kallyat	4 trah	120 ki	6 galambot	2 ninc	8 veninyjad	4 er
3 is	9 verloyed	5 el	1 epy	7 itt	3 sol	9 jara	5 fald
4 kicite	10 van	6 meg	2 krent	8 benje	4 manj	240 nyerf	6 v
5 korig	1 ei	7 last	3 az igaz	9 se	5 valoban	1 el	7 oromdant
6 oromad	2 vead	8 meg	4 mas	170 xitban	6 halaly	2 talam	8 kennyfj
7 kuffes min	3 nincen	9 botisra	5 madk	1 nej ki	7 lelli	3 tudra	9 vevu
8 ole	4 ha	100 had	6 vajjon	2 nekem	8 Michajel	4 uggan	280 elb
9 lejj	5 epy	1 jar	7 nem	3 az anyi	9 leherf	5 ast	1 vofist
10 megvonal	6 proba	2 mint	8 mid	4 talaly	270 kincsed	6 nyered	2 sok
1 tejed	7 mind	3 kichitais	9 teljes	5 is	1 a'	7 fenyet	3 kenne
2 kiffes	8 bent	4 had	110 kiff	6 turja	2 kercs	3 oly	4 vogydani
3 arnal	9 a	5 oly	1 buldog	7 elalki	3 ragy	9 vallyj	5 vofist
4 lejj	10 krent	6 a	2 van	8 le	4 kengadul	250 azon	6 kenne
5 ott	1 tjni	7 van	3 Orfajban	9 korig	5 gajdagod	1 am	7 kennyfj
6 kiffes	2 epy	8 virmi	4 abar	180 megvonal	210. kiffel	2. penier	8 vofist

189 pisen	220 földön	261 abba	297 s	400 rász	489 el	505 kifel	541 lész
90 kilyője	6 a meny	2 blan	8 előj	4 egynek	420 kered	6 s	2 unfolja
1 dejt	7 egy	2 lilla	9 majd	5 nem	1 opt	7 vész	2 jén
2 egy	8 kémed	4 lap	400 valóság	6 lánin	2 tőfőgöd	8 melpen	4 elis
3 mint	9 híz	8 fog	1 a	7 usza	2 tőfőg	9 s	8 mint
4 mibe	200 Országban	6 a	2 völt	8 meg	4 alak	510 a	8 mint
5 senki	1. Nézősüljet	7 rognak	3 lez	9 inlébb	5 na	1 banittá	7 felte
6 de	2 jó ember	8 semmit	4 adósol	440 kiz	6 elj	2 s	8 s jol
7 mást	3 ismernek	9 nélkül	5 gura	1 a	7 jobbléff	3 egy	9 sol
8 a mi	4 töböt	370 jó	6 kizjad	2 a mint	8 ollyan	4 menny	550 y. hofon
9 jut	5 igen	1 a mit	7 hasom	3 kizari	9 mig	2 felit	1 s mi
1000 Kigyóna	6 lapan	2 l' s	8 nem	4 töltő	480 oraja	6 de	2 ha
1 nyers	7 gádogyag	3 nyers	9 sol	5 kizaja	1 s j. sora	7 keredőj	3 sol
2 nem	8 igen	4 kizánin	410 vés	6 vaktás	2 tizit	8 jol	4 de ha
3 lánjot	9 kizari	5 vés	1 pészit	7 keredi	3 kizol	9 amyi	5 s
4 forrás	200 egy	6 ifja	2 a	8 mindent	4 tész	520 egyfőlk	6 a
5 ha mi	1 de	7 s neled	3 toal	9 tartójat	5 kappá	1 kiz el	7 nyers
6 talán	2 ugyan	8 s	4 helpe	450 s	6 talán	2 kappája	8 s
7 de	3 valóján	9 méltán	5 gögöt	1 nint	7 veki	3 kizak	9 sol
8 a	4 élre	350 neki	6 a	2 Ország	8 nyersnek	4 mizet	500 toal
9 ollyan	5 elyend	1 sol	7 mig	3 nyersfőj	9 elis	5 alkoz	1 de
10 fogod	6 kiznyos	2 a	8 vészit	4 kinn	490 juralant	6 kizami	2 bajt
1 majd	7 a	3 keredi	9 anji	5 a ki	1 gyűlmi	7 keredőj	3 mint
2 manji	8 a mit	4 Embert	1020 a	6 menni	2 kizsem	8 keredőj	4 de hat
3 te	9 lész jut	5 fogadni	1 ha	7 kerednek	3 s	9 se	5 bakap
4 tenkhat	200 talat	6 el	2 kizj	8 legy	4 se	520 Plutónak	6 ad
5 kinek	1 kizfőj	7 helj	3 vész	9 a	5 ujat s	1 kizak	507. veyen
6 valak	2 s	8 Ország	4 s neki	460 nem	6 Emberek	2 márnak	
7 Mende	3 ora	4 a ki	5 öröm	1 Nagyon	7 ha lész	3 mig	
8 nem	4 ja	390 hat	6 kizsta	2 detak	8 mig unod	4 de ha	
9 van	5 kizfőj	1 de	7 kizfőj	3 semmit	9 s	5 olly	
200 igy	6 a	2 el	8 mig	4 sol s	500 kizted	6 de	
1 jobban	7 bele	3 mint	9 mást	5 de	1 kizonytalan	7 mere	
2 imádn	8 tőfőj	4. tőfőj	420 pész	6 kizma	2 se vész	8 alidó el	
3 kiz	9 kizma	5 kizy	1 hasom	7 miuel	3 kizpeler	9 vész	
4 egyben	20. de	6 kizstak	2 vész	8 de	4 kiztenc	500 mást	

VII Saturnus

1 legyen	17 haffat	72 khangad	109 sol	110 is	181 lifsen	217 tavaly	252 jég
2 fülör	8 lifsen	4 a'	170 gyönöls	6 ümese	2 ami	8 jóra	4 karkim
3 Saturnus	9 tabarja	3 mennyi	1 gada	7 kátogato	7 ójé	9 a'	5 dögör
4 brájuh	10 konyar	6 tul	2 a'ni	8 kemény	11 erffalor	220 lava	6 kúre
5 a'bor	1 talarsifig	7 kevé	2 joi	9 nappa	5 el	1 feteg	7 remeln
6 fűldög	2 romgál	8 nemji	4 Coopia	150 hídgy	6 nem	2 bogaral	8 ne
7 konyaróka	3 né	9 kisdö	6 ámbár	1 faggat	7 a'	3 tavaly	9 cheték
8 éron	4 jég	80 haffa	6 a'	2 sótat	8 de	4 nap	260 vemi
9 vez	5 hile	1 karkim	7 öfünörs	2 vaki	9 meg	5 kiba	1 éhert
10 effenör	6 vomek	2 a'	8 régen	4 ki	190 a'nyar	6 kaid	2 fel
1 buvad	7 bogar	3 kány	9 hal	5 beme	1 v'boze	7 helyben	2 effenö
2 koradban	8 legy	4 répi	120 anyad	6 vize	2 termis	8 a'	4 el
3 a'elöt	9 romgál	5 mint	1 Te	7 válogatja	2 boze	9 nyár	5 elhök
4 is	50 évek	6 olgan	2 ha	5 ki	4 kany	200 napi	6 a'nyar
5 elerde	1 legy	7 hó	2 a'nyar	9 solat	5 joi	1 natya	7 buvad
6 tuncel	2 kinkab	8 a'hal	4 kevé	110 vemi	6 meg	2 kaid	8 vany
7 romgál	3 bízattja	9 mag	5 halál	1 faggat	7 vantagek	2 kfel	9 kimit
8 kaid	4 tel	90 kenni	6 gyabra	2 a'	8 tavaly	4 kemény	270 alj
9 erffal	5 halál	1 a'	7 ne	2 elö	4 vagon	5 helyen	1 meg
20 kered	6 kaid	2 a'bor	8 nem	4 alkudny	210 joi	6 termine	2 kúre
1 fildinab	7 véred	3 mag	9 hint	5 völe	1 nem	7 nem	3 kúre
2 e	8 halál	4 nemtal	120 ne	6 ije	2 a'fafi	8 bor	4 kúre
3 jüvedilt	9 kúre	5 sol	1 vagon	7 a'	3 a'el	9 fugg	5 kiba
4 legy	10 völe	6 sol	2 berne	8 dir	4 kúre	240 völe	6 de
5 elmer	1 leko	7 kex	3 bu	9 u	5 völe	1 öft	7 is
6 rom	2 kinkab	8 a'kora	4 illö	170 gyabra	6 völe	2 napi	8 völe
7 leff	3 tegeter	9 kos	5 é	1 annyi	7 ö	3 kúre	9 jüvedilt
8 völe	4 füllagi	100 völe	6 anyi	2 völe	8 kúre	4 kúre	280 elö
9 utas	5 bujat	1 sol	7 felér	3 kúre	9 j	6 a'el	1 bor
10 araft	6 a'	2 olgan	8 ifju	4 völe	210 kúre	6 idö	2 a'
1 magat	7 meg	3 maly	9 mint	5 ne	1 neki	7 u	2 völe
2 alme	8 braga	4 sol	140 elhök	6 a'	2 idör	8 má	4 kúre
3 esnek	9 minden	5 ki	1 tavos	7 kúre	3 esil	9 kúre	5. is
4 valoval	10 völe	6 a'fü	2 unkon	9 emel	4 utas	280 el	6 fel
5 ije	1 völe	7 sol	3 se	9 job	5 ha	1 el	7 kúre
6 kúre	2 sol	8 olgan	4 ha	180 felj meg	6. kúre	2 völe	8. leff

39 leg	224 fogad	261 a	297 feje	480 rögző	469 indal	508 muraal	541 De
10 tahaárta	6 s	2 jöl	8 Bakos	4 vagg	470 ka	6 s kosa	2 hancu
1 a millyen	7 mäs	2 örc	9 fején	5 fél	1 fasak	7 De	7 lab
2 ja	8 koron	4 leff	1100 logy	6 eső	2 fenev	8 jöi	4 erlél
10 leyya	9 fergat	5 a	1 mire	7 hgy	2 hall	9 tal	5 tral
14 epes	220 sem	6 teg	2 káros	8 bajatan	4 mere	510 mäs	6 forsofaj
10 sol	1 kuraq	7 erónt	3 hant	9 halatol	5 jöval	1 tral	7 fog
10 kome	2 ehak	8 öfz	4 tanfunt	1140 ki	6 karköf	2 as egnek	8 dönges
10 sem	3 effendo	9 mit	5 effense	1 az	7 nyereh	3 sol	9 igen
10 s vagon	4 dühösök	270 van	6 minden	2 termite	8 esö	4 mit	550 búcsok
10 konyu	5 maq	1 ha	7 a bila	3 vad	9 erlél	5 fopana	1 kare
100 utogyeni	6 mond	2 korat	8 milor	4 bitata	480 s	6 solat	2 sifcs
10 jövendöt	7 tövonye	3 veled	9 egre	5 idunk	1 tönyen	7 mäs	3 kényfud
102 hitajik	8 kende	4 senk	110 fölej	6 bor	2 hoz	8 mütat	4 semie
103 nyilas	9 es	5 halme	1 juhok	7 tral	3 felt	9 elölki	5 okon
104 veltan	240 a kor	6 a	2 s	8 s	4 mehen	520 De	6 kóber
105 gaidat	1 viz	7 jön	3 remenye	9 aldat	5 ög	1 ha	7 a
106 lesz	2 rem	8 a	4 de	450 De	6 de vit	2 a	8 felt
107 dög	3 vgy	9 tralkogy	5 övanna	1 ki	7 jöi	7 kalak	9 viltad
108 nimmeg	4 mutat	300 gyümöl	6 a	2 kufarra	8 De	4 De	560 kome
109 ütösül	5 iker	1 hátha	7 tarloja	3 van	9 ha	5 ragdzo	1 tral
110 s	6 kexint	2 rizi	8 birsz	4 egyel	490 meg	6 felt	2 talat
111 svendfen	7 las mar	3 eng	9 idö	5 fellül	1 mevet	7 ha	3 üldöül
112 ektör	8 leffok	4 a pönbe	120 vörhas	6 borral	2 sol	8 apura	4 lenke
113 lönyen	9 es	5 Béköl	1 hülne	7 as tyarq	3 sol	9 foz	8 kóber
114 müly	250 joraja	6 tral	2 leff	8 De	4 fudalatp	520 ont	6 hönyen
115 öl	1 nem	7 imet	3 rejen	9 s	5 itel	1 tral	7 müel
116 gaday	2 Orjagor	8 kändy	4 a jög	460 De	6 mar	2 hogy	
117 vácsuk	3 hufjon	9 egy	8 a sok	1 nedves	7 400 van	8 rem	
118 a mint	4 rozs	390 elni	6 özünk	2 felettöl	8 esed	4 gondol	
119 viddel	5 leff	1 többel	7 a	3 hli	9 koron	5 hancu	
120 jöi	6 muraal	2 ekendit	8 se	4 s	500 sem	6 s	
121 meze	7 vege	3 se	9 de	5 el-vag	1 ha	7 a	
122 csüfüt	8 nö	4 mi vegat	420 De	6 sol	2 káros	8 kint	
123 kófalut	9 Déporol	5 jöt	1 piz	7 árolat	3 kireten	9 fufa	
124 lesz	260 a maly	6 töbz	2 nyar	8 ked	4 veszed	540 melego	

VIII © Urania

1 Kevélet	277 mure	79 ha	109 Ably	148 tebet	187 Sere	217 vize	250	277
2 faldat ki	8 kivai	11 mig	110 kivabé	6 solan	2 veiz	8 tele	4 hajó	5 is
3 beke	9 vamael	5 nira	1 a sorit	7 padgari	2 kiu	9 vak	5 is	
4 remisz	10 nyenes	6 lacz	2 ha	9 ka	4 allas	220 mágo	6 tölz	
5 eld jón	1 effendre	7 lacz	2 kates	9 joles	5 allas	1 vishari	7 mire	
6 utrafon	2 telit	8 ka	4 ne	150 meze	6 egyebé	2 hopy	8 jekel	
7 mase	2 reuelve	9 de a'	8 ha	1 Lap	7 eris	2 karon	9 rem	
8 el	4 luffreue	80 rem	6 neba	2 mei	8 milliom	4 fulezet	260 vige	
9 vize	3 agifffen	1 meylez	7 az lacz	2 mag	9 erit	5 berez	1 hajó	
10 bant	6 legedek	2 ha	8 vora	4 tisdolat	170 rompa	6 retent	2 alar	
1 unjel	7 Erdemel	2 magy	9 örök	5 kenuid	1 hopy	7 magy	3 effend	
2 romboni	8 vora	4 az ut	100 felkaj	6 mind	2 kirek	8 fulezet	4 taja	
3 halanda	9 erivref	5 vizezet	1 neba	7 tisor	2 ka	9 fereso	5 isig	
4 emel	50 hylaxlan	6 minden	2 csonka	9 job	4 kemit	200 lacz	6 az	
5 kivesekis	1 kereza	7 ra	2 faj	9 nezi	5 max	1 fialat	7 alar	
6 lefel	2 veiz	3 veyfel	4 mig	160 korda	6 hajlat	2 eloltról	8 fagy	
7 fogadnal	3 vef	9 vak	5 meppen	1 meze	7 remtel	3 kivil	9 magy	
8 kvant	4 reme	90 hopya	6 egyfex	2 hóg	9 farka	4 kuzanyom	270 allas	
9 kulanyom	5 vef	1 rem	7 kabati	2 vabos	9 minden	5 jo kuz	1 illó	
alad	6 veldojis	2 felak	8 a vaxbul	4 aya	200 riort	6 embel	2 polg	
1 leiz	7 helye	2 hopya	9 ismit	5 mefca	1 meze	7 nias	3 vak	
2 kumakir	8 a botus	4 kenyivis	100 kótobos	6 rem	2 de	8 kazi	4 remaj	
3 vend	9 kike	5 rem	1 malyfoc	7 elvalk	3 vak	4 mere	3 embe	
4 luffel	100 rem	6 az	2 meze	8 kuzis	4 mig	240 kardon	6 krad	
5 mialkiss	1 kare	7 nyere	2 is	9 lacz	5 kete	1 koltajit	7 ligg	
6 egyakten	2 a pypfalan	8 magy	4 cxi	170 atpa	6 mig	2 magyon	8 vofa	
7 hozonal	3 vef	9 eme	5 ödön	1 mure	7 egyan	3 a nyertes	9 lamel	
8 faldelen	4 dem id	100 nyocaple	6 senlote	2 ludo	8 magtudó	4 v ha	250 ka	
9 vlatte	5 adt	1 oly	7 meze	2 egy	9 vx	5 gpana	1 estom	
10 aice	6 egy magy	2 job	9 Janus	4 agve	210 kanyer	6 fozmcs	2 b rila	
1 gyitosa	7 illó	3 bibuffej	9 a ki	5 es	1 kancak	7 magyon	3 rila	
2 embesent	8 mig	4 magy	110 ijat	6 nyerai	2 karta	8 vey	4 leg	
3 fiazak	9 vate	5 mag	1 talom	7 rem	3 terem	9 rem	8 vofa	
4 kaba daj	70 el	6 mas	2 kuzis	8 rem	4 busaa	250 az	8 mag	
5 hal	1 egy	7 tabaron	2 a mic	9 eris	5 maced	1 effendre	7 vofa	
6 verekis	2 ka	8 ka	4. se rem	180 leufo	6 engedni	2 mindenki	8 minden	

10	kezze	228 ember	261 meg	397. elhúsz	400 ragadozó	469 létes	505 egyebet	541 erőt
11	egy	6 óhajjúk	2 kővec	8 szék	4 és	430 kercél	6 kisp	2 a'
12	jo	7 ki	2 megrem	9 meg is	6 a'	1 vialand	7 magrog	3 ha
13	vegyél	8 nem	4 gimbalud	400 te	6 kengerés	2 kettő	8 Jorsz	4 tabona
14	magj	9 eladt	5 a'	1 fel	4 magorán	3 hirtül	9 viz	5 remre
15	tök	220 tüz	6 más	2 keltre	8 majdan	4 kisp	510 i nem	6 de
16	mine	1 más ma	7 meg	2 más	9 ki	6 veltáj	1 földvár	7 telve
17	örög	2 alban	8 jó	4 jó	440 mind	6 más	2 emel	8 kirlán
18	a met	3 meg	9 ki	5 jobb	1 az	7 Lappidul	3 ha	9 lófen
19	a	4 mine	270 raggon	6 gyálok	2 nem	8 Bl	4 amre	550 vrel
20		5 nagobb	1 vad	4 a' keny	3 régi	9 nyiloz	5 leg	1 mint
21	hiatun	6 megaján	2 örög	8 van	4 jele	480 de	8 nyomat	2 i'
22	nyer	7 J. Bagnel	2 hozza	9 tanostofel	5. Noentz	1 leg	7 mest	3 leg
23	porc	8 darsch	11 husban	410 félre	6 ödön	2 meg	8 el	4 jarktan
24	ontás	9 iffju	5 van	1 nem	7 Colpore	3 kedvelit	9 viz	5 mentse
25	vastra	240 tucbat	6 vörpöl	2 i'	8 kutaft	4 mac	520 egy	6 a'
26	is	1 vilagi	7 kedélygót	3 fioned	9 fel	5 büncsök	1 mandul	7 deaz
27	vagy	2 a'	8 vege	4 ki nem	450 nagytűz	6 más	2 korint	8 ont
28	nyarujaja	3 had	9 mint	5 bir	1 egy	7 hu	3 vöggefél	9 leg
29	kömlös	4 de nem	280 fi	6 millene	2 maja	4 emel	4 jandolud	560 harz
30	remyel	5 ed ha	1 vör	7 nem	3 ismeri	9 bonija	5 te	1 s
31	húju	6 vörlozet	2 miel	8 kettő	4 alkaldo	490 mente	6 de	2 nem
32	boroc	7 jót	3 leg	9 főr	5 vedt	1 meg	7 rangod	3 absonba
33	fel	8 nem	4 megf	420 majd	6 viz	2 magai	8 katonai	4 famad
34	remnyijie	9 maja	5 finise	1 mint	7 mit tek	8 fjezi	9 vadaf	5 adiz
35	elhaloz	280 mint	6 a' más	2 ingaloz	8 nem	4 leg	530 mint	6 kivil
36	igadiz	1 lenni	7 sárú	3 mint	9 de	5 rem	1 leg	567. és
37	is	2 s	8 keler	4 lepel	460 lepel	6 viz	2 györelm	
38	is	2 evös	9 l	5 az evi	1 mint	7 utogés	2 nutor	
39	delje	4 amak	290 l'he	6 egy	2 kisp	8 epe	4 vesetöje	
40	mas	5 meg is	1 mind	7 talysen	3 is	9 Deiz	5 nyiloz	
41	de	6 ha	2 kimsudul	8 wron	4 i'	500 de lakid	6 i'	
42	eg	7 leg	3 vörpöl	9 a' vör	5 duvad	1 fjez rem	7 jöbögant	
43	de	8 van	4 vör	400 vör te	6 ne	2 tart	8 haralom	
44	ha	9 haralom	5 a'	1 clesfog	7 vordben	3 kettő	9 egy	
45	vör	280 jut	6 nem	2 vör	8 fönak	4 leg	510 a' firta	

24 IX Ureg-Vas utolsó Planira.

1 kőind	71 nejelek	702 meg	100 mért	140. sem	151 se	217 ad	250 i
2 kőillai	8 enged	4 agyaz	110 szak	6 nem	2 leme	8 is	4 kő
3 igadial	9 belüle	5 kőpelleid	1 kődote	7 ugana	2 vagon	9 fogás	6 kő
4 meg	40 le vajot	6 kő ha	2 a	8 nem	4 tőrdal	220 de vaj	6 tőrdal
5 meg bány	1 kőfőn	7 nem	3 alig	9 le	6 be:üt	1 kőgy	7 meg
6 kővami	2 aramat	8 ne is	4 kőjő	150 is	6 kőmar	2 szem	8 is
7 kőd	3 szem	9 a	5 veje	1 intaló	7 nagy	2 van'e?	9 kő
8 kőgyer	11 kőfőjot	80 a' mic	6 art	2 atul	8 kőfőot	4 kőgy	260 jő
9 meg banon	5 jarnsolan	1 ha	7 elnid	3 akacnak	9 galbát	5 s'ka	1 es
10 kővetke	6 kődote	2 a' mi	8 is	4 nem	190 ha	6 lejj	2 nem
1 meg kőf	7 kőd	3 kőgy ha	9 meg	5 nem	1 meg	7 nem fada	3 olg
2 talalom	8 vejeit	4 kőeni	120 igaz	6 ember	2 nyered	8 el:űrdal	4 meg
3 leme	9 kőedek	3 te	1 meg kőf	7 sem	3 ugyan	9 egy	5 vité
4 agondal	50 abba	6 kőrdal	2 máx	8 jőrdal	4 tudal	200 kőddal	6 mérd
5 gondal	1 mezei	7 meg	3 főrdyire	9 tudal	5 kővami	1 mic	7 eljő
6 kővami	2 kőjő	8 kőntelédant	4 kőmarok	100 nem	6 megard	2 kőalra	8 kő
7 kőf	3 gondy	9 kő	5 meg kőf	1 valgot	7 ne	3 kőjő	9 is
8 kőgyer	4 kőed	90 kőrdal	6 kőmar	2 nem	8 kőgyer	4 ha	270 kő
9 ajantel	5 leme	1 kőgalom	7 nem	3 kőgyer	9 ha	5 kő	1 fő
10 veszes	6 kővami	2 kőkem	8 tudal	4 nem	200 s'ka	6 jő	2 de
1 nyala	7 kőjő	3 xé	9 minden	5 kőfőn	1 meg	7 mindemok	3 el
2 kőfővami	8 e'vő	4 igaz	120 de nem	6 ezvele	2 az	8 kőrdal	4 kő
3 meg kőf	9 kőntel	3 en	1 meg kőf	7 sem	3 kő	9 kőrdal	5 vité
4 a'vami	10 lejj	6 kővami	2 vele	8 kőfőot	4 gondal	240 veje	6 illal
5 kőjő	1 kőrdal	7 meg	3 miche	9 kőfőot	5 nagy	1 be	7 s'
6 vejeit	2 is kő	8 v'ka	4 vele	170 reluk	6 gondal	2 kőrdal	8 el
7 kőrdal	3 te	9 igaz	5 te	1 máx	7 gondal	3 van	9 jő
8 agyaz	4 meg	100 kőfőot	6 kőtel	2 elom	8 nyomas	4 kő b'ar	290 jő
9 illal	5 ha	1 leve	7 a' mi	3 a'vami	9 kőrdal	3 lejj	1 kő
10 kőllai	6 meg	2 art	8 el	4 s'jő	210 nem	6 valo	2 nem
1 kőllai meg	7 egygyot	3 meg	9 veje	5 s'	1 tral	7 de ka	3 ember
2 kőgyer	8 nem	4 kőgy	170 arigjisk	6 kőgy	2 el	8 felé	4 ha
3 kőrdal	9 kőrdal	5 de te	1 máx	7 kő	3 jő	9 tral	5 jő
4 kőrdal	10 on	6 ezvele	2 xéla	8 kőrdal	4 veje	200 xéka	6 meg
5 kőrdal	1 kőrdal	7 jő	3 gondal	9 kő	5 kővami	1 es	7 kőrdal
6 kőrdal	2 minden	8 kőfőn	4 ün	120 ke	6 be	2 utin	8 kőgy

	225	azvan	371	akhor	297	se	400	heppen	469	rut	505	2a	541	de
avily	6	rem	2	mez	8	nyer-is	4	trak	470	kimil	6	mondari	2	typpelai
az e?	7	trak	3	nehzen	9	handlot	5	elig	1.	igaz	7	mapj	2	vezere
ay	8	mind	4	trak	400	a'	6	hasian	2	leg	8	i meg	4	osyigot
ha	9	mez	5	viffabti	1	am	7	toitije	3	tudom	9	kuizuf	5	mezjen
havi	370	hogy	6	mez	2	ellent	8	hazgon	11	belile	570	enni	6	mezse
gris	1	gondolat	7	ut	3	tetoviz	9	kenel	5	igazolom	1	mez	7	e?
hij	2	el	8	mez	4	tele	440	Redner	6	ellen	2	loff	8	hiralypot
ly	3	hogy	9	hodka	5	v	1	ki	7	rem	3	de	9	lat
lyg	4	handot	370	mez rem	6	ha	2	kuizano	8	kedvencel	4	esete	560	keizese
nyaly	5	v ajja	1	ei	7	ombert	3	ajt	9	haktinejise	3	veghes	1	e'
nyalyt	6	arc	2	v min	8	hogy	4	ardal	480	v kad	6	majd	2	varhatod
nyalyt	7	szeped	3	tanitot	9	egy	5	nyerof	1	darab	7	memo	3	minten
nyalyt	8	remvesz	4	mez	410	jobb	6	mit	2	fogyokom	8	masnie	4	jol
nyalyt	9	stex	5	hanc	1	trak	7	el	3	haszomok	9	tratal	5	az
nyalyt	240	re	6	jo	2	ei	8	gondolja	4	jobb	520	mez	6	trak
nyalyt	1	kereset	7	igen	3	egy	9	mez	5	a'	1.	vesz	7	is az
nyalyt	2	nyer	8	mez loff	11	joltete	450	kuizano	6	valna	2	meggen	8	hogy ne?
nyalyt	3	v amal	9	muslat	5	rem	1	most	7	rem	3	ijeffe	9	semmi
nyalyt	4	ugg	380	mit	6	obos	2	megy	8	kenad	4	banom	560	re kerne
nyalyt	5	aj	1	fel	7	valogatja	3	alom	9	mez	5	jo	1.	fo'
nyalyt	6	is nebed	2	vagyvak	8	nyer	4	vege	490	kezesel	6	urvalen	2	hogyha
nyalyt	7	rem	3	a mic	9	bae	5	mezse	1	rem lit	7	monoz	3.	a'
nyalyt	8	hallot	4	nehz	420	bol	6	mez	2	igerni	8	keneny	4.	zitlan
nyalyt	9	rem	5	a'	1	mint	7	v	3.	kesen	9	re	5.	ha
nyalyt	350	kit	6	de	2	hogy	8	rem	4	mondja	520	ki	6.	lesz
nyalyt	1	tellet	7	mez loff	3	obos	9	jo	5	v eriketel	1	mar	567.	azn.
nyalyt	2	mapj	8	heppen	4	a' mitor	460	re	6.	botenne	2	valna		
nyalyt	3	felalni	9	gondolj	5	mez	1	kereseg	7.	hogy is	3	harem		
nyalyt	4	abaratja	390	ha	6	ernek	2	v ha ki	8	veji	4	mondas		
nyalyt	5	his	1	a'	7	kelt	3	mind	9	kiert	5	jobb		
nyalyt	6	ombert	2	alatt	8	ki	4	de ne	500	forint	6	keserem		
nyalyt	7	gondolj	3	mezse	9	eror	5	mino	1	loff	7	ei		
nyalyt	8	temi	4	nyer	430	eror	6	vesz	2	vege	8	rem		
nyalyt	9	ajt	5	mez loff	1	mar	7	v	3	hamar	9	felhet		
nyalyt	360	rem	6	vege	2	itne	8	ut	4	neha	541	tudom		

Kazinczy Ferenc grammatikája: helyesírás és kiejtés¹

Kazinczy Ferenc két ízben kezdett grammatika írásához. Először 1808-ban, Dessewffy József javaslatára.² Az ötlet nem állt távol Kazinczy érdeklődésétől: a korszak jelentős grammatikai munkáit ismerte, de teljesítményüket nem tartotta céljaihoz alkalmasnak. A meglévő magyar nyelvtanok szerinte vagy elméletileg voltak hibásak, vagy nem alkalmazkodtak az olvasók igényeihez: a debreceni grammatikát³ és Gyarmathi Sámuel művét⁴ „unphilosophischnak” nevezte, Verseghy Ferencé szerinte káros a magyar nyelvre,⁵ Révai Miklósé⁶ pedig ugyan éppen megfelelne, de terjedelmessége akadályozza az olvasót ismeretei bővítésében.⁷ Kazinczy rövid, jól olvasható, „*szléssel, ’s praecisióval*” megírt munkát tervezett,⁸ amelyet főképpen szépírók használatára szánt.

A Dessewffy József és közte lefolyt baráti beszélgetést követően rövidesen el is készült a nyelvtan egyik szakasza, az „orthoepéja.”⁹ A fejezet tartalmáról annyit tudunk, hogy Kazinczy hosszú hangtani szakaszokat tervezett, amellyel nemcsak a helyesírást, hanem a kiejtést is normalizálni szeretne volna: „[n]álam az Orthoepéja nagy részt foglal-el, mert nem csak írni, de jól kimondani sem tudjuk a’ szokat.”¹⁰ A helyes kiejtés fejlesztése ekkoriban gyakran előfordult a magyar nyelvről értekező irodalomban, így Kazinczy elképzelése nem marad kontextus nélkül.¹¹ Rövid bemutatásából és a fennmaradt részlet hossza alapján sajnos még nem következtethetünk arra, milyen terjedelmű lett volna a teljes munka, ha elkészül.

Azt, hogy Kazinczy grammatikája tényleg soha nem készült el, szinte biztosra vehetjük, hiszen tevékenysége és érdeklődése nyilvánvalóvá teszi, hogy egy grammatikai írást nem tartott volna a fiókban. Legalább a levelezésből vagy feljegyzések révén tudomá-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja (a csoport vezetője: Debreczeni Attila).

² Erről lásd: Kazinczy Ferenc levele Prónay Sándornak, Széphalom, 1808. febr. 26. KAZINCZY, 1894, 339–340 (1246. levél); Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1808. márc. 12. KAZINCZY, 1894, 349 (1251. levél).

³ [BENEDEK – DOMOKOS], 1795.

⁴ GYARMATHI, 1794.

⁵ VERSEGHY, 1805.

⁶ RÉVAI, 1806–1808.

⁷ Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. márc. 14. KAZINCZY, 1894, 358 (1255. levél).

⁸ Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1808. márc. 12. KAZINCZY, 1894, 349 (1251. levél).

⁹ Uo.

¹⁰ Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1808. márc. 12. KAZINCZY, 1894, 349 (1251. levél).

¹¹ PETROVICS, 1819; D. Cs. J., I., 1822; ELTER, 1830; LASZKALNER, 1819–1845.

sunk lenne a szövegről, ha elkészült volna, különösen, mivel barátai is javasolták egy új magyar nyelvtan megírását. A munkát tervei szerint még a nyáron be akarta fejezni, de ehelyett néhány hónap múlva már a *Tübingai pályatírás*on dolgozott.¹² Ezt követően jó időre feledésbe merült a szépírói grammatika gondolata. Annak ellenére, hogy a levelezésben nem bukkant fel újra egy rendszeres magyar nyelvtan ötlete, a részproblémák folyamatosan foglalkoztatták.

Legközelebb másfél évtized múlva látott hozzá ismét, hogy gondolatait egységbe rendezze. Az 1820-as évek elején a tiszántúli református egyházkerület és a sárospataki főiskola társ gondnoka, Lónyay Gábor egy diákok körében használatos grammatika megírásával bízta meg őt. Erre enged következtetni Kazinczy haladékos kérő levele, amelyben a késést igyekezett indokolni, illetve beszámolt a munka szerkezetéről.¹³ A hagyományos nyelvtanoktól eltérően mind stílusban, mind szerkezetben egyedül kívánt alkotni, ennyiben tehát tartotta magát korábbi elképzeléséhez. A levél csatolmánya egy nyelvtörténeti bevezetés,¹⁴ amelyet a „Magyar Nyelv és Magyar Literatura’ Historiájának” nevez. Eztán következett volna a szorosabb értelemben vett grammatika. Szerkezetét az alábbi tervek mentén képzelhetjük el: 1. nyelv- és irodalomtörténet; 2. etimológia (orthoepia és orthografia); 3. grammatika (etimológia, szintaxis); 4. stilisztika; 5. próza és poézis (versificatio); 6. esztétika. A grammatika 1823 szeptemberéig, a stilisztika pedig „azután nem sokára” készült volna el. A mű további alakulásáról azonban nincsenek információink.

Az itt következő szakasz feltételezhetően az 1808-as „orthoepéjének” egy hosszabb, sűrűn javított piszkozata. A variánsok közül a véglegesülni látszó változat áll legelől: a többi példányon jól nyomon lehet követni a szöveg alakulástörténetét: Kazinczy jelentős régi magyar irodalmi szövegapparátust mozgat az egyes helyesírási problémák demonstrálására. Elvei az etimologizáló helyesírást követik. A grammatikának ismert egy másik, az itt közöltnél jóval rövidebb, szerkezetében azonos, de tartalmában jelentősen különböző változata is, amely a hangtannal foglalkozik.¹⁵ Az itt közölt terjedelmesebb változat jóval több példaanyagot használ fel.

A mű az MTA gyűjteményében található meg a gerincén a *Családi emlékek, kisebb dolgozatok* címet viselő kötetben, Kazinczy Ferenc autográf és idegen kéztől származó vegyes feljegyzései, árnyrajzai és néhány levél társaságában.¹⁶ A grammatikai jegyzetek lapjain kék színű ceruzás lapszámozás van végigvezetve. A *Materialia pro Almanach* című szakasz kisebb méretű papíron áll, ahogyan a kötet is különböző formátumú, kettedrét és negyeddrét iratokat tartalmaz. Kazinczy nyelvészeti jellegű írásai szétszórva maradtak fenn: grammatikájának két töredéke is egymástól elszigetelt. Kazinczy életének utolsó hányadában kéziratos hagyatéka rendezésével volt elfoglal-

¹² Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek, Széphalom, dátum nélkül [1808]. KAZINCZY, 1894, 429–434 (1287. levél).

¹³ Kazinczy Ferenc levele Lónyay Gábornak, Ujhely, 1823. júl. 6. KAZINCZY, 1927, 377–379 (5584. levél).

¹⁴ Feltehetően ez a szöveg jelent meg a *Felső Magyarországi Minervában*: KAZINCZY, 1825.

¹⁵ CZIFRA, 2014.

¹⁶ Kézirata: MTAK KIK, K759 21–32 f., 2r, autográf piszkozat.

va, és szép eredménnyel rendezte el például leveleit, önéletrajzi írásait. Ez a tevékenysége érzékelhetően nem terjedt ki nyelvészethez kapcsolódó műveire, s ez ismét egy érvet hoz amellet, hogy grammatikája nem készült el, újabb jelentős töredék lappangásával nem számolhatunk.

Forrás

Kazinczy Ferencnek Orthografiai állatásai.

---

alapállatások.

- §. 1. Egy szerencsés találmány az emberi beszéd hangjainak képet adott; ' ezeket a hangok képeit *betűknek*, festéseket pedig *írásnak* hívjuk.
- §. 2. A' betűk egyszerre két organumra hatnak; formájuk által ugyan a' *szemre*, a' benne némán <han> lappangó hangzat által pedig a' *fülre*. A' hangzás *cél*; a' forma *eszköz*.
- §. 3. Az a' Mesterség, melly a' betűket ismerni, ' hangzatokat (akár külön, akár együt álljanak,) eltalálni tanítja, *Betűismeretnek* és *Olvasásnak*; – a' melly festeni, az az ismerhetőleg, sőt ékesenn is, leírni tanítja, Görög nevezettel *Kaligrafiának*; – a' melly végre arra vezérel, hogy vélek az értelmes hangzatoknak leírásában miképpen kellessék élni, *Orthografiának* neveztetik.
- §. 4. Ezen három felosztás szerint három Részre szakad elmélkedésem.

1. Rész.

A' Betűisméretéről.

- §. 5. Azok a' betűk, a' mellyekkel Nemzetünk él, éppenn azok a' mellyekkel Róma után Európának nevezetesebb és nagyobb része él. Nyilván mutatja ezt formájok, ha szintén közzülök egynek vagy kettőnek hangzását a' Magyar ajak elváltoztatta is.
- §. 6. A' mennyibenn az emberiség szebb formájú betűket nem mutathat ezeknél, méltán örvendhetünk, hogy Atyáink a' magok Szcythiai betűiktől /:ha tudnillik az ezekről való rege nem büszkélkedő költemény:/ elállottak és az Europaiakét elfogadták. Mind azáltal a' dolognak egy nagy alkalmatlansága vagyon; egy részről az Europai alfabetumban van több betű, mint az emberi ajakban hang; más részről a' Magyar Nyelvben van több hangzat, mint az Europai Al<ph>fabetumban betű.

Scholion.

ELSŐ RAJZOLATAI
A' MAGYAR ORTHOGRAPHIANAK.

---

1. RÉSZ.
A' BETŰKRŐL.

Azok a' betűk, mellyekkel a' Magyarok most élnek, épen azok, a' mellyekkel Róma után Európának nevezetesebb és nagyobb része él. Nyilván mutatja ezt formájok, ha szintén közzülök egynek vagy kettőnek hangzását a' Magyar ajak elváltottatta is. Ez a' Magyarrá is lett Európai Alphabetum huszonhat különböző formájú betűkből áll; úgymint 1.) a. – 2.) b. – 3.) c. – 4.) d. – 5.) e. – 6.) f. – 7.) g. – 8.) h. – 9.) i. – 10.) k. – 11.) l. – 12.) m. – 13.) n. – 14.) o. – 15.) p. – 16.) q. – 17.) r. – 18.) s. – 19.) t. – 20.) u. – 21.) x. – 22.) y. – 23.) z. – 24.) j. – 25.) v. – 26.) w. – Formájok miatt ezeket *eggyes betűknek* nevezem /:*Litteræ simplices*:/; mert vannak *kettős betűk* is, a' mint azt alábbatt fogjuk látni.

1. CZIKKELY.
EGGYES BETŰK.

Az *Eggyes Betűk* között első helyet foglalt az A; 's a' magyarbann ugyan azt a' hangot jegyzi, mellyet a' Deákban jegyez; mint *aranya, alapa*.

Második a' B. <;> Ennek is megegyezik magyar hangja a' deák hangjával: Példa: <*Bab*. B> *bab, balbus*.

Harmadik a' C. – Ez eránt meghasonlottak a' Grammatikusok. Az újabb Irók csaknem egészen kirekesztették a' Magyar betűk' számából; a' Régiek <pedig> ellenben véle három hangot jegyzetnek-meg. Jelentette ezeknél a' C.

<1^{ör} a' szónak elején és közepén>

1^{ör} a' Z. betű segedelme nélkül a' szónak elején és közepén azt a' hangot, a' melly e' deák ígékben hallatszik: *cis, citra, cicer*. – Példákat erre a' *Tinóldi Sebestyén* Verseinek egy igen régi kiadásából hordok-elő. Az a' hang, a' mellyet a' Mostaniak *Tzétzeinek* írának, Tinóldinak Fráter Györgynek haláláról írtt versezetében¹⁷ állhatatosan *Cécei-*nek van nyomtatva. /:A' nyomtatás helyét és esztendejét meg nem nevezhetem, mert azon nyomtatványnak, melly kezeim között vagyok, eleje és utólja régen elhullott:/ Így íródik azon Poémájában Tinóldinak, mellyet ő *Az Vég Temes Várban Losonci Istuannac*

---

¹⁷ *Erdéli história*, lásd: *XVI. Századbeli magyar költők*, 1881, 7–61.

haláláról írt,¹⁸ a' *Losonci* név is harminckilenc ízben *Losoncinak* és másképen csak egyszerűen sem. – Így látom a' *Zrínyi Miklós* Verseiben /:Bécsben:/¹⁹ a' *cérnát*, a' *citromot* nem <tzével,> tz-vel, hanem *c*-vel. – Így írták nevezetesen az én Atyáim, még pedig azok is, a' kiket az akkori időkhöz képest tanulttának lehet nevezni, Vezeték neveiket, szintén ezen Századnak elejéig, *Kazinci*-nak (Lásd Orpheus. II. Kötet. a' 145dik és 148dik lapokonn.);²⁰ ámbár voltak, a' kik azt *cz*-vel és *y*-nnal is írták. Verböci. m. 2.

2^{or} Jelentette a' *C*, ha *z* nélkül a' szónak végénn állott, azt a' hangot, a' mellyet most *k*<nak>val festünk. Az én vélekedésem szerint azért tétetvén oda, mivel illetlennek látszott hogy a' szó' végén hosszú nyelű betű álljon; mint a' hogy nekünk látszana illetlennek ha hosszú *ss*-sel végeznénk e' szókat: *kedvess*, *máss*.

Példa erre ismét Tinöldi.

„Soc chudac <helye> közzül <hall> halyatoc egy chudat
„Mint el vesztétoc az veg Temes varat.

3^{or} Jelentette a' *C*. ha melléje *b*. vagy *s*. igen ritkán *i*. 's néha talám megtevedésből *z*. is tétetett azt a' hangot, mellyet a' <m>Mostaniak *ts*vel szeretnek megjegyezni. Nálak a' *chak*, *csak*, *czak*, annyit jelentett, mint *csak*; – a' *Chyáki* annyit mint *Csáky*; – a' *tanách*, *cheb*, *czászár*, annyit mint *tanács*, *cseh*, *szászár*.

Így a' Régiék. Az Újabbak, elúnván a' *c*. betű ögyelgését, melly, a' mint látánk, mind *tz*<,> hangot jelentett, majd *k*-át, majd ismét *b*-val, 's a' *t*. *cs*-ét, a' Németeknek példájok szerint ezt *tz*-vel kezdték festeni, úgy hogy végre a' *c*. betűt, <kivévn> a' *Familiák* 's *Hellységek* vagy *Tartományok* nevezetein kívül már látni is alig lehetett. *Dugonics Úr* az, <a' ki, a'> a' mennyire tudom, a' ki <példátlan bátorsággal tért-vissza a' Régiék felé,> elállott közönségesse lett szokástól; *Etelkájában*,²¹ melly 1788ben jelent-meg, de ő mellynek előbeszédét még 1786ban írta, és azután *Arany Pereceiben* is,²² a' *Mostaniak* ' *tz*. hangját *cz*-vel, a' *ts*. hangot pedig, ott a' hol a' szerkeztetés <az *s*. betűt a' *t*.nek tövébe nem vetette,> egyebet nem kívánt, *cs*vel festvén.

<Azzal *m*> Azonban azzal hogy a' *c*. hang a' mostaniak' *tz*. <hely> betűjök helyett <*Dugonics Úr* utan> *cz*-nek íráttassék, semmit sem nyerünk; mert nem kerül kevesebb fáradságban *cz*-t írni, mint *tz*-t. De mi is <von-el> tartóztat bennünket ennek elfogadásától? Mire való a' *c*. mellé a' *z*. betű, midőn azt a' hangot akarjuk kijegyezni, melly a' *Ciceró* névben hangzik? Nem tökéletesen ki vagyon é nyomva *Céceiben* és *Losonciban* az, a' mellyet *Dugonics Úr* *Czéczeinek* és *Losonczinak*, egy örökös haladatosságot ér-

¹⁸ *Uo.*, 72–89.

¹⁹ *ZRÍNYI*, 1606.

²⁰ A *Kazinczy* által szerkesztett folyóirat kritikai kiadásának online elérhetőségét lásd <http://hdl.handle.net/2437/101394> (2014. aug. 30.).

²¹ *DUGONICS*, 1788.

²² *DUGONICS*, 1790.

demlő Orthographusunk pedig Prof. Révay Miklós Ur,²³ <pedig> *Tzétzeinek* 's *Lo-sontzinak* írna?

Eggy értelemben vagyon ez eránt vélem két kedves Irónk, Kovács Ferenc Ur Pápán,²⁴ és Hajdú Városi Orvos Földi János Ur Hadházonn.²⁵ Az <e>Elsőbb, minkeelőtte véle ez eránt szólottam, gondolkozott szándékom felől, 's most már a' szerint él <vele> a' C-vel, mint én élek; A' Másika pedig így adta-ki értelmét: „Ezt az is javasolhatja, hogy külömben is sok szükségtelen betű fog helyet írásunkban, 's a' Római Abécének nalunk igen sok toldalékja vagyon. Világosan ok nélkül cselekedték Eleink, hogy az eggyes cét elvezették. Az únalomig van a' sok kettőztetett betűnk; mi pedig a' tnek még *ty.* és *ts.* fjakat csináltunk. Igen jó vólna a' Népet ismét hozzá szoktatni az eggyes c-hez, 's az a' Régula hogy ez a' Magyarban mindenkor úgy olvastatik, mint a' deákban a' CE, CI, eligazítaná az azzal élést.”

<Már nyomtatás alatt vala <<Herdernek és Lesszingnek Mesélései>>²⁶

<<Vigasztalásomra szolgált>> Öröömre vólt azt látni hogy minkeelőtte még Bécsben Herdernek Paramythionjaival <<a' Lesszing Meséivel>> Pesten pedig a' Wierland Diogenesével²⁷ <<nyomtatóim>> elkészültenek

Versegi Ur ugyan azon értelemben van <<velem>> a' c. felől a' mellybenn én vagyok.

Versegi Úr a' régiek Z<<é>>tlen C-jeknek>

Ide látszik hajlani Versegi Ferenc Ur is. Lásd Proludium in Justitutiones Lingvæ Hung. Pesten 1793.²⁸ pag. 32. és eggy helytt azon Írásában, mellyet e' két kérdéssel jegyzett-meg: Mi a' Poezis, és Ki az igaz Poéta? Budán. 1793.²⁹ De azt állítván hogy az illyetén új<j>ítás nem <függ> eggy privatus Grammatikus<tól>nak, hanem eggy egész Nemzetnek dolga, megmarad a' régi tz. mellett. Tisztelem ezt a' szemérmes félénkséget: de magam elrettenteni nem hagyom, mert tudom <azt> bizonyosan, hogy <magát> ennek elintézésébe a' békövetkezendő Ország Gyűlése<ébe> nem fog ereszkedni<, 's osztán azért is, mert>.

Valljuk-meg tehát hogy a' z. a' c. mellett midőn az Újabbak tz. hangját akarja jeleníteni, szükségtelen, egyedül számot szaporít, és haszontalan faradságot okoz, 's állít-suk-vissza a' C. betűt azon jusaiba, mellyektől az igazságtalan 's tudatlan szokás fordította-meg.

A' D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, ÉS P. betűk eránt nincs kérdés. A' *Dárda*, *Eper*, *Fa*, *Gágog*, <hu> *Huhog*, *Inni*, *Káka*, *Lél*, *Ma*, *Nap*, *Orozok*, *Pép* épenn azokat a' hango-

²³ Révai Miklós (1750–1807) költő, író, nyelvészeti munkák szerzője, kegyestanársági tanár és egyetemi tanár.

²⁴ Kovács Ferenc (?–1819) mérnök, író.

²⁵ Földi János (1755–1801) orvosdoktor, természettudományi és nyelvészeti munkák szerzője.

²⁶ KAZINCZY, 1793a, KAZINCZY, 2012.

²⁷ KAZINCZY, 1793b, KAZINCZY, 2012.

²⁸ VERSEGHY, 1793a; VERSEGHY, 1999.

²⁹ VERSEGHY, 1793b.

kat kívánják magyarul, a' mellyek a' <Deak> Római *Dedi, Emere, Fas, Gens, Herus, <i>Ibi, <l>Lens, <m>Mel, <n>Non, Oro, Pepelliben*, és a' görög eredetű *Kalendaban*, vagy *C.*vel írott, de *K.*nak olvasott *kandorban* hallatszik.

A' Z. sehol sem íródik Magyar szóban: de azért Alphabetu <mokb> munkból csakugyan nem vethetjük ki, mert a' Magyar Textusbann előforduló deák, vagy egyéb idegen szók az azzal élést kívánják. Olly idétlenséget ugyan senki sem gondolhat, a' mit már Philozophus ne mondott volna, azt mondja a' Peldabeszéd; 's én jól tudom hogy voltak a' kik a' *Cicerót* Tzitzerónak, a' *Quintust, Quvietantiat*, Kvintusznak, Kvietantianak, a' *Xerxest* Kszerkszesznek írták, mintha ugyan a' Magyar Írás szűzesége megszeplősítetett volna ezekkel a' szem előtt ritkábban forgó betűkkel, vagy mintha attól tarthatnak volna hogy ha *Cicerónak, Quintusnak, Xerxesnek* írják, a' Magyar Olvasó el nem fogja érteni betűiket. Éljen csemegéivel a' kinek tetszik; én *Quintuszt* Kvintusznak, *Xerxest* Kszerkszesnek írni szégyenleném.

Az *R* egyelően hangzik a' *Rétben* és *Rumorban*.

Az *S.* magyar textusban vastagon hangzik, mint *Sebes*; deákul véknyan: *Serenus*.

A' *T* és *U* egy mind Magyarúl, mind Deákul. Példa *Tót* és *út*; – *totus*, és *utor*.

Az <'> Xre az illik, a' mi a' Z. betűről vagyon mondvá.

Az *Y.*nnak a' Magyar ígékben kétféle ereje vagyon. Néha, de csak a' Familiák <végén> nevezeteinek végén *i.* gyanánt vétetik, mint *Csengery, Hunyady*. – Másszor pedig csak lágyításképpenn. Lásd alább a' *gy, ly, ny, ty.* betűket.

A' Z. úgy hangzik mint a' Görögök' z, je hangzott. Példa reá: *Zúz, Zizanion*.

A' *J.* azt a' hangot jelenti, melly a' Deák *Juvenis*ban fordul-elő.

A' *V.* <eg> <azt jelenti> azt jegyzi <, > a' magyar ígékben, a' mit a' Deákban: *Vivok*, és <*Vanus.*> *Vividus*.

A' *W.* egészen egy a' Magyarok' *V.*jével; 's úgy látszik hogy <ez> ennek közzénk jövést a' <' Gothusoknak> z Idegeneknek köszönhetjük, kik <kétség nélkül> a' *V.* betű alatt, <a' N mostani Németek szerint,> *Fan* hangot érte <tt> nek. Ez Magyar ígében nem fordul-elő sehol; 's egyedül <a'> némelly Familiáknak <nevében vagyok helyje.> 's Hellyeknek Gothiai Orthographia szerint írni szokott neveiben vagyon helyje.

E' 26. betűk között öt vagyon olyan, a' mellyeknek hangját, <a' más> ha a' Rómaiak ezeknek alakot nem adtak volna, két vagy több betű segedelmével kitenni lehetne. Imé itt vagynak ezek:

- 1.) a' *c.* mellyet <ki tzev> a' *tz*, <által>
- 2.) a' *q.* mellyet a' *kú* –
- 3.) az *x.* mellyet az *íksz*,
- 4.) az *y.* mellyet az *i*,
- 5.) a' *w.* mellyet a' v. tőkélletesen kinyom. <nn. Az ezekkel élést javasolja a' könnyebbség, és a' helyyes szokás, a' mint Ellenben>

E' szerint ez a' huszonhat betű csak huszonegy egymástól különböző hangot fest; úgymint: 1.) a. – 2.) b. – 3) d. – 4.) e. – 5.) f. – 6.) g. – 7). h. – 8.) i. – 9). k – 10.) l. – 11). m. – 12.) n. – 13.) o. – 14.) p. – 15.) r. – 16.) s. – 17). t. – 18). u. – 19). z. – 20). j. – 21.) r. –

<járok ahhoz a' hangzathoz, a' mellyet

Ámbár <<sajnálást érdemel>> megérdemli tehát, hogy ezen hangnak egy külön betűt nem alkotott az

Ámbár sajnálnunk lehet tehát hogy ezen hangnak különös betűt nem adtak Eleink, még is szenvedhető>³⁰

E<nnek a'>' hang<nak> festésére tehát Eleink <jobb> alkalmasabb jegyet nem adhattak, mint azt a' mellyel most élünk.

<2.) A' vastagúlt félhang <<az>> a' cs-ben és zs-ben adja ki magát, – két <<hang>> egymástól különböző hangzatban adja ki magát. Első a' cs. Ha e' két szót malac sereg ott a' hol el van egymástól szakasztva.

2.) a' vastagúlt fél-hang a' csben és zsben adja ki magát, 's ez a' két kettős betű az egyes c-vel és z-vel olly annyira rokon, hogy azok a' <kik> selypnek, a' kik csak egyikét mondhatják ki, a' kettőt <<egymással mindig öszve tévesztik>> egymással cserélik-fel>

2.) a' *vastagúlt fél hang* <a' cs-benn két betűben> a' csbenn adja ki magát, és a zsbenn. A cs-nek a' c-vel, és a' zs-nek a' z-vel való rokonság<át>a világosan <mutatják> <megtetszik> azok<nak> a' selyp <példájokból> gyermekek<nek>, a' kik a' csecset *cec*-nek, a' zsír-t *zír*-nak; mondják; mint viszontag azok a' nehéz nyelvűek is a' kik a' lécs-et lécsnek, a' zaj-t zsajnak ejtik. Nem lévén <tehát> külön alakú betűink a' <kik> mellyek ez<t>eket ki-jegyezzék, 's az aesthesia azt kívánván hogy <az> a' betűk accentusai<t> és pontjai<t> nagy ok nélkül ne szaporít<suk>assanak, a' cs és zs kettőztetett betűjük mellett meg kell nyugodnunk.

3.) a' *meg-lágyított fél hang*<ok> a' gy-ben, ly-ben ny, és ty-ben fordul-elő. Az a' ki ezekhez a' <be> hím betűkhöz az y-nt tette menyasszonnyá, valóban nem ismérte annak természetét. <Az' y. semmi Nemzetnél nem bírt a' j. erejével, csak annál, a' hol a' j. zs. gyanánt vétetett. Sokkal helyesebben lehetett volna a' j-t adni melléjük, mert az y. <<soha sem bírt>> /:mellyet leginkább érezhetünk az a' Görögöknél és Rómaiaknál nem j. hanem i. erővel bírt.> Az l és n, <és t,> betűknek lágyúlt hangjai mutatják elég világosan, hogy melléjük a<z>' j. illett volna, <nem mint melj, menj, feljebb, menj, vagyonyok.> nem pedig az y. mellynek sem a' Görög, sem a' Deák, sem a' Magyar nem ad<ott soha> j. erőt. Azonban minthogy azt a' lágy hangot a' j. sem adja ki egész kényes-

---

³⁰ A törölt bekezdések mellett az írásirányra merőlegesen a bal margón: „Larg Skotts Cabage.”

séggel, 's <jobb> alkalmasabb jelünk az igaz hang ki-mutatására nincs, kéntelenek vagyunk meg-maradni Atyáinknak ránk maradt szokása mellett.

Ujabb kérdés itt az, hogy olly helyyekenn a' hol ezeket a' fél hangokat az ajak keményebbenn ejti, <meg kell é> szükséges é fel-rakni, mind a' két hím, és mind a' két nőstény betűt? vagy elég lesz, ha a' két hím betű között az egyik nőstény ki-ugrattatván, a' <két> <fél> hang' kettősött lágyságát

<A Európai Alphabetum 26. betűkből áll: de a' Magyar ajak

De a' Magyar ajak<<nak>>bann több hang<<ja>> lévén mint <<ezekben>> <<ennek>> ebben az Európai Alphabetum<<nak>>ban betű<<i>>; kéntelenek vólunk a' meg-nevezett 26. egyes betűkből, Egynehány kettőztetettek <i> alkotni. Ezek<<ből>>et <<sorj>> sorjábann kell meg-tekintenünk.

1.

Az egyes betűkről.³¹

az utolsó nőstény betűvel jegyezzük-meg? az az példábann: Elégge ki lessz é mutatva a' kettőztetett fél hang e' szókbann: *eggy, melly, menny, <fattyú> rossz, hattyú?* vagy így kellek <azokat> írni: *egygy, melyly, menny, rossz, hatytyú.* – Egy örök háladatosságot érdemlő Orthografusunk, *Révai Miklós Úr*, <megmarad a' Régiek' szokása mellett, kik ezeket mindég kettőzteti> ezeket a' fél hangokat mindenütt kettőzteti, kétség kívül azért, mert ezek, <eggy> ámbár két betűből állanak is, csak egy hangot jelentenek, <következésképpen ha e' szót: *tette /:posuit:/*> és így egy betű gyanánt vétettetnek. Az ő <velekedes> érzése szerint valamint hibásan írnám e' szót: <tette posuit> *értte /:pro ipso:/* így: *érte*: úgy csonkán esnék az is, ha <a> ezt: *menynyek, /:coeli:/ mennyeknek* írnám. – Mi mások mintegy öszve-beszélve mellőzzük-el az első nőstény betű fel-rakását, mind azért hogy fáradtságos; mind pedig azért hogy semmi kétséges értelemre való tévesztéstől nem tarthatunk. Osztán ez <nincs is példa nélkül> sem <ebben a' században> most nem szokatlan sem a' Régiek' írásábann nem újság<, is a' mint a' melly, menny>. <sem a' mostani században.> /:<úgy> eszerint írták az *lly, nny, és tty* kettőzött fél hangokat ebben a' században mindenkor:/. Így írja Szilveszter János a' Révai által vélünk közlött új Testamentomi foglalatokbann:³²

- old. 318. Egg' az fi, 's az Szent l<i>ilek vr isten az<i>irt.
319. Mell'be gyak<á>ak Josef el mene, 's el temete.
312. Itt az menny'ország <nagy so> nag' sokhoz vigre hasonlik.
305. Bodogok el iöuetek, vesszettek el gonoszok.
319. És hog' az att'ához terne, keserghenek itt.

³¹ A törölt bekezdések után az azokat megelőző, félbehagyott mondat folytatódik.

³² RÉVAI, 1787, 301–325.

Igy az *Emlékezzünk Régiokról*-nek Írója is.³³ Lássd ugyan csak Révait:

- óld   276. Mynd egyyesek w dolgobann.
277. Az eggyek kezettek jelesb wala.
ugyan ott <277> Eggh kewetheth walazthanak.
280. Hogy yllyen zowal neky zolnanak

<Az, a' ki az eggyet, mellyet, mennyet, hosszút és hattyú>

III. A' Diphtongusokról.

<A' meg-hosszabbított <<D>>Vocalisok Diphtongusoknak neveztetnek. 'A magyaroknak hét vocalisa lévén, <a'> Diphtonsugainak száma is annyi.

az a csinalt	aa-t, utoljára	á-t. mint paar.
az e –	ee-t, –	é-t mint kecs
az i –	ii-t –	í-t mint szü.
az o –	oo-t –	í

is annyi>

Ha két eggyüvé olvasztott hosszú hanggá vált, Vocalis <egy hosszú> <hosszú hanggá> Diphtongusnak neveztetik, úgy a' Magyaroknak a' hét Vocalis száma szerint hét Diphtongusa vagyon mert a' Magyar mindenik Vocalisát öszve párosítja önnön magával. <Minekelőtte még az ékezesek feltaláltattak,> Elejéntén a' hosszú vocalisok kétszeres le-írás által fektettettek-le. Így íratik a' Revai Régiségeiben a' 27<7>6dik oldalaknak <Heeth> 2dik és 3dik sorábann e' szó: hét /:septem:/ *heeth*-nek. a' <277>280diknek <12> első sorábann <a' bé – *bee*-nek,> azth Erdelbe el bee wywee. Így a' <Soos Familia neve> 288diknek első sorábann. <Orszaag> Orzaag. Ezt követte azután <az ékezes /:accentus> a' vocalisok felibe tett fekvő vagy csak nem álló ékezes, a' mellyel változtatás nélkül <állunk> élünk régolta.

Az *á, é, í, ó és ú* ékei eránt nincs kérdés. <azokkal úgy régolta egy, f változtatás nélkül élünk régolta.> Egyedül a<z>' hosszú *ö* és *ü* eránt <nem határozta meg magokat> kétségeskedtek Íróink. <Elejéntén> <Diphtongusoknak gondolvan <<ezt>> őket, először eo-eu-val tették-ki. Ez azonn kívül hogy <haszonta>> szükségtelen fáradság, egyszersmind hazugság is, mert már ma látjuk hogy ezek <<nem mindenütt>> rövid és nem hosszú hangzatot jelentenek és így Diphtongusoknak nem tartatthatnak.

Majd szintén e' Század' közepéig nem vala különbség a' hosszú és rövid *ö* és *ü* között> Némellyek, mint *Adami Mihály* /: *Ungr. Sprachlehre, Wien, 1760.* :/ ³⁴ a' rövid *ö-t* és *ü-t*<,> egy felikbe tett kis e-vel, a' hosszút pedig két egymás mellett fekvő ponttal

³³ CSÁTI, 1787.

³⁴ ADAMI, 1760.

jegyzették meg. Mások <az ő a' felül ezen két po> a' felül lévő kis e³⁵ mellé egy <pon-
to> vonást adtak; utoljára pedig ez előtt ez előtt <kevés> mintegy 20. esztendővel
mintegy 20. esztendővel minden Nyomatató műhelyeinkbenn <az ő> a' két pontos és
egy vonásos o és u, állott-fel. <De ez> Ennél lehetetlen volt sem rosszabbat, sem <al-
kalmat> rútabbat választaniok. Rosszabbat mind az *írásra* mind a' nyomtatásra. Az
írásra <azért, mert így> azért, mert így a' kéznek egy betű meg-jegyzése miatt három
rándítást kell tenni, melly <felette> fáradságos és kedvetlen; a' nyomtatásra <pedig
azért,> pedig azért, mert ha a' betű metsző a' három vonást igen öszve szorítja, a' voná-
sok alig látszanak és hamar el-kopnak; <ha pedig> ellenben ha látszatosan akarja met-
szeni, úgy a' felső jel a' betűnél szélesebbre terped, s a' betűt el-rútítja.

<El>Emlékezem hogy <forgott> <láttam> sok esztendők előtt valamely <mun-
ka> 4. rétbenn nyomtatott munka volt kezembenn, mellynek <olly> ő<-kkel> és ű<-
kkel> volt nyomtatva> betűi csak két vonásokkal voltak meg-jegyezve. <Így írja> Ha a'
hosszú i /:mint e szóban hív:/ el-lehet <a'> azon pont nélkül, <a'> mellyet rövidenn
visel<,>: miért ne lehetne-el a' <hosszú> két hosszas vonással meg-jegyzett hosszú
hangzatú ő és ű is <?> azon kettős pont nélkül mellyek őt a' rövid hangzásra jegy-
zik-meg? <Nyomatató<<nak>>m műhelyébenn ezeket most fel nem találtam> Örülve
láttam Tiszt. Benkő József <Ajtai P> Urnak hozzám írt leveléből,³⁶ hogy ez a' köz ha-
szonra született Férjfi <m> ugyan <ezzel a'> e' jeggyel szokta meg-jegyezni betűit; s'
örülök hogy mondhatom, hogy a' már feljebb említett két barátim, Földi és Kovács
Urak,³⁷ ugyan <ugyan> azt óhajtják, a' mit <én> itten én javaslak.

ELSŐ RAJZOLATJAI A' MAGYAR ORTHOGRAPHIANAK

Azok a' betűk, mellyekkel a' Magyarok most élnek, éppen azok, a' mellyekkel Róma
után Európának nevezetesebb és nagyobb része él. Nyilván mutatja ezt formájok,
ha szintén közzülök <egynehánynak> egynek vagy kettőnek hangzását a' Magyar
ajak <egészen más hangzatot adott is> el-változtatta is.

Áll ez a' Magyarrá is lett Európai Alphabetum 26. különböző formájú betűk-
ből, ugymint ----- Ezekről itt külön szedve kell szólnunk.

Az *A* mind ék nélkül, mind meg-ékezte azt a' hangot <adja> jegyzi a' Magyarban <is>,
a' mellyet a' Deákban jegyez. Példa erre <balbus a' deák> a' deákban: *ara*, (:óltár:)
a' Magyarban *aranyát*.

Egy a' hangja a' *B*. betűnek is mind a' két Nyelvben; mint: *balbus*, és: *bab*.

---

³⁵ Az ékezte törölve.

³⁶ Benkő József levele Kazinczy Ferencnek, Közép-Ajta, 1784. ápr. 15. KAZINCZY, 1890, 59–61. (39. le-
vél).

³⁷ Lásd: 23. és 24. lábjegyzet.

A' C. eránt meg-hasonlottak a' Grammatikusok. Az újabb Irók <ezt> ki akar<j>ták rekeszteni a' Magyar betűk számából; a' Régiek ellenben véle három hangot <kétféleképpen> jegyzettek-meg. Jelentette <tundillik> ezeknél a' C. Iször a' szónak elejénn és közepénn a' z. betű<nek> segedelme nélkül³⁸ azt a' hangot, a' melyet e' deák ígékben hallatszik: *cis, citra, cicer*. Példákat erre a' Tinóldi Sebestyén Verseinek egygy igen régi ki-adásából hordok-elő. <Ez> Az' a' <sz> hang a' melyet a' Mostaniak *Tzétzeinek* írának, Tinóldinak *Frater /:Mártinuzius:/ Györgynek haláláról* írt verszetébenn³⁹ állhatatosan *Céceinek* van nyomtattva. Így íródik <ugyan csak Tinóldibann,> azon poemajabann Tinóldinak, a' melyet ő *Az Vég Temes Várban Losonci Istvannac haláláról* írt⁴⁰ a' Losonci név is 39. ízben *Losoncinak*, és másképpen <soha> csak egyszer sem. Így írta Zrínyi Miklós a' cernát, a' citromot<,>. Így írták <sok Familiák a' magok' nevezetjüket; én leg-alább meg-mutathatom, hogy> nevezetesen az én Atyáim, még pedig a' nem tanúlatlanok is neveket szintén ezen századnak elejéig <mindég írták a' Kazinczy nevet Nemzetse> Kazinczinak <írták neveiket>; ámbár voltak a' kik azt cz-vel es y-nnal is írták.

Jelentette 2szor z. nélkül a' C. <midőn> ha a' szónak végénn <maganosan> állott, a' <mi most> k. betű hangját; az én velekedésem szerint azért tétetvén oda, mivel illetlennek látszott, hogy a' szó végénn hosszú nyelű betű álljon, mint a' hogy nekünk látszana illetlennek ha hosszú s-sel végeznénk e' szokat: kegyes, más. Példa erre ismét Tinóldi:

„Soc chudac <hel> közzül hal<l>jatoc egy chudat
Mint el<->vesztetöc az veg Temes varat. 's a t.

Jelentette 3szor a' C. ha <utann> melléje h, vagy s. <tétetett, /:> 's igen ritkán még i, 's talám meg-tévedésből z. is, tétetett, azt a' hangot, a' melyet a' mostani Irók ts-vel szeretnek meg-jegyezni. <Mint Tinóldiban: *Chyaki /:Csáki:/ <<Péchi>> Janách, Cheh; Zrínyibenn Chászár, Chuda, choport* osztán ismét Tinóldiban „Ciak nagy szép sereget, az az: *Csak nagy szép 's at.*>

Mint chak, ciak, vagy csak /:csak:/ Chyaki /:Csáky:/ Tanách, Cheh, Chászár, Chuda, choport.

Az újabbak közzül Dugonics Ur az, a' ki <Macskási Juliannájábann> „az Arany Perczekbenn”⁴¹ a' czét és csét <állhatatos> új példával elő-vette, holott mások <ezt a'> ezeket már csak <a' régibb> némelly Familiák neveikért tartották-meg, mint: Forgács, Bercsenyi, Rákóczy, Orczy, Barcsay. – De mire való a' c. mellé a z. midőn azt a' hangot akarjuk ki jegyezni a' mely a' *Ciceróbann* hangzik? Nem tökéletesen ki van é nyomva *Céceiben* és *Losoncibann* az <a' hang>, a' melyet Dugonics Ur *Czétzeinek* és *Losoncinak*, <mások pedig *Tzétzeinek* 's L> egy örökös háládatosságot érdemlő Orthographusunk pedig, Révay Miklós Ur, *Tzétzeinek* 's *Losontzinak* írta? Lehet é azt reményleni

³⁸ Az „a' z. betű<nek> segedelme nélkül” be van keretezve.

³⁹ *Erdéli história* lásd: *XVI. Századbeli magyar költők*, 1881, 7–61.

⁴⁰ *Uo.*, 72–89.

⁴¹ DUGONICS, 1790.

hogy <az a' Magyarra is lett Európai Alfabétumból> a' Napnyúgoti Nemzetektől kölcsönözött Alfabétumból a' c.-ét ki seperhetjük? Lehet é azt mint az alább elő forduló Z. X. Y. és W.t is, valakinek önnön kára nélkül nem ismérni? 'S mire való ez a' szükségtelen, sőt nevetséges <tulaj> <különösség> tulajdonság keresése ott, a' hol <a' betűnek> mindenik betű alakja azt kiáltja reánk, hogy nem a' miénk? Az én tanácsom az volna hogy valaha batorkodjunk <néki> Eldődink bölcs példájának követésére, 's elvétvén a' c mellől <e> a' semit sem jelentő, <'s csak> egyedül számot nevelő, 's csak haszontalan fáradságot okozó z.-t, allitsuk vissza a' C. betűt azokba a' jussaiba, a' mellyektől őt csak az igasságtalan szokás fordította-meg.

A'nnak a' hangnak festésére, mellyet az újabbak cs-vel jegyzettek-meg mind a' cs. mind a' ts. jegyet meg kell tartanunk. A' cs-nek a' törzsök szókbann vagyon helyje, mint *csak, csók, csalom, csárda*; – a' <ma> ts-nek <a' származott ígékben /:in verbis, vocibus, derivatis:/> az ollyatén származatokbann, a' mellyek t. betű által kormányoztatnak mint: *tart-suk, barát-ság, múlat-ság*. nem pedig: *tarcsuk, barácság, múla<t>cság*.

Van még a' C. betűnek egy harmadik haszna is; az tudnillik, midőn a' Rómaiak példája szerint hozzá ragasztatván a' h., a' Görögök' *chi*-jét nyomja-ki. <Az új> Némelyly újabb Irók, <még az első Karbeliek közül is egynehányan,> ezt a' hangot egy magános K-val <nyomják-ki> akarják ki-mondatni, mint Cháron, *Káron*, <Bacchus Bakkus,> Chryses *Kryzes*. A' durvaság fület sértő. Fület sértő még a' Bakkusbann is, noha <abbann> ezt <a' hangot> ebbenn a' szóbann a' Görög ajak is keményebbenn ejtette; <Βακχοῦnak az az> Bakchusnak nem pedig Bachchusnak írván <azt>. Én <ebben> e' részbenn is a' régi Magyarok példáját ítélem leg-méltóbbnak a' követésre. Ő nékiek eléggé érzékeny fülek volt a' Chrisztus nevét Krisztusnak nem írni. Lásd Károli Gáspárnak Uj Testamentomát. Amsterd. 1687⁴² – az Esztergomi Dioecesis Plebanusainak agenda-rius könyvét, Nagy Szombatbann <16> 1596.⁴³ – a' Molnár Albert Zsoltárait Herbornábann 1687benn.⁴⁴ Így a' <Révay Verseinek Toldalékjai' között elő forduló Sylvester János verseibenn, 's kétség kívül> Nádasdi Tamás által ki Uj Testamentomábann is.⁴⁵

A' D. E. F. G. betűk eránt nincs kérdés. A' *dárda, eper, fá, <gége>gágog*, Magyarul éppen azokat a' hangokat kívánják, a' mellyek a' *dedi, emere, fefelli* és *gigno* deák ígékben fordulnak-elő. <De van a' Magyaroknak meg-lágyított g-jek is, *gy* <a' gy, és a' kettős ggy a'>> 's kettős, gy-jek, (ggy) melly az írásban ismét schismát csinált. Elúnván A' Régiek <<ismét igen bölcs példával,>> <<el-únván>> a' kettőt <<gy-ét>> gygynek írni ismét igen bölcs példával, az elsőbb y-nt ki-ugratták, 's a' ki ugratás jeléül a' két g. közzé egy apostrophét tettek; idővel <a> pedig ezt is el-únván meg elég>

De <vam> a' Magyarban a' g-nek három különböző hanzatja vagyon, mellyből a' Római <csak> Nyelv csak az egyiket láttatik ismérni; úgymint a' g, a' gy, és a' gygy vagy

⁴² KÁROLI, 1687.

⁴³ PÉCSI, 1596.

⁴⁴ MOLNÁR, 1607. A kötet megjelenési éve helyesen: 1607. Kazinczy valószínűleg az előzőleg előforduló Károli Bibliával keverte össze a dátumot.

⁴⁵ SYLVESTER, 1541. Sylvester János műve Sárvány Tamás nyomdájában jelent meg.

ggy. A' két <elsőbb> utólsóbb nem mindég íródott egy formánn. A' 16dik század végével ki-jött könyvek a' *g*. <mellé> felébe egy apostrophé<t>forma <jel> jelt tettek, <nyilván> talám a' ki ugratott *y*-nnak vagy bár inkább *j*-nek meg-jegyzésére, mellyet a' Révai által közönségessé tett régi Irók' töredékeiből kiki láthat; például:

<eg' az az egy.> <Egg' az fi> Egg' az fi, 's az szent <Le> lilek vr isten azirt.

Sokra tanyt Christus, n' iluann meg mongg'a halalat.⁴⁶

Ezeknek példáját a' *ggy*-benn és *ssz*-benn annyival <inkább> inkább lehet követnünk, minthogy az *lly*-benn *nyy*-benn és *tty*-benn ugyan ezt látjuk e' század eleje óta gyakoroltatni, 's a' Révaiként kettőztetett *gygy*, *lyly*, *nyny*, <*tyty*> *szsz* és <*ty*> *tyty* <haszontalan fáradságban kerülnek> ha nem ok nélkül írónak is, de csak ugyan szükségtelen fáradságban kerülnek.

A' *h*, *i*, *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, betűk ismét egyenlő<en mondattnak-ki> hangzanak a' Magyar <ajak> és Deák ajakbann, mint: *huhog*, *irigy*, *káka*, *lél*, *ma*, *nap*, <*pep*> *ormó pép* és *beri*, *iníre*, <*calvus*> *candor*, *leo*, *mel*, *non*, *oro*, *piper*. 's ezek eránt ismét nincsen semmi kérdés.

A' *Z*. sehol sem íródik Magyar szóban,⁴⁷ de azért alphabetumunkból csak ugyan nem <hány> vethetjük-ki, mert a' Magyar Textusbann elő forduló deák vagy <*m*> egyéb idegen szók az ezzel élést kívánják. Olly idétlenséget ugyan senki sem gondolhat, a' mit már Philosophus ne mondott volna, azt mondja a' <D>Példabeszéd; 's én jól tudom, hogy voltak a' kik a' *Cicerót* Tzitzerónak, a' *Qvintust* 's *Qvietantiát* Kvintusznak 's *Kvietantziának* a' *Xerxest* Kszerkszesnek írták, <csak> mintha ugyan a' Magyar írás szüzessége meg szeplősítetett volna ezekkel <az idegen a' ritkábban a'> a' szem előtt ritkábbann forgó betűkkel, vagy mintha attól tarthattak volna, hogy ha Cicerónak, Qvintusnak, Xerxesnek írják, a' *M*. Olvasó el nem fogja érteni betűiket: de az illetén csemegékre csak a' meg-csömörlött gyomor vágy.

Az *R*. egyformán hangzik a' Rétben és a' Rumorbann, 's soha sem adott orthographiai schismára alkalmatosságot.

Az *S*. magyarul vastagonn, deákúl vékonyan hangzik; mint *sebes*, és *Spes*, mellyet az Európai Nemzetek *Szpesz*nek olvasnak. A' <meg-kettő> Magyar a' vékony hangzású *s-t* akarván meg-jegyezni melléje egy [*z*]-t ragaszt; a' kettős *sz-t* pedig úgy jegyzi, a' mint azt a' *g*. betű alatt láttuk.

⁴⁶ RÉVAI, 1787, 139.

⁴⁷ A szavak eredeti sorrendje: „A' 2. Magyar szóban sehol sem íródik.”

ELSŐ RAJZOLATJAI A' MAGYAR ORTHOGRAPHIANAK.

---

1. RÉSZ. A' BETŰKRŐL.

Azok a' betűk, mellyekkel a' Magyarok most élnek, épen azok, a' mellyekkel Róma után Európának nevezetesebb és nagyobb része él. Nyilván <n> mutatja ezt formájok, ha szintén közzülök egynek vagy kettőnek hangzását a' Magyar ajak el-változtatta is.

Ez a' Magyarrá is lett Európai Alphabetum huszonhat különböző formájú betűkből áll, úgymint a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, x, y, z, j, v, w. Formájok miatt én ezeket *eggyes betűknek* nevezem /:Litteræ simplices:/ mert vannak kettős betűk is, a' mint alábbatt fogjuk látni.⁴⁸

1. CZIKKELY *Az egyes betűk.*

Az egyes betűk közt első helyet foglalt az A; 's a' Magyarbann ugyan azt a hangot jegyzi, a' mellyet a' deákban jegyez. Mint: *aranya*, – *alapa*.

Második a' B. Ennek is meg-eggyezik <a'> magyar hangja <a'> a' deák hangjával. Példa. *Bab*, – *balbus*.

<Harmadik a' C. Midőn ezt nyelvünk az alphabetum betűi közt magánosann áltában ki mondja,

Harmadik a C. – Ez eránt <<nem eggyeznek-meg>> meg-hasonlottak az Irók; <<akkor, midőn ez a' betű az alphabetum betűi közt magánosann áll, nincs senki a' ki ezt mindnyájan azt a' hangot ragasz >

Harmadik a' C. – <A' mostani Irók ezt azzal a' hanggal mondják ugyan ki, midőn az Alphabetum betűi közt magánosann látják állani, a' mellyel a' deák ígéket mondják: *cis*, *citra*, *cicer*, de véle más betűknek segedelme nélkül nem élnek. A' Régiek ellenben <<hozzá>> általa három hangot <<ot is jegy>> is ragasztottak jegyettek. >

Harmadik a' C. – Ez a' betű sok meg-hasonlásra adott <okot> alkalmatosságot. Jelentette <ónálok> Iör a' Régieknél:

1^{ör}) z. nélkül a' szó elejénn és közepénn azt a' hangot, a' melly e' deák ígékben halatszük: *cis*, *citra*, *cicer*. Erre példákat számtalan régi Irásokból 's Nyomatásokból hordhatnék: de elégedjünk-meg a' Tinódi Sebestyén<nek> versei<vel>nek <ki> igen régi ki-adásával. (Élt a' mint egy helyett írja ezör hatodfél száz 10 esztendőben; világosabban pedig 154<b>0ben.. Verseinek első betűivel jelengette csaknem minden<ütt> da-

---

⁴⁸ A szavak eredeti sorrendje: „látni fogjuk”.

rabjában nevét. Az *a'* versezetje,⁴⁹ melyet „*Az Szalkai mezőn valo viadalról*”-nak nevezett, 65 négy sorú strophákból áll; *s* ezeknek első sorai következő betűkön kezdődnek: T.I.N.O.D.I.I. L.A.N.T.O.S. S.E.B.E.S.T.I.E.N. D.E.I.A.K. N.A.G.I. S.Z.O.M.B.A.T.N.A.K. V.A.R.A.S.A.B.A.N.S.Z.E.V.R.S.Z.E.E.S.Z. E.N.E.V.K.E.V.T. <Igy> úgy hogy, ha *a'* verseknek elejénn álló első betűket össze-fogja az Olvasó, azokból ez az értelem sül-ki. Tinódii Lantos Sebestián Deiak Nagi Szombatnak Varasaban Sz<u>r<e> ez én<e>ökököt. Utolsó Strophája pedig ez:

Tinódi Sebestián deac Nagy Szombatba
Negyven négy esztendő el be forgasaba⁵⁰
Nagy karachyon előtt szörze budosasba⁵¹
Kine<k>c ez nem teczic buskodgyec magaba.”)

Abbann az énekbenn, melyet ő „*Fráter Györgynek* /:Várad Püspök és Cardinalis Martinusius György:/ *haláláról*” írt,⁵² az *a'* név, *a'* melyet *a'* mostaniak Tzétzei Lénárdnak írnának, négyszer fordul-elő, *s* mind *a'* négyszer Cecei Lenart-nak íratott. Igy írta ugyan-csak Tinódi egy más énekbenn /:*Az vég Temes várban Losonci Istuánnac haláláról*:/⁵³ Bajnokjának nevét 39szer *Losoncinak*, és másképen csak egyszer sem. Igy van *a'* már száz esztendővel későbbben ki- adott Gróf Zrínyi Miklós Syrenájábann⁵⁴ *a'* *cérna*, *a'* *citrom*. Igy írták nevezetesen sok Famíliák *a'* magok neveiket *a'* régiebb időkben, még pedig még ennek *a'* *cz*-és Századnak elejénn is. /:Vide Kazinczy András éneke in *Orpheo*:/⁵⁵

2°. Jelentette *a'* *c*, ha *z* nélkül *a'* szó végénn állott, *a'* *k* betű hangját; az én vélekedésem szerint azért tétettvén oda, mivel illetlennek látszott, hogy *a'* szó végénn hosszú nyelű betű álljon; nem különben mint nekünk látszana illetlennek ha hosszú *s*-sel végeznénk *e'* szókat: más, kegyes. Példa erre ismét Tinódi:

„So<k>c chudac közzül halyatoc egy chudat,
Mint el-vesztetöc az vég Temes varat.”⁵⁶

3° Jelentette ha melléje *h*, vagy *s*, igen ritkán *z* és még ritkábban *i* is tétetett, azt *a'* hangot, melyet *a'* mostani Irók *ts*-vel szeretnek meg-jegyezni; mint *chak*, *ciak*, vagy *czak*, az az csak. – *Chyaki*, az az Csáky. – *tanách*, *cheb*, *chyászár*,⁵⁷ *choport*, az az, tanács, cseh, császár, csoport. – *mencze*, *kincz* az az mentse, kincs.

⁴⁹ XVI. Századbeli magyar költők, 1881, 288–296.

⁵⁰ A „negyven” és a „forgasába” ékezte törölve.

⁵¹ A „budosasba” ékezte törölve.

⁵² Erdéli história, lásd: XVI. Századbeli magyar költők, 1881, 7–61.

⁵³ Uo., 72–89.

⁵⁴ ZRÍNYI, 1606.

⁵⁵ KAZINCZY, 1790. A zárójelben lévő mondat halványabb és kisebb betűkkel van írva.

⁵⁶ XVI. Századbeli magyar költők, 1881, 72–89.

⁵⁷ Eredetileg: „chászár”.

Láttuk itt mint éltek a' C. betűvel a' Régiak: most <azt kell meg-tekintenünk, hogy> az Újabbak' példáit kell meg-tekintenünk. Ezek

<Ámbár a' C betű formájához mindé

1.) z. nélkül véle teljességgel nem élnek. Sokan a' Cicerot és Tzitzerónak írják, mint-ha attól lehetne tartani, hogy ha úgy íródik, mint a' Romaiaknál vala szokásbann, az olvasó fel-akad rajta; z-vel pedig inkábbára csak a' Familiák neveibenn

2.) s-vel>

1.) z nélkül teljességgel nem, – z-vel pedig inkábbára csak a' Familiáknak <neveibenn> 's Vármegyéknek 's Hellységeknek neveibenn élnek. Mint: *Rákóczy*, *Orczy*, *Czapáry*. Ezeket a' neveket csak az írja Rakóztinak, Ortztinak, Tzapárinak, a' ki még a' Római Szenátorét is retteg Cicerónak írni, attól félvén hogy ha Tzitzerónak nem írja, tudatlan Olvasója el-akad ismételten betűjén.

2.)

Materialia pro Almanach.

- 1) *Athene* közönségesen Athenásnak neveztetik a' Magyar Iróknál. Így nevezte Bód Péter is <a' L> eggyik esmeretes munkáját;⁵⁸ 's óhajtani kell hogy annak újabbi ki-adója <Tiszt.> Szerentsi Nagy István Uram⁵⁹ ettől a' hibától el-álljon. – Miért neveztetik *Athenásnak*, okát senki se adhatja. Görögül <Ath A'θ> Αθηνη, Deákul Athenæ, és így Magyarúl vagy *Athénének*, vagy *Athénának* kell neveztetni.
- 2.) <Sokan élnek még> Vannak a' kik a' Basileabeli, Tigurumbeli, -vel élnek. – Nem mondjuk Romabeli, Londonbeli, Berlinbeli, hanem Római Londoni, Berlini; <és így> sőt nem mondjuk Szűtsibeli, hanem Szűtsi, /:mert itt az *i* már a' szónak utolsó betűjébe olvad:/ – és így miért kell Basileabeli, Tigurumbeli <t mondani> Kolossébeli Philippibeli, Galitziaibeli-t mondani? Sőt miért inkább Basileait a' Bazeli, Tigurumit a' Zürichi, – Trajectumit az Utrechti, – Bruxellait a' Brüsseli helyett?
3. *Azonban* az *azon*-tól jön; és így nem íródik <ige> jól *azonban*.
4. *Azt* accusativusa az *aznak*; a' genit. *azé*; dat. *aznak*, az Euphonia miatt annak; abl. *aztól*, > és a' most mondott ok miatt attól; – hol veszi hát magát az accusativusban az *aztat*, az *azt* helyett, <a' Nyelvnek analogiaja> minden analogia ellen? Ez annyira szokásba jött, hogy <ritka> kevesen veszik <helytelenség> hibásságát észre: de a' <helytelen leg-alább> ok nélkül támadott szokás nem <engedheti az illy helytelen> teheti jóvá *azt*, a' mi a' fülnek nem kedves; <és a' mi> és az a' ki egész szorgalommal tisztogatja munkáit illő hogy az ilyen <gyomtól> gyomot bellölk ki-hányja.

⁵⁸ BOD, 1766.

⁵⁹ Szerentsi Nagy István (1747–1789), református lelkipásztor, literátor, egy darabig Ráday Gedeon könyvtárosa. Kibővíve szerette volna kiadni Bod Péter *Magyar Athenását*. Váratlan halála miatt a mű nem jelenhetett meg.

5. Ha <a' szók végénn> az n betűt, azért hogy azt keményen mondjuk <né-> a' következendő esetekben: <székébenn, udvarábann,> házánn, <lovonn> székénn, lovonnn, meg-kell kettőztetni, a' minthogy meg is kell<ene igazságosan> ha okok<at>-ra tekintünk; kérdeni lehet, miért nem kettőztetjük-meg az adverbiumokat is: magassann, sebessenn. <De így felett csak nem annyi a betű<re>> lesz szükség mi fordul elő, mint a' mennyi e De így De ezt el lehet néz> holott <a' székely és Borsodi száj,> holott a' két leg igazabb Dialectus, a' Székely és a' Borsodi ezt is keményen mondja. – Mind a' két esetben el-lehet hagyni <az> egyikét, mert annak szorgalmatos fel-rakása <el->fáraszt<ja>aná az író.
6. Az e betű-t midőn kérdésbenn jó elő röviden is lehet venni, hosszan is. Prof. Szabó,⁶⁰ ki született Székely, rövidnek veszi. <Borsod> Miskóltz, Debretzen és Ketskémét <hosszason mo> meg-vonva mondja. Így írta Zrínyi Miklós is; leg-alább így <veszi azt mindég> fordul elő mindenütt a' Syrenájábann.⁶¹
7. Az *eggy* mindenütt <hos> keményen mondatik, az *eggy* túl a' Dunáni vidékenn kívül. <Bároczy> Az' <Marmontel> Erköltsi mesé<inek halhatatlan>k Székely fordítója⁶² <a'> <a' ki sz> Marmontelnek képe alá az *eggy<et>iket* nem mervén se *eggyik*-nek, se *eggyik*nek írni, <eg> *edgyik*nek írta. – Vannak példák hogy <már> még az el-múlt Szazadban is két g és *eggy* y-nnal írtak azt Eleink. <Illyen> Így íródik mindég a' Zrínyi <nek> Syrenájában.⁶³
8. A' hossz<ason>an mondott ő és ü sok Orthographiai Schismákat támasztott. Írták azt úgy is, hogy az o és u felibe *eggy e* <és> betűt, <és et> az *e* mellé pedig szorosan *eggy* német comma forma vonást szúrtak; <és ezt senki se> nem is lehetett másképpen, midőn az ö-t és ü-t akkorában <minden úgy írta hogy azo és u alfelibe *eggy kis et* tett *c* betűt tett> az *e* betűnek az o vagy u felibe tétele által nyomták-ki. – Most <azt e' szer> minekutánna az o <feli> és u felibe két punctum tettek, a' Német commát a' két punctum közzé szúrták. Én <ezt így nem írhatom> mindennek meg hagyom szabadságát de részemről példajokat nem követhetem, mert az az *össze szorúltt* <- két punctum és *eggy* vonás> három tzifraság *meg-bánt*; de, ezen felül, bajos *eggy eggy* <betűtske miatt> ő miatt *eggy* karikát és felibe <három> két punctumot 's *eggy* vonást; <tenni> valamint *eggy* hosszú *i* helyett <ha pedig *eggy*> először magát <a' b> az *i* betűt, <'s> azután pedig felibe *eggy* <vonást> punctumot és <e> a' punctum felibe ismét *eggy* vonást tenni. – Ha <az> a' hosszán mondott <i> jó íródik <úgy> a' szerint, hogy az *i* betű felibe a' punctumot egészen el hagyván csak *eggy* német commát teszek, <nem ír kell-é> nem lesz é elég a' hosszú ö<-t> és ü<-t> úgy írni> helyébe két német commá<n kívül egyebet tennie;>t tenni? és nem írom é azt úgy sokkal könnyebben mint ha

⁶⁰ Baróti Szabó Dávid (1739–1819), jezsuita, majd világi pap és tanár, költő. Baróton született, Háromszék megyében.

⁶¹ ZRÍNYI, 1606.

⁶² Bároczy Sándor (1735–1809), Mária Terézia testőrségének tagja, író. Ispánlakán született, Alsó-Fehér Megyében.

⁶³ ZRÍNYI, 1606.

felibe két punctumot, és a' két punctum <okn> közzé egy commát <szú> tesztek? Nem leszé a' szemnek két hosszú vonás kedvesebb az o vagy u felett, mintha három darab <valami> tzifrat öszve szorúlva lát felette.

9. Ha <jól íródik> a' keményen ki mondandó lly ny és ty jól íródik e' szerint: nny, tty, és lly – jól íródik pedig <az eddi> a' bévett szokás szerint és senkik sem <olvassa> jutott eszébe hogy azt első l, n, és t betűt <másféle hangon olva a' második, l, n és t,> az y-nnal öszve-olvadt második l, n, és t betűtől meg-szakasztva olvassa, <a' szerint mintha> nem jól íródik é az ggy és ssz; juthat é valakinek eszébe hogy az első <.> g<-t> és s betűt a<második>z y-nnal öszve olvadt második g és s. betűtől meg-szakasztva <e>a' szerint olvassa, mint a' következendő szókban olvasni kell *meg-gyújtom – veres szőnyeg?* Nem haszontalan, szemet bosszantó 's kezét fárasztó é az, midőn e' szerint írunk:
gygy, lyly, nyny, szsz, tyty.

10. Azokbann a' szókban, <hol a' j> akár nomen légyen az, akár verbum; <a'> hol a' declinatio' és conjugatio' változásai keményebb hangot adnak a' Syllabának, <én egy j betűt tesztek inkább keményítésül. Így m> én egy j betűt vetek keményítésül. Így írom a' következendőket: <atya,> atyja, <any az az> anyja, vonja, adja, hagyja, az az, pater illius, mater illius, trahit, dat, finit. <-> nem atytya, anynya, <vonnya,> agygya, hagygya vagy <adja> adgya, <hag> hadgya. – Igaz nem mondom <az> adja, <vonja,> hagyja, hanem *aggya, haggya*, de ha így írom ki esmer rá hogy az aggya dat vel det, haggya finit vagy finat. <Ki> Mi okom van írni *hadgya*, <nem> holott nem mondom <hadon> in præsentis indicativo hadom;⁶⁴ pedig így kell írnom ha az dat adgya lesz, mert tökéletesen egy hang fordul elő mind a' két szóbann. – De ilyen homályosságban nintsen senki, a' ki másnak törvényt szabjon, sőt mindennek szabadsága van azt tselekedni, a' mit leg jobbnak ítél, a' mi leg-<jobban>inkább tetszik.⁶⁵

⁶⁴ 'Jelen idő kijelentő módban.'

⁶⁵ Az oldal versóján a lap alján ez a szó olvasható: „Orthograph”.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTAK KIK
OSZK Kt

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

*

XVI. SZÁZADBELI
magyar költők 1881

XVI. Századbeli magyar költők művei II. 1540–1555. Kiad. SZILÁDY Áron. MTA Könyvkiadó-hivatala, Bp., 1881 (Régi Magyar Költők Tára, III, Tinódi Sebestyén Összes Művei).

ADAMI
1760

Ausführliche und neuerläuterte Ungarische Sprachkunst, der Hochlöblichen Deutschen Nation [...]. Verfasst von Michael ADÁMI. Wien, gedruckt bey den Schilgischen Erben, 1760.

BENEDEK – DOMOKOS
1795

[BENEDEK Mihály, DOMOKOS Lajos]: *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság.* Bétsbenn a' Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, 1795.

BOD
1766

Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe botsátott írások által esmértesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták Historiájok mellyet sok esztendő-k-alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szedetetett, és az mostan élőknek, 's ez után következőknek tanuságokra, 's jora valo felszerkentésekre közönségessé tett. F. Ts. Bod Péter. A' M. Igani Ekklesiában a' KRISTUS Szolgája. Nyomtatattott 1766-dik Esztendőben.

CZIFRA
2014

CZIFRA Mariann: *Kazinczy Ferenc kiadatlan grammatikája: hangtan.* In: *Széphalom – a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 24(2014), 203–209.

- CSÁTI
1787 [CSÁTI Demeter]: *Emlékezzünk Régiokról...* In: Révai Miklós' *Elegyes Versei, és néhány apróbb köztetlen írásai*. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is némelyly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is, Pozsonybann, Loewe Antal' betűivel 1787, 273–288.
- D. Cs. J.
1822 D. Cs. J.: *I. A' Magyar Ejtegetésről: Nem újak, hanem tsak öszve szedett régiek, II. A' Magyar Igékről*. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 6(1822), 8, 50–60.
- DUGONICS
1788 DUGONICS András: *Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony Világos-váratt, Árpád és Zoltán fejedelmeink ideikben*, I–II. Fűskuti Landerer Mihály. Pozsony–Kassa, 1788.
- DUGONICS
1790 *Az arany pereczek. Szomoru történet öt szakaszokban*. Irta DUGONICS András királyi oktató. Posonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' költésével és betőivel, 1790.
- ELTER
1830 ELTER József: *Értekezés a Magyar Nyelv szó ejtéséről*, 1830. OSZK Kt, Quart. Hung. 727.
- GYARMATHI
1794 GYARMATHI Sámuel: *Okoskodva tanito magyar nyelvmes-ter. Melly irattatott Gyarmathi Sámuel N. Hunyad Várme-gye Orvossa által, A' Nagy Erdély Országi T. N. RENDEK költésével. Kolo'sváratt (a második kötet: Kolo'sváratt, és Szebenben)*. Nyomtatott Hochmeister Márton, Tsász. K. Dicast. Könyvnyomtato és priv. Könyváros Betűivel, 1794, I–II.
- KÁROLI
1687 *A' mi Urunk Jesus Christusnak Uj Testamentoma* Magyar Nyelvre fordittatott KÁROLI GÁSPÁR által Es mostan Ujonnan e' kisded formában kibocsáttatott. Amstelo-dámban M. Totfalusi Kis Miklos által 1687 esztendőben. (RMK I. 1359.)
- KAZINCZY
1793a *Herdernek és Lesszingnek mesélései*. Széphalom, Széphalmy Vincénél, Bécs, Hummel ny., 1793.
- 1793b *ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ az az a' Szinopei Dioge-nesz' Dialogusai*, Consil. Wieland írásiból. Pesten, Nyomt. Trattner Mátyásnál, 1793.

- 1825 KAZINCZY Ferencz: *A' Nyelv', az Írás' feltalálása; a' Magyar Nyelv' Bölcsője, 's legrégebb Maradványaink.* In: *Felső Magyar Országai Minerva*, 1(1825), 1, 5–14.
- 1890 *Kazinczy Ferencz levelezése. Első kötet. 1763–1789.* S. a. r. VÁCZY János. Bp., MTA, 1890. (Kazinczy Ferencz Összes Művei.)
- 1927 *Kazinczy Ferencz levelezése. Huszonkettedik kötet. 1764. December 3. – 1831. Augusztus 5.* S. a. r. HARSÁNYI István. Bp., MTA, 1927. (Kazinczy Ferencz Összes Művei.)
- 2012 KAZINCZY Ferenc: *Szép Literatura.* S. a. r. BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. (Kazinczy Ferenc Művei.)
- 1894 *Kazinczy Ferencz levelezése. Ötödik kötet. 1807 Május 1. – 1808. Junius 30.* S. a. r. VÁCZY János. Bp., MTA), 1894. (Kazinczy Ferencz Összes Művei.)
- KAZINCZY
1790 *Kazinci András mátkájához Ödönffi Vinnai Erzsébethez. 1685ben. (tulajdon kéz-trása szerént.)* In: Orpheus, 6(1790), 6, 143–147.
- LASZKALNER
1819–1845 LASZKALNER Antal: *Némelly ritkább Magyar szavak, helyes Kiejtések s Közmondások Gyűjteménye.* 1819–1845, autogr., OSZK Kt, Quart. Hung. 1004.
- MOLNÁR
1607 *Psalterium Ungaricum. Szent David Kiralynac es Prophe-tanac Szaz oetven Soltari az Franciai notáknac és verseknek módgyokra most úyonnan Magyar versekre fordittattac es rendeltettec.* SZENCI MOLNAR ALBERT által. MDC-VII. Herbornában Nyomtatattot Hollos Christof által.
- PÉCSI
1596 *Agendarivs. Liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis Sacramentis, benedictionibus, et alijs quibusdam Ecclesiasticis functionibus, parochi, et alij curati, in Diócesis et prouincia Strigoniensi vtuntur. Quibus additae sunt, lingua vernacula, piae et catholicae aliquot exhortationes, ad eos, qui vtuntur Sacramentis, et qui eorum administrationi intersunt.* Complacentia et expensis, Reuerendissimi D. D. Ioannis Kuttassi, Episcopi Iauriensis, ac per Hungariam Cancellarij: Elimatione uero et relectione LUCÆ PEECHI Fiscalis Eccles: Strigoniensis, secundario impresus. Tirnaviae Anno Domini M.D.XCVI. (RMK I. 284.)

PETROVICS

1819

PETROVICS Ignác: *A' magyar betűkről, és ejtegetésekről*, I. Tömör. Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1819.

RÉVAI

1787

Révai Miklós' Elegyes Versei, és néhány apróbb kötetlen írásai. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is némelyly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is. Pozsonybann, Loewe Antal' betűivel, 1787.

RÉVAI

1803

Antiquitates literaturae Hungaricae. Volumen I. quod complectitur Duas allocutiones funebres, genuinae veteri pronunciationi restitutas, et commentario pronunciationi restitutas, et commentario grammatico illustratas. Monumentum, inter manuscripta Hungarica, quae sciuntur, omnium vetustissimum. Studio, et opera Joannes Nicolai Révai, Presbyteri sec. dioec. iaurinens, Linguae, ac literaturae Hungaricae professoris publ. ord. in regia scientiarum universitate Pestinensi. Pestini, Typis Matthiae Trattner, 1803.

RÉVAI

1806–1808

RÉVAI Miklós: *Elaboratior grammatica Hungarica. Ad genuinam petrii sermoni indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata. Tribus voluminibus comprehensa. Studio, et opera Ioannis Nicolai Révai, presbyteri dec. dioec. iaurinens. linguae, ac literaturae hungaricae professoris publ. ord. in regia scientiarum universitate Pestinensi, I–III*. Typis Mathiae Trattner, 1806–1808.

SYLVESTER

1541

SYLVESTER János: *Vj Testamentu~ Mag'ar nelwen~, mell'et az Goeroeg, és Diak nelwoel vyonnan fordj"tank, az Mag'ar nipek Kereszt'en~ huetben valo ippuelisire*, 1541.

VERSEGHY

1793A

VERSEGHY Ferenc: *Proludium in institutiones linguae Hungaricae, Ad Systema Adelungianum, genium item linguarum orientalium, ac dialectum tibiscanam & transylvaniam exactas*, Trattner, Pestini, 1793.

VERSEGHY
1793b

VERSEGHY Ferenc, *Mi A' Poézis? És Ki Az Igaz Poéta? Egy Rövid Elmélkedés, Mellyben a' Költésnek mivolta, eszközei, tzellya, és tárgya, a' Magyar Rythmisták' hangeggyeztetésének helytelenségével' együtt előállítatnak. Megtöldva Horátziusnak Pizóhoz és ennek Fiaihoz írtt Levelével melly Költömesterségnek is neveztetik, és egynéhány Költeményes Enyelgésekkel.* Landerer Katalin' betöivel és költségével, Budán, 1793.

VERSEGHY
1805

VERSEGHY Ferenc: *A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a' Cadentiák' lajstroma mellynek hasznát a' filologusok és a' poéták eggyaránt vehetik,* Eggenberger József, Pest, 1805.

VERSEGHY
1999

VERSEGHY Ferenc: *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönb a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült.* Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1999.

ZRÍNYI
1606

Adriai tengernek Syrenaia, Groff Zrini Miklós. Nyomtatta Béchben a' Koloniai Udvarban Kosmerovi Máté Császár ő Felsége Könyvnyomtatója. ANNO M.DC.VI.

Kölcsey Ferenc: Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak

Kölcsey Ferenc autográf kézírata számos más, szintén autográf nyelvészeti tárgyú jegyzettel együtt bekötetlen, összefűzetlen, tékában őrzött kéziratgyűjteményben található az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, OSZK Kt Quart. Hung. 4361 jelzet alatt. A 4. fólió verzóján található szögletes pecsét alapján a kézirat 1978-ban került a könyvtárba (lásd: „Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 354/99/1978”). A négy, 265 × 210 mm méretű bordázott fólió mindegyike középen ketté van tépve; a fóliók – a rektók felől nézve – jobb felső sarkai le vannak vágva. A fóliók levágott jobb felső sarkai alatt bekarikázott (42-től 45-ig) és be nem karikázott (1-től 4-ig) ceruzás, korábbi irattári lapszámok, az 1. fólió bal felső sarkában „Nro 23.” jelölés található. A kézíraton Szemere Pál kezétől származó javítások és a 3. fólió verzójának margóján tőle származó széljegyzet található. A kézirat szövege, mely részét képezi a *Kölcsey Ferenc: Nyelvtudományi munkák* című készülő kritikai kiadásnak, itt jelenik meg először.

A nyelvészeti értekezés (a továbbiakban: *RévaiGramm*) nagy valószínűséggel Csekén, 1815. október 24. körül keletkezett. Keletkezésének pontos idejét és helyét csak közvetetten tudjuk igazolni. Az 1814-es évből nincs adatunk arra, hogy ekkoriban, vagyis Kölcsey neológiai alapelveinek kimunkálódása idején készülhetett volna. Révai Miklós munkáit ugyanakkor nyilvánvalóan már ekkor is ismerte, az *Antiquitatest*¹ bizonyosan forgatta is, hiszen neológiai elveinek ismertetésekor a nyelvkölcsönzés kapcsán forrásértékű dokumentumként hivatkozik az abban található *Halotti beszédre*, azaz a „Latiatuc”-ra.² 1815-ben ugyanakkor egymás után két ízben is arra utal leveleiben, hogy foglalkozik Révai Miklós munkáival:

„Én most nem perlek, mivel úgyis azt óhajtom, hogy a tréfa folytatásával késsünk egy darabig. Révait olvasom, s sok, igen sok hasznát veszem. Képtelen újításokat, vagy inkább régítéseket viszek Homérban véghez, de még nem sok van. Míg ezek a gazdálkodás lármás napjai nem szűnnek, kevésre mehetek.”

„A μάντις-τ (Jövendölő, Jövendőmondó), nem tudom jól fordítani. Egy helyt prófétát tettem, ott hol Agamemnon szidja Kalchászt. μάντι κακων (vates malorum). Magyarúl *Rossz próféta*. Iszonyú küzdéseken kell keresztülmenni a Homér fordítójának. Én szóról-szóra fordítok, mert úgy fordítani mint Révai, nem poétai fordítás, hanem parafrázis. A participiumokkal is régi módon élek. Az újabb írók a participiumi formációkat mind elfelejtették.

¹ RÉVAI, 1803.

² KÖLCSEY, 2005, I, 396.

Kéntelen vagyok sokat a Latiatuc-ból venni vissza. Ez még rettenetesebb leszen a publikum előtt a Helmecki újításainál is. De mit tegyünk? – Ha novemberben felmehetek, és addig többet nem fordíthatok is mint amennyi van, mégis ezt a könyvet is viszem magammal, és fogunk felette filologizálni, vagy hogy a Debreceni Grammatikussal szóljak: grammatizálódni!”³

„A Debreceni gramm. és az Aranka hibáiból lajstromokat csináltam, lehet belőlök akármit dolgozni. Homér nagyon hever, mert a grammatikázás elvont. Most Révaival küzdök. Mondolatra írt feleletem már felesleg is van. Varga Tamás is küldött egyet. Szeretnék Homérra mentől előbb visszafordulni.”⁴

Ami bizonyosan megállapítható eme levélrészletek alapján, hogy Kölcsey készülő Iliász-fordítása⁵ kapcsán használja Révai *Antiquitates*-ét, azaz az abban található régi halotti beszédet („Latiatuc”), illetve az ide kapcsolódó Révai-elemzéseket. (A ma *Halotti beszédként* ismert szöveget ki is másolja innen, amint azt a Kölcsey hagyatéki jegyzék 10. csomójának leírása bizonyítja.⁶ Eme másolat kézirata ma nem ismeretes.) Mindezt Kölcsey *Grammatikai szójegyzetek*⁷ című, az Iliász-fordításhoz köthető töredékes kézirata is alátámasztja, amely alapján ugyanakkor az is megállapítható, hogy Kölcsey az *Antiquitates* mellett Révai másik munkájából, a *Grammaticából*⁸ is jegyzetel ki szavakat ebben az időben.

Az 1815. október 24-én kelt levél így veti fel annak lehetőségét, hogy Kölcsey megjegyzése („Most Révaival küzdök”) Révai Miklós *Grammaticájának* kritikai vizsgálatára vonatkozik. Mindezt a levélben említett „grammatikázás” (és nem „fordítás”), továbbá a „küzdés” kifejezés (a „megértés, feldolgozás” értelmében) önmagában még nem támasztaná alá, hiszen mindez éppúgy vonatkozhat akár az *Antiquitatesre* is. A bizonyosan 1815 októberében készült két másik munkája viszont, vagyis a *Rövid Lajstroma a Debreceni Grammatika hibás állításainak*,⁹ valamint a *Rövid lajstromok Aranka György grammatikai hibáinak az Erdélyi Társaság Első Kötetében*¹⁰ kapcsolatot mutat eme kéziratával. A *RévaiGramm* bevezetője konkrétan Révai Miklós munkájának a *Magyar Grammatikától*¹¹ való elkülönbötésével kezdődik, a *LaistromDebrGramm* két széljegyzete pedig a *Grammaticára* utal; közülük az egyik az „én, enyém” paradigmához kapcsolódik, amely paradigma a *RévaiGramm*ban szintén kijegyzetelésre kerül. Összegezve: eme belső utalások és komparatívumok Révai *Grammaticájának* és a *Debr-*

³ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 16. Vö. KÖLCSEY, 2005, I, 435.

⁴ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 24. Vö. KÖLCSEY, 2005, I, 442.

⁵ Az Iliász-fordításról lásd ΓΙΓΟΟΚ, 2006, 34–44.

⁶ Vö. SOLT 1838, 392.

⁷ OSZK Kt Quart. Hung. 4361. A továbbiakban: *GrammSzójegyzetek*.

⁸ RÉVAI, 1806.

⁹ OSZK Kt Quart. Hung. 4361 és Quart. Hung. 2832. A továbbiakban: *LaistromDebrGramm*.

¹⁰ OSZK Kt Quart. Hung. 4361. A továbbiakban: *LaistromAranka*.

¹¹ *Magyar Grammatika*, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bétsbenn A' Magyar Hírmondó Íróinak Költségével. Alberti Betüivel. 1795. A továbbiakban: *DebrGramm*.

Grammnak együtt olvasását igazolják, közvetve támasztva alá a keletkezés feltételezett helyét és idejét.¹² A *RévaiGramm* kéziratának 1815. október 24. körüli keletkezését támasztja alá az is, hogy a *LaistromDebrGramm* és a *LaistromAranka* kézírataival megegyező méretű és bordázatú papírra, és hasonló (világosabb barna) tintával készült. Révai munkáit Kölcsey – Szemere Pál révén – Kazinczytól kapja kölcsön, feltehetően még 1814-ben vagy 1815-ben, egyedül a könyvek visszaszolgáltatásáról van adatunk.¹³

A kézirat egyértelmű bizonyossága annak, hogy Kölcsey nyelvkritikai számvetésének eredményeképpen Révaiban az elvekkel („principiumok”) rendelkező, a nyelvet részében és egészében, illetve történetiségében is jól ismerő tudós nyelvész („philológus”) tiszteli, később őt, illetve Baróti Szabó Dávidot nevezve meg a magyar nyelv meghatározó tudósaiként.¹⁴ Révai Miklós *Grammatikájának* kitéüntetett volta a kézirat „műfajában” is megnyilvánul. Míg a *LaistromDebrGramm* csupán a *DebrGramm* vitatott állításainak (kevés reflexióval ellátott) jegyzéke („lajstrom”), addig a *RévaiGramm* már csak címadása alapján sem tekinthető átlagos kivonatnak („extractum”), sokkal inkább a Révai-féle grammatikai elvek összefoglaló, számvető, értékelő és reflektáló jellegű *kritikai ismertetésének*. A feltehetően Szemere Páltól származó javítások, illetve főként az áthúzások a fogalmazvány eme jellegét számolják fel. Kölcsey a *Grammatikának* csak az első kötetét (Vol. I.) ismerteti, az alapelveken túl, ahogyan arra a szövegben is utal, egyedül az etimológiai fejezetet részletezve. A kézirat a Nevek (Nominum) és a Névmások (Pronomium) alfejezetek ismertetésével zárul.

A „minden kétségen túl” kitétel Révainak az írók szerepét, azaz a költői nyelvteremtő szabadságot korlátozó adelungianus alapállására vonatkozhat, illetve arra, hogy a nyelvbővítés kapcsán leginkább csak a régiség szavainak felelevenítésével alkotna új szavakat. Egy nem sokkal korábban írt levelében Révait még az oly sokszor pejoratívan emlegetett és kárhóztatott Gottsched–Adelung–Debreczeni Grammatika platform tagjaként nevezi meg.¹⁵ Révai „újrapozicionálásának” jeleként érthetőek az 1815. október 24-én kelt levél elején mondtak is:

„Verseghy, édes barátom, egy romlottfejű filológ. Beregszászi pedig egy romlottfejű nem-filológ (afilológus), s eszerént mindakettő kevés tekintetet érdemel. Verseghynek minden műveiből hatalmasan tetszik ki, hogy neki a természet sok esztétikai érzelmet adott, de hogy ha a pszichológiai tapasztalásaim nem csálnak, ime ez az ő baja: Verseghy tanulni akart, és láttatni, hogy ő tanult. *Verseghy nem bír mélyen belátó, s keresztülható lélekkel, mint p. o. Révai,* következőképpen Verseghy csak tanulni tudna, de produkálni magától nem. [...] És így Verseghy, midőn a poézisról való Tractát írta, már tökéletesen megromlott esztétikus vala, s ezen romlott esztétikával ment ő a filológiának, melynek principiumit nem tanulta, és így

¹² Vö. még: KÖLCSEY, 2005, I, 953.

¹³ *Uo.*, I, 463. és 569. Révai könyvei Kölcsey könyvtárában: SZABÓ G., 2009, 69, 143.

¹⁴ Vö. KÖLCSEY Ferenc: *Új szók.*

¹⁵ Vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, N. Károly, 1815. május 30. KÖLCSEY, 2005, I, 379–381, itt: 381. Erről az említésről lásd még: CSETRI, 1990, 16.

éppen úgy filologizált mint Debrecennek grammatikusai, azaz homályos érzelmeknél fogva. Hogy pedig közte és Debrecen közt nagy a különbség, oka ez, mert neki az esztétika elegyítette magát találgatásai közé. Debrecennek grammatikusai pedig ugyanazon találgatásokat iskolai tudományok szövevényében firkálgatták, s mivel többen voltak, a principiumok nélkül való többség, több inkonzekvenciára vetemedett.” (Kiemelés tőlem – O. Cs.)

A neheztelés másik oka, hogy Révai – ahogyan azt Kölcsey megjegyzi: „a’ Rudbeckianus névtől nem csak nem retteneg, sőt azt dicsőségnek tartja”. Nem tudjuk, hogy a pejoratív említés melyik Rudbeckre vonatkozhat. Idősebb Olof Rudbeck (Olaus Rudbeckius, 1630–1702) svéd tudós, író, az Uppsalai Egyetemen az orvostudomány professzora volt. Rudbeck nyelvtörténeti elképzelései szerint Ádám eredeti nyelve a svéd volt, amely a latin és a héber keveredéséből jött létre. *Atlant eller Menheim* (Uppsala, 1675–1698) című munkájában azt kívánta bizonyítani, hogy a Platón által leírt Atlantisz azonos hazájával, s hogy Skandinávia helyén volt egykor a Hesperidák kertje, s az elíziumi mezők is ott találhatóak. Diderot az *Enciklopédia* „etimológia” szócikkében óva intő példaként említi Rudbecket mint a képzelt történeti, etimológiai nyelvészet képviselőjét.

Révai Miklós a magyar nyelvrokonságról értekezve viszont ifjabb Olof Rudbeck (1660–1740) munkáját hivatkozva: *Specimen Vsus Linguae Gothicae, in eruendis S. Scripturae Locis obscurissimis, addita Analogia Linguae Gothicae com Sinica, nec non Finnonicae cum Vngarica* (Vpsalis, 1717. in. 4).¹⁶ Ifj. Rudbeck apjának nyelvészeti irányú tanulmányait folytatta, 1695. évi lappföldi utazását követően vonva párhuzamokat a finn és magyar nyelv rokonságával kapcsolatban. Kölcseynek a *RévaiGrammban*, illetve az ezzel egy időben, Szemerének tett megjegyzése alapján¹⁷ nem dönthető el, vajon a pejoratív „Rudbeckianus név” pontosan mire is vonatkozik: az apa fantazmagóriáira, a lapp–héber nyelvrokonság felvetésére, avagy mindkettőre.¹⁸

---

¹⁶ Vö. *Grammatica*, 52.

¹⁷ „Ha a Rudbeckianismustól éppen úgy nem irtóznám, mint Révai azt szereti.” Vö. KÖLCSEY, 2005, I, 442.)

¹⁸ Révai felemás, a keleti és a finnugor nyelvi rokonságot egyaránt akceptáló szemléletéről, Rudbeck és Révai kapcsolatáról lásd: BALÁZS, 1987, 545–546. (A két Rudbeck között Balázs János nem tesz különbséget, vö. *uo.*, 545.) Erről lásd még ONDER Csaba: A rudbeckianimusról röviden: Kölcsey és a finnugorok. In: NYÍRI Péter (szerk.): *Létünk hajléka: az anyanyelv*. 240. Széphalom, A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, 2015. 101–107.

Forrás

Előszámlálása azon Príncipiumoknak melyek a' RÉVAI' Grammatikájáb[a]n megállítatnak.¹⁹

1. Révai, minden kétségen túl, originalis és mély belátású Philologus volt, 's nem minden verisimilitudo nélkül lehetne azt állítani, hogy nála nélküle²⁰ a' Magyar Nyelv' Ety-mológiája most²¹ is csak ott állana, a' hol Molnár Albert' és Pereszlényi' idejekben állott, vagy talán ott sem, mert ki nem tudja, hogy a' Debreczeni Grammaticusok, 's Révainak Ellenküzdője, Versegi, ezen részben szertelen nyelvrontásokat²² csináltak 's²³ terjegettek?

2. Révainak fő érdeme abban áll, hogy ő a' Magyar nyelvről En gros, és en detail²⁴ sokat és mélyen gondolkozott. A' különös esetekből egyetemi²⁵ Príncipiumokat hozott-ki, 's ezekből a' különösöket ismét úgy tudta ki húzni,²⁶ hogy magának mindég consequens igyekezett²⁷ maradni²⁸, 's a' látszó Anomaliákat is ugyan azon Príncipiumokra vitte-vissza. És így Révai egészen Antipodjok²⁹ a' Debreczeni Grammatikázóknak. Ezekről ugyan nem lehet megtagadni, hogy ők a' magok' korabeli Magyar nyelvet nagy kiterjedésben ismerték, de főképen három ok jött-öszve³⁰ benne, melyek őket inconsequens Grammatikusoká formálták.

1. Az Universalis Grammatikáról általában semmi Ideájok nem vala.

2. A' Magyar nyelvnek csak a' magok' korabeli állapotját ismerték, a' Régiségekben pedig egészen tudatlanok voltak.

3. A' Magok' korabeli nyelvnek vizsgálásában sem tettek magok' elébe semmi Príncipiumokat, hanem az örök tapogatózás és találgatás mellett maradtak, 's ez okból végetlen inconsequentiákra kellett vetemedniük.

Révai a' régiség' vizsgálásán kezdé a' nagy munkát, segédül vette a' Keleti és Fenniai nyelveket, 's felállítá az alkotványt, melynek rövid előadása következik.³¹

¹⁹ A kéziratot betűhíven közöljük. Az aláhúzott szavakat aláhúzással, a kétszer aláhúzott szavakat aláhúzással és vastagítással jelöltük.

^{K:} [a bel felső sarokban, más tintával, azonos kézírás:] **Nro 23.**

²⁰ K: hogy nála nélküle [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

²¹ K: Nyelv Ety-mológiája **belső ismérte** most [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

²² K: nyelvrontásokat **ferditéseket** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

²³ K: és [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

²⁴ K: En gros, és en detail **Egészében és részenként** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

²⁵ K: esetekből <...> egyetemi

²⁶ K: ki húzni <1...**ethez tatni**> [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

²⁷ K: consequens <...> igyekezett

²⁸ K: consequens igyekezett maradni **maradt** [más tinta, más kézírás javítása, feltehetően Szemere Páltól]

²⁹ K: Antipodja [jav.]

³⁰ K: ok <jött benne ösz> jött-öszve

³¹ K: És így Révai egészen Antipodjok a' Debreczeni Grammatikázóknak. Ezekről ugyan nem lehet megtagadni, hogy ők a' magok' korabeli Magyar nyelvet nagy kiterjedésben ismerték, de főképen három ok jött-öszve benne, melyek őket inconsequens Grammatikusoká formálták.

A' Grammatikának közönséges törvényei ezek: Consuetudo, Analogia, Etymologia, és Euphonia[.] A' Consuetudo, nem csálthatatlan Nyelvbíró, mert Varrónak szavaként, est in motu, itaqve solet fieri ex meliore deterior. A' Szokásnak azért az Etymologia és Analogia tartják a' fákját, 's ezek vezetik-vissza a' mai rossz szokást a' régi jóra, ezek térítik a' régít is ott hol az hibás. Így vissza-jön az Ik és Ém mellyeket Versegi megvetett. Így el-töröltetik a' Passivalis formára nézve a' Debreczeni Nyelvrontó végezet. Így megcorrigál-tatik a' régi, és új rossz szokás: Vitézeknek Száma pro Számok, Így visszaadatik a' j' bötü az illyekben imádja, kívánja, az imággya, kívánnya rossz szokás ellen,³² valamint az ere-deti bötü is ezekben ravaszság, imádság, mellyeket a' rossz szokás így ejtett hajdan imát-ság, ravasság.

Révai tehát nem a' Szokást, hanem a' Principiumokon épült etymologia' hagyománya-it követi a' Grammatikában. 'S az ő Etymologiája magán a' Magyar nyelven kívül egyfelől a' Napkeleti más felől az Északi nyelvekből veszen segédet, mellyekkel a' Magyar nyelvet úgy hiszi atyafiságosnak lenni, hogy mind ez, mind az Északi és Keleti nyelvek egy már elenyészett köz törzsöknek egymástól nem felette messzére elágazott leányai, 's midőn ezt 's ennek következeit állítgatni 's használni meg nem szűnik a' Rudbeckianus névtől nem csak nem retteg, sőt azt dicsőségnek tartja. Tam magnum tam charum mihi est hoc no-men. Ezek saját szavai Grammatikájának 52d. lapján. Ezen hypothesisnek megítélésébe ereszkedni nem czélunk, 's sietünk Révainak Grammatikai állításaira általmenni.³³

Egyedül az Etymologia legyen az, mellyre nézve itt Révainak állításait sorba vesszük, elhagyván azokat, mellyek az Orthoepia, Prosodia és Orthographia' cikkelyeik alatt mondatnak. Nem azért ugyan mintha azokban sok fontos észrevétek nem találkoznának. Vagynak azok közt olyanok is mellyekre nézve ellenkező értelemmel vagyunk, mint p. o. azok, a' mik³⁴ a' Diphthonguszokra, és még inkább a' H bötüre 's az Elisióra nézve, az első Orthoepiában, a' két utolsó a' Prosodiában mondatnak. De ezekről más alkalommal le-gyen szó.³⁵

¹ Az Universalis Grammatikáról általában semmi Ideájok nem vala.

² A' Magyar nyelvnek csak a' magok' korabeli állapotját ismerték, a' Régiségekben pedig egészen tudatlanok voltak.

³ A' Magok' korabeli nyelvnek vizsgálásában sem tettek magok' elébe semmi Principiumokat, hanem az örök tapogatódzás és találgatás mellett maradtak, 's ez okból végetlen insequentia'kra kellett vemedniek.

Révai a' régiség' vizsgálásán kezdé a' nagy munkát, segédül vette a' Keleti és Fenniai nyelveket, 's felállítá az alkotványt, mellynek rövid előadatása következik. [mindez egy vonással áthúzva a kéziratanban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

³² K: ellen. valamint – th. emend.

³³ K: Ezen hypothesisnek megítélésébe ereszkedni nem czélunk, 's sietünk Révainak Grammatikai állításaira általmenni. [Ez a mondat három harántvonással áthúzva a kéziratanban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

³⁴ K: azok, <mellyek> a' mik

³⁵ K: Egyedül az Etymologia legyen az, mellyre nézve itt Révainak állításait sorba vesszük, elhagyván azokat, mellyek az Orthoepia, Prosodia és Orthographia' cikkelyeik alatt mondatnak. Nem azért ugyan mintha azokban sok fontos észrevétek nem találkoznának. Vagynak azok közt olyanok is mellyekre nézve ellenkező értelemmel vagyunk, mint p. o. azok, a' mik a' Diphthonguszokra, és még inkább a' H

3.³⁶ A' legelső 's legfontosabb felfedezés tehát³⁷, mellyen az egész Grammatikai alkotvány épül ez: hogy a' Magyar Nyelvben nincsen Flexio, hanem csak Constructio, és-így az, úgynevezett, Affixum formatívumok nem értelem nélkül való syllabák vagy bötűk, hanem értelmes szavak, mellyek hajdan szokásban voltak, az az, velek külön is éltenek nem csak in statu affixo. Mint ez alább bővebben kitetszik.³⁸

4[.]³⁹ Minden Gyökér (t. i. a' legelső gyökér) a' Magyar nyelvben egy vocalisu, az az, egy syllabáju. 'S az ilyen első egy syllabáju gyökerek eredetiképen mind Nevek (Nomenek). De⁴⁰ későbbben vétettek Verbalis, Adverbialis, Conjunctionalis, és Interjectionalis értelmekben is. Lásd ennek bővebb deductióját Vig Lászlónál l. 252. ssq.

5[.] Az ilyen első gyökerek minden⁴¹ mesterség nélkül constuáltatván, lettek belőlök újabb és össze-tett értelmű szavak, eredetiképen ismét nevek, de a' Velek éléshez képest Verbumok is és Particulák. Mint csalhatatlan példák az illyenek: éj-fél-kor, husz-ár, stbb. De mivel a' mesterkéletlen öszvetétel miatt kellemetlen hangok estek sok helyet, az Euphonia hozájárulván az eredeti constructióhoz, kerekébb és lágyabb hangok jöttek-ki a' durva constructiókból, következő módakon.

1., Congrua vocalium mutatione. Így p. o. kárddal⁴² pro kard-vel, pokolnak pro pokol-nek.

2., Assimilatione vocalium plena, et media, mint fát pro fa-et, csodák pro csoda-ök (ex fa-at, csoda-ak). Így lett a' kerne-ik azután kerne-ek⁴³ ből a' kér-nék, az assimilatiót mindég követvén az öszveforradás.⁴⁴

3. Elisione. Így irék ex ira-ék az a' vocal elidáltatván.

4., Contractione. Így kong ex kon-og, reng ex ren-eg.⁴⁵ Lásd ezeket Vig Lászlónál l. 239 sqq.

6. Az Euphonia tehát az oka, hogy az eredeti constructió a' maga egyűgyűségében látszatoképen nem mindég maradt-meg. A' szavak resolútiójokban⁴⁶ tehát tudni kell a' következőket.

1., Hogy mind azon nevek, mellyek már ma csak in statu affixo vagynak-fenn, eredetek' szerént saját⁴⁷ 's állandó vocalissal bírtanak.

2., Hogy az Öszveforradás által eltűnt vocálok el ne tévesztessenek.

---

bötűre 's az Elisióra nézve, az első Orthoepiában, a' két utolsó a' Prosodiában mondatnak. De ezekről más alkalommal legyen szó. [egy vonással áthúzva a kéziratban, más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

³⁶ K: 3. [más tintával, feltehetően utólag odaírva]

³⁷ K: tehát [más tinta, feltehetően Szemere Páltól]-

³⁸ K: Mint ez alább bővebben kitetszik. [más tinta, feltehetően Szemere Páltól]

³⁹ K: 4 [más tintával, feltehetően utólag odaírva]

⁴⁰ K: <de> De

⁴¹ K: gyökerek <ö:-> minden

⁴² K: kárddal [jav.]

⁴³ K: azután <kerne:-> kerne-ek

⁴⁴ K: NB. <-:-> [a lap jobb hasábján a 2. ponttal egy magasságban Kölchseytől származó négy sornyi széljegyzet, tőle áthúzva.]

⁴⁵ K: ex <reng> ren-eg.

⁴⁶ K: szavak <resolútiójuk> resolútiójokban

⁴⁷ K: szerént <-:-> saját

3., Hogy az Elisió és Contractio miatt vocalis nélkül maradt Affixumok Asyllabumoknak ne vétessenek.

4. Hogy végre a' Magyar Szavakban a' vocal nélkül maradt Consonántok is értelemmel bíró nevek, kivévén a' Connectens Litterát (lásd. Révai Grammat. l. 192)⁴⁸

NEVEK.

A' Nevek' felxiója, a' felvett systemánál fogva nem egyéb constructionál: két gyökér tétetik öszve vagy három is, mint ebben: hal-ak-at.

Fő gyökér az úgy nevezett Singul. Nominat. E'hez affigálatnak több gyökerek 's formálatnak az úgy nevezett Casusok. Íme a' magyarázat.

a., Gyökér – Hal.

b., Plural. Affix. Ök. multus, melly Congrua mutatione lesz ek, ok, ak. és így Hal, hal-ök, hal-ak piscis multus vagy piscis multitudo. (lásd Révai Grammat. l. 197. sqq.)

c., Másik plurale Affixum, mely már ma csak in forma constructa van-fenn, ez í, vagy (ai, ei) Hal-i, hal-ai. piscis multitudo. (Rév. Grammat. l. 200)

d., Affixum Genitivale e ex jé, eredetiképen e és aspiratióval jő suns, sua, suum. És így Hal-é, Hal-ak-é, piscis suum, piscium suum aliqid.

e., Affix. Dativ. nek, per congruam mutationem nak. relatio, oppositum, adversum. És így Hal-nak, hal-ak-nak, piscis, piscium relatione, in oppositum piscis, piscium. &.

f., Afixum Accusat. et, per congruam mutationem at, ot öt. obiectum, subiectum. Így Hal-at, hal-ak-at piscis⁴⁹, piscis obiectum.

g., Az úgy nevezett Ablativ. Affixumok kétséget sem szenvednek, így a' Révától úgy nevezett Mutativus, és Substitutivus Casusok' afixumaik is, től, vé, ül, vagy a' tudva lévő Euphoniai változásokkal, tól, vá, ül. (Lásd mindezeket Révai l. e. l. 207-213.)

A' Nevek' flexiójokhoz tartozik a' Comparatio is, mellynek magyarázatja ez:

1., Positivus a' gyökér, nagy

2., Comparativust csinál a' gyökérhez affigált szócska öb abundans. melly ma in statu non affixo így van fenn: bő és így nagy-öb, per congruam vocalium mutationem: nagy-ob, per geminationem emphaticam: nagy-obb, magnus abundans. hajdan a' bő így mondatott bű, innen ez a' formatio Sylvesternél, nagy-ub

⁴⁸ K: [a 3. fólió versójának bal hasábjában Szemere Pál kézírásával – a fólió bal felső sarka levágva:] – <...> empiriát <...> az exament is, <...> más Grammat[iku]saink az Etymológiát, Analogiát, Euphoniát a' Szokásnak subordinálgaták, ő a' Szokásnak a' philológiai Tribunal' Üléseiben az első helyet kimutatta ugyan, de hogy az a' maga <...> Alak- hanem Együttvaló Társait Dictatori hatalommal elnémítsa, meg nem [engedé, sőt ezen Collegium meghatározásait csak nem minden esetben a Nyelvphilosophia iskolájában nevelt Rigorismusnak Foruma elébe appellálta; <azonban elfelejt...> kezvén <arról-hogy> A' <...> nyelv Országában a' közönséges törvények mellett municipalis törvények <nek is szükség lenni, elfelejtkezvén-arról> vannak 's a' regulásság a' műveknek különböző nemeiben különböző. <... Szép>Művész leh [a jegyzet itt minden ok nélkül megszakad]

⁴⁹ K: piscim [jav.]

3., Superlativust formál a' Comparativus, 's némellykor⁵⁰ csak a' positivus elébe tett **leg** superfluus. leg-nagy-obb, superflus magnus abundanter. Lásd. Révait l. c. l. 213-219.

Névmásai.

A' Névmásai is a' Nevek' rubrikájok alá tartoznak, 's ezek különös figyelmet érdemelnek azért, mert mind a' Nevekkal, azoknak possessív jelentésökben, mind az Ordinalis Számokkal, mind a' Verbumokkal ezek construaltatnak. Ime tehát a' Pronomenekről való tudomány.

Első rend.

A' Personálék.

Ezek vagy simplexek, vagy Compositumok. A' Simplexek ezek.

Első személy., Én Ém, Ék.

mellyek közül a' két utolsó csak in usu affixo maradt-fenn, cum mutatione vocalium congrua. Ezek így construaltatnak Numerus és Casus szerint.

Sing. Nom.	Én,	Ém,	Ék
Gen.	Eny-ém	–	–
Dat.	Nek-em	–	–
Acc	Eng-em-et	–	–
Abl.	Től-em	–	–
Plur. Nom.	Mí, mü ¹ , Mik, мүk, Mink, мүнк	Énk, emek,	Ük

¹ K: мү [jav.]

---

⁵⁰ K: 's <gyakran> némellykor

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BALÁZS
1987 BALÁZS János: *Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987.
- CSETRI
1990 CSETRI Lajos: *Kazinczy nyelvújítása = Klasszika és romantika között*. Szerk. KULIN Ferenc és MARGÓCSY István. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 11–25.
- KÖLCSEY
2005 KÖLCSEY Ferenc: *Levelezés I. 1808–1818*. S. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas Kiadó, 2005. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái.)
- RÉVAI
1803 RÉVAI Miklós: *Antiquitates Literariae Hungaricae*. Kiad. Trattner Mátyás, Pest, 1803. (Magyar Deákságnak Régiségei.)
- RÉVAI
1806 RÉVAI Miklós: *Elaboratior Grammatica Hungarica*. Vol. I–II. Kiad. Trattner Mátyás, Pest, 1806. (Bővebb Magyar Nyelvtanítás.)
- RITOÓK
2006 RITOÓK Zsigmond: *A magyar Homérosz fordítások. XVIII–XIX. század*. In: *Papírgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*. Szerk. HAJDU Péter, POLGÁR Anikó. Bp., Balassi, 2006, 20–90.
- SOLT
1938 SOLT Andor: *Kölcsey halála és hagyatéka*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 48(1938), 4, 375–393.
- SZABÓ G.
2009 SZABÓ G. ZOLTÁN: *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai*. Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2009.

Kiss József orvos levelei az MTA KIK Kézirattárában¹

Az MTA KIK Kézirattárában a Kis János (1770–1846) evangélikus superintendus, költő, író, műfordító, Kazinczy barátja és levelezőtársa neve alatt katalogizált levelek között található négy olyan misszilis, amelyekről teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy nem Kis Jánostól származnak, hanem Kiss Józseftől² (1765–1830), a Széchenyi család udvari orvosától.

A négy levél közül két német nyelvű Rummy Györgyhez, két magyar nyelvű pedig gróf Széchenyi Istvánhoz íródott. Közös jellemzőjük a kézírás feltűnő hasonlósága (egyezése), a bécsi keltezés, illetve az aláírás: *Kiss mp* [manu propria].

Önmagában az eltérő kézírás még nem zárna ki Kis János szerzőségét, hiszen közismert, hogy Kis János már fiatal korától szemproblémákkal küszködött, és ezért leveleit és művei kéziratának nagy részét diktálta, viszont minden ismert eredeti levelét saját kezével írta alá. A négy kérdéses levélen található aláírás ettől teljesen eltérő, a levélíróéval egyező kéztől származik. További érvként szolgál a tény, hogy Kis János fiatalságától kezdve következetesen egy *s*-el írta alá a nevét, és a kérdéses időszakokból nincs tudomásunk hosszabb bécsi tartózkodásáról, ezen időszakokból származó valamennyi ismert levelét Sopronból keletzte. Mind a négy levélben található olyan tartalmi vonatkozások is, melyek alapján Kis János szerzősége meggyőzően kizárható: például a Rummyhoz írott német levelekben Széchenyi gróf és a Fertő-tóról írott munka említése, mely alapján sikerült a levelek szerzőjét azonosítani; a Széchenyihez írott levelekben a létrehozandó Magyar Tudós Társaság kapcsán megfogalmazott extenzív nyelvművelési eszmék,³ melyek markánsan eltérnek a Kis János által képviselt állásponttól. Ezen utóbbi levelek esetén figyelemre méltó a Kis Jánostól származó, mind a diktált, mind az autográf levelekétől gyökeresen eltérő „ypsilonista” helyesírás is.

Mindezek alapján belátható, hogy a kérdéses négy levél nem Kis Jánostól származik, hanem ugyanattól a Kiss vezetéknevű személytől, aki kapcsolatban állt a Széchenyi családdal, sokat tartózkodott Bécsben, és készített egy munkát a Fertő-tóról. Az a személy, aki mindezen kritériumoknak megfelel, nem más, mint Kiss József orvosdoktor, a Széchenyi család orvosa, akinek *A Fertő Tavának Geographiai, Historiai, és Természeti Leírása. 1797-ben Kiss Josef Orv. Dr. által. I*⁶⁰ Könyv; *A' Fertő Tava Vizének és Orvosi*

¹ A szerző az MTA Posztdoktori Kutatói Program keretében a Debreceni Egyetem MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport mint befogadó intézmény munkatársaként Kis János (1770–1846) levelezésének kiadásán dolgozik.

² Kiss Józsefről, akinek családneve a szakirodalomban *Kis* alakban is szerepel, bővebben lásd: SZÁLLÁSI, 1998.; SZINNYEI, 1899, 334–335.

³ Vö. NÉMEDI, 1963; BÍRÓ, 1998, 125; KISS–RÁCZ, 2010, 353–364, 901–904.

tulajdonságinak Fördő gyanánt, Le írása 1797 ben Kiss Jos. Dr által. II. Könyv című kéziratos munkája az OSZK Kézirattárában található, 58. Quart. Hung. jelzet alatt. Ezen munka írásképe és ortográfiája feltűnő egyezést mutat a szóban forgó négy levéllel. A kéziratban található utólagos rájegyzések egyértelműen bizonyítják a Rummy Károly Györggyel való kapcsolatot is, aki gróf Széchenyi Ferenc és Lajos mellett szerepel a kézirat possessorai között, valamint a mű kiadójaként is.

A közölt levelek bizonyítják Kiss József közvetítő szerepét Széchenyi Ferenc tudományos mecénatúrájában, valamint érdekes adalékokat szolgáltatnak a Széchenyi felajánlását követően a Magyar Tudós Társaság megszervezéséhez kapcsolódó javaslatok vizsgálatához is.

Források

1.

**Kiss József Rummy Károly Györgyhöz⁴
Bécs, 1815. október 15.**

(MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Levelezés 4-r. 18. sz.)

Hochedelgelbohrner Herr Professor!

Ich hoffe, daß Sie schon die Antwort Seiner Excellenz meines Herrn Grafen erhalten haben. Ich freue mich, daß ich vormögend war eines Theils Hochdiesselben Gunst für Sie zu gewinnen.

Ich danke Ihnen für die mir überschicktem [?] 2 Exemplarien ihres schätzbaren Werkes. Eines schenkte ich absogleich dem Herrn Director von Tibolth,⁵ der es mit Begierde leset. Ich muß gestehen, daß ich recht sehnlichst wünschte noch Eines erhalten zu können, um es meinem Freund dem Herrn Hofrath von Görög⁶ zu bewehren. [?] Ich bitte Sie recht schön darum. Es muß sich, denke ich, von Keszthely bis Saagh und von da bis Wienn [?] dergleichen Gelegenheit ereignen, welche dieß Paquette befördern könnte. –

Die Karte des Neusiedlersees, so wie sie der H[err] von Hegedüs⁷ einstens der Löblich[en] Comitats vorzeigte, suchte ich von denselben zu erhalten; er sagte aber: daß die

⁴ Rummy Károly György (Karl Georg Rummy) (1780–1847), polihisztor, író, bölseleti doktor, jogtanár, teológus, irodalomtörténész, mezőgazdász, több vármegye táblabírája, Kazinczy levelezőtársa.

⁵ Tibolth Mihály (?–1833), a Széchenyi család jószágigazgatója, több vármegye táblabírája.

⁶ Görög Demeter (1760–1833), író, a magyar nyelv és művelődés ügyének előmozdítója, a Hadi és Más Nevezetes Történetek, később a Magyar Hírmondó szerkesztője Kerekes Sámuellel Bécsben.

⁷ Hegedüs Nepomuk János térképész, 1780 és 1803 között Sopron vármegye földmérője.

nämliche mit Buchstaben [?] bezeichnete Karte bey ihm selbst verloren gegangen sey. Wenn die neue durch dem Junker⁸ gestochene erscheinen wird, dieß weiß unser Herr Gott. Niemand greift diesen faulen und schlechten Menschen an, um ihn zu seine Schuldigkeit zu vermögen.

Was dem 2ten Theil meiner Handschrift betrifft, ich muß gestehen, daß, obwohl ich das, was ich da zusammen schrieb, einstens gut überlegte, so, daß es wirklich verdiente gedruckt zu werden, jedoch heute die Ausführung derselben zum Ziele ganz anderst hätte geschehen sollen. – Mein Absicht war im Hohling⁹ [!] Bäder zu errichten. Mann wünschte es, aber die Unkosten – hinlänglichen – fehlten dazu. – Genug! diese Schrift wird wenigstens den Postuität bekannt machen, welche waren unsere Absichten. Das Wasser des Neusiedlersees ist darinnen wenigstens gut beschrieben.

Ich verharre mit aller Achtung
Euer Hochedelgeborn

unterthänigster Diener und Freund
Kiss mp

Wien den 15. October 1815

P[ost] S[criptum] Ich unterfrage E[uer]. Hochedelgeboh[ren] zu bitten, dieses Zettel einzuhändigen, und den Herrn Fiscal – meinen Neven [!] – anzuhalten, daß er mir antworte; indem er dieß zu thun schon auf mehrere meine Briefe vernachlässigt hat.

2.

Kiss József Romy Károly Györgyhöz
Bécs, 1815. november 19.

(MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Levelezés 4-r. 18. sz.)

Hochedelgebohrner
Hochgesehnter H[err] Professor!

Bis Befehl [seiner] Excellenz des Grafen von Széchényi mußte ich bey dem Schaumburg¹⁰ für ihre Ihm überschickte 2 Exemplaria Monumenta Hungarica 6. Fl[orentiner], als Praenumerations Gebühr erlegen, wie Sie es aus der darüber gegebenen und hier beygeschlossenen Quittung des Schaumburg ersehen.

⁸ Christian Junker (1757–1841) rézmetsző.

⁹ Holling Fertőboz (Sopron vármegye) német neve.

¹⁰ Schaumburg Károly bécsi könyvkereskedő.

Es gab gar kein Exemplaire mehr bey dem Schaumburg, welches ich auf ihre Anordnung dem Herrn Hofrath von Görög hätte verehren können. Jedoch ich gab alles dieß dem H[errn] Hofrath zu wissen, der recht hoch schätzt, und auch danckt [!] am höflichsten für ihr Wohlwollen.

Ich las schon durch mein Werkchen von Neusiedlersee. Ich muß gestehen, daß ich mit der Typographischen Correctur gar nicht zufrieden bin. Ich fand darinnen gegen 50 Fehler, und zwar manche Solche, welche kaum lassen einen Sinn dem Geschriebenen. Der H[err] Corrector wußte nicht lesen meine Schrift. Z[um] B[ei]spiel nur etliche Fehler zeichne ich hier auf

pag[ina] lin[ea] –lege–
369. 17. Kiárandó* Kiásandó
325. 3 [?] fogadtatik* tagadtatik
384 [?] 5. már* más
– 6. Dlucium Blucium
– 11. amint* a'mint
388 21. Mauert Mannert
395 19. Avertinus Aventinus
396 27 [?] Mindenben minden
404 15 Giletor Giletorum
406 8 censum* centum
410 7 Külömbek* Külömben
– 19 szaladni* szakadni
414 13 teszünk teszük
416 24 melyébe* méjjebbé
418 32 ágának* ágyának
420 7 síkágót* sík ágyát
424 19 Jurlam Furláni

Manche* [!] diesen Fehler gar große Fehler sind. [Nota bene] ich fing an die Fehler nur pag[ina] 369 erst aufzuzeichnen.

Ich bin und beharre achtungsvoll
E[uer] Hochedelgebohrn [!]

unterthänigster Diener u[nd]
Freund Kiss mp

19. Nov[ember] Wien 1815

3.

Kiss József gróf Széchenyi Istvánhoz Bécs, 1825. november 12.

(MTA KIK Kézirattár, K 205/144–152. Kis János–Széchenyi I.-nak
[9 db]. K 205/144)

Nagy méltóságú Gróf Úr!

Hazám jövődő boldogságán, és a Széchenyi név nevezetességén való örömöm iratytva velem ezt a levelet.

Mindennek, ki bétsben [!] hall, és tud valamit a Magyar Dietáról, szájában forog Nagyságodnak neve. Nagylelkűsége Nagyságodnak Hazája eránt bámúltatik, 's magasztaltatik a legnémetebb társasságokban-is; én utánnok szólllok: Édes attya Nagyságodnak Széchenyi Ferentz tsak taplóba gyújtotta be a tüzet, de Széchenyi [!] István 200 ezer F[orin]tnak a Haza oltárára való letételével Lángot gyújt, melly a Magyar Nemzetnek jövődő fényét valóságosan eszközölheti. Ah! mi vala az eddig, ezen időig, századok által, a' mi gátolta, hogy Hazánk, Nemzetünk, nem-hogy régi Nagyságában meg nem maradt, de szemlátomást sietett elallyasodni, holott más Nemzetek épültek, nevezetesebbé lettek? A német is helybe hagyja azt, de Papjaink sem tagadhattyák, hogy nemzeti, anyjai, magyar Nyelvünknek, az idegen, vagy-is a szentegyház nyelve által való elnyomása, a leggyökeresebb oka e' Kárnak. Nagyságodnak halhatatlan Markossága e' több századbéli hibába vitézen belé vágott: Nem tsuppa kivánsággal és hanggal, hanem Pénzel, nagy áldozattal, teszi a legfőbb lépést, hogy egyszer a Magyar igazán magyar legyen, és Magyarország átallyában Magyarország legyen. Szemlátomást fog tsinosodni Népünk, szemlátomást fényleni Nemzetünk, hatalmasodni Országunk[.] Tellyesség[g] el szükséges az, hogy oskoláinkban magyarul tanúllyon, tanitassék a Nevendék iffiuság mindenféle tudományra 's tellyesség[g] el szükséges az, hogy a' Hazai Kormány minden ágaiban magyar nyelven folyjon; tellyesség[g] el szükséges az, hogy a' deáknyelv tsak mint documentalis szolga nyelv úgy ballagjon a magyar nyelvnek oldala mellett, nem pedig mint arendator Tisztartó, ki urának jószágát bitangollya. Ha a' deák nyelv élő személy volna, criminalis processust kellene az országgyűlésében az ellen indittani, mint egy hálaadatlan [!] Hazaáruló Minister ellen. Ő volt alattomos oka, hogy századok által-sem magyarosodott el a Sclavonus, horvát, tót és a többi idegen nyelvű lakos magyarországban [!]; hogy szaporodott volna a magyar Népnek száma, és terjedett, 's nagyobbodott volna phisica és moralis ereje az Orzágnak. A' nép Cultivatiojáról nem szólllok; de nints nagyobb balgatagság, mint idegen nyelven, mellyet még tanulni és sokáig tanulni kell, a tudományokat tanittani, a midőn azokat anyai nyelven legjobban meg érti, és megtanúllhattya az ember. A Frantzia, Anglus német, sőt maga Roma, vagy-is az Olasz Nép kiadott a deák nyelven mint kormányában, mint oskoláiban: a ma-

gyar tsonka deákságának nyüjét nem tudná é már egyszer nyakáról lerázni? Noha né- mely alattomos hatalomnak az ne legyen is tettzésére.

Vallyon mi fog mindenek előtt történni a' Haza oltárára olly gazdagon öszve adott nagy summa pénzzel? Sok jó Magyar töri most ezen a' fejét. A Ludoviceának mind ed- dig mi a gyümöltse? – Mindég és öröké [!] ditséretes marad Széchényi [!] Istvánnak az 1825 esztendőbéli Dietában elkövetett nagy Tette; de az áldozatnak nem egyedül a' ditsőség a' tzéllya. Megtörténhet, hogy 15 esztendő múlva, a' pénz ugyan nem bújt-el, de annak Dividend kamattya még sem a' tzélozott haszon; hol akkor Széchényi [!] Ist- ván Nagy Lelkúségének, Vitézi Megvívásának Hazája mellett, a tziemes Bére? Széché- nyi Ferentznek drága Museuma áll; Fiához illett az, hogy ennek-is tzélozott hasznát elevenebben érezze a Magyar Haza, mint eddig érzi. Gondolkodni szükséges azon (Nagy Pál¹¹ jeles Hazánkfia-is gondolkodjon) hogy semmi jövendő tsavarítás az óhaj- tott zélt el ne jádsza. Hozzá kell nyúlni mingyárt hevenyében a Magyarszivűségnek a Munkához, melly tüstént a' tzélra és egyenes uton, vezet. Az időzgetés, halasztás vesze- delmes. Az Articulusnak a Corpus jurisban [!] való beirása maga semit [!] sem végez; sok van ott, a' mi még sints. Nagyságod, mint Fundator, ne nyugodjon a még effectust nem lát. – Igy kell Magyar országban tenni, a' hol a tűz nagy lángal kezd égni, de hamar el-is aluszik. Jaj! be bálnám, ha Nagyságodnak drága áldozattyát, a több efféléknek sor- sa érné.

Itt van egy idea, hogy miképpen lehetne tüstént, és számlálhatatlan sok és nagy ha- szonnal az öszve gyűjtött pénzt forgatni, hogy mingyárt egyszer'smind a' zél elérődjön. Ez egy jó barátomnak velem együtt concertált kigondolásunk. Talán méltó, hogy elol- vassa Nagyságod. – Többnyire vagyok a legméjebb tisztelettel

Méltóságodnak

alá[zatos]s szolgája
Kiss mp

12. 9b. [november] 1825

Vien.

[Hátlapon utólagos rájegyzések:]

[piros tintával:] Akad. I Csom. 7^{dik} szám.

[fekete tintával:]

Kiss... a Gfhoz, aggodalmát jelenti, hogy az Akademia alapítására áldozott sok pénzt ne érje azon sors, mely egyéb magyar alapítványokat ért, melyeket a a [!] Corpus Jurisba lett iktatásuk meg-nem őrzött. Bécs 1825. nov: 12.

---

¹¹ (Felsőbüki) Nagy Pál (1777–1857), reformpolitikus, országgyűlési követ, az MTA igazgatósági tagja.

4.

Kiss József gróf Széchenyi Istvánhoz
Bécs, 1826. január 12.

(MTA KIK Kézirattár. K 205/144–152. Kis János–Széchenyi I.-nak
[9 db]. K 205/145. C1)

Méltóságos Gróf-Ur
Kegyes Uram!

M[éltóságos] Kamarás Vay Abrahám¹² Ur elolvasta előttem írásban feltett plánumát a Magyar litteratura felállítása végett. Szép és bölts az; mert extractuma az a külső ország-
gi hires Acadeimiák' organisatiojának. Mi vélekedéssel vagyok én eránta, szabad legyen
azt nekem Méltóságod előtt kimondani.

Ej! be kár volna olyan épületnek építéséhez fogni, melly mód nélkül sokba kerül, és
sok akadályokkal és sok idő múlva készülhet-el, a midőn otsón-is [!] jól, szépen és co-
mod lakhat az ember.

1.) A planumban lévő Academia több száz ezereket kíván.

2., öszveütődik az a Magyarorszáiban felálló Studiorum planum[m]al. Tovább lép
az, mint tsak a' Magyar nyelvnek Hazánkban való kiterjesztése, és közönségessé tétele,
úgy hogy mennél előbb az oskoláknak és Dicasteriumoknak nyelve-is lehessen az. Pedig
nem Tudóssainkat tudósabbaká [!], hanem Nemzetünket, országunknak minden la-
kossait magyarrá, magyar nyelven beszéllővé, tenni a' fő tzél, mellyre törekedünk. Ezt az
eddig öszvegyűlt sum[m]a-pénzel-is végbe lehet vinni, és pedig hamar, idő halasztás
nélkül, nagy teher készületek nélkül.

Vay Urnak költséges, Universitáshoz hasonló, minden tudományokkal tündöklő,
Academiája szolgál igen-is a magyar nyelvnek kimivelésére, de azt mondom Nagysá-
godnak, hogy valamint ezt tökéletességre talán tsak 15 esztendő múlva vihetni minden
törekedés mellett, úgy a haszon-is abból nyelvünknek kiterjesztésére tsak akkor lesz
még szembetűnő. Én meg maradok az én röviden irtt planumomnak tartása mellett: A
magyar nyelvnek előmozdítását, kiterjedését olyan Institutum által lehet és kell ezköz-
leni, melly fő képpen az alsó Oskolákra figyelmez.

Ha az Academia feláll, (kétség kívül szép volna, ha a Vay Urnak planuma szerint
állhatna az fel), tehát ez az academia a többi intézeteihez ragaszsa főképpen és min-
gyárt ezt-is, hogy a Magyar pedagogikát állittya fel; és hozassa be a Magyar nyelven való
Tanitást – a deák helyett – az oskolákban.

---

¹² Vay Ábrahám gróf (1789–1855) földbirtokos, az MTA alapító és igazgatósági tagja, Borsod vármegye
első alispánja, Bereg vármegye főispáni helytartója.

A' mi a Magyar Typographiát illeti, ha ezt az ideát el nem fogadja az academia, akkor oeconomice nem tselekszik, nem gazdálkodik.

A 13 Director Academiae méltóságos tekintetet és fényt fog adni az Institutumnak; de a számtalan salarisatus Tagok nagy terhére lesznek annak; pedig a 400 F[orin]t. c. m. [Conventionsmünze]¹³ salarium egy érdemes tudós tagnak nem igen nagy öztön arra, hogy vágyódjon erre a hivatalra. Ezen okból ne legyen sok a salarisatus tag és legalább-is 1000 F[orin]t. c. m. [Conventionsmünze] fizetődjenek az első.

Az én gondolatom szerint a pedagogicum Institutumot igen könnyű felállítani. Magyar nyelv professorok úgy-is existálnak már. Ezek a Magyar Acemiának felvigyázása alatt, és annak instructioja szerint tanítsák a cathedráról a pedagogicat. Lenne ilyen magyar Cathedra legalább a 4 districtusaiban és fővárossaiban Hazánkknak.

Alázatossan kérem Méltóságodat, adjon magának időt ezen apró észrevételeimnek jó megvizsgálására.

[lefelé mutató kapcsos zárójel]

Az ide zártt Német Irás pedig gondolattya egy érdemes tudós Németmagyar [!] Bét-si Orvosnak, ki igen örömet nézi, hogy a Magyarok-is feleszmélnek Nagyságodnak jeles felserkentése után Anyai nyelveknek felemelésére, és a deáknak más nemzetenként hátra tételére.

vagyok
Méltóságodnak

aláz[atós] szolg[ája]
Kiss mp

12. Jan[uár] 1826
Wien

[hátlapon:]
[piros tintával:] Akad. I Csom. 9. szám.
[feketével:]

Kis... a Gfhoz, a felállítandó Magy. Akademia körül sok kételyeket és nehézségeket nyílványit. [!] Bécs 1826. Jan. 12.

C2
K 205/1461

[piros tintával:] Kis az Akademiáról írt leveléhez

Indem ich höre, daß man sich mit dem Plane beschäftiget, die Patriotischen Eifer des Grafen Szécheny, Károlyi[,] Vaj, und der übrigen, die das gleiche zu thun ver-

---

¹³ Ezúton köszönöm Szilágyi Mártonnak a rövidítés feloldásában nyújtott segítségét.

sprochen haben; zweckmäßig zu verwenden; so bin ich so frey auch meine Ideen, und Wünsche darüber zu äußern.

Ein National academie mit besoldeten Mitgliedern in der Art, wie sie in andern Ländern bestehen, würde wohl den meisten Lärm machen, der Nutzen aber, der deraus für die Ungarische Litteratur entstehen könnte, würde weder den Erwartungen, noch den ungeheuren Auslagen entsprechen; weil er im Allgemeinen zu frühe wäre, und weil dieser Urtheil die Pariser, Berliner[,] Münchner Academien nur zu sehr bestätigen.

Die Ungarische Litteratur kann nur dadurch gehoben werden, wen[n] die Ungarische Sprache diplomatische Sprache des Reiches, und Schulsprache wird. Dies kann mit einem Schlage nicht geschehen, sondern braucht Vorbereitungen. Gesetze werden todte Buchstaben bleiben, und diesen heiligen Wunsch der Nation nie erfüllen.

Vor allem muß die Ung[arische] Litteratur Leser haben, über deren geringe Anzahl der [?] Tudományos Gyujt[emény] [!] bittere Klage führt. Das Factum ist wohl war, aber die Geringschätzung der Ung[arischen] Bücher, selbst von den eifrigsten Patrioten, mag wohl ihren Grund mehr in den Büchern, als in den Lesern haben; denn ausgenommen einiger weniger [?], so mag es wohl jedem sich mit den Wissenschaften beschäftigenden Manne sauer werden seine Zeit classischen Werken anderer Nationen zu entziehen, in deren Sprache er erzogen wurde, und in der er zu denken, und zu arbeiten gezwungen ist. Soll nebst den classischen Werken der Grichen [!], und Römer, Montesquieu,¹⁴ Voltair¹⁵ [!] Rousseau[,]¹⁶ Gellert,¹⁷ Schiller,¹⁸ Gothe¹⁹ [!], Adam Schmidt²⁰ [!] (National Oeconomie)[,] Müller²¹ (Geschichte der Schweizer)[,] Gibbon,²² Ariosto[,]²³ Alfieri[,]²⁴ Metastasio²⁵ etc[etera] magyarisch erscheinen, so wird es bald Leser genug geben.

Hier muß der Eis gebrauchen [!] werden; die classischen Werke aller Nationen sollen auf Kosten einer Patriotischen Gesellschaft ins Magyarische übersetzt erscheinen. Zu diesem Zwecke

1. Bilde sich auf dem jetzigen Landtag eine Gesellschaft der Ungarischen Litteratur[.]

---

¹⁴ Charles Louis de Secondant Montesquieu báró (1689–1755), francia író, történetfilozófus, fő műve A törvények szelleméről (L'esprit des lois).

¹⁵ Voltaire, eredetileg Francois Marie Arouet (1694–1778), francia író, a felvilágosodás kiemelkedő alakja.

¹⁶ Jean Jacques Rousseau (1712–1778), francia író, filozófus és enciklopédista.

¹⁷ Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), német költő.

¹⁸ Johann Christoph Friedrich Schiller (1759–1805), német költő, drámaíró, történettudós.

¹⁹ Johann Wolfgang Goethe (1749–1832), német költő, író.

²⁰ Adam Smith (1723–1790), skót filozófus, közgazdász, a modern gazdaságtudomány megalapítója.

²¹ Johannes von Müller (1752–1809), svájci történetíró.

²² Edward Gibbon (1737–1794), angol történetíró.

²³ Lodovico Ariosto (1474–1533), olasz költő, fő műve az Örjögő Lóránt (*Orlando Furioso*) című eposz.

²⁴ Vittorio Alfieri (1749–1803), olasz költő, drámaíró.

²⁵ Metastasio, eredetileg Pietro Antonio Domenico Bonaventura Trapassi (1698–1782), olasz költő, drámaíró.

2. Die Gesellschaft erwerbe sich ein dezgeltes [?] Vermögen. A) 200,000 F[lorentiner] c. m. [Conventionsmünze] als mobilen Fond zur Bestreitung der Übersetzungskosten. B) einen immobilien Fond zur Bestreitung der Administration[.]

3. Diejenigen Mitglieder die größere Summen beitragen, sollen Stiftungsglieder der Gesellschaft heißen[.]

4. Wen[n] beide Fonds durch diese Beyträge nicht gehörig delirt [?] werden können; so kann zur Deckung der Administration (so wie bei einigen Gesellschaften in Deutschland) die Einrichtung getroffen werden, daß ein jedes Mitglied der Gesellschaft einen jährlichen kleinen Beytrag z[um] B[eispiel] von 5 F[lorentiner] c. m. [Conventionsmünze] leiste.

6. [!!!] Die Gesellschaft ernen[n]t eine Comission von 25 Mitgliedern, deren Sitz in Pest ist, u[nd] die keinen Gehalt haben.

7. Diese Comission miethet sich ein Locale, ernen[n]t ihre Administrationsbeamten, z[um] B[eispiel] einen Director, Cassier, Controlirenden Ranglisten; und besoldet sie aus dem Administrationsfond.

8. Die Comission besorgt die Übersetzung und den Druck aller classischen Werke. Sie macht daher ihre Wünsche den S[c]hriftstellern bekan[n]t, ohne ihre Freyheit in der Wahl des Authors zu beschränken.

9. Die eingegangenen Manuscripte übergibt die Comission bewährten Censoren, die auch außer Pest wohnen dürfen, z[um] B[eispiel] Super[intendent] Kiss²⁶ [!], Döbrönte²⁷ [!], etc[etera] um von der Treue und Correctheit der Übersetzung ein verlässliches Urtheil zu erhalten, und bestim[m]t dann, wenn es verlangt wird, auch das Übersetzungshonorar, aus dem mobilen Fond.

10. Dann besorgt der Administrations Director den Druck nach dem von der Comission bestätigten Accord mit verschiedenen Typographen.

11. Nach allen Auslagen wird der möglichst niedrigste [K 205/146II] Preis doch mit einigen procento Gewinn für jedes Exemplar bestim[m]t.

12. Um den Absatz der Bücher sicher zu stellen besteht in einem jedem Comitatus eine aus den Mitgliedern der Gesellschaft zusam[m]engesetzte Provincialgesellschaft; die nicht nur für die Verbreitung der Bücher, sondern auch für die Verbreitung der Ungarischen Sprache die geeignetsten Mittel ergreift, und deren Bildung unter bestim[m]ten Gesetzen stehen soll.

13. Jährlich ladet die Comission alle Mitglieder der Gesellschaft zu einer General Versam[m]lung ein, und stattet über den Zustand ihres Wirkens ein Bericht ab, wo auch zugleich die Provincial Gesellschaften die Abnehmer der Bücher namentlich, wie auch ihre sonstigen Leistungen schriftlich abgeben, daß dann diese Berichte gedruckt die sogenan[n]ten Acta der Gesellschaft bilden.

---

²⁶ Kis János (1770–1846), evangélikus superintendens, költő, író, műfordító, Kazinczy levelezőtársa, az MTA rendes tagja.

²⁷ Döbrentei Gábor (1785–1851), író, az MTA rendes tagja és első titoknok, királyi tanácsos, az Erdélyi Múzeum szerkesztője, kora irodalmi életének jellegzetes alakja.

Diese Versam[m]lung wird den Grund legen zu einer Ung[arischen] Academie, um dann nach mehreren Übersetzungen ein Dictionair[,] eine Sprachleser, wie in Florenz, und Paris zu verfaßen. Selbst zur Bestreitung der Academie Auslagen wird kein neuer Fond nöthig seyn, weil nicht zu zweifeln ist, daß auf diese Weise das eingelegte Capital nicht nur erhalten, sondern auch vermehrt werden wird. Diese Idee soll mit den gehörigen Modificationen zu einem Plan ausgearbeitet werden.

Den Einwurf, daß die zu strenge Censur in Ungarn jeden fortschritt lähmen wird, kann ich mit Recht bezweifeln. Die Vorschriften der Censur sind für die ganze Monarchie die nähmlichen wen[n] also die Übersetzung der Klassiker in Wien erlaubt ist, so kann dies wohl in Ungarn kein Hinderniß finden. Aber doch würde es die Klugheit erfordern, daß für dies Hinderniß der Gesellschaft die geeignetesten Mittel schon im Voraus bestim[m]t würden.

Irodalomjegyzék

- BÍRÓ
1998
BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., Balassi, 1998.
- KISS–RÁCZ
2010
KISS József–RÁCZ Sámuel: *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd*. In: *Magyarországi gondolkodók, 18. század. Bölcsészettudományok, I.* Szerk. TŰSKÉS Gábor, munkatárs LENGYEL Réka, Bp., Kortárs Kiadó, 2010. (Magyar Remekírók, Új Folyam)
- NÉMEDI
1963
NÉMEDI Lajos: *Egy 1790-es röpiratunk szerzősége*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67 (1963), 5, 596–598.
- SZÁLLÁSI
1998
SZÁLLÁSI Árpád: *Széchenyi Ferenc gróf udvari orvosa*. In: SZÁLLÁSI Árpád: *Magyar írók orvosai és a magyar orvosírók*. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 1998. 51–53.
- SZINNYEI
1899
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. VI. kötet, Bp., 1899.

Magyar peregrinus tanárok – Nagykőröstől Oxfordig és az Urálig

Rokonszenves lokálpatriotizmusnak köszönhetjük Nagykörös szenátorának 1840 márciusában írt, alább közölt levelét két nagykőrösi származású emberről: az Oxfordban tudós orientalistává lett Úri Jánosról és az Oroszországban gimnáziumi nyelvtanárként tevékenykedő Tantsa Jánosról.¹ Utóbbiról, tudomásunk szerint, Bakos Ambrus beszámolóján kívül nem áll rendelkezésre más forrás.

Az akkor már régen elhunyt Úri Jánosról 1830-ban egy hosszabb közlemény jelent meg a Tudományos Gyűjtemény *Különbféle* rovatában: Horvát István, „a Széchényi Országos Könyvtár Őrzője” hosszas kutatómunkáról számol be, amelynek során sikerült feltárni Úri János életútját, munkásságát.² Ünnepelesen bejelenti, hogy Úri szülőhelye Nagykörös, majd hozzáteszi: „bizodalommal várjuk, hogy a’ halhatatlan érdemű Férfiunak, kivel a’ Nagy Kőrösiek méltán kérkedhetnek, Keresztelő Levelét nem sokára közleni fogják a’ Magyar Nemzettel, s fölvilágosítják azt is, mit jelent az első értekezésben az N. betű a’ Johannes név után.”³ Bakos Ambrus levelének első bekezdése valójában e közlemény kiegészítése, a benne foglaltak megerősítése: Úri János nemesként valóban Nagykörösön született, amit a küldött keresztlevél is bizonyít. A nagykőrösi tanácsos szeretné, ha mindez köztudomásúvá válna. Kívánsága, ha megkésve is, teljesült. Úri János oxfordi munkássága ma nem ismeretlen a kutatók előtt. Szerepel Gömöri György könyvében is: Úri hollandiai tanulmányút után Angliába került 1766-ban, majd az oxfordi Bodley Könyvtár keleti kéziratait rendezte és katalogizálta, emellett tanított is. Oxfordban halt meg 1796-ban.⁴

Egyedülálló adattal szolgál a levél Nagykörös egy másik, későbbi szülöttéről, Tantsa Jánosról. A levél keletkezésének idején Tantsa gimnáziumi latintanár volt az oroszországi Permben. Élete valószínűleg izgalmakban is, de utazásokban biztosan bővelkedik.

Nagykörösön elvégezte a gimnáziumot, a felsőfokú tanulmányokra előkészítő két filozófiai kurzust is. Életében bizonyára komoly szerepet játszott, hogy a nagykőrösi gimnázium (itt fog majd évtizedekkel később tanítani Arany János) magas színvonalú iskola lehetett, ami komoly súlyt fektetett a német és a latin nyelv oktatására, emellett az 1808-ban bevezetett „encyclopaedicus cursus” során „két év alatt a theologiai és phi-

¹ A levélre Jankovics József hívta fel a figyelmemet.

² Tudományos Gyűjtemény, 1830, 12. sz., 121–124. Az alább közölt levél szintén Horvát István gyűjteményében maradt fenn.

³ *Uo.*, 123.

⁴ GÖMÖRI, 2005, 40.

losophiai pályára tartozó tantárgyak kivonatilag szélesebb terjedelemben tanítottak.”⁵ A 19. század elején a középiskolában komoly matematikai és természettudományos oktatás is folyt.⁶

A kiváló iskola csak jó néhány évvel később lesz Tantsa Istvánnak közvetlen hasznára. Nem tudjuk, mennyi idő telt el az iskola elvégzése után addig, amíg Pesten kalaposnak kezdett tanulni. Ezt követően kalaposlegényként járta be Európát. 1827-ben indult Bécsbe, 1830-ban már Szentpétervárott volt. A nagykőrösi szenátor levelében leírt útvonal: Csehország, Galícia, Bukovina, Bukarest, Iași (Jászvásár), Odessza, Kijev, Moszkva, Szentpétervár.

Az orosz főváros nem végcél: Tantsa az országon belül is elképzelhetetlenül nagy utakra vállalkozott. A korabeli közlekedési viszonyok között csak valamiféle nyughatatlan kíváncsiság készíthette az óriási távolságok leküzdésére.

1831-ben a Szentpétervártól több mint ezer kilométerre északkeletre fekvő Arhangelszkbe utazott, ahol kalapgyárat alapított (véltetően valami manufaktúrát), de „az ott lévő német kalaposok miatt fábrikája megbukott” – így a levél. Arhangelszkben akkor már egy évszázada valóban sok német élt. A város ma is számon tart néhány jelentős német családot, amelyek kétszáz éven át fontos szerepet játszottak Arhangelszk iparában, kereskedelmében, építészetében.⁷

Tantsa 1832-ben visszatért Moszkvába (ez kb. 1300 kilométernyi út), és tulajdonképpen visszatért fiatalkorának utélagazásához is: felhagyván az iparossággal, a tudományok felé fordult. Moszkvából Nyizsnyij Novgorodba utazott (420 km), onnan Kazanyba (400 km), végül úgy 1500 km megtétele után egy asztrahanyi gimnáziumban németet és latint kezdett tanítani. A levél szerint mindössze három hónapig tehetett ezt zavartalanul, mivel egy éppen friss cári rendelet szerint ehhez egyetemi vizsgát kellett tenni. I. Miklós hírhedten bürokratikus rendszerében a reformokból sem volt hiány – talán a nem orosz anyanyelvű Tantsától követelt vizsga összefüggésben állt a levert lengyel forradalom utáni anyanyelvi oktatási rendeletekkel (és természetesen azzal a nyeregséggel, amelyet a magas vizsgadíj jelentett az intézmények számára).

Az utazások tehát folytatódtak. Tantsa visszautazott Kazanyba (1500 km), de pénzhiányában nem tudta letenni a szükséges vizsgát. Elment házitanítónak Penzába (550 km), hogy megkeresse a szükséges összeget. Egy pártfogója jóvoltából letehetett a vizsgát, tehát visszatért Kazanyba (550 km), ezt követően gimnáziumi álláshoz jutott Permbe (550 km).

Ha csak Tantsa János Pétervárra érkezésétől számoljuk az Oroszországban megtett távolságot, akkor azt látjuk, hogy pár év – vagy talán csak hónap – alatt, egy vasúti előtti korban, kalaposmesterként és gimnáziumi tanárként legalább 8000 kilométernyi utat tett meg.

---

⁵ GALGÓCZY, 1896, 339.

⁶ Vö. FARKAS, 1996, 329–349.

⁷ Vö. pl. SOLOMICKAJA, 2004.

Nagykőrösi családja 1837-ben kapott tőle egy levelet, amelyben kéri, küldjék el neki a keresztlevelét. Ki tudja, talán letelepedett, családot alapított az Ural nyugati lábánál, a Káma folyó partján. Tanította a permi orosz gimnazistákat – jószerivel arra, amit ő maga a nagykőrösi gimnáziumban tanult.

Forrás

Bakos Ambrus levele

OSZK Fol. Hung. 734., 1–2. Horvát István könyvtárából

Nagy Körös martius 14^{kén} 1840

Tekintetes Tábla Biró Ur!

Ezelőtt néhány esztendővel a' tudományos gyűjteményben a' Tktes Tábla Biró úr N. Úri Jánosnak Angliába az Oxfordi universitásban napkeleti nyelvekbeni jártasságáról esmeretes tudos magyarnak eredeti helyéről és származásáról felszollitást tévén; akkor én szabad Nagykörös város Tanáttsa elébe említett Úri János nagykőrösi származásáról tudositást adtam, hiteles oklevelekkel megmutatván, hogy Úri János 1724^k esztendei December 27^{kén} született, fia volt nkőrösi lakos nemes Uri Imrének. Ezen tudositásnak valóságos mássát ide rekesztve, úgy Úri János születéséről való matricai kivonatot a' Tktes Tábla Biró urhoz által küldeni szerentsém van azzal az alázatos kéréssel, hogy mivel meg most is némellyek Úri Jánost Dunántúli, mások pedig Tiszántúli születésnek helytelenül tartják, méltóztasson az olvasó közönségnek tudomására ki adni emlegetett nemes Uri Jánosnak Nagykörös várossából való származását.

Meg nem állhatom, hogy a' Tktes Tábla Biró urral egy szinte nagykőrösi származású különös embert meg ne esmertessek. Ez Tantsa János, még most is élő nagykőrösi lakos, Tantsa Mihálynak fia, nagy Ásiába a' muszka birodalomba Tobolszk szomszédságába Perm guberniumbeli gymnasiumba Diák nyelv fő tanítója. Ez elvégezvén Nagykörösön a' gymnasialis oskolákat és philosophicus kursust – mivel atya és testvérei mesteremberek valának –, kalapos mesterségre adta magát és ezt Pesten kitanulván, 1827^{dik} esztendőbe mint kalapos legény Bétsbe ment vándorolni – innét cseh országon, Galliczián, Bukovinán keresztül Bukarestbe, onnét Jassiba, innét Odessába vándorlott; – onnét Kiovton keresztül Moskauba ment tsavargos utazás által, innét 1830^{ba} Petersburgba, – onnét 1831^{be} Archangelbe, hol egy orosz fő ember segittségével kalap gyárt állítván, midőn az ott lévő német kalaposok miatt fábrikája meg bukott, Petersburgon keresztül Moszkauba vissza ment, és ott 1832^{ben} fel hagyván mesterségével, apro gyermekek tanítására adta magát. De rövid idő után Moszkaút el hagyván Nisnei novogorodba, onnét Kazánon által Astrakánba utazott, hol az óda való gymnasiumban Deák és Német

nyelv tanítójává tétetett, de ezen hivatalt alig viselte három hónapig, midőn kiadatott azon czári parants, hogy a gymnasiumokba senki nem lehet tanító, míg az universitásba exament nem tesz le: mire nézve ő is Kázánba vissza utazván, mivel az examen le tétel taxáját le nem fizethette, ara határozta magát, hogy elébb valamely magános uraságnál házi tanítósággal szerez ruházatot és pénzt: így hát Pensába egy úrfi mellett tanító lett, kinek nagy atya Ogareff Senator ajánlotta őtet a' Kázáni universitas Professorainak; – így ő a' Kázáni universitásba exament tévén, Főtanítói Oberlehrer rangot kapott, mely a' kapitányi rangal tevődik ott egyenlővé – és a' Permi gymnasiumba neveződött ki fő tanítónak. 1875 rubel lévén fizetése: mint ezt 1837^k esztendei november 22^{kén} Permből irott levelébe szüléinek tuttokra adja, kérvén őket, hogy részire keresztelő levelet küldjenek. Ohajtván, hogy ezen Tantsa Jánost is a' Tktes Tábla Biró úr az olvasó magyar közösséggel meg esmertetni méltóztatna, továbbra a' Tktes Tábla Biró urnak betses hajlandóságába magamat ajánlván, állandó tisztelettel maradtam

A' Tekintetes Tábla Biró urnak

alázatos szolgája
Bakos Ambrus N Körös
várossa senatora

Rövidítések és irodalomjegyzék

FARKAS
1996

FARKAS Péter: *A természettudományok oktatásának kezdete Nagykovácsán (1725–1851)*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. FARKAS Rozália. Szentendre, 1996.

GALGÓCZY
1896

GALGÓCZY Károly: *Nagy-Kőrös város monographiája. Régi és újkorai ismertetés a magyar nemzetnek 1896-iki évezredes ünnepe alkalmából*, Bp., „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1896.

GÖMÖRI
2005

GÖMÖRI György: *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken, 1526–1789*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2005.

SOLOMICKAJA
2004

SOLOMICKAJA, Anasztaszija: *Nyemci v isztorii kraja*, Vesztyi Arhangelszkoj oblasztyi, 2004, szept. 3 (16) <http://www.arhpress.ru/vesti/2004/9/3/11.shtml>

Vajkay Károly vasgyári igazgató jelentése az állami foglalkoztatású munkások választójoggal történő esetleges felruházásának ügyében (1904)¹

Az 1900-as évek elején a választójog kiterjesztésének kérdése – mint Európa sok országában – Magyarországon is a politikai közbeszéd egyik állandó eleme lett. Közéleti hovatarozásától függetlenül a kortársak többsége számára egyértelművé vált, hogy előbb vagy utóbb elkerülhetetlen lesz a politikai jogok kiterjesztése a társadalom szélesebb rétegeire. Különösen az ellenzéki erők² sürgették a választójog kiszélesítését, de sok kormánypárti is szükségesnek látta a választási rendszer valamiféle reformját. Éles szembenállás elsősorban nem a reform létjogosultságát illetően, hanem annak módja, mértéke és ütemezése miatt bontakozott ki.³ A magyar döntéshozókra különös politikai nyomás nehezedett a kérdésben azt követően, hogy a kettős Monarchia másik felében 1907-ben bevezették az általános választójogot.⁴

A dualizmus korának magyar választási rendszere az 1874. évi XXXIII. törvényen alapult, amely – bár a korszak elején megfelelt az európai sztenderdeknek – a századfordulót követően már meglehetősen konzervatívnak számított.⁵ A szabályozás elvben ugyan nyitva hagyta a politikai jogok kapuját a felemelkedésre képes kevesek előtt, a korszak egészét tekintve mégis egy viszonylag stabil, megközelítőleg egymillióra tehető választóközönség adta le szavazatait a magyar parlamenti választásokon. A politikai jogok kapuja az agrár- és ipari munkások előtt volt leginkább eltorlaszolva, hiszen a korszak sem anyagiak terén, sem műveltségben nem tartotta őket arra érdemesnek. Az uralkodó elit szociális, a nemzetiségi, ideológiai agitáció szempontjából egyaránt sérülékeny társadalmi réteggént tekintett rájuk, aminek esetleges szavazati joga komoly veszélyt jelentene az egész politikai és társadalmi berendezkedésre nézve. Paradox módon az évtizedeken keresztül kormányzó hatvanhetesek választási sikereiket az ország

¹ Ez a bevezető egy korábbi írásom alapján készült, melynek létrejötté kapcsán – így a szóban forgó forrás publikálása miatt is – elsősorban Erdélyi Andrea levéltárosnak tartozom köszönettel. SZÉKELY, 2012.

² „Az általános, titkos választójog követelése nem múló, esetleges, taktikai kívánsága a politikai élet elégedetlen elemeinek, hanem olyan organikusán szükséges reform, melyet az ország mai fejlődése kikerülhetlenné tesz” – vélekedett a polgári radikális Jászi Oszkár. Vö. JÁSZI, 1908, 636.

³ „[...] hiába oldjuk meg a választói reform kérdését jól erre az egy huszadra nézve, ha az nem illik a többi tizenkilenc huszad viszonyaira” – jelentette ki Tisza István egy 1910. március 19-én a hívei és párttársai körében a budapesti Vigadóban elmondott beszédében. Vö. TÖKÉCZKI, 2003, 146.

⁴ Az osztrák viszonyokról részletesen: SOMOGYI, 1968.

⁵ SZERENCSES, 1999, 267–284.

nemzetiségi többségű peremterületeinek köszönhetőek.⁶ Bár a nemzetiségek felső rétegei rendre kifejezték lojalitásukat a dualizmus magyar állama és az azt reprezentáló szabadelvű kormánypárt felé, az már erősen kérdéses volt, hogy az esetleges jogkiterjesztést követően a nem magyar ajkú agrárius tömegek milyen választói magatartást tanúsítanak. Éppen ezért a magyar vezetés annak a szintén jelentős társadalmi réteget alkotó ipari munkásságnak az irányába tájékozódott, amelynek száma a világháború előestéjén megközelítette az egymillió főt.

A legtöbb munkás a századelő Magyarországon a bányáiparban, a vas- és gépiparban, valamint a feldolgozóiparban dolgozott; kétharmaduk nagyüzemekben, gyárakban. Ezekben az ágazatokban jelentős volt az állami szerepvállalás mértéke, főként Budapesten, Zólyom vármegyében, továbbá Diósgyőr és Vajdahunyad térségében működtek állami nagyvállalatok. Bérviszonyok szempontjából a nagyvárosi munkások előnyösebb helyzetben voltak vidéki társaikhoz képest, de ennél is komolyabb kereseti különbségek mutatkoztak a szakképzett dolgozók és a segédmunkások között. Az eltérő anyagi megbecsülés egyszersmind komoly társadalmi, kulturális és életmódbeli különbségeket eredményezett az ipari munkások körében, és ezek politikai orientációjukat is nagyban meghatározták. Tisza István már első miniszterelnöksége idején puhatólózott az állami kötelékben dolgozó ipari munkások választójoggal történő felruházásával kapcsolatban. Az 1904. február 7-én általa indított vizsgálatot a Lukács László vezette pénzügyi tárca alárendeltségében működő Magyar Királyi Vasgyárak Központi Igazgatósága végezte el. A vizsgálódás eredményeiről Vajkay Károly központi igazgató számolt be bő három hónappal később, május 24-én.⁷

Vajkay – aki korábban m. kir. vasúti és hajózási főfelügyelő volt, majd miniszteri tanácsos – 1900-ban került a központi igazgatói székbe, és az ekkor újonnan felállított hivatalt egészen a világháború végéig irányította. Kitűnően megfelelt a feladatnak, hiszen széles látókörű, művelt vezető volt, aki polgári státusza ellenére is jól ismerte a munkások mindennapi életét. Munkája során a gazdasági irányítás mellett napról napra kellett nehéz döntéseket hoznia a szak- és segédmunkások munkakörülményeinek, valamint egzisztenciális, kulturális és oktatási lehetőségeinek ügyében.⁸ Vajkay nem osztotta azt a korabeli felfogást, miszerint a munkások általában véve alacsonyabb műveltségi és társadalmi fokon állnának, mint a polgári réteg vagy a birtokos gazdálkodók kevésbé tehe-

⁶ „Határozottan tévedésnek tartom, ha nem magyar anyanyelvű polgártársainkat ellenfelekként állítják szembe a magyarsággal. Ellentmond ennek az élet, a tapasztalat. Sok választókerület van ma is, ahol a képviselőválasztók között alig akad néhány magyar anyanyelvű, mégis minden nemzetiségi ellenzés nélkül a magyar nemzeti politika határozott hívei nyerne a mandátumot” – vélekedett Lukács László miniszterelnök 1912-es választójogi indítványában. Vö. PAJKOSSY, 2003, 841–842.

⁷ Vajkay Károly jelentését a belügyminiszteri tisztséget is ideiglenes jelleggel betöltő Tisza Istvánnak készítette, de egy másolatot közvetlen feletteséhez, Lukács László pénzügyminiszterhez is eljuttatott. MNL OL K269. 364. csomó. 359/1904.

⁸ Jó példa erre Urbán Rezsőnek, a kisgarami zománcédenygyár altisztjének esete, akit a gyár privatizációja után a magántulajdonos elbocsátott. Vajkay Károly egy miniszterhez írott jelentésében pártfogóként ismerteti a Csehországból bevándorolt munkás és családja kálváriáját. MNL OL K269. 361. csomó. 133/1902.

tős tagjai. Nemhogy veszélyt nem látott a munkások felső rétegének választójoggal történő felruházásában, inkább a kormányzat potenciális támogatóit látta bennük. Ennek eléréséhez egyfelől egy precíz választójogi cenzus kidolgozását, másfelől az államnak a munkások egyesületi életében betöltött fokozott szerepvállalását sürgette. A központi igazgató a társadalmi csoportoknak a kormány iránti lojalitását alapvetően egzisztenciális és kulturális kérdésként fogta fel: érvelése szerint, ha ezen a téren a munkások kevésbé lennének kiszolgáltatottak, akkor a szocialista agitáció is kevésbé lenne népszerű köreikben. Vajkay Károly jelentésében ugyancsak el akarta oszlatni az ipari dolgozókkal kapcsolatos nemzetiségi előítéleteket is.

Bár a belügyminiszteri utasítást közvetlenül a Diósgyőri Vas- és Acélgvár vezetősége kapta, az egyből továbbította a feladatot Budapestre, a Kőbányai út 21. szám alatt működő központi igazgatósághoz.⁹ Az állami vaskonzern kebelébe ekkoriban a diósgyőri üzemen kívül a fővárosi MÁV-gépgyár, Felső-Magyarországon a zólyombrezói vasgyár, valamint Erdélyben a vajdahunyadi és kudsiri vasgyárak tartoztak. Vajkay kimutatásokat is csatolt a jelentéshez azokról a dolgozókról, akik szerinte a választójogra érdemesek lennének.¹⁰ Bár Diósgyőrben 5600, Budapesten 3000 munkás dolgozott ebben az időszakban, a jelentés csak azokat vette számításba, akik a 20. életévüket betöltötték, és legalább évi 1000 korona keresettel bírtak. Mindkét gyárról két táblázat készült, egy a kereseti viszonyok és egy a szolgálati évek alapján, szakmák és beosztások szerint rendezve.¹¹

A központi igazgató szerint a különféle munkásegyletek és társulások alapján nem érdemes különbséget tenni, mivel ezek a szervezetek önkéntes belépésen alapulnak. Ellenben a betegsegélyező és jótékonyossági alapok, valamint a nyugdíjpénztárak kellő információt szolgáltatnak a munkások megbízhatóságáról, hiszen ezek részben vagy egészben állami finanszírozással működnek. Ez azt jelentette, hogy a munkások fizetéséből levont járulék csak kis részben vagy egyáltalán nem fedezte a későbbi kifizetéseket, azokat a gyárak költségvetéséből egészítették ki. A jelentős állami ráfordítás azt eredményezte, hogy a gyárak vezetése eleve csak olyan munkásokat támogatott ebben a formában, akiknek munkájával elégedett volt, és arra hosszú távon építeni akart. Vajkay szerint első körben ezeknek az alkalmazottaknak lehetne biztosítani a választójogot, mivel ők a dolgozók legjobbjaiból kerültek ki. Vajkay ugyanakkor nem tartotta célszerűnek a választójog általános kiterjesztését az ipari munkásokra. Meglátása szerint, ha az ipari munkások általános választójogot kapnának, akkor a többi társadalmi csoport, így a mezőgazdasági munkások milliói, vagy akár a fegyveres testületek tagjai, a nők és fiatalok is joggal követelhetnék az azonnali jogkiterjesztést.

⁹ Az állami vasgyárak és bányák korabeli szervezetéről és igazgatásáról: VÖRÖS, 1984, 213–214.

¹⁰ A jelentés csak a budapesti MÁV-gépgyár és a diósgyőri vas- és acélgvár munkásaival foglalkozik. Előbbi dolgozói Vajkay szerint magasabb színvonalat képviseltek, utóbbi viszonyai pedig megfeleltethetőek voltak a többi vidéki üzemével.

¹¹ A szolgálati évekre vonatkozóan rendkívüli szigorral jártak el: azon személyeknek, akik részt vettek Budapesten az 1900-as gépgyári sztrájkban, szolgálati idejüket csak az újbóli munkafelvétel évétől számolták el.

tést. Vajkay szerint azért sem lehetne általánosan választójogot bevezetni, mivel a munkásokra munkaadójuk éppúgy politikai nyomást helyezhet, mint a szocialista szakszervezetek.

A központi igazgató az állami tulajdonú gyárakat ebből a szempontból szerencsésebb helyzetűnek gondolta, mint a magánvállalatokat. Szintén az állami gyárak előnyére válik a privát szektorhoz képest, hogy alkalmazottaik – Vajkay tapasztalatai alapján – kevésbé fogékonyak a szocialista propagandára. Az igazgató a privatizációval kapcsolatos aggályainak is hangot adott, hiszen szerinte a munkásoknak erős öntudatot, rangot és társadalmi megbecsülést jelentett, ha „m. kir.” jelzésű hivatalban vagy üzemben dolgozhattak. Hiába voltak azonban az igazgató szerint politikai és erkölcsi szempontból is előnyösebb helyzetben az állami tulajdonú vállalatok, erre szerinte sem lehetett választójogi cenzust alapozni, mivel az állami és magántulajdonú gyárak és üzemek dolgozóinak nyílt politikai megkülönböztetését már a korabeli jogfelfogás sem tette lehetővé. Szükségessé vált tehát olyan fogódzók keresése, amelyekkel a munkásokat érdemeik szerint tudták rangsorolni. Ez pedig nem lehetett más, mint a pénztári (egészség, jótékonyosság, nyugbér) tagság, a szolgálati évek száma, a szakmai végzettség és a beosztás.¹²

Vajkay Károly a jelentésben határozottan bírálta azt a költségvetési politikát, amely nem törekszik kellő mértékben az állami ipari munkások kereseti viszonyainak rendezésére, általában véve egzisztenciális helyzetük javítására. Az 1900 nyarán még Széll Kálmán miniszterelnöksége idején kitört budapesti gépgyári sztrájkot szerinte rosszul és ellentmondásosan kezelte a kormányzat.¹³ A munkabeszüntetést ugyan törvénytelennek minősítették, a szakszervezeti vezetőkkel szemben azonban szerinte túlságosan engedékenynek mutatkoztak, és súlyos hibát követtek el, amikor mint a munkások legitim képviselőivel bocsátkoztak velük tárgyalásokba. Vajkay álláspontja szerint a kormánynak mielőbb szakítania kell azzal a politikával, amely a munkások követeléseinek letörését a szakszervezeti vezetőkkel való egyezkedés útján kívánja elérni. Sokkal inkább a munkásoknak tett valódi engedményekkel és a szocialista szervezkedők elszigetelésével lehet az ipari munkásság helyzetét konszolidálni, és ezek feltételei a választójogi reform előkészítésének is.

A választójog kibővítését tehát Vajkay Károly, a M. Kir. Vasgyárak Központi Igazgatóságának vezetője általánosságban az ipari munkásságra nézve 1904-ben nem javasolta, ugyanakkor a választójogot megadhatónak és megadandónak vélte az állami foglalkoztatású munkások felső rétegeinek. Bár a Vajkay-féle jelentésből még csak törvénytervezet sem született, megoldási javaslatai és szemléletmódja miatt értékes történeti forrás, hiszen jól mutatja, hogy a századfordulón regnáló magyar kormányzat milyen irányban tapogatózott a választójogi kérdésben.

¹² Tisza István 1913-ban *A választójog reformja és az ipari munkások* című írásában már cáfolta, hogy a pénztári befizetések alkalmasak lennének a választójogi reformhoz. Egyúttal egy új, angol mintára épülő magyar társadalombiztosítási rendszer felállítását szorgalmazta. Vö. TÖKÉCZKI, 2003, 343–352.

¹³ Vajkay Károly a legjobb helyre küldte el kritikáját, hiszen már 1900-ban is Lukács László állt a pénzügyminiszteri tárca élén.

Forrás¹⁴

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A diósgyőri m.kir. vas és acélgyár főnökségének jelentéséből szereztem tudomást arról, hogy Nagyméltóságod f.é. február hó 7-én 12913/904/1-a sz. és közvetlenül nevezett gyár főnökségéhez intézett magas rendeletével a munkásosztálynak választói joggal leendő felruházása kérdésének tanulmányozásához a gyárfőnökségtől adatokat és véleményt méltóztatott kívánni.

Minthogy a vezetésem alatt álló m.kir. állami vasgyárak központi igazgatóságának ügykörébe más gyárak is tartoznak, amelyeket ezen kérdés egyaránt érint, a diósgyőri gyár által hozzám továbbítás végett felküldött adatok felterjesztése előtt mindenképp meg kellett állapítanom, vajon a vezetésem alatt álló többi állami gyárak is vették-e ezen magas rendeletet. Kérdezősködésem negatív eredményű lévén, azon felvetésben, hogy Nagyméltóságod csak néhány jelentékenyebb gyár adatait kívánja, s nehogy az adatgyűjtés nagy és hosszadalmas munkája által máris megkésített felterjesztésem további felesleges késedelmet szenvedjen, a vajdahunyadi, zólyombrezói és kudzsiri kincstári vasgyárak hasonló adatainak összegyűjtését mellőztem. Tehettem ezt annál inkább, mert a diósgyőri gyár munkásviszonyai lényegében a többi vidéki kincstári vasművel egyeznek. Nem nyújtanék ellenben teljes képet az állami vasművek munkásviszonyairól, ha hallgatással mellőzném a m.kir. államvasutak gépgyárát Budapesten, amelynek munkásai úgy kereset, mint szolgálati és életviszonyok tekintetében, de magasabb értelmi képességre nézve is a vidéki gyárakétól lényegesen eltérnek.

Ez okból célszerűnek láttam a budapesti gépgyárra vonatkozólag is összegyűjteni azon adatokat, amelyek Nagyméltóságod magas leiratából kivethető célzatokat szolgálni alkalmasnak látszanak.

Az adatgyűjtésnek ezen kétszeri egymásutánja mentse felterjesztésem késedelmét.

A tisztelettel idecsatolt négy kimutatás közül kettő az államvasutak gépgyárára, kettő a diósgyőri m.kir. vas- és acélgyárra vonatkozik.¹⁵ Mindegyik gyárra vonatkozólag az egyik táblázat a kereset nagyságára és a foglalkozások különböző nemeire, a második

¹⁴ A forrás a mai helyesírás szerinti átiratban, a gépelési hibák javításával, de a régies kifejezések megtartásával kerül közlésre. A dokumentum eredeti címe: „Nagyméltóságú Lukács László val. belső titkos tan. m. kir. pénzügyi Miniszter Úrhoz! A magyar kir. állami vasgyárak központi igazgatóságának május hó 24-én kelt 8957. számú felterjesztése amelyben a választói törvény reformja alkalmából a munkásoknak adandó választói jogra vonatkozó belügyminisztériumhoz intézett felterjesztés másolata beküldetik.” MNL OL K269. 364. csomó. 359/1904. (Polgári Kori Kormányhatósági Levéltárak. Pénzügyminisztériumi Levéltár. Általános Iratok. Állami vasművek felügyelete és fenntartása.)

¹⁵ A jelentéshez az alábbi mellékleteket csatolták: Kimutatás I.: a budapesti MÁV-gépgyárban alkalmazott, választási joggal való felruházásra ajánlott munkások listája szakmák és éves keresetük szerint 1000-tól 3200 koronáig. Kimutatás II.: a budapesti MÁV-gépgyárban alkalmazott 20 évnél idősebb munkások listája szakmák és szolgálati évek szerint. Kimutatás III.: A szavazati joggal való felruházásra ajánlott diósgyőri munkások listája munkaegységek és évi kereset szerint 1000-tól 2500 koronáig. Kimutatás IV.: a diósgyőri vas- és acélgyárban dolgozó, 20 évnél idősebb munkásokról szóló létszámkimutatás állandó lakhely és szolgálati évek szerint.

az alkalmazás állandóságára, illetve a megszakítás nélküli szolgálati időre (az államgépgyárban az 1900. évi sikertelen munkássztrájk szolgálati megszakítást képezett) vonatkozik. A diósgyőri táblázatok azonkívül a munkásoknak lakóhely szerinti községenkénti elosztásáról is felvilágosítást adnak, a budapesti gyárnál ezt mellőztem, mert a munkások a kerületekben és szomszédos községekben erősen vándorolnak.

A táblázatok kiegészítéséül a következőket jegyzem meg:

A budapesti gépgyár kereken 3000, a diósgyőri gyár 5600 munkást foglalkoztat, akik közül a táblázatoknak csak a 20 éven felüliek és a keresetre vonatkozó táblázatban azonkívül csak azok vétettek fel, akiknek évi keresete legalább 1000 korona.

Az állami gyárak körében fennálló és a munkásokat vagy azok egy részét összefoglaló intézmények és egyletek (fogyasztási szövetkezetek, dalkörök, tűzoltótestületek stb.) a választói jog megállapítása dacára annak, hogy többnyire tényleg a munkások javát foglalják magukban, a belépés önkéntességénél fogva megbízható alapokat nem szolgáltatnak. Fontosabb intézmények ezeknél azok, amelyek a munkásoknak és családtagjaiknak betegség esetén való, valamint azoknak agkori és hátrahagyott családtagjainak ellátásáról gondoskodnak. Ezen intézmények a vidéki kincstári vasműveknél, köztük a diósgyőri gyárnál is a bányatörvény alapján létesült bányatárspénztárak, az államvasutak gépgyárának a betegsegélyező pénztár és a jótékonyági alap (munkásnyugbér-alap). Mindezen intézményekhez a gyárak hozzájárulnak, a társpénztárakhoz a munkásokkal egyenlő, vagyis feles arányban, a betegsegélyező pénztárhoz $\frac{1}{3}$ rész arányban, a munkásnyugbér-alapot pedig a munkások minden hozzájárulása nélkül kizárólag a gyár tartja fenn. A betegsegélyezés szempontjából minden munkás tartozik a társládába ideiglenes tagul, illetve a betegsegélyező pénztár kötelékébe belépni, ellenben agkori ellátásra csak azon munkások tarthatnak igényt, akiket az alulírt igazgatóság a társpénztár állandó tagjává, illetve a nyugbér-alap tagjává minősít, s az abból származó terheket magára vállalja. Minthogy a terhek eléggé jelentékenyek (a társpénztáraknál a kereset 6%-a, a munkásnyugbér-alapnál a teljes szükséglet) önként érthetőleg csak azok a munkások nyerik el a minősítést, kiket magához lekötni a gyárnak érdekében fekszik.

Ha ezek után azon kérdésre kell felelnem, vajon megadassék-e az ipari munkások összességének az általános választási jog, úgy nemmel, arra a kérdésre, vajon megadassék-e az ipari munkások és különösen az állami vasgyárak munkásai elitjének a választási jog, feltétlenül igennel kell válaszolnom. Az állami vasgyárak munkásai általában és különösen azok, akik mint felvigyázók és előmunkások működnek vagy egyáltalában mesterséghez értenek, értelmi képesség és látkör tekintetében nemcsak nem állanak a választójoggal bíró földműves kisgazda alatt, hanem azt felülműlják, tehát honpolgári jogaik és kötelezettségeik megértésére, átértésére és gyakorlására képesek. Fokozott mértékben áll ez fővárosi munkásainkra nézve, akik a szellemi képzettségük tökéletesítésére kínálkozó számos alkalommal bőven élnek s úgy gondolkodásmódjuk, mint életmódjuk tekintetében a szorosán vett polgári osztályhoz közel állnak, attól alig különböznek. Erkölcsi érzet és jellem tekintetében is munkásosztályunk bármely más társadalmi osztállyal egyenlő fokon áll, sőt azt kell mondanom, hogy a munkásosztályt jellemző jó tulajdonságok, komolyság, tudásvágy, köteleességérzet, összetartás, ideálok

értilkesedés és áldozatkészség a politikai jogokkal felruházandó munkásosztály révén helyes irányítás mellett politikai életünk felfrissüléséhez vezethetnek. Végül nem találok okot aggályokra nemzeti szempontból sem, mert munkásaink zöme érzésében, gondolkodásban és nyelvben jó magyar ember, akiknél kevés visszhangra találnak a munkásvezérekül szereplő egyéniségek hangos nemzetközi jelszavai.

Ha mindezek dacára az ipari munkásosztály összességének nem, hanem csak a kiválóbb munkásoknak vélem a választói jogot megadhatónak, véleményemben azon szemponton kívül, hogy az ipari munkásoknak megadott általános választói jog egyáltalában az általános választói jogot vonná maga után, amire népünk nem érett, az a körülmény vezérel, hogy az ipari munkások zöme anyagi helyzetének bizonytalansága miatt kívülről jövő befolyással szemben csak kevés ellenállást fejthet ki. Hiszen általánosságban minden munkás 14 napi felmondással minden indoklás nélkül a munkaadó által elbocsátható, ha pedig a munkaadó nehezítése vagy szeszélye miatt kenyerét veszti, akkor, ha családjával együtt éhen veszni nem akar, a szocialista szakszervezetek hatalmába kerül, amelyek annak fejében, hogy munkanélkülisége idejében anyagilag segítik és neki új munkahelyet szerezni törekszenek, politikai meggyőződését kívánják cserébe s az élő és írott szó hatalmán kívül a terrorizmus minden eszközével rendelkeznek arra nézve, hogy az egyszer hatalmukba került egyén többé ne szabadulhasson.

Fejtegetésemből kitűnik, hogy az ipari munkások nagy tömegét politikai jogainak gyakorlásánál két tényező részéről félttem befolyásolástól: e tényezők 1.) a munkaadó 2.) a szocialista pártszervezet.

Ami az első pontot illet, ez az állami gyárak munkásai szempontjából nem bír nagyobb jelentőséggel. Nem tartom ugyan kizártnak, hogy amint a múltban megtörtént, hogy a hivatali felsőbbség a tisztikar szavazatát befolyásolta, a jövőben a munkások szavazatának irányítása is meg fog kísértetni, ez a befolyásolás azonban állami üzemeknél soha állam, nemzet vagy közérdekellenes irányban nem történhetik, sőt tekintettel arra, hogy az állami üzemek jelentékeny része nemzetiségileg exponált vidékeken létezik, előnnyel is járhat. Minthogy azonban a munkások politikai jogai tekintetében állami és magánüzemek között megkülönböztetést lehetségesnek nem tartom, azért, ha csak nem sikerült a munkaadókat megbízhatóság tekintetében osztályozni, amire formulát nem tudok, a választójogot még az állami gyáraknál is azon munkásokra vélem korlátozandónak, akik a munkaadó befolyásolásával szemben nagyobb ellentálló képességgel bírnak. Ilyen munkások elsősorban azok, akik a társépítésznek és más nyugbérintézményeknek nyugbérre jogosult tagjai, mert ezekre nézve az elbocsáthatás esetei alapszabályszerűleg korlátozva vannak. Ilyen munkások továbbá azok, akik megszakítás nélküli hosszabb szolgálat alatt szerzett gyakorlatuk, valamint nagyobb keresetükben kifejezést találó szorgalmuk és ügyességük révén a gyárakra nézve oly beccsel bírnak, hogy a munkaadó gyára érdekében tartózkodni fog attól, miszerint őket elbocsássa csak azért, mert neki nem tetsző módon szavaztak.

Ugyanazon munkások, akik a munkaadó befolyásolásával szemben ellentálló képebbek, a szocialista pártszervezetekkel szemben is könnyebben őrzik meg függetlenségüket, amihez még az is járul, hogy a helyét nem egykönnyen változtató, munkaadójá-

hoz jobb és rosszabb viszonyok között ragaszkodó munkásnak szilárdabb jellemére és erősebb erkölcsi érzetére is előnyösen lehet következtetni. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a szocialista szervezetektől távol álló munkás a szocializmus tanaira nézve is hozzáférhetetlen, sőt tudom, hogy minél intelligensebb valamely munkás, annál inkább érzi igazságtalannak a mai gazdasági rendszert, amely nézete szerint a tőke és munka viszonylagos értékét helytelenül becsüli meg, s míg az előbbinek hozadékát túlságosan szabja meg, a munkásnak még a létminimumot sem biztosítja állandóan. Lényeges azonban az, hogy az intelligens munkás bár ezen viszonyoknak fokozatos és lehetséges eszközökkel való megváltoztatására vágyódik, nem dobja magát oda eszközül a munkás pártvezéreknek, akiket kellő értékük szerint becsül meg midőn róluk azt tartja, hogy a munkás nevét csak bitorolják, a munkás java szájukban csak jelszó, amellyel maguknak oly szerepet, befolyást és főleg megélhetést biztosítanak, amilyent hasznos polgárai munkával szerezni nem tudnak vagy nem akarnak.

A szocialista propagandával szemben különben az állami gyárak szintén a magániparnál előnyösebb helyzetben vannak, mert ezen propagandát a munkások eszmekörében az állami gyár eszméje bizonyos mértékben ellensúlyozza. Az állami gyárak munkása büszkén és öntudatosan nevezi magát állami vagy kincstári munkásnak, s ebbeli öntudatát minden kínálkozó alkalommal kifejezésre juttatja. Azonkívül tudja, hogy az, amire a szocializmus mint végcél törekszik, a termelés eszközeinek köztulajdonná tétele, az ő gyárában már meg van valósítva, tudja, hogy munkájának gyümölcsét amennyiben nem az ő javára esik, a köz élvezi, munkálkodásával nem egyeseket, hanem az államot szolgálja. Mindezek oly erkölcsi momentumok, amelyek az állami gyárak munkásait a társadalom nyugodtabb elemeivé teszik, s amelyek a szociális kérdés jövőbeni megoldhatóságának csíráit magukban rejtik. Ezen erkölcsi tőkét kevésre becsülni nem lehet, azt könnyelműen elpazarolni vétek volna, amiért is ezen szempont szerény nézetem szerint az állami üzemek fenntartása vagy eladása most sokat vitatott kérdésnek mérlegelésénél súlyos politikai hiba nélkül figyelmen kívül nem hagyható.

Mindazonáltal nem tagadhatom, hogy az utolsó években a szocialista propaganda úgy, mint az iparban általában, az állami gyáraknál is mutathat fel sikereket, amelyeknek okai a gazdasági pangás és a hatóságok viselkedése. Régebben, midőn az állami gyárak folytonos fejlődésben és terjeszkedésben voltak, midőn munkáslétszámuk évről évre növekedett, minden munkás, aki az állami gyárak szolgálatába lépett, azon tudatból táplálkozhatott, hogyha magát jól viseli, kenyere életfogytiglan biztosítva van, a szocialista szakszervezetek alamizsnájára szorulni nem fog, tehát azoktól magát távol tarthatta. Ez a tudat illúzióknak bizonyult, midőn 1900-tól kezdve a nagymérvű üzemi pangás az állami gyárakat is a munkások ezreinek elbocsátására kényszerítette. Ekkor kezdődött a munkásvezérek jelentékenyebb hatása az állami gyárak munkásaira, amely még 1900-ban a budapesti államgépgyár munkásait sztrájkba hajtotta. Ez a sztrájk a munkásoknak óriási károkat okozott, s teljes sikertelenséggel végződött. Az ebből levont tanulságok a munkásvezérek tekintélyét nemcsak az állami gyárak munkásai, hanem általában az ipari munkások előtt alaposan alááshatták volna, ha ugyanazon időben nem kezdődtek volna azon hatósági intézkedések, amelyek ezen tanulságok hatását

ellensúlyozták, s a munkások fejében kimondhatatlan fogalomzavart szültek. Ugyanazon időpontban ugyanis, midőn az államgépgyár főnöksége a munkássztrájkot az ipartörvénybe ütköző bűnös cselekménynek minősítette, s ezen felfogását a legfelsőbb bíróság megerősítette, a hatóságok a munkásvezérek által felelősség és kockázat nélkül szított további sztrájkok iránt a jóakarátú semlegesség álláspontjára helyezkedtek, sőt helyenként a sztrájkoló munkások követeléseinek teljesítése érdekében buzgolkodtak, a hatósági munkaközvetítő intézet pedig előbb a munkások figyelmeztetése, később a munkaközvetítés beszüntetése által teljesen a munkássztrájkok pártjára állott. Mindezen intézkedések hatását betetőzte a munkásvezérek jelentőségének kidomborítása, midőn azok előbb a hatóságok és az iparfelügyelők által a munkássztrájkok alkalmával békéltető szereppel megbízottak, majd pedig a Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt álló minisztérium ugyanazon egyéneket a munkások hivatott vezéreiként azáltal elismerte, hogy a munkásügyekben tartott tanácskozmányokhoz (gyermekvédelem, politikai jogok) ezeket az embereket, akik sohasem képviseltek mást, mint saját önös érdekeiket, és akiktől a munkások elitje ma is távol áll, a munkások képviselőit meghívta. Ily előzmények után a legértelmesebb és legjózanabb munkásnak is meg kellett zavarodnia s fel kellett, hogy magában vesse azt a kérdést, vajon helyesen cselekedette, midőn a sztrájkok sikertelenségét távolmaradásával előmozdította, s a szakszervezetek be nem lépett s a munkásvezérekhez nem csatlakozott?

Kötelességemnek tartottam most, midőn a munkások jelentékenyebb része politikai jogokat fog nyerni, e tényekre rámutatni, mert az új helyzetben azoknak esetleges ismétlődése még súlyosabban esnék latba, közgazdaságilag és politikailag vészes hatású lehetne, az ipart tönkrejutással fenyegetné, a munkásokat végtelen nyomorba sodorná, s végleg a nemzetközi szocializmus karjaiba, helyesebben a munkásvezérek hatalmába hajtaná.

Tiszteletteljes fejtegetéseimet összegezve, az ipari munkások összességének a választói jogot megadhatónak nem vélem. Ellenben úgy az állami üzemeknél, mint a magániparnál a választó polgárok általános kellékeinek fennforgása esetén ezen jogot megadandónak tartom:

1.) Tekintet nélkül a kereset összegére és a szolgálati időre mindazon munkások, kik oly intézmények nyughérré jogosult tagjai, amelyhez a munkaadó állandóan legalább a munkásokkal egyenlő mértékben járul hozzá. (Ezen korlátozást azért tartom szükségesnek, mert különben megtörténhetnék, hogy egy munkaadó, csakhogy a tőle függő választók számát adott alkalomból szaporítsa, arra különben nem érdemes munkásokat vésztetne fel a nyugbérintézménybe. Ettől tartózkodni fog, ha abból rá nézve nem csak pillanatnyi, hanem jelentékeny állandó teher fog származni.)

2.) Az 1. pont alatt említettekén kívül mindazon munkásoknak, kik bizonyos minimális keresettel és egy és ugyanazon munkaadónál töltött bizonyos minimális szolgálati idővel rendelkeznek. Az állami gyáraknál szerzett tapasztalatok szerint ezen feltételt számszerűleg akként vélem megállapítandónak, hogy választópolgár legyen minden ipari munkás, aki a választók összeírásának évében egy és ugyanazon munkaadónál megszakítás nélkül töltött legalább ötödik szolgálati évét tölti be és aki az évi 1000 korona, illetve napi 3 korona 30 fillér keresetet eléri vagy meghaladja.

3.) Értelmi képességekre és jellemükre való tekintettel mindazon munkásoknak, akik a közös hadseregben, haditengerészetben vagy honvédségnél szolgáltak és legalább tizedesi ranggal szabadságoltattak.

A választóképes munkások összeírása ellenőrzése és felülvizsgálat fenntartása mellett a munkaadóra volna bízandó, akinek egyúttal bizonyos diszkrecionális latitúd¹⁶ volna engedélyezendő abban a tekintetben, hogy oly különben érdemes munkás, aki a választójogot már bírta, az el ne veszítse azért, mert a munkaviszonyokban beállott változások következtében egy évben a minimális keresetet el nem érte vagy rövid időre a gyárból elbocsátatott.

Budapest, 1904. május 24-én

M. Kir. Állami Vasgyárak Központi Igazgatósága
Vajkay s. k.

---

¹⁶ Saját hatáskörben fenntartott döntési jog, mozgáster.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár

*

JÁSZI

1908

JÁSZI Oszkár: *Miért kell az általános titkos választójog?* In: *Huszedik Század*, 9(1908), 12, 636.

PAJKOSSY

2003

Magyarország története a 19. században (Szöveggyűjtemény). Szerk.: PAJKOSSY Gábor. Bp., 2003. (Osiris tankönyvek)

SOMOGYI

1968

SOMOGYI Éva: *Választójog és parlamentarizmus Ausztriában: 1861–1907*. Bp., 1968. (Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 44.)

SZERENCSÉS

1999

SZERENCSÉS Károly: *Választójog és választási rendszerek Magyarországon 1848–1989*. In: *Választástudományi tanulmányok*, Szerk. DEZSŐ Márta, KUKORELLI István. Bp., 1999. 267–284. (Választási füzetek 59., Választási stúdiók 2.)

SZÉKELY

2012

SZÉKELY TAMÁS: „Vajon megadassék-e?” – *Munkások és választójog a századelőn*. In: *Helytállás. A XII. Eötvös Konferencia Történeti Ülésének tanulmányai*. Szerk. LÁSZLÓ Gábor és TORONYI Alexandra, Bp., Eötvös Collegium, 2012, 389–410.

TÖKÉCZKI

2003

TISZA István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. TÖKÉCZKI László. Bp., 2003. (Millenium magyar történelem. Politikai gondolkodók)

VÖRÖS

1984

VÖRÖS Antal: *A magyarországi bányaigazgatás szervezete 1867–1945*. In: *Levéltári Közlemények*, 55(1984), 2, 141–225.

Egy kiállhatatlan ember megpróbáltatásai

Kelemen Lajos állam elleni izgatási pere Nagy-Romániában

Az első világháború vége nem kis felfordulást hozott Magyarország és ezen belül Erdély életébe. Ráadásul a háborús vereséget, a Monarchia összeomlását, a forradalom bekövetkeztét a még egy hónappal korábban is nagyon kevesen látták előre, (nem csak) a tömegek számára mindez teljesen váratlanul következett be. A forradalom rövid, de kiterjedt erőszakhullámmal járt, ami elsősorban a közigazgatás, különösképpen annak leggyűlöltebb helyi képviselője, a jegyző ellen irányult.¹ A községek irányítását fokozatosan a Nemzeti Tanácsok vették át, majd ezek mindenhol szétváltak vagy újjászerveződtek nemzeti alapon. 1918 végén már a katonai megszállás első szakasza is bekövetkezett, a román hadsereg karácsonyt már Kolozsvárott töltötte. Közben a politikai megoldáskeresés kudarcot vallott, az aradi tárgyalások kudarca után a Gyulafehérvári Nagygyűlés 1918. december 1-jén kimondta a románok lakta területek csatlakozását Romániához, és a Iuliu Maniu vezette román Kormányzótanácsot jelölte ki Erdély és a magyarországi területek kormányának.²

Bár a változások nemzetközi jogi szentesítéséig ezt követően még évek teltek el, és 1919 folyamán magyar–román fegyveres összecsapásra is sor került, az 1918 végén román megszállás alá került községek tényleges helyzete már nem változott. A román hadsereg ugyan kezdetben megelégedett a hagyományos értelemben vett katonai megszállással, a december 1-jei nyilatkozat, illetve annak bukaresti elfogadása, december 14-e után azonban fokozatosan megkezdődött a szuverenitás átvételének lassú folyamata, ami egészen 1919 őszéig is eltartott.³ Mindez ekkor még elsősorban a megyei közigazgatás felsőbb szintjén hozott változásokat, pontosabban a román kormányok egyszerre törekedtek a közigazgatás fontosabb vezető pozícióinak megfelelő román személyekkel történő betöltésére (persze csak ott, ahol volt ilyen), és a forradalmi igazgatási szervek háttérbe szorítására, az állami autoritás megerősítésére, akár még annak az árán is, hogy korábban elűzött magyar közigazgatási személyzetet helyeztek vissza állásába.⁴ A rendfenntartást ugyanakkor átvette a román csendőrség,

¹ SZÁSZ, 1972, 315–320.

² SZARKA, 1998, 117–120.

³ A bíróságok átvétele például csak 1919 márciusában kezdődött meg, de olyan vontatottan haladt, hogy a Székelyudvarhelyi Törvényszéken még 1919 júliusában is a Magyar Népköztársaság nevében hoztak ítéletet. IANCU, 2006, 26–27; ANIC Consiliul Dirigent, Direcția Administrația Județeană și Comunală, dosar 45/1919, 17. f. A szuverenitás átvételére esettanulmány: BÁRDI, 2013, 37–86.

⁴ EGRY, 2010, 101–102.

ami állambiztonsági feladatokat is ellátott, és soraiban elsősorban regátiak szolgáltak, akik sem a helyi szokásokat, sem a magyar nyelvet nem ismerték.⁵

A közigazgatási eljárások, mindennapi gyakorlatok azonban nem feltétlenül alakultak át a hatalomváltással. A jogrend amúgy is hosszabb ideig megmaradt a dualista korszakban kialakított keretek között, legfeljebb egyes rendelkezéseit „tükrözték”, például a nemzetiségi törvény nyelvhasználati rendelkezései esetében a magyar nyelv helyett immár a román kapott helyet a szövegben, és a közigazgatás által alkalmazott rendeletek, köriratok érvényessége sem szűnt meg. A legjelentősebb és leggyorsabb, akár községi szinten is kézzelfogható változások – a kocsmák és éttermek vasárnapi zárva tartása mellett – a közoktatásban következtek be, részben éppen azért, hogy a dualizmus korának utolsó évtizedeit jellemző államosítási folyamatból eredő veszélyeket, jelesül azt, hogy immár a román állam szabhatta volna meg, vagy legalábbis befolyásolhatta volna az oktatás nyelvét és a tantervet, ellensúlyozzák. Ennek következtében a magyar egyházak százával alapítottak új, felekezeti iskolákat az államiak helyett, esetleg azok átvételével, vagy azok mellett.⁶ Mindez persze nem változtatott azon, hogy a lakosságnak hozzá kellett szoknia ahhoz, hogy immár nem a magyar az államnyelv, nem a magyar király nevében születnek a törvények és a politika középpontja Bukarest lett.

A háromszéki Páké (Pachia) község semmiképpen sem számított a világ közepének. A háromszéki medencében, Kovászna fürdőhely szomszédságában fekvő településen az 1910-es népszámlálás alkalmával 587 főt írtak össze, közülük 585-nek magyar, 2-nek pedig román volt az anyanyelve. Az 1920-as újabb összeírás már 590 főt regisztrált, és egyetlen román nemzetiségű lakost sem tüntetett fel. A falu felekezetiileg sem volt különösebben megosztott. 1910-ben 573 református mellett 8 római és 1 görög katolikust írtak össze. A reformátusok egyike minden bizonnyal az 1868-ban született Kelemen Lajos volt, akinek az állam elleni izgatási pere betekintést nyújt a hatalomváltás székelyföldi falusi mindennapjaiba is.

Kelemen pere több szempontból is érdekes, viszont sokkal kevésbé egyedi, mint azt elsőre gondolnánk. Bár a per tárgya alapvetően nemzeti ellentét volt, a színtiszta magyar faluban ez a konfliktus nem bontakozhatott ki románok és magyarok között. A sértett a falu magyar bírója. Sándor János (románul 'primar', vagyis 'polgármester') volt, akinek feljelentése nyomán a hatóságok 1924-ben eljárást indítottak Kelemen ellen. A per tárgya tehát nem egyszerűen egy természetes személyen esett sérelem volt (ebben az esetben vélhetően nemzet elleni izgatás lett volna a vád), hanem a román állam szerveit és képviselőjét ért inzultusok. A nyomozás, majd a per során aztán nem csak a nemzetállam és kisebbségi polgárainak meglehetősen változatos viszonya tárulhatott fel, hanem a falusi közösség belső viszonyai is.⁷

Az állam és a periferikus, ám mégis a nemzetiesítés fókuszába került falusi közösség kapcsolata,⁸ valamint az utóbbi belső viszonyai mellett az ügy további jelenségekre is

⁵ SPĂNU, 2010, 113–117.

⁶ BÁRDI, 2013, 221, 437; GIDÓ, 2013, 20–25.

⁷ További esetekkel kiegészítve lásd erre EGRY, 2012.

⁸ LIVEZEANU, 1995, 140–142; BOTTONI, 2014.

betekintést enged. Így érdekes pillanatfelvételeket láthatunk a hivatalos és informális nyelvhasználatról, adalékokat találhatunk a nyelvi megértéshez is. Mindez részben azért tapintható ki az eljárás dokumentumaiból, mert annak résztvevői egy szokatlan helyzetben, a román nyelvet használó állammal érintkezésbe kerülve nyilvánulnak meg, részben pedig azért, mert a perhez vezető konfliktushelyet etnikai értelmezést nyerhetett. Ez utóbbi különösen fontos, hiszen az etnicitás, vagyis a társadalmi különbségek esszencializált, az egyén csoport-hovatartozásából levezetett és megváltoztathatatlanak tartott, egyúttal kulturális attribútumokkal összefüggésben történő értelmezése leginkább ilyen módon, konfliktusok révén válik láthatóvá a történeti forrásokban. A normalitás helyett a probléma teszi érzékelhetővé, de ez a probléma nem szükségszerűen azonos minden szereplő számára. Ahhoz azonban, hogy egy interakció, egy cselekedet, vagy éppen banális események sora mégis etnikai értelmezést nyerjen, mint azt Kelemen esete is megmutatja, végső soron az is elegendő volt, ha csupán egyetlen szereplő, sőt egyetlen megfigyelő így értelmezte azokat. Amint a konfliktus etnikai értelmezése hatósági fellépést generált, másoknak is ekképpen kellett viszonyulniuk ahhoz, még akkor is, ha saját, az etnicitástól mentes értelmezésüket továbbra is fenntartották.

Mindez egyértelműen kiderül Kelemen peréből is. De a húszas évek elejének Romániájára vonatkozóan nem ez az egyetlen fontos tanulsága az itt közölt dokumentumoknak. Már maga az eljárás is furcsa módon kezdődött, a községi bíró megjelent a szomszédos kovásznai csendőrőrsön és bejelentette, hogy Kelemen Lajos folytonos inzultusai miatt nem tudja többet ellátni a feladatát. Valójában tehát nem ő tett feljelentést, hanem a csendőrök győzték meg arról, hogy az események alapján akár fel is jelenthetné Kelelent állam elleni izgatás vádjával.

Ezt követte a vallomások felvétele. Ezek beszámoltak néhány esetről, amikor Kelemen sértegette a községi tanácsot és a tanácsosokat, és inzultálta az utcán románul köszönő iskolásokat, vagy a királyi himnuszt éneklő fiatalokat. Néhány vallomás még azt is külön kiemelte, hogy Kelemen fia, aki református tanító volt, 1919-ben szabotálta az oktatási változásokat és megfenyegette a hűségesküt tett tanítót is. A vád tehát készen állt, Kelemen izgatott a román állam közegei ellen és lekezelően nyilatkozott a román jelképekről is. A tárgyalás idejére azonban a helyzet alaposan megváltozott. A legfeltűnőbb, hogy a falusiak lényegében visszavonták a vallomásukat, csak a bíró és községközi beosztottai tartották fenn azt. De még maga a bíró is hátrább lépett, nem állította, hogy személyesen ő maga hallotta volna Kelelent, csupán hallomásból szerzett tudomást a vád alapját képező esetekről. Időközben az is kiderült, hogy Kelemen és Sándor János sógorságban állnak, és haragosai egymásnak, sőt az is felmerült, hogy Sándor hivatali hatalmával visszaélve kényszerített volna ki hamis tanúvallomást.

Ennek tükrében nem meglepő, hogy a bíróság végül felmentette a vádlottat, amit a vád is fellebbezés nélkül elfogadott. Ha azonban megpróbáljuk lehántani a perről a taktikázást, jó néhány érdekes megállapítást tehetünk a falu belső viszonyaira, a nyelvi viszonyokra és az államhoz való viszonyra vonatkozóan. Ami az első kérdéskört illeti különösen feltűnő, hogy a falun belül a folyamatossághoz és változáshoz való viszony lehetett az egyik törésvonal. Sándor János a polgári demokratikus forradalom során

került a község élére és azóta is betöltötte ezt a tisztelet, vagyis a román közigazgatás minden további nélkül átvette. Ugyancsak hűségesküt tett a tanító Debreczi József is, aki ezért Kelemen fiával került összetűzésbe. Az utóbbit nem is vette át az állami iskola, a per idején már Tasnádszarvodon (Szilágy megye) felekezeti iskolában tanított.

A községi vezetés tehát egyszerre testesítette meg a folytonosságot és a szakítást is. Nem a román megszállással kerültek a falu élére, de nem is a dualizmus kori közigazgatásból érkeztek. A külső kontroll, úgy tűnik korlátozott volt, a csendőrség csak járőrök révén volt jelen, a hivatali személyzet magyar maradat, a községi vezetés viszont vélhetően aggályosan próbálta betartani például a nyelvi rendelkezéseket, erre utal legalábbis az egyik vallomásokban megjelenő eset. Eszerint amikor a községi vezetés utasítást kapott, hogy a kihirdetendő rendelkezéseknek a bevezető formuláját (Közhírré tétel) románul, a rendelkezést magyarul kell kihirdetni, akkor Kelemen szarkasztikusan megjegyezte, hogy nyugodtan mondják az egészet románul, majd ők meghallgatják úgy is. Másfelől azonban úgy tűnik, hogy a konfliktust alapvetően szerették volna a községen belül tartani, erre utal mind a bíró lemondási szándéka, mind pedig a vallomások visszavonása vagy módosítása a tárgyaláson. Ezt erősíti továbbá az is, hogy az állítólagos kikényszerített – hamis – tanúvallomás körüli ellentmondások végül feloldatlanok maradtak.

Izgalmas az is, ami a nyelvi viszonyokról kiderül a vizsgálati anyagból. A román nyelv használatának egyértelmű korlátai voltak, és ez nem csak a közönséges falusiakra vonatkozott. A nyomozás során a bíró és a hivataloszolga is úgy tett vallomást, hogy aláírás előtt magyarul is elmagyarázták nekik annak tartalmát. A tárgyaláson nyilván mindegyikük tolmács segítségével beszélt. Nem véletlen tehát a rendeletek kihirdetésére vonatkozó utasítás sem, ami egyébként valószínűleg egy bevett gyakorlatot szentesített, máshol is előfordult, hogy a magyar államigazgatási személyzet a formulákat szabatos románsággal írta, minden mást magyarul.⁹

Ebből következően persze a köznapi nyelvhasználat is kizárólag magyar lehetett, és az iskolai nyelvtanítás határfokát erősen korlátozhatta, hogy a tanító, Debreczi József maga is hűségesküt tett, vagyis a régi iskolarendszerből átvett alkalmazott volt. Bár a románul nem tudó közalkalmazottaknak és tanítóknak elvileg nyelvvizsgát kellett tenniük, ez – mint azt az eset is igazolja – igencsak nagyvonalú és engedékeny módon történt.¹⁰ Ilyen körülmények között került sor azokra az atrocitásokra, amelyek a tanulók és a fiatalok nyelvhasználatával függtek össze. A román köszönést (Bună ziua! – Jó napot!) az utcán gyakorló, vagy a királyi himnusz éneklő iskolásokat valószínűleg inkább az motiválta, hogy valami olyasmit produkálhassanak, amit szüleik nem, és ami egyúttal újdonságával akár szórakoztathatta is őket. Kelemen számára viszont a román nyelvhasználatnak nem volt helye a faluban és a román nemzetiség jele volt – ezért is küldte a gyerekeket az „oláh” templomba.

Kelemen inzultusai azonban azt is sejtetni engedik, hogy a trágár beszéd is a mindennapok része volt ebben a közegben, miközben a másik oldalon, a román közegben ép-

⁹ EGRY, 2015, 70–71.

¹⁰ MÖCKEL, 2011, 36–38; BÁRDI, 2013, 443.

pen ez lehetett az egyik figyelmeztető jel arra vonatkozóan, hogy a magyarok a románokat szidják. A konkrét esetben az ilyen szavak létét sugallja az, hogy Kelemennek külön meg kellett magyaráznia, miért az oláh, és nem a román elnevezést használta, amit ő azzal indokolt – vélhetően helytálló módon –, hogy az iskolában így szokta meg. De más esetekből kiderül, hogy a trágár megjegyzések és káromlások is elég gyakoriak voltak ahhoz, hogy az egyébként magyarul nem vagy alig tudó románok ezeket mégis felismerjék, és éppen rossz magyar nyelvtudásuk miatt azonnal a román nemzetiség elleni izgatás jelének tekintsék.¹¹

Végül, ami az államhoz való viszonyt illeti, a legizgalmasabb kérdést éppen az jelentette, hogy mit is jelent a román állam egy ilyen nemzetiségileg egységes községben, különösen, amikor annak megjelenítői, a falu tanácsosai és bírója már az impériumváltás előtt is ugyanezt a szerepet töltötték be. Az egyértelmű, hogy Kelemen számára az állam idegen volt, és az is, hogy ezt az etnikai-nemzeti idegenséget kiterjesztette annak magyar nemzetiségű képviselőire is. Az oláh tanács, az oláh bíró emlegetése, a szarkasztikus követelés, hogy ne magyarul, hanem románul hirdessék ki a rendelkezéseket, mind arra utal, hogy számára az állam és hivatalnokai egyként románoknak számítottak, nyilván nem függetlenül attól sem, hogy ő maga a bíróval haragban állt, a fiát pedig Debreczi közreműködésével távolították el az iskolából.

Jóval ambivalensebb volt a másik oldalon állók viszonya ehhez a problémához. Sándor János legalábbis bizonytalan lehetett, mit is jelent Románia közhivatalnokának lenni, mindenesetre erre utal az, hogy kezdetben nem akarta magára venni Kelemen besorozását, és feljelentés helyett inkább a lemondást fontolgatta. Az eljárás megindulásával azonban Kelemen bizonyos értelemben győzött, hiszen a bíró és a tanulók felé elhangzott sértések már Románia elleni izgatásként képezték a per tárgyát, vagyis az „oláh bíró” tényleg „oláh” lett.

Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy végül maguk a panaszosok is enyhítették vallomásukat. Ez utóbbit illetően azonban valószínűleg sokkal fontosabb lehetett az, hogy végső soron egy zárt és az állam által egyelőre láthatóan kevésbé háborgatott közösség belső ügyét – hiszen a konfliktus mégiscsak évtizedes viszály eredménye volt – végül ne vigyék ki onnan. Ehhez láthatóan társra találtak a bíróságban is, amelyik – szintén nem egyedülálló, hanem inkább szokásos módon – maga is arra törekedett, hogy az ilyen tyúkpernek tűnő eseteket ne értékelje túl és ne kezelje az államelleni izgatás szintjén.¹² Ugyanakkor éppen az eljárás során mutatkozott meg, hogy Kelemen azért nem zárkózik el teljesen a megye román közegétől, sőt ügyvédje, Nicolae Crăciun nem csupán román nemzetiségű volt, de oszlopos tagja a megyét ekkor irányító Nemzeti Liberális Párti csoportnak is.

* * *

---

¹¹ EGRY, 2012; EGRY, 2011.

¹² *Uo.*

Az alább közölt dokumentumok egy teljes peranyag releváns, tehát nem adminisztratív iratainak teljessége. Lelőhelyük a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Levéltára. Az iratok román nyelven készültek, tolmácsolással, az eredeti, magyar nyelvű vallomásokat nem rögzítették. Kivételt képez néhány olyan nyelvi elem és fordulat, amelyet a nyomozók a cselekmény lényegi részének értékelték, és a pontosabb rögzítés érdekében magyarul is lejegyezték, ezeket jegyzetben külön jelöltem. Ebben az esetben megtartottam az eredeti írásmódot, annak tudatában is, hogy az iratok készítői valószínűleg nem voltak tisztában a magyar helyesírás szabályaival. A szöveget saját fordításomban közlöm, ennek során arra törekedtem, hogy amennyire lehet, visszaadjam a román hivatali nyelv stílusjegyeit is. A személynevek esetében gyakori, hogy eltérő módon leírva szerepelnek, ezeket nem egységesítettem, úgy gondolom, hogy az idegen nyelvű nevek különböző leírási változatai a nyelvhasználat sajátosságait is illusztrálják. A helyneveket csak magyar változatukban adtam meg.

Forrás

ANSJ CV Fond 47, dosar 194.
Kelemen Lajos, Páké, Háromszék megye elleni eljárás iratai

2–3. f.

Jegyzőkönyv¹³

amely felvételre ma, 1925. február 7-én, a kovásznai főszolgabírói hivatalban a Kelemen Lajos pákói lakos vádlottal kapcsolatban a háromszéki csendőrszázad 51-52., 1924. szeptember 17-i és 53-54., 1924. szeptember 29-i bejelentésében foglalt vád, a román állammal kapcsolatos lealacsonyító kifejezések használata, vizsgálata során.

Mi, a járás főszolgabírója, a kovásznai csendőrőrs 80. számú jegyzőkönyve – kiállította 1924. szeptember 11-én Bereçc kiképzőörörmester – és 81. számú jegyzőkönyve – kiállította a kovásznai csendőrosztály parancsnoka – ismeretében és a csendőrszázad 51–52. számú átiratában foglaltak ellenőrzésére színünk elé idéztük a következőket: Ioan Sandor, Sabo Ioan, Mircea Iosif, Wida Sandor, Kelemen Balint, Bogyo Aron, Tamas Barabaş, Cintac Ioan, Cintac Ioan, Kelemen Albert, Kelemen Lajos és meghallgatásukkal folytattuk.

Sandor Ioan, Páké község polgármestere arról kérdezettett részünkről, hogy valóban feljelentette-e a kovásznai csendőrőrsön nevezett Kelemen Lajost, azért, mert miatta nem tudja ellátni a feladatát és mivel nevezett Kelemen Lajos sértő kifejezésekkel illeti a román államot és nem szalaszt el egyetlen alkalmat sem arra, hogy kigúnyolja a községháza hivatalnokait azért, mert a román állam szolgálatában állnak.

---

¹³ Gépírással.

A polgármester a következőket válaszolta. Igaz, hogy hivatalom gyakorlása során számos esetben akadályoztatva voltam és beleütköztem nevezett Kelemen Lajosba, akinek azonban az a természete, hogy mindenkit akadályozzon és ellenkezzen. Nem tudom és nem jutott tudomásomra, hogy nevezett Kelemen Lajos ellenséges szavakat használt volna a román államra, legalábbis jelenlétemben nem használt ilyen kifejezéseket. Arra a kérdésre vonatkozóan, miszerint nevezett Kelemen Lajos kigúnyolná a községháza dolgozóit csupán azért, mert Románia szolgálatában állnak kijelentem, hogy ez abból ered, hogy egyszer amikor 1921-ben Ferenc Samuel tanácsag élelmi-szert gyűjtött a csendőröknek kérdezte nevezett Kelemen Lajost nem adományozna-e néhány tojást, mire nevezett a tanácsosnak azt mondta magyarul: „Agyon az olá bíro mert neki van eleg.”¹⁴ Ezen túl Sabo Ioan tanácsos kijelentése szerint, amikor valamilyen híradást tett közzé a faluban és felsőbb utasításra ez új módon történt, hogy a közlemény magyarul volt, csak a bevezető formula románul, „se aduce la cunoștință publică”, és a jelenlévő Kelemn Lajos megfedte a következő szavakkal: „Mond meg az olá eloljarosagak (sic!), hogy ezutan írja le olaul es gyűjtsön össze és olvassa fel és meg hallgassuk”. Ezzel a tettel a lakosságot a községháza utasításainak semmibe vételére ösztönözte. Nem lévén más a kiállított jegyzőkönyvet átadtam a polgármesternek lezárásra és aláírásra.

Aláírás (olvashatatlan)
főszolgabíró¹⁵

I. Sandor
polgármester¹⁶

Sabo Ioan Páké községből, volt tanácsos a következőket mondja: egy alkalommal, amikor a polgármester rendeletét tettem közzé és az első szavakat románul mondtam Kelemen Lajos, aki ott tartózkodott, azt mondta nekem, hogy mostantól jó lesz az is, ha az egész közleményt románul mondjuk. Mást nem mondott és másról nem tudok.

Olvashatatlan aláírás
főszolgabíró

Szabó János

Kelemen Lajos, vádlott, pákói lakos, kihallgatva volt, a következőket mondta nekünk.
1. Mivel és miért akadályoztam a jelenlegi polgármestert hivatala gyakorlásában, soha sem akadályoztam a jelenlegi polgármestert hivatala gyakorlásában, de történt néhány szabálytalanság a községi pénzügyekben és mint bármelyik másik adófizető szabadságomban állt a községháza működésének kritizálása ami hiszem hogy egészséges dolog. A polgármesterrel rokonok vagyunk¹⁷ és nézeteltérésünk anyagi természetű.

---

¹⁴ piros ceruzával aláhúzva

¹⁵ Az eredetiben primpretor.

¹⁶ Az eredetiben primar.

¹⁷ Az eredetiben sunt in afinitate.

Soha nem használtam sértő kifejezést a román államra és nem politizálok, mert számomra közömbös mint állam.

Nem ismerem el, hogy azokat a szavakat használtam volna, amit Szabo Ioan és Ferenti Samuel tanácsos állít, mindig adtam ha élelmiszert kértek a csendőrségnek és mindig alávettem magam a községben kihirdetett rendelkezéseknek. Nincs más mondanivalóm.

Olvashatatlan aláírás
főszolgabíró

Kelemen Lajos

Jegyzőkönyv¹⁸

felvétel ma, 1925. február 14-én, a kovásznai főszolgabírói hivatalbana pákói Kelemen Lajos ügyében, jelen lévén Dl. Debreczi Iosif¹⁹ állami tanító [...] mint tanú, kérdezett a kovásznai csendőrparancsnok előtt 1924. szeptember 16-án tett kijelentéséről, amiről nekünk a következőt mondta:

Mindent amit tudok, hallottam a tanulóktól,²⁰ akik mesélték nekem, hogy néhány alkalommal románul köszöntek Kelemen Lajosnak, ahogy az iskolában utasítottam őket, sértő kifejezésekkel illetve őket és veréssel fenyegetőzött. Egyiküket, név szerint David Dénest, aki románul köszöntötte, sértegette és veréssel fenyegette. Buna Elizabeta tanulót télvíz idején leöntötte egy kanna hideg vízzel, amiért románul köszönt neki. Alexandru Szonda tanulónak azt mondta, amikor az köszönt neki, hogy „Menj az oláh templomba”. Vida Alexandrának azt mondta: „tanítód oláh gyermeket csinál belőled”.

Kijelentem, hogy Kelemen Lajos viselkedése, aki a gyerekek szüleit is izgatta, csupán annak köszönhető, hogy a tanulók az iskolában nem tanulnak semmit és földrajz, történelem és román nyelvből nem tanultak semmit tőle²¹, ő maga kijelentvén, hogy a szülők, akiket Kelemen Lajos bízott, nem akarják, hogy tőlem tanuljanak [a gyermekek]. 1919 óta izgat ellenem, amikor letettem a hűségesküt Romániára. David Dénes tanuló mondta nekem, hogy egy alkalommal, amikor a királyi himnuszt, a „Traiasca Regele” énekelte Komsa Vilma és Ramsa Elizabeta tanulókat veréssel fenyegette és azzal sértegette: „Hallgassatok, ne énekeljétek ezt az oláh nótát, menjetek az oláh istenbe”, Komsa Vilma, aki román eredetű, azt válaszolta, hogy hallgasson, az én apám román, mire Kelemen azzal reagált, hogy „Basszon meg (sic!) az oláh isten”.

A tanulók provokatív viselkedése velem szemben nem a tanítás következménye, hanem a szüleik bujtogatják őket.

---

¹⁸ Kézírással ugyanazon a lapon folytatódik.

¹⁹ piros ceruzával aláhúzva

²⁰ piros ceruzával aláhúzva

²¹ Itt vélhetően Kelemen fiáról van szó.

A jegyzőkönyv lezárult és aláíratott.

Olvashatatlan aláírás
főszolgabíró

Iosif Debrecki
állami tanító

I. Sandor
polgármester

5. f.

Jegyzőkönyv²²

készült ma, 1925. március 6-án Páké községében nevezett Kamsa (sic!) Vilma, pákéli lakos kihallgatásán.

²³Comsa Vilma 17 éves, hajadon, református, Comsa Ioan²⁴ és Bagoly Juliana (sic!) lánya, pákéli lakos, büntetve nem volt.

Múlt évben, május hónapban több lány és fiú ment az utcán és énekelt a „Királyi Himnusz”, különösen mivel a dallama nagyon tetszik nekem, és jelen volt Kelemen Lajos, pákéli lakos, aki hallván a román nyelvű éneket a következőképp kiabált rám: „Ne énekeljete oláhul, az Isten szarjon le mi nem vagyunk oláhok” (Nu cântăți românește, DZeu oă vă ..., noi nu suntem valahi)²⁵. Más mondanivalóm nincs, nem tudok mást.

A jegyzőkönyv felolvastatott és magyarul elmagyaráztatott, majd aláíratott.

Valeriu Jurea (?)
főszolgabíró

Komsa Vilma

polgármester

Kelemen Lajos, kihallgatva utólag Komsa Vilma ellene felhozott vádjai ügyében kijelenti, hogy nem ismeri el a vádat, amit felhoztak ellene és állítja, hogy az egész ügy egy ismert haragosa műve.

Kelemen Lajos

---

²² Kézírással

²³ K átírva C

²⁴ piros ceruzával aláhúzva

²⁵ Az eredetiben is románul szerepel.

felvétel ma, 1924. szeptember 11-én, 13 órakor.

Mi, Beretchi Ioan csendőr kiképző-örmester a Háromszék megyei csendőrszázadhoz tartozó kovásznai csendőrőrs parancsnoka;

Jelen jegyzőkönyvünkkel megállapítjuk a következőket.

A fenti napon a csendőrőrs irodájában megjelent Páké község polgármestere, név szerint Alexandru Ioan (sic) aki²⁷ szóban azt panaszolta, hogy nem tudja tovább betölteni a posztját Kelemen Lajos, szintén pákói lakos miatt, a (román államra vonatkozó sértő) szavai²⁸ miatt, és azért, mert folyton gyalázza a román állam hivatalnokait.

A fent említettek alapján vizsgálni kezdtem az ügyet, Páké községbe menvén a község házára Gheorghiu Studilo (?) csendőrtizedessel ugyanerről az őrsről és a pákói község házára hívtam a színünk elé Alexandru Ioan községi polgármestert és tanút, miként a vádlott Chelemen Laiaş (sic!) is, akik az alulírott tanúk színe előtt kihallgatván a következőt mondták nekünk.

1, Panaszos. Nevem Alexandru Ioan (sic!), polgármester²⁹, 42 éves, magyar, református, foglalkozásom községi polgármester, házas, 3 gyermekkel, születtem és lakom Páké községben, Háromszék megyében.

A kért dologról kijelentem: 1918-ban, amikor Románia megszállta Erdélyt polgármester maradtam ebben a községben, a község választott meg.³⁰ Látván, hogy polgármester maradtam kézbe vettem a hivatali teendőket, és amikor utasítást kaptam azonnal végrehajtottam kidoboltatás útján vagy személyesen, de Chelemen Laiaş folyton pimasz dolgokat kiabált a román állam és ellenem.

Látva, hogy ez a lakos a pimasz szavakkal a román állam és ellenem van, nem tudtam tovább végezni a dolgomat, rákényszerültem, hogy jelentsem a csendőrségnek, tanúja volt üldözésnek volt Laczko Ioan ebből a községből. Ez az igaz vallomásom, amit fenntartok és aláírok az alant megjelölt tanúk előtt, miután felolvastattam és szóról-szóra elmagyaráztattam anyanyelvemen. Ioan Sandor³¹

Ismervén a polgármester, Alexandru Ioan nyilatkozatának tartalmát, színünk elé hívtam Saabo (sic!) Ioan tanút, aki a tanúk előtt kihallgatván a következőket mondta.

---

²⁶ Kézírással.

²⁷ piros ceruzával aláhúzva

²⁸ piros ceruzával aláhúzva

²⁹ piros ceruzával aláhúzva

³⁰ Oldaltörés, az oldal alján aláírás, jobbra Seful postului Jd. S. Instr. Beretcki, balra Asistenti Josif Debreczi, középen pecsét.

³¹ piros ceruzával aláhúzva

2, Tanú. Saabo Ioan a nevem³², 33 éves, magyar, református, foglalkozásom tanácsos, házas, 3 gyermekkel, születtem Papolc községben, Háromszék megyében. A fentiekkel kapcsolatban nyilatkozom.

1921-ben megválasztottak községi tanácsosnak. Átvettem a hivatalomat és akkoriban utasítást kaptam a polgármestertől, amit végrehajtottam kidoboltatás útján vagy személyesen ebben az időben.³³ Amikor valamilyen rendeletet tettem közzé, Chelemen Laias pákái lakos a román államot kezdte szidni, továbbá a községi hatóságokat, azért, hogy korábban teljesen románul hirdettek ki mindent, ezt megmondta nekem is, de csak a községi hatóságoknak mondta. Kijelentem, hogy ez a lakos folyton sértő kifejezéseket kiabál a román állam ellen³⁴ és a polgármester ellen azért, mert szolgálja a román államot. Tudván erről a polgármesternek elmondtam, hogyan sértegeti Chelemen Laiasnak a román államot és a polgármester.

Ez az igaz vallomásom, amit fenntartok és aláírok a tanúk előtt, miután felolvastott és szóról-szóra elmagyaráztattott anyanyelvemen. Szabó János³⁵

Ismervén Saabo Ioan tanú nyilatkozatának tartalmát, színünk elé hívtam Chelemen Laias vádlottat³⁶, kihallgatván a tanúk színe előtt tanút, aki a tanúk elé lépve a következőket mondta.

3, Vádlott.³⁷ Chelemen Laiasnak hívnak³⁸, 56 éves, magyar, református, foglalkozása gazdálkodó, házas, 1 gyermekkel, született és lakik Páké községben, Háromszék megyében, nem voltam büntetve. A fentebb elmondottakkal kapcsolatban kijelentem.

1918-ban, amikor a román állam megszállta Erdélyt nem szóltam semmit a román állam ellen, sem a polgármester ellen nem használtam sértő kifejezéseket.³⁹

Ez az igaz vallomásom, amit fenntartok és aláírok a tanúk előtt, miután felolvastott anyanyelvemen. Chelemen Laios (sic !) visszautasítja a vallomás aláírását miután senki sem kényszerítette azt mondhatott, amit akart.

Következésképpen elkészítettem ezt a jegyzőkönyvet, amit aláírtunk és aláírtak a segítő tanúk, továbbítatik a csendőrszázadnak jogszerű úton.

Kovácsan őrsparancsnok
Bereţcki csend. kiképz. őrm.

Assisztál Josif Debreczi

---

³² piros ceruzával aláhúzva

³³ Oldaltörés, az oldal alján aláírás, jobbra Seful postului Covasna Jd. S. Instr. Beretcki, balra Asistenti: Josif Debreczi, középen pecsét.

³⁴ piros ceruzával aláhúzva

³⁵ piros ceruzával aláhúzva

³⁶ Az eredetiben vinovatul, vagyis 'bűnös'.

³⁷ Az eredetiben vinovatul, vagyis 'bűnös'.

³⁸ piros ceruzával aláhúzva

³⁹ Oldaltörés, az oldal alján aláírás, jobbra Seful postului Covasna Jd. S. Instr. Beretcki, balra Asistenti: Josif Debreczi, középen pecsét.

Jegyzőkönyv 81.

A kovásznai csendőrőrs 80. számú jegyzőkönyve nyomán készült ma 1924. szeptember 16-án 18 órakor, mi plutonier major Rona (?) Simion, a háromszéki csendőrszázad kovásznai csendőrosztályának parancsnoka, a bűnügyi rendőrtiszt.

Jelen jegyzőkönyvvel a következőket állapítjuk meg:

Ismervén a kovásznai csendőrőrs ... számú jegyzőkönyvében foglaltakat és a Berce Janios (sic!) és más páké községbeli tanúk által gyűjtött információkat, amelyekből kiténik, hogy Chelemen Laios helyi lakos és fia, nevezett Chelemen Carol, aki egyházi tanító egy Szilágy megyei iskolában, Tasnádszervad községben és akik nem csupán beszélték Románia ellen, hanem írásban is fenyegették a falu tanítóit amikor hűségüket tettek, hogy [...] ⁴⁰ amint visszajönnek a magyarok.

A fentiek ismeretében színünk elé idéztem Berce Janos és Benke Ivan állami tanítókat, akik a következőket vallották.

1, Josif Debreți a nevem ⁴¹, 29 éves, házas, egy gyermekkel, magyar, református, foglalkozása állami tanító Páké község, Háromszék megye. A kérésekre vonatkozóan a következőket jelentem ki:

Elismerem, hogy Chelemen Laios Páké községbeli lakos többször beszélt a román állam ellen, és amikor a gyerekek az iskolából távozóban „Buna ziua” köszöntek neki, akkor azt mondta, hogy ha még románul mondják neki, hogy Jó napot! akkor ütni fog.

Ezt vallom és aláírom. Josif Debreczi ⁴²

2, Berce Jánosnak hívnak, 28 éves, házas, gyermek nincs, magyar, református, állami tanító Diósd, Szilágy megye. A kérdésekre a következőket jelentem ki: 1919-ben, amikor a felekezeti iskolában voltam tanító, a gyerekeknek román történelmet, [...] ⁴³ és földrajzot tanítottam, akkor Kelemen úr azt tanította, hogy Magyarországon élnek és a főváros Budapest, és amikor kinevezték az igazgató urat, engem dicsért, őt hat hónapra felfüggesztette és nem vette fel állami tanítónak, ezek után Pákéba ment, az iskolában levelet kaptam kollégámtól, Kelemtől, amiben sértegetett és fenyegetett, hogy ha jönnek a magyarok akkor jó kis leckét ad arról, [...] ⁴⁴ a román állam és törvény és még sok más dühös szót Románia ellen. Ezt vallom és aláírom miután felolvasták és elmagyarázták. Aláírás

Következésképp elkészítettem ezt a jegyzőkönyvet, amelyet továbbküldök a háromszéki csendőrszázadnak a jogszerű módon.

Kovásznai osztály parancsnoka
csendőr főtörzsőrm. aláírás

Asszisztál Ioan Sandor
polgármester

⁴⁰ Az eredetiben rosszul olvasható.

⁴¹ piros ceruzával aláhúzva

⁴² Saját kezű aláírás.

⁴³ Az eredetiben rosszul olvasható.

⁴⁴ Nehezen olvasható.

f. 28–32.

Háromszék megyei törvényszék/bíróság I. szekció⁴⁵

P 2469/925/6

Jegyzőkönyv

felvétel Kelemen Lajos vádlott állami intézmények provokálása büntetőügyében a Háromszéki törvényszék I. szekciójában 1926. június 2-án tartott nyilvános tárgyalásról

Jelen voltak

I. Papadopol bíró mint elnök	Kelemen Lajos vádlott
	Sandor Ioan vádló, magán, sértett
M. Gafencu helyettes bíró	a vádló tanúi, kivéve
I. I. Damăn jegyző	Renec Janos, Kiraly
Th. L. Nicolau (?) ügyész	Tamas és Szántho Josif
dr. N. Crăciun védő	aki hiányzik és Somba
I. Pifringhen (?) tolmács	Dominic aki meghalt

Az elnök a határozatok szerkesztésére M. Gafencu helyett⁴⁶ törvényszéki bírót kéri fel.

Ezután megkezdődik a főtárgyalás a büntetőeljárás tv. 301. cikke szerint röviden ismerteti az ügyet, a hallgatóságot figyelmezteti a rend követelményére és kihallgatja a vádlottat annak személyes adatait illetően.

A vádlott az alábbi kérdésekre felelt a következők szerint:

1. Neve és keresztnéve: Kelemen Lajos
2. Beceneve, megkülönböztető neve, álneve, gúnyneve: nincs
3. Felesége neve: Sandor Roza

⁴⁵ Formanyomtatvány kitölthető részekkel. Kézírással kitöltve, vallomások kézírással lejegyezve.

⁴⁶ Az eredetiben: supleant.

4. Születési idő: 58 év
5. Születési helye: Páké
6. Aktuális lakóhelye: Páké
7. Anyanyelve, egyéb beszélt nyelvek: magyar
8. Vallása: református
9. Családi állapota: nő
10. A vádlott főfoglalkozása, az általa eltartottak foglalkozása: földművelő
11. Katonai szolgálat: volt
12. Iskolai végzettség⁴⁷: ipariskola
13. Testi vagy szellemi hiányosságok, vagy különös ismertetőjegyek: jobb kezén tetoválás
14. Anyagi helyzet:⁴⁸
15. Apja neve és keresztnéve: Francisc Kelemen (sic!)
16. Anyja neve és keresztnéve: Revesz Hilda (?)
17. Büntetve volt-e, és ha igen melyik hatóság, mikor és miért: nem volt még büntetve

Az elnök megállapítja a felek és a tanúk jelenlétét, kivéve: Renec Janos, Kiraly Tamas, és Szantho Iosif, akik hiányoznak és Somba Dominic, aki meghalt, folytatódik a tárgyalás.

Tanúk, szakértők⁴⁹ (magánvádoló) sértette, akit később tanúként hallgatnak meg, miután tájékoztatták és felhívták, a büntetőeljárás tv. 301. cikk 4. és 5. bekezdésnek megfelelően elhagyják a termet.

A büntetőeljárás tv. 304. cikkének megfelelően felolvassák a 4072/925. számú vádiratot.

A vádlott Kelemen Lajos a büntetőeljárás tv. 304. cikke alapján feltett kérdésre lényegében (bünt. elj. tv. 331. cikk 2. bek.) a következőt nyilatkozta:

Megértettem az ellenem felhozott vádakát és nem ismerem el bűnösségemet, nem ismerem el a tényállást, nem igaz, hogy lázítottam volna az állam és a közigazgatás ellen; a felekezeti iskola kapcsán a gyerekeket ott tanították, amikor megszűnt átvitték őket az állami iskolába, soha nem szóltam egy szót sem a román állam és a köznyugalom ellen; sógorságban vagyok a panaszossal, mindig haragosai voltunk egymásnak, ezért jelentett fel. Nem igaz, hogy azt mondtam volna „Agyon az ola biro mert neki van eleg. Mond meg az olah eloljarosagnak, hogy ezutan irja le olahul es gyujtson ossze es olvassa fel es meghallgassuk”. [...] ⁵⁰ Ha az „olah” szót használtam „valah” helyett (!) azért történt, mert megszoktam az iskolában.

⁴⁷ Az eredetiben: gradul cultural.

⁴⁸ áthúzva

⁴⁹ áthúzva

⁵⁰ Itt az eredeti magyar szöveg román fordítása következik: Să dea primarul valahilor, căci, el are destul, și spune primarului valahilor să le scrie și să le adune în limba valaha, și să ne citească, căci noi îl ascultăm.

Az ülésen megjelenik a panaszos, Sandor Ioant, 45 éves, született és lakik Pákéban, a vádlott sógora, miután figyelmeztették a bünt. elj. tv. 205. és 2010. cikke alapján, kijelentette, hogy megesküszik, és a következőket vallotta:

Személyesen semmit nem hallottam abból, amit a vádlott szemére vetnek, csak másoktól hallottam, lévén községi polgármester rendelkezéseket kapok kihirdetésre, elküldtem a hivatalozolgát, hogy a lakosoknak tegyen valamit közhírré, amin ez első szavak románul, a többi magyarul volt írva. A hivatalozolga azt mesélte, hogy amikor a vádlott telkére ért, az azt mondta neki: „lehetne a hirdetemény oláhul is írva, mert akkor a községháza csinálna mindent.” Hallottam Comşa (sic!) Vilmától, hogy egy napon, amikor az iskolások a „királyi himnuszt” énekelték és velük énekelték mások is, a vádlott sértegette a valahok úristenét és Vilma Comsanak azt mondta, hogy „valamelyik oláh profitálhat belőled is”, mire Komsa (sic!) Vilma azt mondta, hogy „az én apám is román”, mire a vádlott sértegetni kezdte, azzal, hogy „neveljen meg téged az apád”. Polgármesteri ténykedésem idején a vádlott nem akadályozott, vele haragosok vagyunk 18 éve, mind, amit mondtam igaz és mindent másoktól hallottam.

A törvényszék elhalasztja az eskü letételét.

Az ülésen megjelenik Komsa Vilma tanú, 18 éves, született Kikici (?) lakik Pákéban, nem rokon és nem érdekelt fél, miután a bünt. elj. tv. 210. cikke alapján figyelmeztetik, előadja a következőket:

Amikor az iskolásokkal a „királyi himnuszt” énekeltük a vádlott nem mondott nekem semmit és én sem mondtam semmit Sándor Ioan polgármesternek. Nem énekeltem és nem is tudom a „királyi himnuszt”, a vádlott nem sértegetett. A polgármester büjtött fel, hogy ezt valljam a nyomozás során.

A panaszos Sandor Ioan és Komsa Vilma tanú szembesítése során mindegyikük fenntartja a mondottakat, Komsa Vilma hozzáteszi, hogy a nyomozás során tett vallomásra kényszerítették, a polgármester Király Tamás feleségéhez hívatta, hogy betanulja a vallomását.

A törvényszék elhalasztja az eskü letételét.

Az ülésen megjelenik Kiraly Tamasné született Ördög Ileana, 50 éves, Páké községi lakos, nem rokon és nem érdekelt fél, miután a bünt. elj. tv. 210. cikke alapján figyelmeztetik, előadja a következőket:

Készültem, hogy munkába hívjam Komsa Vilmát, a polgármester hívatta Komsa Vilmát a községházára és aláíratott vele egy papírlapot. Vilma panaszkodva odajött hozzám és elmondta, hogy a polgármester aláíratott vele egy papírlapot, de nem tudja mi állt rajta. A polgármester felolvasta neki, de ő nem értette.

A törvényszék elrendelte a tanú eskütételét, ami meg is történt.

Az ülésen megjelenik Sabo Ion tanú, 36 éves, született Papolc, pákési lakos, földműves és hivatalozolga a községházán, miután a bünt. elj. tv. 210. cikke alapján figyelmeztetik, előadja a következőket:

Nem hallottam, amikor a gyermekek a „királyi himnuszt” énekelték. Nem hallottam, hogy a polgármester kényszerítette Vilmát a vádlott elleni vallomásra; amikor ki-

függesztettem a hirdetményt, amivel a polgármester küldött, akkor a vádlott azt mondta, hogy oláhul kellene írni, mert így tesznek az oláh községháza hivatalnokai.

Az ügyész úr a tanú megesketését kéri, a vádlott védője, N. Crăciun ügyvéd úr ellenzi a bünt. elj. tv. 221. cikke alapján.

A törvényszék elrendeli a tanú megesketését, ami megtörténik. N. Crăciun ügyvéd úr, a vádlott védője semmisnek tartja a bünt. elj. tv. 384. cikke alapján.

Az ügyész úr Sandor Ioan és Komsa Vilma tanúk megesketését kéri.

N. Crăciun ügyvéd úr nem ellenzi.

A törvényszék elrendeli Sandor Ion és Comşa (sic!) Vilma tanúk megesketését, ami megtörténik.

Az ügyész úr bejelenti, hogy nem kéri további tanúk meghallgatását.

N. Crăciun ügyvéd úr, a vádlott védője Comşa Ion tanú meghallgatását kéri.

Megjelenik az ülésen Comşa Ion tanú, 53 éves, született Prázsmár, pákói lakos, nem rokon és nem érdekelt fél, miután a bünt. elj. tv. 210. cikke alapján figyelmeztetik, előadja a következőket:

Nem tudom, hogy lányom, Vilma hallotta-e a gyermekeket énekelni a „királyi himnusz” és nem tudom, hogy a polgármester betanította-e a vádlott elleni vallomását; Kirai (sic!) felesége dolgozni hívatta a lányomat, és akkor a polgármester is hívatta és aláíratott vele egy papírlapot de nem tudom mi állt rajta.

N. Crăciun ügyvéd úr, a vádlott védője javasolja még kérte további a védelem részéről javasolt tanúk meghallgatását, akik a „királyi himnusz” éneklő tanulók szülei, és tanúsíthatják, hogy Comsa (sic!) Vilmát Sandor Ion (sic!) polgármester kényszerítette a nyomozás során tett vallomására.

A törvényszék, lévén elegendő adat a döntéshez, elutasítja a vádlott védőjének kérését és lezárja a meghallgatást. N. Crăciun ügyvéd úr semmiséget jelez.

Az ügyész úr fenntartja a vádat.

[...] ⁵¹

A törvényszék a tanácssteremben tanácskozva meghozta a csatolt ítéletet. ⁵²

Az ügyész úr elfogadja az ítéletet.

N. Crăciun ügyvéd úr, a vádlott védője elégedett az ítélettel és visszavonja a semmisségi panaszait.

A panaszos elfogadja az ítéletet.

A jegyzőkönyv lezáratik és aláíratik.

A tárgyalás levezető elnöke:

Papadopol

Írnok

Olvashatatlan aláírás

---

⁵¹ Itt a védőbeszéd jogi fejtegetései következnek.

⁵² Felmentés. f. 34–38.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ANIC
ANSJ CV
Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
Arhivele Naționale Secția Județeană Covasna
- *
- BÁRDI
2013
BÁRDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Csíkszereda, Pro Print, 2013.
- BOTTONI
2013
BOTTONI, Stefano: *New projects, national identities, everyday compromises. Szeklerland in Greater Romania (1918–1940)*. In: *Hungarian Historical Review*, 2013/2, 477–511.
- EGRY
2010
EGRY Gábor: *Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919*. In: *Múltunk*, 2010, 3, 92–108.
- 2011
EGRY Gábor: „Bozgorok”. *Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar–román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában*. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni” *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Szerk. GEBEI Sándor–ifj. BERTÉNYI Iván–RAINER M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011, 366–372.
- 2012
EGRY Gábor: *A megértés határán. Nemzetiségek és mindennapok Háromszéken a két világháború között*. In: *Limes*, 2012/2, 29–50.
- 2015
EGRY Gábor: *Állam és mindennapi etnicitás a húszas évek Erdélyében*. In: *Pro Minoritate*, 2015/1, 61–81.
- GIDÓ
2013
GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918 – 1948 között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013.
- IANCU
2006
IANCU, Gheorghe: *Justiție românească în Transilvania (1919)*. Cluj-Napoca, Editura Ecumenica Press, 2006.
- LIVEZEANU
1995
LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle 1918–1930*. Ithaca–London, Cornell University Press, 1995.

MÖCKEL
2011

MÖCKEL, Andreas: *Umkämpfte Volkskirche. Leben und Wirken des evangelisch-sächsischen Pfarrers Konrad Möckel (1892–1965)*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2010.

SPÂNU
2010

SPÂNU, Alin: *Istoria serviciilor de informații/contrainformații românești în perioada 1919–1945*. Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010.

SZARKA
1998

SZARKA László: *Keleti Svájc – illúzió vagy utópia?* In: Uő: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Közép-Európában*. Bp., Ister Kiadó, 1998, 113–125.

SZÁSZ
1972

SZÁSZ Zoltán: *Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén*. In: *Századok*, 1972, 2, 304–335.

„Az ősi felfogáshoz képest egy bizonyos változás mutatkozik...”

**Iuliu Maniu fejtegetései Magyarországról,
Romániáról és az erdélyi kérdésről 1944 januárjában**

Kállay Miklós két esztendeig tartó kormányzása során sok különféle próbálkozás indult az ország külpolitikai helyzetének megváltoztatása érdekében, így azt is megkísérelték, hogy javítsák a kapcsolatokat a szomszédos államokkal. Ezeknek a kísérleteknek a sorában fontos volt a magyar–román közeledési kísérlet. Az alábbiakban közölt forrás¹ ennek eleveníti fel egy figyelemre méltó mozzanatát, különösen, ha – a román és magyar kiugrási törekvések fényében – szemügyre vesszük az időpontot (1944. január 23.), valamint azt, hogy a 20. századi román politika kiemelkedő személyiségének, Iuliu Maniunak² úgyszólván első kézből megismerhető nézeteit olvashatjuk.

Maniu komoly közéleti karriert futott be az 1918 előtti Magyarországon.³ Az 1906-os választások alkalmával Alvincon jutott be az Országházba, ahol a következő képviselőválasztásig (1910) tevékenykedett.⁴ Részt vett az 1913-ban, Tisza István által kezdeményezett tárgyalásokon, amelyek végül kudarcba fulladtak.⁵ Az első világháború idején az olasz frontra került. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásakor, Bécsben – még egyenruhában – létrehozta az Erdélyi Románok Nemzeti Tanácsát. A Károlyi-kormány által 1918 őszén kezdeményezett aradi tanácskozásokon, miután a második

¹ A dokumentum a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) külügyminisztériumi iratanyagában található, K 63 1944-27/1/b jelzet alatt (272. csomó). A szöveg közlésénél meghagytuk az eredeti tagolást és központosítást, ahol azt a szöveg a mai szabályok szerint megkövetelte, ott vesszőt helyeztünk el. Egyes egyéb eltéréseket külön jegyzettel tettünk egyértelművé.

² Iuliu Maniu, gyakran: Maniu Gyula (Szilágysomlyó, románul: Șimleul Silvaniei, másutt: Szilágybadacsony, Bădăcin, 1873. január 8. – Máramarosziget, Sighetu Marmăției, 1953. február 5.) Szilágy megyei, nemességgel rendelkező görög katolikus, román birtokos és értelmiségi családból származott. Egyik őse, Laurentiu Man 1699-ben kapott nemességet I. Lipóttól. Lásd erről a szilágybadacsonyi görög katolikus parókia internetes oldalai között: <http://www.iuliumaniu.ro/diploma-nobiliara-a-familiei-maniu/147> (Letöltés: 2015. augusztus 23.). Kállay Miklós emlékirataiban, a dualista időszakban Erdélyben tapasztalható ún. „visszamágyarosítás” kifejezéshez fűzött jegyzetében Maniut (maliciózus leegyszerűsítéssel) „magyar származásúnak” titulálta, akinek neve bizonyos „eredeti okmányokon” még magyarul szerepelt volna. (Lásd KÁLLAY, 1991, I, 294.) Maniu 1897-ben bekerült a Román Nemzeti Párt Központi Bizottságába, 1904-ben pedig alelnöknek is megválasztották. 1915-ig a balázsfalvi Román Görög Katolikus Érsekség jogtanácsosa. Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári (Romániával való egyesülést kimondó) nagygyűlést követően létrejött Kormányzó Tanács (Consiliu Dirigent al Transilvaniei) elnökévé választotta.

³ Az életrajzi bemutatáshoz a következő munkában található biográfiai összefoglalást vettük alapul: BÁRDI-WÉBER, 1998, 243–256.

⁴ 1905-ben is elindult a képviselőválasztásokon, de nem nyert mandátumot. SZENDREI, 2006, 78–80.

⁵ Lásd alább a közölt forrás vonatkozó megállapításait és a hozzájuk tartozó részletes jegyzeteket.

napra, november 14-ére a „menetrend szerinti” vonattal Budapesten keresztül megérkezett, Maniu a magyar küldöttség számára rögvest világossá tette a Román Nemzeti Tanács szándékait, azaz a teljes elszakadást. A tárgyalások során előrelátóan vázolta a várható új rendben a kisebb népekre leselkedő veszélyeket és kihívásokat, valamint hangsúlyozta románok és magyarok történelmi egymásrautaltságát.⁶ 1926 őszén a Maniu vezette Román Nemzeti Párt, valamint a regáti Paraszt Párt fúziójából létrejött a demokratikus elveket hirdető Nemzeti Parasztpárt, amely a kisebbségi jogok törvényes rendezését ígerte. Maniu az új párt elnökeként 1928 novemberében kormányalakítási megbízást kapott. A várakozások ellenére politikai céljait nem sikerült megvalósítania, és a kisebbségi jogok kodifikációja is elmaradt. Maniu 1930. október 6-án lemondott.⁷ Az 1937-es választások előtt olyan választási paktumban is részt vett, amelyben képviseltette magát a Vasgárda. 1938 februárjától, a királyi diktatúra bevezetése után viszont Maniu fő célja – a tekintélyuralmi szisztéma elleni küzdelem – azt követelte, hogy mindazokat a politikai erőket maga köré tömörítse, amelyek a demokratikus államrend helyreállítását kívánták, így személye szimbolikus jelentőséget nyert a világháború során, noha egyes időszakokban Ion Antonescut támogatta.

Történetírásunkban régóta ismert, hogy Maniu 1942 decemberében kapcsolatot létesített Bethlen Istvánnal egy bukaresti bankigazgató személyén keresztül, az esetleges közös kiugrási politika lehetőségeinek kipuhatolása céljából. Magának Bethlennek akkoriban aligha nyílhatott lehetősége bizalmas tanácskozássra, ezért Bánffy Miklóst⁸ kérte fel, hogy utazzon el Bukarestbe, és folytassa le a javasolt tárgyalásokat a román ellenzék vezetőjével.⁹ Ezzel egyidejűleg került sor a rövid életű hivatalos közeledésre Antonescu Romániája és Magyarország között. A hivatalos misszió alkalmasnak tűnt arra is, hogy a Bánffy–Maniu tárgyalást leplezze.

Az Erdély vonatkozásában fennálló területi vita a közeledési próbálkozásokat kezdetről kudarcaira ítélte.¹⁰ Mind román, mind magyar részről ismerték azonban a közös tengelyszövetségben való részvétel fonákságait és a mindkét országra leselkedő súlyos veszélyeket. A közelmúlt történeti munkáiban taglalták csak bővebben, hogy Bánffy küldetésének eredménytelensége után a kapcsolatok nem szakadtak meg, sőt újra felmelegedtek, illeszkedve a mind gyengébben fel-felparázsló, mégis kontinuitást mutató kísérletek sorába.

Lisszabonban a lengyel emigráns kormány képviselői már 1941-től – a brit titkosszolgálati szervekkel karöltve – aktivitást fejtettek ki Magyarország és Románia (lehetőleg

⁶ SZARKA, 1994, 141, 153–154.

⁷ 1931 júniusában lemondott a pártelnökségről is. Az 1932-es választások után rövidebb ideig újból kormányfő.

⁸ Bánffy Miklós (1874–1950), író, politikus. 1921–1922-ben külügyminiszter.

⁹ KERÉKES, 1963, 259–261; CSATÁRI, 1968, 229–241; TRAȘCĂ, 2010; ROMSICS, 1991, 292; L. BALOGH, 2011, 503; L. BALOGH, 2013, 267–299; JOÓ, 2008, 147–153; JOÓ, 2014, 110–132. A legfrissebb és egyben leginkább kimerítő részletességű, sok levéltári dokumentumot teljes szövegében felvunulató monografikus összegzés: CSAPODY, 2014.

¹⁰ Lásd pl. a levéltári forrásokból: MNL OL, K 64 1943-27/B-II.–182. res. pol., *Kállay Bánffyhoz*, 1943. április 30.

egyidejű) leválasztására a tengelyhatalmak oldaláról. Az akció 1943 elején vett lendületet, ehhez brit részről jelentős pénzügyi háttérrel biztosítottak.¹¹ A szovjet térnyeréssel azonban e törekvések lassanként kiüresedtek.

Maniu („Alec” kódnéven) is gyakorlatilag folyamatos összeköttetésben állt a britekkel, és tőlük anyagi támogatást kapott.¹² Antonescuék és Maniu is kizárólag a nyugatiak előtti fegyverletételben gondolkodtak 1943 folyamán.¹³ A háború menetében az 1943-as év döntő fordulatot hozott, és a közeledő szovjet hadseregtől mindkét országban nagyon féltek. Emiatt is valószínű, hogy a magyar–román egyezkedés nem vesztette el teljesen a jelentőségét. 1943 októberében Bakach-Besseney György berni követ (a magyar béketapogatózások kulcsfigurája) folytatott rövidebb eszmecsere az aktuális helyzetről román kollégájával Svájcban.¹⁴ Milotay István¹⁵ képviselő és publicista visszaemlékezése szerint pedig Maniu megbízottja személyesen is felkereste 1944 elején Kállay miniszterelnököt, aki a következőket válaszolta: „Erdélyt vissza nem adjuk, de egy önálló Erdélyről, amelyben magyarok, románok és szászok egyforma jogokat fognak élvezni, mint egy erdélyi Svájcban, készek vagyunk velük tárgyalásokba bocsátkozni.” Kállay a közös kiugrást aligha tekintette reális lehetőségnek, de arra kíváncsi lehetett, hogy az önálló Erdély gondolata támogatást nyerhet-e az angolszászok részéről.¹⁶

A Bánffy–Maniu tárgyalásokról a briteknek elég pontos értesüléseik voltak, Erdély kérdését illetően azonban 1943-ban nem volt kiforrott álláspontjuk. Londonban nem ismerték el a bécsi döntést, de a független Erdély létrehozását nem vetették még el.¹⁷ Az önálló vagy autonóm Erdély létrehozása a későbbi győztesek háború utáni terveiben, Londonban, Washingtonban és Moszkvában is feltűnt. Végül a szovjetek Románia javára döntöttek, az angolszászok pedig szintén feladták a szerény területi kiigazításokat szorgalmazó álláspontjukat.¹⁸

Bár nem kizárható, hogy Maniu kezdeményezése a magyarok felé valóban a „közös kiugrás” esélyeinek megvitatására irányult, mégis valószínűbb, hogy az motiválta, miképpen tudhat meg többet a magyar béketapogatózásokról. Több forráskönyvvel számolt, amelyek esetében a magyar kontaktusoknak eltérő jelentőséget tulajdonított. A háborúból történő közös magyar–román kiválás Maniu szerint három feltétellel valamelyikének teljesülése esetén lehetett gyümölcsöző a román érdekekre nézve: 1. amennyiben a magyar békekezdeményezések jóval előrehaladottabbak a románo-

¹¹ DUBICKI, 2013, 14–15; JOÓ, 2014, 210–212; ill. lásd még a forrás 28. sz. lábjegyzetét.

¹² O’SULLIVAN, 2003, 250; DELETANT, 2006, 236.

¹³ BALTA, 2005, 424–325.

¹⁴ MNL OL K 63 1943-30/1/a-173. pol. sz., *Bakach-Besseney Ghyeczyhez*, 1943. október 6.

¹⁵ Milotay István (Nyírbátor, 1883. május 3. – Rheineck, Svájc, 1963. február 10.?), újságíró, politikus. Imrédy híve lett, de nem tartott vele a Magyar Megújulás Pártjába. 1939-ben a kormánypárti listán szerzett mandátumot.

¹⁶ MILOTAY, 2001, 204–205; HARASZTI, 2007, 220. Ujszászy István háború utáni feljegyzései közt feltűnik az angolszászok támogatása mellett „bizonyos önkormányzattal rendelkező” Erdély koncepciója. Svájcban hasonló értelmű, bizonytalan tapogatózás történt magyar részről.

¹⁷ JUHÁSZ, 1978, 245–248., *F. K. Roberts feljegyzése*, 1943. szeptember 22., BÀN D., 1996, 152–169.

¹⁸ DREISZIGER, 2009, 101–106.

kénál, 2. Magyarország váratlanul a kiugrás mellett dönt, illetőleg, ha 3. a román titkos erőfeszítések a nyugati hatalmak feltétlen támogatását biztosítani tudják Bukarest számára.¹⁹

1943 folyamán a felsorolt feltételek egyike sem volt még adott, de a háborús események gyakori fordulatai és a szövetségesek taktikázása mind gyakrabban készítették a szereplőket helyzetük átértékelésére. 1944 elején pedig mind a harctéri események, mind a titkos diplomácia színterei felettebb mozgalmasnak bizonyultak. Beneš a románok ügyét támogatta ugyan Moszkvában, és Molotovval azonos állásponton is voltak a területi kérdésekben, de az utóbbi került a konkrét ígéreteket.²⁰ Maniut a következőképpen tájékoztatta tehát Beneš: „Oroszország a magáénak tekinti a besszarábiai és észak-bukovinai területeket, de nagyon kedvezően viszonyul Erdély Romániához való visszatéréséhez.”²¹ Maniu 1944. január 24-én – mindössze egy nappal az itt közölt beszélgetés után – német nyelvű levelet írt Benešnek, de ekkor még nem jutott el hozzá a csehszlovák emigráns kormány fejének levele az 1943. decemberi, moszkvai tárgyalásai-val kapcsolatosan.²² 1944 elején szinte teljesen lekötötte a magyar diplomácia figyelmét – az egyre intenzívebb kiugrási tárgyalásai mellett – a román áttállásra vonatkozó prognózisoknak, valamint az Erdély háború utáni sorsát illető fejleményeknek a latolgatása.²³ Az itt közölt feljegyzést Maniival folytatott beszélgetéséről Forrai Tibor,²⁴ a bukaresti magyar követség kulturális előadója készítette.²⁵

---

¹⁹ L. BALOGH, 2011, 503–504; vö. CSAPODY, 2014, 248–251; ill. L. BALOGH, 2013, 282.

²⁰ GOSZTONYI, 1989, 29.

²¹ Idézi: ROMSICS, 1999, 424.

²² TEJCHMAN, 1999, 290; ill. Maniu levelét teljes terjedelmében l. *uo.*, Appendix 1, 292–296.

²³ CSAPODY, 2014, 248–263.

²⁴ Forrai Tibor dr. (Kolozsvár, 1917. október 18. – 2009?), jogász, diplomata. A német megszállást követően folytatta a munkát állomáshelyén. 1945 után is a külügyben dolgozott mint sajtóelőadó, utóbb Bartók László beosztottjaként a lakosságcsere ügyekkel foglalkozó minisztériumi csoport tagjaként. A háború alatt többször feladatul kapta, hogy keresse a román–magyar közeledés útjait.

²⁵ L. BALOGH, 2011, 505; ill. *uo.*, 521, 56. sz. jegyzet.

Forrás

Maniuval folytatott beszélgetés 1944. január 23-án²⁶

Pamfil Şeicaru²⁷ utolsó beszélgetésünk alkalmával arra kért, hogy Maniuval vegyem fel a kapcsolatot²⁸ és ezért Boşca-Málint²⁹ rendelkezésemre bocsátotta, akivel együtt felkerestem Coposut,³⁰ Maniu titkárát. A Maniu titkárával folytatott beszélgetés után, 1944. január 23-án reggel 8 órakor Coposu telefonált, hogy amennyiben időm volna, úgy a mai nap folyamán 10 1/2 órától Maniu fogad. Pont 1/2 11 órakor Maniu háza előtt titkára már várt, aki felkísért Maniuhoz és miután bemutatott neki,³¹ magunkra hagyott.

²⁶ A szövegben aláhúzva. A dátum évmejelölése az eredetiben tévesen (1943) szerepel, de magából a forrásszövegből és a vele összetartozó jelentésből egyértelmű, hogy csak 1944-ről lehet szó. Lásd MNL OL, K 63 1944-27/1/b-18. pol. sz., *Hertelendy* követ bizalmas jelentése, 1944. január 27. Az 1943. augusztus 26-án kinevezett követ, Hertelendy Andor (Szepesmindszent, 1894. szeptember 1.– USA, 1962?), előzőleg a vichyi követségen szolgált. 1944. március 19-ig vezette a bukaresti követséget. A német megszállás után lemondott.

²⁷ Pamfil Şeicaru (Buzău, 1894. április 18.–München, 1980. október 21.), a két világháború között a román sajtóélet legkiemelkedőbb, de egyben legellentmondásosabb figurája. 1928-ban megalapította a *Curentul* című napilapot. Szélsőjobboldali, antiszemita irányvonulat követett. Szorosabb szálak fűzték II. Károly királyhoz, emiatt szembekerült a Vaszárdával. Elterjedt róla, hogy kétes eszközökkel gyarapította nem csekély vagyonát. A háború elején a tengelyhatalmak híve, később módosított orientációján és Mihai Antonescu embereként bekapcsolódott a portugáliai román béketaogatásokba. 1945-ben távollétében halálra ítélték. Miután Nicolae Ceauşescu kegyelemben részesítette, gyakran írt kedvező színben a román kommunista állam politikájáról.

²⁸ Forrai Tibornak Şeicaru (miután hazaérkezett Lisszabonból) javasolta, hogy Maniut kellene rávenni a nyilvános közeledésre Magyarországhoz, az erdélyi kérdést „mellékesnek” deklarálta és ígerte: lapja „egész súlyával az ügy mellé áll”, amennyiben Maniu megteszi az első lépést. L. az előzmények részleteire Hertelendy jelentését: MNL OL, K 63 1944-27/1/b-15. pol. sz. Şeicaru 1943. december 24-én érkezett Lisszabonba, hogy ott a lengyel–brit titkosszolgálati együttműködés „Kontinentális Akció” (ill. utóbb *Operation Tripod*) tényezőivel folytasson megbeszéléseket. A lengyelek serénykedtek a magyar–román ellentétek elsímítása érdekében. (Lásd DUBICKI, 2013, 25.) A bukaresti magyar követség 1943. évi összefoglaló sajtójelentése (MNL OL, K 63 1944-27/1/b – 55. pol. sz.) említi, hogy M. Antonescu „többször küldte titkos külföldi missziók elvégzésére”, továbbá, hogy noha Magyarországgal szemben „barátságatlan”, mégis „magánbeszélgetések alkalmával” mindig „hangoztatja Magyarország és Románia kibékülésének szükségét”.

²⁹ Emil Boşca-Málin (Major, 1913–1976), Beszterce-Naszód vármegyéből származó román újságíró, nyelvész, műfordító, parasztpárti politikus. Maniu a párt propaganda- és sajtófőnökévé nevezte ki. A *Curentul* napilap szerkesztőjeként is tevékenykedett. A kommunizmus éveiben hosszú börtönbüntetést szenvedett.

³⁰ Corneliu Coposu (Nagyderzsida, románul: Bobota, 1914. május 20.–Bukarest, 1995. november 11.), tekintélyes román parasztpárti politikus. Szilágy megyei görög katolikus, a román nemzeti mozgalomban aktív szerepet játszó családból származott. Pályafutása során mentora Maniu, akinek előbb személyi, majd 1940-től bizalmas politikai titkára lett. A világháború alatt szerepet játszott abban, hogy az Antonescu-rezsim ellenzéke kapcsolatban maradhatalom az angolszász hatalmakkal. 1945 után fellépett Románia szovjetizációja ellen. 1947 júliusában letartóztatták. A Bukaresti Katonai Ügyészség 1955 júliusában a „munkásosztály ellen elkövetett bűncselekményben” találta bűnösnek. Az 1989-es romániai forradalom után részt vett a Parasztpárt újjászervezésében, 1992-ben szenátorrá választották.

³¹ Ez ellentmond annak, hogy más források szerint már találkoztak. Lásd CSAPODY, 2014, 253–258.

Maniuval $\frac{1}{2}$ 11-től 12 óráig beszélgettünk. Én románul kezdtem el a beszélgetést, Maniu azonban azonnal magyarra fordította a szót és egész idő alatt magyarul beszélt.³² Igen közvetlen és kedves volt.

Először aziránt érdeklődött, mióta vagyok Romániában, mi a beosztásom, mikor jártam utoljára Kolozsvárott, hol végeztem, majd azután elmesélte, hogy őt 4 román és 2 Gestapo detektív figyeli.³³ Elmondta, hogy mennyire örvend, hogy a magyar követség részéről valaki felkereste.

Ezen udvariassági bevezetés után rátért a román–magyar viszonyra. Elmondta, hogy fiatal korától kezdve mindég³⁴ azt hangoztatta, hogy a két népnek meg kell találnia az egymáshoz vezető utat és meg kell egymást értenie. Azonban hiába is hangoztattunk ilyen elgondolásokat akkor, ha nem tudjuk, mi a célja kibékülésünknek és nem látjuk az ahhoz vezető utat. Így a magyar–román megértésnek a hangoztatása csak plátói szerelem, mely elmúlik akkor, midőn valóban házasságra kell lépni. A fiatalság az iskolában és az egyetemek padjain még táplálkozik plátói szerelemből, azonban később már reális utakat kell választania.

Én mint fiatal képviselő a magyar képviselőházban Budapesten rámutattam arra, hogy a két népnek létező a megértés, azonban sajnos ez sok visszhangra nem talált. Tisza István gróffal 18 esetben tárgyaltam, mint a román nemzetiség megbízottja, a kibékülés lehetőségéről.³⁵ Azonban az 1913-ban kért kívánságainkat a magyar kormány nem tudta elfogadni.³⁶ Később, amikor az oroszok Beszterce felé vonultak, új-

³² Maniu hibátlanul és választékosan beszélt magyarul, annál is inkább, mivel középiskolai tanulmányait magyar nyelven folytatta, később pedig Budapesten tett ügyvédi vizsgát. A neves református kollégium diákja volt Zilahon, ahol Ady is tanult. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott, Budapesten és Bécsben végezte.

³³ Lásd erre: CSAPODY, 2014, 216; GEORGESCU, 2013, 23; ill. LAZAR, 2006, 91–93. Antonescu figyeltette Maniut, de még német követelésre sem tett szinte semmit ellene, látszatintézkedéseken kívül. Lásd DELETANT, 2006, 231–232.

³⁴ Az eredeti szóhasználat szerint meghagyva.

³⁵ Nehezen megítélhető, hogy mit értett Maniu (főképp közvetlen) „tárgyalás” alatt harminc év távolából. Nem zárható ki, hogy a hivatalos megbeszélésekkel együtt akár 18 személyes eszmecsere is sor került. Tisza már első miniszterelnöksége alatt lépéseket tett a románokkal való megegyezésre, a román nemzeti mozgalom is pozitív várakozással tekintett feléje. Tisza 1904-ben indított kezdeményezései felmérő, puthatóldzó jellegűek voltak, a kormánypárt 1905-ös bukása, illetőleg a választásokon önálló nemzeti programmal induló román képviselők sikere véget vetett ezeknek a kísérleteknek, amelyek során Maniu neve tárgyalóként még fel sem merült. Tisza csak pártja 1910. júniusi győzelme után elevenítette fel korábbi programját, azonban ekkor sem a Román Nemzeti Párttal (még kevésbé Maniuval) kívánt egyezkedni, hanem a tekintélyes, független bankárral és földbirtokossal Ioan Mihuaival, aki a dualista szisztéma mellett hajlandó volt lándzsát törni, de egyúttal közvetítő is lehetett Maniu és pártja felé. Tisza és Mihu között két érdemi tárgyalási fordulóra került sor (1910. július 20-án és 1910. szeptember 24-én), amely lényegében közvetett eszmecsereként jelentett a Román Nemzeti Párttal (RNP) is, de eredményre nem vezetett.

³⁶ Ekkor újabb tárgyalásokra került sor, amelyek kisebb megszakításokkal 1914 februárjáig folytak, egyre inkább a külpolitikai kérdésekkel összefüggésben. Tisza az RNP mérsékelt képviselőjének, Teodor Mihalinak az útján közvetlen tárgyalásokat kezdeményezett. Maniu ezen időszak alatt döntő mértékben érvényesíteni tudta saját álláspontját, amellyel Tisza törekvéseit nem volt lehetséges összhangba hozni. Az RNP három tagból álló albizottságot jelölt ki a tárgyalásokra, egyikük Maniu volt. Az első tárgyalás

ból felhívott Tisza, akit Vilmos és Ferenc József császárok a kiegyezésre ösztökéltek.³⁷ Tárgyalásunk alatt a telefon megszólalt és a Besztercén maradt egyetlen hivatalos személy, történetesen a román származású jegyző,³⁸ hivatalosan értesítette Tiszát, hogy az oroszok közelednek a város felé és a magyar vezetőség elhagyta a várost.³⁹ A magyar kormányelnök a fent vázolt események súlya alatt így nyilatkozott: „Most itt a kedvező pillanat a két nép megegyezésére. Uraim, adják elő, mit kíván a román nemzet?” – Erre én azt feleltem: „nem kívánom kihasználni a magyar kormány amúgy is nehéz helyzetét, így nem kívánok többet, mint az 1913-ban előterjesztett kívánságok teljesítését.”⁴⁰

Erre Tisza azt felelte, hogy: „Köszönöm Önöknek becsületességüket, de sajnos ezt a magyar gyomor sohasem tudja megemészteni.”⁴¹ Mire én azt feleltem: „Lásza Gróf Úr, ez a következménye annak, hogy Önök a kiegyezéstől kezdve előadásokon, népgyűléseken, a sajtóban 20 milliós Magyarországról beszéltek, ahol nincs nemzetiesség és nincs másnak létjogosultsága, csak a magyarnak. Most pedig természetesen nehéz egyik pillanatról a másikra meggyőzni a közvéleményt arról, hogy ebben az országban komoly nemzetiségi probléma van. Én megértem Önt, Gróf Úr, Ön mást nem tehet.”

Romániában ma – mondta Maniu – az egész közvéleményt Erdély érdekli. A bécsi döntés talán túlzottan elterelte figyelmünket más problémáktól, a vér talán túlságosan fejünkbe szállott és elvesztettük talán józan ítélőképességünket. A bécsi döntés olyan,

---

1913. január 21-én zajlott, két napra rá Maniu memorandumot nyújtott át Tiszának, és üzenetváltások után Maniu 1913. február 13-án és 15-én is tárgyalt vele. Február 16-án bizonytalan időre elnapolták a tárgyalásokat, amelyek csak az év októberében újultak fel, amikor Maniu ismét a tárgyalók között volt. A széles körű önrendelkezés mellett szállt síkra, rövidre kívánta zárni a tárgyalási fordulót, reménykedve Bécs és Bukarest által kifejtett erősebb nyomásgyakorlásban. 1913. október 23-án ismét személyes találkozon járt Tiszánál. Ezt követően, bár eredményre számítani alig lehetett, a kapcsolat nem szakadt meg, végül azonban egy előzetes megállapodásig sem sikerült eljutni 1914 januárjának végéig, és a tárgyalások február közepén véget értek.

³⁷ 1914 szeptemberében, a háború kitörése után, Tisza ismét felvette a tárgyalások fonalát. Berlinből és Bécsből is nyomást gyakoroltak rá. (Lásd VERMES, 2001, 310–312.) Ezen időszak alatt Maniu és Tisza hivatalos minőségben folytatott tárgyaláson egyszer legalább találkoztak személyesen, bár közvetetten vagy a sajtó útján is kommunikáltak. Az 1914. szeptember 12-i koronatanácson Tisza nagyobb engedményeket helyezett kilátásba, ha „az egész román faj” fellép a Monarchia mellett. Másnap magához hívatta a román párt vezetőit, köztük Maniut, aki azonban nem bizonyult meggyőzhetőnek. L. erre az utolsó tárgyalásra: SZÁSZ, 1989, 557.

³⁸ Minden bizonnyal Scridon Leóra, Beszterce-Naszód vármegye főjegyzőjére történik utalás. L. többnyire román névváltozatban: Leon Scridon dr. (1863–1942), ismert jogász, helyi és görög katolikus egyházi előjáró, mecénás.

³⁹ Az orosz erők galíciai sikereik nyomán 1914 szeptemberében benyomultak a Kárpátokon keresztül magyar területre, és ennek eredményeként 1914. október 3-án kozák csapatok elfoglalták Máramaroszigetet és Körösmezőt. Maniu erre utal. Lásd SZIJJ–RAVASZ, 2000, 701; LIGETI, 2012, 362–363.

⁴⁰ A megelőző jegyzetek tartalmához, ill. a román nemzetiség nevében megfogalmazott igényekkel kapcsolatban lásd SZÁSZ, 1968, 254–293; HITCHINS, 1981, 619–651; VERMES, 2001, 161–164, 231–233, 306–311.

⁴¹ Gratz Gusztáv ugyanezt a választ eleveníti fel, azonban nem a háború alatti, hanem a még Tisza kormányfőségét megelőző időszakra: GRATZ, 1992, II, 279–280.

mint egy nagy operáció a román nép testén, ami borzasztó nagy fájdalmakkal jár.⁴² Az azt követő összes komplikációk az operáció utókövetkezményei voltak. Az ebből származó és az ezután következő fájdalmak csak az operáció utáni kisebb bevarrásoknak elenyésző kellemetlenségivel hasonlíthatók össze.

Arra a kérdésemre, hogy vajon⁴³ a két nép a mai helyzetben nem találhatna egy utat a megértésre? – Maniu azt felelte, hogy az erdélyi kérdésnek a megoldása nélkül ez lehetetlen, mert e nélkül minden próbálkozás nem más, mint a sebnak újból való felszakítása.

Én erre azt feleltem, hogy az erdélyi kérdést sem Magyarország sem ROMÁNIA⁴⁴ nem fogja megoldani, mivel ez függvénye az európai háborúnak, tehát nem volna-e helyesebb a két nép egymáshoz való közeledését az erdélyi kérdés függőben hagyásával megoldani próbálni?

A román nép – mondta Maniu – még ma is a bécsi döntés hatása alatt áll, ennél fogva következmények nélkül román részről ezt az utat követni csak abban az esetben lehetne, ha mindkét fél részéről egy nyilatkozat hangzana el, hogy a bécsi döntést semmisnek nyilvánítja azon ígérettel megtoldva, hogy a kérdés végleges elintézését mindkét fél közösen, egy későbbi, alkalmasabb időpontban fogja közös akarattal végrehajtani. Így úgy képzelem, hogy a román nép büszkeségét ki lehetne elégíteni.

Azonban a kérdés lényege abban rejlik, hogy tulajdonképpen mi is a célja a két nép kiegyezésének? Tegyük fel, hogy a két nép között kiegyezés jött létre, akkor továbbra is együttesen a németek mellett harcolnánk, vagy pedig a demokráciák felé kívánnánk közeledni? Ez dönti el, vajon egyáltalán érdemes-e a kiegyezés gondolatával foglalkozni vagy sem? Azt mindenki tudja, hogy a németek a háborút elvesztik, illetve elvesztették, az angol-amerikaiak és az oroszok pedig megnyerték.

Tegnapelőtt is a marsall kijelentette, hogy utolsó emberig fog a németek mellett harcolni.⁴⁵ Arra a kérdésemre, hogy nem próbálta-e a marsallt saját elgondolásainak helyes-

---

⁴² Az 1940. augusztus 30-án hozott német–olasz döntést a számos egyéb területi veszteség mellett (pl. Besszarábia, Dél-Dobruzsza) újabb jelentős csonkításként értékelte a román közvélemény. A bukaresti vezetők csak a felszínen fogadták el a döntést, és nem tekintették véglegesnek. Német oldalról hallgatólagosan a döntés felülvizsgálatával kecsegtették a románokat. Maniu kezdetben ellenállásra kívánt buzdítani Észak-Erdélyben, utóbb azonban elállt ettől, tudomásul véve az általa is ideiglenesnek tekintett *status quo* helyzetet. Megbízható információi alapján talán ő sem vélte az elrendezést német oldalról véglegesnek. L. utóbbihoz Nagy László bukaresti követ jelentését (1942. október 23.) Kállay Miklósnak, melyhez csatolták Maniu egyik levélváltását, amiben Ribbentrop helyezi kilátásba a döntés háború utáni revízióját. Közli: L. BALOGH, 2002, 406–407. (14. sz. dokumentum).

⁴³ Az eredeti szövegben: *vajjon* [sic!]. Továbbiakban javítva, mindenütt: *vajon*.

⁴⁴ Nagybetűs kiemelés az eredetiben. Előtte törölve az eredeti fogalmazás: „[...] az erdélyi kérdést sem *Románia*, sem Magyarország [...]” (törölt rész itt kurziválva).

⁴⁵ Maniu 1944. január 21-én személyesen járt Antonescu marsallnál, aki hajthatatlannak mutatkozott egy fegyverszünet tekintetében, miközben a titkos tárgyalások és egyeztetések folytatását hallgatólagosan támogatta, sőt ekkor a helyettes-miniszterelnök, Mihai Antonescu lényegében szabad kezet kapott arra is, hogy a szovjet vonalon (moszkvai iniciatívára) 1943 decemberében Stockholmban létrejött kapcsolatot továbbra is fenntartsák. Az adott helyzetben a háború folytatását látta mégis indokoltnak. Az eszmecsereéről szövegű feljegyzés készült, amelyben Maniu arra hívta fel a figyelmet, hogy „realisztikus megoldásokat” kell keresni az ország „katonai és diplomáciai pozíciójának” a megváltoztatására. A dilemmák feloldása és a kiugrás praktikus lépései kapcsán azonban Maniu is

ségéről meggyőzni, azt felelte, hogy ez teljesen lehetetlen, de a korszak addig jár a kútra, míg el nem török és reméli, hogy még azelőtt török össze, mielőtt az oroszok törnék szét.

Maniu elmondta, hogy már több alkalommal megpróbálta Antonescuékát meggyőzni álláspontjuk helytelenségéről. Mikor megkezdődött a Jugoszlávia elleni hadjárat, akkor a román kormányt a német és olasz kormányok felszólították, hogy a Romániát illető bántási részeket foglalja el. Antonescu kormány [sic!] hajlandónak mutatkozott erre. Antonescut többször személyesen felkereste és memorandumot intézett hozzá, míg végül is ezen helytelen lépésről sikerült a kormányt meggyőzni.⁴⁶

Miután tudom azt – mondta Maniu –, hogy Antonescuék Románia helyzetét minden cselekedetükkel csak rontják, azért nem támogatom pártommal kormányukat.

Maniu ezután rátért Magyarország politikájára, kifejtve azt, hogy Magyarországnak revidálnia⁴⁷ kell addigi elképzeléseit, amint azt már állítólag Maniu több magyar magasrangú politikusnak kifejtette.⁴⁸ Magyarországnak le kell mondania a Szent-Istváni határokról. Önöknek – folytatta Maniu – nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak az erdélyi kérdés az, ami megoldásra vár, hanem ott van a sokkal súlyosabb szerb és tót kérdés. Önök igen sok hibát követtek el 1940 óta, s ha Románia javára nem is, de feltétlenül a szerbek és tótok javáért exponálni fogják magukat a szövetségesek, annál is inkább, mert ilyen ígéreteket már tettek. Sőt tovább megyek. És anélkül, hogy azt állítanám, hogy Románia helyzete jó, kihangsúlyozom, hogy Önök igen nagy hibát követtek el az orosz háborúval kapcsolatban is, mivel nemcsak frontszolgálatot teljesítettek, hanem megszálló csapatokat is küldtek. Jól tudják azokat a vérengzéseket, amiket általában a megszállók követtek el, és amiket Önök is csináltak Oroszországban.⁴⁹ Románia helyzete nem sokkal különb, de ami az orosz háborút illeti, a román hadsereg emberségesen

---

nagyon bizonytalan volt, nem tudott egyértelmű forgatókönyvet vázolni, 1944 februárjában pedig, a kiugrásra késznek mutatkozó Mihály királyt kivárára intette. Lásd DELETANT, 2006, 234–236.

⁴⁶ 1941 áprilisában felmerült Románia részvétele a Jugoszlávia elleni katonai akcióban, valamint az, hogy a Tiszától keletre eső bánáti területek is magyar fennhatóság alá juthatnak, mely utóbbira Antonescu igen vehemensen (katonai akció kilátásba helyezése mellett) reagált. Nyomás érvényesült a román vezetésre a közvélemény és a bánáti románság részéről is. 1941. április 8-án pedig a jugoszláv légiőerő támadta Aradot és Temesvárt. Maniu 1941. április 4-én levelet intézett Antonescu marsallhoz, amelyben határozottan sikra szállt mindenfajta román katonai beavatkozás és területgyarapítás ellen, miközben Jugoszláviát baráti országgént definiálta. Maniu azonban túloz: jóllehet Antonescu jogosnak vélte a román igényt a teljes Bánátra, ennek érvényesítését nem látta aktuálisnak, csak akkor, ha a magyarok fellépése ezt indokolta tette volna. Utóbb (1941. április 20–22.) német és olasz részről valóban sürgették Bukarestet, immár nyilvánítson egyértelmű véleményt területi igényeivel kapcsolatban. Lásd HAYNES, 2005, 110–112.

⁴⁷ Az eredetiben: *revidiálnia*.

⁴⁸ Elég homályos, vajon mire gondol itt Maniu, szóba jöhet Bánffy, valamint azok az erdélyi magyar politikusok, akikkel jó nexust ápol (lásd pl. CSAPODY, 2014, 262–263.).

⁴⁹ A szovjet területen tartózkodó magyar megszálló alakulatok valóban részeseivé váltak háborús bűncselekményeknek. UNGVÁRY, 2004, 9–28; ill. lásd még a nagy vitát kiváltó, több jogos kritikával is illetett dokumentumkötetet: KRAUSZ–VARGA, 2013.

viselkedett.⁵⁰ Sztálintól⁵¹ köszönő levelet kapott hadvezetőségünk, melyben megköszönte a román hadseregnek az orosz néppel szemben tanúsított emberséges magatartását. Sztálin külön levelet intézett egyik divízió parancsnokunkhoz is, akinek meleg hangon mondott köszönetet humanizmusáért azzal, hogy sohasem fogja elfelejteni a román hadsereg magatartását.⁵² A magyarok másik hibája, hogy a szerb területre is küldött megszálló csapatokat. Arra a kérdésemre, hogy ez mikor volt, azt felelte, hogy ez kb. egy fél évvel ezelőtt.⁵³

Maniu azt mondta, hogy a román nép nem bosszúálló. A „fine minte”⁵⁴ csak azt jelenti, hogy nem felejt, de bosszút nem áll, azonban a magyar népnek nem szabad elfelejtenie általában a szlávoknak és különösen a szerbségnek bosszúálló természetét.

Sokat fejtegette Maniu a magyar népre háruló veszélyek lehetőségeit. Nem is tudja – mondta –, hogy talán egy pár hét múlva megjelenhetnek az orosz csapatok Kőrösmezőnél, annál is inkább, mert ezt az utat igen jól ismerik a múlt világháborúból.⁵⁵

Őnök sohasem tudták kikerülni a veszélyeket. Mindig belerohantak, de szerencséjükre akadt egy-egy kiválóságuk, aki kivezette az országot a hínárból. Utoljára volt egy Bethlene. Azt remélik, hogy a most bekövetkező nagy veszélyből is ki fogja tudni húzni Önöket valaki? Próbálják reálsan nézni a tényeket. Tegyék félre a romanticizmust. Próbálják a magyar jövőt a világ, illetve európai elgondolásokba belehelyezni.

A két nép közötti közeledést talán úgy lehetne keresztül vinni, ha a hivatalos kormányhoz nem tartozó politikusok személyi kapcsolatokat tartanának fenn és tárgyalnának. Sohasem szabad elfelejteni azt aényt, hogy bármi történnék, a két nép elszigetelten a szláv, illetve a germán tengerben egymásra hagyatottan él egymás mellett.

Magyarország szempontjából igen fontos volna, ha megtalálná a kibékülés lehetőségét összes nemzetiségeivel, és ezáltal kiküszöbölve azokat a csorbákat, amelyeket a magyar hírnéven ejtett, megpróbálná előkészíteni a talajt arra, hogy a háború utáni konföderációkban megkaphassa az őt megillető helyet. Ha a magyar társadalom belátja az új szellemnek életrevalóságát, életképességét, úgy Magyarországnak, mint egy ilyen kon-

⁵⁰ Általánosító, a valóságnak nem megfelelő állítás, a román hadsereg ugyanis súlyos háborús bűncselekményeket követett el, amelyek közül a hírhedt odesszai vérengzés brutalitása emelkedik ki. Lásd DELETANT, 2006, 172–173.

⁵¹ Az eredeti szövegben: *Stalin*. További említésénél javítottuk: *Sztálin*.

⁵² Egyik állítólagos levél létezése sem ismert, az állítás igen kétséges.

⁵³ Felvetődött, hogy a németeket magyar erők tehermentesítsék a Balkánon, de Kállay visszautasította ezt a német javaslatot. Magyarország nem küldött megszálló erőket a volt Jugoszlávia területére az 1941 tavaszán birtokba vett egykori magyar területeken túl. Magyar oldalról hangsúlyozták, hogy nem kívánják tovább élezni a szerb néphez fűződő viszonyt. Igaz viszont, hogy 1943 szeptemberében a vezérkari főnök, Szombathelyi Ferenc – előzetes egyeztetés és felhatalmazás nélkül – hozzájárult magyar megszálló csapatoknak a Balkánra küldéséhez, amit a német katonai attasé jelentett. Munkaszolgálatosokat felügyelő katonai keretalkulatok jelenlétéről lehet legfeljebb beszélni az említett vonatkozásban.

⁵⁴ A román kifejezés „fine minte” jelentése: 'tartsd eszedben.' A szólás a magyar nyelvhasználatba is áment (gyakran „cine mintye” írásmóddal) általában a román ember gondolkodásmódjára vonatkoztatva, aki nem tudja elfelejteni a rajta ejtett sérelmet és várja türelmesen az időt, amikor azt megtorolhatja.

⁵⁵ Lásd a 39. sz. jegyzetet. Kőrösmező a Tisza forrásvidékéhez közel (Fekete-Tisza), a mai Kárpátalján található.

föderációs rendszer központjának, igen nagy előnyei lehetnek.⁵⁶ Képzelve el, mit jelentene az, ha Magyarország áruit, [kultur-]termékeit⁵⁷ Konstancáig⁵⁸, Ankaráig vám- és cenzúramentesen szállíthatná. Vajon nem érne-e többet az, ha a Közép-Európában élő magyarságot kulturális szempontból nemzeti nevelése szerint ápolhatja, mint az, hogy egy pár száz tót vagy szerb községet szerez magának?

Több magyar komoly politikus, akivel tárgyaltam, már belátta, hogy szakítani kell a Wesselényi–Kossuth-féle elgondolásokkal, és a magyar nép életét olyan irányba kell vezetni, amely irányba jövőjét felépítheti.

Maniu Bessarábiát és Bukovinát mintegy leírta már a román nép leltárából.⁵⁹ Amint ő mondta, ezekről a területekről majd a nagyhatalmak fognak dönten. Azonban, ami Erdélyt illeti, ő úgy látja, hogy az elvesztett területek Romániához visszatérnek és ezt a demokrata hatalmak segítségével éri el majd Románia.⁶⁰

A hosszas beszélgetésről az volt a véleményem, hogy Maniu, aki már a 70 évet betöltötte, igen friss, emlékezőtehetsége csodálatos, igen jól informált, meglátásai tiszták, sok emberrel tárgyalt, előadása érdekes, sokat dolgozik és gondolatmenete logikus.

100%-osan meg van győződve a német összeomlásról és az angol–amerikai–orosz⁶¹ győzelemről. Különösen kihangsúlyozza mindég az orosz győzelmet is. Általában arra a következtetésre jutottam, hogy az orosz előretöréstől nem is fél annyira. Nem optimista Románia helyzetét illetőleg, de Magyarország helyzetét sokkal súlyosabbnak látja. Elítéli Antonescuék tevékenységét, de azért mégis úgy gondolja, hogy mi még több hibát követtünk el a szövetségekkel szemben.

Maniu mintha először volna demokrata és csak azután román. Az egész beszélgetés folyamán állandóan ezt kérdezte, hogy ha ki is egyezne a két nép, mit cselekszik azután? Számára csak akkor van értelme a két ország közötti megegyezésnek, ha ez maga után vonná az együttes fellépést a németek ellen. Számára fontosabb az együttműködés a szövetségekkel, mint például a különben számára igen fontos erdélyi

⁵⁶ Elsősorban brit részről támogatott, a balkáni, ill. közép-európai államokat tömörítő blokkok. Lásd JUHÁSZ, 1978, 43–51; Joó, 2008, 144–145.

⁵⁷ Kézírással a gépelt szövegbe beszúrva: *kultúr*. Az eredetileg gépelt „*terményeit*” szó kézírassal átjavítva.

⁵⁸ Az eredeti szövegben: *Constanza*. Román írásmódja: *Constanța*.

⁵⁹ Az említett területekre, ahogyan 1940-ben is, a Szovjetunió határozott igényt formált.

⁶⁰ Bánffy Miklósnak 1943. júniusi beszélgetésük alkalmával Maniu azt hangsúlyozta, hogy Magyarország ne foglalkozzon a határok kérdésével, hanem szomszédjaival egyezzen meg, így előbbi azt a benyomást nyerte, hogy Maniu okfejtése ezáltal átcsap a „kisantant eszmeiségébe”, így valószínűsíthetően már megállapodott Benešsel, miszerint Magyarországgal a trianoni alapok mentén folytat eszmecsere. A britek Maniu tapogatózásait 1942-ben a Kreml tudomására hozták, és az előnyöket ecsetelték, de a Szovjetunió utóbb is hűvös magatartást mutatott a britek állásfoglalásaival szemben. A szovjet álláspont 1943 tavaszára enyhült Romániával kapcsolatban. Molotov jelezte, hogy adott esetben lehetségesnek tartja az együttműködést Maniival, akihez Beneš levelet juttatott el. CSATÁRI, 1968, 248–249., HILLGRUBER, 1965, 197; QUINLAN, 1977, 82–83, ill. 85. Korábban, a nyár folyamán Beneš – némi túlzással – már Románia „rég határainak helyreállítását” is kilátásba helyezte. Lásd: ROMSICS, 1991, 293. Beneš 1943 végi levelét említi: Uő., 1999, 424; ez a későbbi levél 1944. január 23-án még nem érkezett meg.

⁶¹ A szó kézzel aláhúzva a gépelt szövegben.

kérdés megoldása. Lehetséges, hogy a két nép egységes kiugró politikájával akar Románia számára előnyöket szerezni a szövetségeseknél.

Az ősi felfogáshoz képest egy bizonyos változás mutatkozik abban, hogy míg az ősszel a magyar–román tárgyalásoknak *sine qua non*jaként⁶² tekintette az észak-erdélyi átadott megyék visszacsatolását, addig ma már a közvéleményt megnyugtató együttes kijelentés a bécsi döntés tarthatatlanságát illetőleg, illetve ennek a két nép által való rendezésére vonatkozó ígéret kijelentése is elegendő volna a tárgyalások felvételére.

Maniu határozottan állást foglalt amellet, hogy a két ország kormányán kívüli politikusoknak találkozása, megbeszélése igen sok dolgot tisztázna a két nép viszonyára vonatkozólag.

Maniu beszédében megjegyezte, hogy Bethlen István a régebbi politikájával ellentétben ma komolyan a demokráciák felé húz.

---

⁶² *sine qua non* (latin) = 'nélkülözhetetlen feltétel'. Az eredetiben nem kurziváltan szerepel.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

*

BÁRDI

1998

BÁRDI Nándor–WÉBER Péter: *Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai*. In: *Limes*, 34(1998), 243–256. Letölthető: <http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatooldalok/htmlk/pdf372.pdf>

BALTA

2005

BALTA, Sebastian: *Rumänien und die Großmächte in der Ära Antonescu (1940–1944)*. Stuttgart, F. Steiner Vrlg., 2005.

BÁN

1996

BÁN D. András: *Pax Britannica: Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról: 1942–1943*. Közli, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta BÁN D. A. Bp., Osiris Kiadó, 1996.

CSAPODY

2014

CSAPODY Miklós: *A Bánffy-misszió. Bukarest 1943*. Bp., Nemzeti Közzolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutató Központ, 2014.

CSATÁRI

1968

CSATÁRI Dániel: *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945)*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1968.

DELETANT

2006

DELETANT, Dennis: *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–44*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2006.

DREISZIGER

2009

DREISZIGER Nándor: *Transylvania in International Power Politics during World War II*. In: *Hungarian Studies Review*, vol. XXXVI, Nos. 1–2 (2009).

DUBICKI

2013

DUBICKI, Andrej: *Polish Diplomacy and Romania during the Second World War*. In: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Historia*, 58(2013), Nr. 2., 14.

- GEORGESCU
2013
- GEORGESCU Peter: *The Constant Choice: An Everyday Journey from Evil toward Good*. Austin, Greenleaf Book Group, 2013.
- GOSZTONYI
1989
- GOSZTONYI Péter: *Beneš–Sztálin–Molotov-tárgyalások Moszkvában, 1943 decemberében (Dokumentum)*. In: Uő.: *Háború van, háború! Újabb szemelvények Magyarország második világháborús történetéből*. Bp., Népszava, 1989.
- GRATZ
1992
- GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora: Magyarország története, 1867–1918*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1992. (Reprint kiadás) I–II. köt.
- HARASZTI
2007
- Vallomások a holtak házából: Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Szerk. HARASZTI György. Bp., Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Corvina, 2007.
- HAYNES
2005
- HAYNES, Rebecca Ann: *'A New Greater Romania'? Romanian Claims to the Serbian Banat in 1941*. In: *Central Europe*, 2 (2005), Vol. 3, November, 99–120.
- HILLGRUBER
1965
- HILLGRUBER, Andreas: *Hitler, König Karol und Marschall Antonescu*. Wiesbaden, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 5, 1965.
- HITCHINS
1981
- HITCHINS, Keith: *The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910–1914*. In: *Journal of Modern History*, 53 (December 1981), 619–651.
- Joó
2008
- Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*. Bp., Napvilág Kiadó, 2008.
- Joó
2014
- Joó András: *Bánffy Miklós 1943-as romániai küldetése tárgabb kontextusban*. In: *Pro Minoritate*, Ősz (2014), 110–132.

- JUHÁSZ
1978 *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban.* Összeállította, bevezető tanulmányt írta JUHÁSZ Gyula. Bp., Kossuth Kiadó, 1978.
- KÁLLAY
1991 KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban.* 1–2. köt. Bp., Európa–História, 1991.
- KEREKES
1963 KEREKES Lajos: *Bánffy Miklós politikai küldetése Romániába.* In: *Történelmi Szemle*, 2(1963), 259–261.
- KRAUSZ–VARGA
2013 *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947.* Szerk. KRAUSZ Tamás–VARGA Éva Mária. Bp., L’ Harmattan, 2013.
- LAZĂR
2006 LAZĂR, Traian D.: *Iuliu Maniu și serviciile secrete: 1940–1944.* București, Editura Mica Valahie, 2006.
- L. BALOGH
2002 L. BALOGH Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Csikszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002.
- L. BALOGH
2011 L. BALOGH Béni: *The Second Vienna Accord and the Hungarian–Romanian Relations 1940–1944.* New York, Columbia Univ. Press, 2011.
- L. BALOGH
2013 L. BALOGH Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között.* Bp., Akadémiai Kiadó, 2013.
- LIGETI
2012 LIGETI Dávid Ádám: *A Stubenringtől Limanowáig. Arthur Arz von Straussenburg altábornagy a keleti fronton (1914. szeptember – 1914. december).* In: *Háborúk, békék, terrorizták. Székely Gábor 70 éves.* Bp., ELTE, 2012., 353–366.
- MILOTAY
2001 MILOTAY István: *Egy élet Magyarorszáért: Ami Horthy emlékirataiból kimaradt.* Bp., Gede testvérek Bt., 2001.
- O’SULLIVAN
2003 O’SULLIVAN, Donal: *Stalins ’Cordon sanitaire’: die sowjetische Osteuropapolitik und die Reaktionen des Westens 1939–1949.* München–Paderborn, Schöningh, 2003.

- QUINLAN
1977
- QUINLAN, Paul D.: *Clash over Romania: British and American Policies towards Romania: 1938–1947*. Oakland, California, American Romanian Academy of Arts and Sciences, II. köt., 1977.
- ROMSICS
1991
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István: Politikai életrajz*. Bp., Magyarországtudományi Intézet, 1991.
- ROMSICS
1999
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István: Politikai életrajz*. Bp., Osiris Kiadó, 1999.
- SZENDREI
2006
- SZENDREI Ákos: *A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége 1905–1910*. In: *Múltunk*, 2(2006), 54–90.
- SZARKA
1994
- SZARKA László: *Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez*. In: *Regio Kisebbségi Szemle*, 3(1994), 5, 140–166.
- SZÁSZ
1968
- SZÁSZ Zoltán: *A román kérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904)*. In: *Történelmi Szemle*, 3(1968), 254–293.
- SZÁSZ
1989
- SZÁSZ Zoltán: *Az öszsbirodalomtól a polgári Magyarorszáig*. In: *Erdély rövid története*. Szerk. KÖPECZI Béla. Bp., Akadémiai Kiadó, 1989, 463–477.
- SZIJJ-RAVASZ
2000
- Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Szerk. SZIJJ Jolán–RAVASZ István. Bp., Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Petit Real, 2000.
- TEJCHMAN
1999
- TEJCHMAN, Miroslav: *Dr. Edvard Beneš and the Romanian Opposition during the Second World War*. In: *Prague Papers on History of International Relations*, (1999), 287–297.
- TRAȘCĂ
2010
- TRAȘCĂ, Ottmar: *Sikertelen próbálkozás: Román–magyar tárgyalások 1943 első felében*. In: *Limes*, (2010), 1, 113–126.

UNGVÁRY
2004

UNGVÁRY Krisztián: *Holokauszt, népiirtás és a megszálló alakulatok*. In: *Évkönyv 2004. XII. Magyarország a jelenkorban*. Bp., 1956-os Intézet, 2004, 9–28.

VERMES
2001

VERMES Gábor: *Tisza István*. Bp., Osiris Kiadó, 2001.

A temesvári Madosz működése 1944. augusztus 23. – október 1. között

Bevezető helyett: a romániai Madosz rövid története

A két világháború közötti baloldali szellemi áramlatok a romániai magyarságot sem hagyták érintetlenül. 1926-ban Kolozsváron a *Korunk* folyóirat köré szerveződött baloldali szellemi műhely, 1932-ben pedig a Magyar Párt disszidenseinek egy csoportja – amely formáció a romániai magyar kisebbség teljes spektrumának képviseletére vállalkozott, vezetőségét azonban főleg földbirtokosok és módos polgárok képviselték – alapította meg a *Falvak Népe* hetilapot, majd 1933-ban a *Népakarát* című folyóiratot, mely köré a kommunista-szimpatizáns erdélyi magyar értelmiség szerveződött. 1934. augusztus 20-án hivatalosan is megalakult a Magyar Dolgozók Országos szövetsége, amely a Madosz mozaikszó által vált ismertté. Első elnöke Szepesi Sándor, főtktára Péter Sándor lett.¹ Szepesi Sándort 1937-ben Kurkó Gyárfás váltotta az elnökségben, és viselte a funkciót az alakulat 1938-as betiltásáig. A Madosz a kezdetektől fogva az akkoriban illegálisban működő Kommunista Párt befolyása alatt állt, ehhez járult nyíltan vállalt antirevizionizmusa is. Ez utóbbi következtében valószínű, hogy a román hatóságok – amelyek keményen üldözték a betiltott kommunistákat – tolerálták a Madosz törvényes működését.

1938-ban II. Károly román király, feloldandó azt a belpolitikai válságot, melynek kialakulásáért nagymértékben ő maga is felelős volt, államcsínyt hajtott végre, és királyi diktátorként ragadta magához a hatalmat. Ennek következtében betiltotta az összes, abban a pillanatban működő politikai formációt, és korporatív alapon szervezte újra az ország társadalmi életét. A király a magyar kisebbség számára létrehozatta a Romániai Magyar Népközösséget, hogy az országos korporatív rendszeren belül a magyar kisebbség mint közösség álláspontját és érdekeit képviselje.

Mivel a Népközösség integratív jelleggel bírt, soraiban éppúgy megtalálhatóak voltak a Magyar Párt konzervatív értékrendű prominensei, mint a baloldaliak. 1939-től kezdve kimondottan a Kommunista Párt utasítására szivárogtak be tudatosan közismerten madoszos vezetők a Népközösségbe.² II. Károly bukását és lemondását követően csakúgy, mint az Antonescu-féle diktatúra éveiben a Népközösség Dél-Erdélyben is fennmaradt, és vezetői megpróbálták lehetőségeikhez mérten a legteljesebben képviselni a magyar közösség érdekeit. Mindez azonban a kor felkorbácsolt na-

---

¹ SCURTU–BUZATU, 1999, 38.

² VINCZE, 1999, 263.

cionalista-soviniszta közegében legtöbbször nem volt elég a Romániában maradt magyar közösségek alapvető emberi jogainak biztosítására sem.³

1944. augusztus 23-án I. Mihály román király több, addig a pillanatig fél-illegalitásban tevékenykedő belpolitikai erő támogatásával sikeres államcsínyt hajtott végre, melynek következtében Románia kilépett a tengelyhatalmak sorából, és fegyvereit a németek ellen fordította. Antonescut és közvetlen munkatársait letartóztatták, és elvileg visszaállították az 1938-as királypuccs előtti politikai és társadalmi berendezkedést. Ennek következtében a II. Károly által feloszlott politikai és társadalmi szervezetek újra megjelentek, köztük a Madosz is. Ezzel egy idő tájt a Népközösség megszűnt, a Madosz pedig átvette e szervezet infrastruktúráját, beleértve ennek lapját, a Temesváron megjelenő *Déli Hírlap*ot is.⁴ A Madosz név azonban nem vált hosszú életűvé: a szervezet brassói csoportja, Kurkó Gyárfás vezetésével, a bukaresti kommunista pártvezetés sugallatára, 1944. október 16-án Brassóban „országos” kongresszust tartott, amelynek során elhatározta Magyar Népi Szövetséggé alakulását.

Az új szervezet jóval nyitottabbá vált az egyházakkal és nem-kommunista magyar értelmiségekkel való együttműködésre, és a későbbi események tükrében azt kell mondanunk, hogy rövid távon ez a stratégiaváltás mindenképpen sikeresnek bizonyult, ugyanis az MNSZ az 1946-os választásokon 7 százalékot és ennek következtében 29 parlamenti képviselői helyet szerzett. A magyar szavazók ily mértékű mozgósítása ki-mondottan osztályharcos retorikával valószínűleg lehetetlen lett volna.

Az alábbiakban ismertetett dokumentum a brassói mellett a legaktívabb Madosz-csoportnak, a temesvárinak tevékenységi beszámolóját tartalmazza. A szöveg nyelvezetét nem kommentáljuk, hiszen magáért beszél, ezért nem is fűzünk hozzá jegyzeteket. Mivel a benne szereplő személyek döntő többségét ma már nem tudjuk pontosan azonosítani, életrajzi adataikat sem ismerjük, szintén nem jegyzeteljük. Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy a szóhasználatból kiderül, miért is lett stratégiai szempont a Magyar Népi Szövetséggé alakulás, hiszen a Madosz önmagában véve, hagyományainak megfelelően, az addigi szerepvállalásával és retorikájával mindössze egy szűk réteg képviselőjére volt alkalmas, nem pedig a romániai összmagyarságéra. Ugyanakkor a jelentés tartalma rálátást ad a kor problémáira, azokra a tényezőkre, melyek a dél-erdélyi magyarság sorsának alakulását meghatározták, továbbá betekintést nyújt a temesvári baloldal, a kommunista-szimpatizáns magyar kisértelmiség gondolkodásmódjába is.

---

³ A dél-erdélyi magyarság sorsáról reprezentatív dokumentumkötet: BALOGH, 2013. Méliusz József subjektív szempontú, de szintézis jellegű összefoglaló jelentésre vonatkozóan pedig lásd: LAKATOS, 2013.

⁴ VINCZE, 1999, 265.

Forrás

Arhivele Naționale Serviciul Județean Timiș. Fondul Comitetul Județean PCR Timiș . Dosar 1/1944. Procese verbale, rapoarte ale organizațiilor de masă din județ

Román Nemzeti Levéltár, Temes Megyei Fiók. A Román Kommunista Párt Temes Megyei Bizottságának fondja. 1/1944-es dosszié. A megyében működő tömegszervezetek jegyzőkönyvei, jelentései

F 21-22 Jelentés a temesvári Madosz működéséről 1944 aug. 23-tól okt. 1-ig

A Madosz aug. 23-ig 30 aktivistával és több mint száz rokonszenvezővel dolgozott Temesvárt. Csoportokat szervezett 3-3 tagból, amelyeket kerületi bizottságok fogtak össze. A megyében tíz faluval volt összekötése. Ezek a falusi összekötések részben kiszélesültek, de az események folytán a megyével jórészt megszakadt az összekötetés. A hitlerista diktatúra, illetve a szovjetellenes háború folytatásának következtében az utolsó évben fejtett ki rendszeres működést, miután a Párt KB-ja TB-hez intézett levélben feladatul állította a Madosz felélesztését. A Madosz a Hitlerellenes Hazafias Front platformjának az alapján dolgozott. 1944 tavaszán felhívást bocsájtott ki, illegális lapja jelent meg Bányási Magyar Szó címen. Azon kívül terjesztette a Hitlerellenes Hazafias Front magyar nyelvű kiadványait.

A tavaszi partizánlebukás után minden erőnkkel azon voltunk, hogy szabotázsakciókat szervezzünk és harcosokat szolgáltatassunk az újra meginduló partizánmozgalomnak. Négy kipróbált emberünk állt készen mikor az események közbejöttek. Ezentúl, tekintve, hogy a szigorú kontroll miatt szervezetünk a lebukások alatt sértetlen maradt, számos technikai segítséget (lakás stb.) nyújtottunk a párt vezető szerveinek.

A magyarság körén kívül befolytunk az általában kétnyelvű sváb tömegek közé is, melyeknek még akkor hiányzott a Hitler ellenes szervezete és segítettünk, kapcsolataink révén, összehozni a szerb antihitleristákat is.

Propagandamunkánk elért a magyar értelmiség demokratikusabb köreihez is. A Magyar Népközösségben levő intellektüellek demokratikus szárnya az év tavaszán rendszeres kollaborációba kezdett velünk, elfogadva Hitlerellenes Hazafias Front platformját. Közülük került ki később néhány derék madoszistánk (pl. Takács dr.), egyébként a Madosz aktivistái majdnem kivétel nélkül munkás és kisiparos körökből rekrutálódtak, és egész idő alatt kontaktusban voltunk a széles tömegekkel. Az aug. 23-i események új feladatok elé állítottak minket. A dicsőséges Vörös Hadsereg csapásai és az ország népének Hitler ellenes harca megnyitották az utat a szabad kibontakozás felé, anélkül azonban, hogy ez harcunk lankadását jelentette volna. Az ország megtisztítása a hitleri banditáktól, Felső-Erdély felszabadítása a Hitler-lakáj Horthy igájából és a provokáló belső fasizmus kiirtása még határozottabb harci szellemet követel tőlünk.

Az első napokban bekapcsolódtunk az általános munkába, terjesztve a városon és falvakban a Kommunista Párt és a többi antihitlerista szervezet kiadványait és segítséget nyújtva elsősorban a gyári bizottságok felállításában. A Madosznak 6 bizottsága összesen 26 gyárat járt be.

Az első hét lefolyása alatt kialakult a Madosz sajátos munkaterülete. Megjelent a Madosz felhívása tízezer példányban, amiből a megyébe és a szomszéd megyék városai- ba is küldtünk a Párt útján. Kiszéledtek területi bizottságaink, valamint megyei vezetőségünk, és számottevő ifjú csoportunk alakult, amelyből aztán többen az UTC-hez csatlakoztak. Minden kerületben egy-egy ideiglenes irodánk volt színházakban. A kerületi bizottságok házról házra, utcáról utcára járva végezték propaganda és szervező munkájukat. Központi helyiségnek kivettünk előbb egy irodát, majd lefoglaltunk egy hitlerista székházat, amit aztán a pártnak adtunk át. Mi átmentünk a Magyar Házba, a Magyar Népközösség velünk kollaboráló demokratikus csoportja megkönnyítette nemcsak az egész Magyar Ház, hanem a Déli Hírlap kontrollálását is. A helyiségünk három tágas szobából illetve teremből áll. Az elsőben a tagok állandó társalgó és olvasó terme van, azután az iroda, végül az ülésterem van. Azonkívül van még egy termünk az ifjak számára, amit ezután fogunk átadni. A helyiséget igyekeztünk barátságossá tenni és magyar demokratikus szabadságharcosok művészi képeivel és felírásokkal stb. díszíteni. A tagoknak újságok állnak rendelkezésére és a könyvtárt is igyekeztünk megnyitni, tekintve, hogy a hatóságok lepecsételték, és a demokratikus könyvek választékát a tagok rendelkezésére bocsátani. Beosztottuk a hét minden napjára az egyes kerületek, a női és ifjú csoport, valamint a megyei bizottság ülését. A sajtóbizottság mindennap összejön. A Déli Hírlap kontrollálása különös jelentőségű, mert az ország egyetlen magyar nyelvű napilapja és több mint 24 ezer példányban jelenik meg. A szerkesztőségbe két madoszista újságíró jutattunk (Szász és Méliusz), egy közülük pedig még előbb belépett a Madoszba (Princz). A fasisztákat kitettük, a volt reakciós főszerkesztőt felcseréltük Takáccsal. Egyedül az opportunista Kakassy maradt meg részben akadálynak, de technikai szempontból segítségnek, őt is megszorítottuk. Az ő fullajtára még Kulcsár, de elfogadták a Madosz kontrollját az általunk nyújtott szolidaritás fejében. A gyakorlatban a lap teljes átnézését is előzetes kontrolját azért nehéz megvalósítani még, mert egész napi lefoglaltságot igényelne majdnem a részünkről. A kiadvállalat részvénytársaság három igazgatósági tagból két fasisztát kitettünk, megmaradt egy reakciós, de meglapuló üzletember és betettük Takácsot meg egy liberális református papot (Debreczeny) a részvényesek közül. Tervbe van még véve a Havi Szemle c. folyóirat úthozása Aradról és demokratizálása.

Számos technikai segítséget nyújtottunk a Pártnak és a Vörös Hadseregnek. Aktivistáink látták el autókkal, sofőrökkel a Pártot, majd a Vörös Hadsereg javítógarázsának benzinellátását vették kézbe. Meg kerítettünk még egy nagy német szállító kocsit is, amit a sofőrje átjártzott nekünk, akivel már, mint SS katonával kapcsolatban voltunk és minket mindenféleképp informált, ami körülötte történt. Állandó őrseget adtunk a Párt székházának.

A Vörös Hadsereg fogadtatására a magyarság széles rétegeit mozgattuk meg. Körülbelül 2–300 ember vonult fel velünk napokon át zászlókkal, jelzőtáblákkal és transzparensekkel, román és magyar felírással. Hozzájárultunk a pánik leszereléséhez. Segélyeztük az aradi magyar menekülteket.

Aktív részt vettünk a testvérszervezetek gyűlésein, ahol delegátusaink felszólaltak, például az Apărărenál. Közös tiltakozó delegációkban vettünk részt a prefektusnál a fasiszta-soviniszta provokációk ellen. Külön tiltakozó delegációnk ment a Sziguranca-inspektorátusra a magyar dolgozó tömegeket ért brutalitások ellen.

Információkkal szolgáltunk a Párt információs irodájának a fasiszta ágensek és provokátorok felkutatása és lecsukása érdekében. Ezenkívül úgy a pártsajtót, mind a demokrata román sajtót megmozgattuk a fasiszta hatósági közegek részéről a magyar tömeget ért provokációk ügyében.

Delegáltunk nőket az Aparare konyhájára. A sebesült szovjet és román katonák részére gyűjtést rendeztünk. Madosz női delegációnk több száz sérültet látogatott és ajándékozott meg. Meglátogattuk a magyar csecsemővédőt és napközi otthont és tervbe vittük segélyezését és kontrollálását.

Szabó Árpád sírját széleskörű delegációnk meglátogatta, megkoszorúzta és sírkő akciót indítottunk. Közben jártunk az alaptalanul internált demokrata és antifasiszta magyarok érdekében. A közmunka ügyében többször is tiltakoztunk a hatóságok brutálitása miatt, amit a magyar dolgozó tömegek ellenében tanúsítanak. Ráműtattunk arra, hogy az ellenséges elemek az új rendszert akarják kompromittálni ezzel, a közvélemény előtt. Meg kell jegyeznünk, hogy állandó provokációk érik szervezetünket, székházunkat, az átalakuló Déli Hírlapot. Mindezt a Sziguranca régi kisebbségi bérencei is fűtik. Így a Gestapo ágens Franyó rég tervezi az ellenlapját, hasonlóan a Szebenben megjelenő Erdélyi Front c diverziós laphoz, amiben szintén benne van a keze.

A Madosznak minden fontosabb kérdését szélesebb körű értekezleten vitattuk meg, amin a megyei vezetőkön kívül az itt levő volt Madosz központi bizottsági tagok is részt vettek. De mindez csak megyei keretekre szorult, a Párt eddigi rendelkezései értelmében a Madosz országos összefogásához még nem kezdtünk hozzá. Ehhez azonban mielőbb szükség lenne, mert az aradi és lugosi példa arra vall, hogy szervezeti és politikai zűrzavar uralkodik ott.

Pénzügyi munkánk már az illegalitásban elég erős volt. Az események kis adományokból összegyűjtött negyvenezer lejjel találtak. Az első nagy kiadásainkban (felhívás) igénybe vettük a Párt segítségét, de ezután a Párt által függetlenített embereken minden költségünket fedezni tudjuk (Egyedül házatató ünnepségünkön 45 ezer lej gyűlt össze adományokból). Eddig csak hozzájárulást szedtünk tagdíj helyett is, de most állítjuk ki a tagsági igazolványokat és a tagdíjakat.

A temesvári tagozat széleskörű intézőbizottsági ülésén kb. száz aktivistát igazoltunk, akik körül több száz tagjelölt mozog. Most fektettük fel az új taglistákat. A jelentkezők két héten belül kapnak választ és lekontrollálásukat a kerületi vezetőség révén végezzük. Megakadályoztuk kezdettől fogva az opportunisták és provokátorok behatolását, ami csak megkönnyítette kapcsolatunkat a széles tömegekkel.

Október elsején tartott házavató ünnepségünk jelentős politikai súlyt nyert. 400–500 ember vett részt, anélkül, hogy nagyobb propagandát fejtettünk volna ki. A Madosz részéről politikai beszéd és egy kulturális előadás hangzott el. Ezenkívül a testvérszervezetek és három szovjet tiszt üdvözlője, illetve előadása, akik közül az egyik maga is magyar. A Madosz ezen a gyűlésen kimondta Hitlerellenes Hazafias Csoporthoz csatlakozását. Nagyobb magyar jellegű gyűlést egyelőre nem kezdeményezhetünk, ellenben időszerűnek tartanók a Hitlerellenes Hazafias Csoport összes szervezeteinek politikai nagygyűlését, a belső fasiszta provokációk ellen és a közös kormányzati platform népszerűsítését.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BALOGH
2013

BALOGH Béni: *A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944*. Csíkszereda, Pro-Print könyvkiadó, 2013.

LAKATOS
2013

LAKATOS Artur: „*Méltusz-jelentés 1943-ból*”. In: *Látó*, 2013/11, 68–75.

SCURTU–BUZATU
1999

Ioan SCURTU–Gheorghe BUZATU: *Istoria românilor în secolul XX*. București, Paideia, 1999.

VINCZE
1999

VINCZE Gábor: *Illúziók és csalódások*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó, 1999.

Kompromisszumra képtelenül

A Brit Kommunista Párt és értelmisége az 1956-os forradalom idején

A Lymbusban legutóbb közölt forrás bevezetőjében a Brit Kommunista Párt (továbbiakban BKP) 1956. novemberi nehézségeit tárgyaltam.¹ Az 1956-os forradalom értékeléséről a Végrehajtó Bizottságban (továbbiakban VB) is eltértek a vélemények, ám ennél sokkal mélyebb válság alakult ki a párt értelmisége és vezetése között. A VB képtelen volt komoly válaszokat adni azoknak az egyetemi csoportoknak, kételkedő tudósoknak, akik nem értettek egyet a budapesti harcok moszkvai értelmezésével. A szigetországi mozgalom vezetői mégsem gondolták komolyan, hogy sokat veszhetnek a párt intelligenciájának lemorzsolódásával. Ennek szellemében fogalmazták meg a most közreadott – elsőre semmitmondó – levelet a VB 1956. november 10–11-i ülésén. Az üzenetet a manchesteri egyetem kommunista csoportjának szánták.² Az egyoldalas, rövid szöveg megfelelő összefoglalása annak, hogy pontosan hogyan képzeltek a forradalom értékelésének a vitáját a BKP többségét birtokló vezetők. Sajnálják, hogy az értelmiségi csoport nem értett velük egyet a Magyarországon történtek jellemzésében, ám biztosak voltak benne, hogy hamarosan belátják, a pártvezetés irányvonala megfelelő és a budapesti eseményeket ellenforradalmi lázadásnak kell minősíteni, amelyből egyenesen következett a szovjet beavatkozás támogatása. A kritikát megfogalmazó elvtársaknak csak a tévedéseik konstatálása maradt. A vezetés levelének egyetlen sora sem reagált a manchesteri társaság felvetéseire. A súlytalan üzenet nem adott alkalmat az érdemi megbeszélésre.

A BKP történetében a párt és az „írástudók” viszonya állandó feszültségekkel volt terhes. Az ebből levonható következtetések nem egyediek, jellemzőek valamennyi kommunista típusú pártra. Két általános kérdés határozta meg a baloldali radikális szervezetek és a tudomány embereinek viszonyát.

Először is, szükség van-e a munkásmozgalomnak az értelmiségre? Másodszor, mit lehet velük kezdeni? Az első kérdésre egyszerűbb a válasz. Nyilván abban az esetben, ha az egyetemi intelligencia összeköttetést biztosított a tudományokhoz, a művelődéshez, a köz- és felsőfokú oktatáshoz, az elitekhez, akkor egyértelműen igen volt a válasz. Más megvilágításban olyan gondolkodókra, akik kritikai attitűddel, magas felelősségérzettel, egyéni véleménnyel rendelkeztek és azt hajlandóak voltak akár a pártvezetéssel szemben is képviselni, nem volt szükség.

---

¹ RÁ CZ, 2015, 385–397.

² Microform Academic Publishers, 2008, 83. kép.

A második kérdés jóval bonyolultabb és a BKP számára megválaszolhatatlan maradt. Megértéséhez érdemes elkalandoznunk az 1956-os forradalmat jóval megelőző időszakra. Legfőképpen azért, mert nem szabad elfelejtkeznünk az osztályharc elméletéről, amely az 1930-as évekig meghatározta a BKP és a pártonkívüli, illetve a baloldali értelmiség viszonyát is.

Az osztályharc nem egy odavetett marxista–leninista dogma volt a szigetországi kommunista mozgalomban, hanem a megélt tapasztalat is alátámasztotta. Az egyetemista diákok sztrájkötő munkavállalása nem volt a legkedvesebb emlék. Ezért a felsőoktatási intézmények kezdetben reakciós elitképzők voltak a párt számára. A Komintern szabályai szerint, csak a mozgalom értelmisége toborozhatott tagokat a diákok, professzorok, írók közül.³

A két világháború között a szituáció megváltozott. Benito Mussolini és később Adolf Hitler politikai színre lépése aktivizálta az intellektuális élet szereplőit. Sorra alakultak a kommunista sejtek a különböző brit felsőoktatási intézményekben. 1931-ben Cambridge és a londoni egyetem, majd a következő évben Oxford, Reading, Durham, Leeds és Manchester következtek.⁴

1934-ben már odáig jutott a pártvezetés, hogy elismerte, szükségük van az egyetemi diákságra. A párt kiemelt funkcionáriusa, William Gallacher⁵ a cambridge-i hallgatóknak azt fejtegette, hogy a mozgalomnak kellene azok az emberek, akik jó tanulók, jó tudósok, jó tanárok. A BKP nyitott az értelmiség felé, azonban ennek során a mozgalomba kerültek azok a fiatalok is, akik később legendás szovjet kémeek lettek. A legismertebb közülük Kim Philby volt.⁶

Mégis ezek az egyetemisták, fiatal emberek, tudósok nem osztották mindenben a BKP vagy akár a Szovjetunió Kommunista Pártjának (továbbiakban SZKP) véleményét. A miértekre több válasz is lehetséges, de a legvalószínűbbnek látszó magyarázat a korosztályok közötti különbségben keresendő. Miközben a BKP-t ténylegesen a markában tartó hivatásos kommunista vezetés az 1917–18-as forradalmi Oroszország történéseit megtapasztaló idősebb generációhoz tartoztak, az 1930-as, 1940-es évek egyetemistái sokkal inkább a fasizmus veszélyei miatt csatlakoztak a szervezethez.⁷ Ennek súlyos következményei voltak a VB-tagok számára. A náluk fiatalabb értelmiség ugyan-

---

³ BECKETT, 1995, 84.

⁴ *Uo.*

⁵ William Gallacher (1881–1965) 1881. december 25-én született a skóciai Paisley-ben. Miután befejezte a helyi iskolát, részöntőként dolgozott. Gallacher a Független Munkáspárt tagja volt, mielőtt belépett volna a Szociáldemokrata Szövetségbe. Később a Brit Kommunista Párt alapító tagja lett. Ellenezte a kapcsolatot a Munkáspárttal, habár – miután találkozott Leninnel Moszkvában – megváltoztatta ezt a nézetét. 1935-ben parlamenti képviselő lett. 1945-ben Phil Piratinnal, egy másik Brit Kommunistával együtt kerültek be a parlamentbe. Gallachert a háborút követő szembenállása a hidegháborúval és a NATO-val népszerűtlen politikussá tette. Az 1950-es választásokon nem került be a képviselőházba. 1956 és 1963 között a Brit Kommunista Párt elnöke volt. 1965. augusztus 12-én halt meg. John Simkin, Spartacus Educational <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/TUgallacher.htm> (2012. június 04.)

⁶ BECKETT, 1995, 84–85.

⁷ A pártfőtitkár John Gollan 1911-ben született, de a párt főideológusának számító Rajani Palme Dutt 1896-ban, a *Daily Worker* főszerkesztője, John Ross Campbell 1894-ben.

is idealizálta a kommunizmust. Ezért amikor kiderült, hogy az általuk vakon követett eszme nem ismeri a humanizmust és a Szovjetunió érdekei mindent felülírnak, felvállalták a vitákat.

A VB tagjai nem mutattak túl sok empátiát, amikor az értelmiségiek kritizálták a magyar események szovjet megítélését. A Peter Wexler⁸ által vezetett manchesteri csoport már a *Daily Worker* 1956. november 5-i számában közölt VB-határozat előtt reagált.⁹ Az általunk most közölt nyilatkozatból kiderül, hogy teljesen helytelennek tartották a magyar forradalom BKP általi megközelítését. Nem értettek egyet abban, hogy a budapesti események célja a Horthy-korszak visszaállítása lett volna. Elítélték a szovjet hadsereg beavatkozását.

Tapasztalniuk kellett, hogy a BKP csupán két általános szabály szerint működik, ahol az első pont: a VB-nek mindig igaza van, és amennyiben mégsem, akkor is az első direktívát kell hatályosnak tekinteni. Ugyanez a sors várt azokra a történészekre is, akik nem voltak hajlandók elfogadni a szigetországi kommunista vezetés tagokon gyakorolt egyeduralmát. John Saville¹⁰ és E. P. Thompson,¹¹ bár marxista történésznek vallották magukat, képtelenek voltak összeegyeztetni az ideológiáról vallott nézeteiket a BKP irányvonalával. A párt történész bizottságát a közismert Eric Hobsbawm vezette. Miközben Saville és Thompson hozzáállása az 1956-os magyar forradalomhoz objektív

---

⁸ Peter Jacob Wexler (1923–2002). Brit szótárszerkesztő és nyelvész, egyetemi tanár. A Manchesteri Egyetemen működő marxista nyelvész csoport tagja. Famousfix <http://m.famousfix.com/p30802885/peter-wexler/>. (2012. június 18.)

⁹ Microform Academic Publishers, 2008, 84. kép.

¹⁰ John Saville (1916–2009), marxista történész. John Stamatopoulos néven született 1916. április 2-án Gainsborough közelében, egy görög mérnök fiaként. Édesanyja később újraraházasodott, és így kapta meg a John Saville nevet. Ösztöndíjat szerzett és 1934-ben kezdett el tanulni a Londoni Gazdasági Egyetemen. Kezdetben a Munkáspártba akart belépni, de aztán a párt a spanyol polgárháború kapcsán követett politikája miatt elállt ettől. Saville végül Harry Pollitt pártfőtitkár beszédeinek hatására lett a BKP tagja. A második világháború alatt elutasította a tiszti kinevezést és Liverpoolban léghábrító tüzerként szolgált. 1943-ban Indiába vezényelték. 1945-ben főtörzsőrmesterré nevezték ki. 1947-ben a gazdaságtörténet előadójának nevezték ki a Hull-i Egyetemen. Saville mint a BKP történész csoportjának tagja, támogatta Nagy Imre miniszterelnök politikáját, amelynek eredményeként végül el kellett hagynia a pártot. Marxista meggyőződésű maradt és egyesítette erőit E. P. Thompsonnal, akivel *The New Reasoner* néven folyóiratot adtak ki. 1958-ban Saville és más baloldali történészek megalapították a Munkástörténeti Tudományok Társaságát. Szerkesztője volt a munkásmozgalmi életrajzok kézikönyv tíz részének is (*Dictionary of Labour Biography* 1972–2000). 1982-ben vonult nyugdíjba a Hull-i Egyetemről. 2009. június 13-án halt meg. John Simkin, Spartacus Educational, <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/HISsaville.htm> (2012. június 18.)

¹¹ Edward Palmer Thompson (1924–1993), 18–19. századi angol társadalomtörténetet kutató marxista történész, metodista misszionárius családban született. A második világháború alatt Olaszországban és Afrikában szolgált tankparancsnokként. 1946-ban végzett Cambridge-ben, és itt csatlakozott a BKP-hoz. 1956-ban a magyarországi forradalmat eltipró szovjet politika miatt kiábrándult a kommunista mozgalomból és *The New Left Review* néven újságot alapított. Hamarosan több illúzióját veszített baloldali értelmiségi csatlakozásával egy nem kommunista szervezetet hozott létre. 1965-től a Warwicki Egyetemen kezdett tanítani. Az 1980-as évek elején, a NATO nyugat-európai rakétatelepítési terve miatt, fellépett a nukleáris leszerelés érdekében. Britannica <http://www.britannica.com/biography/E-P-Thompson>. (2012. június 18.)

volt, és ezért elutasították a BKP állásfoglalását, Hobsbawm más megoldást választott. Levelet írt a párt napilapjában, amelyben lényegében támogatta a szovjet beavatkozást, de kifejezte sajnálkozását is. A kitűnő tudós visszaemlékezésében az alább idézett levélről elfeledkezett.¹²

„Minden szocialistának meg kellene értenie, hogy egy Mindszenty Magyarország, amely valószínűleg az ellenforradalom és az intervenció bástyája lett volna, akut és komoly veszélyt jelentene a Szovjetunióknak, Jugoszláviának, Csehszlovákiának és Romániának, amelyekkel határos. Ha mi lettünk volna a szovjet kormányzat helyzetében, be kellett volna avatkoznunk, ha a jugoszláv kormány helyében lettünk volna, támogatnunk kellett volna a beavatkozást. [...] a népmozgalom elnyomása idegen hadsereg által akármennyire elhibázott is, a legjobb, de tragikus szükségszerűség, és így kell tekinteni rá. Miközben nehéz szívvel helyeseljük, ami most Magyarországon történik, azért őszintén ki kell mondani, hogy úgy gondoljuk: a Szovjetunióknak vissza kell vonnia a csapatait Magyarországról, amint lehetséges. Ezt kellett volna nyilvánosan kijelentenie a Brit Kommunista Pártnak [...]”¹³

Hobsbawm szívesebben idézte, hogy aláírt egy kollektív tiltakozó levelet a magyar forradalom eltiprása miatt. A nyilatkozatot 1956. november 18-án elküldték a *Daily Worker* számára. A kommunista napilapban nem jelenhetett meg, ezért a *New Statesman* és a *Tribune* 1956. december 1-jei számában közölték az üzenetet.¹⁴ Saville és Thompson hamarosan kilépett a pártból, miközben Hobsbawm 1989-ig tagja maradt a szervezetnek. 2003-ban azt nyilatkozta a *The New York Times*nak, „Nem akartam szakítani azzal a tradícióval, amely az életem volt és mindazzal, amit akkor gondoltam, amikor belekerültem”¹⁵ A híres történész hajlamos volt bizonyos kompromisszumok megkötésére, tisztában lehetett azzal, hogy a BKP politikusai ezt nem fogják megtenni.

A szigetországi kommunista vezetés a megoldások keresése helyett kitartott a magyar ügyben kialakított álláspontja mellett, és inkább szembenézett az 1930-as, 1940-es években toborzott intelligencia elvesztésével.

---

¹² HOBSBAWM, 2008.

¹³ HOBSBAWM, 1956.

¹⁴ HOBSBAWM, 2008, 235.

¹⁵ HOBSBAWM, 2012.

Források¹⁶

1.

Resolution of Manchester University Graduates' Branch, 5 Nov. 1956¹⁷

On the situation in Hungary we have at least one reliable report (C. Coutts¹⁸ in DW¹⁹ of NOV. 3)²⁰ which runs counter to the line of today's DW. The general aim of the revolt seems to have been a return to the 1947 régime.²¹ In this view the USSR, by its intervention, is seeking to export revolution.

In placing sole reliance on Moscow reports (which called the Poznan riots foreign – inspired), even where these are not in accord with its own direct information, the CPGB is exposing itself to a complete and irremediable isolation.

We believe that the main responsibility for the present tragic situation lies with the Soviet and Hungarian parties' actions over the past ten years, and that nothing to be gained by armed intervention, which merely perpetuates the evils of the past. It is not enough merely to admit crimes and errors : the price must be paid, even if it involves allowing Mindszenty to advocate capitalism.

We condemn the use of Soviet troops to export revolution , call upon the EC²² to reverse its attitude on Hungarian situation ; and resolve to do everything we can to bring this reversal about. (Passed unanimously, one member absent).

P. J. Wexler
(secretary.)

---

¹⁶ A forrásokat az eredeti szövegváltozattal, javítások nélkül közöljük.

¹⁷ Microform Academic Publishers, 2008, 83. kép.

¹⁸ Charlie Coutts, a BKP tagja volt és az 1956-os forradalom idején a *Világ Ifjúság* című lapnál dolgozott Budapesten.

¹⁹ *The Daily Worker*, a BKP napilapja, ekkor John Ross Campbell a főszerkesztője.

²⁰ A *Daily Worker*ben, 1956. november 3-án közölt Coutts-interjúra hivatkoznak. Coutts-t Peter Fryer, a *Daily Worker* Budapestre küldött tudósítója kérdezte a magyar forradalomról. Coutts szerint a magyar nép egyáltalán nem utasított el mindent, ami 1945 után történt. Elsősorban az váltott ki ellenérzéseket, hogy a magyaroknak nem engedték meg a „saját szocializmusuk felépítését”: A BKP vezetőit érdeklő ellenforradalmi veszélyről is nyilatkozott. „Nem akarom minimalizálni a visszatérő emigrációval járó veszélyt, de amennyiben a forradalmi bizottságok össze tudnak kovácsolni egy egységet az olyan általános követelések alapján, mint egy független, demokratikus, szocialista Magyarország, akkor az összes ellenforradalmi törekvés el fog bukni [...]” Lásd FRYER, 1956.

²¹ A manchesteri csoport nem támogatta azokat a kommunista törekvéseket, amelyek a Horthy-korszak visszaállításának kísérletével vádolták meg a magyar forradalmárokat.

²² Executive Committee.

Dist: EC
DW
Area Ctee²³, for attention District Ctee also
Staff Ctee.
file

2.

MANCHESTER UNIVERSITY GRADUATES²⁴

15th November, 1956
Comrade P. Wexler,
MANCHESTER UNIVERSITY GRADUATES BRANCH
c/o. LANCS. & CHESIRE DISTRICT.

Dear Comrade,

Further to my letter of the 9th November, your resolution of November 5th came before the Executive Committee at its meeting last week-end.²⁵

You will have seen the views of the Executive Committee in the report which I made to it, and which it unanimously endorsed, published in the Daily Worker on Monday.

I am sorry that your Branch does not find itself in agreement with the views of the Executive Committee on the events in Hungary, but I am quite certain that the Executive Committee is correct in its attitude; that further developments will show this, and that many comrades who are now critical of the E.C., will realise later on that the Executive Committee has taken up a correct attitude on this question.²⁶

We will continue to publish as much information as possible, and we hope you will give it your serious consideration.

Best wishes,
Yours fraternally,

GENERAL SECRETARY.²⁷

---

²³ Committee.

²⁴ Microform Academic Publishers, 2008, 84. kép.

²⁵ BKP VB 1956. november 10–11. ülése. A BKP VB, 1956. november 3–4. között tárgyalt álláspontról lásd: RÁCZ, 2014, 385–397.

²⁶ Az üzenet burkolt felszólítás arra, hogy a manchesteri csoport revideálja az álláspontrját.

²⁷ A BKP főtitkára John Gollan volt.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

MICROFORM ACADEMIC
PUBLISHERS 2008

EC MATERIALS, 1956, CP/CENT/EC/04/02 EC MEETING, 1956. november 10–11. Lásd: <http://www.comunistpartyarchive.org.uk/browse.php?pid=ec-1956> (Letöltés: 2014. augusztus 26.)

*

BECKETT
1998

BECKETT, Francis: *Enemy within The rise and fall of the British Communist Party*. Suffolk, 1998.

FRYER
1956

FRYER, Peter: *Why Hungarian Rose-by an An Eye-Witness*. *Daily Worker*, 1956. november 3., 3.

HOBBSAWM
1956

HOBBSAWM, Eric: *Readers Forum. Hungary: Keep your heads. Suppressing facts*. *Daily Worker*, 1956. november 9., 2.

HOBBSAWM
2008

HOBBSAWM, Eric: *Mozgalmas évek. Egy huszadik századi életút*. Bp., 2008.

GRIMES
2012

GRIMES, William: *Eric J. Hobsbawm, Marxist Historian, Dies at 95*. The New York Times, 2012. október 1. http://www.nytimes.com/2012/10/02/arts/eric-hobsbawm-british-historian-dies-at-95.html?_r=0 (Letöltés: 2015. szeptember 24.)

RÁCZ
2015

RÁCZ János: *Az 1956-os forradalom és a Brit Kommunista Párt: egy határozathozatal nehézségei*. In: *Lymbus – Magyarágtudományi Forrásközlemények*, 2014. Szerk. UJVÁRY Gábor, LENGYEL Réka. Bp., 2015, 385–397.

